KAZYS ALIŠAUSKAS

KOVOS DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS 1918 - 1920

LIETUVIŲ VETERANŲ SĄJUNGA „RAMOVĖ“

KAZYS ALIŠAUSKAS

KOVOS DĖL LIETUVOS NEPRIKLAUSOMYBĖS 1918 - 1920

TOMAS I

REDAKTORIUS PRANAS ČEPĖNAS

ČIKAGA 1972 JAUNIMO METAI

LITHUANIAN VETERANS ASSOCIATION "RAMOVĖ"

KAZYS ALIŠAUSKAS

THE LITHUANIAN WARS FOR INDEPENDENCE 1918 - 1920

VOLUME I

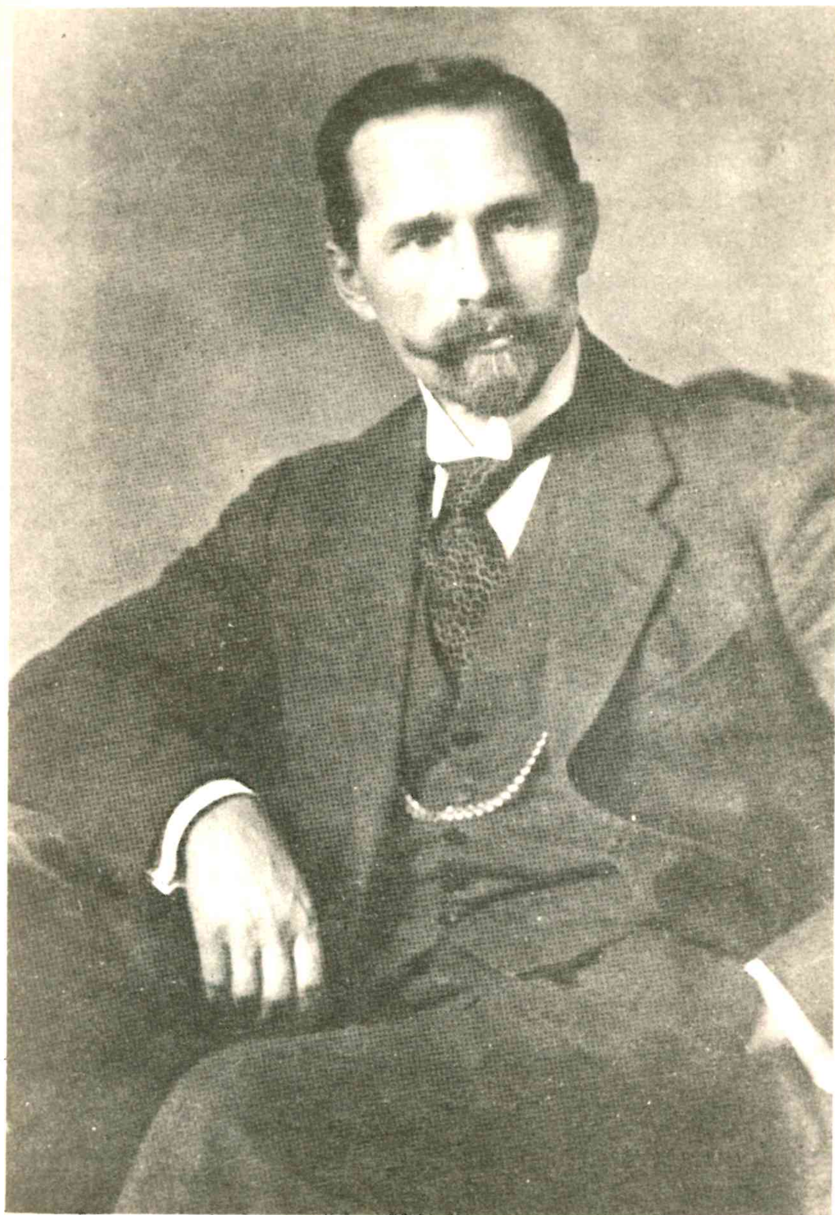
EDITOR PRANAS ČEPĖNAS

CHICAGO, ILLINOIS 1972

Lietuvių veteranų sąjungos Ramovės leidinys Nr. 5

Schemas braižė Aleksandras Siliūnas

Spaudė M. Morkūno spaustuvė, 6051 S. Ashland Avenue, Chicago, Ill. 60636

ANTANAS SMETONA,
pirmasis ir ketvirtasis Lietuvos respublikos prezidentas

ALEKSANDRAS STULGINSKIS,
antrasis Lietuvos respublikos prezidentas

DR. KAZYS GRINIUS,
trečiasis Lietuvos respublikos prezidentas

TURINYS

II-ji dalis

KOVOS SU BOLŠEVIKAIS

CONTENTS

Part Two

WAR AGAINST THE BOLSHEVIKS

Part Three

WAR AGAINST THE BERMONDTITES

AUTORIAUS ŽODIS

Nepriklausomoje Lietuvoje kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės istorijos nebuvo parašyta, nors istorijos žurnaluose buvo nemažai spausdinta atskirų kautynių aprašymų ir atsiminimų. Vientisinio nepriklausomybės kovų aprašomojo veikalo, ypač dabar išeivijoje, labai pasigendama. Jaunoji lietuvių karta turi didelį norą sužinoti, kaip Lietuva, būdama maža ir kariškai nepasiruošusi tauta, iškovojo sau laisvę. Kovomis dėl Lietuvos nepriklausomybės domisi ir plačioji mūsų visuomenė. Tatai skatino buvusius nepriklausomos Lietuvos karius, ypač nepriklausomybės kovų dalyvius, aprašyti kovas ir išleisti atskiru veikalu.

Lietuvos okupantas dar 1940 metais įsakė pašalinti iš bibliotekų, knygynų ir sandėlių visą lietuvių karinę literatūrą: Karo Archyvą, Mūsų Žinyną, Karį, Trimitą ir kt. ir ją sunaikinti, nes ten paskelbtoji nepriklausomybės kovų medžiaga netiko Sovietinės Rusijos tikslams.

Apie 1918-1920 metų kovas okupuotoje Lietuvoje dabar daug rašoma, istorinius įvykius bolševikiškai aiškinant, kad ne lietuviai kovojo dėl krašto laisvės, bet svetimieji — Vakarų imperialistai. Tatai yra naudinga ne lietuvių tautai, bet tik komunistų partijai.

Jungtinėse Amerikos Valstybėse Lietuvių veteranų sąjunga „Ramovė“ (toliau trumpinama — LVS) susirūpino parengti ir išspausdinti kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės aprašymą, nes šiame krašte tam darbui buvo palankesnės sąlygos.

LVS Ramovės centro valdyba 1958 m. gegužės 10 d. patvirtino specialios komisijos paruoštą veikalo turinį, o vėliau, veikalui ruošti ir rašyti, sudarė tokios sudėties komisiją: pirmininkas M. Rėklaitis, nariai — P. Žilys, K. Ališauskas ir J. Balčiūnas- Švaistas. Komisijai talkinti sutiko a. a. L. M. Laurinaitis ir P. Genys.

Sudarytoji komisija bandė pavestą darbą atlikti santalkiu būdu, bet dėl įvairių svarbių priežasčių (ligos, mirtys) tatai nepavyko. Kiek vėliau komisijos pirmininko M. Rėklaičio ir J. M. Laurinaičio paragintas, vienas sutikau aprašyti kovas su bolševikais ir bermontininkais.

Pasiimtą darbą dirbdamas, dėl šaltinių trūkumo, turėjau daug rūpesčių ir gaišaties, kol buvo sutelkta būtina literatūra, kad galėčiau nepriklausomybės kovų įvykius aprašinėti. Archyvinė medžiaga, anų laikų operaciniai dokumentai, yra likę Lietuvoje, mums neprieinami.

Anuometinis politinis ir visuomeninis krašto gyvenimas šioje knygoje tepaliestas tik tiek, kiek būtinas aprašomajam momentui nušviesti.

Knygoje bus ir netikslumų. Tikiu, ateityje kitas autorius turės palankesnes sąlygas, tai ir vertingesnį veikalą parašys.

Šia proga tebūnie leista pareikšti padėką visiems skolinusiems man literatūrą, teikusiems žinias, rėmusiems darbu ir įgalinusiems šį darbą baigti, būtent: J. Andrašūnui, J. Balčiūnui-Švaistui, A. Butkūnui, S. Biručiui, B. Brazdžioniui, Gen. konsului dr. P. Daužvardžiui, prof. S. Dirmantui, A. Dunduliui, P. Geniui, V. Grudzinskui, kun. S. Ylai, B. Kvikliui, J. Karpavičiui, J. M. Laurinaičiui, K. Labučiui, J. Liaukui, J. Liorentui, dr. V. Maciūnui, V. Mieželiui, K. Musteikiui, Z. Raulinaičiui, S. Raštikiui, A. Rėklaičiui, Z. Rumšai, A. Siliūnui (už schemų braižymą), R. Skipičiui, H. Songinui, K. Škirpai, A. Šovai, S. Trimakui, K. Urbšaičiui, inž. A. Visockiui, T. Vidugiriui ir P. Žiliui.

Ypatingą pagarbą ir padėką reiškiu Pr. Čepėnui, paskyrusiam daug laiko šiam veikalui suredaguoti, padariusiam nemaža esminių papildymų, panaudojant literatūrą svetimomis kalbomis ir sutikrinusiam visus vietovardžius.

Taip pat nuoširdžią padėką reiškiu M. Rėklaičiui, kantriai vadovavusiam visam darbui, telkiant medžiagą, tikrinant karo veiksmų eigos aprašymus ir už rūpinimąsi šios knygos išleidimu.

Visi šio veikalo talkininkai ir bendradarbiai, taip pat komisijos pirmininkas, redaktorius ir autorius šį veikalą skiria pagerbti *žuvusius kovoje dėl Lietuvos laisvės, kankinius mirusius kalėjimuose ir Sibire.*

Kazys Ališauskas

PRATARMĖ

Per septynius šimtus metų lietuvių tautai teko grumtis ir atlaikyti teutonų, pietų ir rytų slavų, totorių, švedų ir turkų puolimus. Laimėjimai karo lauke Lietuvą išgarsino ne tik Vakarų Europoje, bet Artimuose ir Tolimuose Rytuose. Deja, visos lietuvių kovos ir laimėjimai pačių lietuvių metraštininkų nebuvo surašyti. Mūsų protėvių žygdarbius aprašinėjo svetimtaučiai, kuriems bešališkumas buvo nesuprantama dorybė, todėl išlikę rašytiniai duomens beveik išimtinai neobjektyvūs ir be tikrosios praeities vaizdo.

Ilgų šimtmečių kovos lietuvių tautą užgrūdino ir išlaikė ją savarankišką su savo kalba ir kultūra. Caristinė Rusija per šimtą su viršum metų neįstengė jos suvirškinti nei politiškai, nei kultūriškai. Augančio tautos laisvės troškimo neįstengė nugalėti nei trėmimai į Sibirą, nei mirties bausmės.

Pirmojo pasaulinio karo metu iškilo mažųjų ir pavergtųjų tautų laisvės reikalas ir tautų apsisprendimo principo įgyvendinimas.

Rusijai ir Vokietijai karą pralaimėjus, ir dėl kilusių revoliucijų dar daugiau joms nusilpus, susidarė gan palankios sąlygos ir lietuvių tautai atsteigti savo nepriklausomą valstybę, todėl 1918 metai yra ne tik Lietuvos nepriklausomybės atstatymo paskelbimo, *bet ir* laisvės kovų pradžios *garbingieji metai. Nors jėgos buvo ir nelygios, nes iš trijų pusių puolė priešai, bet mūsų ginkluotosios pajėgos sugebėjo vienus sulaikyti, o kitus visai iš Lietuvos išstumti. Nors amžinoji Lietuvos sostinė — Vilnius — buvo prarasta, bet vasario 16-tos dienos aktas tapo įgyvendintas: Lietuvos valstybė atkurta, pripažinta* de jure *ir priimta į Tautų Sąjungą (1921.IX.22).*

Antrasis pasaulinis karas nutraukė Lietuvos nepriklausomybę ir jos vestą taikingą užsienio politiką.

1945 metais neapdairi Vakarų valstybių politika sudarė Sovietų Rusijai tokias politines sąlygas, kad ją įgalino laikyti okupuotas ne tik Lietuvą ir kitas Pabaltijo valstybes, bet ir didelę Rytų Europos dalį.

Laisvėje išlikę Lietuvos respublikos kariai susispietė į Lietuvių veteranų sąjungą „Ramovė", su jos branduoliu Jungtinėse Amerikos Valstybėse. Nuo pirmųjų gyvavimo dienų sąjunga buvo užsibrėžusi aprašyti vykusias 1918-1923 metais Lietuvos nepriklausomybės kovas, kurių pasėkoje Lietuva tapo ne tik laisva, lygiateisė kitų valstybių tarpe, bet ir viena pažangiausių, kultūriniu ir politiniu požiūriu. Tam tikslui 1958 m. LVS Ramovės centro valdybos buvo sudaryta Lietuvos karo istorijos komisija paruošti medžiagą veikalui. Jo tikslas yra: duoti skaitytojui objektyvias ir jau pačių lietuvių surašytas žinias; palikti ateities kartoms dokumentą, kalbantį apie nedidelės, bet ryžtingos tautos pasiaukojimą atgauti laisvę; paskatinti visą tautą, ypač jaunimą, semtis tėvų ir protėvių žemės meilės iš tų darbų, kurie pareikalavo daug gyvybių ir kraujo; parodyti, kad laisvė ir nepriklausomybė atgaunama tik ginklu ir nepalaužiama tautos kovotojų dvasia.

Istorija įsakmiai parodo, kad tautų pavergimas amžinai nesitęsia.

Lai būna šis veikalas sunkių ir nelygių lietuvio kovų atspindžiu ir paminklu žinomam ir nežinomam kariui, atidavusiam savo gyvybę, Lietuvos nepriklausomybę atstatant.

Knygos pasirodymo proga LVS Ramovės centro valdyba jaučia malonią pareigą padėkoti Lietuvos karo istorijos komisijos pirmininkui div. gen. Mikui Rėklaičiui ir šios knygos autoriui plk. ltn. Kaziui Rėklaičiui Ališauskui, daug kvalifikuoto darbo įdėjusiam redaktoriui Pranui Čepėnui, schemų braižytojui Aleksandrui Siliūnui ir visiems prisidėjusiems prie šios knygos paruošimo ir atspausdinimo.

Širdingai dėkojame tiems tautiečiams, kurie, suprasdami šios knygos reikšmę mūsų tautos artimai ateičiai, ramovėnų darbą parėmė piniginėmis aukomis. Šių garbingų asmenų sąrašas yra atspausdintas šios knygos gale.

Prof., brig. gen., [signature]

LVS Ramovės Centro valdybos pirmininkas

SANTRUMPOS

adm.	administracijos, admirolas
adv.	advokatas
art.	artilerijos
ats.	atsargos
atsk.	atskiras
av.	aviacijos
bn.	batalionas (schemose)
brig.	brigada
bžk.	bažnytkaimis
d.	diena
dr.	daktaras
dv.	dvaras
ež.	ežeras
gen.	generolas
gen. št.	generalinio štabo
glž. st.	geležinkelio stotis
gyd.	gydytojas
j. psk.	jaunesnysis puskarininkis
k.	kaimas
K. A.	Karo Archyvas
kan.	kanauninkas
kar.	kareivis
karo vald.	karo valdininkas
karn.	karininkas
km	kilometras
kpt.	kapitonas
kt.	kiti
kun.	kunigas
L. E.	Lietuvių Enciklopedija
LKS	Lietuvių karių sąjunga
ltn.	leitenantas
LVS	Lietuvių veteranų sąjunga
m.	metai
mėn.	mėnuo
min.	minutė
mjr.	majoras
mst.	miestas
mstl.	miestelis
M. Ž.	Mūsų Žinynas
psl.	puslapis
partz.	partizanas
pėst.	pėstininkas, -kų
plk.	pulkininkas
plk. ltn.	pulkininkas leitenantas
prof.	profesorius
psk.	puskarininkis
pvz.	pavyzdžiui
rb.	rubliai, -is
val.	valanda
vyr. ltn.	vyresnysis leitenantas
vnk.	vienkiemis
t. y.	tai yra
t. t.	taip toliau
žr.	žiūrėk

I - JI DALIS

PAKELIUI Į LAISVĘ

I

LIETUVA IR LIETUVIAI I PASAULINIO KARO METU

Lietuva, jos gyventojai ir gyvenamas plotas. Lietuva, I pasauliniam karui prasidėjus 1914 m. rugpiūčio 1 d., buvo Rusijos valdoma. Joje gyveno apie 2.500.000 lietuvių. Mažojoje Lietuvoje, arba kartais vadinamoje Prūsų Lietuvoje, gyveno apie 200.000 lietuvių. Mažoji Lietuva buvo Vokietijos valdoma. Amerikoje, Jungtinėse Amerikos Valstybėse, gyveno apie 400.000 lietuvių; daugiausia tai buvo ateiviai iš Rusijos valdomos Didžiosios Lietuvos. Be šių didžiųjų gyvenamų vietų, lietuvių dar gyveno Anglijoje, Šveicarijoje, Prancūzijoje bei Rusijos pramonės miestuose, pvz., 1910 m. Petrapilyje gyveno 10.615 lietuvių,[1] 1913 m. Rygoje — apie 40.000.[2] Kai kuriose šių valstybių lietuvių skaičius buvo labai mažas, pvz., Šveicarijoje gyvenančių lietuvių daugumas buvo tik jaunimas — studentai, besimoką Šveicarijos aukštosiose mokyklose.

Lietuvių politinės aspiracijos. Karo metu prasidėjo gyvesnis ir platesnis lietuvių veikimas, ypač šelpiant savuosius tautiečius ir, apskritai, veikiant Lietuvos naudai. Ten, kur tik gyveno lietuviai, susidarė lietuvių veikimo centrai. Pradžioje šie centrai neturėjo tarpusavio ryšio. Vėliau, jie tik po didelių pastangų, sudarė tarpusavį ryšį ir suderino veiklą. Visų šių centrų tikslas buvo šelpti nukentėjusius nuo karo savo tautiečius, o politikos srityje — kovoti dėl Lietuvos laisvės. Žymieji lietuvių veikimo centrai buvo šiuose kraštuose: Lietuvoje, Amerikoje, Rusijoje, Šveicarijoje, Skandinavijos valstybėse (Švedijoje, Danijoje tarpininkai bei ryšininkai) ir Anglijoje.[3]

Lietuvių politinė ir šalpos veikla. Kai tik prasidėjo karas, lietuviai inteligentai nujausdami, kad teks tautai daug nelaimių patirti, ėmė burtis į bendras organizacijas. 1914 m. liepos 27 d. lietuviai pirmieji gavo leidimą iš valdžios įstaigų steigti Vilniuje komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti, o to mėnesio 29 d. įvyko to komiteto steigiamasis susirinkimas, kuris išrinko valdybą. Trumpą laiką pirmininkė buvo V. Landsbergienė, vėliau pirmininkavo advokatas A. Bulota. Rusijos dūmos* atstovas M. Yčas išrūpino šiam komitetui iš Laisvosios ekonominės draugijos Petrapilyje mėnesinės pašalpos 400 rb. prieglaudai ir valgyklai išlaikyti.

Netrukus Vilniuje įsisteigė caraitės Tatjanos komitetas, kur lietuviams atstovavo A. Bulota ir kun. Jezukevičius. Ilgainiui lietuvių komitetas gaudavo ligi 10.000 rb. mėnesinės pašalpos.[4]

Po kiek laiko Vilniuje — 1914 m. lapkričio 27 d. — įsisteigė Lietuvių draugija nukentėjusiems nuo karo šelpti. Pradžioje tai buvo grynai šalpos organizacija. Bet ilgainiui aplinkybės privertė apimti ne tik šalpos, kultūros bei švietimo, bet ir politinius lietuvių tautos reikalus. Šios draugijos pirmininku buvo Martynas Yčas.

1914 m. rusų kariuomenei įsiveržus į Mažąją Lietuvą, daugybė vietos gyventojų buvo deportuota į Rusiją. Todėl sausio 15 d. Vilniuje taip pat įsisteigė speciali draugija M. Lietuvos lietuviams globoti, — Lietuvių globos draugija šelpti mūsų broliams lietuviams belaisviams iš Prūsų Lietuvos. Tos draugijos steigėjai: F. Bortkevičienė, V. Landsbergienė ir J. Vileišis. Visą karo metą M. Lietuvos lietuviais daugiausia rūpinosi F. Bortkevičienė.[5]

Karas tęsėsi, lietuvių draugija savo veiklą vis plėtė, nes karo meto gyvenimo aplinkybės sudarydavo vis daugiau ir didesnių rūpesčių. Jau 1915 m. vasarą buvo aišku, kad Vilniaus miestas ir visa Lietuva bus greitai vokiečių kariuomenės okupuota. Draugijos centro komitetas, į kurį tuo laiku įėjo įvairių politinių srovių žymiausi lietuviai veikėjai, nutarė, kad dalis to komiteto pasilieka Lietuvoje, o kita dalis vyksta į Rusiją. Rusijon išvyko komiteto pirmininkas M. Yčas, St. Šilingas, P. Leonas, kun. kan. K. Olšauskas ir kiti komiteto nariai. Vilniuje pa-

* Dūma — carinės Rusijos parlamento pavadinimas.

siliko dr. J. Basanavičius ir kiti žymūs visuomenės veikėjai. Vilniškio komiteto pirmininku buvo išrinktas Antanas Smetona.

Rusijoje. Centrinis lietuvių komitetas įsikūrė Petrapilyje, jam pirmininkavo M. Yčas. Šis komitetas tuoj apėmė visą lietuvių šelpimo, švietimo ir iš dalies politikos veiklos darbą. Be to, Petrapilyje ir Maskvoje iš seno gyvenantieji lietuviai turėjo suorganizavę savo draugijų.

1915 m. rudenį, užėmus vokiečiams beveik visą Lietuvą, rusų vokiečių frontas rugsėjo mėnesį sustojo pagal rytinį Lietuvos pakraštį, pro Naručio - Drūkšių ež. ir šiaurėje pagal Dauguvą — Latvijoje. Tas frontas su nežymiais pasikeitimais nepajudėjo iki 1918 m. pradžios. Tiesioginis susisiekimas bei susižinojimas su Lietuva buvo nutrauktas. Rusijoje buvo apie 250.000 lietuvių pabėgėlių. Vieni jų patys pasitraukė, kiti buvo varu iš gyvenamųjų vietų išvaryti. Kaip pasitraukusieji, taip ir ištremtieji išsisklaidė po visą Rusiją, kai kurie pasiekė net tolimą Sibirą. Centrinis lietuvių komitetas daug dėmesio kreipė, kad išblaškytus lietuvius suburtų, suorganizuotų. Šiam reikalui visuose didesniuose Rusijos miestuose jis įsteigė apie 200 komiteto skyrių lietuviams globoti. Švietimo reikalams buvo įsteigta 250 pradžios mokyklų, keletas amatų mokyklų ir trys gimnazijos, Saulės mokytojų seminarija, o po revoliucijos — mokytojų institutas Voroneže. Mokiniams buvo įsteigti bendrabučiai ir vaikams prieglaudos. Pasitraukusieji ir ištremtieji lietuviai buvo laikomi Rusijos valdiniais ir pradžioje buvo vadinami pabėgėliais, vėliau tremtiniais. Komitetas globojo daugiau kaip 100.000 lietuvių.[6]

Šalpai lėšas komitetas gaudavo iš Rusijos valdžios ir iš caraitės Tatjanos vardo komiteto bei aukų iš Amerikos lietuvių. Lietuvių centrinis komitetas Rusijoje, kuris buvo įsteigtas 1914 m. rugsėjo 14 d.,[7] dirbdamas šalpos ir švietimo darbą, rūpinosi ir politiniais lietuvių tautos reikalais. Šalpos ir politikos reikalais buvo užmegzti ryšiai su kitose valstybėse esančiais lietuviais ir su Lietuva per neutralias valstybes — Švediją, Daniją ir Šveicariją. Ryšių palaikymas su Lietuva ir su kariaujančiuose kraštuose gyvenančiais lietuviais buvo labai sunkus. Kariaujančios šalys, kad apsisaugotų nuo šnipinėjimo, deleguojamų asmenų nepraleisdavo, o siunčiamus laiškus sulaikydavo ir cenzūruodavo. Norint palaikyti ryšius su užsieniu, lietuviams tek-

davo nugalėti dideles kliūtis ir turėti daug kantrybės.

1917 m. kovo 11 d. (naujuoju stilium) Rusijoje įvyko revoliucija. Caras buvo nušalintas nuo valdžios, susidarė laikinoji vyriausybė. Politiniai varžtai visai atsileido, ir Centrinis lietuvių komitetas persitvarkė, išskirdamas iš savo darbo apimties politikos reikalus. Komiteto narių iniciatyva buvo sudaryta partijų atstovavimo pagrindais Lietuvių Tautos Taryba Rusijoje. Taryba, norėdama sustiprinti savo padėtį, 1917 m. gegužės 27 d. sušaukė visų, plačioje Rusijoje išsisklaidžiusių lietuvių seimą Petrapilyje. Seime svarbiausiuoju Lietuvos ateities klausimu vienybės nebuvo. Seimo dauguma priėmė rezoliuciją, skelbiančią nepriklausomos Lietuvos atsteigimą, tuo tarpu kairieji seimo atstovai rezoliucijoje reikalavo teisės lietuvių tautai apsispręsti dėl jos politinės ateities. Nesutikimas buvo labai griežtas: seimo daugumai nubalsavus Lietuvos nepriklausomybės skelbimą, kairieji atstovai išėjo iš seimo ir išardė jį. Iširo ir bendroji Lietuvių Tautos Taryba. Nors seimas iširo, tačiau nepriklausomybės šūkis plačiai pasklido lietuvių tarpe. Lietuviai bendro politinio organo tik trumpą laiką neturėjo. Iniciatyvos tokį organą sudaryti ėmėsi Lietuvių karių sąjungos centro komitetas. Jis pasiūlė trims pasižymėjusiems lietuvių veikėjams — Pranui Mašiotui, Jonui Jablonskiui ir dr. Kaziui Griniui — sušaukti įvairių partijų atstovus, kurie sudarytų Tautos Tarybą. Taryba buvo sudaryta jau po bolševikų perversmo. Ji įsikūrė Voroneže ir pradėjo veikti 1917 m. lapkričio 1 d.; kitų metų vasario pabaigoje Voronežo miesto bolševikų valdžia suėmė tarybos narius, o balandžio 19 d. taryba buvo likviduota, pakaltinant ją skelbus Lietuvos nepriklausomybę, siuntus savo atstovus į taikos derybas Lietuvos Brastoje, organizavus pabėgėlių grąžinimą Lietuvon bei išdavinėjus liudijimus pabėgėliams.[8]

Prelatas M. Krupavičius savo atsiminimuose rašo, jog Petrapilio seimo dešiniųjų partijų bloko pavedimu jis ir a.a. Vytautas Endziulaitis atlikę Vyriausios Lietuvių Tarybos Rusijoje organizavimo darbą.[9]

Kai 1918 m. kovo 3 d. Lietuvos Brastoje Rusijos bolševikų vyriausybė pasirašė taiką su Vokietija, visų lietuvių rūpestis teliko tik vienas — kuo greičiausia grįžti į Lietuvą. Daugumas sugrįžo, bet daug lietuvių ir liko, nes Rusijoje prasidėjo pilietinis karas, kuris suvaržė judėjimo laisvę. Kai kurie grįžo tik 1920-1922 m., kai Lietuva jau buvo laisva.

Šveicarijoje lietuvių veikimas iš pat pradžių buvo organizuotas ir dirbamas beveik vienų studentų. Daugiausia tai buvo kunigai, studijuoją Šveicarijos aukštosiose mokyklose. Vėliau prisidėjo iš kitur atvykę inteligentai.

Šveicarija buvo neutralus kraštas, apsuptas kariaujančių galiūnų. Buvo labai tinkama vieta propagandai Lietuvos reikalu. Darbas buvo pradėtas, kaip ir kituose kraštuose, labdara — šelpimu. Čia prieš karą veikusi Rūtos draugija pakeitė savo pavadinimą į „Lithuania". 1915 m. draugija susižinojo su lietuviais belaisviais Vokietijoje. Visi karo meto belaisviai ir šiaip suimtieji buvo menkai maitinami, prašė pagalbos. Draugija juos šelpė.[10]

1915 m. rudenį iš Prancūzijos į Šveicariją persikėlė Lietuvos Informacijos Biuras, dr. J. Gabrio vadovaujamas. Biuras leido prancūzų, vokiečių ir anglų kalbomis periodinius leidinius, kuriuose buvo apsčiai informacijų apie Lietuvą. Lėšų draugijai ir biurui išlaikyti parūpindavo Amerikos lietuviai.

1916 m. Šveicarijoje įvyko svarbių konferencijų: kovo 1—5 d. konferencija Berne, birželio mėn. — konferencija Lozanoje ir liepos 4 d. — antroji Lozanos konferencija. 1917 m. lapkričio 2—10 d. vyko konferencija Berne. Į šią konferenciją atvyko lietuvių atstovai iš Lietuvos, Rusijos ir JAV. Per konferencijas buvo aptariami vieni iš svarbiausių lietuvių tautos reikalų. Per Šveicariją buvo pirmą kartą paleistas į platųjį pasaulį lietuvių tautos reikalavimas jai nepriklausomybės.

Švedijoje ir Danijoje Centrinis Lietuvių komitetas (petrapiliškis) turėjo savo skyrius, įgaliotinių tvarkomus; Stockholme buvo J. Aukštuolis, Kopenhagoje — Jurgis Savickis. Dirbo daugiausia šalpos darbą, gaunamąją pašalpą persiųsdami į Lietuvą ar Vokietiją. Viešos politinės akcijos imtis jie negalėjo, todėl dirbo tik informacinį ir kultūros darbą, tarpininkaudami susirašinėjimui su kitų kraštų lietuviais, daugiausia su Rusijos, Lietuvos ir Šveicarijos lietuvių veikimo centrais. Stockholme įvyko dvi svarbesnės konferencijos: pirmoji 1915 m. spalio 8 - 11 d. ir antroji 1917 m. spalio 18 - 20 d. Konferencijos buvo politinio ir informacinio pobūdžio.

Anglijoje lietuvių koloniją sudarė daugiausia darbininkai. Inteligentinių jėgų buvo labai maža, tad ir politinė veikla buvo

silpnesnė, negu kituose kraštuose. Antra vertus, karo sąlygos labai varžė Anglijos lietuvių veiklą.

Amerikos (JAV) *lietuviai.* Ši didžiausioji ir turtingiausioji lietuvių kolonija nuo pat karo pradžios tuoj ėmėsi šelpti nukentėjusius nuo karo tautiečius ir remti jų politinę veiklą. Tą darbą įvairios srovės organizuodavo skyrium, tik retkarčiais sutardavo veikti bendrai. Politikoje iš pradžių Lietuvai reikalavo autonomijos, vėliau, sąlygoms Europoje pasikeitus, — nepriklausomybės. Šelpdavo nukentėjusius nuo karo, ypatingai svarią paramą gaudavo belaisviai ir suimtieji, esantieji Vokietijoje. JAV lietuviai rėmė pinigais lietuvių politinę akciją Europoje, itin Šviecarijos lietuvių veikimą. Beveik visa, kas buvo padaryta Šveicarijoje, tai daugiausia tik Amerikos lietuvių paramos dėka. Be to, kad dar sustiprintų Šveicarijos lietuvių veikimą, amerikiečiai atsiųsdavo savo veikėjų, o į Lietuvą ir Rusiją siųsdavo lėšų.

Lietuvoje. 1915 m. rugsėjo 18 d. vokiečių kariuomenė užėmė Vilnių. Netrukus visa Lietuva buvo vokiečių okupuota. Griežta vokiečių karo administracija rūpinosi Vokietijos ir tik savo kariuomenės reikalais. Neleido pasireikšti jokiam visuomeniniam darbui. Visi lietuviški laikraščiai buvo uždaryti. Tik pats vokiečių kariuomenės štabas Rytuose lietuviškai spausdino laikraštį Dabartį. Pagaliau 1917 m. vokiečiai davė leidimą leisti Lietuvos Aidą, paskui Ateitį, Darbo Balsą, Vienybę, bet visus juos griežtai cenzūruodavo.[11]

Ekonominis Lietuvos gyvenimas buvo suardytas ir suvaržytas. Gyventojai buvo apsunkinti didelėmis rekvizicijomis. Javai, gyvuliai, paukščiai — visa tai, kas tik tiko karo reikalams, buvo atimama iš žmonių už mažą arba be jokio atlyginimo. Miestai visokiais suvaržymais buvo atskirti nuo kaimo. Suvaržius susisiekimą, miestuose ėmė trūkti maisto. Vilniuje 1916 m. buvo tikras badas. Lietuvos kaime reikalingiausių prekių, kaip druskos, muilo, cukraus, buvo labai sunku gauti. Jaunimas buvo imamas prievartos darbams, menkai atlyginamas, prastai maitinamas ir laikomas labai skurdžiose sąlygose.[12] Krašte kilo epidemijų. Gyventojai skurdo. Nebuvo jokios pagalbos prieš žiaurią vokiečių karo administraciją.

Vilniuje Centrinio lietuvių komiteto pasilikusi dalis tuoj ėmė ieškoti būdų, kaip kovoti su šitokia vokiečių karo administracijos politika. Komitetas 1915 m. pabaigoje buvo papildytas kairiųjų srovių atstovais, pakviečiant M. Biržišką, F. Bugailiškį, St. Kairį, A. Janulaitį. Tasai centrinis nukentėjusiems šelpti komitetas, kiek leido aplinkybės, rūpinosi lietuvių švietimo ir šalpos reikalais, gindavo krašto žmones nuo okupacinės valdžios žiaurumų, stengėsi, kad būtų sumažintos nepakeliamos rekvizicijos ir atstovavo lietuvių tautai politiniuose reikaluose.

Lietuvos kelias į nepriklausomybę. 1915 m. pabaigoje visų partijų ir srovių atstovai Vilniuje išsirinko iš savo tarpo penkių žmonių komitetą, kuris turėjo ginti lietuvių reikalus prieš okupacinę valdžią. Taip pat šis komitetas slaptais atsišaukimais kreipėsi į lietuvių visuomenę ir kėlė Lietuvos nepriklausomybės idėją.[13]

1916 m. komitetas susižinojo su Šveicarijoje esančiais lietuviais, ir trys komiteto atstovai dalyvavo Lozanos konferencijoje. Tuo metu Šveicarijoje vyko carinės Rusijos pavergtųjų tautų kongresas. Lietuviai jame dalyvavo ir reikalavo nepriklausomos Lietuvos atsteigimo. Pavergtųjų tautų kongreso nutarimai buvo pasiųsti Jungtinių Amerikos Valstybių prezidentui W. Wilsonui. Vokiečių okupacinė valdžia buvo nepatenkinta tokiu reikalavimu. Daug vėliau, 1917 m. birželio mėn. sugalvojo pati organizuoti "Patikėtinių tarybą" (Vertrauensrat).

Vokiečių karinė administracija ne tik kad nenorėjo leisti Lietuvoje kokių nors rinkimų, bet, apskritai, neleisdavo jokių draugijų ar viešų susirinkimų. Vis dėlto, po ilgų ir sunkių derybų, lietuviams pavyko išsirūpinti leidimą sušaukti platesnę krašto konferenciją Vilniuje. Specialus konferencijai šaukti komitetas sudarė sąrašą kviečiamų kandidatų, priklausančių įvairioms politinėms srovėms, įvairiems visuomeniniams sluoksniams ir gyvenančių įvairiose Lietuvos vietose. Buvo pasiųsta 264 kvietimai atvykti į konferenciją. 1917 m. rugsėjo 18 d. į Vilnių suvažiavo 214 atstovų, kurie uždaromis durimis posėdžiavo dienomis rugsėjo 18—22[14]. Minėtasis komitetas, besirengdamas sušaukti konferenciją, stengėsi susisiekti su Rusijos lietuviais, kad ir jie atsiųstų į konferenciją savo atstovus. Tačiau vokiečių karo administracija nedavė leidimo jiems atvykti. Iš užsieniuose gyvenančių lietuvių dalyvavo tik Šveicarijos lietuvių atstovai.

Konferencijai pirmininkavo dr. J. Basanavičius. Pakilusia nuotaika atstovai pareiškė savo pasiryžimą atsteigti savarankišką, nepriklausomą Lietuvos valstybę, demokratiniais pagrindais tvarkomą, apimant lietuvių tautos gyvenamas ribas. Lietuvos būsimą santvarką, jos konstituciją bei santykius su kaimyninėmis valstybėmis turėjo nustatyti Vilniuje sušauktas steigiamasis seimas. Tautinėms mažumoms buvo patikrintos jų teisės.

Konferencijos dalyviai buvo apdairūs ir atsargūs, kad vokiečiai nesutrukdytų politinio darbo, konferencija pareiškė, kad, jeigu Vokietija pripažins ir parems nepriklausomos Lietuvos valstybės atsteigimą, tai Lietuva, *nepakenkdama saviems reikalams*, sueis į tam tikrus, ateityje dar nustatysimus, santykius su Vokietija.

Konferencija numatytai programai vykdyti išrinko 20 asmenų Lietuvos Tarybą, palikdama 5—6 vietas tautinių mažumų atstovams, t.y. 25—30% visų vietų. Konferencija išsiskirstė rugsėjo 22 d.

Lietuvos Tarybos pirmininku išrinko A. Smetoną. Taryba tuoj ėmėsi darbo, tačiau okupacinė vokiečių valdžia pripažino Tarybai tik patariamojo organo vaidmenį ir neleido jai net konferencijos nutarimų skelbti. Vyriausioji vokiečių karo vadovybė, reicho vyriausybė ir net reichstagas reikalavo, kad Lietuva įeitų į sąjungą su Vokietija, susirišdama su ja karinėmis, ekonominėmis konvencijomis. Kai 1917 m. lapkričio 7 d. (naujuoju stilium) Rusijoje įvyko bolševikų perversmas, Rusija gruodžio 3 d. pradėjo be savo Sąjungininkų atskiras taikos derybas su Europos centro valstybėmis Lietuvos Brastoje. Derybų metu Vokietijos aneksionistų reikalavimai dar daugiau sustiprėjo. Lietuvos Taryba, nors ir nenorėjo Lietuvą surišti su Vokietija konvencijomis, tačiau visiškai susipykti su vokiečiais taipgi vengė. Tokiomis sunkiomis sąlygomis Tarybai teko dirbti. 1917 m. gruodžio mėn. Kaune vyko sunkios derybos tarp Lietuvos Tarybos ir Vokietijos vyriausybės atstovų.

Tos derybos kėlė nesantaiką pačioje Taryboje. Ilgainiui Tarybos daugumai paaiškėjo, kad vokiečių aneksionistai linkę visai pamiršti Lietuvos nepriklausomybę. Tuomet Tarybos nariai ryžosi eiti savo keliu ir daryti griežtų žingsnių visai savarankišku pareiškimu. Tai buvo Lietuvos *nepriklausomybės* paskelbimas, arba kaip yra įprasta vadinti 1918 m. vasario 16 d. aktas.

Nutarimas.

Lietuvos Taryba savo posėdyje vasario 16 d. 1918 m. vienu balsu nutarė kreiptis: į Rusijos, Vokietijos ir kitų valstybių vyriausybes šiuo pareiškimu:

Lietuvos Taryba, kaipo vienintelė lietuvių tautos atstovybė, remdamos pripažintaja tautų apsisprendimo teise ir lietuvių Vilniaus konferencijos nutarimu rugsėjo mėn. 18-23 d. 1917 metais, skelbia atstatanti nepriklausomą demokratiniais pamatais sutvarkytą Lietuvos valstybę su sostine Vilniuje ir tą valstybę atskirianti nuo visų valstybinių ryšių, kurie yra buvę su kitomis tautomis.

Drauge Lietuvos Taryba pareiškia, kad Lietuvos valstybės pamatus ir jos santykius su kitomis valstybėmis privalo galutinai nustatyti kiek galima greičiau sušauktas steigiamasis seimas, demokratiniu budu visų jos gyventojų išrinktas.

Lietuvos Taryba pranešdama apie tai .... vyriausybei, prašo pripažinti nepriklausomą Lietuvos valstybę.

Vilniuje, vasario 16 d. 1918 m.

NUTARIMAS

Vasario 16 d. aktą su pakilia nuotaika ir dideliu pasiryžimu pasirašė visi Lietuvos Tarybos atstovai. Vokiečių okupacinė valdžia neleido viešai jo skelbti.[15] Lietuvoje apie šio akto atsiradimą žmonės pradžioje iš lūpų sužinojo, vėliau jis buvo viešai paskelbtas. Lietuvos Tarybai pavyko šį nutarimą pranešti Vokietijos reichstago atstovui Erzbergeriui, Šveicarijos lietuviams ir Danijoje bei Švedijoje esantiems lietuvių įgaliotiniams. Tad apie šį svarbų Lietuvos Tarybos nutarimą sužinojo beveik viso pasaulio lietuviai ir visas kultūringasis pasaulis. Lietuvos žmonės, sužinoję apie nepriklausomybės paskelbimą, džiaugėsi, tačiau viešo entuziazmo nereiškė — vengė nesusipratimų su okupacine vokiečių valdžia. Šio didelės svarbos akto mintys giliai ir neišdildomai įstrigo į kiekvieno lietuvio širdį.

II

LIETUVIAI KARIAI I PASAULINIO KARO METU

Lietuviai rusų kariuomenėje. Kilus I pasauliniam karui, lietuviai buvo mobilizuojami į kariuomenes tų valstybių, kurių piliečiai jie tuo metu buvo. Retas lietuvis nepakluso mobilizacijos įsakymų. Rusijos valstybėje gyvenantieji lietuviai buvo mobilizuojami į Rusijos kariuomenę, Mažosios Lietuvos lietuviai buvo mobilizuojami į vokiečių kariuomenę, Anglijoje — į anglų, o Amerikos lietuviai 1917 m. buvo pašaukti stoti į Jungtinių Amerikos Valstybių kariuomenę.

Atskirų lietuviškų karinių vienetų niekur nesusidarė, išskyrus karo pabaigoje Rusijoje.

Rusijoje mobilizuotieji lietuviai kariai pateko į rusų kariuomenės dalis. Esančios Lietuvoje rusų kariuomenės dalys buvo pirmosios pasiųstos į frontą kariauti su vokiečiais. Rusams kariauti nelabai sekėsi. Daug rusų kariuomenės karių pateko į vokiečių ar austrų nelaisvę. Taigi daugelis ir lietuvių karių pateko į vokiečių karo nelaisvę jau pirmaisiais karo metais. Nelaisvėje buvo menkai maitinami. Daug mirė badu, nuo ligų. Šveicarijos lietuviai, sužinoję apie sunkią lietuvių belaisvių dalią, juos pradėjo šelpti maistu ir drabužiais. Kaip jau buvo minėta, Šveicarijos lietuvius rėmė amerikiečiai lietuviai.

Taikos metu lietuviai rusų kariuomenėje tarnavo daugiausia eiliniais kareiviais. Karininkų lietuvių buvo nedaug. Ligi 1905 m. į carinės Rusijos karo mokyklas lietuvius priimdavo nenoromis, nes laikė juos nepatikimais. Priimtuosius į karo mokyklas ragindavo priimti pravoslaviją, norėdami juos per pravoslaviją surusinti. Lietuviams evangelikams karininko karjerai

kliūčių nebuvo. Tokia rusų valdžios politika buvo taikoma lietuviams nuo Muravjovo laikų, t.y. nuo 1863 m. sukilimo numalšinimo. Prieš I pasaulinį karą — nuo 1905 m. rusų valdžios politika lietuvių atžvilgiu sušvelnėjo — lietuviai jau buvo priimami į rusų karo mokyklas, tik ne į karo akademijas; baigusius keldavo į karininko laipsnį ir nebevertė keisti religijos. Karui prasidėjus, rusų kariuomenė tuoj pajuto didelį karininkų trūkumą. Todėl ir lietuviai buvo priimami į trumpalaikes karo mokyklas ir lygiomis traktuojami su kitų tautybių kariūnais. Tokiu būdu atsirado rusų kariuomenėje didesnis lietuvių karininkų skaičius.

1915 m. pabaigoje vokiečiai užėmė Lietuvą. Lietuvių karių padėtis Rusijoje pasunkėjo, kadangi jie tarnavo įvairiose rusų kariuomenės dalyse ir retai tegalėjo susitikti su savais tautiečiais, negalėdavo laiškais susižinoti su namiškiais, likusiais anapus fronto. Sužeistieji ir sergantieji nebegaudavo jokios paguodos. Labai trūko lietuvių literatūros — laikraščių ir knygų. Vyko pozicinis karas, tekdavo nuolat apkasuose tūnoti. Tad lietuviai kariai kentėjo medžiagiškai ir dvasiškai.

1917 m. kovo 11 d. (naujuoju stilium) Rusijoje įvyko revoliucija. Pašalinus carą, susidarė demokratinė Rusijos vyriausybė. Lietuviai kariai tuoj sukruto organizuotis, kad bendromis jėgomis lengviau būtų galima pakęsti skurdų karo meto gyvenimą.

Vieni pirmųjų susiorganizavo XII armijos kariai Latvijoje, Rygos apylinkėse. Buvo suorganizuota apie 2.000 kareivių ir 30 karininkų. Išsirinko komitetą, kurio buveine buvo Rygoje. Komitetas, kariams pageidaujant, išleido pirmą karių laikraštį — Laisvą Žodį. Greitu laiku ir kitose vietose prasidėjo lietuvių karių organizacinė veikla.[16] Susidarė kariuomenės dalių, armijų ir fronto komitetai. Tuomet kilo reikalas visus lietuvius karius apjungti į vieną bendrą organizaciją — sąjungą. Taip darė ir kitų tautų kariai — lenkai, estai, ukrainiečiai ir kt.

Lietuvių karių sąjunga Rusijoje. Sąjungos steigimo reikalą pirmieji išjudino Petrapilio įgulos kariai. Petrapilio lietuvių karių komitetas virto visos Rusijos lietuvių karių laikinuoju komitetu. Komiteto pirmininkas buvo karo vald. Aleksandras Žilinskas. Laikinasis komitetas nutarė sušaukti Rusijos kariuomenės lietuvių karių atstovų suvažiavimą. Komitetas paruošė suvažia-

vimo taisykles, paskelbė jas spaudoje ir išsiuntinėjo dalių komitetams. Suvažiavimas įvyko Petrapilyje 1917 m. birželio 7 d. (nauju stilium). Tai buvo pirmasis lietuvių karių suvažiavimas Rusijoje. Jame dalyvavo 78 delegatai, daugiausia fronto kariai, kurie atstovavo 16.000 lietuvių kariams. Iš viso tuo metu Rusijos kariuomenėj galėjo būti apie 25.000 lietuvių karių.[17] Suvažiavimui pirmininkavo gydytojas Juozas Žemgulys, sekretoriavo karn. Ladas Natkevičius. Pradžioje buvo pasiginčyta dėl pulkų steigimo. Vėliau darbai ėjo sklandžiai ir buvo padaryta vertingų nutarimų.

Į karių suvažiavimą atvyko Lietuvių Tautos Tarybos pirmininkas Stasys Šilingas, kuris Lietuvos ateities klausimu pasiūlė priimti rezoliuciją ir ją pats perskaitė:

"Pirmasai viešai ir laisvai organizuotas Rusijos armijos Lietuvių karių suvažiavimas nutarė:

I

1. Linkėti Lietuvių Tautos Tarybai ištvermės sunkioje kovoje dėl Lietuvos Tėvynės laisvės.

2. Išreikšti Laikinajai valdžiai ir Darbininkų bei Kareivių Atstovų Tarybai savo nuostabą ir pasigailėjimą, kad Lietuvių Tautos Tarybos deklaracija kovo 13 d. įteiktoji laikinajai valdžiai ir Darbininkų bei Kareivių Atstovų Tarybai, taip pat Laikinojo Lietuvos Valdomojo Komiteto pranešimas gegužės 2 d. tebelieka neapsvarstyti ir nepriimti.

3. Reikalauti, kad senųjų tarptautinių sutarčių išdraskytą ir nauju Laikinosios valdžios nutarimu pavesti Suvalkų saberniją Lenkų Karalystės Likvidacijos Komisijai — tebedraskoma Lietuva būtų sujungta ir tam tikslui:

a. kad Suvalkų gubernija būtų Laikinosios valdžios iš Lenkų karalystės išskirta,

b. kad Vilniaus, be Vileikos ir Dysnos apskričių, Kauno ir Suvalkų gubernijos būtų laikinosios valdžios sujungtos į vieną kūną — Lietuvą,

c. kad dėl šito sujungimo Laikinosios valdžios būtų išleistas tam tikras valstybinis aktas ir

d. kad Vilniaus, Kauno ir Suvalkų gubernijos, dalį Didžiosios Lietuvos sudarančios, būtų Laikinosios valdžios pavestos valdyti Laikinai Lietuvos Valdomajai Komisijai".

II

"Suvažiavimas, apsvarstęs Lietuvos politinę ateitį ir turėdamas galvoje, kad visa Lietuva, kaip Didžioji, taip ir Mažoji, tapo didžiausio pasaulyje karo auka, kad amžiais kaupiama medžiaginė Lietuvos gerovė liko karo viesulo sunaikinta ir kad tebėra vidurinių Europos valstybių kariuomenės užimta, nutarė:

1. Kad Lietuva turi būti laisva.
2. Kad Lietuvoje turi būti demokratiška tvarka — patys žmonės turi Lietuvą valdyti.
3. Kad tik Steigiamasis Lietuvos Susirinkimas gali spręsti Lietuvos valdymo formą, lygiai ir Lietuvos santykius su kaimyninėmis tautomis bei valstybėmis.
4. Kad Lietuvos ateities neturi teisės spręsti jokia valstybė pati viena.
5. Kad Rusijos Steigiamasis Susirinkimas teturės pripažinti Lietuvių Tautai teisę spręsti Lietuvos valstybinį gyvenimą Lietuvos Steigiamajame Susirinkime.
6. Kad Lietuvos klausimas yra tarptautinis klausimas, taipgi ir Lietuvos ateitis gali būti sprendžiama tik Tautų Taikos kongrese.
7. Kad į šitąjį Tautų Taikos kongresą turi būti kviečiami lygiomis teisėmis su kitų valstybių ir tautų atstovais Lietuvių Tautos atstovai.

Kad šiame Tautų kongrese turi būti sujungta Didžioji ir Mažoji Lietuva".[18]

Be to, suvažiavimas nutarė pasiūlyti Laikinajai Rusijos vyriausybei ir Darbininkų bei Kareivių Atstovų Tarybai kuo greičiausia, pirmiau negu Rusijos Steigiamasis Susirinkimas bus sušauktas, aiškiai paskelbti, *kaip ji sprendžia Lietuvos klausimą.*

Abi šios rezoliucijos buvo priimtos vienbalsiai*.

* **Rezoliucijų kalba netaisyta.**

Dėl lietuvių pulkų steigimo buvo pasiūlytos dvi rezoliucijos. Pirmoji, reikalavusi referendumo lietuvių pulkų reikalingumo klausimu, surinko 48 balsus; antroji, reikalaujanti tuojau steigti lietuvių pulkus, surinko 30 balsų.

Suvažiavimas įsteigė Lietuvių karių sąjungą, kurią įpareigojo kovoti "už laisvą Lietuvos demokratinę respubliką". Išrinko centrinį komitetą iš 16 narių: pirmininku karn. J. M. Laurinaitį, vicepirmininku karo vald. Al. Žilinską, sekretoriumi karo vald. J. Elisoną.

Centro komitetas rezidavo Petrapilyje. Leido savo laikraštį Laisvą Žodį, anksčiau ėjusį Rygoje.

Sąjungos centro komitetas apjungė daugumą lietuvių karių ir jų komitetus. Jis nurodinėjo komitetams veikimo kryptį, gaivino tautinę dvasią, stiprino nepriklausomos Lietuvos valstybės idėją ir savosios kariuomenės steigimo mintį. Tą darbą akino per laikraščius, atsišaukimais ir gyvu žodžiu karių susirinkimuose.

Suvažiavimas tęsėsi keturias dienas; prasidėjo 1917 m. birželio 7 d. ir baigėsi birželio 11 d.

Beveik tomis pačiomis dienomis Petrapilyje posėdžiavo Lietuvių Tautos Tarybos sušauktas visos Rusijos lietuvių seimas. Kariai, baigę savo posėdžius, nuėjo į lietuvių seimą, kuriame dalyvavo kaip teisėti seimo atstovai.

Apskritai, kaip lietuvių karių suvažiavime, taip ir lietuvių seime nebuvo visiško nuomonių darnumo dėl politinės Lietuvos ateities. Kairieji negalėjo susiprasti ir susikalbėti su dešiniaisiais dėl pagrindinio Lietuvos nepriklausomybės skelbimo būdo.

1917 m. kovo 11 d. įvykus Rusijoje revoliucijai ir pašalinus carą nuo sosto, kilo neišpasakytai didelis džiaugsmas ir pasitikėjimas rusų demokratija. Tai buvo bendras reiškinys visų Rusijoje gyvenančių tautų. Be abejo, tai veikė ir lietuvių nuotaiką ir galvoseną. Daug lietuvių, gerų patriotų, laukė iš Rusijos demokratijos palankesnio Lietuvos ateities sprendimo negu iš Vokietijos aneksionistų. Betgi Rusijos demokratija nesugebėjo išlaikyti Rusijos valstybės vairo savo rankose.

Seime ir karių suvažiavime sukeltos diskusijos Lietuvos nepriklausomybės klausimu neatslūgo ir vėliau. Ginčai buvo tęsiami spaudoje ir susirinkimuose, kol pagaliau atėjęs bolševizmas viską užgniaužė.

Lietuvių kariuomenės dalys Rusijoje. Kaip jau buvo minėta, lietuvių karių suvažiavimas Petrapilyje 1917 m. birželio 7-11 d. balsų dauguma atidėjo lietuvių pulkų steigimą ligi referendumo rezultatų. Tačiau išrinktasis lietuvių karių sąjungos centro komitetas, jo pirmininkas karn. J. M. Laurinaitis, suvažiavimo atstovai karininkai Antanas Juozapavičius, Pranas Klimaitis ir kiti buvo kitos nuomonės, t.y. pageidavo karinius vienetus steigti tuojau. Pats gyvenimas užbėgo už akių ir privertė steigti savąsias kariuomenės dalis, nelaukiant referendumo rezultatų, nes krašte ir kariuomenėje vis didėjo netvarka ir netikrumas. Centrinis komitetas daug dirbo karinių vienetų steigimo reikalu. Tenka paminėti, kad visa tai darė jauni žemesnių laipsnių karininkai, kuriems išsiderėti mūsų kariams lengvatų iš aukštų rusų kariuomenės pareigūnų buvo gana sunku. Ypatinga energija ir veikla pasireiškė karn. A. Juozapavičius.

Jau 1915 m. liepos mėn. Rusijos carinė karo vadovybė leido latviams steigti aštuonius šaulių batalionus, kuriems vadovavo latviai karininkai ir kuriuose komanda buvo latvių kalba.[19]

Latvių pavyzdžiu kai kurie mūsų visuomenės veikėjai (M. Sleževičius) jau 1915 m. pritarė ir lietuvių atskirų dalinių steigimui. Taip pat Rygos Garsas apgailestavo, kad lietuviai nesirūpina savo batalionu.[20]

Karo pradžioje lenkų politinės grupės Rusijoje nesirūpino steigti savosios kariuomenės, kadangi lenkai turėjo legioną Austrijoje, kuris kovojo prieš rusus. Betgi 1914 m. spalio mėn. Lietuvos dvarininkas Vytautas Gorczynskis gavo leidimą sudaryti lenkų savanorių kariauną, bet tik žvalgybos ir diversijos tikslams.[21]

1916 m. šis dalinys išaugo iki brigados dydžio. Po revoliucijos Laikinoji Rusijos vyriausybė leido lenkams steigti lenkų korpą. Ir lenkas gen. Dowbor-Musnickis vakarų Ukrainoje 1917 m. pradėjo jį organizuoti. Į šį korpą, kaip ir į latvių batalionus pateko nemažas ir lietuvių skaičius.

Netrukus lietuviai išsiskyrė iš Dowbor-Musnickio korpo ir sudarė savo atskirą komandą vakarų Ukrainoje. Tai pirmasis atskiras lietuvių karinis dalinys, atsiradęs netikėtai ir maždaug tuo metu, kai Petrapilyje vyko lietuvių karių suvažiavimas.

Nors rusų kariuomenės skeldėjimas jau buvo prasidėjęs, bet veiklieji lietuvių karinių dalinių steigimo šalininkai galvojo, kad pradžioje geriau eiti teisėtu keliu, per karo vadovybę. Buvo

susižinota su Valstybės dūmos atstovu Martynu Yču, kuris, turėdamas didelės įtakos, įtikino Valstybės dūmos karinį komitetą, kad reikia siųsti lietuvių delegaciją pas vyriausįjį karo vadą gen. Brusilovą. Buvo išrūpinti specialūs Valstybės dūmos įgaliojimai delegacijai, kurią sudarė pirm. M. Yčas ir nariai karn. J. M. Laurinaitis ir karn. A. Juozapavičius. Gen. Brusilovas delegaciją priėmė Vyriausioje būstinėje Mogiliave. Išklausęs M. Yčo pranešimo dėl steigimo lietuvių karinių dalinių, gen. Brusilovas nupiešė apverktiną fronto padėtį — esą kareiviai bėga, kariuomenės dalys pasitraukią iš fronto ir nykstą, karinis turtas naikinamas ir t.t. Nors jis ir suprantąs lietuvių reikalą, tačiau dabar nieko negalįs padėti. Lietuviams kito kelio neliko, kaip pasiduoti revoliucinio gyvenimo vyksmui.[22] Neužilgo Brusilovas atsistatydino, o į jo vietą buvo paskirtas gen. Duchoninas.

1917 m. rudenį apie įsisteigimą vakarų Ukrainoje atskiro lietuvių karinio dalinio daugumas lietuvių karių žinojo. Iš lietuvių karių komitetų buvo reikalavimų steigti lietuvių karinius dalinius. Bet lapkričio 7 d. (nauju stiliumi) įvyko bolševikų perversmas. Demokratinė Rusijos vyriausybė buvo nušalinta jėga. Susidarė diktatūrinė bolševikų partijos valdžia. Tas naujas įvykis vėl sukrėtė ir kariuomenės gyvenimą. Nužudyto vyriausiojo karo vado gen. Duchonino vietą užėmė praporščikas Krylenko.

Padėčiai kiek aprimus, LKS centro komitetas nusiuntė į Mogiliavą du atstovus: karn. J. M. Laurinaitį ir karn. M. Uždavinį prašyti leidimo steigti vieną pėstininkų pulką Smolenske.

Fronto padėtis buvo neaiški; buvo kalbų apie galimą kariuomenės žygį į Petrapilį versti naują vyriausybę. Krylenko priėmė lietuvių delegaciją vagono salione. Išklausęs prašymą, atstovams pasiūlė steigti kiek tik nori pulkų čia pat Mogiliave, jis juos aprūpins, o jie tarnaus taip, kaip latviai tarnauja.

Tai buvo netikėtas siūlymas. Subolševikėję latvių pulkai (jų buvo 8 ar 9) sudarė raudonosios gvardijos avangardą ir vykdė svarbiausius bolševikinės valdžios uždavinius. Krylenko manė, kad gal dar teks ginti vyriausiąją būstinę nuo vadinamųjų "Baltagvardiečių" ir kad tam ar panašiam reikalui tiktų ir lietuviai, kaip latviai. Lietuviai nesutiko tarnauti latvių sąlygomis. Krylenko betgi sutiko leisti Smolenske steigti ne pulką, bet atsargos batalioną ir atstovų akivaizdoje davė reikalingą įsakymą.

Tai buvo pirmas ir paskutinis aukštosios rusų karo vadovybės leidimas steigti karinius dalinius.

Vėliau lietuvių karinių dalinių steigėjai, prisitaikydami aplinkybėms, steigė karinius dalinius revoliuciniu būdu: pvz., Mogiliave lietuvių batalionas (būsimas Vitebsko b-nas) buvo vežamas iš pietų-vakarų fronto į Oršą, į galimo vidaus karo frontą. Bataliono vadovybė tuojau telegrafavo į Petrapilį LKS centro komitetui, kad pilietinio karo atveju paskelbtų neutralitetą. Iš tikrųjų LKS centro komitetas jau 1917 m. spalio 25 d. (seno stiliaus) bolševikinės revoliucijos metu paskelbė lietuvių karių nusistatymą, t. y. atsisakė dalyvauti Rusijos pilietiniame kare.[23] Tas žygis gerai nuteikė karius.

Tuo pačiu laiku LKS centro komitetas telegramomis pakvietė Rumunijos, pietų-vakarų frontų, V, VI, XII ir atskiros armijos komitetų atstovus į Smolenską, kad sudarytų lietuvių pulkų steigimo komisiją. Smolenske buvo didelė lietuvių kolonija, ir pats miestas buvo patogioje vietoje. Pirmieji Smolenskan atvyko XII armijos karo vald. P. Gužas ir karn. J. Vėgėlis; iš V armijos atvyko karn. F. Baltušis; prisidėjo Smolenko įgulos gyd. M. Nasvytis. Netrukus pavyko gauti pulkų steigimo komisijai patalpas. Gruodžio pradžioje į Smolenską atvyko LKS centro komiteto pirmininkas karn. J. M. Laurinaitis ir daugiau komiteto atstovų. Gruodžio 9 d. posėdyje buvo sudaryta pulkų steigimo komisija: pirmininkas karo vald. Petras Gužas, vicepirmininkas karn. Jurgis Kubilius ir gyd. M. Nasvytis, sekretorius karn. F. Baltušis, referentas karn. J. Vėgėlis. Vėliau komisijos narių skaičius padidėjo: iš Centro komiteto atvyko karo vald. A. Žilinskas, karininkai Jonas Žilinskas, Ladas Natkevičius, Mykolas Gedgaudas; iš fronto atvyko karn. Balys Giedraitis, kuris paėmė komisijos sekretoriaus pareigas. Komisija tuoj perėmė darbo planą, numatydama dalinių dislokaciją ir karininkų paskirstymą pareigoms. Planas buvo sudarytas LKS centro komitete. Jį sudarė karininkai M. Gedgaudas, Vaitiekūnas ir kt. Blogiausia buvo su lėšomis, nes komisija lėšų negaudavo. Komisijos nariai gaudavo tik algą ir maistą. Be lėšų darbas buvo sunkiai įmanomas. Šiam reikalui Smolensko kolonijos lietuviai sudarė finansinę komisiją pulkų steigimo komisijos darbams paremti. Nors ir maža aukų gauta, bet ta parama turėjo didelės reikšmės.

Pagal komisijos planą buvo numatyta suorganizuoti atskirą lietuvių diviziją. Divizijos sudėtis: penki pėstininkų pulkai, vienas kavalerijos pulkas, artilerijos brigada ir inžinerijos batalio-

nas. Divizijos dalims stovyklos buvo numatytos: Vitebske, Smolenske, Jelnoje. Telegramomis buvo pareikalauta rusų, lenkų ir latvių kariuomenės dalių, kad lietuvius karius atsiųstų į Smolenską.

Kuriam tikslui buvo steigiamos lietuvių kariuomenės dalys Rusijoj, nei Centro komitetas, nei pulkų steigimo komisija viešai neskelbė. Viena tylos priežasčių buvo noras išvengti bereikalingų ginčų, antra — dalinių likvidacijos baimė.

Tačiau politiniai įvykiai Rusijoje kliudė dalinių steigimo darbą. Divizijos formavimas buvo tik iš dalies įvykdytas: įsisteigė tik keletas atskirų batalionų.

Naujoji bolševikų Rusijos vyriausybė 1917 m. gruodžio 3 d. pradėjo taikos derybas su vokiečiais. 1918 m. kovo 3 d. Lietuvos Brastoje buvo pasirašyta taikos sutartis su Vokietija, Austrija ir kitomis valstybėmis. Pagal tą sutarį Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija bei Ukraina liko atskirtos nuo Rusijos, bet paliktos Vokietijos okupacijoje.

Lietuvos Brastos taikos sutartį pasirašius, bolševikinė Rusijos vyriausybė paskelbė kariuomenės demobilizaciją. Demobilizuotieji rusai kariai grįžo namo, lietuviai negalėjo vykti gimtinėn, nes Lietuva buvo vokiečių okupuota, o Rusijoje gyvenimo sąlygos buvo sunkios, ypač mitybos reikalai kasdien sunkėjo. Darbų nebuvo. Sunkios karių padėties negalėjo lengvinti ir LKS centro komiteto paskelbtas neutralitetas — nesikišimas į rusų vidaus kovas. Bet padėtį šiek tiek švelnino kitas reikalas: miestų įgulose buvo reikalinga kariuomenė sargybų tarnybai. Tam tikslui bolševikų valdžia laikinai panaudojo lietuvių karinius dalinius, kol suorganizavo savo raudonąją armiją.

1918 m. sausio 16-21 d. Petrapilyje buvo sušauktas antrasis lietuvių karių suvažiavimas. Jį sušaukė LKS centro komitetas, kaip buvo pavedęs pirmasis suvažiavimas. Karo komisariatas (buvusi karo ministerija) davė leidimą, bet suvažiavimo vadovavimą pavedė lietuviams bolševikams. Čia minėtini kareiviai R. Rasikas, J. Šepetys (abu žuvo nuo bolševikų), V. Marma ir kt. Suvažiavime, be bolševikų atstovų, dalyvavo ir kairiųjų socialistų liaudininkų bei kitų politinių nusistatymų karių atstovai.

Svarstant Lietuvos ateities klausimą, buvo priimta kairiųjų socialistų liaudininkų rezoliucija, kur buvo reikalaujama perduoti Lietuvos likimo klausimą spręsti Lietuvos steigiamajam

susirinkimui. Priėmus šią rezoliuciją, bolševikų partijos atstovai pasitraukė iš suvažiavimo ir pradėjo posėdžiauti atskirai. Čia jie pasisakė už Lietuvos autonomiją Sovietų Rusijos sudėtyje ir išrinko bolševikinę lietuvių karių centro valdybą.[24]

Karių veikimo vienybę suardė antrasis karių suvažiavimas. Po šio suvažiavimo lietuviai kariai suskilo į tris organizacijas: 1. bolševikai sudarė Lietuvos kareivių "revoliucinę tarybą" (Petrapilyje). 2. Buvusios Karių sąjungos centro komiteto nariai ir saikingųjų srovių antrojo karių suvažiavimo atstovai steigė lietuvių karių vykdomąjį komitetą (taip pat Petrapilyje) ir 3. Vyriausioji Lietuvių Taryba Voroneže sudarė karinę komisiją iš šių narių: M. Sleževičiaus, J. Kriščiūno, dr. E. Draugelio ir J. M. Laurinaičio, ėjusio komisijos reikalų tvarkytojo pareigas. Iš šių organizacijų viešai veikė tik "revoliucinė taryba".

J. M. Laurinaitis 1918 m. kovo 14 d. Santaroje (Maskvoje) anonimiškai — Jauno karininko vardu — išspausdino atsišaukimą į lietuvius karius ir kvietė veikti senais sąjungos įstatais, kurti organizacijos kuopas, dalyvauti visuomeniniame gyvenime ir politikoje.[25]

Kiek ilgai ta "revoliucinė taryba" gyvavo ir ką ji veikė — žinių nėra. Žinoma tik, kad ji išleido vietoje Laisvo Žodžio savaitinuką Kareivį Socialistą, kuris neturėjo pasisekimo ir po trijų numerių nunyko.

Ji visų pirma likvidavo karių sąjungą, užėmė jos būstinę, paėmė jos bylas, inventorių.

Netrukus turėjo likviduotis ir pulkų steigimo komisija Smolenske. Lietuvių dalis radėjo lankyti komunistų įgaliotiniai ir įkyriai piršti, kad įsijungtų raudonojon armijon.[26]

Lietuvių karių sąjungos vykdomasis komitetas pripažino Vyriausiąją Lietuvių Tarybą, kuri turėjo būstinę Voroneže. Vyr. Lietuvių Taryba sudarė minėtą karių komisiją, kurios tikslas buvo globoti karius, o demobilizuotus grąžinti Lietuvon.

Nepaisydami sunkių ir grėsmingų aplinkybių, lietuviai kariai suorganizavo Rusijoje šias kariuomenės dalis:

Atskiras lietuvių batalionas Vitebske. 1917 m. pavasarį lenkai gavo leidimą organizuoti tautinės kariuomenės dalis. Į savo steigiamąjį korpą jie rinko visus katalikus. Lenkas vyskupas Ciepliakas viešai pareiškė, kad lenkai Rusijoje nedarą skirtumo tarp katalikybės ir lenkybės ir laiką kiekvieną kataliką lenku.

Šis vyskupo pareiškimas buvo išspausdintas 1917 m. balandžio mėn. rusų laikraščiuose — Utro Rossii, Ruskije Vedomosti, Ruskoje Slovo ir kt. Tokiu pagrindu lenkai gavo generalinio štabo leidimą registruoti katalikus kareivius ir traukti į lenkų dalinius.[27]

Daug lietuvių karių, norėdami ištrūkti iš fronto, užsirašė į lenkų dalis. Spėjama, kad tokių lietuvių galėjo būti apie 1.500. Lietuvių karininkų lenkų dalyse buvo labai maža. Sugyventi lietuviams su lenkais buvo labai sunku, ypač tiems, kurie nemokėjo lenkų kalbos.

1917 m. birželio mėn. pradžioje iš lenkų korpo išsiskyrė apie 700 lietuvių kareivių ir sudarė atskirą komandą. Vadovavo karn. Pangonis, vienintelis lietuvis karininkas. Šio fronto (Pietų-Vakarų) vadu buvo kare pasižymėjęs gen. Brusilovas. Jis buvo pažadėjęs lietuviams leisti sudaryti tautinį kariuomenės dalinį, kai lietuviai į jį kreipėsi. Todėl lietuvių atsiskyrimą nuo lenkų jis nepalaikė blogu elgesiu ar drausmės laužymu. Lietuvių dalinį perdavė į XX korpą ir priskyrė 11 suomių pulkui. Čia lietuvių būklė dar pablogėjo. Jais niekas nesirūpino, be tinkamų ginklų ir aprangos buvo brukami į pavojingiausius fronto barus. Lenkai, sužinoję vargingą būklę, atsiuntė savo karininką Judzentavičių, kad jis prikalbintų lietuvius grįžti atgal pas lenkus. Tuo laiku atvyko iš Petrapilio karn. A. Juozapavičius ir karn. P. Klimaitis susipažinti su dalinio padėtimi. A. Juozapavičius smarkiai susikirto su lenkų karininku ir iškvietė jį į dvikovą. Bet lenkų karn. Judzentavičius dingo ir daugiau nebesirodė. Lietuviai kareiviai labai apsidžiaugė atvykusiais karininkais, tačiau jų būklė dar negreit pagerėjo.

Gen. Brusilovas buvo paskirtas vyriausiuoju karo vadu. Į jo vietą atvyko gen. Gutoras, kuris įsakė lietuviams išsiskirstyti į XX korpo pulkus. Lietuviai kariai atsisakė klausyti įsakymo ir pareiškė, kad būtų vykdomas gen. Brusilovo pažadas; gi kol jis nebus įvykdytas, lietuviai iš vietos nesikels. Lietuvių dalinys tuo metu stovėjo Galicijoje, Nosovo kaime. Korpo vadas labai supyko ir grasino kazokais, kurie iššaudysią visus lietuvius. Tuomet lietuvių dalinys išsikasė apkasus ir pasiryžo gintis nuo kazokų. Apkasuose budėjo tris dienas (birželio 26-28 d.). Korpo vadas, sužinojęs apie tokį lietuvių pasiryžimą, tolimesnių represijų atsisakė.[28] Netrukus buvo įsakyta suformuoti atskirą lietuvių dalinį, kuris buvo pavadintas Atskiru lietuvių batalio-

nu. Bataliono vadu buvo paskirtas plk. Himelmanas, surusėjęs vokietis. Tuoj atvyko į batalioną daugiau lietuvių karininkų: Pupkys, Kabaila, Dundulis, Gedgaudas, Federavičius. Lietuviams karininkams atvykus, kareivių nuotaika pagerėjo, pasigirdo lietuviškos dainos, atsirado lietuviškų laikraščių, knygų, pasilinksminimų. Batalionas gavo ginklų, aprangos ir apie 50 arklių.

Bataliono vado padėjėju buvo karn. A. Juozapavičius, kuris faktiškai ir vadovavo šiam batalionui. Galutinai susitvarkius, jame buvo apie 800 kareivių ir 30 karininkų. Jo vadovybė buvo tokia: bataliono adjutantas karn. R. Burokas, kuopų vadai — karininkai: 1 kuopos — P. Dundulis, 2 kuopos — Švambarys, 3 kuopos — P. Genys, 4 kuopos — Matulionis, sunkiųjų kulkosvaidžių kuopos — J. Josiukas, artilerijos kuopos — J. Kibirkštis, ūkio būrio — Kabaila, ryšių būrio vadas liko rusas.

Batalione tarnavo dar šie karininkai: J. Gaudešius, J. Čaplikas, Dumčius, Šulga, K. Škirpa, Miškinis, J. Pranculis, Petkelis, Markuvėnas, Jurgila, V. Žadeika, Jakštas, Bručkus, Kazilionis, A. Žemaitis, Stanulis, A. Svilas, Pagirys, J. Šarauskas, Nainys, Kubilius, Sruoginis, Kirlys, karo vald. Skeberdis ir dar keli.

Batalionas visais atžvilgiais atrodė įspūdingai: buvo tvarkingas ir drausmingas. Tarp kareivių ir karininkų nebuvo jokių nesusipratimų.

Batalionas buvo XX korpo vado valdžioje kaip atskira kariuomenės dalis. Korpo vadas, kuris 1917 m. vasarą buvo blogos nuomonės apie lietuvių dalinį ir norėjo jį bausti kazokais, rudenį apie jį jau kitaip galvojo. Kai LKS norėjo šį batalioną perkelti į Smolenską, kad sudarytų pagrindą lietuvių tautinių dalinių steigimui, tai korpo vadas nesutiko. Pasiliko savo valdžioje kaip drausmingą dalinį.

Po bolševikų sukilimo XX korpui buvo įsakyta vykti į Petrapilio numatomą frontą. Drauge su korpu vyko ir Atskiras lietuvių batalionas. Pasiekus Oršą, sustreikavo geležinkeliečiai, ir korpo kariai važiuoti toliau negalėjo. Atskiras lietuvių batalionas apsistijo viename kaime netoli Oršos.

Bolševikams įsigalėjus, buvo išrinkti bataliono ir kuopų komitetai, taipgi perrinkti visi vadai. Rinkimai vyko ramiai ir tvarkingai. Visi karninkai pasiliko savo pareigose. Vadų rinkimai buvo vykdomi ne kareiviams reikalaujant, bet pagal naują

bolševikų valdžios paliepimą, nes XX korpo štabas pagrasino, kad, neperrinkus vadų, neduosiąs maisto. Po rinkimų dar prieš Kalėdas Atskiras lietuvių batalionas buvo perkeltas į Vitebską. Plk. Himelmanas pasitraukė iš tarnybos. Bataliono vadu buvo paskirtas karn. St. Nastopka. Himelmanas gerai sugyveno su lietuviais. Kai atvykdavo nauji kariai į batalioną, jis tuoj klausdavo, ar moka kalbėti lietuviškai. Bataliono vado padėjėju pasiliko karn. A. Juozapavičius, kuris Himelmano ir St. Nastopkos metu faktinai vadovavo batalionui.[29]

Ilgainiui rusų kariuomenė visai pakriko. Daug kareivių savivališkai išvyko į namus, kiti buvo demobilizuoti. Atskiras lietuvių batalionas išliko drausmingas, tvarkingas ir sudarė rimtą karinę jėgą. Bolševikai pasiūlė batalionui persikelti iš Vitebsko į Minską armijos štabą saugoti, bet vadovybė atsisakė kištis į rusų vidaus reikalus. Sutiko eiti įgulos sargybų tarnybą Vitebske.

1918 m. vasario pabaigoje, pasibaigus rusų-vokiečių paliauboms, vokiečių kariuomenė pradėjo okupuoti naujas rusų teritorijas — užėmė Polocką, buvo laukiama užimant ir Vitebską. Batalionas pasiuntė pas vokiečius delegaciją, kad leistų lietuvių kariams su ginklais grįžti į Lietuvą. Vokiečiai delegatams atsakė, kad visų pirma lietuvių batalioną nuginkluosią, o paskui pažiūrėsią: jei jie nebūsią bolševikai, tai ginklus jiems sugrąžinsią. Mūsų delegatams vokiečiai pasiūlė neduoti bolševikams evakuoti Vitebsko, neleisti išvežti maisto ir kitokio turto. Tuo metu Vitebske dar buvo dideli rusų armijos maisto sandėliai. Sandėliuose buvo daug mėsos konservų, cukraus, ryžių, sviesto ir t.t. Šios maisto atsargos daugiausia buvo gautos caro valdžios iš santarvininkų. Lietuviams kariams teko šiuos sandėlius saugoti. Per tą suirutę batalionas pasiėmė maisto tiek, kiek jam reikėjo. Su duona buvo sunkiau, nes miltų sandėliuose buvo maža.

Prieš pat sudarydami taiką su vokiečiais, bolševikai norėjo lietuvių batalioną pasiųsti į frontą prieš vokiečius. Šiuo reikalu į batalioną atvažiavo lietuviai bolševikai. Į susirinkimą — mitingą jie sušaukė visą batalioną ir karštai įtikinėjo lietuvius vykti į frontą. Kareiviai gynėsi, sakydami: "Rusai savo kareivius paleido, o mums nėra kur pasidėti, tai siunčia į frontą". Netrukus bolševikai kvietė lietuvių batalioną pagelbėti nuginkluoti lenkų gen. Dowbor-Musnickio korpą, bet lietuviai taipgi

atsisakė. Batalionas ramiai stovėjo vietoje, į rusų vidaus kovas nesikišo ir vykdė vien įgulos sargybų tarnybą.

Lietuviai kariai saugojo ir kalėjimą. Bolševikai buvo suėmę ir pasodinę į kalėjimą daug lenkų karininkų ir šiaip inteligentų. Vienas bataliono karininkas, būdamas sargybos viršininku, paleido keliolika lenkų karininkų ir daug rusų inteligentų. Kai bolševikai pasigedo suimtųjų, kilo triukšmas. Ieškojo kaltininkų, norėjo suimti vieną bataliono karininką, bet bataliono kareiviai neleido.

Vitebske buvo didelis soboras (stačiatikių katedra), kur buvo daug brangenybių. Bolševikai panoro šias brangenybes rekvizuoti. Miesto gyventojai, pajutę tą reikalą, susitelkė soboro ginti. Bolševikų komendantas iškvietė vieną lietuvių kuopą soboro rekvizicijos komisijos apsaugai. Kuopa tuojau atvyko ir išsidėstė aplink soborą. Šventikai sugebėjo mūsų kareivius palenkti savo pusėn. Bolševikų rekvizicijos komisija atjojo raita. Jai pasirodžius soboro aikštėje, minia pakėlė triukšmą. Lietuviai kariai paleido keletą šūvių viršum komisijos narių ir minios. Žmonės sukrito ant žemės. Pagal komandą, pareikalavus išsiskirstyti, buvo paleista dar keletas šūvių — ir visi išsilakstė. Rusai buvo labai patenkinti, kad lietuviai išgelbėjo soboro brangenybes. Tačiau tas išgelbėjimas buvo tik laikinas. Bolševikai atliko tą barbarišką darbą vėliau, kai lietuvių ten jau nebuvo. Įsakymo šaudyti niekas nebuvo davęs.

1915 m. iš Vilniaus ir kitų Lietuvos vietų į Vitebską buvo atgabenta daug turto — brangenybių ir meno vertybių. Lietuvių bataliono kariai kai ką iš tų vertybių buvo suradę ir norėjo pargabenti į Lietuvą, bet bolševikams susitvarkius ir įsigalėjus valdžioje, to nebuvo galima atlikti.

Rusai bolševikai žinojo lietuvių karių nuotaikas, nepasitikėjo batalionu, nuolat jį spaudė, kišosi į vidaus reikalus ir ardė tvarką. Gyvenimas vis sunkėjo. Be to, nuolat reikalavo įsijungti į raudonąją armiją. 1918 m. kovo pabaigoje buvo nuspręsta išsiskirstyti. Pasirodė, kad dar buvo truputį per anksti. Kariai, kurie, batalioną išformavus, tuojau vyko į Lietuvą, buvo vokiečių suimti ir suvaryti į Daugpilio tvirtovę. Tie, kurie važiavo vėliau, nebuvo suimami ir parvyko namo laimingai. Batalioną išskirsčius, kai kurie vadai ir komitetas dar pasiliko visą mėnesį likvidacijos reikalui.

Lietuvių atsargos batalionas Smolenske. Šitas karinis vienetas buvo įsteigtas vyriausios Rusijos kariuomenės būstinės leidimu. Vyriausios kariuomenės būstinės įsakymu lietuviai kariai pradėjo rinktis į Smolenską 1917 m. lapkričio mėn. Pirmiau atvykusieji neturėjo net kur prisiglausti; jiems buvo sunku su mityba ir patalpomis. Pulkų steigimo komisija kreipėsi į Minsko karo apygardos štabą, tačiau štabo viršininkas komisijos prašymą sutiko nepalankiai. Tada buvo kreiptasi į Smolensko karo komendantą, kuris lietuvius laikinai priskyrė 2 baterijai. Toliau buvo rūpinamasi gauti patalpas. Bataliono vadu buvo paskirtas karn. J. Kubilius, kuris išrūpino batalionui buvusio Koporsko pulko kareivines. J. Kubilius į šias kareivines perkėlė visus kareivius ir pradėjo steigti atsargos batalioną. Iš pradžių kareivių gyvenimas buvo vargingas. Batalionas neturėjo jokių susisiekimo priemonių maistui ir kurui atsivežti. Batalionui daug padėjo Vilijos fabriko direktorius J. Jasaitis, duodamas batalionui arklių, vežimų, virtuves, svarstykles ir t.t. Gruodžio mėn. pradžioje batalionas sutvarkė kareivines, jų apšildymą ir kareivių maitinimą. Visi atsidėję dirbo tvarkymosi darbą. Bataliono vadas ir karininkai apsigyveno kareivinėse. Gruodžio mėn. pabaigoje batalione buvo keturios kuopos, apie 600 vyrų.

Bataliono vadovybė buvo tokia: bataliono vadas karn. Jurgis Kubilius, adjutantas — karn. Šernas, kuopų vadai — karininkai: 1 kuopos — Gureckas, 2 kuopos — Puzinas, 3 kuopos — S. Skimundris, 4 kuopos — Bacevičius, vėliau Karosas; raštvedys — karo vald. Ubeika, iždininkas — karo vald. Kriščiukaitis. Be čia paminėtų karininkų batalione dar tarnavo: Šneideraitis, Kudirka, Barzdaitis, Liaudanskas, Kalmantavičius ir kt.

Bataliono karių skaičius nuolat augo; susitvarkęs batalionas pradėjo eiti įgulos sargybų tarnybą. Į rusų vidaus kovas ir šis lietuvių dalinys nesikišo, laikėsi neutraliai. Pasirašius Lietuvos Brastoje taikos sutartį ir paskelbus rusų kariuomenės demobilizaciją, bataliono kariai dar nesiskirstė ir dar nebuvo demobilizuojami. Bolševikai kurstė kareivius ir viliojo į raudonąją armiją. Po keleto bandymų, kareiviams vis nesutinkant, buvo nutrauktas maisto tiekimas, ir dėl to batalionas buvo priverstas demobilizuotis. Kariai neorganizuotai grįžo į Lietuvą.

Atskiras lietuvių batalionas Rovne. Batalioną suorganizavo 1917 m. pabaigoje Rovne, Ukrainoje, iš fronto karių karo vald.

Voldemaras Čarneckis ir veterinarijos gyd. Kancleris-Drapas. Kad nereikėtų eiti į frontą, batalionas buvo pavadintas "Atskiru abazų batalionu". V. Čarneckis batalionui vadovavo iki 1918 metų gegužės mėn. Jam išvykus į Lietuvą, vadovavimą perėmė karn. E. Adamkavičius. Batalione buvo 800 kareivių ir 20 karininkų. Batalioną sudarė keturios šaulių kuopos ir viena sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa.

Bataliono adjutantu buvo karn. K. Musteikis, ūkio dalies viršininku — karn. J. Bliūdžius, raštvedys — karn. Deksnys. Be to, batalione tarnavo dar šie karininkai: J. Tumas, Pr. Gladutis, Vasiliauskas, Žalys, Bunikis, Rindzevičius, Br. Pulkaunikas, karo vald. Bredulis, provizorius J. Valentinavičius, gyd. J. Puodžiūnas ir kt.

Po Lietuvos Brastos taikos sutarties pasirašymo rusai iš Ukrainos pasitraukė. Rovną užėmė vokiečiai. Batalionas liko vietoje. Jis drauge su ten stovėjusiais ukrainiečiais ir totorių batalionu ėjo įgulos sargybų tarnybą. Pradžioje įsakymai batalionui buvo rašomi lietuviškai. Vėliau batalionas, būdamas Ukrainos tarnyboje, priėmė ukrainiečių organizaciją. Viršininkų pavadinimai, tarnybinės vietos buvo vadinamos ukrainietiškai, pavz., atskiras lietuvių batalionas — "Okremij Lietouskij batalijon", vadas — "komandir batalijonu" ir t.t. Įsakymai buvo rašomi ukrainietiškai. Vidaus tvarkai ir komandai buvo vartojama lietuvių kalba.

1918 m. vasarą daugumas bataliono kareivių, padedami Rovno lietuvių komiteto, sugrįžo į Lietuvą. Tuo laiku į batalioną atvyko Martynas Yčas, kuris ir išrūpino batalionui leidimą grįžti į Lietuvą. Likusieji 19 karininkų ir dalis kareivių atskiru ešelonu parvyko į Vilnių rugsėjo mėn. 4 d. Vilniuje vokiečiai norėjo juos suimti ir išsiųsti į Vokietiją, bet įsikišus Lietuvos Tarybai, buvo paleisti. Ginklus, kuriuos surado pas kareivius, pasiėmė vokiečiai, o kitą turtą — dvi lauko virtuves ir arklius — perėmė Lietuvos Tarybos atstovai. Tik 6 šautuvus pavyko paslėpti nuo vokiečių. Juos priėmė karo vald. Vl. Grudzinskas ir paslėpė Didžiojoje gatvėje, vienuolyno rūsyje. 1918 m. lapkričio mėn. pabaigoje 6 šautuvai, lauko virtuvės ir arkliai buvo perduoti besiorganizuojančiam 1 pėst. pulkui Vilniuje.

Lietuvių dragūnų divizionas Valke, Estijoje. 1917 m. spalio mėn. per XII armijos lietuvių karių suvažiavimą karn. J. Mi-

kuckis sužinojo, kad daug lietuvių karių yra 20 suomių dragūnų pulke. Tada jam kilo mintis organizuoti lietuvių dragūnų eskadroną. J. Mikuckio dėka greitai buvo gautas leidimas iš XII armijos vadovybės, o organizacinis darbas buvo pradėtas spalio mėn. pabaigoje.

20 suomių dragūnų pulkas, kuriame buvo apie 100 lietuvių karių, stovėjo prie Tartų (Dorpato), Estijoje. XII armijos štabas buvo Valke. Davusi leidimą, armijos vadovybė pasiuntė telegramą į visas armijos dalis, kad lietuviams leidžiama vykti į Valke steigiamą eskadroną. Tuoj iš 20 suomių dragūnų pulko išsiskyrė vachmistras Jonas Eidukaitis su 50 dragūnų, visa apranga, ginklais ir arkliais žygio tvarka atvyko į Valką pas karn. J. Mikuckį. Čia buvo lietuvių dragūnų diviziono pradžia. Netrukus į eskadroną atvyko ir daugiau lietuvių. Daugiausia tai buvo kavaleristai; mažiau buvo pėstininkų ir artileristų. Kadangi Valke nebuvo vietos, tai po kelių dienų eskadronas persikėlė į Grabzdžių k., 5—6 km nuo Valko. Ten vyko tolimesnis organizacinis darbas. Tuo metu Mikuckiui daug padėjo jo pažįstami rusai karininkai ir ypatingai gydyt. gen. Vytautas Girdvila. Pradžia buvo sunki, nes pats karn. J. Mikuckis buvo pėstininkas, o lietuvių kavalerijos karininkų nepavyko surasti. Tada tą užbrėžtą darbą J. Mikuckis dirbo, padedamas vachmistrų ir puskarininkių.

1918 m. vasario mėn. eskadrone buvo apie 120 žmonių ir 83 arkliai. Eskadronas vis augo, atvykstant naujiems žmonėms su arkliais ir kitu turtu. Kai eskadronas tapo perdidelis, J. Mikuckis gavo leidimą steigti lietuvių dragūnų divizioną. Vasario 21 d. buvo pradėtas steigti 2 eskadronas, kuris greitai pasidarė pilnas.

1 eskadrono vadu buvo paskirtas vachmistras J. Eidukaitis, 2 — vyr. psk. Saurusevičius, vėliau psk. Ruškys. Diviziono ūkį prižiūrėjo J. Eidukaitis. Visą reikalingą turtą ir ginklus divizionas gavo iš XVII kavalerijos divizijos, kuriai jis priklausė operaciniu atžvilgiu. Dragūnai buvo ginkluoti rusų kavalerijos karabinais ir kardais. Iš viso divizionas turėjo apie 200 vyrų ir arklių. Divizionui kautynėse dalyvauti neteko.

1918 m. vasario 18 d. rusų vokiečių paliauboms pasibaigus, vokiečiai pradėjo brautis gilyn į Rusiją. XVII kavalerijos divizija, kuriai priklausė ir divizionas, traukėsi Rusijon, Pskovo link. Lietuvių divizionas gavo įsakymą lydėti divizijos štabą, nes tas

štabas nepasitikėjo savo kareiviais ir norėjo turėti lietuvių apsaugą. Divizionas išvyko iš Grabzdžių, J. Mikuckio vadovaujamas, vasario 24 d. Gi kovo 3 d. divizionas jau buvo Verro miestelyje. Tą pat dieną Lietuvos Brastoje buvo pasirašyta vokiečių-rusų taikos sutartis. Netrukus vokiečiai užėmė Verro, kur buvo pasilikęs lietuvių dragūnų divizionas. Divizionas galėjo pasitraukti į Rusijos gilumą. Tačiau nė vienas dragūnas nenorėjo ten trauktis ir vėl bastytis svetimoje žemėje. Visi labai norėjo grįžti į tėvynę Lietuvą. Diviziono kariai be pasipriešinimo atidavė ginklus vokiečiams, užtat vokiečiai pažadėjo visus nuvežti Lietuvon. Vokiečiai savo pažado netesėjo — suėmė visus diviziono dragūnus ir nuvežė Vokietijon į belaisvių stovyklą. Tai įvyko 1918 m. kovo mėn. Vokietijoje belaisvių stovykloje kai kurie kariai išbuvo net daugiau kaip 8 mėnesius.

Pirmas atskiras lietuvių Vytauto Didžiojo batalionas Sibire. Batalionas pradėjo organizuotis Sibire 1918 m. Tuo metu Sibiro politinė padėtis buvo gan paini, todėl ir lietuvių, patekusių į tą kraštą, gyvenimas ir savijauta buvo nepavydėtina. Visas krašto gyvenimas spietėsi daugiausia prie Sibiro geležinkelio linijos. Viena dalis geležinkelio stočių buvo bolševikų, kita baltųjų rusų rankose. Kaip bolševikai, taip ir baltieji rusai gaudė vyrus ir vertė stoti į savo dalis. Tuo metu vienintelė stipri, gerai organizuota jėga buvo čekų korpusas Pavolgyje.

I pasaulinio karo pradžioje čekų kilmės Rusijos piliečiai gavo sutikimą steigti čekų kariauną. 1915 m. į tą dalinį pradėjo priiminėti ir čekus belaisvius, bet jie buvo verčiami priimti Rusijos pilietybę. Dalinio vadovybėje buvęs kas trečias rusas karininkas.

Čekų politikai rūpinosi sudaryti Rusijoje čekų legioną ir visus belaisvius sutelkti į tą legioną. Betgi ir čekams pavyko sudaryti savo legioną tik po Rusijos revoliucijos. Nei Laikinoji Rusijos vyriausybė, nei perversminė bolševikų vyriausybė, nors čekai ir pasiskelbė nesikišią į Rusijos vidaus reikalus, jais nepasitikėjo.[30] 1918 m. čekų korpe buvo apie 40.000 vyrų (kai kurie šaltiniai nurodo 70.000), gerai aprengtų ir ginkluotų.

Dar 1917 m. vasarą Masarykas tarėsi su Rusijos karo vadovybe pasiųsti čekų korpą Prancūzijon. T. G. Masarykas sudarė su Prancūzijos atstovu ministru A. Thomu sutartį dėl čekų kor-

po siuntimo Prancūzijos frontan. 1918 m. vasario 7 d. čekų korpas pasiskelbė, jog jis esąs Prancūzijos armijos dalis.[31]

Rusijos bolševikų vyriausybė, vokiečių atstovo spaudžiama, mėgino nuginkluoti čekų korpą, bet čekai geruoju nesutiko atiduoti ginklų ir 1918 m. gegužės 18 d. prasidėjo tarp čekų ir bolševikų karo veiksmai.[32]

Trumpu laiku čekai, padedami vietos gyventojų, daugiausia rusų, išvalė nuo bolševikų Pavolgio sritį, Uralo kalnyną ir didelę Sibiro dalį. Į išvaduotųjų sričių administracinius reikalus čekai nesikišo. 1918 m. vasarą Sibire, Omske, išvaduotoms nuo bolševikų sritims tvarkyti susikūrė laikinoji demokratinė vyriausybė, kuri tuoj suorganizavo armiją kovai su bolševikais. Savo tautinius kariuomenės dalinius ten pradėjo organizuoti lenkai, ukrainiečiai, serbai, latviai, tad ir lietuviams teko tais reikalais susirūpinti.

Lietuviai nebuvo linkę kariauti bolševikų ar baltųjų rusų daliniuose. Uralo srities kalnų mieste Čeliabinske, kur buvo didžiausia lietuvių kolonija, vietos lietuvių komitete 1918 m. vasarą kilo sumanymas įsteigti lietuvių karinį dalinį. Lietuvių karių buvo nedaug ir atskiros dalies sudaryti negalėjo. Dėl techniškų patogumų, kad gautų maistą, drabužius ir ginklus, buvo susitarta su lenkais. Lenkų 1 šaulių Tado Koščiuškos vardo pulkas kūrėsi 1918 m. rugpiūčio mėn. Buguruslane, 120 km į rytus nuo Volgos. Šio pulko vadu buvo plk. K. Rumša, kilimo žemaitis, kuris priiminėjo ir lietuvius į savo pulką lygiomis teisėmis su lenkais. Lietuviai tame pulke sudarė 7 kuopą. Kuopos vadu buvo paskirtas karn., vėliau kapitonas Petras Linkevičius (Linkus). Į kuopą buvo priimami tik savanoriai karininkai ir kareiviai. 1918 m. rugpiūčio mėn. kuopa susiorganizavo ir per trumpą laiką joje jau buvo 3 karininkai ir 116 kareivių.

1918 m. rugpiūčio mėn. pašlijo frontas prie Volgos. Lenkų pulką nutarė perkelti į Novonikolajevską (dabar Novosibirsk), toliau į rytus. Pulkui, drauge su 7 kuopa vykstant į Novonikolajevską, prie Ufos pastojo kelią čekai ir, grasindami represijomis, pareikalavo vykti į frontą kariauti su bolševikais. Pulkas pakluso čekų reikalavimų.

Iki 1918 m. gruodžio mėn., taigi tris mėnesius 7 lietuvių kuopa lenkų pulko sudėtyje kariavo su bolševikais. Dalyvavo kautynėse prie Belebėjo, Tulzukų, Konstantinovkos, Raimanovkos ir kitose vietose. Labai sunkiose karo sąlygose kuopa kauty-

nėse pasižymėjo ir mažai nukentėjo. Tebuvo tik vienas sunkiai sužeistas ir keletas lengvai. Kuopa gavo pagyrimą. Kovose pulkui pavargus, pulko vado pastangomis 1918 m. gruodžio mėn. pulkas buvo išvestas į užfrontę poilsiui; pradžioje buvo perkeltas į Miniarus, Zlotousto apygardoje, vėliau į Novonikolajevską. Pulko sudėtyje vyko ir 7 lietuvių kuopa.

Į Novonikolajevską atvyko 1919 m. pavasarį. Pradžioje Novonikolajevske lietuviai galvojo išsiskirstyti, bet mieste surado gerai organizuotą lietuvių koloniją, ir tai pakėlė visų karių nuotaiką. Buvo nutarta kuopą išplėsti į didesnį vienetą. Birželio 27 d. buvo pradėtas steigti Pirmas atskiras lietuvių Vytauto Didžiojo batalionas. Susirinko apie 460 kareivių ir 20 karininkų (kiti šaltiniai rašo 600 kareivių ir 15 karininkų). Batalione buvo trys šaulių kuopos, viena sunk. kulkosvaidžių kuopa, ūkio, ryšių ir raitųjų žvalgų komandos. Batalionas buvo gerai aprengtas ir ginkluotas. Turėjo atskirą uniformą, tautinius ženklus. Komandos, įsakymai ir vidaus susirašinėjimas vyko lietuviškai. Kai batalionas tapo atskira karine dalimi, bataliono vadu buvo karn. P. Linkevičius-Linkus, priklausomas lenkų V Sibiro divizijai, kurios vadu buvo plk. K. Rumša.

Bataliono kariai, kad ir tolimame Sibire, sužinojo, jog kuriasi savarankiškos nepriklausomos valstybės: Lietuva, Latvija, Estija, Lenkija ir kt. Todėl, kad išvengtų nesusipratimų tarp lenkų ir lietuvių, lietuvių batalionas buvo išskirtas į atskirą postovio vietą. Jis stovėjo vasarvietėje, 3 km nuo Novonikolajevsko, prie Obės.

Į batalioną buvo priimti 94 lietuviai, buvę komunistų partizanai. Nėra žinių, kodėl jie buvo priimti, nesiteiraujant ir netikrinant jų praeities. Tenka manyti, kad bataliono vadovybė norėjo turėti didesnį lietuvišką dalinį. Priimtųjų tarpe buvo iš Anglijos į Rusiją 1917 m. atvykę talkinti rusams karšti revoliucionieriai. Jie buvo pasiųsti į Sibirą ir sudarė 200 vyrų partizanų dalinį, kuris kovojo rytiniame Sibire, prie Čitos ir Blagoveščensko su rusų baltaisiais, čekais bei japonais. 1918 m. pradžioje jų dalinys buvo sumuštas ir išsklaidytas, daug jų žuvo, bet dalis sugebėjo pabėgti.[33] Jie buvo persekiojami ir ieškomi, tada bėdos verčiami glaudėsi prie savųjų tautiečių, slapta atvyko į Novonikolajevską. Priimti į batalioną greitai "sušilo" ir apsiprato. Kaip kad rašo J. Steponaitis savo atsiminimuose: „. . .iš karto įsivyravo revoliucinė nuotaika".[34] Tuo laiku visame

Sibire aplinkybės klostėsi sąjungininkų kariuomenei, drauge ir lietuvių nenaudai.

Rusų admirolas Kolčakas 1918 m. lapkričio mėn. Omske įvykdė perversmą. Pašalino laikinąją Sibiro vyriausybę, sudarė naują diktatūrinę ir perėmė kariuomenės vadovavimą. Lapkričio mėn. per Vladivostoką atvyko prancūzų generolas Janinas, maršalo Focho paskirtas vadovauti santarvininkų kariuomenei Sibire. Šią kariuomenę sudarė čekai, slovakai, lenkai, serbai, latviai, japonų ir anglų, prancūzų bei amerikiečių karinės misijos. Iki prancūzų generolo atvykimo anajai kariuomenei vadovavo japonų generolas Oie iš Vladivostoko. Gen. Janinas, perėmęs santarvininkų kariuomenės vadovavimą, savo būstinę įsteigė Omske. Adm. Kolčakas pradžioje nepripažino gen. Janino karo vadu, jiedu susikivirčijo, nors vėliau surado kompromisą, bet šis ginčas buvo liūdno galo pradžia. Kai Kolčakas perėmė fronto prieš bolševikus vadovavimą, gen. Janinas santarvininkų kariuomenės dalis pamažu atitraukė į Rytus ir kovose prieš bolševikus nedalyvavo. Dėl to Kolčako jėgos susilpnėjo, o bolševikai savo jėgas tuo metu padidino. Kolčako direktorija griežtai elgėsi su laikinosios Sibiro vyriausybės šalininkais, kurių buvo labai daug ir dėl to įsigijo daug priešų. Sibire veikė bolševikų partizanai, kurie kliudė susisiekimą geležinkeliais.
Geležinkelio apsauga buvo pavesta santarvininkų kariuomenei, bet čekai saugojo daugiausia tik geležinkelio stotis. Apylinkės, kuriose švaistėsi bolševikų partizanai, jų nebuvo kontroliuojamos.

1919 m. rudenį Sąjungininkų kariuomenės vadovybė nutarė pasitraukti iš Sibiro per Vladivostoką Europon. Buvo žinoma, kad V lenkų divizija bus arjiergarde (užpakalinėje saugoje). Lietuvių batalionui buvo paskirta žygiuoti įkandin čekų. Visa Sąjungininkų kariuomenė buvo susodinta į vagonus. Lietuvių batalionas taipgi susikraustė į vagonus. Tačiau keliavimas geležinkeliu buvo sunkus, nes vienintelė Sibiro geležinkelio linija buvo traukinių užkimšta, dėl to ir lenkai ir lietuviai turėjo laukti laisvo kelio.

Tuo tarpu Kolčako armija atidavė bolševikams visą Uralo sritį ir traukėsi į rytus. Gen. Janinas apleido Omską lapkričio 8 d.; adm. Kolčakas pasitraukė iš Omsko lapkričio 14 d. Bolševikai užėmė Omską lapkričio 15 d.

Prasidėjo traukimasis į rytus. Čekai traukėsi pirmieji, jų traukimąsi turėjo saugoti lenkai. Toks buvo gen. Janino įsakymas.

Visų Sąjungininkų kariuomenių tikslas buvo sugrįžti namo. Pradžioje galvota apie grįžimą, keliaujant į vakarus, per Rusiją, tačiau adm. Kolčako armijai pradėjus trauktis ir bolševikams sparčiai žengiant pirmyn, šis sumanymas atkrito. Sąjungininkų kariuomenės sprendimas žygiuoti į rytus buvo gerokai pavėluotas; katastrofa buvo neišvengiama. Tuo metu komunistai išvystė stiprią propagandą visų Sąjungininkų kariuomenės daliniuose, ragindami pasiduoti — sudėti ginklus, o bolševikai parvešią karius artimiausiu keliu ir trumpiausiu laiku į tėvynę. Šioji bolševikų agitacija turėjo pasisekimo.

Lietuvių batalionas, susodintas į vagonus, iš Novonikolajevsko vasarvietės buvo perkeltas į Chulymo geležinkelio stotį. Lapkričio mėn. perkeltas į Čerepanovo geležinkelio stotį, kuri buvo pirmoji nuo Novonikolajevsko linijos į Barnaulą. Šia geležinkelio atsišakojimo linija buvo tiekiamas maistas iš derlingų pietinio Sibiro sričių. Batalonui buvo pavesta saugoti Čerepanovo stotį. Apylinkėse siautėjo raudonieji partizanai, kurie, bolševikams artėjant, liko vis veiklesni.

Batalionas Čerepanovo stotyje vagonuose išstovėjo apie dvi savaites. Dalinio vadai, pastebėję batalione varomą komunistų propagandą, nusprendė vykdyti lauko pratimus. Intensyvūs lauko pratimai dėl didelių Sibiro šalčių dar labiau gadino kareivių nuotaikas. Bataliono komunistai, slaptai susižinoję su vietoje veikiančiais Čeremuškino k. rusų Rogovo partizanais, suplanavo perversmą. Naktį lapkričio 25 d. buvo vykdomas naktinis pratimas. Pratimui pasibaigus, batalionas grįžo į stotį ir sugulė vagonuose poilsiui. Kai tik bataliono kariai sugulė, bataliono komunistai susitelkę puolė karininkų vagoną ir geležinkelio stotį. Budįs karininkas Čarneckis buvo nužudytas, kiti karininkai suimti. Ar sukilime ir puolant dalyvavo rusų partizanai, ar vien tik bataliono lietuviai komunistai — žinių nėra. Bataliono kareiviai pasidavė be pasipriešinimo. Greitu laiku sukilėliai batalioną išvedė iš stoties. Ginklai, šaudmenys, maistas, apranga ir kiti kariniai bataliono reikmenys buvo pakrauti į 260 rogių, kurios iš anksto buvo sutelktos prie Čerepanovo stoties. Batalionas buvo išvežtas per mišką į Čeremuškino k. Jame buvo apie 460 kareivių ir karininkų, tik mažai daliai kareivių pavyko pasi-

slėpti. Čeremuškino k. batalionas buvo perduotas Gromovo partizanų būriui.

Čeremuškino k. Rogovo partizanai, be abejo su lietuvių komunistų pritarimu, 1919 gruodžio 9 d. kardais sukapojo karininkus: A. Naviką, J. Eiduką, V. Kasakaitį, J. Malierių, Br. Šukevičių ir kareivius K. Norvilaitį, J. Silevičių ir Turskį. Nėra žinių, kodėl buvo nužudyti būtent šie karininkai ir kareiviai.[35] J. Steponaitis, Škotijos lietuvių veikėjas, Rankpelnio redaktorius, vienas bataliono išdavikų, iš lietuvių belaisvių panoro sudaryti lietuvių pulką. Nors lietuviai kareiviai nesutiko, bet iš jų buvo sudarytos dvi kuopos 312 bolševikų pėst. pulke.[36]

Apie šį tragišką Pirmojo atskiro Vytauto Didžiojo bataliono likimą Lietuvoje sužinojo tik tada, kai iš Sovietų Rusijos sugrįžo kai kurie buvę bataliono kariai.

Iš visos Sąjungininkų kariuomenės vien tik čekai per Vladivostoką parvyko į tėvynę tvarkingai ir mažai nukentėję. Čekai traukėsi pirmieji. Jų žinioje buvo Sibiro geležinkelio linija. Su kitais silpnesniais sąjungininkais jie nesiskaitė.

Iš 12.000 lenkų karių tik 1.500 pavyko, plk. K. Rumšai vadovaujant, pasiekti Vladivostoką ir laimingai grįžti į Lenkiją. Visi kiti buvo priversti kapituliuoti bolševikų pasiūlytomis sąlygomis. Bolševikų nelaisvėn pateko serbų pulkas, rumunų daliniai, daugybė baltųjų rusų ir adm. Kolčakas, kuris 1920 m. vasario 7 d. Irkutske buvo sušaudytas. Latvių karinis dalinys stovyklavo arti Vladivostoko, kuriam neteko kautis, jis jūros keliu buvo grąžintas į tėvynę.

Šios didelės Sąjungininkų kariuomenės ir baltųjų rusų katastrofos kaltininkai yra karo ir politikos vadai, kurie kivirčijosi savitarpyje, nesugebėjo numatyti įvykių eigos ir tinkamai vadovauti.

226 lietuvių lauko ligoninė. Įsigalėjus Rusijoje bolševikams, Rumunijos fronto vado įsakymu 1917 m. gruodžio mėn. pradžioje buvo įsteigtos prie to fronto štabo tautybių komisarų komitetas (komitet nacionalnych komisarov). Kiekvieno tautinio komisaro žinion buvo paskirtos įvairių ginklų rūšių kariuomenės dalys ir tarnybos, kad jos būtų pertvarkytos tautybių pagrindais. Šiam reikalui pritarė VI armijos štabo viršininkas gen. Radus-Zenkavičius ir kiti lietuviai karininkai. Lietuvių komisaru buvo paskirtas geležinkelio bataliono raštinėje tarnavęs

grandinis Antanas Babilius, jo pavaduotoju — karo vald. B. Draugelis. Jiems buvo paskirta pertvarkyti 115 artilerijos brigadą, 10 geležinkelių bataljoną, 226 atsarginę lauko ligoninę ir vieną duonos kepyklą.

Norėdamas daugiau lietuvių suburti į lietuviams skirtas kariuomenės dalis, A. Babilius antroje gruodžio pusėje nuvyko į Odesą. Bet ten jis buvo rusų bolševikų suimtas ir įmestas į Odesos uoste stovėjusį kreiserį, kurio jūreiviai garsėjo visoje Ukrainoje karininkų žudymais.

1918 m. sausio pradžioje komisaro pavaduotojas B. Draugelis, nesulaukdamas grįžtančio komisaro A. Babiliaus, taip pat nuvyko į Odesą. Skelbimais vietos spaudoje jis sušaukė sausio 6 d. Odesoje lietuvių karių susirinkimą, į kurį atvyko vos keliolika asmenų. B. Draugelis susirinkusiems paskelbė, kad norinčių stoti į lietuviams skirtas dalis yra įsiregistravę tik keliasdešimt kareivių ir trys karininkai ir kvietė susirinkusius ryt drauge su juo vykti į Jassy, Rumunijoje, kur buvo lietuvių komisaro būstinė.

Sausio 17 d. su B. Draugeliu išvyko tik gyd. Balys Kaunas-Kauneckis, karo vald. Kazys Sabalys ir karn. Juozas Tumas. Pakeliui prisijungė karn. Pranas Gladutis. Sausio 19 d. jie buvo sustoję Trajanovo Val geležinkelio stotyje Besarabijoje, pas stoties komendantą karn. Antaną Merkį. Jis atvykusius patalpino VI armijos vado toje stotyje stovinčiame vagone ir iškvietė tos armijos štabe tarnavusį karo vald. Vl. Grudzinską ir A. Paukštį pasitarti. Čia pasitarimo dalyviai padarė išvadą, kad dėl karininkų ir kareivių trūkumo nepavyks sudaryti vien iš lietuvių visų lietuviams paskirtų kariuomenės dalių. Tačiau buvo svarbu daugiau lietuvių suburti į vieną vietą ir, jei aplinkybės leistų, visus juos organizuotai grąžinti į Lietuvą. Todėl jie sutarė visų laipsnių karius, pareiškusius norą tarnauti lietuviams skirtose dalyse, siųsti į 226 lauko ligoninę Ungeny (rumuniškai Ungheni) miestelyje, Besarabijoje, prie Rusijos-Rumunijos sienos. Gyd. Kaunas-Kauneckis buvo paskirtas tos ligoninės viršininku, karo vald. K. Sabalys — ligoninės ūkio skyriaus viršininku ir raštvedžiu ir karn. J. Tumas lietuvių komisaro pavaduotoju.

Nežiūrint visų pastangų suburti didesnį lietuvių karių skaičių, jų susirinko mažai, todėl jiems tepavyko perimti ir sudaryti kadrą tik tai vienai ligoninei, kuri galutinai buvo perimta vasa-

rio mėn. Šalia buvo kita tokia pat ligoninė, kurios turtą kovo mėn. pradžioje perėmė lietuvių ligoninė.

1918 m. kovo pabaigoje ligoninėje buvo 6 gydytojai — B. Kaunas-Kauneckis, Vl. Ingelevičius, J. Brundza, Pr. Šližys, K. Gurauskas ir J. Puodžiūnas; karininkai — J. Tumas, Pr. Gladutis, Bunikis, Rindzevičius, Žalys ir Tušinas; karo vald. — K. Sabalys, Nenortas ir Kriaučiūnas; du karo kapelionai — kun. J. Meškauskas ir kun. Jovarauskas; vaistininkai — Kalvelis ir Andžejauskas; 275 kareiviai ir keliolika moterų, virtuvės ir skalbyklos darbininkių.

Sužinoję, kad Rovne, Ukrainoje, yra atskiras lietuvių pėstininkų batalionas, visi karininkai, gyd. J. Puodžiūnas ir kareiviai balandžio mėn. išvyko į tą batalioną, iš kur 1918 m. liepos mėn. visi traukiniu buvo grąžinti į Lietuvą.

Buvo stengtasi ir tą ligoninę su visu turtu perkelti į Lietuvą. Tik perėmus ligoninę, gyd. Kaunas-Kauneckis su gyd. Pr. Šližiu buvo pasirengę vykti į Bukareštą prašyti ten buvusios vokiečių karinės vadovybės leidimo perkelti ligoninę į Lietuvą, bet rumunų valdžios pareigūnai nedavė jiems leidimo ten vykti. Balandžio pradžioje gyd. B. Kauneckis ir kam. J. Tumas buvo nuvykę į Odesą teirautis, ar Ukrainos vyriausybė nesutiktų leisti perkelti ligoninę kur nors į Ukrainą, kol bus proga išvykti į Lietuvą. Ukrainiečiai pažadėjo tokį leidimą duoti, bet rumunai atsisakė leisti ligoninę kur nors iš Ungeny iškelti.

1918 m. birželio 6 d. atvyko pas ligoninės viršininką rumunų intendantūros pulkininkas ir pareiškė, kad jam įsakyta perimti visą ligoninės turtą. Bet, nenorėdamas lietuvių skriausti, jis siūlė tą turtą bendrai parduoti ir gautus pinigus pasidalinti lygiomis. Gyd. Kaunas-Kauneckis nuo tokio negarbingo pasiūlymo atsisakė. Tą pačią dieną tas pulkininkas visą turtą pardavė suvažiavusiems pirkliams žydams ir vakare, atnešęs Kaunui-Kauneckiui penkis šimtus tūkstančių rublių, prašė tuos pinigus priimti kaip lietuviams priklausančią dalį už parduotą ligoninės turtą. Gyd. Kaunas-Kauneckis atsisakė tuos pinigus priimti.

Rumunams ligoninę pagrobus, jos tarnautojai lietuviai birželio pabaigoje per Rovne buvusį lietuvių tremtinių grąžinimo punktą išvyko į Lietuvą.

Lietuvių karinių dalinių likimas. Lietuvių kariuomenės dalys Rusijoje buvo steigiamos grynai tautiniais sumetimais. Jas

organizavo patriotiškai nusiteikę lietuviai kariai, kurie veikė Lietuvių karių sąjungoje ar šalia jos. Matydami Rusijos imperijos pairimą ir susidariusią netvarką, lietuviai tikėjo, kad suorganizuotiems daliniams pavyks su ginklais grįžti į Lietuvą ir apsaugoti Lietuvą nuo rusų netvarkos. 1917 m. Jungtinės Amerikos Valstybės pradėjo kariauti Santarvininkų pusėje. Vokietijos karo laimėjimu niekas netikėjo. Lietuvių karių tikslas buvo sulaukti laisvos nepriklausomos Lietuvos, bet viešai tik retkarčais apie tai prasitardavo. Jeigu tai būtų viešai skelbiama, būtų sukėlę rusų bolševikų valdžios reakciją ir nereikalingų ginčų savųjų tarpe. Todėl telkimosi tikslai į tautinius dalinius oficialiai buvo skelbiama grynai dėl geresnių gyvenimo sąlygų.

Daug vadų tikėjo, kad vokiečiai nenuginkluos lietuvių dalinių. Dėl to kai kurie vadai, pvz. Atskiro lietuvių bataliono Vitebske, planavo, progai pasitaikius, pasiimti patrankas, šarvuočius, šaudmenų ir patraukti į Lietuvą. Kitos kariuomenės dalys uoliai rinko ir taupė karinius reikmenis, norėdami pargabenti į Lietuvą.

Vokietija 1918 m. pavasarį ir vasarą dar buvo pakankamai stipri ir tikėjosi pajėgsianti išlaikyti Lietuvą okupacijoje. Lietuvių dalinius laikė nereikalingais ir net kenksmingais. Pirmieji buvo nuginkluoti 1918 m. kovo mėn. dragūnų diviziono kariai. Smolenske ir Vitebske esantieji batalionai net nebandė su ginklais grįžti į Lietuvą, nes jau sužinojo iš Lietuvos Tarybos Vilniuje, kad lietuvių kariniai daliniai nuginkluojami.

Rusų bolševikai pradžioje pakentė lietuvių karinius dalinius, nes jie nesikišo į Rusijos vidaus reikalus ir buvo reikalingi įgulų sargybų tarnybai. Betgi kai 1918 m. vasario mėn. bolševikai pradėjo steigti Raudonąją armiją, lietuvių dalinius išformavo, kaip jau nebereikalingus ir idėjiškai jiems svetimus.[37]

Mažosios Lietuvos kariai. Pirmojo pasaulinio karo metu daug Mažosios Lietuvos lietuvių tarnavo Vokietijos kariuomenėje. Tačiau tikslių žinių nėra, kiek iš tikrųjų lietuvių Vokietijos kariuomenėje buvo. Jų galėjo būti apie 10.000, neskaitant nutautėjusių lietuvių. Karių tarpe buvo karininkų, karo valdininkų, karo gydytojų ir kitokių karinių profesijų žmonių. Karui pasibaigus, 1918 m. rudenį, Vokietijos kariuomenė buvo demobilizuota. Lietuviai kariai čia atskirų lietuviškų organizacijų

nesudarė. Bet ėmus steigti Lietuvos kariuomenę, savo noru į Lietuvą atvyko ir Mažosios Lietuvos karininkų, karo valdininkų, gydytojų ir nedidelis kareivių skaičius.

Anglijos lietuviai kariai. Anglijos lietuviai privalėjo tarnauti anglų kariuomenėje. Pirmo pasaulinio karo metu anglų kariuomenėje tarnavo keli šimtai lietuvių, daugiausia darbininkų. Karui pasibaigus, kuriantis Lietuvos kariuomenei, 1919 m. į Lietuvą iš Anglijos atvyko keletas savanorių karių, daugiausia puskarininkių.

Jungtinių Amerikos Valstybių lietuviai kariai. Jungtinių Amerikos Valstybių kariuomenėje per pirmąjį pasaulinį karą tarnavo daug lietuvių. Dar 1917 m. lietuvių spaudoje buvo keliamas klausimas steigti JAV kariuomenėje lietuvių legioną. Tačiau dėl to kilo polemika, atsirado priešininkų, ir sumanymas nunyko. Karui pasibaigus, Lietuvai grėsė pavojus būti svetimų jėgų užimtai. Tada JAV lietuviai vėl rimtai susirūpino gelbėti Lietuvą medžiagiškai ir kariška jėga. Šiam reikalui katalikų ir tautininkų srovių tuo metu veikusios tarybos sudarė vykdomąjį komitetą. 1918 m. rugsėjo mėn. komitetas paskelbė atsišaukimą organizuoti Lietuvai bent 50.000 lietuvių karių legioną.[38] Kiek vėliau JAV atstovas Šveicarijoje A. Stovallis, gavęs Europos lietuvių memorandumą, jį persiuntė JAV Valstybės departamentui, o jo nuorašą JAV ambasadai Paryžiuje. Lietuviai tame memorandume dėstė, jog Lietuvai skubiai reikia ginklų ir aprangos bent 20.000 karių apginkluoti ir aiškino, kad ginklams bei kariams vykti Lietuvon yra atviras kelias per Liepojos uostą. Taip pat prašė gen. Pershingą atsiųsti Lietuvon 10.000 Amerikos lietuvių karių.[39]

Tuo metu Amerikoje lietuviai kariai, grįžę iš kariuomenės, pradėjo organizuotis ir toliau kariškai lavintis. Vienas pirmųjų buvo Jonas K. Milius (Miliauskas). Susiorganizavę daugiau būrelių, buvo pasivadinę Lietuvos laisvės sargais (Liuosybės sargais). Organizacija turėjo savo 6—7 asmenų valdybą. Lietuvos laisvės sargų vyriausiuoju organizatoriumi buvo pakviestas dr. Julius J. Bielskis; centro valdybos raštinę vedė J. K. Milius. Visose rytinėse JAV lietuvių kolonijose susidarė laisvės sargų būreliai iš buvusių karių ir jaunuolių. Kur nebuvo karių, ten būreliai telkėsi prie Vyčių organizacijos. Buvo pradėta karinio

mokymo pamokos ir kautynių pratimai lauke. Kai kurie asmenys pasisiūdino uniformas su Lietuvos kariuomenės ženklais. Mokymą suvienodinti buvo gauta iš Lietuvos lietuviškos komandos terminų, statutų ir t.t.

Į laisvės sargų organizaciją įstojo keli amerikiečiai karininkai; brig. gen. W. N. Swarthoutas patarė tą organizaciją pavadinti Amerikos lietuvių brigada. Buvo sudarytas ir brigados štabas. Brigados vadu liko gen. W. N. Swarthoutas, štabo viršininku plk. J. G. Isbellis ir ryšininku tarp brigados štabo ir Lietuvos vyriausybės kpt. dr. J. J. Bielskis.[40]

Lygiagrečiai su JAV rytinių valstybių lietuvių veikla Čikagoje susiorganizavo Lietuvių Kareivių Susivienijimas. Pradininkai buvo puskarininkiai J. Zamkus ir A. Tutlis. Susivienijimo tikslas buvo kovoti dėl Lietuvos laisvės, siunčiant savanorius ir telkiant lėšas. Per 1919 metus Čikagoje ir apylinkėse buvo sutelkta apie 1.500 narių (9 kuopose). Centro valdybos pirmininku buvo dr. St. Biežis, sekretoriavo J. Zamkus. Kareivių susivienijime aktyviai veikė St. Darius.

JAV Valstybės departamento sekretorius Lansingas pradžioje pritarė šiai idėjai — suorganizuoti lietuvių kilmės amerikiečių lietuvių karių brigadą ir ją pasiųsti Lietuvon. Tačiau kai kilo reikalas siųsti amerikiečių lietuvių brigadą Lietuvon ir brigados vadovybė paprašė JAV valdžią transporto priemonių, tada Lansingas, apskritai, Lietuvos reikalą pavedė aiškinti pasekretoriui Phillips su Rusijos atstovu Bachmatjevu. Rusijos atstovas atsakęs, jog Rusija nepripažįstanti Lietuvos nepriklausoma valstybe ir JAV vyriausybė atsisakė duoti laivą brigados kareiviams Lietuvon pervežti.[41]

Amerikos lietuvių brigados reikalas ir jos kvietimas Lietuvon padėti mūsų kariuomenei kariauti su Lietuvos priešais buvo svarstomas Lietuvos vyriausybės 1919 m. rugsėjo 21 d. Brigados reikalą referavo kun. Žilius, ministrų kabinetas pasisakė tuo reikalu teigiamai.[42]

Lietuvių brigados tikslas nebuvo įvykdytas daugiausia dėl to, kad nepasisekė gauti iš JAV vyriausybės nemokamai laivo brigadai į Lietuvą parvežti. Be to, Lietuvos misija pritrūko lėšų. Tad Lietuvon tenuvyko tik kelios dešimtys asmenų, jų tarpe ir St. Darius, J. K. Milius ir kt.

Amerikiečių lietuvių, Lietuvos kariuomenės savanorių grupė. Vidury sėdi (iš kairės dešinėn trečias) ltn. J. Zamkus, (ketvirtas) vyr. ltn. P. J. Purvis.

Lietuvių brigada ir Lietuvių kareivių susivienijimas veikė toliau, neatsižvelgiant į nepasisekimą išvykti Lietuvon. Jie telkė lėšas ir siuntė jas į Lietuvą, palaikė tarp Amerikos lietuvių patriotinį nusiteikimą senajai tėvynei. 1921 m. pabaigoje Lietuvių brigada buvo likviduota.

Lietuvos karo nuostoliai. Pirmasis pasaulinis karas Lietuvai padarė didelių nuostolių. Karo lauke laikoma žuvusių apie 12.000, sužeistų apie 19.000, invalidų apie 4.000 asmenų. Betgi didelis skaičius dar mirė nuo epidemijų pačioje Lietuvoje, ypač miestuose, tremtyje Rusijoje, nuo bado ir ligų tremtinių stovyklose bei darbo batalionuose Lietuvoje.

Lietuvos pasienis ypač daug nukentėjo, kadangi vietose frontas kelis kartus pasikeisdavo: pasitraukdavo rusų kariuomenė, užimdavo vokiečiai ir vėl grįždavo rusai. Tokiais atvejais kiekviena kariuomenė, neatsižvelgdama krašto žmonių interesų, degindavo trobesius, sprogdindavo tiltus, atimdavo gyvulius ir kitokį turtą. Dėl karo veiksmų buvo sudeginta Lietuvoje apie

1.200 kaimų ir 15.000 ūkių, daugiau kaip 2.000 vienkiemių, apie 50 bažnytkaimių, miestelių ir miestų, pvz. Šiauliai, Suvalkų Kalvarija ir daug kitų. Iš viso sudeginta 57.000 pastatų.[43]

Kai kuriose vietose rusų kariuomenė stengėsi priešui palikti gryną lauką ir visus gyventojus su judomuoju turtu išvarydavo iš savo namų.

Lietuva pergyveno žiaurią vokiečių okupaciją: kentėjo gyventojai morališkai, visokeriopą panieką ir patyčias bei dalinę vergiją, dirbdami darbo batalionuose.

Dėl karo aplinkybių labai nukentėjo Lietuvos žemės ūkis: javų pasėlis tesiekė tik 38%, rugių 50%, bulvių ir javų derlius, palyginti su 1913 m. derliumi, sumažėjo 45%. Stambiųjų raguočių sumažėjo 48%, kiaulių 44%. Arklių 1913 m. buvo 451.000, o 1919 m. tik 380.000. Kauno gubernijoje pramonės įmonių 1913 m. buvo 151, o 1919 m. teveikė tik 49.

Okupacijos metu vokiečiai iškirto plynai 42.000 ha miško ir 54.000 ha miško rinktinai. Iš šio iškirsto miško krašto reikalams vos vieną ketvirtadalį suvartojo, o visą kitą miško medžiagą išvežė Vokietijon arba pardavė neutraliems kraštams.[44]

Ligi Lietuvos Brastos sutarties Lietuva negalėjo reikšti jokių pretenzijų dėl karo nuostolių, nes nuostolių reikalauja karą laimėjusi valstybė, o Lietuva iki tol nebuvo valstybė, kare nedalyvavo. Bet ji, sudarydama taikos sutartį su Sovietų Rusija, jau galėjo reikšti Rusijai pretenzijų. Sovietų Rusija taikos sutarties 8 straipsniu pasižadėjo atiduoti Lietuvai priklausomą turtą, išvežtas brangenybes, archyvus ir t.t.

Vokietijai Lietuva pateikė karo nuostolius ne nugalėtojos, bet tik nukentėjusio krašto titulu.

Lietuvos karo nuostolių skaičiavimo komisija yra nustačiusi, jog Rusija yra padariusi nuostolių valstybės įstaigoms ir privatiems asmenims tokias sumas:

	Valst. įstaig.	Priv. asmen.	Bendrai
Carinė Rusija	452,9 mil. Lt.	224,2 mil. Lt.	677,1 mil. Lt.
Sov. Rusija	14,8 mil. Lt.	124,1 mil. Lt.	138,9 mil. Lt.
Iš viso	467,7 mil. Lt.	348,3 mil. Lt.	816,0 mil. Lt.

Rusijos padaryti nuostoliai buvo įvertinti 816,0 milionų litų, ir 1920 VII 12 taikos sutartimi su Sovietų Sąjunga Lietuvos pretenzijos buvo dalinai patenkintos.[45]

Vokietijai buvo nustatyta bendra nuostolių sąskaita — kaizerinės kariuomenės ir bermontininkų padaryti nuostoliai — iš viso 621,5 milijono aukso markių ir tokia sąskaita pateikta.

A. Rimka skaičiuoja, jog Lietuvai, be bendrų nuostolių, dar ir su valiutos nuostoliais buvo padaryta 6.000 milijonų litų nuostolių.[46]

III

LIETUVOS KARIUOMENĖS STEIGIMAS 1918 M. VILNIUJE

Politinė padėtis. Per pirmąjį pasaulinį karą Lietuva virto karo veiksmų kraštu. 1915 m. rugpiūčio 17 d. vokiečiai užėmė Kauną, o rugsėjo 18 d. — Vilnių. Tų metų pabaigoje beveik visa Lietuva atsidūrė vokiečių karinės vadovybės valdžioje.

Rusai, traukdamiesi iš Lietuvos, įsakinėjo ir gyventojams trauktis su visa manta į rytus. Daugumai gyventojų toks įsakymas buvo piktesnis, negu pats karas. Pamesti savo žemę ir namus ūkininkai ypatingai nenorėjo. Iš Lietuvos pasitraukė tik tie, kuriuos karo siaubas žiauriai palietė — sudegė trobesiai arba prievarta varomi išsisukti nebegalėjo. Savanoriškai Rusijos gilumon pasitraukė nedaug.

Vokiečiams užėmus Lietuvą, visas viešas gyvenimas apmirė. Buvo įvesta karinė administracija su vokiečių karo valdininkais. Visa Lietuva buvo paskirstyta nedidelėmis apskritimis (kreisais), kuriuos tvarkė kreishauptmanai su įvairių skyrių viršininkais. Žmonių judėjimas bei susisiekimas tarp apskričių ir su didesniais miestais buvo uždraustas. Buvo įvesta griežta gyvulių ir maisto išteklių kontrolė. Pasipylė daugybė įsakymų, už kurių nevykdymą vokiečiai baudė, kartais labai griežtai. Ūkininkai buvo apkrauti didelėmis pyliavomis (rekvizicijomis). Karo veiksmų gerokai apnaikintas kraštas buvo niokojamas ir toliau. Lietuviškų laikraščių nebuvo. Lietuvių reikalams vokiečių karinė administracija leido tik vieną provokišką lietuvių kalba laikraštį Dabartį ir manė, kad jis lietuvių reikalus visiškai patenkina.

Lietuvos visuomeninę bei kultūrinę veiklą visai užslopinus, lietuviams teko persiorganizuoti ir prisitaikyti naujoms, šiurkščioms okupacijos sąlygoms. Anot P. Klimo, Vilniuje pasilikęs lietuvių inteligentų būrelis telkėsi aplink dvi šalpos draugijas: Lietuvių centrinį komitetą nukentėjusiems nuo karo gyventojams šelpti, kurio dalis buvo pasilikusi Lietuvoje ir Lietuvių draugijos nukentėjusiems nuo karo agronomijos ir teisės pagalbai teikti.

Gyvenamojo laiko tarpas buvo svarbus, tad į komitetą nukentėjusiems nuo karo šelpti buvo kooptuota keletas įtakingų asmenų iš agronomijos draugijos — kairiųjų srovių atstovų, M. Biržiška, F. Bugailiškis, A. Janulaitis, St. Kairys.[47] Vargo spaudžiami, lietuviai jungėsi į bendrą darbą. Nors lietuvių komitetas buvo šalpos organizacija, tačiau, gyvenimo sąlygoms verčiant, jis tapo taip pat lietuvių kultūros ir politikos veikimo centru. Pirmiausia komitetui parūpo steigti savąsias mokyklas. Mokyklas rūpinosi steigti ir vokiečių administracija; gimnazijas steigė vien Saulės ir Ryto draugijos. Mokykloms lietuviškų vadovėlių atsirado jau 1916 m. pradžioje. Tuo pat metu komitetas ėmė rūpintis ir ieškoti būdų palengvinti žmonių gyvenimą. Šiuo reikalu buvo rašomi memorandumai vokiečių vyriausiajam Rytų fronto vadui Lietuvoje ir Vokietijos vyriausybei Berlyne. Memorandumuose buvo aprašoma tuometinė Lietuvos gyventojų būklė ir reikalaujama suvienodinti Lietuvos valdymo aparatą; buvo reikalaujama, kad karinė administracija bendradarbiautų su vietos gyventojais, nuimtų lietuvių spaudos draudimą, leistų gyventojams lietuviškai susirašinėti, palengvintų gyventojams rekvizicijas ir susisiekimą savo krašte. Tačiau 1916 ir 1917 m. pradžioje lietuviai negaudavo jokio atsakymo į tuos memorandumus. Kraštas nejuto jokio palengvėjimo.

Vokiečių karo vadai ir Vokietijos vyriausybė siekė Lietuvą aneksuoti arba įjungti Vokietijon, kad Lietuvoje būtų vokiška valdžia ir ji vykdytų viso krašto ūkio priežiūrą. Šiam reikalui vokiečių karo valdžia 1917 m. vasarą mėgino įsteigti "Patikėtinių tarybą", sudaryta iš lietuvių visuomenės veikėjų. Vokiečių Rytų fronto karo valdžia kreipėsi į vyskupą Pr. Karevičių, dr. J. Basanavičių bei A. Smetoną ir prašė nurodyti ištikimų asmenų "Patikėtinių tarybai", bet jie visi griežtai atsisakė šiuo reikalu bendradarbiauti su okupacinės valdžios atstovais.[48]

Tokie vokiečių planai Lietuvai buvo nepriimtini. Visi lietuvių veikėjai griežtai atsisakė tokioje taryboje dalyvauti ar net talkininkauti ją sudarant. Sumanymas sudaryti „Patikėtinių tarybą“ vokiečiams nepasisekė. Lietuviams rūpėjo sudaryti tarybą kaip krašto atstovybę, kuri atstovautų kraštui ir gintų Lietuvos reikalus.

Po ilgų ir sunkių derybų Lietuvių komitetui pavyko išgauti okupacinės valdžios leidimą Vilniuje konferencijai sušaukti. Konferencija įvyko 1917 m. rugsėjo 18 - 22 d. Vilniuje. Konferencija išrinko vykdomąjį organą Lietuvos Tarybą iš 20 asmenų.

Lietuvos Tarybos pirmininku buvo išrinktas Antanas Smetina. Taryba veikė Vilniuje. Jos pirmieji žingsniai buvo nukreipti į krašto padėties palengvinimą; vėliau sekė Lietuvos politinės akcijos stiprinimas. Savo veikla taryba pasireiškė kaip apsukrus ir lankstus politinis veiksnys, metodingai ir atkakliai siekęs laisvos ir nepriklausomos valstybės atsteigimo, vienkart vengdama konflikto su vokiečių karo vadovybe.

Kai 1918 m. vasario 16 d. Lietuvos Taryba priėmė nutarimą, skelbiantį Lietuvos nepriklausomos valstybės atsteigimą, dėl pripažinimo vyko sunki kova su Vokietijos civiline valdžia ir karine administracija Lietuvoje.

Paramą šiuo reikalu teikė Reichstago (Vokietijos parlamento) centro (katalikų) ir kairiosios partijos. Kovo mėn. buvo gautas leidimas Lietuvos Tarybos delegacijai važiuoti į Berlyną ir ten aiškinti vasario 16 d. nutarimo prasmę.

Kovo 23 d. Lietuvos Tarybos delegacijai buvo įteiktas Vokietijos kaizerio Vilhelmo II pasirašytas Lietuvos nepriklausomybės pripažinimo aktas, kuriame buvo ryškiai pabrėžtas konvencijų sudarymas, susiejant Lietuvą amžinais ryšiais su Vokietija ir dar Lietuvos įpareigojimas karo skolas mokėti. Tai buvo, kaip sako P. Klimas, „tarytum pripažinimo sąlygos”. Nuo šių sunkių sąlygų Lietuvos Taryba tikėjosi ateityje nusikratyti arba jas sušvelninti. Karo laimėjimas tuo metu dar nebuvo aiškus. Santarvės valstybės: Anglija, Prancūzija ir Jungtinės Amerikos Valstybės tuo laiku neteikė nei mažiausios vilties lietuvių tautai.

1918 m. liepos pradžioje Lietuvos Taryba pasivadino Valstybės Taryba. Vokiečiai nesutiko pripažinti tarybą Lietuvos valstybės atstovybe ir darė viską, kad Valstybės Taryba neįgau-

tų savarankiško valstybės organo vaidmens. Jie stengėsi paversti tarybą tik patariamuoju okupacinės valdžios organų, visur ir visuomet išlaikant vokiečių viršenybę.

Kariuomenės steigimo klausimas Lietuvos Valstybės Taryboje. 1918 m. sausio 15 d. Lietuvos Taryba savo posėdyje svarstė milicijos sudarymo reikalą. Taryba pripažino, kad gyventojų saugumui milicija būtinai reikalinga. Vokiečių policija (žandarmerija) gyventojų saugumo nepatikrino, krašte nuolat vyko plėšimai, kurie nė kiek nemažėjo. Be to, buvo svarstoma ir vokiečių kariuomenės pasitraukimas iš Lietuvos, nes Rusija savo kariuomenę pradėjo demobilizuoti, todėl Lietuvai jau dabar būtinai reikėjo pradėti savo miliciją sudaryti. Sausio 16 d. milicijos organizavimo reikalas buvo pavestas trijų asmenų komisijai — S. Banaičiui, St. Kairiui ir Šernui. Ši komisija 1918 m. sausio 16 d. tarėsi su Rytų fronto štabo viršininku gen. Hoffmannu ir su Vokietijos užsienių reikalų ministerijos atstovu R. Nadolny, bet okupacinė vokiečių valdžia jiems nieko pozityvaus nepažadėjo.

Paminėtoji komisija vėliau sudarė milicijos organizavimo projektą ir vėl siūlė tarybai skubiai tartis šiuo reikalu su okupacine valdžia. Liepos mėn. tarybos specialioji komisija peržiūrėjo milicijos steigimo projektą ir pasiūlė plk. Kubiliui paruošti instrukcijas milicijai steigti ir sudaryti milicijos mokyklos projektą. Liepos 29 d. tarybos posėdyje daugelis narių siūlė priimti milicijos organizavimo rezoliuciją ir prašyti vokiečių valdžios ją apginkluoti.[49]

Kadangi 1918 m. pradžioje Lietuvos Taryba įtemptai dirbo politikos darbą, tarėsi dėl nepriklausomybės paskelbimo ir vėliau kovojo dėl pripažinimo, tai milicijos sudarymo reikalas buvo laikinai nudelstas.

Kovo mėn. iš Rusijos į Vilnių atvyko Lietuvių Tarybos Rusijoje (Voroneže) siųstoji delegacija, kurią sudarė Liudas Noreika ir karininkai Kazys Škirpa ir Jonas Variakojis. Tai buvo pirmutinis Rusijos lietuvių ryšys su Lietuvos Taryba. Anksčiau tokie ryšiai buvo palaikomi per Skandinavijos valstybėse esamus tarpininkus. Delegacija painformavo Lietuvos Tarybą apie sunkią ir kasdien sunkėjančią lietuvių tremtinių Rusijoje padėtį, apie karių suformuotus karinius dalinius, kuriuos bolševikai išformuoja, todėl jie organizuotai negalėsią grįžti į Lietuvą.

1918 m. gegužės 1 d. į Vilnių atvažiavo kita lietuvių delegacija iš Petrapilio. Delegaciją sudarė pirm. dr. J. Alekna, nariai: T. Ivanauskas, A. Žilinskas, agron. Jecevičius, pašto vald. Kerys ir karn. Jurgis Kubilius. Lietuvos Taryba susirūpino tremtinių grąžinimu iš Rusijos ir šiam reikalui sudarė specialią komisiją. Lygiagrečiai su tremtinių grąžinimu iš Rusijos, buvo rūpinamasi karo ir civilių belaisvių grąžinimu iš Vokietijos. Gegužės 15 d. taryba paskyrė karn. J. Kubilių į karo belaisvių grąžinimo skyrių. J. Kubilius, greta šio darbo, pradėjo slaptai registruoti karius, norinčius tarnauti Lietuvos kariuomenėje. Pirmuoju į karininkų registracijos knygą įsirašė karn. Kazys Škirpa. (1918 m. gegužės mėn), kareivių — Stasys Butkus. Nuo gegužės iki spalio mėn. įsiregistravo iš viso 39 karininkai ir 2 kareiviai. Valdininkus civilinei tarnybai registravo Lietuvos Taryba atskirai.

Tremtinių grąžinimas iš Rusijos vyko sėkmingai. Tremtiniai patys veržėsi į Lietuvą, nežiūrėdami didelių kliūčių. Tačiau vokiečiai nepaleido karo ir civilių belaisvių iki pat revoliucijos pradžios, t.y. iki 1918 m. lapkričio 9 d., nors buvo žadėję juos paleisti.

Artėjant 1918 m. vasarai, Lietuvoje padidėjo plėšimų skaičius. Taryba gaudavo iš gyventojų vis daugiau ir daugiau skundų. Vokiečių karinė policija ir žandarmerija, kurią sudarė kariai senukai ir karo invalidai, nenorėdavo ir nepajėgdavo su plėšikais kovoti. Nuo plėšikų, kurių daugumą sudarė iš vokiečių nelaisvės pabėgę rusai, darbo batalionų darbininkai, kentėjo daugiausia valstiečiai, kaimų gyventojai. Lietuvos Taryba keletą kartų svarstė valstiečių apsaugos reikalą. Buvo nutarta įsteigti gausingesnę miliciją, kurion buvo numatyta imti daugiau iš Rusijos tebegrįžtančių karių. Ta milicija, kaip daugumas Lietuvos Tarybos narių galvojo, galėtų būti branduolys būsimai kariuomenei. Milicijos steigimo sumanymas buvo praneštas vokiečių karinei valdžiai, kuri sumanymą užgyrė ir paprašė aiškaus bei smulkaus projekto. Toks projektas buvo sudarytas ir liepos mėn. vokiečiams įteiktas. Tačiau vokiečiai milicijos steigti neleido ir ginklų nedavė, o pati Lietuvos Taryba nei ginklų, nei lėšų neturėjo. Todėl milicija liko neįsteigta, o plėšikai toliau siautėjo krašte: buvo deginamos sodybos, plėšiamas turtas ir kartais atimama gyvybė.

Krašto apsaugos komisija. 1918 m. spalio mėn. jau buvo aišku, kad vokiečiai karą pralaimėjo. Jei 1914 m., pirmaisiais karo metais vokiečių frontas buvo atsidūręs netoli Paryžiaus, tai 1918 m. pabaigoje tas frontas jau buvo nustumtas toli į rytus: Vogezų kalnai, tarp Verduno ir Metz, Maubeuge, Ghent.

Valstybės Taryba susirūpino Lietuvos kariuomenės organizavimu. Slaptai buvo įsteigta Krašto apsaugos komisija. Į šią komisiją buvo paskirti St. Šilingas pirmininku, o nariais S. Banaitis, dr. Alekna ir karn. J. Kubilius. Vėliau komisijon buvo pakviesti Liūdas Gira, karn. St. Nastopka bei jūrų gyd. Vl. Nagevičius. Valstybės Taryba spalio 9—10 d. įsakė tuojau pradėti apsaugos organizacijos darbą. J. Kubilius pradėjo kviesti jam žinomus karininkus bendradarbius. (Pirmieji buvo iškviesti karn. Mykolas Velykis ir E. Šneideraitis). Visa tai buvo daroma slaptai.

Apsaugos komisija tuoj pradėjo darbą. Buvo paruoštas projektas, ir lapkričio 4 d. Apsaugos komisijos pirmininkas St. Šilingas padarė pranešimą Valstybės Taryboje. Krašto apsaugos komisija visą Lietuvą padalijo į 10-12 sričių. Kiekvienoje srityje turėjo būti vadas ir trijų asmenų štabas.[50] Štabas turėjo organizuoti apsaugos būrius jam pavestoje srityje.

Komisijos manymu, kariuomenę steigti tuo tarpu dar nebuvo galima. Reikėjo atlikti paruošiamuosius darbus: sutelkti karininkus, parūpinti karo statutų, įsteigti karininkų mokyklą ir t.t. Paruošiamąjį darbą komisija galėjo baigti po pusantros savaitės. Komisijos siūlymu į kariuomenę būtų imami tik savanoriai. Jie turėtų tarnauti ne mažiau kaip metus laiko, algos gautų 8 - 15 rublių (16 - 30 markių) į mėnesį. Lietuvos sienų ir Vilniaus patenkinamai apsaugai reikėtų apie 60.000 vyrų.[51]

Po Krašto apsaugos komisijos pranešimo Valstybės Taryba nutarė: 1. organizuoti apsaugos jėgas Lietuvoje, 2. pripažinti paruoštą Krašto apsaugos komisijos darbą tinkamu, pačią komisiją papildyti, 3. nelaukiant, kol bus sudarytas ministrų kabinetas, organizuoti visame krašte miliciją, 4. reikalauti, kad Vokietija paskubintų belaisvių karininkų ir kareivių grąžinimą, 5. asignuoti 1.500.000 markių apsaugos komisijos reikalams. Tuo laiku Valstybės Taryba tokios didelės pinigų sumos neturėjo ir Apsaugos komisijai tedavė 10.000 markių.[52]

Krašto apsaugos komisija pradžioje dirbo Valstybės Tarybos rūmuose, o vėliau turėjo atskirą buveinę netoli Valstybės

Tarybos rūmų.Dirbo daugiausia karininkai. Vadovavo J. Kubilius; J. Galvydis-Bykauskas ėjo tiekimo viršininko pareigas, jo padėjėjas karn. Sietkauskas; sekretoriavo Matas Banionis; M. Velykis ruošė kariuomenės etatus; J. Žilinskas ėjo žinių dalies (žvalgybos) viršininko pareigas. Kiti karininkai talkininkavo pagal reikalą.

Lygiagretiškai su Krašto apsaugos komisija Vilniuje (oficialiai gruodžio 1 d.) įsisteigė Literatūros komisija, kuriai vadovavo karn. J. M. Laurinaitis. Nariai buvo: kalbininkas Staje Naginskis, karininkai Pranas Tvaronas ir Petras Ruseckas. Talkininkavo kalbininkas Jonas Jablonskis. Komisija rengė karo statutus, kurie buvo būtinai reikalingi kariams mokyti. Ta komisija Vilniuje išspausdino svarbiausią leidinį — „Pėstininkų rikiuotės komandos ir terminai". Daugumas tų komandų ir terminų išliko iki paskutiniųjų kariuomenės gyvavimo dienų.

Pirmieji savanoriai. 1918 m. spalio 16 d. į Vilnių atvyko pirmieji savanoriai — 11 vyrų. Jie buvo patalpinti Valstybės Tarybos rūmuose. Savanoriai dėvėjo nuosavus civilinius drabužius, tai jų gyvenimas Valstybės Tarybos rūmuose nekėlė įtarimo. Ginklų negavo, nes jų dar valstybė neturėjo. Maistui gaudavo 5 markes į dieną ir daugiau nieko. Savanorių tarpe buvo keli tarnavę rusų kariuomenėje. Juos globojo Krašto apsaugos komisija. Spalio 17 d. per vakarinį patikrinimą pirmą kartą savanoriai sugiedojo tautos himną.

Kariuomenės organizavimo darbą pradėjo karn. J. Kubilius. Kai Valstybės Taryba jį paskyrė į apsaugos komisiją, jis laiškais ėmė kviesti daugiau karininkų. Kviečiami buvo neoficialiai ir laiškuose buvo rašoma, kad atvyktų į Vilnių pasitarti mokytojavimo bei kitais švietimo reikalais. Tik atvykę į Vilnių sužinodavo tikrąjį reikalą. Tačiau daugumas karininkų ir nekviečiami pasisiūlydavo tarnauti kariuomenėje. Ir įstoję į kariuomenę, karininkai gyveno privačiai, algų negaudavo, tik, reikalui esant, būdavo išmokami avansai po 50 ar 100 markių. Algų klausimas buvo sutvarkytas tik gruodžio mėn. pabaigoje, kai buvo gauta valstybės paskola.

Lapkričio 1 d. Krašto apsaugos komisija paskyrė karn. V. Grigaliūną-Glovackį 1 pėst. pulko vadu. Iš komisijos jis nieko negavo. Teko rūpintis visukuo pačiam. Pasirinkęs kai kuriuos karininkus ir karo valdininkus, V. Grigaliūnas-Glovackis sudarė

1 pėst. pulko štabą. Perėmė savo valdžion esamus Valstybės Tarybos rūmuose savanorius ir pradėjo rūpintis būsimo pulko apginklavimu ir patalpomis. Jūrų gyd. Vl. Nagevičiaus pastangomis buvo gautos iš vokiečių artilerijos kareivinės. Į šias kareivines karn. V. Grigaliūnas-Glovackis lapkričio 8-10 d. perkėlė kareivius (apie 30 žmonių) iš Valstybės Tarybos rūmų. Kai kurie to pulko karininkai taipgi persikėlė į tas kareivines. Karo vald. Vl. Grudzinskas 1 pėst. pulkui perdavė Rovno lietuvių bataliono atvežtą turtą: 6 šautuvus su šoviniais ir virtuves.

Ginklų įmanoma buvo pirkti tik slaptai. 1918 m. lapkričio 9 d. Vokietijoje įvykus revoliucijai, vokiečių kariuomenėje susidarė kareivių tarybos (Soldatenrat), pairo drausmė. Kai kurie kareiviai vogdavo iš sandėlių ginklus ir juos gan pigiai parduodavo Vilniuje. Ypatingą uolumą, ginklus supirkinėjant, parodė karo vald. Simas Užga ir karn. Pranas Gladutis. Pinigų ginklams pirkti duodavo Krašto apsaugos komisija. Karn. V. Grigaliūnas-Glovackis pulko savanorius apginklavo gana greitai. Mieste ginkluoti savanoriai negalėjo pasirodyti, nes vokiečiai atimdavo ginklus. Įsigyti ginklai buvo laikomi Valstybės Tarybos rūmuose, Krašto apsaugos komisijoje ir kareivinėse.

IV

LIETUVOS VYRIAUSYBĖS SUDARYMAS

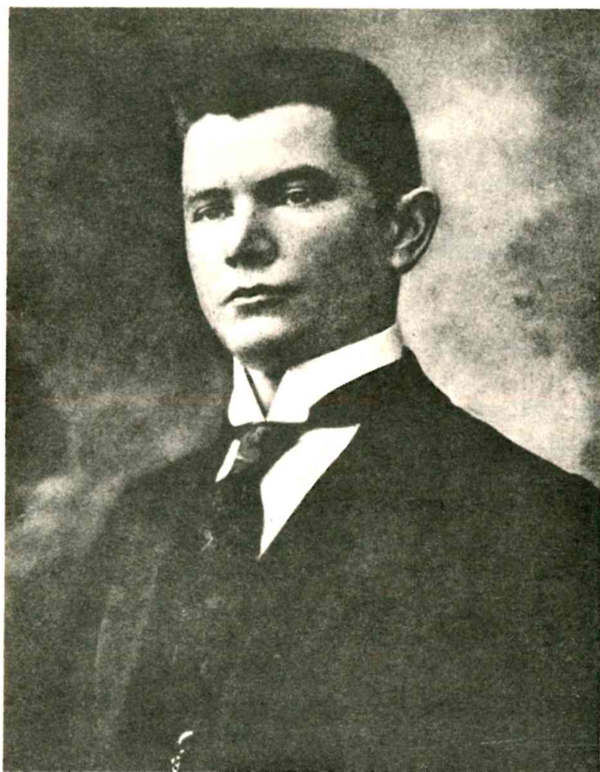
Vokietijos vyriausybės nusistatymo pasikeitimas Lietuvos atžvilgiu. 1918 m. spalio 20 d. Vokietijos reichskancleris, Badeno princas Maksas, pareiškė Lietuvos Valstybės Tarybos delegacijai Berlyne, kad Vokietijos valstybė pripažįsta tautų apsisprendimo teisę, pripažįsta Valstyvės Tarybą kaip tautos atstovybę, leidžia sudaryti vyriausybę ir organizuoti kariuomenę bei policiją. Tačiau ši nauja Vokietijos politika pačioje Lietuvoje visai neatsispindėjo. Vokiečių okupacinės įstaigos iš inercijos buvo nesukalbamos, ir tie patys karinės valdžios paskirtieji įvairių sričių viršininkai beatodairiškai šeimininkavo Lietuvoje.

Šioje reichskanclerio deklaracijoje jau nebuvo minima apie konvenciją su Vokietija bei apie kitus Lietuvos įpareigojimus. Tokiu būdu buvo laimėta tai, ko Valstybės Taryba ir siekė.

Vokiečių vyriausybė jau įsitikino, kad karas pralaimėtas, todėl atsisakė nuo Lietuvos įjungimo į Vokietijos reichą ir nuo visų kitų puoselėtų laimėjimų Lietuvoje. Lapkričio 9 d. Vokietijos kaizeris Vilhelmas II atsisakė sosto ir pasitraukė į Olandiją. Lapkričio 11 d. Vokietijos ir Santarvės valstybės pasirašė karo paliaubų sutartį ir baigė Pirmąjį pasaulinį karą.

Prasidėjo sunki ir intensyvi kova dėl Lietuvos laisvės. Dar 1918 m. spalio 28 d. Lietuvos Valstybės Taryba priėmė Laikinąją konstituciją. Lapkričio 3 d. iš Šveicarijos grįžo prof. Augustinas Voldemaras ir padarė pranešimą Valstybės Taryboje, o lapkričio 5 d. Valstybės Tarybos prezidiumas jam pavedė sudaryti vyriausybę, t. y. pirmąjį Lietuvos ministrų kabinetą.[53]

Prasidėjo partijų atstovų pasitarimai. Kiekviena jų stengėsi nurodyti geriausius kandidatus į ministrus. Karininkai domėjosi, kas bus apsaugos ministru. Martynas Yčas, žinomas Lietu-

Profesorius Augustinas Voldemaras, pirmosios Lietuvos vyriausybės ministras pirmininkas

vos visuomenės veikėjas, siūlė gen. Silvestrą Žukauską, bet tuo metu jo nebuvo Lietuvoje. (Nebuvo tuo laiku ir Mykolo Sleževičiaus, kuris buvo siūlomas vidaus reikalų ministru).

Lapkričio 9 d. prof. A. Voldemaras pranešė Valstybės Tarybos prezidiumui, kad ministrų kabinetas sudarytas. Valstybės Tarybos prezidiumas lapkričio 11 d. patvirtino tokios sudėties sudarytąją vyriausybę:

Prof. A. Voldemaras	—	ministras pirm. ir užsienių reikalų ministras,
Vladas Stašinskas	—	vidaus reikalų ministras,
Petras Leonas	—	teisingumo ministras,
Martynas Yčas	—	finansų ministras,
Jonas Yčas	—	švietimo ministerijos valdytojas,
Juozas Tubelis	—	ūkio ir valstybės turtų ministras.

Liko nepaskirtas apsaugos ministras. Šiam postui norėta kviesti aukšto laipsnio ir didelio patyrimo karininką. Tokio asmens nesurandant, apsaugos ministro pareigas pasiėmė ministras pirm. prof. A. Voldemaras. Adjutantu pasikvietė karn. Antaną Juozapavičių.

Ministras pirmininkas savo deklaracijoje Valstybės Tarybos pilnaties posėdyje lapkričio 11 d. dėl ginkluotų pajėgų sudarymo pareiškė, kad kraštas privalo turėti ginkluotą pajėgą — miliciją ir policiją; tai reikalinga gyventojų saugumui išlaikyti. Lietuvai su nieku nekariaujant ir kaimynams neturint pamato ją pulti, didelių jėgų sienoms saugoti nereikia.[54] Tas pačias mintis prof. A. Voldemaras pakartojo jo paties sušauktame karininkų susirinkime lapkričio 21 d. ir prašė jas pasvarstyti. Karininkų tarpe buvo ir šveicariškos milicijos šalininkų, bet gi karininkų susirinkimas nutarė: "...neatidėtinai organizuoti reguliarią armiją, vistiek kokiu vardu ji bebūtų". Lietuvos vyriausybė tikėjo, kad vokiečiai pajėgs laikinai apginti Lietuvą ir jos sostinę Vilnių, kaip yra Santarvininkų įpareigota. Per tą metą Lietuvos vyriausybė suskubs suorganizuoti administraciją ir ginkluotas pajėgas sienoms saugoti. Tačiau vokiečių karinei drausmei pairus ir toliau vis daugiau irstant, paaiškėjo, kad vokiečiai kariai nepajėgs apginti ne tik Lietuvos, bet ir savęs, nes be pasipriešinimo traukėsi Rytuose nuo rusų bolševikų.

Jau lapkričio 28 d. prof. A. Voldemaras Valstybės Taryboje niūriai nušvietė Lietuvos padėtį. Jis pareiškė, jog gresiąs iš rytų bolševizmo pavojus ir netolimoje ateityje pasireikšiąs pavojus iš pietų — iš Lenkijos pusės. Savo jėgomis neilgai tegalėsime gintis. Rūpinimasi sueiti į kontaktą su Santarvės valstybėmis, buvę prašyta amerikiečių kariuomenės. Buvo tariamasi su švedais, bet švedai nenorį kištis. Vyriausybė darė viską, kad gautų paramos. Be pinigų ir ginklų sunku esą ką pozityvaus padaryti. Paskolą būsią galima gauti, tačiau ginklų gauti yra sunkiau. Numatoma sudaryti vieną kariuomenės korpą. Ligi šiol vykdomi paruošiamieji darbai, nieko realaus nėra padaryta.[55]

Vokiečių pareigūnų nusistatymas prieš Lietuvos valstybę liko toks pats. Jų nuomonė keitėsi iš lėto, o tai trukdė Lietuvos atstatymo darbą. Tai buvo juntama organizuojant administracijos įstaigas ir kariuomenę.

Apsaugos ministerija. Sudarius vyriausybę, Krašto apsaugos komisija persitvarkė į Apsaugos ministerijos štabą. Pasiliko beveik tie patys karininkai, kurie pirmiau dirbo Krašto apsaugos komisijoje. Apsaugos ministerijos štabas priklausė apsaugos ministrui. Valstybės Tarybos nariai daugiau nebedalyvavo apsaugos reikalus svarstant, išskyrus St. Šilingą, kuris dažnai lankydavo apsaugos štabo ir karininkų susirinkimus.

Lapkričio 22 d. apsaugos viceministru buvo paskirtas gen. Kiprijonas Kondratavičius, kilęs iš Lietuvos, Lydos aps., buvęs Rusijos armijos korpo vadas, rusas ar surusėjęs gudas.

1917 m. rudenį Gudų centrinė taryba Minske buvo pavedusi gen. K. Kondratavičiui steigti gudų kariuomenės dalinius. Jis tą darbą vykdė nesėkmingai. Jaunesniųjų iniciatyva įsteigti gudų kariuomenės daliniai bolševikų buvo sulikviduoti. Gen. K. Kondratavičius pasitraukė į Lietuvą, tada dar vokiečių okupuotą, ir apsigyveno Lydos aps. savo ūkyje, o vėliau iš ten atsikėlė į Vilnių.

Prof. A. Voldemaras juo pasitikėjo ir jam pavedė visus apsaugos ir kariuomenės organizavimo reikalus. Tačiau kaip pirmiau Gudijoje, taip dabar Lietuvoje gen. K. Kondratavičius nesuprato ir neįvertino gyvenamojo meto. Jis buvo tingaus būdo, užsispyręs, senų pažiūrų į kariuomenę, visiškai netiko organizaciniam darbui atgimstančioje Lietuvoje. Jo tarnyba Lietuvoje tetruko vieną mėnesį.

Kadangi gen. K. Kondratavičius lietuvių kalbos nemokėjo, tai jam buvo paskirtas karn. R. Liormonas ir karo vald. P. Gužas adjutantais ir vertėjais.

Vilniuje gen. K. Kondratavičius, tarpininkaujant vokiečių kariuomenės Vilniaus įgulos viršininkui, stengėsi suvesti deryboms lietuvius su lenkais, kad organizuotų vieną bendrą kariuomenę. Iš šio sumanymo (nežinia kieno sugalvota) nieko doro neišėjo. Tokiam sumanymui — sudaryti bendrą lietuvių-lenkų kariuomenę ir su bendra karo vadovybe — ne tik lietuviai, bet ir lenkai nepritarė. Be to, X Armijos Soldatenratas palaikė ne kariuomenės organizavimą, bet paritetiniu būdu — lenkų, lietuvių — milicijos organizavimą, kuri palaikytų mieste tvarką, bet jos neturėtų panaudoti, kaip branduolio kariuomenei organizuoti.[56]

Derybose lietuviams atstovavo karn. St. Nastopka. Po nepasisekusių derybų jose dalyvavę atstovai kreipėsi į ministrą pir-

mininką prof. A. Voldemarą. Įvyko bendras posėdis: lietuvių, lenkų ir vokiečių. Lietuviams atstovavo ministras pirmininkas prof. A. Voldemaras ir finansų ministras M. Yčas. Vokiečiai pasiūlė bendromis jėgomis užimti senuosius 1915-1917 m. karo vokiečių-rusų apkasus (Hindenburgo liniją) ir gintis nuo rusų bolševikų puolimo. Prof. A. Voldemaras paklausęs vokiečių, ar bus duota ginklų, šaudmenų ir viso to, kas karui vesti reikalinga, bet vokiečiai nenorėjo į tai atsakyti ir ką nors pažadėti. Posėdis tuoj iširo ir daugiau šiuo reikalu derybų nebuvo.

1918 m. lapkričio 23 d. ministras pirmininkas prof. A. Voldemaras pakvietė į Valstybės Tarybos rūmus karininkus J. Kubilių ir St. Nastopką; drauge buvo ir ministro pirmininko adjutantas karn. A. Juozapavičius. Jie suredagavo ir tuoj išspausdino šį pirmą įsakymą kariuomenei:

Apsaugos Ministerijai įsakymas

Nr. 1

Lapkričio 23 d. 1918 m. Vilnius

1.

Steigiu Apsaugos Tarybą iš šių asmenų: pulkininko Chaleckio, papulkininko Nastopkos ir papulkininko daktaro Nagevičiaus.

2.

Pulkininką Kubilių skyriu Apsaugos Ministerijos štabo viršininku.

3.

Pulkininką Galvydį-Bykauską skyriu pirmojo pulko vadu, steigiamo Alytuje. Jam įsakau tuojau pradėti priruošiamąjį darbą ir pasirinkti sau reikalingą kadrą.*

Apsaugos Ministras	Štabo viršininkas
Prof. A. Voldemaras	papulkininkas J. Kubilius

Išleidus pirmą kariuomenei įsakymą, prasidėjo skubesnis kariuomenės organizacijos darbas. Dar tą pačią dieną įvyko šie

* Įsakymo kalba netaisyta.

paskyrimai: karn. J. Galvydis-Bykauskas paskirtas 1 pėst. pulko vadu ir atleistas iš tiekimo viršininko pareigų; karn. Sietkauskas paskirtas tiekimo viršininku; karn. V. Grigaliūnas-Glovackis laikinai paskirtas 1 pėst. pulko ūkio skyriaus vedėju; karn. St.Nastopka paskirtas rikiuotės skyriaus viršininku; karn. Chaleckis — gudų sudėties (registracijos) skyriaus viršininku; karn. E. Adamkavičius — sudėties skyriaus viršininku, gyd. V. Nagevičius — sanitarijos skyriaus viršininku; karn. J. Žilinskas pasiliko žvalgybos skyriaus viršininko pareigose.

Tuo metu kariuomenėje buvo apie 100 karininkų, karo valdininkų, karo gydytojų ir apie 50 kareivių. Daugumas karininkų neturėjo tarnybinio paskyrimo, gaudavo tik atsitiktinus darbus ar paeiliui budėdavo Valstybės Taryboje ar Apsaugos štabe.

Valdiniais skelbimais laikraščiuose karininkai, karo valdininkai ir karo gydytojai buvo kviečiami į Vilnių ir jiems siūloma stoti į kariuomenę. Daugumas kviečiamųjų vykdavo ir atvykę pasilikdavo, kiti, patyrę skurdžias gyvenimo sąlygas, grįždavo namo.

Apsaugos štabas jokių atsišaukimų, raginančių jaunus vyrus stoti į krašto apsaugą, neišleido. Todėl kareivių skaičius Vilniuje augo labai lėtai. Kai kurie karininkai primygtinai siūlėsi Apsaugos štabo viršininkui, kad siųstų juos į kraštą ir įgaliotų telkti savanorius. Tačiau nei Apsaugos štabas, nei apsaugos ministras nesutikdavo. Pinigų ir ginklų trūkumas buvo pagrindinė kliūtis spartesnei veiklai. Valstybės Taryba ir vyriausybė vertėsi vien aukomis, surinktomis dar prieš vyriausybės sudarymą.

Lapkričio 24 d. vokiečių karo vadovybė Lietuvoje pranešė Lietuvos vyriausybei, kad ji teiks pagalbą Lietuvos kariuomenei.[57] Tačiau šią pagalbą Lietuva gavo negreit.

Pradžioje vokiečiai atsisakė duoti ginklų kariuomenei, bet prižadėjo duoti 400 šautuvų milicijai ginkluoti. Šiuos ginklus perėmė kariuomenė. Pirmieji 100 šautuvų buvo gauti gruodžio 10 d. Šautuvus su dideliu vargu išgavo karn. R. Liormonas ir karn. Pr. Gladutis; pastarasis buvo net dukart areštuotas. Kitus pažadėtus šautuvus gavo vėliau. Gautieji šautuvai buvo senos sistemos. Vilniuje pavyko nupirkti dar keliasdešimt šautuvų, 2 sunkiuosius ir 2 lengvuosius kulkosvaidžius. Visa tai buvo lašas jūroje.

Kai lapkričio mėn. atėjo žinių, kad Sovietų (rusų bolševikų) kariuomenė žygiuoja paskui besitraukiančius vokiečius, visiems buvo aiškus šis Sovietų Rusijos žygio tikslas. Vyriausybė nusiuntė delegaciją į Gardiną pas vokiečių X armijos vadą gen. E. Falkenhayną. Kariams delegacijoje atstovavo karn. Balys Giedraitis.

Su gen. Falkenhaynu Lietuvos vyriausybės atstovai tarėsi Lietuvos gynimo, jos kariuomenės ginklavimo ir kitais klausimais. Gen. E. Falkenhaynas atvirai ir aiškiai pasakė, kad dėl vokiečių kariuomenės demoralizacijos Lietuvai veiksmingai negalįs padėti.

Gruodžio 5 d. karn. Pr. Liatukas buvo paskirtas 2 pėst. pulko vadu. Jam buvo įsakyta pulką steigti Kaune. Tačiau jis į Kauną neišvyko, liko Vilniuje.

Gruodžio 12 d. Apsaugos štabe buvo sudarytas visų ginklų rūšių kariuomenės organizacijos projektas. Buvo numatyta organizuoti vieną korpą 25 - 30.000 vyrų.[58] Turėjo būti viena lietuvių divizija ir viena gudų brigada.

Gruodžio 17 d. 1 pėst. pulkas išvyko į Alytų. Pulkui vadovavo karn. J. Galvydis-Bykauskas. Į Alytų persikėlė 25 karininkai, 3 karo valdininkai, 1 karo gydytojas ir 32 kareiviai. Alytų jie pasiekė gruodžio 18 d., kur pulkas pradėjo augti.

Vilniuje karininkai dažnai susirinkdavo pasitarti. Karo ir politiniais klausimais buvo daromi informaciniai pranešimai. Kartais prasiverždavo nepasitikėjimas mūsų kariuomenės karininkais rusais ir jų globėju viceministru gen. K. Kondratavičiumi.

Per vieną tokį susirinkimą gruodžio 2 d. karininkai iškėlė mintį, kad kariuomenei laipsniai nereikalingi; turi būti tik vadai, karo dalykų žinovai. Tuo norėta susilpninti komunistų agitaciją prieš lietuvių kariuomenę ir jos karininkus. Dar buvo gyvų prisiminimų, kai revoliucijos pradžioje rusai kareiviai draskė karininkų antpečius, suimdavo ir žudydavo karininkus vien dėl to, kad turėjo antpečius. Laipsniai mūsų kariuomenėje buvo įvesti tik 1919 m. spalio 10 d., jau esant tikresnei krašto padėčiai.

1918 m. gruodžio mėn. viduryje vokiečiai pradėjo sparčiai trauktis iš okupuotų žemių. Gruodžio 10 d. bolševikai užėmė Daugpilį, gruodžio 18 d. Maladečinos geležinkelio stotį. Iš Vilniaus vokiečiai ruošėsi išsikraustyti. Buvo aišku, kad Vilnius

bus apleistas. Tuo metu, gruodžio 20 d. ministras pirmininkas prof. A. Voldemaras su adjutantu karn. A. Juozapavičium išvyko į Berlyną valstybės paskolos reikalų tvarkyti. Drauge išvyko ir finansų ministras M. Yčas. Iš Berlyno min. pirm. turėjo vykti į Paryžių taikos konferencijoje Lietuvai atstovauti. Krašto apsaugos ministro pareigose liko gen. K. Kondratavičius, o ministrą pirmininką pavadavo teisingumo ministras P. Leonas.

Gruodžio 21 d. iš Vilniaus į Berlyną išvyko ir Valstybės Tarybos pirmininkas A. Smetona. Iš Berlyno jis nuvyko į Skandinavijos valstybes prašyti Lietuvai pagalbos. Skandinavijoje jis buvo maloniai priimtas, bet pagalbos negavo. Valstybės Tarybos pirmininko pareigas tuo metu ėjo St. Šilingas.

Tokiai pakrikai padėčiai esant, gen. K. Kondratavičius ėmė savarankiškiau veikti, norėdamas veikimo centrą perkelti į Gardiną. Tuo metu buvo žinoma, kad Gardiną vokiečiai stengėsi kaip galėdami ilgiau išlaikyti savo rankose. Gen. K. Kondratavičius įrodinėjo reikalą lietuvių įstaigoms keltis į Gardiną ir jam buvo pavykę palenkti savo pusėn kai kuriuos Valstybės Tarybos narius. Jis įtikinėjo keltis į Gardiną ir Apsaugos ministerijos štabą; šiuo reikalu ruošėsi išleisti net įsakymą. Karininkų susirinkime gruodžio 22 d. jis esą pasakęs — "Gardine susiorganizuosime, paskui forsuotu (pagreitintu) žygiu žengsime Maskvos link". Karininkus žadėjo paleisti Kalėdų atostogoms iki 1919 m. sausio 6 d., tada turėsią iš atostogų vykti į Gardiną. Šiais gen. K. Kondratavičiaus planais lietuviai karininkai buvo labai nepatenkinti. Štabo viršininkas J. Kubilius įsakė sušaukti karininkų susirinkimą gruodžio 23 d. rytą. Susirinkę karininkai nerimavo, skundėsi vadovybės neveiklumu ir griežtai nusistatė keltis ne į Gardiną, bet į Kauną. Tą karininkų nusistatymą pranešti vyriausybei ir gen. K. Kondratavičiui buvo įgalioti J. Kubilius ir Pr. Liatukas.

Gen. K. Kondratavičiaus neveiklumas ir jo prorusiškumas jau seniai erzino karininkus. Apie tai žinojo ir ministras pirmininkas prof. A. Voldemaras. Bet pradžioje jis nesutiko nei jo pakeisti, nei atleisti. Tik iš Ukrainos atvykus gen. S. Žukauskui, gruodžio 19 d. pastarasis buvo paskirtas apsaugos ministru.

Gen. S. Žukauskas buvo labai suvargęs, greitu laiku susirgo šiltine ir gruodžio 24 d. išvyko į Gardiną, o iš ten į Varšuvą gydytis. Ministro pareigų iš gen. K. Kondratavičiaus nebuvo perėmęs.

Atstatydinus gen. K. Kondratavičių iš viceministro pareigų, kariuomenė liko be vado. Gen. K. Kondratavičius daugiau nesirodė lietuvių tarpe, drauge su juo dingo ir rusai karininkai. Einąs ministro pirmininko pareigas P. Leonas karininkams J. Kubiliui ir P. Liatukui paliepė vakare sušaukti karininkų susirinkimą ir laukti ministrų kabineto nutarimo. Vakare gruodžio 23 d. karininkai susirinko.

Karn. J. Kubilius, tada buvęs Apsaugos štabo viršininku, šitaip nupasakojo tą susirinkimą:

> "Atėjo p. Šilingas ir paskelbė, kad jis esąs paskirtas vyriausiuoju karo vadu. Pasitarti į kitą kambarį pakvietė septynis asmenis: plk. Liatuką, papulkininką Nastopką, kapitoną Velykį, štabo kapitoną Adamkavičių, mane ir dar du, ką būtent, dabar nepamenu. Tenai p. Šilingas klausė nuomonės iš kelių asmenų formuoti štabą. Atsimenu, kad man teko savo nuomonę reikšti trečiam iš ilės. Du, kurie kalbėjo pirm manęs, buvo išsitarę už tai, kad štabą formuoti iš trijų asmenų. Aš pasakiau, kad mano nuomone, mums reikia svarstyti ne štabo, bet vado klausimą, nes p. Šilingas ne karys ir karių tarpe neturės nei autoriteto, nei pasitikėjimo. S. Šilingas sustabdė mane, pasakė man, kad jis mane buvo pakvietęs ne kliudyti, bet darbui dirbti ir liepė man iš to kambario išeiti. Aš išėjau, ir kas likusių šešių ir p. Šilingo buvo nutarta, tikrai nežinau, bet girdėjau, kad buvo sutarta sudaryti štabą iš trijų."[59]

Toliau J. Kubilius aiškino:

> "Aš sugrįžau į tą kambarį, kuriame buvo likę visi karininkai. Čia jie mitingavo. Labai karštai kalbėjo p. Bičiūnas, paskui Sleževičius... Buvo kalbėta prieš p. Šilingo kandidatūrą į vyriausiojo karo vado vietą. Ir kai p. Šilingas pabaigęs pasitarimą, ėjo per tą kambarį, tai jį karininkai išlydėjo švilpimu".

Brg. gen. K. Musteikis liudija, kad S. Šilingas, atėjęs į susirinkimą, pasisiūlęs būti diktatorium, gi susirinkimas prašė Sleževičių būti diktatorium, bet pastarasis atsisakė. Vyko gili drama.

Gen. Grigaliūnas-Glovackis tą sukrečiantį vyksmą nusako:

„Ne paslaptis, kad mes, XII. 23 per kelias valandas turėjome du diktatorius. Pirmutinis buvo p. Šilingas, o antras p. Sleževičius."[60] "Sužinojome, kad p. Sleževičiui buvo Valstybės Tarybos siūloma "diktatūra".

Kiti atsiminimuose tokio Valstybės Tarybos žingsnio nemini. Bet tai gali būti tiesa, nes Šilingas pasisiūlė karininkams būti diktatoriumi. Jeigu jis nebūtų turėjęs užnugario, vargiai tai būtų daręs.

M. Sleževičiaus diktatūros klausimą paaiškina sekantieji dokumentai:

1. „Mykolui Sleževičiui, Mes, Valstybės Prezidiumo nariai, remdamiesi laikinosios konstitucijos pamatiniu dėsniu § 11 p."e"., atsižvelgiant į pavojų, kuris gręsia Lietuvos žmonių laisvei, ir rasdami, kad šitokioj valandoj reikalinga yra išgelbėjimui krašto sujungti visą valstybės organizacijos darbą vienoje rankoje, skiriame Tamstą Vyriausiuoju Karo vadu ir vienkart pavedame Tamstai visą šalies valdymo ir gynimo darbą.

Tikime, kad Tamstai stovint priešakyje susipratę ir tėvų žemę mylį žmonės išvaduos savo ir Tėvynės laisvę.

Tepadeda Tamstai ir Tamstos vedamiems Tėvynės gynėjams Aukščiausias.

Duotas Vilniuje 1918 m. gruodžio 23 d.[61]

2. „Lietuvos Valstybės Tarybos Prezidiumui, Šiuo turiu garbę pranešti Lietuvos Valstybės Prezidiumui, kad aš negaliu pildyti pavestųjų man Vyriausiojo Karo vado pareigų ir prašau paliuosuoti mane nuo tų pareigų pildymo.

Vilnius, gruodžio 24 d. 1918 m." Seka parašas.[62]

Karo vald. St. Skeberdis, Apsaugos štabo iždininkas pasakoja dar daugiau, nes teigia, kad „buvo atsiradę net keletas diktatorių, kurių tarpe buvęs vėliau savo darbais pagarsėjęs Aukštuolaitis". Iš tikrųjų taip nebuvo. Tą reikalą tiksliai išdėsto vyr. ltn. P. Gužas:

„Per karininkų susirinkimą gruodžio 23 d. 10 val., matyti, norėdamas pasinaudoti kritišku momentu ir susidariu-

sioms aplinkybėms, paprašė žodžio buvęs vokiečių kariuomenės puskarininkis Aukštuolaitis, visą laiką tarnavęs Vilniuje Militär Vervaltung įstaigoje cenzoriumi, tuo laiku perėjęs tarnauti į mūsų Apsaugos štabą. Aukštuolaitis, kuris savo energingoj kalboj nurodė visas mūsų kariuomenės organizavimo ydas, pabrėždamas būtiną vyriausio karo vado reikalingumą, ir pats pasisiūlė būti vyriausiu karo vadu. Jis žadėjo reikalauti daugiau darbingumo iš karininkų. Be to, jis siūlė išrinkti keletą asmenų, kurie kartu su juo nueitų į Valstybės Tarybą ir visų karininkų vardu paprašytų „formuluoti jo paskyrimą vyriausiu karo vadu."[63]

Tokį išsišokimą padarė Mažosios Lietuvos lietuvis, buvęs vokiečių kariuomenės puskarininkis. Taip pasibaigė gruodžio 23 d. drama.

Tą patį vakarą atsistatydino pirmasis ministrų kabinetas. Valstybės Tarybos prezidiumas naują vyriausybę sudaryti pavedė Mykolui Sleževičiui, kuris pasižymėjo dideliais organizaciniais gabumais. Gruodžio 24 d. naujoji vyriausybė pradėjo eiti savo pareigas. Apsaugos ministru buvo paskirtas karn. Mykolas Velykis, nedidelio karinio patyrimo, bet lietuvis, pareigingas ir darbštus.

Antrasis ministrų kabinetas. Apsaugos ministras visų pirma oficialiai atleido iš kariuomenės gen. K. Kondratavičių, kuris jau buvo išvykęs iš Lietuvos ir daugiau nebepasirodė. Apsaugos taryba buvo likviduota. Štabo viršininku buvo paskirtas karn. Pranas Liatukas, tiekimo viršininku karn. Stasys Nastopka, rikiuotės skyriaus viršininku karn. Edvardas Adamkavičius, Apsaugos štabo adjutantu karn. Raimundas Liormonas. Karn. Pr. Liatuko vietoje 2 pėst. pulko vadu paskirtas karn. Vincas Grigaliūnas-Glovackis, kuriam buvo įsakyta tuojau vykti į Kauną ir ten steigti 2 pėst. pulką. Karn. Jurgis Kubilius, buvęs štabo viršininkas, tuo metu paliktas be pareigų.

Tą pat dieną Vilniaus karo komendantu buvo paskirtas Liudas Gira, karn. Kazys Škirpa jo padėjėju, o adjutantu — karo vald. Petras Gužas.

Apsaugos ministerijos buveinė buvo perkelta prie Gedimino kalno. Senąsias Apsaugos štabo patalpas perėmė Vilniaus karo komendatūra.

Mykolas Sleževičius, antrojo Lietuvos ministrų kabineto pirmininkas

Karininkas Mykolas Velykis, antras Krašto apsaugos ministras

Kai kurioms apskritims buvo paskirti karinių sričių viršininkai, kuriems įsakyta vietoje organizuoti apsaugą, saugoti tvarką, talkinti savivaldybių organizavimo darbuose ir, svarbiausia, telkti savanorius krašto apsaugai. Buvo paskirti karininkai: į Panevėžį — J. Variakojis, į Šiaulius — J. Petruitis, į Kėdainius J. Šarauskas.

1918 m. gruodžio 29 d. vyriausybė išleido *atsišaukimą į tautą* ir pašaukė savanorius stoti į kariuomenę. Atsišaukimo tekstas:

"LIETUVOS PILIEČIAI!

Vyrai! nekartą Lietuvos priešai norėjo uždėti ant mūsų amžiną nepakeliamą jungą, bet mūsų Tėvynė nenugalėta. Ji gyva. Šiandien visi išvydome Lietuvos rytojų švintant; Lietuvos nepriklausomybė neša visiems laisvę ir laimę; tad ginkime nepriklausomą Lietuvos Valstybę! Vienybėje, kaip broliai, pasidavę kits kitam rankas, eikime drąsiai į kovą, visi kaip vienas. Stokime už tėvynę.

LIETUVA PAVOJUJE!

Vokiečių kariuomenei atsitraukiant, jau įsibrovė Lietuvon svetimoji Rusijos kariuomenė. Ji eina, atimdama iš mūsų gyventojų duoną, gyvulius ir mantą. Jos palydovai — badas, gaisrų pašvaistės ir ašarų upeliai.

Tad ginkime Lietuvą! Parodykime, jog esame verti amžiais kovotos laisvės; šiandieną Lietuvos likimas mūsų pačių rankose. Nelaukdami toliau nė valandos, kas myli Lietuvą, kas trokšta laisvės, kas pajėgia valdyti ginklą, stokime visi į Lietuvos Krašto Apsaugą. Būrių būriais eikime iš kaimų, viensėdžių, miestų ir miestelių, eikime iš visų Lietuvos kraštų laisvės ir Tėvynės ginti. Stokime drąsiai pirmi į kovą!

Drąsiai be baimės, kaip mūsų tėvai ir sentėviai, užstokim priešams kelią, pakelkim žygį už mūsų motiną Tėvynę, už Lietuvos Valstybę!

Stojimo instrukcijos ir sąlygos žemiau parodytos.

Ministeris Pirmininkas M. Sleževičius

Krašto Apsaugos Ministeris karininkas Velykis"[64]

Sąlygos stoti į Lietuvos Krašto Apsaugą:

1. Visa Lietuvos valstybės krašto apsauga yra Lietuvos vyriausybės žinioje ir klauso Krašto Apsaugos Ministerio.

2. Visa krašto apsauga organizuojama karo disciplinos pagrindais.

3. Visi savanoriai priimami į krašto apsaugą nemažiau kaip 1 metams. Tarnavimo laikas gali būti pailgintas ilgesniam laikui tik laisva sutartimi su savanoriais.

4. Mažinant krašto apsaugą ar darant visišką demobilizaciją, savanoriai gali būti paleisti ir anksčiau metų.

5. Savanoriai dėl kurių nors priežasčių nebegalį ištarnauti metus, gali būti jų pačių prašymu paleisti tik Apsaugos Ministerio štabo viršininkui sutikus.

6. Kiekvienas savanoris, stodamas krašto apsaugon, raštu pasižada, kad jis gins Lietuvos valstybę, pildys Lietuvos valstybės įstatymus ir klausys savo vyriausybės įsakymų.

7. Lietuvos vyriausybė duoda kiekvienam kareiviui savanoriui išlaikymą ir 100 markių mėnesiui algos. Be to, kiekvieno

savanorio šeimynai, savanorių išlaikomai, moka kas mėnesį po 50 markių.

8. Sužeistiesiems kareiviams, nebegalintiems uždarbiauti ir užmuštų kareivių šeimynoms valstybė patikrina būvį. Būvio patikrinimo taisyklės bus paskelbtos skyrium.

Ministeris Pirmininkas M. Sleževičius

Krašto Apsaugos Ministeris karininkas Velykis".

Atsišaukimą į tautą „Lietuvos piliečiai" parašė, vyriausybei pavedus, karn. Petras Ruseckas,[65] o „Sąlygos stoti į Lietuvos krašto apsaugą" surašė pats M. Sleževičius. Išspausdinti jie buvę laikraščiuose, atskirais lapais ir tuojau išplatinti po visą Lietuvą.

Nors į Lietuvą jau buvo įsiveržusi rusų bolševikų kariuomenė ir užiminėjo vis naujus Lietuvos plotus, tačiau gyventojų nuotaika pakilo, susirūpino savo krašto ateitimi ir pasiryžo gintis. Ligi šiol buvusi labai silpna informacija apie politinę padėtį, dabar visame krašte buvo žymiai sustiprinta.

Kalėdų švenčių metu finansų ministro M. Yčo pastangomis gauta iš vokiečių trys milijonai, o gruodžio 30 d. dar papildomai šimtas milijonų markių paskola.[66]

Gruodžio 22 d. rusų bolševikų kariuomenė užėmė Švenčionis, gruodžio 23 d. — Uteną ir Smurgainį. Artėjo prie Vilniaus, kurio nebuvo kas gina. Valstybės Taryba nutarė visą lietuvių veikimo centrą perkelti iš Vilniaus į Kauną. Iš gruodžio 31 d. į sausio 1 d. naktį šį nutarimą Valstybės Taryba dar kartą persvarstė ir nutarė, kad lietuviai keliasi į Kauną, o gudai į Gardiną. Vyriausybės įstaigos persikėlė į Kauną. Vilniuje liko karo komendantūra ir Lietuvos generalinis įgaliotinis švietimo ministras Mykolas Biržiška.

Laikinoji vyriausybė, prieš pasitraukdama iš Vilniaus, paskelbė tokio turinio atsišaukimą:

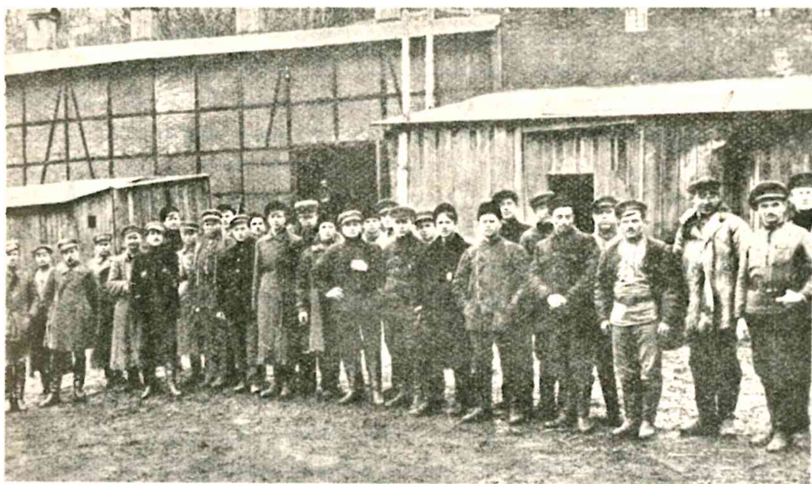
„Išeidami iš padėjimo, jog mūsų sostinė, miestas Vilnius, susisiekimo atžvilgiu liko atkirstas nuo Lietuvos ir jog šio karo metu yra būtinas reikalas ankštame sąryšyje su visu kraštu organizuoti krašto pajėgas, Ministerių Kabinetas savo posėdyje sausio 1 d. yra nutaręs:

1. Visą valdžią Vilniuje pavesti Vilniaus karo komendantui, palikus prie jos atskirų ministerijų įgaliotinius.

2. Generaliniu Laikinosios vyriausybės įgaliotiniu palikti Švietimo ministerį Mykolą Biržišką.

3. Visų ministerių įstaigos laikinai perkelti į Kauną.
Ministeris Pirmininkas M. Sleževičius.

Ministerių kabineto reikalų vedėjas Tadas Petkevičius"[67]

Pirmieji mūsų savanoriai 1919 m. sausio mėn.

Vilniaus karo komendantūra. Vilnius karo metu (1915-1918) buvo griežtai vokiečių okupacinės valdžios valdomas. Kai tik Vokietija 1918 m. lapkričio 11 d. pasirašė kapituliacijos paliaubas su Santarvininkais, Vilniaus gyventojai pasijuto laisvi ir pradėjo organizuotis. Visų pirma pasirodė gausybė propagandinio turinio laikraščių įvairiomis kalbomis. Įsisteigė daugybė organizacijų. Ypatingą aktyvumą reiškė lietuvių, lenkų ir bolševikų organizacijos: jos varžėsi tarpusavyje, norėdamos paimti miesto valdymą į savo rankas, kai tik vokiečiai apleis Vilnių. Lygiagrečiai su lietuviais lenkai organizavo savo tautinius kariuomenės dalinius, bolševikai rinko savanorius raudonajai armijai. Mieste įvykdavo ginkluotų užpuolimų, apiplėšimų ir žudymų. Gyventojai nerimavo. Vokiečiai tesistengė apsaugoti tik save ir savo įstaigas. Tokiai padėčiai esant, Vilniaus karo ko-

mendantūros įsteigimas, stiprių milicijos vienetų organizavimas buvo gyvybinis reikalas gyventojų saugumui patikrinti. Tačiau lietuviai tuo tarpu neturėjo ginklų, lėšų ir savanorių. Visų pirma buvo įsteigta tik etapo komendantūra, kuriai vadovavo karn. Pr. Jackevičius. Kai gruodžio 17 d. 1 pėst. pulko užuomazga kėlėsi į Alytų, tik 32 kareiviai buvo palikti Vilniuje. Gruodžio 24 d., paskyrus L. Girą Vilniaus miesto karo komendantu, šiuos kareivius ir etapo komendantūrą perėmė Vilniaus karo komendantūra. Komendantūros būstinė buvo šv. Jurgio prospekte.

Pirmasis Vilniaus karo komendantūros žingsnis buvo kreiptis atsišaukimu į Vilniaus piliečius, kad stotų į Lietuvos krašto apsaugą — Lietuvą ir jos sostinę Vilnių gintų. Tą atsišaukimą pasirašė ir Vilniaus lietuvių komendantūros vardu išspausdino karn. K. Škirpa ir J. Pajaujis ir jį plačiai paskleidė Vilniaus mieste, išlipindami viešose vietose bei dalindami gyventojams. Be to, J. Pajaujis minimą atsišaukimą lietuvių visuomenei perskaitė Vilniaus teatre ir dar žodžiu gyventojus ragino stoti Lietuvos kariuomenėn savanoriais.[68] Kviečiami buvo visi gyventojai, be tautybės skirtumo. Pažadėta buvo sudaryti lenkų, gudų ir kitų tautybių būrius. Atsišaukimo paraginti Vilniaus karo komendantūroje kasdien pradėjo didėti savanorių skaičius. Į savanorius įsirašė ir keturios lietuvaitės.

Susikūrusioje Vilniaus karo komendantūroje, be komendanto L. Giros, jo padėjėjo karn. K. Škirpos ir adjutanto karo vald. P. Gužo, buvo dar 21 karininkas (rezervas).

Iš esančių komendantūros savanorių buvo sudaryta viena kuopa: 5 karininkai ir 64 savanoriai ir kulkosvaidžių komanda (2 sunkieji kulkosvaidžiai, 4 karabinai ir 12 kareivių). Gruodžio pabaigoje į Vilnių iš Alytaus atvyko 1 pėst. pulko 23 kareiviai ir 2 puskarininkiai, vadovaujami karn. Z. Gerulaičio.

Gruodžio 31 d. komendantas L. Gira susirgo. Komendanto pareigas perėmė karn. K. Škirpa.

Išaiškinti slenkančias Vilniaus link bolševikų kariuomenės pajėgas buvo pasiųsti, karn. Jakšto vadovaujami, žvalgai. Žvalgybai buvo duotas uždavinys pasiekti Pabradę. Pasiekė jie tik N. Vilnią. Pabradė buvo jau bolševikų užimta; ten rusai turėjo šarvuotą traukinį ir ruošėsi užimti Vilnių. Vokiečiai jau buvo pasitraukę iš N. Vilnios ir sparčiai ruošėsi trauktis iš mūsų sostinės.

1919 m. sausio 1 d. vidudienį karn. K. Škirpa pastebėjo, kad Gedimino pilies bokšte nėra vokiečių vėliavos. Tuoj, paėmęs iš Valstybės Tarybos lietuvišką trispalvę ir iš kareivinių garbės sargybą, nuvyko į pilies kalną. Įlipo į pilies bokštą ir, pririšęs prie stiebo, iškėlė lietuvišką vėliavą. Vėliavai kylant į viršų, buvo saliutuojama. Paskui visi drauge sušuko: Valio! Lai gyvuoja nepriklausoma Lietuva!

Vėliavos iškėlimo apeigoms vadovavo karn. K. Škirpa, dalyvavo karo vald. P. Gužas ir kareiviai savanoriai: Vincas Steponavičius, Stasys Butkus, Mikas Slivauskas, Albinas Rauba, Romualdas Marcalis ir Pranas Plauska. Atvyko karo vald. Jonas Nistelis, kuris buvo paskirtas sargybos viršininku.

Tuo pat metu, t.y. sausio 1 d. apie 17 val. Vilniaus gatvėse pasirodė lenkų savigynos daliniai. Kad būtų išvengta nesusipratimų su lenkais ir kad lenkai nekliudytų lietuviams vaikščioti, sausio 2 d. mūsų karininkams ir kareiviams buvo prisiūti ant kairės rankovės tautinių spalvų raisčiai. Nesusipratimų su lenkų savigynos kariais nebuvo, santykiai išsilaikė mandagūs.

Lenkų gen. Wejtko pasiskelbė Lietuvos-Gudijos karo srities vadu ir užvaldė Vilnių be Lietuvos vyriausybės sutikimo, todėl Lietuvos vyriausybės generalinis įgaliotinis, švietimo ministras M. Biržiška pareiškė protestą.[69]

Sausio 3 d. lenkų savigynos daliniai prie N. Vilnios susidūrė su rusų bolševikais. Raudonoji armija Vilnių puolė su keleta pulkų, tuo tarpu lenkų savigynos daliniai buvo silpni ir menkai ginkluoti, jie buvo priversti pasitraukti. Sausio 4 d. rusų bolševikų susišaudymas su lenkais vyko Vilniaus priemiesčiuose. Vilniaus karo komendantas karn. K. Škirpa naktį 4 į 5 d. pasitraukė į Lentvarį.

Vyriausybės generalinis įgaliotinis M. Biržiška komendantūros išvykimą taip nupasakoja:

> "Lenkams besitraukiant iš Vilniaus, pasitaręs su mūsų komendantūra, turėjau persiskirti su ja, nes buvo aišku, jog raudoniesiems Vilniuje užviešpatavus, jai neteks čia pasireikšti."[70]

Lietuvos trispalvė pasiliko plevėsuoti Vilniuje Gedimino kalno bokšte. 1919 m. sausio 5 d. bolševikai užėmė Vilnių, tautinę vėliavą nukabino ir sudraskė.

Iš Lentvario karn. Z. Gerulaitis su savo daliniu išvyko į Alytų, karn. K. Škirpa į Kauną, palikęs Lentvaryje karn. Jurgį

Bobelį su 28 kareiviais priedangai nuo bolševikų. Sausio 6 d. į Lentvarį atvyko 1 pėst. pulko kuopa, kuri turėjo paimti šautuvus, vokiečių teikiamus lietuviams. Iš seniau pažadėtų 400 šautuvų milicijai ginkluoti papildomai buvo dar gauta 200 šautuvų.

Rusai bolševikai tuo metu Lentvario nepuolė. Karn. J. Bobelis, gavęs įsakymą, pasitraukė į Kauną, o 1 pėst. pulko kuopa, gavusi ginklus, išvyko į Alytų.

V

TAUTINĖS MAŽUMOS LIETUVOJE

Gudai. Tautinis gudų atgimimas pradėjo stiprėti XIX a. pabaigoje. Per I-jį pasaulinį karą ir Gudija nemažai nukentėjo dėl vykusių karo veiksmų. Nedaug gudų karininkų tarnavo Rusijos kariuomenėje. 1917 m. rudenį Minske susiorganizavo Centrinė Gudų Taryba (Rada), kuri stengėsi organizuoti gudų kariuomenės dalis. Dalių organizavimas vyko savanoriškais pagrindais, telkiant karius, tarnavusius rusų kariuomenėje. Vadovauti organizavimo darbui buvo pakviestas gen. K. Kondratavičius. Gudų kariuomenės tikslas buvo kovoti dėl laisvos ir nepriklausomos Gudijos.

Bolševikams įvykdžius perversmą Rusijos valdžioje (1917 m. lapkričio 7 d.), gudų kariuomenės dalių steigimas buvo uždraustas. Gudijoje buvo sudaryti darbininkų, kareivių ir valstiečių komitetai, kurių priedanga buvo įvesta bolševikų santvarka.

1918 m. vasario mėn. pabaigoje vokiečiai užėmė Minską ir visą Gudijos sritį iki Dniepro. Centrinė Gudų Taryba, susirinkusi Minske kovo 25 d., paskelbė Gudijos nepriklausomybę. Lietuva buvo pirmoji, kuri pripažino Gudijos nepriklausomybę. Vokiečių užimtoji Gudijos dalis išbuvo jų valdžioje iki 1918 m. lapkričio mėn. pabaigos.

Vokiečiai Gudijoje, kaip ir Lietuvoje, neleido gudams organizuotis. Kai jie 1918 m. rudenį pasitraukė iš Gudijos, kraštą užėmė rusų bolševikų kariuomenė ir vėl įvedė bolševikų santvarką. Gudų visuomenės veikėjai, pasitraukę į Lietuvą, susižinoję su lietuviais ir susitarę su mūsų vyriausybe, atnaujino politinę ir karinę veiklą. Buvo organizuojamos gudų kariuomenės

dalys, šį kartą Lietuvos Krašto apsaugos ministerijai vadovaujant.

1918 m. gruodžio 1 d. Vilniuje buvo pradėtos steigti gudų kariuomenės dalys. Karininkų savanorių, kurių tarpe buvo daug rusų, pulkams pakako, bet nebuvo kareivių. Kada gen. K. Kondratavičius ėmė steigti antrąjį gudų pėst. pulką, lietuviai karininkai pasipriešino. Tuomet gen. K. Kondratavičius gruodžio 5 d. įsakė karn. Pr. Liatukui steigti lietuvių 2 pėst. pulką. Pradžioje Lietuvos vyriausybė buvo numačiusi lietuvių ir gudų dalis steigti santykių 2:2, vėliau, lietuviams karininkams reiškiant nepasitenkinimą, apsaugos ministras prof. Voldemaras nustatė santykį 2:1 lietuvių naudai.

Gruodžio 18 d. gudų 1 pėst. pulko užuomazga buvo perkelta į Gardiną. Vokiečiai, kurie tuo laiku administravo geležinkelius, atskirų vagonų persikelti nedavė, tada gudų kariai išvyko paskiromis grupėmis. Gruodžio pabaigoje į Gardiną persikėlė ir gudų visuomenės veikėjai. Gardinas tapo gudų veikimo centru, glaudžiai palaikęs santykius su Lietuvos vyriausybe, kurios sudėtyje buvo gudų reikalų ministras.

Gardine gudai susidūrė su tokiomis pat kliūtimis, kaip ir Vilniuje: neturėjo lėšų, patalpų ir aprangos. 2 gudų pėst. pulkas 1919 m. sausio mėn. buvo išformuotas, karininkai perėjo į gudų 1 pėst. pulko sudėtį. Lietuvos vyriausybei tarpininkaujant, buvo gautos iš vokiečių patalpos, lėšų suteikė Lietuvos vyriausybė. Gudai paspartino savo veiklą ir 1919 m. kovo mėn. jau turėjo kelis šimtus savanorių. Sėkmingai organizavo gudų 1 pėst. pulką ir kavalerijos eskadroną.

Lenkai. Kai 1917 m. rugsėjo 18-22 d. Vilniaus konferencijoje išrinko lietuvių tautos atstovybę — dvidešimties asmenų Lietuvos Tarybą, tai joje buvo numatytos 5-6 vietos ir tautinėms mažumoms. Lietuvos Tarybos prezidiumas tuojau pradėjo tartis su mažumų atstovais dėl pasiuntimo jų atstovų į Lietuvos Tarybą bendrai rūpintis krašto reikalais. Bet nei žydai, nei lenkai, nei gudai aiškaus atsakymo nedavė ir į Tarybos sudėtį ilgai neįėjo. Lenkai dar pasiteiravę, kiek vietų Taryboje jiems buvo skirta, nutilo. Buvo aišku, kad Lietuvos lenkai krypsta į Lenkiją ir nori, kad Lietuva sudarytų uniją su Lenkija. 1918 m. lapkričio pradžioje Lietuvos lenkų komitetas, kurio būstinė buvo Vilniuje, raštu kreipėsi į Lenkijos Regentų ta-

rybą Varšuvoje ir visų Lietuvos lenkų politinių srovių ir socialinių sluoksnių vardu pareiškė norą, kad "Lietuva būtų sujungta su Lenkija". Pasirašė 35 lenkai visuomenės veikėjai.

Taip pat Vilniaus lenkų komitetas memorandumu kreipėsi į X Armijos Soldatenratą, visų pirma jame niekindamas Lietuvos Valstybės Tarybą, jos pirmininką, anot jo, nacionalistą A. Smetoną ir siūlė sudaryti krašto vyriausybę, kaip 1918 m. lapkričio 16 d. jie jau buvo tą pačią propoziciją pasiūlę ir dr. E. Zimmerlei, Vokietijos generaliniam atstovui Lietuvoje. Ir tada lenkų komitetas žadėjo, kad lenkų kariniai daliniai patikrintų vokiečiams saugiai apleisti Lietuvos kraštą.[71]

1918 m. vasarą vokiečiams nuginklavus gen. Dowbor-Musnickio korpą, grįžę į Lietuvą lenkai kariai sustiprino slaptą karinę lenkų organizaciją POW (Polska Organizacija Wojskowa), kuri buvo įsteigta Lietuvoje jau 1914 m. rudenį. Lietuvoje POW centras buvo Vilniuje. Organizacijai vadovavo Vilniaus gydytojas, dabar grįžęs iš karo, kpt. Bobiatynskis. Varšuva gi paskyrė gen. W. Wejtko vadovauti Lietuvos ir Gudijos karinėms organizacijoms, pasivadinusioms „Samoobrona" (Savigyna). POW buvo išplitusi tik tose vietose, kur gyveno daugiau lenkų. Vadai, daugiausia rusų kariuomenėje tarnavę karininkai, slaptai verbavo narius, darė sueigas ir mokė karinių dalykų.

Lietuvos Tarybos vicepirmininkas dr. J. Šaulys ir sekretorius K. Bizauskas nota pasiskundė Vokietijos kancleriui dėl lenkų legionierių veiklos Vilniuje.

Lietuvos Tarybos nota buvo rašyta 1918 m. spalio 23 d.

"Okupacijos valdžia leidžia organizuotis lenkų legionams. Galima pastebėti vokiečių karininkus broliaujant su lenkų legionieriais. Kalbama, jog lenkų armijos organizatoriai yra atvykę iš Varšuvos į Vilnių ir kad turįs atvykti lenkų pulkininkas Janušaitis. Eina gandų, jog lenkų legionų karininkija jau padarė priesaiką Vilniuje. Lenkų agitatorių darbas legionų tikslais niekaip nėra kliudomas. Neatkreipiama domės į tai, kad jau platinami lenkų atsišaukimai, kuriuose lenkai daro propagandą Lietuvos sujungimui su Lenkija, tuo tarpu kai vokiečių cenzūros dar neseniai nebuvo leidžiama vartoti išsireiškimą kaip "Lietuvos nepriklausomybė, Vilnius Lietuvos sostinė."[72]

Lenkai veikė slaptai ir po įvykusios Vokietijoje revoliucijos. Informacija ir ryšiai su centru Vilniuje buvo glaudūs. POW dalinius rėmė Vilniaus ir apylinkių pasiturintieji lenkai dvarininkai, o taip pat ir Varšuvos vadinamasis rytų žemių komitetas. 1918 m. gruodžio 12 d. Lenkijos ministrų Taryba paskyrė 20 milijonų markių Lietuvoje formuoti savigynos daliniams, kuriems vadovauti gruodžio 8 d. Lenkijos kariuomenės vadovybė paskyrė gen. W. Wejtko.[73] Pažymėtina, kad lenkai nelaukė, kol savanoriai atvyks į Vilnių, o išplėtė kariuomenės dalinių organizacinį tinklą plačioje apylinkėje per POW organizaciją. Vilniuje slaptai formavo tik vieną pėstininkų batalioną. Gruodžio pabaigoje (30-31) gen. W. Wejtko įsakė POW daliniams susirinkti Vilniuje.

Dėl tinkamo organizacinio plano ir darbo paskirstymo lenkams Vilniuje ir apylinkėse pavyko sudaryti keturis, nors ir silpnus pėstininkų batalionus ir vieną ulonų pulką.[74] Ginklų jie gavo iš vokiečių, bet tik lengvų — šautuvų ir kulkosvaidžių, nors Rytų fronto Soldatenratas buvo priešingas lenkų ginklavimui, nes toks veiksmas esąs priešingas vokiečių tautiniams ir socialistiniams interesams.[75]

Betgi Vilniaus lenkai, dvarininkų ir miestiečių atstovai, ypač vokiečių karininkų tarpe varė propagandą, kad jie pasisakytų už Vilniaus priklausymą lenkams. Rašinėjo memorandumus ir X Armijos Soldatenratui ir norėję jį panaudoti lenkiškiems reikalams. 1918 m. gruodžio 18 d. atvykusi lenkų komisija į Soldatenratą gauti leidimą organizuoti savigynos dalinius — lenkų kariuomenę. Lenkų suinteresuoti sluoksniai surado kelius ir būdus tiesiogiai derėtis su Oberostu ir gauti pažadą iš gen. Falkenhayno dėl ginklų pardavimo, nepaisant Soldatenrato nepritarimo.[76]

Gruodžio 31 d. gen. W. Wejtko pasigarsino Lietuvos karo apygardos vadu, sausio 1 d. gen. Mokrzeckis pasiskelbė Vilniaus komendantu ir įvedė mieste nepaprastą karo būvį.

Tą pat sausio 1 d. vokiečių kariuomenės paskutiniai daliniai apleido Vilnių ir miesto valdymą perleido lenkams. Lenkai tą pat dieną apsupo ir puolė Vilniaus bolševikų organizacijos centrą Varnų g-vėje nr. 5, kuris verbavo ir telkė savanorius raudonajai armijai. Vilniaus bolševikai gynėsi, bet buvo priversti pasiduoti sausio 2 d., penki jų nusižudė. Sausio 2 d. Vilniaus mieste buvo ramiau. Rusų bolševikų kariuomenė artėjo prie Vil-

niaus. Sausio 4 d. lenkai turėjo 1.647 šautuvus, 138 kardus, keletą kulkosvaidžių ir nedidelį kiekį rankinių granatų bei šovinių.

Jau sausio 3 d. lenkai susidūrė su rusų daliniais prie N. Vilnios, sausio 4 d. kautynės lenkų su bolševikais vyko Vilniaus miesto pakraščiuose. Lenkai kreipėsi pagalbos į lietuvius, bet lietuviai atsisakė bendradarbiauti. Sausio 5 d. lenkai pasitraukė iš Vilniaus Lentvario link.

Lentvaryje buvo sustoję ir pasitraukę iš Vilniaus ir apylinkių vokiečiai. Jie tvarkė geležinkelio stotį ir kelio liniją Kaunas — Gardinas.

Atvykusieji į Lentvarį lenkai susikivirčijo su vokiečiais. Sausio 6 d. vokiečiai nuginklavo lenkų pėstininkus, susodino į traukinį ir pasiuntė į Gardiną. Lenkų kavalerijos dalinys, rotmistro Dombrowskio vadovaujamas, nepriėjęs Lentvario, pasuko į pietus Eišiškių link ir tuo būdu išvengė nuginklavimo. Pasitraukę į Gardino apylinkę, lenkai prisijungė prie savųjų dalinių.

Apskritai, lenkai savanorius iš Lietuvos, kol Vilniaus nebuvo užėmę bolševikai, telkė Vilniuje. Vilnių pagrobus bolševikams, lenkų savanoriai keliavo į Lenkiją per Kauną ir Marijampolę.

Vokiečiai. 1918 m. kovo 3 d., pasirašant Sovietų Rusijos ir Vokietijos taikos sutartį Lietuvos Brastoje, vokiečiai jau gana daug buvo užgrobę buvusios Rusijos imperijos teritorijos. Šiaurės vakaruose buvo užėmę Narvos, Pskovo, Polocko, Oršos miestus, o pietuose — visą Ukrainą iki Dono upės ir Krymo pusiasalį; net buvo įsiveržę į Kaukazą. Bet pralaimėję vakaruose karą, pagal 1918 m. lapkričio 11 d. paliaubų sutartį turėjo pasitraukti iš Rusijos. Trauktis iš Rusijos teritorijos pradėjo 1918 m. lapkričio 18 d. Šiaurėje pasitraukimas vyko be didesnių kliūčių. Ši kariuomenė traukėsi per Lietuvą į Rytprūsius. Ukrainoje, kur vokiečiai giliau buvo įsiveržę, sutiko didesnių kliūčių. Artimiausias kelias kariuomenei grįžti ėjo per Lenkiją. Tačiau tuo pat metu, lapkričio 11 d., valdžią Varšuvoje paėmė J. Pilsudskis, ir lenkų kariniai daliniai nuginklavo vokiečius. Lenkai greit padidino savo kariuomenę ir uždarė kelią vokiečiams trauktis per Lenkiją. Laisvas atsitraukti kelias liko tik per rytinę Lenkijos dalį, Gudiją ir pietinę Lietuvą. Vokiečiai su lenkais susitarė ir nustatė demarkacijos liniją Grajevas-Baltstogė

geležinkelio linija. Vėliau vokiečiai susitarė su Sovietų Rusija ir taipgi nustatė demarkacijos liniją. Sutartais keliais vokiečiai ir pasinaudojo. Besikuriančiai Lietuvos valstybei vokiečių pasitraukimas buvo svarbus, bet ne mažiau svarbesnis buvo ir Lenkijai. Besitraukią vokiečiai dengė Lenkiją nuo rusų bolševikų puolimų. Iki 1919 m. kovo mėn. lenkai neturėjo sąlyčio su rusais bolševikais.

Po įvykusios Vokietijoje revoliucijos ir karo pralaimėjimo vokiečių kariuomenėje pašlijo drausmė. Kareiviai nebenorėjo kariauti ir skubėjo į tėvynę. Besitraukiančią vokiečių kariuomenę užpuldinėjo ukrainiečiai, lenkai, rusai. Vokiečių kariuomenė Lietuvoje nebuvo užpuldinėjama, išskyrus vieną kitą atvejį, pvz. 1918 m. gruodžio 7 d. lietuviai komunistai Rokiškio stotyje puolė vokiečių karių traukinį. Nors gyventojai dėl žiauraus vokiečių valdymo okupacijos metais ir nekentė vokiečių žandarų, tačiau vokiečių kariuomenei neapykantos nerodė. Pagal paliaubų sutarties 12 straipsnį vokiečių kariuomenė buvo įpareigota kurį laiką dar pasilikti Lietuvoje ir Latvijoje, nes ji dar galėjo sulaikyti rusų veržimąsi į šiuos kraštus.

Pasitraukdami iš Lietuvos teritorijos (1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pradžioje) vokiečiai valdžią atiduodavo tam, kas juos palenkdavo savojon pusėn.

1919 m. sausio pradžioje Žemaitijoje buvo likę labai mažai vokiečių. Tik Liepojos rajone buvo du nepilni batalionai ir Baltijos Landeswehras (Pabaltijo vokiečių savanorių dalinys) Liepojoje taipgi savo tautinę kariuomenę steigė latviai.

Lietuvos pietuose vokiečiams buvo svarbu išsilaikyti tol, kol iš Ukrainos pasitrauks jų Kijevo armija. Vokiečiai saugojo geležinkelio liniją, todėl ir Gardinas dėl to nematė rusų bolševikų, kurie šia kryptimi nepuolė. Iš Vilniaus ir Lydos vokiečiai pasitraukė anksčiau negu buvo numatę. Vadinamoji V. Kapsuko vyriausybė pasiuntė savo atstovą Pestkovskį derėtis su vokiečiais, kad jie kuogreičiau pasitrauktų iš Vilniaus.[77] X armijos vado gen. Falkenhayno įsakymu, vokiečių kariuomenė oficialiai turėjo pasitraukti iš Vilniaus 1919 m. sausio 4 d. o faktinai pasitraukė sausio 1 d. Pasitraukdama okupacinė kariuomenė Vilniaus miesto administravimą perdavė lenkams.

Oberosto karo vadovybė įsakė X armijai užimti liniją Gardinas - Kaunas - Mintauja ir daugiau nesitraukti. X armija užėmė ribą Mastai - Gardinas - Alytus Kaišiadorys. Kaune buvo

VIII armijos dalinių, kurie laikė barą Kaišiadorys - Kėdainiai - Šiauliai iki Latvijos sienos. Kaune šiuo metu buvo ir Oberosto vadovybės būstinė. Taip pat Kaune buvo ne tik Kauno įgulos Soldatenrato (Kareivių taryba), bet ir viso Rytų fronto kareivių taryba.

Vokietijos civilinės valdžios atstovas tuo metu buvo generalinis įgaliotinis Lietuvai dr. E. Zimmerle. Atvyko 1918 m. lapkričio 9 d. Gyveno Vilniuje iki 1918 m. pabaigos, vėliau persikėlė į Kauną. Pradžioje jis ėjo savotiškas karo gubernatoriaus pareigas Lietuvoje. Derėjosi su Sovietų Rusijos bolševikų komisaru Joffe dėl visos Lietuvos užleidimo sovietams ir lygiagrečiai tarėsi su lietuviais, žydais ir gudais. Dr. E. Zimmerle buvo apsukrus derybininkas, visiems vis ką nors pažadėdavo, bet išgauti ką nors iš jo buvo sunku.

1919 m. sausio 19 d. dr. E. Zimmerle sveikino Vokietijos vyriausybės vardu Antrąją Lietuvos konferenciją, linkėdamas sėkmingai žengti į nepriklausomybę.[78]

Dr. E. Zimmerle pareigūnai paruošė planą Lietuvos milicijai organizuoti. 1918 m. lapkričio 26 d. bendraraščiu įsakė vokiečių apskričių viršininkams (kreishauptmanams) organizuoti iš patikimų vyrų raitąją miliciją, kuri gintų gyventojus. Milicijai turėjo vadovauti vokiečių apskričių viršininkai. Ji būtų veikusi sutartinai su vokiečių kariuomene, policija ir žandarmerija. Milicija turėjo būti aprūpinta ginklais, arkliais, uniforma, o maistu iš vietos gyventojų išteklių. Vokiečių kariuomenei pasitraukiant, milicijai turėjo atitekti tvarkos priežiūra. Valdžiai perimti turėjo susidaryti vietos komitetai.

Tai buvo planas, kuris Lietuvai apsisaugoti nuo rusų bolševikų nedavė jokios vilties. Sudarytas buvo grynai tam, kad vokiečiai galėtų saugiai iš Lietuvos pasitraukti, nors čia jiems joks pavojus negrėsė. Lietuvos vyriausybė šį planą atmetė.

Lietuvos kariuomenės aprūpinimas ginklais buvo glaudžiai susijęs su vokiečių kariuomenės pasitraukimu. Vokiečiai vengė duoti ginklų lietuviams, kad neįvyktų vokiečių užpuldinėjimų, kaip kad jau buvo įvykę Ukrainoje ir Lenkijoje. 1918 m. vokiečiai davė ginklų tik Baltijos Landeswehrui (Latvijos savanoriams vokiečiams) ir gruodžio pabaigoje lenkams Vilniuje, tikėdami, kad lenkai apgins ir išlaikys Vilnių.

Sovietų Rusijos atstovybė Berlyne karštligiškai veikė, kurstydama Vokietijoje revoliucinį spartakininkų judėjimą. Raudo-

noji armija veržėsi per Lietuvą Vokietijos link, kaip jie tais laikais mėgdavo skelbti, "laukiąs sukilęs vokiečių proletariatas". Vokiečių vyriausybė bolševikinio pavojaus akivaizdoje susirūpino sulaikyti bolševikus Lietuvoje, kad jie nepriartėtų prie Rytprūsių sienos.

Kai lenkams nepavyko apginti Vilniaus, tai vokiečiai pradėjo tiekti ginklų ir karo medžiagą lietuviams, nes abiejų interesai sutapo. Tai įvyko 1919 m. pradžioje, sausio mėnesį.

Žydai. Kitos mažumos Lietuvoje, kaip rusai, vokiečiai, totoriai, išskyrus žydus, buvo negausios ir svarbaus vaidmens nevaidino, lietuviams kovojant dėl savo kalbos ir valstybės nepriklausomumo.

Visa rusų biurokratija ir inteligentija karo metu pasitraukė iš Lietuvos į Rusiją, o likę rusai kolonistai tik bolševikų okupacijos metu jiems patalkininkavo, persekiojant vietos gyventojus.

Lietuvos žydai beveik išimtinai buvo miestų gyventojai. Vienur jie buvo jau dalinai patekę rusų, o kitur — lenkų kalbos ir kultūros įtakon. Lietuvių tautos sąjūdis, kova dėl savo kalbos ir kultūros, bent lietuvių tautinio atgimimo pradžioje, mažai tedomino juos.

Lietuvos žydai turėjo daug savo inteligentijos ir ji krašto gyvenime buvo reikšminga. Žydų inteligentija buvo ne tik jų, bet labai dažnai rusų ir lenkų socialistų partijų viršūnėse, kur vaidino labai svarbų vaidmenį, o taip pat jie čia pasisakydavo už nedalomą Rusiją. Konservatyviosios ir buržuazinės žydų grupės didelėje valstybėje tikėjosi susilaukti palankių prekybos ir pramonės vystymosi sąlygų.

Šios žydų grupės pakrypo lietuvių pusėn tik po bolševikmečio ir ypač po lenkų legionierių vykdytų 1919 m. balandžio mėn. Vilniaus krašte pogromų.

Ilgainiui dalis Lietuvos žydų susigyveno su mūsų valstybe ir laikė ją realybe, todėl daugelyje gyvenimo sričių pradėjo pozityvų valstybės ir kultūros darbą dirbti ir mokytis lietuvių kalbos.

VI

SOVIETŲ RUSIJA

Rusijos kariuomenė žygiuoja į Lietuvą. Sovietų vyriausybė numatė, kad vokiečiai turės apleisti buvusios Rusijos imperijos teritoriją. Todėl jie tuojau organizavo kariuomenę Pabaltijo kraštams užimti. Jų kariuomenės dalių užuomazgos buvo padarytos dar prieš įvykstant Vokietijoje revoliucijai. Papildžius pasienyje stovinčias dalis, greitai išaugo pulkai, brigados, divizijos. Maskvai buvo svarbu prasiveržti į vakarus, t.y. turėti bendrą sieną su Vokietija, kur jie laukė socialinės revoliucijos. 1917 m. lapkričio 17-18 d. vokiečiams pradėjus trauktis, rusai įkandin pajudėjo Lietuvos link.

Į šiaurę nuo Polocko, Vitebsko rajone, buvo sutelkta Pskovo šaulių divizija. Tame rajone buvo trijų šaulių divizijų sudėties bolševikų latvių kariuomenės grupė. Į pietus nuo Polocko — Vakarų šaulių divizija, vėliau pavadinta XVII šaulių divizija. Šioje divizijoje buvo ir lenkų komunistų.

Rusai bolševikai, žygiuodami į Lietuvą, kliūčių nesutiko. Vokiečiai traukėsi be prievartos. Jei kur nors ir ilgiau užtrukdavo, tai bolševikai kantriai laukdavo. Iš Maskvos buvo įsakyta vengti susirėmimų su vokiečiais. Tokius santykius su vokiečiais rusai bolševikai panaudojo propagandai, nes jiems prijaučiančių spartakininkų nestigo. Vokiečiams apleidžiant kurią nors vietovę, bolševikai, gavę žinių iš vokiečių spartakininkų arba vietos bolševikų, ją tuoj užimdavo. Vietos savivaldybės, kurios buvo vos pradėjusios veikti, turėjo nutraukti savo darbą, o jų veikėjai slapstytis, nes savivaldybių atstovai buvo suiminėjami, kartais žudomi arba siunčiami į Rusiją.

1918 m. gruodžio 11 d. Vakarų (XVII) šaulių divizija užėmė Minską. Gruodžio 18 d. — Maladečinos stotį. Pskovo šaulių divi-

zija gruodžio 10 d. užėmė Daugpilį. Gruodžio 22 d. šios divizijos rankose jau buvo Švenčionys, Vidžiai, Zarasai. Gruodžio 23 d. užėmė Uteną, o gruodžio 27 d. — Rokiškį. Utenos revoliucinis komitetas tučtuojau uždėjo 200.000 rublių kontribuciją turtingesniems miesto gyventojams.

Nors tuo metu Vilniuje vokiečiai dar buvo, tačiau miesto jie jau nebevaldė, visą miesto administravimą pamažu užleisdami lenkams. Karinė bolševikų vadovybė, sužinojusi, kad Vilniuje žudomi komunistai ir miesto valdymą paėmę lenkai, stengėsi kuo greičiausia užimti miestą. Esančiai Lietuvos šiaurės rytuose Pskovo šaulių divizijai buvo duotas įsakymas kuo skubiausiai žygiuoti Vilniaus kryptimi.

1919 m. sausio 5 d. bolševikų kariuomenė koncentraciniais judesiais užėmė Vilnių. Užimant Vilnių dalyvavo Pskovo šaulių divizijos II ir III brigados ir 5 šaulių pulkas. Pskovo divizijos dalys Vilnių puolė iš šiaurės rytų. Vakarų (XVII) šaulių divizijos 145 ir 146 šaulių pulkai puolė iš rytų. Sausio 5 d. lenkai neatlaikė bolševikų spaudimo ir pasitraukė iš Vilniaus.

Prieš užimant Vilnių, Pskovo šaulių divizijai buvo priskirtas 5 šaulių pulkas, kuris buvo sudarytas Maskvoje. Pulke buvo ir lietuvių komunistų, daugiausia II batalione. Tokiu būdu bolševikai užėmė Vilnių gana žymiomis jėgomis. Vilniuje jų jėgas dar kiek papildė vietos komunistai savanoriai.

Pskovo divizijos I brigada (1 ir 2 šaulių pulkai) gruodžio 23 d. užėmę Uteną plentu žygiavo Ukmergės link. Sausio 7 d. paėmė Kavarską, o sausio 10 d. — Ukmergę. Raudonajai armijai atsiradus Ukmergėje, tik tada vietos komunistai pradėjo organizuoti revoliucinį komitetą.

Nuo Ukmergės brigada veikė pulkais. 1 šaulių pulkas žygiavo plentu į Jonavą, bet priėjęs Markutiškius, sustojo. Jonavos neužėmė, nes ten buvęs vokiečių batalionas nesitraukė. 2 šaulių pulkas, nukreiptas į Kėdainius, užėmė be kliūčių Siesikus, Rukonis ir Šėtą, bet ties Kaplių k. sausio 13 d. susidūrė su Panevėžio apsaugos būrio sargybomis ir sustojo.

Užėmus Vilnių, Pskovo šaulių diviziją 1919 m. sausio 21 d. RSFS karinė revoliucinė taryba pavadino *Lietuvių šaulių divizija,* o jos pulkus — lietuvių šaulių pulkais. 5 šaulių Vilniaus pulkas buvo pavadintas 7 lietuvių šaulių pulku.[79] Tuo būdu šioje divizijoje vasario mėn. pradžioje buvo septyni šaulių pulkai —

6.875 durtuvai, 8 patrankos, 40 raitininkų ir dar įvairių pagalbinių dalinių.

Vilniuje truputį pamitingavę ir pasiplėšę iš miesto gyventojų, bolševikai tęsė žygį toliau į vakarus. 5 ir 145 šaulių pulkai, žygiavę per Lentvarį, sausio 10 d. užėmė Vievį, o naktį iš sausio 11 į 12 d. — Žaslius. Kaišiadorių stoties neužėmė, kadangi vokiečiai iš ten nesitraukė. Kiek vėliau 145 šaulių pulkas iš Žaslių perėjo į Lydos rajoną. Čia pasiliko tik 5 šaulių pulkas.

Alytaus kryptimi pradžioje veikė atskiros rusų rinktinės. Vėliau čia atvyko 3 šaulių pulkas, kuris sausio 19 d. užėmė Onuškį ir Dusmenis. Sausio 22 d. jie jau buvo Dauguose.

Pskovo divizijai pasukus iš Daugpilio rajono į Vilnių, ją pakeitė latvių bolševikų kariuomenės grupės Internacionalinė divizija. Latvių bolševikų kariuomenės grupė, trijų divizijų sudėties, veikė iš Rėzytės (latv. Rezeknės) rojono. Iš jų tik viena Internacionalinė divizija veikė Lietuvoje, kitos dvi — Latvijoje. Gruodžio mėn. pabaigoje Internacionalinė divizija, Daugpilio rajone pakeitusi Pskovo diviziją, niekeno nekliudoma pradėjo žygiuoti Panevėžio, Radviliškio, Šiaulių ir Telšių kryptimi. Jos uždavinys buvo pasiekti Lietuvos pajūrį ir saugoti jį, prisidengiant iš Klaipėdos pusės. Internacionalinę diviziją tuo laiku sudarė 39, 41 ir 47 pulkai; kiti (6 ir 10) pulkai atvyko vėliau. 39 ir 47 pulkai sausio 9 d. užėmė Panevėžį, o sausio 15 d. paėmė Šiaulius, iš kur 39 pulkas nužygiavo į Mažeikius ir Tirkšlius, o 47 pulkas — į Telšių rajoną. 41 pulko, kuris atvyko vėliau, dalis žygiavo Kėdainių link, o likusieji saugojo geležinkelio linijas: Šiauliai — Panevėžys.

1918 m. gruodžio pabaigoje ir 1919 m. sausio mėn. pradžioje Šiauliuose susiorganizavo vietos komunistai. Jie, padedami vokiečių spartakininkų*, sausio 8 d. nuginklavo vokiečių įgulą ir paskelbė savo valdžią Šiauliuose ir apylinkėje.[80]

Internacionalinė divizija. Šiauliuose vietos lietuviai bolševikai organizavo „Žemaičių bolševikų pulką". Pulkas esą turėjęs apie 900 savanorių. Atžygiavus į Šiaulius Internacionalinės divizijos dalims, Žemaičių pulkas buvo sustiprintas kulkosvaidžiais ir artilerija. Kadangi 39, 41 ir 47 pulkuose buvo daug mo-

* Spartininkais Lietuvoje buvo vadinami vokiečių kariai, pasinešę į komunizmą, bolševikų simpatikai.

bilizuotų rusų, kurie nenorėjo kariauti, tai Internacionalinės divizijos vadas daugiausia pasitikėjo Žemaičių bolševikų pulku, sudarytų iš savanorių ir laikė jį geriausiu.[81]

Internacionalinė divizija, talkinama vietos komunistų ir Žemaičių pulko, sausio 22 d. užėmė Kurtuvėnus, Luokę, Žarėnus, sausio 25 d. — Telšius, Sedą ir Mažeikius. Tolimesnis tos divizijos slinkimas buvo sustabdytas, nes pasipriešino vokiečiai ir lietuviai partizanai. (Žr. schemą Nr. 1).

Tuo metu latvių bolševikų armijos grupė šiaurėje sausio 5 d. užėmė Rygą, sausio 10 d. — Mintaują ir Tukumą, sausio pabaigoje priėjo prie Ventos, bet čia buvo vokiečių, latvių ir Landeswehro dalinių sulaikyta.

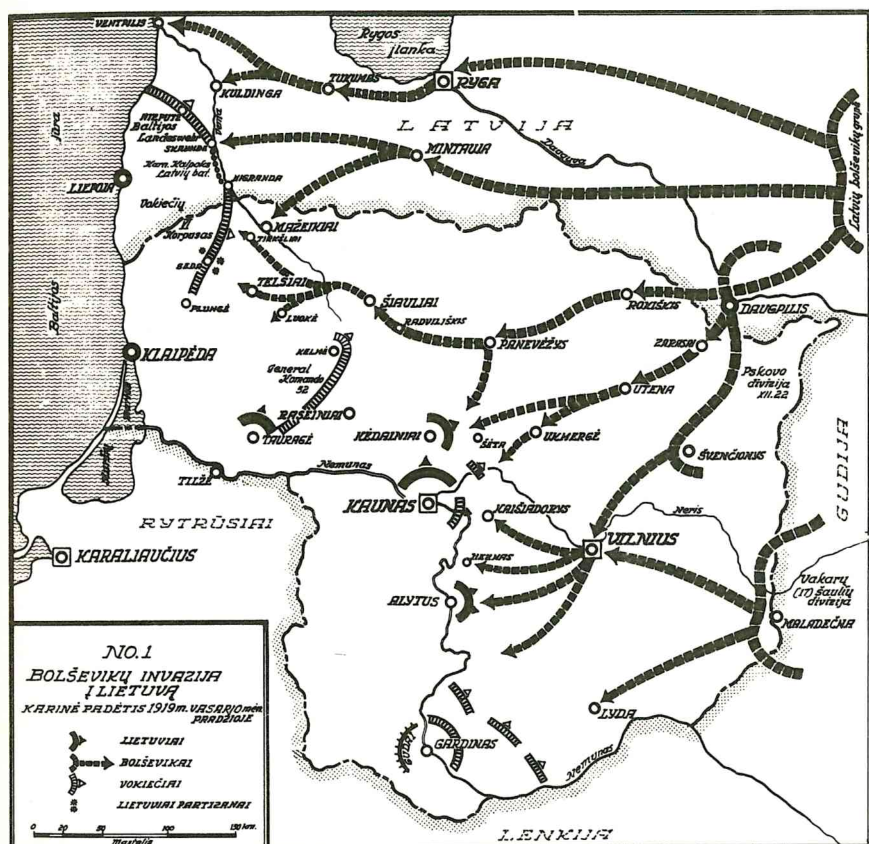
Bolševikų pajėgos, užėmusios Lietuvos teritorijos žymią dalį, buvo keliolika kartų didesnės, kaip Lietuvos jėgos. Jos dargi buvo didesnės, negu mūsų ir vokiečių kariuomenė drauge. Pokariniai bolševikų šaltiniai skelbia, kad 1919 m. kovo 20 d. vien tik Lietuvių šaulių divizija turėjo 7.405 kareivius, 104 kulkosvaidžius, 12 lengvosios artilerijos pabūklų ir 6 lėktuvus.[82] Betgi nereikia užmiršti, kad bolševikų kariuomenė nuolat buvo papildoma Rusijoje mobilizuotais kariais rusais.

Šios jų jėgos buvo sutelktos tik užimant Vilnių, bet jį paėmę, bolševikai savo jėgas išblaškė, išskirstė pulkus plačiuose baruose, — žymesnių sutelkimų niekur nebuvo, ir dėl to jų veiksmai buvo lėti, neryžtingi.

Lietuvoje veikianti bolševikų kariuomenė nebuvo vieno vado valdžioje. Internacionalinė divizija, kuri veikė šiaurės Lietuvoje, priklausė latvių grupės vadui. Pskovo, vadinamoji Lietuvių divizija, priklausė vakarų armijos vadui. Savitarpiniai tarp tų divizijų ryšiai buvo silpni.

Bolševikų pulkų nuotaika buvo labai prislėgta. Beveik visi pulkai buvo sudaryti iš mobilizuotų rusų ir kitų tautybių, Sovietų Rusijos piliečių, karių, kurie nenorėjo kariauti. Tačiau kiekviename pulke buvo komunistų komisarų, kurių pareiga buvo palaikyti daliniuose drausmę.

Įsiveržus rusams Lietuvos gilumon, į bolševikų kariuomenę stojo nedaug savanorių lietuvių jaunuolių, kurie buvo linkę į komunizmą ar šiaip mažai susipratę ar suagituoti. Vėliau daugelis jų bėgo iš bolševikų kariuomenės. Nemaža bėgo iš bolševikų kariuomenės mobilizuotų rusų, gudų, eilinių ir karininkų.

NO.1
BOLŠEVIKŲ INVAZIJA Į LIETUVĄ
KARINĖ PADĖTIS 1919 m. VASARIO mėn. PRADŽIOJE
LIETUVIAI
BOLŠEVIKAI
VOKIEČIAI
LIETUVIAI PARTIZANAI
Mastelis
LATVIJA
RYTPRŪSIAI
LENKIJA
GUDIJA
Rygos įlanka
Baltijos jūra
VENTPILIS
KULDINGA
TUKUMAS
RYGA
MINTAUJA
LIEPOJA
MAŽEIKIAI
TELŠIAI
ŠIAULIAI
PANEVĖŽYS
ROKIŠKIS
DAUGPILIS
ZARASAI
UTENA
UKMERGĖ
ŠVENČIONYS
KLAIPĖDA
RASEINIAI
TAURAGĖ
KĖDAINIAI
KAUNAS
KAIŠIADORYS
VILNIUS
ALYTUS
GARDINAS
LYDA
MALADEČNA
TILŽĖ
KARALIAUČIUS
Nemunas
Neris
Dauguva
Latvių bolševikų grupė
Pskovo divizija XII.22
Vakarų (17) šaulių divizija
Vokiečių II Korpusas
Baltijos Landeswehr
Generalkomando 52

Bolševikų kariuomenės vadovybė buvo dvilypė: kiekvienos dalies ar dalinio priekyje buvo vadas (komandir), o šalia jo — komisaras ar politrukas komunistas, kurie kontroliavo vadų veiksmus ir buvo atsakingi už drausmę dalyje ar dalinyje.

Tiekimas buvo labai blogas. Sovietų Rusijos valdžia neparūpindavo maisto ir pašaro tiek, kiek reikėdavo, todėl tekdavo naudotis vietos gyventojų ištekliais. Bolševikų rekvizicijos karo nualintame krašte sukėlė didelį gyventojų nepasitenkinimą. Žemaitijos revoliucinio komiteto pirmininkas D. Budinas atsišaukimu kreipėsi į Žemaitijos valstiečius ir prašė teikti pagalbą pražygiuojantiems Rusijos kareiviams. Taip pat kvietė valsčius pilti grūdus į sandėlius, kad būtų aprūpinta Raudonoji armija.[83]

Tik propaganda buvo gerai organizuota, kaip kariuomenės dalyse, taip ir vietos gyventojų tarpe. Propagandai vadovavo komisarai ir specialūs tam reikalui asmenys, vadinamieji agitatoriai, organizatoriai, kariuomenės dalių klubų vedėjai ir kt.

1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pradžioje bolševikų propaganda buvo tiek stipri ir veiksminga, kad pasiekdavo pačius nuošaliausius Lietuvos užkampius ir tuojau atsiliepdavo į kasdieninius gyvenimo reiškinius ir fronto įvykius. Propaganda buvo varoma žodžiu ir raštu. Bolševikai palaikydavo artimus ryšius ir su vokiečių spartakininkais.

Betgi šios visos bolševikų vartotos priemonės nepalaužė lietuvių tautos pasiryžimo laisvai gyventi.

Į Lietuvos teritoriją įsiveržusi rusų kariuomenė steigė savo administraciją — revoliucinius komitetus. Nepritariančius santvarkai areštuodavo, kalindavo, dargi deportuodavo iš Lietuvos.

VII

LIETUVOS VYRIAUSYBEI PERSIKĖLUS Į KAUNĄ

Vyriausybės veikla. Vilniuje mūsų vyriausybė veikė trumpą laiką ir labai nepalankiomis aplinkybėmis; stokojo lėšų, ginklų kariuomenei ginkluoti ir patyrimo. Užsimojimų ir tikslų turėjo daug ir gerų, tačiau praktiškai maža ką pavyko įvykdyti. Visa veikla Vilniuje buvo tuo reikšminga, kad pavyko nustatyti gaires tolimesniam darbui: Valstybės Taryba priėmė Laikinąją konstituciją, sudarė Lietuvos vyriausybę, kuri paakino apskričių ir valsčių gyventojus steigti savivaldybes, išleido atsišaukimą, į tautą — Lietuvos piliečiai ir Instrukciją savanoriams šaukti, visą Lietuvą paskirstė į 9 sritis ir joms paskyrė karinius apsaugos viršininkus.

Perkėlimas valstybės įstaigų į Kauną nesudarė sunkumų, nes įstaigos dar tik kūrėsi, mantos turėjo nedaug. 1919 m. sausio 2 d. Valstybės Taryba ir vyriausybė persikėlė į Kauną, Sausio 3 d. jau beveik visi Valstybės Tarybos nariai ir vyriausybės pareigūnai buvo Kaune. Dėl neaiškios Lietuvos padėties nuotaikos buvo prislėgtos. Nebuvo organizuotos jėgos, kuri gintų Lietuvą nuo puolančių bolševikų.

Kiek anksčiau į Kauną persikėlė Vokietijos civilinės valdžios atstovas generalinis įgaliotinis Lietuvai dr. E. Zimmerlė. Vokiečių kariniams daliniams vadovauti Kaune veikė vokiečių kariuomenės štabas, kuriam buvo pavaldi Lietuvoje esanti vokiečių kariuomenė, be Žemaitijos ir Gardino srities. Žemaitijoje esantis vokiečių kariuomenės dalinys kpt. Randowo (apie 500

vyrų) priklausė A.O.N.* ir laikėsi Telšių, Raseinių, Tauragės apylinkėse. Pagrindinės jėgos buvo sutelktos prie Tilžės-Šiaulių plento, Skaudvilės — Kelmės riboje.

Randowo vadovaujamas karinis dalinys ypač pasižymėjo savivaliavimais, plėšimais, vagystėmis, todėl kilo didelis nepasitenkinimas gyventojų tarpe. Dėl šitokių to dalinio veiksmų kpt. Randow buvo priverstas Raseinių aps. seimelyje aiškintis ir patikrinti lietuvius, kad jis gavęs griežtą įsakymą iš Vokietijos vyriausybės visai nevykdyti rekvizicijų, bet pirkti viską iš gyventojų už grynus pinigus. Prašė lietuvius užmiršti praeitį, o jo dalinys ateityje susitvarkysiąs ir nedarysiąs kliūčių veikti vietos savivaldybės organams.[84]

Jau buvo minėta, kad Gardino sričiai vadovavo vokiečių X armijos vadas gen. Falkenhaynas, kuris rūpinosi vokiečių kariuomenės evakuacija iš Ukrainos.

1919 m. kovo 2 d. Kauno įgulos ir srities vadovavimą perėmė gen. Eberhardtas. Tai buvo ryžtingas ir sumanus vadas, bet jis turėjo nedaug kariuomenės ir toji buvo nedrausminga. Patikimi buvo tik karo lauko policija ir karo administracijos tarnautojai. Kaune įsisteigęs pirmasis Soldatenratas (kareivių taryba) buvo aiškiai prokomunistiškas. Vokiečių karinė vadovybė Kaune, kuriai buvo pavesta saugoti Vokietiją nuo bolševikų, kad neprileistų jų prie Rytprūsių sienos, dėl karių nedrausmingumo susidūrė su dideliais sunkumais.

1919 m. pradžioje Kaunas tapo laikinąja Lietuvos sostine. Čia, greta vokiečių karinių įstaigų, įsikūrė Valstybės Taryba, Lietuvos vyriausybė ir jaunutės Lietuvos kariuomenės štabas. Kaune įstaigoms trūko patalpų, nors Kaunas prieš II pasaulinį karą turėjo 70.000 gyventojų.[85] Karo pradžioje rusai daug Kauno gyventojų prievarta išgabeno į Rusiją, ir miestas gerokai ištuštėjo ne vien dėl evakuacijos, bet ir dėl mitybos sunkumų. 1918 m. pabaigoje Kaune skaičiavo 18.000 gyventojų. Iki 1919 metų pradžios sugrįžo tik jų dalis. Patalpų buvo, tik jos visos buvo užimtos vokiečių karinės ir civilinės administracijos. Vokiečiai perleisdavo lietuviams įstaigų ir kareivinių pastatus, bet pamažu, delsdami. Pirmomis dienomis, persikėlus į Kauną, visos vy-

* A.O.N. reiškia: Šiaurės Armijos vyriausioji vadovybė (Armee Ost Nord).

riausybės įstaigos susispietė vienuose namuose; kariai viešbučiuose ir privačiuose butuose.

Kaune 1919 m. pradžioje veikė dvi valdžios — lietuvių ir vokiečių; keletas štabų — lietuvių, vokiečių, komunistų ir lenkų POW. (Polska Organizacija Wojskowa). Visi tie štabai įsakinėjo gyventojams, grasino baudomis, kai kurie jų (pvz. komunistai) žadėjo gyventojams daug gėrybių. Lietuviams toje painiavoje teko parodyti daug atsargumo ir sumanumo, apsukrumo ir, reikalui esant, pakankamo griežtumo.

Savanorių telkimas ir kariuomenės dalių steigimas. Lietuvos vyriausybė neslėpė nuo gyventojų pavojaus, kuris grėsė Lietuvai. Nepaisant to, kad vyriausybė turėjo persikelti į Kauną ir kai 1919 m. sausio 5 d. rusai užėmė Vilnių, betgi Lietuvos gyventojai pakėlė tą smūgį ir parodė pasiryžimą gintis nuo priešo.

Vyriausybės išleistas atsišaukimas į tautą „Lietuvos piliečiai" ir savanorių šaukimas stoti į Lietuvos krašto apsaugą teigiamai paveikė gyventojų nuotaikas. Į kovą dėl Lietuvos laisvės įsijungė Lietuvos jaunimo organizacijos, ypač moksleivija. Miestuose ir miesteliuose buvo įsteigti savanorių telkimo punktai. Savanoriams telkti pradžioje buvo numatyti trys centrai: Kaunas, Alytus — lietuviams ir Gardinas — gudams. Kiek vėliau savanoriai dar buvo telkiami Kėdainiuose ir Tauragėje.

Krašto apsaugos ministerija. Apsaugos ministerija iš Vilniaus į Kauną persikėlė visai nesusiorganizavusi: neturėjo organizuoto štabo platesnio masto darbui dirbti. Krašto apsaugos ministerija ir Apsaugos štabas nuo pat įsisteigimo pradžios sudarė vieną įstaigą. Nors Vilniuje 1918 m. gruodžio 4 d. buvo įsteigti rikiuotės, sanitarijos ir tiekimo skyriai, tačiau dėl laiko ir pareigūnų stokos jie nebuvo suorganizuoti platesnei veiklai. Kaune, savanorių skaičiui sparčiai augant, teko paskubomis plėsti Krašto apsaugos ministerijos tinklą, steigiant kariuomenės štabo atitinkamus skyrius — tiekimo ir kitų tarnybų įstaigas, karo technikos ir kitas dalis.

Kauno naujamiestyje, prie buvusio pravoslavų soboro (vėliau įgulos bažnyčia) kampiniame buvusiame bajorų savivaldos name, įsikūrė jau ne Apsaugos ministerija bet Krašto apsaugos ministerija. Organizacinis darbas čia ypatingai užvirė.

Karininkai, kurie gruodžio mėn. Vilniuje negavo paskyrimų, buvo sutelkti Vilniaus karo komendantūron. Susidaręs nedidelis karininkų rezervas, plečiant kariuomenės organizaciją, tuoj gavo paskyrimus. Turimas karininkų rezervas buvo greit suskirstytas į dalis, pasireiškė kadrų trūkumas. 1919 m. sausio 15 d. vyriausybė paskelbė mobilizaciją: karininkų, karo valdininkų ir puskarininkių iki 45 m. amžiaus.[86]

Be to, buvo įsakyta pulkuose ir prie Kauno karo komendantūros įsteigti mokyklas (mokomas kuopas) būrininkams ir skyrininkams parengti.

Pagal paskelbtą karininkų, karo valdininkų ir puskarininkių mobilizaciją atvyko mažas skaičius. Pagrindinė to priežastis — daugelis jau buvo įstoję savanoriais, o didesnė Lietuvos teritorijos dalis buvo dar bolševikų okupuota. Iš mobilizacijos laukta, kad sutelks 800-1.000 karininkų, gi susirinko apie 400. Apskritai, lietuvių karininkų krašte buvo iš viso per mažai, kad jų pakaktų numatytai kariuomenei steigti. Tada 1919 m. sausio 25 d. Krašto apsaugos ministras įsakė karn. J. Galvydžiui-Bykauskui steigti karo mokyklą.

1919 m. sausio 16 d. Antroje Lietuvos Valstybės konferencijoje Kaune Laikinosios vyriausybės ministras pirmininkas M. Sleževičius pranešė, jog tuo metu Lietuvos kariuomenėje jau buvo 3.000 karių.[87]

Kauno įgula. Kauno įguloje įsisteigė 2 pėst. pulkas, Kauno karo komendantūra, artilerija, husarai, karo technikos dalys, aviacija, tarnybos.

2 pėst. pulkas pradėtas steigti Vilniuje 1918 m. gruodžio 5 d. Gruodžio 28 d. pulko vadu buvo paskirtas karn. V. Grigaliūnas-Glovackis. Kai bolševikai artėjo prie Vilniaus, tai pulko vadas pasiūlė tris vietas pulko formavimui: Panevėžį, Marijampolę ir Kauną. Apsaugos ministras įsakė pulką steigti Kaune, kur 1918 m. gruodžio 29 d. 2 pėst. pulko užuomazga ir persikėlė. Tuo metu pulke buvo 5 asmenys. Į Kauną drauge su karn. V. Grigaliūnu-Glovackiu atvyko karn. Samosionka (gudas), karo vald. V. Sruoginis, puskarininkiai Valasinavičius ir Zubavičius. Jie apsistojo viešbutyje. Po keleto dienų persikėlė į privačius dr. R. Šliupo namus. Netrukus atvyko daugiau savanorių ir tuose namuose tapo ankšta, tada persikėlė į valdiškus namus Laisvės alėjoje Nr. 63. 1919 m. sausio 1 d. atvyko 5 savanoriai, 3 d. — 25

savanoriai, 4 d. — 81 savanoris, 8 d. — 56 savanoriai, 9 d. — 97 savanoriai, 14 d. — 106 savanoriai, 16 d. — 129 savanoriai ir t.t. Daugumas atvykusių savanorių buvo iš Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių apskričių.

Karn., vėliau br. gen., Vincas Grigaliūnas-Glovackis, 2 pėst. pulko vadas

1919 m. sausio 1 d. buvo įsteigta pirmoji kuopa. Tą pat dieną pradėtas pulko savanorių karinis mokymas. Sausio 7 d. steigiamos 2, 3 ir 4 kuopos. Bataliono vadu paskirtas karn. Jonas Laurinaitis.

1919 m. vasario 26 d. pulke buvo 48 karininkai, 6 karo valdininkai, 2 gydytojai, 1 kapelionas, 28 viršilos, 172 puskarininkiai ir 1.542 eiliniai. Čia neįskaitomi kariai, išsiųsti į Marijampolės, Vilkaviškio ir Telšių komendantūras.

Sausio mėn. pradžioje pulkas gavo 200 senų (1888 modelių) rusiškų ir vokiškų šautuvų. Daugiau ir geresnių ginklų gavo vasario mėn.

Kauno karo komendantūra. Mieste tvarką palaikyti ir kovoti su įvairiais vidaus priešais 1919 m. sausio 5 d. kariuomenei įsakymu 12 nr. buvo įsteigta Kauno karo komendantūra. Krašto apsaugos ministras karn. M. Velykis pirmuoju Kauno karo komendantu paskyrė karn. Juozą Mikuckį. Rytojaus dieną komendantas pradėjo eiti pareigas.

Sausio 9 d. Kauno karo komendantūrai buvo priskirti visi buvę Vilniaus karo komendantūros kariai (20 karininkų ir 133 kareiviai) ir duota 2 kulkosvaidžiai, 40 šautuvų bei 7 pistoletai.[88] Karn. J. Mikuckiui energingai vadovaujant, per gana trumpą laiką Kaune buvo įvesta reikiama tvarka, ir vyriausybė galėjo ramiai dirbti valstybės atstatymo darbą. Komendantas kasdien pranešinėjo Krašto apsaugos ministrui, kartais ir ministrui pirmininkui apie padėtį Kaune ir apskrityje.

Kauno gyventojų tarpe buvo gaivalų, kurie nenorėjo paklusti Lietuvos vyriausybės nustatytai tvarkai. Komendantūrai teko rūpintis ne vien kariniais reikalais, bet nenoromis kištis į miesto bei apskrities valdymo sritis, 1918 m. gruodžio 18—19 d. išrinktoji Kauno miesto taryba, susidedanti iš 71 atstovo, nepajėgė išrinkti burmistro. Mieste ir provincijoje viešpatavo netvarka, siautė plėšikų ir vagių gaujos, veikė komunistų agitatoriai, palaikomi vokiečių spartakininkų ir Maskvos. Jie kurstė gyventojus prieš Lietuvos kariuomenę.

Tuo pačiu metu, kai augo ir tvarkėsi kariuomenė, pradėjo tvarkytis ir policija (tada vadinta milicija). Bet ji buvo negausi, nepajėgė išlaikyti tvarkos. Kauno karo komendantūrai dažnai reikėdavo padėti policijai palaikyti tvarką mieste, apskrityje.

Lietuvių karo komendantūros santykiai su vokiečių karo komendantūra, taipgi ir su vokiečių kariuomenės vadovybe buvo geri. Kauno karo komendantas karn. J. Mikuckis gerai atsiliepė apie vokiečių komendantą mjr. Ruffą ir gen. št. plk. Schroederį ir sakė, kad "jie su pasigerėjimu žiūrėjo į mūsų prisikėlimą, ir kiekvienas mūsų žingsnis jiems buvo įdomus"... Tačiau vokiečių kareivių tarpe buvo neklaužadų ir spartakininkų. Keletas mūsų sargybinių krito nuo jų kulkų. Pirmieji žuvo 1919 m. sausio 11 d. 2 pėst. pulko kareiviai Juozas Kalasiūnas ir Antanas Zembacevičius. Juos nušovė netoli geležinkelio stoties, einant į sargybą link Raudonojo Kryžiaus ligoninės.[89] Vėliau, kovo 18 d. prie Metropolio viešbučio nukautas eilinis Pranas Eimutis, kuris saugojo Amerikos maitinimo misiją. Mūsų

kariuomenei augant ir stiprėjant, vokiečiai liko nuolaidesni ir švelnesni.

Kauno miesto ir apylinkių komunistai 1918 m. pabaigoje ir 1919 m. pradžioje veikė laisvai, nieko nevaržomi. Jie šaukė susirinkimus, spausdino ir viešai platino savo spaudą, registruodavo raudonojon armijon jaunuolius, kuriems mokėjo algas rusiškais rubliais. Algas mokėjo gan dideles, tad ir norinčių stoti raudonojon armijon atsirasdavo. Į susirinkimus kviesdavo vokiečių spartakininkus ir tuo apsidrausdavo nuo lietuvių "pavojaus". Jautėsi galingi, kol Kaune šeimininkavo vien vokiečiai. Viešai kurstė ginkluotu sukilimu nuversti Lietuvos vyriausybę, nuginkluoti Lietuvos karius ir sudaryti "darbininkų ir kareivių tarybų Lietuvos respubliką".

Betgi ir Vokietijos vyriausybė nepritarė vadinamajai Kauno darbininkų tarybai, todėl ji įsakė Rytų fronto Soldatenrato centrui paleisti Kauno darbininkų tarybą, o Kauno miesto valdymą perduoti Lietuvos vyriausybei.[90]

Pradėjus veikti Kauno komendantūrai, bolševikų veiklą imta slopinti. Jų spauda buvo konfiskuojama, proklamacijos nuo tvorų nuplėšiamos, platintojai suimami ir susirinkimai uždaromi. Bolševikai keldavo triukšmą, gatvėse ruošdavo demonstracijas, kurias karo komendantūros raiteliai išvaikydavo. Vokiečių karo vadovybė buvo prašyta sudrausti savo spartakininkus, kad nesikištų į Lietuvos reikalus. Tuomet komunistai sulindo į pogrindį ir veikė slaptai.

Savanorių skaičiui augant, sausio 9 d. įsteigtas pirmas husarų eskadronas. Sausio 14 d. buvo įsteigtos komendantūros 2 ir 3 kuopos. 2 kuopos vadu paskirtas karn. Kazys Sprangauskas, 3 — karn. J. Mačiulaitis. Sausio 23 d. įsteigta nerikiuotės kuopa, kuri vėliau pavadinta ūkio kuopa.

Trūkstant daliniams puskarininkių, 1919 m. sausio 25 d. buvo įsteigta mokomoji kuopa; vadu paskirtas karn. Jurgis Bobelis. Į mokomąją kuopą buvo skiriami kareiviai, moką gerai skaityti ir rašyti.

Sausio 31 d. buvo sudarytas karo komendantūros pulko teismas. Šiam teismui vėliau, reikalui esant, buvo pavedamos ir karo lauko teismo bylos.

Vasario 7 d. įsteigtos 5 ir 6 kuopos. 5 kuopos vadu paskirtas karn. Br. Vasiliauskas ir 6 — karn. Stasys Šileikis.

Vasario mėn. Kauno karo komendantūra turėjo šešias pėst. kuopas ir du raitelių eskadronus. Tai buvo pagal to meto rimta jėga, kurios Kauno karo komendantūros reikalams jau buvo net perdaug. O savanoriai vis dar rinkdavosi. Todėl iš komendantūros atskiros kuopos buvo išskiriamos ir iš jų steigiamos kitos kariuomenės dalys.

Kavalerija. Jau Vilniuje keli savanoriai atvyko su savais arkliais, 1919 m. sausio 8 d. Kauno karo komendantūroje buvo 20 savanorių, pareiškusių norą tarnauti kavalerijoje. Komendantūra turėjo keletą arklių. Sausio 9 d. komendantas įsakė steigti 1 husarų eskadroną. Eskadrono vadu paskyrė karn. Joną Kasiulį. Kadrą sudarė buvę rusų tarnybos kavalerijos karininkai ir puskarininkiai, daugiausia tarnavę lietuvių dragūnų divizione Valke. Jaunesnieji karininkai buvo Henrikas Goštautas, Buterlevičius ir Nagrodskis; puskarininkiai — Stankevičius, Kirkila (vėliau karininkas), Pečkaitis, Skaisgirys ir kt. Kasdien į raitelių dalinius atvykdavo 5—10 savanorių. Dalis jų buvo mokyti vyrai: mokytojai, studentai, klerikai, moksleiviai. Karn. J. Mikuckis įsakė supirkti daugiau arklių, nes atvykstančių su nuosavais arkliais buvo per mažai.

Vasario mėn. pradžioje 1 eskadrono 30 husarų, vadovaujamų karn. H. Goštauto, išvyko į bolševikų frontą prie Jiezno.

Artilerija. Jos dalinį steigti buvo įsakyta 1919 m. sausio 1 d. bet pirmoji baterija pradėta steigti tik sausio 6 d. Organizacinis darbas vyko A. Panemunėje, prie 2 pėst. pulko. Vasario 25 d. pirmoji baterija atsiskyrė nuo 2 pėst. pulko ir virto savarankiška dalimi. Pirmosios dvi patrankos (rusų 3 colių 1902 m. sistemos 76,2 kalibro) pirktos iš vokiečių, buvo gautos sausio pabaigoje. Vasario mėn. gautos dar 4 patrankos, taipgi rusų tos pat sistemos. Pirmuoju baterijos vadu buvo karn. Jodka; nuo sausio 24 d. — karn. Vincas Geiga.

Vasario 26 d. pradedamas steigti artilerijos pulkas. Pulko vadu paskirtas karn. Jodka.

Kovo 22-24 d. 1 baterija išvyko į frontą. Vienas būrys, vadovaujamas baterijos vado karn. Vinco Geigos, į Kėdainius Panevėžio srities apsaugos bataliono vado valdžion, o antras būrys, vadovaujamas karn. Motiejaus Pečiulionio, į Alytų 1 pėst. pulko vado valdžion. Tuo būdu baterija buvo suskaldyta į dvi dalis,

iš kurių buvo sudarytos pirmoji ir ketvirtoji baterija. Jų formavimas baigtas žygio ir kautynių metu.

Karo mokykla. Karininkų trūkumas kariuomenėje pasireiškė iš pat pradžių. 1919 m. sausio 15 d. mobilizacija davė mažus rezultatus, nes lietuvių daugumas jau buvo įstoję savanoriais į kariuomenę. 1919 m. sausio 25 d. buvo paskirtas Karo mokyklos viršininku karn. Jonas Galvydis-Bykauskas, tuo metu buvęs 1 pėst. pulko vadu Alytuje. Jam buvo įsakyta skubiai pradėti organizuotikaro mokyklą.[91] Dėl patalpų ir aprangos trūkumų organizacinis darbas užsitęsė. Mokykla buvo įsteigta Kaune Duonelaičio ir Gedimino gatvių kampo namuose. Pirmieji mokyklos auklėtiniai savanoriai susirinko kovo 8 d. Kaune. Mokslas prasidėjo kovo 11 d. Balandžio 1 d. įvyko mokyklos pašventinimas. Į iškilmes atvyko vyriausybės atstovai, šventinimo apeigas atliko vyskupas Pranciškus Karevičius.

Be mokyklos viršininko, karo mokyklos karininkų kadrą sudarė: Pranas Tvaronas, mokyklos viršininko pavaduotojas ir kuopos vadas, inžinierius Stasys Dirmantas, artilerijos ir vyresnysis instruktorius, Balys Jakutis, mokyklos adjutantas, instruktoriai: Bronius Barkauskas, E. Gornas, M. Jagučanskas,

Karn. J. Galvydis-Bykauskas, vėliau brg. gen., pirmasis Karo mokyklos viršininkas

Juozaitis, Kazys Musteikis, Jonas Sutkus, be to, keletas valdininkų — ūkio pareigūnų.

Karo mokyklon įsirašė 124 asmenys. Daugiausia vyresniųjų gimnazijos klasių moksleiviai, abiturientai ir studentai.

Kai kurie jų buvo dalyvavę kovose su bolševikais prie Kėdainių, Jiezno, Alytaus. Keletas kandidatų buvo tarnavę rusų kariuomenėje. Dėl didelio karininkų trūkumo aplinkybės vertė trumpinti mokymo laiką ir išleisti pirmąją laidą po keturių mėnesių intensyvaus darbo.

Ypatingą dėmesį į Karo mokyklą atkreipė Vyriausias karo vadas gen. S. Žukauskas, kuris dažnai lankydavo mokyklą, tikrindavo mokymo eigą ir karinį paruošimą. Jam tai rūpėjo, nes buvo steigiamos naujos kariuomenės dalys atremti bolševikų puolimus. 1919 m. liepos 6 d. buvo išleista pirmoji Karo mokyklos laida, kurią baigė 96 karininkai. Laipsniai tuo laiku mūsų kariuomenėje dar nebuvo įvesti. Išleidžiamiesiems karininkams norima buvo suteikti karininko laipsnį, susietą su senąja Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos kariuomene. Ant greitųjų buvo parinktas „karužo" pavadinimas, kuris vėliau 1919 m. rudenį, įvedant laipsnius kariuomenėje, buvo pakeistas leitenantu.

Karo mokyklos pirmąją laidą išleidus, karininkų trūkumas dar nebuvo pašalintas. Tad tuoj buvo surinkta antroji laida, kurią 1919 m. gruodžio 16 d. baigė 224 asmenys ir buvo pakelti į leitenanto laipsnį. Karo mokykla sėkmingai tęsė karininkų paruošimą iki 1940 m. t.y. iki Lietuvos okupacijos.

Vilniaus batalionas. Kovo 2 d. Krašto apsaugos ministras įsakė Kauno karo komendanto padėjėjui karn. Kaziui Škirpai organizuoti atskirą batalioną. Šiam reikalui kovo 5 d. iš Kauno karo komendantūros buvo išskirtos 5 ir 6 kuopos ir besisteigęs 2 eskadronas. Šie daliniai sudarė atskiro bataliono branduolį.

Savanorių skaičiui augant, batalione buvo įsteigtos kulkosvaidžių ir mokomoji kuopos. Bataliono vadas paskubomis rengė batalioną kautynėms, nes priešas jau artėjo prie Kauno.

Birželio 20 d. Atskiras batalionas pavadintas Vilniaus atskiru batalionu.

Karo technikos dalys. 1919 m. sausio 2 d. prie Krašto apsaugos ministerijos buvo įsteigta karo inžinerijos dalis, kurios viršininku buvo paskirtas karn. inž. Balys Sližys. Prasidėjo karo

Karo mokykla 1919 m. balandžio 1 d.

Karn. K. Škirpa, Vilniaus bataliono vadas, vėliau gen. št. pulkininkas

technikos dalių steigimas. Sausio 8 d. pradėta steigti bevielio telegrafo komanda; sausio 13 d. — sapiorų kuopa, vėliau pavadinta inžinerijos kuopa. Jos vadu buvo paskirtas karn. Nurkus. Kuopos sudėtyje buvo: pionierių būrys, elektrotechnikos būrys, auto būrys ir net aviacijos skyrius.

Iš inžinerijos kuopos vėliau susidarė batalionas, o iš būrių kuopos. Ilgainiui kuopos virto batalionais. Taip susidarė karo technikos dalys: inžinerijos, elektrotechnikos, šarvuočių, geležinkelių ir kt.

Karo aviacija. 1919 m. sausio 24 d. prie inžinerijos kuopos buvo sudarytas aviacijos skyrius. Pradžioje turėjo buveinę "Saulės" namuose prie Ukmergės plento. Tą skyrių sudarė daugiausia savanoriai studentai ir moksleiviai. Kovo 12 d. skyrius buvo išaugęs į kuopą, bet vis dar priklausančią karo technikos viršininkui. Kuopa buvo suskirstyta į specialistų komandą ir karo aviacijos mokyklą. Aviacijos vadu ir specialistų komandos viršininku buvo paskirtas karn. inž. Petras Petronis, karo avia-

Karo aviacijos mokyklos I-os laidos auklėtiniai

cijos mokyklos viršininku — karn. Fugelevičius. Pirmas aviacijos lėktuvas buvo atimtas iš bolševikų, kaip karo grobis. Instruktoriai buvo samdomi vokiečiai ir keli anglai. Iš vokiečių buvo nupirkta keletas lėktuvų ir kovo mėn. sudaryta 4 lėktuvų eskadrilė, kuri jau skrido į frontą.

Karo komendantūros. Vyriausybei paskelbus Ypatingus Valstybės Apsaugos Įstatus, Lietuvos neokupuotoje teritorijoje palaipsniui buvo įvestas karo būvis ir paskirti miestų ir apskričių karo komendantai.

Užnemunėje (Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės, Seinų ir Alytaus apskrityse) karo būvis paskelbtas 1919 m. vasario 13 d., Kauno mieste ir apskrityje — vasario 15 d. Kėdainiuose jau sausio mėn., Panevėžio srities apsaugos būrio vadas karn. J. Variakojo iniciatyva. Kitose apskrityse karo būvis buvo paskelbtas vėliau.

Karo komendantus skirdavo Krašto apsaugos ministras. Pafrontės svarbesnėse gyvenvietėse komendantus laikinai skirdavo dalių vadai.

Seinų miesto ir apskrities komendantas buvo paskirtas 1919 m. vasario 9 d. Vasario 15 d. tapo paskirti Marijampolės ir Vilkaviškio miestų ir apskričių komendantai. Vasario 11 d. paskirtas Telšių miesto ir apskrities karo komendantas. Karo komendantai buvo skiriami ne tik apskričių miestams, bet ir strateginės reikšmės miesteliams, pvz., Prienams.

Karininkai, paskirti karo komendantais, su mažu dalinėliu kareivių tuoj vykdavo į paskirtą vietą. Jie buvo atsakingi už tvarką ir rimties išlaikymą skirtoje apylinkėje. Trūkstamąjį personalą papildydavo vietos savanoriais; savanorių perteklių siųsdavo į kariuomenės dalis.

VIII

KARIUOMENĖS DALIŲ STEIGIMAS ĮVAIRIOSE LIETUVOS SRITYSE

Alytus. 1918 m. gruodžio 17 d. besisteigiančiam 1 pėst. pulkui buvo įsakyta persikelti iš Vilniaus į Alytų. Alytuje pulkas užėmė kareivines dešiniajame Nemuno krante.

Naujoje vietoje pulkai tuoj pradėjo augti. Nuo gruodžio 21 d. buvo siuntinėjami karininkai į apylinkines parapijas, kad paragintų jaunimą stoti į Lietuvos krašto apsaugą. Raginimo vaisiai buvo žymūs, nes savanoriai pradėjo plaukti į Alytų didelėmis partijomis: gruodžio 27 d. atvyko 51 savanoris, 28 d. — 29 savanoriai, 29 d. — 55 savanoriai, 30 d. — 50 savanorių, 31 d. — 73 savanoriai, 1919 m. sausio 1 d. — 46 savanoriai; ir toliau atvykdavo nemažesnėmis partijomis. Gruodžio 21 d. buvo pradėta steigti 1 kuopa; kuopos vadu buvo paskirtas karn. Ignas Musteikis. Gruodžio 29 d. — 2 kuopa. Jos vadu buvo paskirtas karn. Antanas Žemaitis. I bataliono vadu paskirtas karn. Kazys Ladiga. Savanoriai buvo skubotai mokomi karinių dalykų. Ginklų pulkas turėjo nepakankamai — rusiški, senos sistemos šautuvai. Savanorių nebuvo kuo apvilkti ir maitinti. Maistas, arkliai ir vežimai buvo rekvizuojami iš apylinkės pasiturinčių ūkininkų. Vėliau pulkas, gavęs pinigų, už rekvizuotą maistą, arklius ir vežimus apmokėjo. Daug ūkininkų, niekeno neraginami, atveždavo pulkui maisto ir kitokių gerybių ir be pinigų.

1919 m. sausio pradžioje karn. Kazys Skučas buvo paskirtas Alytaus apskrities komendantu. Sausio mėn. karn. J. Galvydis-Bykauskas išvyko į Kauną, kur buvo paskirtas karo mokyklos viršininku. Jo vieton 1 pėst. pulko vadu paskirtas karn. Antanas Juozapavičius, kuris pirmiau ėjo to pulko vado padėjėjo pareigas.

Rusai bolševikai, užėmę Vilnių, nekliudomai žygiavo paskui besitraukiančius vokiečius ir užėmė Varėną. Tada 1 pėst. pulkas išstatė sargybas riboje: Alovė-Švobiškės-Domantonys. Vėliau Alovės barą perėmė vokiečiai, kurių tuo metu Alytuje stovėjo vienas pėstininkų batalionas ir husarų pulkas. Abi tos dalys buvo mažos ir nedrausmingos. Santykiai tarp lietuvių ir vokiečių buvo įtempti, nes vokiečių kareiviai savivaliavo ir skriausdavo gyventojus. Kai kartą 1 pėst. pulko patruliai suėmė beplėšikaujančius vokiečių kareivius, tai vos nekilo ginkluotas susirėmimas su vokiečiais.

1919 m. sausio 15 d. 1 pėst. pulke jau buvo du batalionai. I batalionas turėjo 1 ir 2 kuopas ir kulkosvaidžių kuopos užuomazgą; buvo du kulkosvaidžiai be stovų, vienas jų mokomasis, kuris kautynėms netiko. II batalionas turėjo 5 ir 6 kuopas ir 7 pradėta steigti. Be to buvo "pavaduotojų" (mokomoji) komanda, ryšių komanda ir ūkio dalinys. Pulkas laikė barą prieš Daugus ir ruošėsi ateities kovoms.

Biržai. 1918 m. lapkričio mėn. pradžioje, kai tik buvo gautas iš Lietuvos Valstybės Tarybos paraginimas sudaryti savivaldos organus, organizuojant parapijinius, valsčių bei apskričių komitetus, visi gyventojai sukruto juos organizuoti.

Lapkričio mėn. viduryje Biržuose turgaus dieną valstiečiai ir miestiečiai buvo sukviesti į parapijos salę. Susirinkimas išsirinko apskrities komitetą. Komitetas tuoj susirūpino organizuoti ginkluotą jėgą, kuria remiantis galėtų tvarkyti apskrities reikalus. Tam darbui komitetas pakvietė karn. Kazį Ladigą, kuris lapkričio 20 d. iš savanorių pradėjo organizuoti Biržų apsaugą. Tą pat dieną buvo sudarytas Biržų apskrities apsaugos štabas. Apskrities apsaugos štabo viršininko pareigose pasiliko karn. K. Ladiga, pasikvietęs karininkus: savo pavaduotoju — Astupėną, adjutantu — M. Gaidelį, ūkio skyriaus vedėju Miką Jašinską, skundų skyriaus vedėju — J. Nastopką, Biržų miesto apsaugos būrio vadu — Snarskį. Štabas tuoj pasirūpino įsigyti antspaudą su įrašu: „Biržų Apskrities Apsaugos Viršininkas".[92]

Pradžioje darbas buvo sunkus, nes vokiečių karinė valdžia nenorėjo leisti formuoti kitos ginkluotos jėgos, kurią laikė jiems pavojinga. Nors vokiečiai vėliau sutiko, tačiau su nepasitikėjimu ir akylai sekė besiorganizuojančius lietuvius.

A. a. Karininkas Antanas Juozapavičius

Paskleistoji žinia apie Biržuose steigiamą savanorių būrį paveikė gyventojus ir į apsaugos štabą pradėjo plaukti savanoriai. Iš daugelio atvykusių priimta buvo tik 40 vyrų, visi tie, kurie galėjo pasirūpinti karinį šautuvą su šoviniais. Apie 150 vyrų buvo įregistruoti ir paleisti namo; štabas juos pažadėjo priimti, kai bus steigiamas didesnis dalinys ir bus gauta ginklų. Lapkričio pabaigoje karn. K. Ladiga buvo iškviestas į Vilnių ir paskirtas į 1 pėst. pulką. Biržų apskrities apsaugos viršininko pareigas perėmė J. Astupėnas.

Gruodžio mėn. buvo paskirti apsaugos būrių vadai į Vabalninką, Papilę, N. Radviliškį, Suostą ir kitur.

Biržų apsaugos savanoriai uniformos neturėjo. Dėvėjo nuosavus drabužius su balta 10 cm juosta ant kairiosios rankovės. Juostoje juoda spalva buvo įrašytos trys raidės B.A.A. (Biržų Apskrities Apsauga).

Kai kilo reikalas įsigyti daugiau ginklų, Biržų apsaugos vadovybė kreipėsi į vokiečius. Po ilgų derybų vokiečiai davė 20 rusiškų šautuvų ir apie 2.000 šovinių.

Prieš pat Kalėdas nakties metu vokiečiai su visomis savo komandomis ir žandarais išdardėjo iš Biržų apskrities į Suba-

čiaus geležinkelio stotį, iš kur išvyko į Vokietiją. Biržų mieste ir apskrityje buvo tylu ir ramu. Apskrities apsauga ėmėsi globoti vokiečių paliktą turtą: rekvizuotus gyvulius, grūdus, pašarą ir įstaigų pastatus.

1919 m. sausio 4 d. Biržų apsaugos viršininkas susižinojo su Panevėžio srities apsaugos viršininku karn. J. Variakoju, iš kurio gavo oficialų raštą, įgaliojantį karn. J. Astupėną eiti Biržų aps. apsaugos viršininko pareigas, telkti savanorius ir siųsti į Panevėžį. Be to, karn. J. Variakojis prisiuntė jam nedidelę sumą pinigų.

Ramus ir sėkmingas darbas truko iki sausio 13 d. Gyventojai buvo patenkinti susidariusia lietuviška valdžia. Tačiau rusų raudonajai armijai užėmus Latvijos žymesnę dalį, Biržuose sausio 13 d. susidarė revoliucinis komitetas, kuris perėmė Biržų miesto valdymą. Biržų apsaugos vadai vieni išvyko į karn. J. Variakojo organizuojamą apsaugos būrį, kiti pasiliko pogrindyje.

Slaptas biržiečių veikimas, kuris daugiausia vyko jaunimo tarpe, palaikant viltį, kad rusų okupacija ilgai neišsilaikys, užtruko iki gegužės pabaigos. Joniškėlyje susidarė stiprus partizanų veikimo centras, turėjęs reikšmės ir Biržams.

Joniškėlis. Vokiečiai, okupavę Lietuvą, 1915 m. rudenį įsteigė Joniškėlio apskritį. Lietuvos valstybei besikuriant, 1918 m. lapkričio 27 d. Linkuvoje įvyko Joniškėlio aps. gyventojų atstovų suvažiavimas, kuris pasivadino apskrities seimeliu. Seimelis išrinko apskrities komitetą: pirmininką M. Marmą, vicepirmininką Joną Navaką. Prasidėjo organizacinis darbas — valstiečiai išsirinko valsčių komitetus, tuoj buvo suorganizuota milicija. Apskrities seimelis nustatė gyventojams mokesčius apskrities reikalams. Vokiečiai davė keletą šautuvų bei šovinių.

1918 m. gruodžio pabaigoje vokiečiai pasitraukė iš Joniškėlio į Šiaulius. Lietuvių administracija trumpą laiką tvarkė apskritį. Vietos komunistai su rusų bolševikų pagalba 1919 m. sausio pradžioje jėga nušalino rinktąją administraciją ir sudarinėjo revoliucinius komitetus; pradžioje valsčiuose, o sausio 22 d. ir apskrity.

Kai kurių valsčių milicija (partizanai) pasipriešino pirmiesiems rusų įsibrovėliams. Pašvitinio valsčiaus milicija, karn. J. Bartaševičiaus vadovaujama, pirmuosius rusų bolševikus, atė-

jusius iš Latvijos pro Žeimelį, užpuolė prie Rimkūnų dv. Kautynės sausio 6 d. truko keletą valandų. Šio susirėmimo metu žuvo pirmasis partizanas Aleksandras Vainauskas, kovodamas dėl Lietuvos laisvės. Po šių kautynių rusai pasitraukė, bet netrukus grįžo su dar gausesniu būriu. Pašvitinio milicijai teko slapstytis.

Rusų bolševikams užėmus Radviliškį ir Šiaulius, nutrūko ryšiai su Lietuvos vyriausybe Kaune. Vietoje susiorganizavo slaptos trejukės. Slaptos organizacijos centras buvo Joniškėlyje. Jam vadovavo J. Navakas, karn. A. Šumskis ir karn. A. Kazilevičius. Slaptoji organizacija plėtėsi, susidarė eilė slaptų komitetų valsčiuose. Slaptumas buvo išlaikytas ir šios organizacijos nepavyko bolševikams išaiškinti. Karininkai, kurie tarnavo milicijoje, pasistengė įtraukti tarnybon patikimus Lietuvai milicininkus.

Slaptosios organizacijos savitarpio ryšys buvo geras, bet su Lietuvos vyriausybe Kaune — silpnas. Retkarčiais pavykdavo atskiriems asmenims nuvykti į Kauną, suteikti vyriausybei žinių ir parsivežti informacijų bei proklamacijų.

Apdairiai veikiant, Joniškėlio partizanų organizacijos centrui ir jo skyriams valsčiuose pavyko: 1. pritraukti organizacijon daugiau susipratusio jaunimo, 2. apginkluoti organizacijos narius, net paimant ginklus iš bolševikų, 3. iš dalies demoralizuoti bolševikų administraciją ir kariuomenę, skleidžiant proklamacijas ir nepalankius gandus, 4. gintis nuo bolševikų žiaurumų ir 5. palaikyti gyventojuose greito išsivadavimo iš okupanto viltį.

Ilgainiui bolševikai pradėjo įtarti buvusius komiteto narius, karininkus ir milicininkus neištikimybe. Daug jų atleido, kai kuriuos suėmė, kai kuriems teko slapstytis. Iš dalyvavusių slaptoje veikloje buvo suimti: Navakaitė, J. Tinteris, K. Dineika, M. Tonkūnas, Pr. Taraškevičius, J. Sakalauskas ir kiti.

Suimtųjų likimu rūpinosi slaptoji centro valdyba. Vienus jų pasisekė išlaisvinti, įrodžius nekaltumą, kitiems buvo sudarytos sąlygos pabėgti, trečiuosius likimas išgelbėjo: vežant juos į Daugpilį, lietuvių aviacija puolė traukinį, suimtieji sąmyšio metu pabėgo.

Vietos gyventojai buvo nepatenkinti įvesta bolševikiška tvarka ir stengėsi atsiriboti nuo juos valdančių revoliucinių komitetų.

Kėdainiai. Kėdainių srities apsaugos viršininku buvo paskirtas karn. J. Šarauskas. Į Kėdainius iš Vilniaus jis atvyko gruodžio 31 d. tikslu organizuoti Kėdainių srities apsaugą; šiam reikalui gavo mažą pinigų sumą. Čia jis rado jau įsikūrusias apskrities ir valsčiaus savivaldybes. Vokiečių kariuomenės tuo laiku Kėdainiuose nebuvo; veikusi tik apskrities ir geležinkelio vokiečių administracija perleido lietuviams kareivines.

Tuoj buvo pradėtas steigti savanorių būrys. Per valsčių savivaldybes buvo išplatinti atsišaukimai į jaunimą, kad stotų į savanorių eiles tėvynės ginti.

Pirmųjų savanorių tarpe buvo Povilas Lukšys iš Kazokų kaimo, Surviliškio valsčiaus, su savim atsivedęs dar penkis savanorius iš to pat kaimo. Per trumpą laiką susidarė apie 30 savanorių būrys. Ginklų turėjo — vieną karišką šautuvą ir vieną pistoletą. Iš lengvo bolševikai artėjo prie Kėdainių. Karn. J. Šarauskas raštu prašė Krašto apsaugos ministrą šautuvų ir šaudmenų.

Sausio 13 d. į Kėdainius atvyko karn. J. Variakojis su Panevėžio srities apsaugos būriu 90-100 vyrų. Panevėžiečių atvykimas Kėdainiečiams pakėlė nuotaiką ir pasiryžimą gintis.

Panevėžys. Karn. J. Variakojis 1918 m. gruodžio 29 d. paskirtas Panevėžio srities apsaugos viršininku ir 1919 m. sausio 1 d., gavęs iš Apsaugos ministerijos 50.000 markių, išvyko į paskyrimo vietą. Į Panevėžį atvyko sausio 2 d. Čia, kaip jis pats sako: "padėtis buvo labai neaiški". Mieste ir valsčiuose buvo įsisteigusios vietos savivaldybės, bet jos neturėjo ginkluotos apsaugos. Vietos bolševikai buvo veiklūs. Kai jie sužinojo, kad prie Panevėžio artėja rusai, pasidarė dar drąsesni ir naktį sausio 6 į 7 d. paėmė miesto valdymą į savo rankas. Sausio 9 d. Panevėžio miestą užėmė raudonoji armija.

Panevėžy karn. J. Variakojis išbuvo tik penkias dienas. Per tą laiką jis suskubo paskleisti vyriausybės atsišaukimą savanorių reikalu, susižinojo su jaunuomene ir moksleivija, kuri pasižadėjo stoti savanoriais į kariuomenę, laimėjo 30 šautuvų, kelis tūkstančius šovinių, 50 rankinių granatų ir 6 pistoletus. Gautus ginklus tuoj išgabeno į Panendrės k. (5 km į pietus nuo Panevėžio). Sausio 7 į 8 d. naktį karn. J. Variakojis su 8 savanoriais pasitraukė iš Panevėžio į Panendrės k. Drauge su juo buvo karn. J. Mikoliūnas, karo vald. Kregždė, karo vald. K. Kubilius ir dar penki savanoriai. Panendrės k. prisijungė karn. Kazys Dragu-

Karn., vėliau plk. J. Šarauskas, Kedainių srities apsaugos viršininkas

nevičius su keliais savanoriais. Traukėsi Ramygalos link. Pakelėje savanoriai visur platino atsišaukimus, kad jauni vyrai eitų į kariuomenę tėvynės ginti. Ramygaloje sustojo keletai dienų ir čia pradėjo mokyti savanorius šaudybos ir kautynių rikiuotės.

Ramygalon atvyko keliasdešimt savanorių, Panevėžio gimnazijos mokinių. Jie suteikė žinių, kad, rusai Panevėžį užėmę, žygiuoją Ramygalos kryptimi. J. Variakojis nusprendė pasitraukti į Kėdainius, nes pasipriešinti buvo per silpnas: turėjo tik 30 šautuvų. Savanorių daugumas atsinešė savo šautuvus, bet jie buvo surūdiję ir nelabai tinkami vartoti. Kai kurie savanoriai atvyko su pabalnotais arkliais.

Į Kėdainius sausio 13 d. atvykęs būrys, besitraukdamas nuo priešo, išaugo ligi 90-100 vyrų. Tai rodo kaip lietuviai buvo pasiryžę kovoti dėl tautos laisvės. Būrys apsistojo Kėdainiuose.

Tuo metu bolševikai užėmė Šėtą ir artėjo prie Kėdainių. Įvyko susirėmimas su mūsų žvalgais prie Koliupės k. Priešas turėjo apie 1.000 kareivių ir, palyginti su Kėdainių įgula, buvo gerai ginkluotas. Buvo sužeistas savanoris Jurgis Kiaunė.

Sausio 13 d. rusų bolševikų 2 šaulių pulko vadas per parlamentarus atsiuntė Kėdainių įgulai ultimatumą, siūlydamas pasiduoti. J. Variakojis, pasitaręs su kitais vadais, parašė neigiamą atsakymą, pasirašydamas brigados vadu.[93] Buvo aišku, kad rusai ruošiasi pulti Kėdainius. Nuspręsta buvo gintis, bet didelį rūpestį kėlė, kad ne visi savanoriai yra ginkluoti. Pasitaręs su karn. J. Šarausku, J. Variakojis pasitraukė į Kruopių k. (10 km nuo Kėdainių Kauno link) naktį sausio 14 d. Pakeliui į Kruopius sutiko vežimą su ginklais iš Kauno. Vežė 30 šautuvų, 600 šovinių ir 10 rankinių granatų. Ginklų visiems neužteko. Todėl tuoj buvo nusiųstas karininkas į Kauną daugiau ginklų parvežti.

Kruopių k., gavę dar uniforminių kepurių ir ginklų, apginklavo savanorius, atliko pirmuosius šaudymo pratimus ir po keleto dienų pakilioje nuotaikoje jie grįžo į Kėdainius.

Rusai ir neginamų Kėdainių neužėmė. Kaip vėliau paaiškėjo, jie laukė įsakymo iš Vilniaus, iš Pskovo divizijos vado, kuris ketino užimti Kauną.

Sugrįžę į Kėdainius, tuoj išstatė sargybas: prie vieškelio į Surviliškį, Koliupės k. prie vieškelio į Šėtą ir Šilainėlių k. Be to, buvo saugomi geležinkelio tiltai per Nevėžį ir Obelę.

Ištisinio fronto nebuvo. Iš bolševikų užimtų vietų atvykdavo žmonės, kurie suteikdavo žinių apie priešo stovėjimo vietas. Sužinoję, kuriuose kaimuose yra rusai, panevėžiečiai nakties metu užpuldinėjo juos. Šiuos puolimus vadindavo "ekspedicijomis".

Puolimuose kariai dažniausia dalyvaudavo savanoriškai, žiną tas vietoves. Nuo tokių puolimų priešas bėgdavo panikos apimtas, palikdamas šautuvus, kartais net kulkosvaidžius bei lauko virtuves. Daugiausia mūsų buvo puolamos Ramygalos, Krekenavos ir Pociūnėlių apylinkės. Tų puolimų tikslas buvo nervinti ir demoralizuoti priešą, įgyti gyventojų didesnį pasitikėjimą, patraukti daugiau savanorių. Puolimų iniciatoriai, dalyviai ir kartais vadai būdavo Panevėžio gimnazijos vyresniųjų klasių mokiniai: P. Babickas, A. Pabedinskas, Taruška, L. Valkūnas, Šipelis, J. Černius, Juodeika ir kiti. Karn. J. Variakojis rašo, kad jie buvę "sumanūs, drąsūs ir drausmingi".

Vasario 1 d. 7 panevėžiečiai buvo pasiųsti į Aristavos dv. pašaro parsivežti. Juos nelauktai puolė rusai ir 6 paėmė į nelaisvę, tik vienam pasisekė pabėgti.

Karn. J. Variakojis, Panevėžio aps. būrio, vėliau 4 pėst. pulko vadas

Kretinga. Kretingos srities apsaugos viršininku 1919 m. sausio 5 d. buvo paskirtas karn. Kostas Vilimas. Jis į Kretingą atvyko sausio vidury ir Kretingos vienuolyne įsteigė savo buveinę. Pradžioje tenkinosi platinimu Vilniuje išspausdintų atsišaukimų. Pirmieji savanoriai buvo Laukžemio ir Kartenos jaunimas. Laukžemio klebonas kun. K. Čepulis ragino jaunimą eiti į savanorius. Sausio 22-23 d. klebono sutelktas būrys buvo iškilmingai išlydėtas iš Laukžemio į Kretingą. Jis parūpino arklius ir rogių kariuomenei. Beveik tuo pat metu į Kretingą atvyko mažas savanorių būrelis iš Kartenos. Susirinko apie 20 savanorių. Jie ir sudarė branduolį Kretingos srities apsaugai.

Kretingos savanoriai atskiro kautynių vieneto nesudarė. Savanorių dalis likdavo vietoje palaikyti tvarką ir laiduoti gyventojams ramybę bei saugumą, o daugumas, pagal Krašto apsaugos ministro įsakymą, būdavo siunčiami į kitas kariuomenės dalis.

Sedos - Mažeikių apylinkė. Per I pasaulinį karą vokiečių okupacijos metu Mažeikiai nebuvo apskrities miestas. Vokiečių karinė administracija įsteigė apskrities būstinę Sedoje. Atsta-

tant nepriklausomą Lietuvą, Seda laikinai liko aps. centras (iki 1919 m. gruodžio 2 d.). Vyriausybės raginimu vietos gyventojų iniciatyva Sedoje įsisteigė savivaldybių komitetai.

Susikūrusios Žemaitijos savivaldybės neturėjo jokios apsaugos. Organizuojamoji milicija neturėjo ginklų. Raudonajai armijai artėjant, vietos komunistai drąsėjo. Vartodami apgaulę ir jėgą, lengvai nušalindavo vietos savivaldybes ir "revoliuciniu būdu" įsteigdavo savo komitetus. Bolševikai Mažeikiuose įsigalėjo 1918 metų gruodžio mėn. pabaigoje. 1918 m. pabaigoje Sedos apylinkėje, kovojant su komunistų savivale, iniciatyvą pareiškė karn. P. Plechavičius. Pirmiausia jis suskato apjungti ir apginkluoti vietos milicininkus. Pirmuosius ginklus gavo iš vietos gyventojų, bet jie buvo mažos vertės. Tada pasistengė gauti geresnių ginklų iš vokiečių. Suorganizavo partizanų dalinėlius.

1919 m. sausio 3 d. buvo likviduotas Židikų bolševikų komitetas, sausio 6 d. Sedos komitetas.

1919 m. sausio pabaigoje bolševikų 39 šaulių pulkas užėmė Tirkšlius ir netrukus užėmė Sedą. Vasario 2 d. į Mažeikius atvyko latvių bolševikų brigada. Beveik tuo pat laiku į Liepoją atvyko iš Vokietijos gen. R. von der Goltzas, kuris netrukus sutelkė vieną drausmingą pėstininkų diviziją. Dalis divizijos kareivių buvo 1918 m. dalyvavę Suomijos išlaisvinimo kare. Iš arti gavę pažinti rusus bolševikus, buvo atsparūs demoralizacijai ir propagandai. Kpt. Randowo rinktinė, laikiusi Tilžės — Šiaulių plento barą, taipgi susilaukė pastiprinimų. Susidarė frontas, kurį vietomis saugojo ir žemaičių partizanai.

Karn. P. Plechavičiaus partizanų centras buvo Skuode. Milicininkai ir partizanai buvo mokomi rikiuotės, atlikdavo šaudymo pratimus, vėliau buvo prisaikdinami. Lietuvių karių santykiai su vokiečiais buvo geri.

Vasario pabaigoje vokiečiai pradėjo puolimą prieš rusus ir greit užėmė Sedą, Tirkšlius ir Mažeikius. Puolant dalyvavo ir Tirkšlių partizanai. Išvijus rusus iš Sedos ir Mažeikių, čia buvo įsteigtos karo komendantūros, kurių komendantu buvo paskirtas karn. P. Plechavičius.

Šiauliai. Šiauliuose 1918 m. gruodžio 7 d. įvyko valsčių komitetų ir Šiaulių miesto atstovų suvažiavimas, kuris išrinko apskrities tarybą. Beveik tuo pat metu Vidaus reikalų minist-

ras paskyrė apskrities viršininką, o kiek vėliau jis Šiaulių apskrities milicijos vadu paskyrė karn. J. Petruitį, kurį 1919 m. sausio 1 d. Krašto apsaugos ministras paskyrė naujoms pareigoms — Šiaulių srities apsaugos viršininku. Karn. J. Petruitis buvo įpareigotas organizuoti miliciją ir karinius dalinius. Padėjėjo jis neturėjo, o veiklos sąlygos čia buvo sunkios. Todėl kai kuriuose valsčiuose buvo įsteigta tik negausi milicija ir tai privačia iniciatyva. Karn. J. Petruitis saugumo sumetimais gyveno daugiau Matkaičiuose, Radviliškio vals., negu Šiauliuose.

Šiaulių bolševikų veikla buvo aktyvi: jie organizavo ginkluotus būrius, nes juos palaikė vokiečiai spartakininkai.

Lietuvių apsauga neturėjo ginklų, tuo tarpu vietos bolševikai gaudavo ginklus per vokiečių spartakininkus. Suorganizuotas bolševikų ginkluotas būrys sausio 8 d. nuginklavo vokiečių komendantūrą, užėmė geležinkelio stotį ir pasiskelbė miesto valdžia. Sausio 15 d. Šiauliuose atsirado ir rusų raudonoji armija.

Vokiečiai pasitraukdami iš Šiaulių, miesto kasoje paliko 3.000 rublių, bet bolševikai nepasitenkino ta pinigų suma ir tuojau uždėjo miestui 100.000 rb. kontribucijos.

Karn. J. Petruitis turėjo slapstytis, bet nepaisant slapstymosi prie Bazilionių k. jis buvo suimtas ir patalpintas į Šiaulių kalėjimą. Vietos inteligentų, ypatingai advokato St. Lukausko, pastangomis Petruitis buvo iš kalėjimo išlaisvintas. Kovo mėn. jis išvyko į Kauną ir įstojo į kariuomenę.

Kiek geriau reikalai klostėsi Radviliškyje. Latvių tautybės karo vald. M. Jakobsonas įsteigė 25 vyrų milicijos dalinį. Prie jo prisijungė karn. Andrius Butkevičius. Energingai veikdamas, jis apginklavo savo būrį ir kovojo su vietos plėšikais, bolševikais ir vokiečių spartakininkais. Bolševikų kariuomenei užėmus Radviliškį, Butkevičius ir Jakobsonas pasitraukė iš Radviliškio. Daugumas milicininkų išvyko į Kauną ir įstojo į kariuomenę. Karn. A. Butkevičius buvo paskirtas į 2 pėst. pulką. Kiek vėliau M. Jakobsonas buvo priimtas į kariuomenę ir pakeltas į leitenanto laipsnį.

Tauragė. Pirmas Tauragės apsaugos srities viršininkas buvo karn. Jurgis Kubilius. Į Tauragę jis atvyko 1919 m. pradžioje ir pradėjo steigti 1 Žemaičių pėst. bataloną. Viso ko trūko —

nebuvo ir patalpų, nes Tauragė karo metu buvo labai išdegusi.

Įsteigus Tauragės srities apsaugos štabą, sausio 10 d. į Tauragę pradėjo rinktis pirmieji savanoriai. Sausio 15 d. buvo paskelbta karininkų, karo valdininkų ir puskarininkių mobilizacija, tada pradėjo rinktis pirmieji mobilizuoti kariai. Vasario pradžioje batalione buvo 15 karininkų ir apie 100 kareivių, o šautuvų teturėjo tik 40.

Vasario 14 d. atvyko Krašto apsaugos ministerijos skirtas batalionui vadovauti Jurgis Aukštuolaitis, Mažosios Lietuvos lietuvis, vokiečių armijos puskarininkis. Tai tas pats, kuris Vilniuje siūlėsi į vyr. karo vado vietą, vėliau buvo susidėjęs su lenkais ir rengė perversmą Lietuvoje. Jį paskiriant, buvo tikėtasi patraukti daugiau savanorių iš Mažosios Lietuvos. Savanorių iš M. Lietuvos atvyko, bet nedaug. Aukštuolaitis teikė jiems privilegijų, dėl to kilo trintis ir nepasitenkinimas savanorių tarpe.

J. Aukštuolaitį pakeitė karn. Stasys Kuizinas, bet balandžio mėn. batalionas buvo išskirstytas, Tauragėje buvo įsteigta karo komendantūra.

Dalis Žemaičių bataliono buvo palikta Tauragėje komendantūros tarnybai; didesnė dalis įjungta į Šiaulių batalioną. Karn. S. Kuizinas buvo paskirtas Šiaulių miesto ir apskrities karo komendanto padėjėju. J. Aukštuolaitis, pakaltintas išeikvojimu, išėjo į dimisiją.[94]

Užnemunė. Užnemunėje, Šakių, Vilkaviškio, Marijampolės ir Seinų apskrityse Lietuvos vyriausybė karinių apsaugos sričių viršininkų neskyrė. Čia greitai, dar 1918 m. įsisteigė apskričių ir valsčių savivaldybės, kurios dirbo įtemptai ir našiai. Jaunimas veikė labai aktyviai. Bolševikai, kurių čia buvo nedaug, tegalėdavo veikti tik slaptai. Vokiečių karinė administracija nedarė kliūčių išsirinkti savivaldybių organus. Išrinktas savivaldybes vokiečiai pripažino vietos valdžios organais. Tvarkai palaikyti tuoj buvo sudaryta milicija. Nors ji nebuvo ginkluota, tačiau turėjo visuomenės pasitikėjimą ir valdžios autoritetą.

Gyvas savanorių telkimas prasidėjo 1919 m. sausio mėn. pradžioje. Apskrityse buvo įsteigti savanorių telkimo biurai. Užsirašę savanoriai susirinkdavo du kartus per savaitę nurodytoje vietoje, iš kur buvo vežami į karines dalis. Seinų ir Alytaus

apskričių savanorius rinkdavo 1 pėst. pulkas Alytuje. Marijampolės, Vilkaviškio ir Šakių apskrityse savanorių verbavimas priklausė Kauno įgulai. Tačiau savanoriai pradžioje galėjo patys laisvai pasirinkti įsirašymo vietą ir ten nuvykę, turėjo teisę pasirinkti kariuomenės dalį ir ginklų rūšį. Vėliau pasirinkimas buvo suvaržytas.

Savanorių telkimo veikla ir ypatingu sumanumu pasižymėjo 2-ro pėst. pulko vadas karn. V. Grigaliūnas - Glovackis. Jis prie įsteigtų telkimo biurų Marijampolėje, Vilkaviškyje ir Kudirkos Naumiestyje paskyrė tam tikras savanorių komandas (5-7 asmenų) „agitatoriais" vadinamas. Šioms komandoms parinkdavo sumanesnius kareivius, kartais skirdavo ir karininkus instruktorius. Tokios komandos turėjo platinti vyriausybės atsišaukimus, aiškinti jaunimui kariuomenėn įstojimo sąlygas, gyventojų susirinkimuose aiškinti krašto padėtį, lydėti savanorius. Dėl geros organizacijos karn. V. Grigaliūnui-Glovackiui pavyko sutelkti apie 4.000 savanorių.

Gudų daliniai Gardine. Gudai, persikėlę iš Vilniaus į Gardiną, darė visa, kas tuometinėmis sąlygomis buvo įmanoma padaryti. Gudų visuomenės veikėjai troško laisvos ir nepriklausomos Gudijos, tačiau dėl nepalankių jiems aplinkybių dėjosi su lietuviais ir palaikė Lietuvių-Gudų valstybės steigimo idėją, tikėdamiesi, kad ateityje sąlygos ir jiems pasikeis gerojon pusėn. Lietuviai, nepavydėdami gudams laisvės, bendradarbiavo su jais, tačiau lietuvius, taip pat ir gudus patriotus neramino toji aplinkybė, kad gudų tarpe buvo daug rusų.

1919 m. sausio 13 d. Krašto apsaugos ministras karn. M. Velykis paskyrė karn. Balį Giedraitį Gardinan ryšių karininku. Jis drauge su vidaus reikalų ministru J. Vileišiu ir Vokietijos generaliniu komisaru dr. E. Zimmerle išvyko Gardinan, kur turėjo aiškintis dėl karinės padėties su X armijos vadu gen. Falkenhaynu, nes artėjo rusų bolševikų kariuomenė.

Tuo metu gudų 1 pėst. pulkas neturėjo nei ginklų, nei kareivių, nei kareivinių, o tik 21 karininką ir keliolika kareivių. 1919 m. vasario 1 d. vokiečių kariuomenės vadovybė davė gudams leidimą Gardine formuoti pulką, paskyrė kareivines, davė inventoriaus pulko reikalams. Mūsų krašto apsaugos ministerijos leidimu buvo sudarytas iš trijų asmenų vad. karo sekretoriatas, kur trečiuoju nariu buvo karn. B. Giedraitis.[95]

Gardine gudai toliau organizavo 1 pėst. gudų pulką, kuris buvo Lietuvos kariuomenės įsakymu Nr. 5 pradėtas organizuoti Vilniuje 1918 m. gruodžio 1 d.

1919 m. kovo 1 d. pulke buvo keturios kuopos, kulkosvaidžių komanda ir ūkio dalis. Prie komendantūros buvo suformuotas gudų raitelių eskadronas.[96] Pulko vadai buvo pulkininkai Lavrentjevas ir Jezovitovas. Tolimesnė gudų organizacinė veikla sulėtėjo, nes beveik visą Gudiją užėmė bolševikai, tepaliko neužimtas tik mažas pakraštys, į rytus nuo Gardino.

Lėšų, aprangos ir ginklų trūkumas buvo labai didelis; pinigų, aprangos ir ginklų gudai tegaudavo tik iš Lietuvos vyriausybės, kuri pati jų maža turėjo.[97]

Ryšiams palaikyti su Krašto apsaugos ministerija į Kauną gudai pasiuntė karn. Kozlovą. Be to, jis buvo įgaliotas rinkti savanorius Kaune ir siųsti į Gardiną. Į Kauną Kozlovas atvyko 1919 m. apie sausio vidurį, sausio 25 d. įsteigė gudų karių telkimo biurą. Savanorius pradžioje siuntė į Gardiną. 1919 m. balandžio pradžioje iš gudų 1 pėst. pulko buvo pasiųsta komanda, vadovaujama plk. Michailovskio, Kaunan, kuri turėjo formuoti gudų kuopą.[98]

Uniforma gudų kariuomenės buvo ta pati, kaip ir Lietuvos kariuomenės, t.y., vokiški pilki drabužiai, tik tuo jie skyrėsi, kad artilerininkai ir raiteliai dėvėjo raudonas apsiuvas, o apvadai, kaip ir lietuvių dalyse, buvo pagal ginklų rūšį, t.y., pėstininkų geltoni, raitelių balti ir artilerininkų raudoni. Gudų vėliavos tautinių spalvų — balta, raudona, balta.

1918 m. lapkričio 24 d. lenkų kariniai atstovai pradėjo derybas su Vokietijos Rytų kariuomenės štabo viršininku gen. Hoffmanu, kurio buveinė tuo metu buvo Kaune. Lenkai derėjosi dėl jų kariuomenės praleidimo į Vilniaus frontą, kad galėtų ginti Vilnių nuo bolševikų ir, apskritai, kad įgalintų lenkus okupuoti lietuvių ir gudų žemes. Pradėtosios derybos buvo baigtos 1919 m. vasario 5 d. Baltstogėje, o sutartis pradėjo veikti po dviejų dienų. Vokiečiai įsipareigoję, be kitų dalykų, prieš pasitraukiant iš okupuotų sričių prieš porą dienų painformuoti lenkus. Sutarties vienuoliktame paragrafe buvo įrašyta pasarga, jog lenkų kariuomenės buvimas dar nenustato tos teritorijos priklausymą Lenkijai. Vokiečių kariuomenei buvo lenkų patikrinta saugi evakuacija.[99]

Vasario mėn. Baltstogės apylinkėje, į pietus nuo Gardino, lenkai sutelkė žymias savo kariuomenės jėgas. Gardinui grėsė pavojus patekti lenkams, kai tik vokiečių kariuomenės įgula iš ten pasitrauks. Buvo jau žinoma, kad lenkai netoleravo ukrainiečių kariuomenės Lvivo apylinkėse ir su jais kariavo, tad teko spėti, jog nepakęs ir gudų kariuomenės dalių. Krašto apsaugos ministras įsakė gudų kariuomenės organizuotoms dalims persikelti į Suvalkus ar Seinus, o Gudų karinio biuro vedėjui karn. Kozlovui įsakė nebesiųsti daugiau savanorių į Gardiną, bet formuoti gudų savanorių kuopą Kaune, kaip 1 pėst. gudų pulko II bataliono branduolį. Karn. Kozlovas įsakymą vykdė, bet gudų kariuomenės dalys Gardine įsakymo vykdymą delsė, nes tikėjosi išsilaikyti Gardine. Tautiniu atžvilgiu gudams išsilaikyti šiame atramos punkte buvo labai svarbu, nes tuo laiku Gardinas buvo gudų veikimo centras: čia spausdino laikraštį „Časopis", turėjo klubą ir kitų švietimo įstaigų.

1919 m. balandžio 28 d. lenkų kariuomenė užėmė Gardiną ir perėmė miesto administravimą ir apsaugą savo žinion[100]. Gudų dalių laikinai nelietė.

Gegužės 30 d. lenkai gudų kariuomenės dalių vadams įsakė persikelti į Slanimą gen. Mokrzeckio valdžion. Gegužės 31 d. tas pats įsakymas buvo pakartotas. Gudų vadai įsakymą atsisakė vykdyti, išskyrus kai kuriuos atskirus asmenis, prijaučiančius lenkams. Birželio 1 d. vakare lenkai puolė 1 pėst. gudų pulką ir karo komendantūrą: areštavo pulko vadą Antonovą ir kitus karininkus. Vienus gudų dalinius įjungė į lenkų kariuomenę, kitus pasiuntė į belaisvių stovyklą. Gudų eskadronas, karn. Glinskio vadovaujamas, laimingai išspruko iš Gardino ir atjojo į Kauną. Nuo to laiko gudų lenkų santykiai pairo, prasidėjo gudų visuomenės veikėjų areštai ir persekiojimai.[101]

Sustiprinti Gardino įgulą Krašto apsaugos ministras įsakė 1 pėst. pulko vadui balandžio 25 d. pasiųsti vieną kuopą į Gardiną. Buvo paskirta 5 kuopa, vadovaujama karn. K. Sprangausko. Kuopa tiesiu keliu pro Merkinę, Druskininkus nuvyko į Gardiną per dvi dienas. Gardine išbuvo dvi savaites. Grįžo pro Sapackinę, Kapčiamiestį, Seirijus į Alytų. Su lenkų daliniais, buvusiais Gardine, nesusipratimų neturėjo. Gegužės mėn. kuopa, pasilsėjusi Alytuje, išžygiavo pro Prienus, Kauną, į Ukmergės frontą ir prisijungė prie savo pulko.[102]

IX

VOKIETIJOS SUSITARIMAS SU SOVIETŲ RUSIJA DĖL KARIUOMENĖS PASITRAUKIMO IŠ RUSIJOS TERITORIJOS

Vokiečių okupacinė valdžia po revoliucijos. 1918 m. pabaigoje vokiečių karo okupacinė administracija Lietuvoje buvo visai pasimetusi. Revoliucija ir karinė kapituliacija užklupo Vokietiją staigiai, todėl ir Lietuvoje veikiančios vokiečių karo įstaigos nebežinojo kaip elgtis, su kuo dėtis, kas draugas, kas priešas.

Persikėlus Lietuvos vyriausybei iš Vilniaus į Kauną, vokiečiai daugiau susiorientavo, palaikė santykius su Lietuvos vyriausybe ir su ja bendradarbiavo.

1919 m. sausio 3 d. Vokietijos vyriausybė pranešė, kad ji sutinkanti tiekti ginklų Lietuvos kariuomenei ir milicijai. Sausio 10 d. taip pat pranešė, kad Vokietijos vyriausybė nusprendė neapleisti Kauno ir atimti iš bolševikų Radviliškį ir Šiaulius, jeigu karo žygyje dalyvaus ir Lietuvos kariuomenė.

Savo ruožtu Laikinoji Lietuvos vyriausybė 1919 m. sausio 10 d. kreipėsi į Vokietijos vyriausybę, kad ji pašalintų Sovietų Rusijos agentus ir armijas iš Lietuvos teritorijos ir kad vokiečių karinė jėga gintų Lietuvos sienas iki Laikinoji Lietuvos vyriausybė suorganizuos savąją armiją.[103]

To meto vokiečių kariuomenės Kauno įgula buvo nepatikima. Rytų fronto Soldatenratas, kurio buveinė buvo Kaune, palaikydavo gerus santykius tik su vietos bolševikų organizacijo-

mis ir slaptai turėjo ryšių su Sovietų Rusijos vyriausybės atstovais. Todėl Kauno įgulos vokiečių Rytų fronto Soldatenratas pamažu buvo likviduotas, išsiunčiant jų atstovus į Vokietiją drauge su nepatikimais kariuomenės daliniais.[104] Vieton Vokietijon išsiųstų karinių dalinių atvykdavo Saksai savanoriai, drausmingesni, tik jų dar buvo nepakankamai daug. Saksai pasižadėdavo tarnauti ribotą laiką.

Vokiečių kariuomenės dalys Lietuvoje turėjo pergyventi reorganizacijos laikotarpį. Dėl silpnų jėgų vokiečiams buvo pavojus, kad bolševikai nepriartėtų Rytprūsių sienos ir neuždarytų kelio vokiečių armijai, besitraukiančiai iš Ukrainos. Tokioms aplinkybėms esant, tarp vokiečių ir Sovietų Sąjungos įvyko pasitarimai ir 1919 m. sausio 18 d. raštu buvo sutarta skiriamoji linija. Ta linija Lietuvoje ėjo per Daugus, Stakliškes, Kaišiadoris, toliau 10 km į rytus nuo geležinkelio linijos Kaišiadorys, Jonava, Kėdainiai.

Demarkacijos linija nebuvo smulkiai išryškinta, galiojo tik trumpam laikui, kol vokiečių kariuomenė pasitrauks iš Ukrainos. Betgi rusai šio susitarimo nesilaikė ir vasario mėn. pradžioje jį pažeidė.

Vinco Mickevičiaus - Kapsuko „revoliucinė vyriausybė". Kai 1918 m. Vokietija pralaimėjo karą ir lapkričio 11 d. pasirašė kapituliacijos sutartį, tai Santarvės valstybės (Prancūzija, Anglija ir JAV) kapituliacijos sąlygose įrašė Vokietijos ir Sovietų Rusijos taikos sutarties, pasirašytos Lietuvos Brastoje 1918 m. kovo 3 d., panaikinimą, nes ji buvo prievartinė Sovietų Rusijai. Aplinkybėms pasikeitus, ir Sovietų Rusijos vyriausybė (bet tik lapkričio mėn. 13 d.) anuliavo Lietuvos Brastos sutartį, nors ji jau nustojo veikusi dėl paliaubų sutarties 15 paragrafo; Sovietų Rusija pažadėjo „pagalbą" vokiečių okupuotiems Pabaltijo kraštams ir pradėjo pasiruošimus šiems kraštams „vaduoti", kad juos vėl prijungtų prie Sovietų Rusijos.

Šiam reikalui Sovietų Rusijos vyriausybė įkinkė Pabaltijo komunistus (lietuvius, latvius ir estus), kurie turėjo sudaryti Pabaltijo valstybėms „revoliucines" vyriausybes, visiškai priklausančias Sovietų Rusijai. Pabaltijo kraštus turėjo užimti Sovietų Rusijos raudonoji armija. Okupacijai buvo skirtos ir nukreiptos trys armijos: Talino, Rygos - Liepajos ir Vilniaus kryptimi.

1918 m. gruodžio 8 d. Maskvoje V. Mickevičius-Kapsukas sudarė Lietuvos „revoliucinę vyriausybę", kurios net Vilniaus darbininkų taryba nepripažino.[105] Gruodžio 16 d. laikinoji „revoliucinė Lietuvos darbininkų ir vargingųjų valstiečių valdžia" N. Vilnioje paskelbė „manifestą". Šiuo „manifestu" V. Mickevičius-Kapsukas nustatė gaires Lietuvos komunistų veiklai ir artimiausius veiklos tikslus bei priemones.

„Manifestas" skelbė, kad:

a. Lietuvoje panaikinama vokiečių okupacinė valdžia,

b. naikinama Lietuvos Valstybės Taryba ir jos pastatyta vyriausybė; visi, kurie vykdys Lietuvos Tarybos įsakymus, „bus persekiojami visų revoliuciniu griežtumu"; paskirtieji Lietuvos vyriausybės valdininkai turėjo būti suiminėjami,

c. visos dvarininkų, stambesnių ūkininkų, bažnyčių ir vienuolynų žemės su gyvuoju ir negyvuoju inventoriumi nacionalizuojamos,

d. ragino „draugiškai-broliškai" sutikti raudonąją armiją ir stoti į ją.

Skelbiamasis V. Kapsuko „manifestas" tebuvo priedanga slėpti Rusijos nukariavimo tikslus ir Raudonosios armijos bei atsiųstųjų komunistų emisarų pagalba įsigalėti Lietuvoje.

Išleidus „manifestą", komunistų partija pagyvino savo veiklą ir platino „manifestą" visame krašte. „Revoliucinė" V. Mickevičiaus-Kapsuko vyriausybė 1918 m. gruodžio 22 d. - 1919 m. sausio 5 d. gyveno Daugpilyje. Revoliucinės „vyriausybės" galva" V. Mickevičius-Kapsukas 1918 m. gruodžio 19 d. aplankė Daugpilio vokiečių kariuomenės įgulos viršininką ir garantavo jam, kad rusų atžygiuoją pulkai leis vokiečių kariniams daliniams laisvai ir su ginklais grįžti Vokietijon.[106]

Iki 1919 m. sausio 7 d. nei V. Mickevičius-Kapsukas, nei jo vyriausybės nariai Lietuvoje nepasirodė. Tik raudonajai armijai užėmus Vilnių, atvyko ir V. Mickevičius-Kapsukas su savo „valdžia". Užimtose Lietuvos srityse Rusijos raudonosios armijos pagalba tuoj pradėjo organizuoti sovietus (tarybas), savo miliciją, periminėti savo valdžion įmones, dvarus, stambesnius ūkius, rekvizuoti maistą ir pašarą radonajai armijai.

Vilniuje „tarybinės valdžios metu" civilinėje administracijoje dirbo ir lietuvių įvairių srovių inteligentų, kurie su bolševikų ideologija ir praktika nieko bendro neturėjo.

Jeigu raudonoji armija ir toliau būtų žygiavusi tokiu pat greičiu, kaip iki Vilniaus, tai Lietuvos nepriklausomybė būtų buvusi palaidota. Tatai buvo pavojingiausias laikas Lietuvai, nes jos vyriausybė tuo metu savo kariuomenės, kaip žinoma, neturėjo. Buvo pradėtas tik kariuomenės organizacinis darbas. Šis pavojus paskatino nepriklausomybės šalininkus daugiau dirbti, energingiau veikti ir jungtis. Turėdama tautos pritarimą, Lietuvos vyriausybė pamažu paėmė iniciatyvą į savo rankas.

Nei Mickevičiaus-Kapsuko „valdžia", nei Sovietų pareigūnai, užėmę Vilnių, mobilizacijos nevykdė. Jie pakankamai turėjo rusų karių, tad tenkinosi vien savanoriais talkininkais, nors ir jų buvo labai maža. Trūko ir bolševikams patikimų bendradarbių, nors 1919 m. sausio 20 d. paskelbė Lietuvos komunistų visų partijos narių mobilizaciją, išskyrus atsakingus darbuotojus.[107] Gegužės 4 d. paskelbė mobilizaciją Ukmergės, Panevėžio, Utenos, Zarasų ir Rokiškio aps. vyrų, gimusių 1895-1898 m.[108] Tačiau jau buvo per vėlu: Lietuvos kariuomenė pradėjo bolševikus pulti, ir mobilizacija liko neįvykdyta.

1919 m. sausio mėn. V. Mickevičius-Kapsukas ir Vilniaus raudonosios armijos štabas (Pskovo divizija) per savo agentus gaudavo nerimą keliančių žinių apie Lietuvos vyriausybės veiklą Kaune. Visų pranešimų žinios esą buvusios maždaug vienodos: Lietuvos vyriausybė stipriai veikianti ir turinti gyventojų pritarimą; žmonių nuotaika pakilusi, norį atstatyti nepriklausomą Lietuvą; savanorių skaičius siekiąs 10.000 vyrų ir kasdien augąs; vokiečiai palaiko lietuvius, bendradarbiaują su jais ir tiekią ginklų. Ir tokios žinios nenuslopino Maskvos vyriausybės noro priartėti prie Rytprūsių ir sudaryti bendrą sieną su Vokietija. Toji priežastis ir buvo pagrindu toliau pulti Lietuvą.

Vasario mėn. pradžioje Pskovo (vadinamoji Lietuvių) divizija pradėjo veržtis vakarų kryptimi, kad užimtų Kauną. Rusų kariuomenė sausio 18 d. sudarytosios su Vokietija sutarties nepaisė.

Pskovo divizijos pasiruošimas žygiui. 1919 m. sausio pabaigoje rusų bolševikų vakarų armijos vadas Pskovo divizijai, pavadintai „Lietuviškąja", davė uždavinį:

1. Užimti liniją: Jurbarkas-Kaunas-Alytus ir joje įsitvirtinti.

2. Žvalgyti kryptimi: Tilžė, Virbalis, Suvalkai, Augustavas.

Divizijai buvo įsakyta veikti griežtai ne tik prieš lietuvius, bet ir prieš vokiečius, nors iki šiol rusai susirėmimų su vokiečiais vengė. Rusai, planuodami puolimą, tikėjo, jog įvyksią sukilimų svarbiausiose vietose — Kaune, Kėdainiuose ir Suvalkijoje.

Vasario pradžioje Pskovo divizijos vadas Olderoge ir štabo viršininkas Makulavičius (abu caro armijos generalinio štabo karininkai) įsakė vykdyti:

1. Uždavinys divizijai: paimti Kauną ir Alytų, išvystyti pulkus į brigadas, įjungus sukilėlius ir išdavus iš anksto paruoštus ginklus, žygiuoti Vokietijos link.

Kaimynai: dešinėje (į šiaurę) veikianti Internacionailnė divizija; kairėje (į pietus) — Vakarų XVII šaulių divizija.

2. Uždaviniai dalims:

a. I brigada (1 ir 2 šaulių pulkai), kavalerijos eskadronas ir 4 lengvos patrankos turėjo užimti Kėdainius, Jonavą ir pulti Kauną iš šiaurės rytų, stipriai prisidengę iš šiaurės.
b. III brigada (5 ir 7 šaulių pulkai), Diatlovo raitųjų partizanų rinktinė, Petrovo partizanų rinktinė ir 4 lengvos patrankos). 5 šaulių pulkas su dviem patrankomis turėjo paimti Kaišiadorių stotį, pulti Kauną pagal geležinkelio liniją. 7 šaulių pulkui buvo įsakyta persikelti per Nemuną ties Prienais, paimti Mauručių ir Kazlų Rūdos geležinkelio stotis, apeiti Kauną iš užnugario nuo Panemunės ir Aleksoto pusės. Raitųjų partizanų rinktinei dengti dešinįjį 7 šaulių pulko sparną.[109]

Vėliau pasirodė, kad toji raitųjų partizanų rinktinė buvo ne ruso Diatlovo, bet lietuvio Deltuvos vadovaujama, kuris kovo mėn. drauge su dviem lietuviais ir vienu gudu raiti pabėgo nuo bolševikų į Kaišiadoris ir savanoriškai įstojo į Lietuvos kariuomenę.[110]

c. II brigada (3 ir 4 šaulių pulkai, ir 4 lengvosios patrankos) turėjo pulti Alytų ir, paėmę jį, greitai žygiuoti į Marijampolę ir Vilkaviškį, prisidengdami iš pietų.

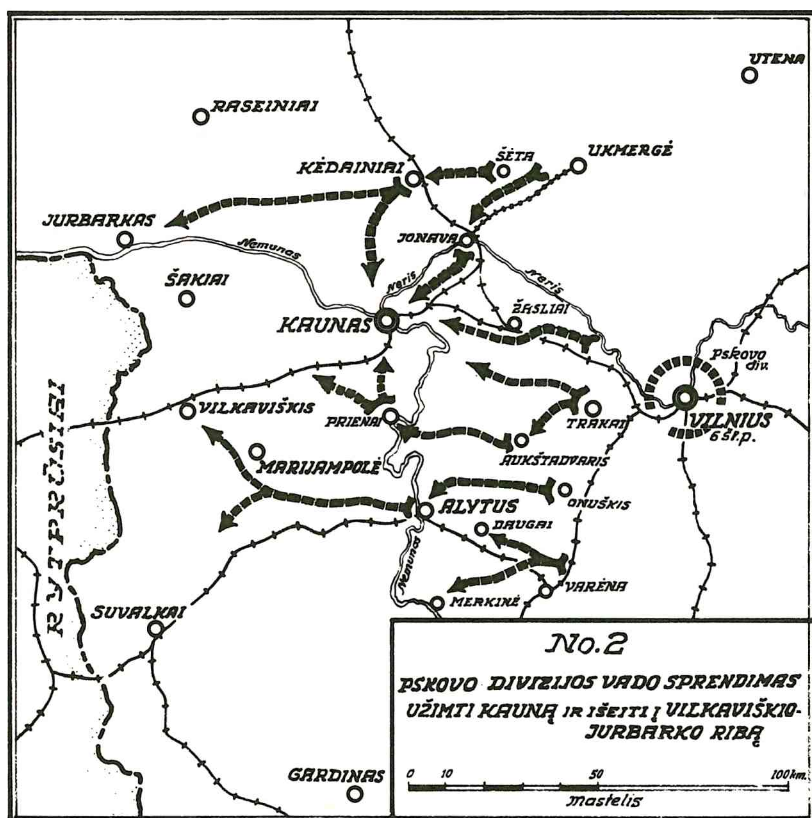
Rezerve turėjo būti 6 šaulių pulkas, kuris tuo metu buvo Vilniaus rajone. Kada divizija turėjo pradėti puolimą, išaiškinti nepavyko. Kauno užėmimas įsakyme raudonajai armijai buvo

numatytas vasario 15 d., nes šia kryptimi rusai pasipriešinimo laukė tik iš lietuvių.

Pskovo divizijos vado įsakyme lietuvių kariuomenė buvo pavaizduota negausi ir išsklaidyta. Rusai netikėjo, jog vokiečiai lietuviams suteiks paramos, bet įsakyme pabrėžė, kad vokiečiams pasipriešinus — reikia kautis ir su jais.

Rusai numatė gauti paramos iš sukilusių vokiečių spartakininkų Kaune, o taip pat Kauno ir Kėdainių darbininkų, o Suvalkijoje iš mažažemių valstiečių bei darbininkų. Sukilimai turėjo įvykti vasario 8 ir 9 d.

Pskovo divizijos daliniai dar ne visi buvo sąlytyje su mūsų ir vokiečių kariuomenės daliniais, jie turėjo priartėti. Žygiui ke-

liai buvo blogi, priversti sniego. Uždavinius pulkai vykdė labai vėluodami.

Pskovo divizijos daliniai pradėjo puolimą ne vienu laiku. Ties Kėdainiais 2 šaulių pulkas puolimą pradėjo vasario 2 d.[111] Jonavos ir Kaišiadorių baruose 1 ir 5 šaulių pulkai pasitenkino demonstracijomis.

7 šaulių pulkas iš Vilniaus išvyko vasario 4 d. Buvo išlydėtas su iškilmėmis, kuriose kalbėjo tarybinės valdžios pirmininkas V. Mickevičius-Kapsukas. Vasario 7 d. tas pulkas užėmė Aukštadvarį, o buvo numatyta tą dieną užimti Jiezną. Ties Jieznu 7 šaulių pulkas pradėjo pulti vasario 9 ir 10 dieną.

Alytaus bare 3 ir 4 šaulių pulkai pajudėjo vasario 12 d. (Žr. schemą Nr. 2).

II-JI DALIS

KOVOS SU BOLŠEVIKAIS

I

KOVOS BOLŠEVIKŲ INVAZIJOS PRADŽIOJE

Karo veiksmų pradžia prieš bolševikus. Neramios buvo dienos Kaune 1919 m. vasario pradžioje. Čia buvo laukiama spartakininkų sukilimo. Kai kurių įmonių darbininkai streikavo. Bolševikų agentai turėjo suverbavę slaptą apmokamą ginkluotą būrį. Tikras jo skaičius nežinomas.

Betgi sukilimas Kaune neįvyko, nes nepatikimi vokiečių daliniai iš anksto buvo išsiųsti į Vokietiją. Bolševikų samdiniai nejudėjo iš vietos, teisindamiesi, kad jiems mažai atlyginama. Vėliau mūsų vyriausybė griežtai suvaržė bolševikų veiklą, tada bolševikų būrio dalis stojo į mūsų kariuomenę ir su panieka kalbėdavo apie bolševikų algas. Vis tik netikėtumų Kaune galima buvo laukti, todėl, puolant Pskovo divizijai, tik mažą Kauno įgulos dalį karo vadovybė galėjo pasiųsti į frontą.

Kai tik rusų 7 šaulių pulkas vasario 4 d. pajudėjo iš Vilniaus, rytojaus dieną mūsų kariuomenės vadovybė jau turėjo gana tikslių žinių, kad bolševikai pulsią Kauną. Žinomos buvo apytikrės puolimo kryptys, bolševikų dalių sudėtis ir jų kovingumo pajėgumas. Mūsų kariuomenės dalys — 1 ir 2 pėst. pulkai buvo raštu įspėti. Kėdainių įgula įspėta nebuvo, tačiau ji žinojo apie ruošiamą bolševikų puolimą iš savo žvalgybos pranešimų ir iš vietos gyventojų. Pažymėtina, kad kariuomenės vadovybei žinių apsčiai teikdavo gyventojai. Gautos žinios apie rusų kariuomenę niekuomet nebuvo perdėtos, visuomet dar mažesnės. Bolševikų agentai, priešingai, žinias apie savo priešą perdėdavo. Pvz., po karo paskelbti duomens — Vakarų armijos žvalgybos

santrauka skelbė, kad 1919 m. sausio 27 d. Kaune ir jo apylinkėje buvo 20 batalionų vokiečių po 1.000 žmonių kiekviename ir lietuvių apie 10.000.[1] Tokio skaičiaus vokiečių kariuomenės Kauno srityje niekuomet nebuvo, o lietuvių jėgos iki 10.000 paaugo tik gerokai vėliau, birželio - liepos mėn.

Tuo metu Kaune 2 pėst. pulkas turėjo 1.200 savanorių. Jie dėvėjo nuosavus drabužius. Ginklai buvo mišrūs — rusiški ir vokiški šautuvai; keletas įvairių sistemų kulkosvaidžių. Husarų eskadronas apie 100 karių, nors arklių visiems neužteko. 1 bateriją sudarė apie 100 savanorių ir dvi lengvos patrankos.

Alytaus įguloje 1 pėst. pulkas turėjo apie 600 savanorių. Ginklai taip pat mišrūs ir dar ne visi buvo ginkluoti. Turėjo du sunkiuosius kulkosvaidžius (vienas mokamasis ir abu be stovų), kurie kautynėms netiko.

Kėdainiuose — Panevėžio ir Kėdainių sričių apsaugos būriai bendrai teturėjo apie 200 savanorių. Visi buvo ginkluoti šautuvais. Kulkosvaidžių ir artilerijos visai neturėjo.

Tauragėje tuo laiku kūrėsi Žemaičių batalionas, tačiau kautynėse jis nedalyvavo, o vėliau jis buvo išformuotas.

Gardine buvo gudų dalinių pora šimtų kareivių.

Apskritai, lietuvių savanorių skaičius su komendantūrų daliniais buvo apie 5.000.

Vokiečiai tuo metu turėjo pakankamai kovos priemonių, bet karių stokojo. Jie buvo tik pradėję reorganizuoti savo dalinius ir laukė atvykstančių savanorių iš Vokietijos.

Vokiečių kariuomenė buvo taip išsidėsčiusi: Alytuje vienas savanorių batalionas ir husarų pulkas; Kaišiadoryse — vienas batalionas ir vienas eskadronas; Jonavoje — vienas batalionas; Kėdainių-Baisogalos apylinkėse — vienas batalionas; Kaune ne daugiau kaip du pėstininkų batalionai, artilerijos, inžinerijos ir ryšių daliniai.

Lietuvos kariuomenės vadovybė tarėsi su vokiečių karo vadovybe Kaune dėl bendro veikimo, tačiau nei bendros vadovybės, nei veikimo plano nebuvo sudaryta.

Vasario 7-8 d. buvo gauta papildomų žinių apie priešo pasirengimą pulti. Pasitvirtino pirmiau gautos žinios ir tiksliau buvo nusakytos priešo puolimo kryptys.

Kariuomenės dalys reikalavo ginklų. Ginklų vyriausybė gavo iš Vokietijos pavėluotai, todėl laiku pasiuntė tik Kėdainių įgulai, bet ir tai tik ribotą kiekį.

Kariuomenės štabas įsakė 2 pėst. pulko vadui paruošti vieną 200 vyrų kuopą, kuri buvo numatyta pasiųsti į Prienų rajoną. Prienų baras tuo metu buvo silpnai saugomas. Ten buvo pasiųstas dar 1 husarų eskadrono 30 raitelių būrys, kuris į Prienus nuvyko drauge su viceministru karn. St. Zaskevičiumi vasario 8 d.

Kariuomenės vadovybė negalėjo daugiau panaudoti dalinių iš Kauno įgulos dėl gresiančio bolševikų sukilimo. Dar dėl atsargumo mūsų karo vadovybė sutarė su vokiečių Kauno įgulos viršininku sutartinai malšinti galimą bolševikų sukilimą.

Kėdainių fronto baras. Vasario 7 d. panevėžiečių būryje buvo apie 120 savanorių, kėdainiečių — apie 70-80.

Kai vasario 1 d. bolševikai užpuolė mūsų savanorių būrelį Aristavos dv. ir šešis paėmė į nelaisvę, lietuviai iš Kėdainių pasiruošė juos vytis, bet bolševikai su lietuviais belaisviais pasitraukė į Šėtą. Reikėjo sužinoti lietuvių belaisvių likimą. Savanoris Bičkus pasisiūlė reikalą išaiškinti. Tam tikslui persirengė rusų belaisvio drabužiais ir išvyko į Šėtą. Bičkus kilimo iš Ramygalos, buvęs vokiečių nelaisvėje, turėjo ir belaisvio dokumentus. Bolševikai patikėjo, kad jis tikrai grįžta iš vokiečių nelaisvės, leido jam pernakvoti Šėtoje ir rytojaus dieną vykti į Ramygalą pas saviškius. Bičkus nieko neklausinėjo, bet iš pačių rusų pasikalbėjimo sužinojo, kad belaisviai lietuviai siunčiami į Ukmergę. Grįžęs Bičkus pranešė, kad Šėtoje esą apie 300-400 bolševikų, turį artilerijos ir kulkosvaidžių ir ruošiąsi pulti Kėdainius. Apie ruošimąsi pulti jis nugirdo bolševikus kalbant telefonu. (Bičkus buvo apnakvydintas namuose, kur už sienos buvo telefono centrinė).

Be savanorio Bičkaus, žinių apie bolševikų ruošimąsi pulti suteikė vietos gyventojai ir gailestingoji sesuo, atvykusi į Kėdainius iš Ukmergės.

Kėdainių įgula pradėjo ruoštis gintis. Sustiprino savo sargybas, sekimą ir žvalgymą. Kad nebūtų užkirstas kelias, jei iš Kėdainių tektų trauktis Kauno kryptimi, Panevėžio srities apsaugos būrys išstatė užtvarą Naciūnų k., o Kėdainių srities apsaugos būrys — Šilainėlių k. (8 km į pietų rytus nuo Kėdainių). Kaunan buvo pasiųsta karių parvežti daugiau ginklų, nes savanorių skaičiui padidėjus, nebeužteko šautuvų. Tarnybos reikalais išvykus Kaunan karn. J. Variakojui, įgulos viršininko pa-

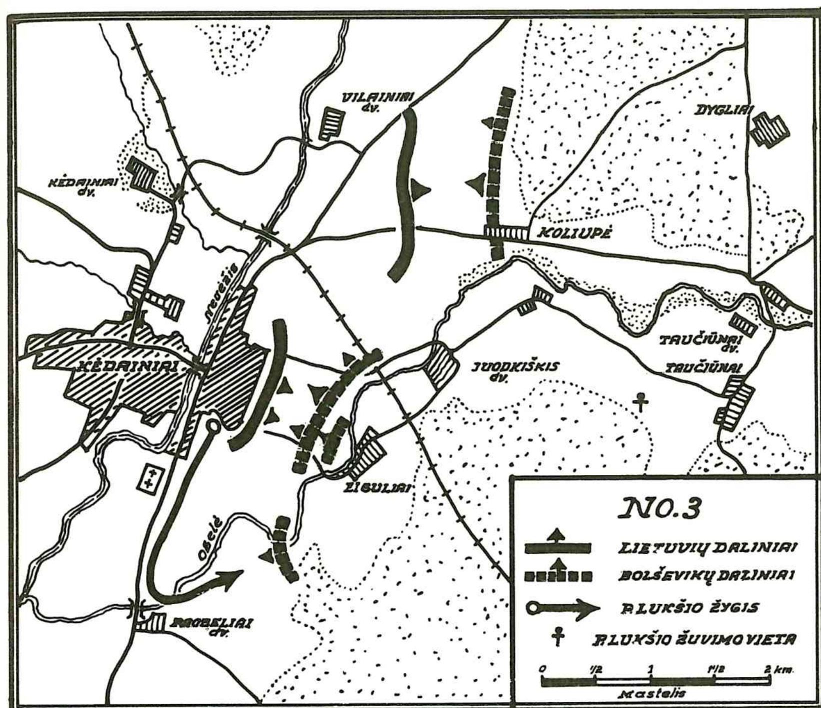
reigas ėjo karn. J. Šarauskas. Vasario 6 ar 7 d. anksti rytą Kėdainių įgula gavo šautuvų, šovinių ir rankinių granatų. Nors kulkosvaidžių nebuvo, bet pakankamas šautuvų ir šovinių skaičius pakėlė karių nuotaiką.

Rusų 2 šaulių pulkas turėjo 900-1.000 kareivių, sunkiųjų kulkosvaidžių ir du lengvosios artilerijos pabūklus. Kiek galima spręsti iš pasiruošiamųjų veiksmų, tas pulkas turėjo pulti Obelės upės krantais, pagrindinį smūgį kreipdamas vieškeliu Šėta-Koliupė-Kėdainiai ir Juodkiškio miškas, apeidamas mūsų dešinįjį sparną.

Vasario 6 d. bolševikų žvalgai priartėjo prie mūsų sargybų ir jas apšaudė. O rytojaus dieną anksti rytą rusų šaulių pulkas jau pradėjo pulti. Pirmiausia jie susidūrė su mūsų priešakinėmis sargybomis Koliupės k., prie vieškelio Kėdainiai-Šėta. Išstūmę mūsų sargybas iš Koliupės k., bolševikai veržėsi Kėdainių link. (Žr. schemą Nr. 3).

Sargyba Koliupės k. buvo užpulta apie 8 val. Dalyvių atsiminimais, kuopa jau buvo išvesta iš kareivinių į aikštę kasdieniniams pratimams. Išgirdę šaudymą, panevėžiečiai tuojau nutraukė darbą ir paskubomis žygiavo Koliupės k. kryptimi, nelaukdami nei sargybos pranešimo, nei įsakymo. Kai jie pasiekė kautynių barą, sargybiniai dar nebuvo pasitraukę už geležinkelio linijos. Ties geležinkeliu panevėžiečiai išsiskleidė kautynių rikiuotėn. Karn. K. Dragunevičiaus mokomoji kuopa puolė dešinėje, o karn. Mikoliūno kuopa — kairėje pagal vieškelį Kėdainiai-Šėta. Panevėžiečiai puolė ir norėjo atsiimti Koliupės k., bet bolševikų kulkosvaidžių ir šautuvų ugnis puolimą sustabdė. Netrukus pradėjo šaudyti rusų artilerija. Žemė buvo įšalusi, o mūsiškiai neturėjo kastuvėlių apsikasti. Bolševikai keletą kartų puolė panevėžiečius atviroje vietovėje, bet šautuvų ugnimi buvo atmušti.

Dešiniajame mūsų sparne priešas puolė kairiuoju Obelės upės krantu ir, prisidengdamas miškuota vietove, priartėjo ir užėmė Juodkiškio dv. Užėmę tą dvarą, rusai susidūrė su mūsų sargyba, stovėjusia ant geležinkelio tilto prie Eigulių k. Mūsų sargyba puolimo neatlaikė ir pasitraukė. Bolševikai užėmė Eigulių k., toliau puolė Kėdainių link. Tuo laiku į Kėdainių priemiesčio pietų pakraštį atvyko apie 50 savanorių būrys, karn. J. Šarausko vadovaujamas. Išsisklaidę kautynių rikiuotėn, prisidengdami trobesiais ir tvoromis, šautuvų ugnimi sulaikė lygia

pieva slenkantį priešą ir privertė pasitraukti atgal į Eigulius.

Padėtis buvo rimta. Priešas artilerijos ugnį perkėlė į Kėdainius. Mieste kilo sumišimas ir bruzdėjimas. Bolševikų agentai gyventojų tarpe skleidė gandus, kad lietuviai sumušti ir ragino sukilti. Reikėjo griežtų priemonių, kad bruzdėjimas būtų nuramintas. Karn. J. Šarauskas paskelbė apgulos būvį: įsakė uždaryti krautuves, namų duris ir langus ir niekam neišeiti iš namų. Pasiuntė 6-7 raitus savanorius gatvėse patruliuoti. Jiems buvo įsakyta griežtai įspėti gyventojus, kad nesirodytų gatvėse; jei neklausysią ar pasipriešinsią, būsianti pavartota jėga ir ginklas. Tikslas buvo pasiektas, miestas nurimo, gatvės ištuštėjo. Liko tik raiti mūsų patruliai.

Šilainėlių k. užtvarą bolševikai užpuolė vasario 7 d. jau išaušus. Naciūnų ir Šilainėlių k. užtvaros pasitraukė ir prisijungė prie Kėdainių apsaugos būrio, kuris tuo laiku jau kovėsi Kėdainių priemiestyje. Apie 12 val. Kėdainių apsaugos srities viršinin-

kas painformavo Krašto apsaugos ministrą apie padėtį ir prašė paramos. Tačiau jam buvo atsakyta, kad paramos suteikti neįmanoma.

Tuo pat metu į Kėdainių geležinkelio stotį iš šiaurės, nuo Gudžiūnų, atvyko vokiečiai su dviem patrankomis ir kulkosvaidžiais. Patrankos užėmė poziciją kryžkelėje prie geležinkelio stoties ir pradėjo šaudyti į pamiškę, į šiaurės rytus nuo Koliupės k. Vokiečių dalinys su kulkosvaidžiu lygia vietove skubėjo padėti panevėžiečiams. Bolševikai, pamatę vokiečių dalinį, iš pamiškės apšaudė kulkosvaidžių ugnimi. Du kareiviai ir arkliai buvo nukauti. Vokiečiai tiksliai nežinojo fronto padėties, o mūsiškiai nesuskubo jų painformuoti.

Vokiečių artilerijai pradėjus šaudyti bolševikus pamiškėje, tarp jų kilo sumišimas, ir jie pradėjo trauktis. Lietuvių dalinys užėmė Koliupės k., tačiau toliau slinkti negalėjo. Abi pusės, nors ir buvo labai šalta, liko gulėti sniege.

Dešinėje, užėmę Eigulių k., bolševikai veržėsi į Kėdainius, bet kai iš čia buvo atmušti, tai bandė pagilinti apėjimą. Nedidelis jų dalinys slinko į vakarus, matyt, norėdamas perkirsti Kėdainių-Kauno kelią ir nutraukti susisiekimą su Kaunu. Čia sumanumu ir drąsa drauge su kitais Kėdainių srities apsaugos būrio savanoriais ypač pasižymėjo Povilas Lukšys ir Vincas Vainauskas. Juos su 8 kareiviais karn. J. Šarauskas pasiuntė į Paobelių dv., kad sulaikytų slenkančius bolševikus (schema Nr. 3). Būrelis ne tik privertė bolševikus pasitraukti į Eigulių k., bet, priešo nepastebimas, Obelės krantais užėjo bolševikams iš užnugario, apšaudė iš šautuvų ir apmėtė granatomis.

Bolševikai, turėdami šaudančią grandinę priekyje ir nežinomos priešo jėgos užpulti iš užnugario, išbėgo iš Eigulių k. ir traukėsi Juodkiškio dv. link; Kėdainių srities apsaugos būrys užėmė Eigulių k.

Likvidavus priešo mėginamąjį apėjimą, karinė padėtis pagerėjo. Apie pasikeitimą karn. J. Šarauskas pranešė Kaunui ir sužinojo, kad 2 vokiečių lėktuvai išskrido į pagalbą. Lėktuvai, nežinodami, kad mūsiškiai jau užėmė Eigulių k., numetė į jį 3 bombas ir apsvaidė mišką, tačiau nuostolių nepadarė.

Artėjant vakarui, bolševikų kulkosvaidžių ir šautuvų ugnis retėjo, artilerija nutilo.

Vakare iš Kauno į Kėdainius atvyko vokiečių pėstininkų dalinys su kulkosvaidžiais ir dviem patrankomis. Vokiečių kul-

A. a. Povilas Lukšys

kosvaidininkai buvo priskirti lietuvių būriui. Frontas žymiai sustiprėjo. Naktį buvo pastatytos lauko sargybos, kareiviai galėjo grįžti į kareivines sušilti ir pavalgyti, nes visą dieną nevalgę išgulėjo sniege. Lauko virtuvių mūsiškiai neturėjo.

Naktį žvalgai pranešė, kad bolševikai traukiasi. Buvo pasiųsta sustiprinta žvalgyba į Juodkiškio dv. ir Taučiūnų k., o iš ten turėjo išeiti į Kėdainių-Šėtos vieškelį. Žvalgyboje buvo 17 vyrų, kurių tarpe penki vokiečių kulkosvaidininkai ir 2 raiteliai. Žvalgymo dalinys iš Kėdainių išvyko naktį dvejomis rogėmis. Žvalgybos viršininkas buvo Vincas Vainauskas, jo pavaduotoju — Povilas Lukšys. Juodkiškio dvarą ir mišką pravažiavo nesutikdami priešo. Auštant, artinantis prie Taučiūnų k., staiga iš jo bolševikai pradėjo smarkiai šaudyti. Čia vasario 8 d. ir žuvo savanoris Povilas Lukšys, pirmoji Lietuvos kariuomenės kovų dėl nepriklausomybės auka kautynių lauke. Todėl jis yra minimas su ypatinga pagarba. P. Lukšys palaidotas Kėdainiuose. Žvalgų būrelis, kiek pasišaudęs, pasitraukė.

Vasario 8 d. bolševikai jau aprimo ir tik gynėsi. Mūsiškiai žvalgai apėjo bolševikų dešinįjį sparną, sudavė jiems smūgį, paėmė į nelaisvę 18 bolševikų kareivių, o vakarop privertė priešą trauktis į Šėtą.

Bolševikų 2 šaulių pulko puolimas buvo atremtas. Mažas, apie 200 lietuvių karių dalinys, remiamas vokiečių kulkosvaidininkų ir patrankų ugnies, atlaikė penkiariopai didesnį priešo spaudimą. Tatai liudija stiprią mūsų karių savanorių moralę, pareigingumą ir karingumą. Reikia pastebėti, kad visi Kėdainių įgulos karininkai ir kareiviai nuolatos buvo savo vietose ir budriai sekė įvykius. Priešui užpuolus Koliupės kaimo užtvarą, jie laiku išvyko iš Kėdainių į pagalbą. Neabejotini ir Povilo Lukšio būrelio nuopelnai, likviduojant bolševikų apėjimą. Sąlygos, kuriose teko mūsų kariams kovoti, buvo nepaprastai nepalankios: trūko šovinių, 50-100 šovinių kareiviui, menka apranga, prastas valgis, šaltas oras.

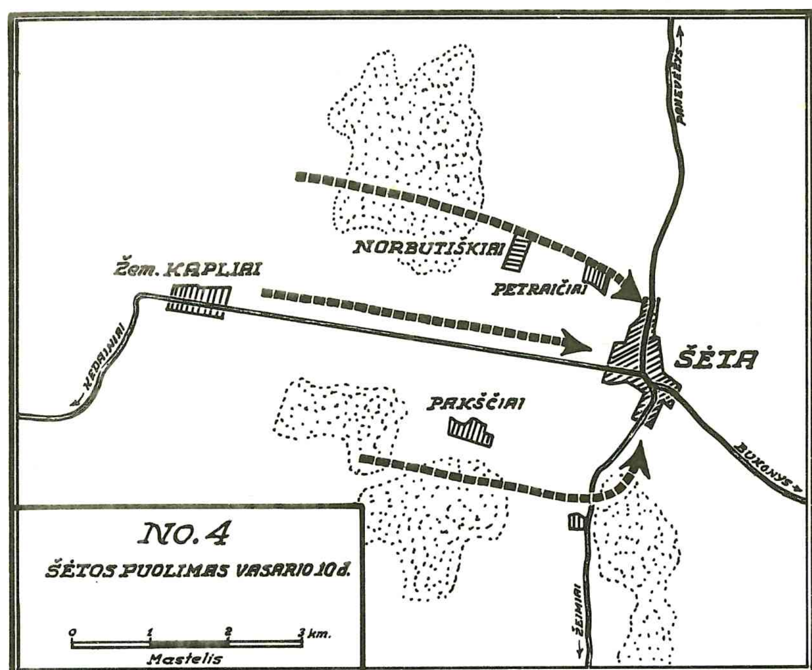
Šėtos kautynės. Vasario 10 d. apie 12 val. Panevėžio ir Kėdainių būriai išvyko iš Kėdainių. Apie 14 val. jie jau buvo Žemųjų Kaplių k. Čia visa rinktinė buvo paskirstyta į tris lygius būrius. Vokiečių pėstininkai buvo įterpti į mūsų būrius taip, kad beveik kiekvienam teko iš dešinės ir iš kairės kaimynas vokietis.

Pirmasis būrys sudarė dešiniąją vorą. Jai vadovavo Panevėžio srities apsaugos būrio vadas karn. J. Variakojis. Būryje buvo vokiečių su sunkiais kulkosvaidžiais. Šio būrio uždavinys buvo pulti dešinėje, per Pakščių k., išeiti į pušyną prie Žeimių vieškelio ir ugnimi užkirsti bolševikams pasitraukimo kelią į Ukmergę.

Antrasis būrys sudarė viduriniąją vorą, kuriai mūsiškių vadovavo karn. K. Dragunevičius. Šiame būryje taip pat buvo sunkiųjų kulkosvaidžių. Šio būrio uždavinys buvo pulti abipus vieškelio Žem. Kapliai-Šėta, Šėtos kryptimi.

Trečiasis būrys sudarė kairiąją vorą, kuriai mūsiškių vadovavo karn. Mikoliūnas. Kulkosvaidžių neturėjo. Voros uždavinys buvo išeiti į pamiškę, kuri yra į šiaurės rytus nuo Ž. Kaplių k., per Narbutiškius, pulti Petraičių k. šiaurės pakraštį. (Schema Nr. 4).

Visi kareiviai buvo įspėti žygiuojant netriukšmauti, eiti tyliai. Vadovybė norėjo, kad priešas nepajustų rengimosi jį pulti.

Užimant išeities ribą, pradėjo snigti. Mūsų puolimą rėmė dvi lengvosios patrankos, užėmusios poziciją prie Ž. Kaplių rytinio pakraščio. Artilerija apšaudė Šėtos miestelio pakraštį. Rusai buvo užėmę Šėtos vakarų pakraštį ir Petraičių k.

Bolševikus pulti pradėjo Vasario 10 d. 15 val. visos trys voros kartu. Vos tik puolimą pradėjus, bolševikai pavartojo smarkią šautuvų ir kulkosvaidžių ugnį. Tačiau jų ugnis nebuvo taikli, nes matomumas buvo blogas. Kadangi vietovė daugiausia buvo atvira ir lygi, o prie priešo prieiti buvo sunku, tai mūsų puolėjams kai kur teko net 1,5 km šliaužte šliaužti. Rusai pastebėję, kad mūsiškiai juos supa, netvarkingai pradėjo bėgti Ukmergės link. Bėgdami paliko nukautuosius, sužeistuosius ir daug kariško turto. Karn. Mikoliūnui pirmam pavyko įsiveržti į Šėtą. Dešinioji vora sutiko didesnį priešo pasipriešinimą, teko kautis rankinėmis granatomis, vėliau, užėmus pušyną prie Miteniškių dv., teko apšaudyti bolševikus, besitraukiančius Bukonių link.

Paimtą karo grobį mūsiškiai pasidalijo su vokiečiais. Mums tekdavo ginklai ir šaudmenys, vokiečiams — maistas ir pašaras.

Buvo paimta keliasdešimt šautuvų, tūkstančiai šovinių, daug rankinių granatų, keletas telefono aparatų ir 3 raudonos vėliavos.

Paprastai vokiečių kariai iš bolševikų paimtus ginklus perleisdavo Lietuvos kariuomenei, o Lietuvos Krašto apsaugos ministerija vokiečių kariams sumokėdavo už karo grobį, taigi pinigus gaudavo karo grobio dalyviai, ir tai buvo geras paskatas ieškoti karo grobio.[2]

Bolševikų 2 šaulių pulkas pasitraukė į Bukonių bžk. ir kurį laiką neberodė aktyvumo.

Kėdainių kautynės pasibaigė mūsų laimėjimu tik dėl pasiryžimo, drausmės ir pasitikėjimo savimi. Garsas apie laimėtas kautynes ties Kėdainiais ir Šėta nuskambėjo po visą Lietuvą ir sušvelnino įspūdį, kuris susidarė po nepasisekimų ties Jieznu ir Alytumi.

Bolševikų nepavykęs Kėdainių puolimas turėjo reikšmės visos Pskovo divizijos tolimesniems veiksmams.

Jonavos - Kaišiadorių baras. Jonavoje stovėjo 13 vokiečių savanorių batalionas. Miestelyje lietuvių karinių dalinių nebuvo. Prieš vokiečius Jonavos kryptimi veikė bolševikų 1 šaulių pulkas. Iki vasario 7 d. šis pulkas į sąlytį su vokiečiais nesuėjo. Vasario 7 d. vokiečių karo vadovybė, gavusi žinią, kad Kėdainius puola bolševikai, tuojau sustiprino Jonavos barą viena savanorių kuopa.

Vasario 8 d. Jonavos bare bolševikų 1 šaulių pulkas pradėjo pulti, bet vokiečių buvo atremtas. Bare žymesnių pasikeitimų neįvyko. Bolševikai vėl grįžo į Pagelažių rajoną.

Kaišiadorių kryptį saugojo 18 vokiečių savanorių batalionas. Prieš jį veikė bolševikų 5 šaulių pulkas, bet Kėdainių kautynių metu jis vokiečių nepuolė. Tik vasario 16 d. prie Žiežmarių įvyko kiek žymesnis vokiečių susidūrimas su bolševikais, tačiau dėl to baro padėtis nepasikeitė.

Jiezno kautynės. Jieznas-Prienai-Kaunas riba buvo silpnai saugoma. Nuo Žiežmarių iki Alytaus nebuvo nei mūsų, nei vokiečių dalinių. Jiezno apylinkę vasario pradžioje žvalgė mūsų raitieji žvalgai. Pirmasis mūsų raitelių husarų dalinys į šį barą atvyko vasario 8 d. drauge su viceministru karn. St. Zaskevičiumi. Prienuose buvo silpna 2 pėst. pulko užtvara, vadinama ko-

mendantūra. Ši baro kryptis buvo labai svarbi ir pavojinga, todėl vadovauti jam pasiėmė Krašto apsaugos viceministras karn. St. Zaskevičius.

Kariuomenės štabas vasario 6 ar 7 d. įsakė 2 pėst. pulko vadui paruošti vieną 200 vyrų kuopą ir pasiųsti į Prienus. Įsakymą išsiųsti kuopą viceministro karn. St. Zaskevičiaus valdžion buvo gautas vasario 8 d. rytą. Buvo įsakyta parinkti kareivius, turinčius šiltus drabužius ir gerus batus, išduoti jiems po 100 šovinių ir atsargai paimti šovinių vežimą.

2 pėst. pulko vadas karn. V. Grigaliūnas-Glovackis paėmė 100 kareivių iš 1 kuopos ir 100 iš 2 kuopos. Naujai sudarytoji kuopa gavo „suvestinės" vardą, nes buvo sudaryta iš dviejų kuopų. Suvestinės kuopos vadu paskyrė 1 kuopos vadą karn. Jurgį Butkų ir karininkus: Ciprisevičių, Cetuchiną ir Gatavecką.

Paskirti bet kurią vieną pulko kuopą negalėjo, nes tuo laiku pulkas dar visai neturėjo aprangos, todėl reikėjo rinkti iš kuopų tuos kareivius, kurie buvo geriau apsirengę. Daugiau paimti žmonių iš 2 pėst. pulko taipgi nebuvo galima, nes pulko vado Krašto apsaugos ministerijai suteiktomis vasario 7 d. žiniomis pulke buvo: karininkų — 50, karo valdininkų — 8, kareivių 1.262, arklių — 116, *šautuvų tik 420, šovinių* — 23.700. Be to, Kaune buvo laukiama spartakininkų sukilimo.

Suvestinė kuopa greitai pasiruošė žygiui. Kareivių nuotaika labai gera. Iš A. Panemunės kuopa išžygiavo vasario 8 d. vakare. Prienus pasiekė naktį ir sustojo poilsiui. Prienuose kuopos vadovybė pasikeitė, kadangi karn. J. Butkus susirgo. Tuo metu buvęs Prienuose Krašto apsaugos viceministras karn. St. Zaskevičius pats ėmė vadovauti šiai kuopai, drauge eidamas ir šio baro vado pareigas. Karn. Ciprisevičių jis paskyrė Prienų komendantu.

Viceministras turėjo agentūrinių žinių apie bolševikų kariuomenę. Žinios buvo išsamios ir tikslios. Suglaustai paėmus, atrodė jos taip: Prienų kryptimi veikė bolševikų 7 šaulių pulkas. Apytikrė jo sudėtis — 600 šaulių, 30 raitininkų ir kulkosvaidžiai. Artilerijos jie neturėjo. Rusų puolimo kryptis buvo Jieznas — Prienai. Lygiagrečiai su 7 šaulių pulku Alytaus kryptimi veikė dar didesnės priešo jėgos. Vienoje jų voroje buvę apie 700 kareivių su 15 kulkosvaidžių ir su 4 lengvosiomis patrankomis. Vilniuje likęs tik rezervas — 200 raitelių ir 300 šaulių. Iš tikrųjų,

bolševikų jėgos buvo žymiai didesnės. Vien 7 šaulių pulkas turėjo apie 1.000 kareivių.

Karn. St. Zaskevičius per raituosius žvalgus susižinojo su 1 pėst. pulko vadu karn. A. Juozapavičium. Patyręs, kad turįs per mažai jėgų, iš 1 pėst. pulko pareikalavo atsiųsti į Prienus dar vieną kuopą. Kuopai buvo numatytas žygis iš Alytaus pro Punią, tačiau kuopa šiuo keliu nežygiavo, o atėjo pro Balbieriškį.

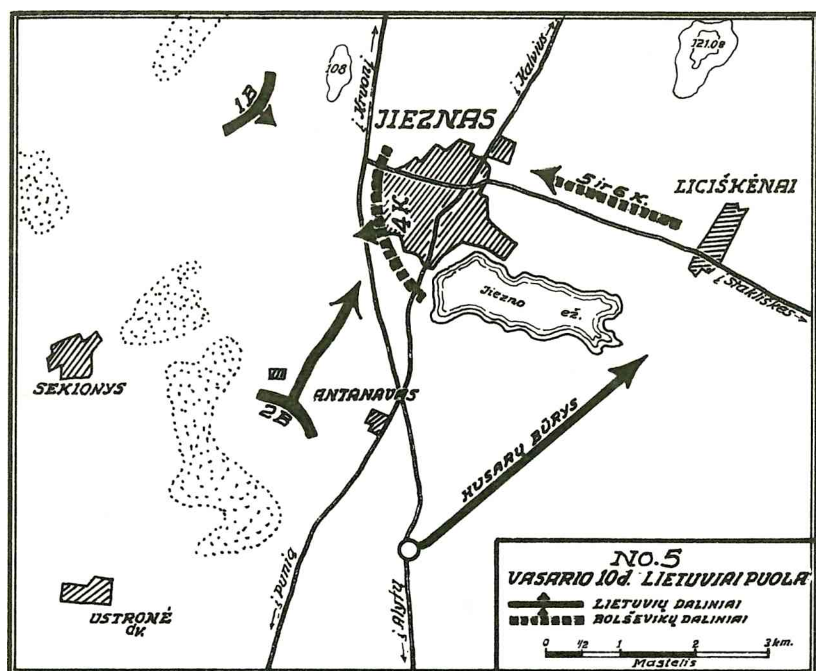
Vasario 9 d. 2 pėst. pulko suvestinė kuopa po trumpo poilsio išvyko į Birštoną. Mūsų husarų būrys žvalgė priešą ir buvo su juo susidūręs Jiezne. Po trumpo susišaudymo husarai pasitraukė ir toliau sekė priešą. Vadovaujami įgudusių karininkų, H. Goštauto ir Buterlevičiaus (karn. Nagrockis buvo paskirtas viceministro adjutantu), raiteliai veikė sėkmingai, nors nebuvo kariškai apmokyti. Raitelių žvalgai pranešė, iš kur juos apšaudė. Pagrindinės bolševikų jėgos stovėjo Liciškėnuose (3 km į rytus nuo Jiezno). Atskira bolševikų rinktinė veikė Butrimonių — Punios kryptimi.

Bolševikų 7 šaulių pulkas buvo suformuotas 1918 m. liepos mėn. 2 d. Maskvoje ir vadinosi „5 šaulių pulkas“.[3] Tų pat metų gruodžio mėn. iš Maskvos jis buvo pasiųstas į Daugpilio frontą, iš kur jau žygiavo į Vilnių. 1919 m. sausio 5 d. šis pulkas dalyvavo Vilniaus miestą užimant. Pulkas buvo Pskovo divizijos vado valdžioje, kurioje jau buvo kiti šeši šaulių pulkai. Kai Pskovo divizija 1919 m. sausio 21 d. Vilniuje buvo pavadinta „Lietuviškąja”, tai Vilniaus pulkas buvo pavadintas — 7 lietuvių šaulių pulku. Jame, ypač II batalione, buvo nemaža lietuvių, bet visgi jo daugumą sudarė rusai. Pulkas turėjo apie 1.000 šaulių ir 14 sunkiųjų kulkosvaidžių; pulkui vadovavo rusas karininkas. Jo padėjėjas buvo gudas. Batalionų vadai buvo rusas, lenkas ir lietuvis. Kuopų vadų tarpe buvo 2 ar 3 lietuviai. Pulko komisaras taip pat buvo lietuvis.

1919 m. vasario 7 d. 7 šaulių pulkas jau pasiekė Aukštadvarį. Vasario 8 d. užėmė Stakliškes, o vasario 9 d. priekiniai jo daliniai užėmė Jiezną, kuriame susidūrė su mūsų husarais.

Vasario 10 d. 7 šaulių pulko 4 kuopa buvo užėmusi Jiezną, 5 ir 6 kuopos su II bataliono vadu stovėjo Liciškėnuose, visi kiti pulko daliniai — Stakliškėse.

Vasario 10 d. karn. St. Zaskevičius Birštone gavo žinių, kad iš Alytaus artėja 1 pėst. pulko kuopa. Kadangi bolševikų jėgos

buvo išblaškytos Jiezne, Stakliškėse ir Butrimonyse, tai karn. St. Zaskevičius nusprendė pulti atskirus bolševikų dalinius, neduodant jiems susijungti Birštono apylinkėje prieš Prienų puolimą.

Vasario 10 d. 2 pėst. pulko suvestinė kuopa išvyko iš Birštono Jiezno kryptimi. Ji artėjo prie Jiezno, prisidengdama krūmuotais Verknės krantais ir pasitaikančiais miškeliais. Karn. St. Zaskevičius skyrė kuopai tokį uždavinį: kuopa buvo padalyta į du būrius. Pirmas būrys su lengvu kulkosvaidžiu, vadovaujant karn. Cetuchinui, turėjo apeiti Jiezną iš vakarų pusės ir priešą pulti iš sparno; antrasis būrys turėjo pulti priešą Jiezne iš pietų; husarų būrys — apeiti Jiezno ež. iš rytų pusės ir dengti kuopos dešinįjį sparną. Pulti turėjo pradėti II būrys, kad atkreiptų į save priešo dėmesį. Po to pultų I būrys. Visi veiksmai turėjo būti vykdomi greitai. (Žr. schemą Nr. 5).

Tačiau šis vasario 10 d. puolimas nepavyko dėl ruso karn. Cetuchino iš anksto apgalvotos išdavystės. Savo vadovaujamą

būrį Cetuchinas tiesiog nuvedė pas bolševikus. Daugumas kareivių suprato jo išdavystę ir pasitraukė atgal, bet vis dėlto dalis kareivių pateko bolševikams.

Tuo laiku Jiezno pakrašty buvo bolševikų 7 šaulių pulko tik 4 kuopa, kuriai vadovavo lietuvis Auglys. Jis nenorėjo kariauti su savaisiais, perbėgo pas lietuvius ir pasidavė.

Karn. St. Zaskevičius, kuris buvo prie II būrio, puolė Jiezną iš pietų ir buvo beprieinąs miestelio pakraštį. Bet tuo tarpu atvyko rusų 5 ir 6 kuopos su kulkosvaidžiais. Mūsiškiams teko trauktis. Tuo laiku I būrio savanoriai pranešė karn. St. Zaskevičiui, kad Cetuchinas juos išdavė. Kuopa traukėsi apšaudoma bolševikų šautuvų ir kulkosvaidžių.

Bolševikai labai žiauriai elgėsi su mūsų sužeistaisiais ir belaisviais. Ypatingai žiaurus buvo 5 kuopos vadas ir kareiviai, kurių tarpe buvo Baltijos laivyno jūrininkų, pasižymėjusių žiaurumu jau Rusijoje bolševikų revoliucijos metu. 7 šaulių pulko 5 kuopą Maskvoje organizavo lietuvis Tarvydas, buvęs Baltijos laivyno puskarininkis. Jis garsėjo drąsa ir žiauriais darbais. Mėgdavęs sakyti kalbas ir girtis jūrininkų vykdytais žiaurumais, kovojant su „buržujais".

Atrėmę 2 pėst. pulko suvestinės kuopos puolimą, bolševikai toliau nepuolė ir net nepersekiojo mūsiškių. Mūsų belaisviai buvo bolševikų nuvaryti į Aukštadvarį, kur sužvėrėję bolševikai norėjo juos išžudyti. Tačiau bolševikų karininkas lietuvis St. Puzinas, įtikinėdamas ir grasindamas, sulaikė bolševikus nuo šio žiaurumo.

Tas pats karn. Stasys Puzinas vėliau pabėgo iš bolševikų kariuomenės ir tarnavo 2 pėst. pulke, buvo 1 kuopos vadas, pasižymėjo kovojant su bolševikais ir buvo apdovanotas Vyties Kryžiumi. 1919 m. lapkričio mėn. kautynėse su bermontininkais ties Radviliškiu buvo sunkiai sužeistas, išėjo atsargon, 1936 m. mirė. Tai buvo taurus lietuvis ir pareigingas karys.

Pusiaukelyje į Birštoną besitraukianti 2 pėst. pulko suvestinė kuopa susitiko su 1 pėst. pulko karn. A. Žemaičio kuopa. Kiek vėliau pasitraukė ir husarų būrys. Kadangi buvo galima laukti tolimesnio bolševikų puolimo, tai karn. St. Zaskevičius pavedė karn. A. Žemaičiui saugoti Birštono „kilpą", o suvestinei kuopai įsakė žygiuoti į Prienus.

Vasario 11 d. karn. J. Butkus pranešė 2 pėst. pulko vadui, kad suvestinėje kuopoje liko tik 129 kareiviai. Tikrinant nuos-

tolius, paaiškėjo, jog karn. Gataveckas pateko nelaisvėn (jis buvo prie I būrio), karn. Cetuchinas pabėgo pas bolševikus, nukautų kareivių buvo skaičiuojama 18, (jų keletas, kaip vėliau paaiškėjo, išliko gyvi), sužeistų 6, patekusių nelaisvėn 33 ir dingusių be žinios 14.

Vasario 11 d. karn. St. Zaskevičius pasikeitė žiniomis su 1 pėst. pulko vadu karn. A. Juozapavičium ir nusiuntė Krašto apsaugos ministrui Kaunan tokį pranešimą:

„Mano žvalgai Paverkniai ir Sekionys, kavalerija giraitėse palei Jiezną. Kontakte su vokiečiais rengiamės priešininką suimti. Vasario 10 d. nepaėmiau Jiezno dėl to, kad vienas karininkas neišpildė uždavinio. Apie užmuštus tikslių žinių tuo tarpu neturiu. Paėmęs Jiezną pranešiu.“ [4]

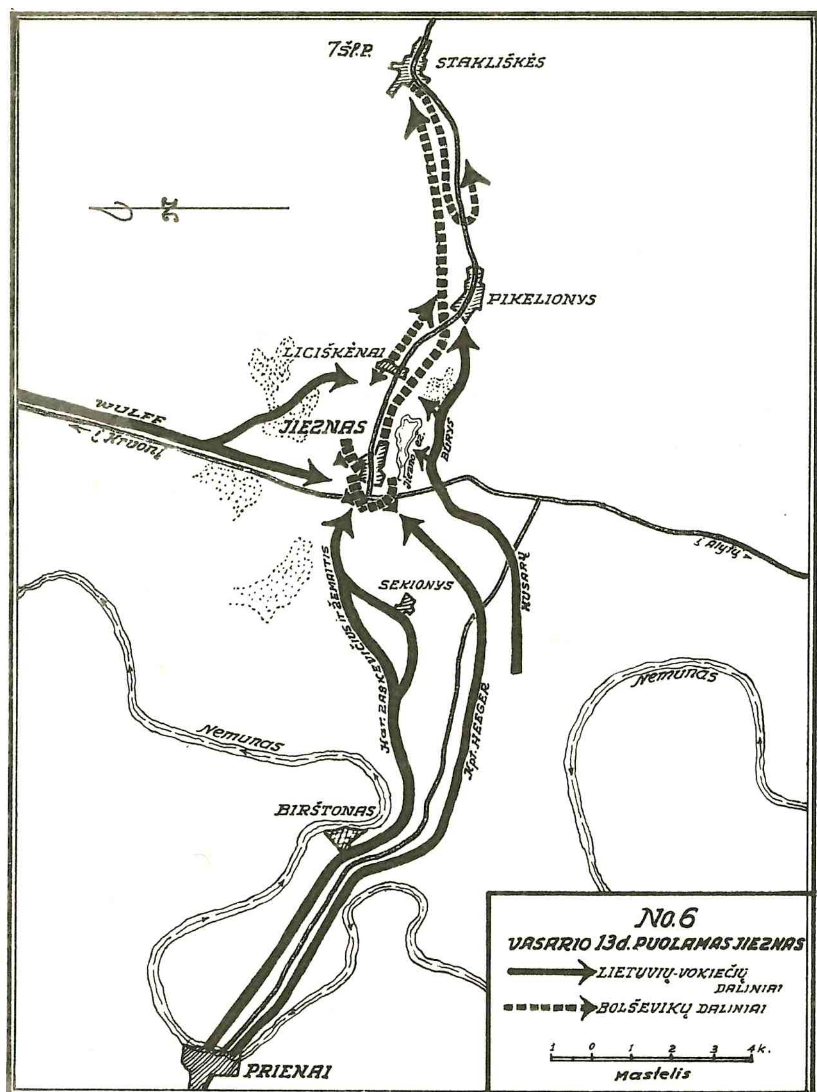
Tą pat dięną Petrovo bolševikų rinktinė užėmė Punią. Į Jiezną atvyko bolševikų I batalionas, tačiau toliau nėjo. Jiezne buvo paskelbtas atsišaukimas, draudžiąs keliauti iš miestelio ir nesibūriuoti daugiau kaip trims asmenims. Buvo įsteigta ir apginkluota vietos milicija. Komendantu buvo paskirtas I bataliono vadas Jankauskas.

Mūsų žvalgai teturėjo susirėmimų su bolševikais Verknės krantuose ir privertė juos pasitraukti. Gyventojai į priešo pusę nebuvo leidžiami, tačiau, kai vėliau paaiškėjo, vietos komunistai visgi sugebėjo suteikti žinių rusų bolševikams, kad į Prienus atvyko naujų kariuomenės dalinių.

Vasario 12 d. iš Kauno į Prienus atvyko kpt. Heegerio vokiečių rinktinė — dvi pėst. kuopos su sunkiais kulkosvaidžiais, pionierių skyrius ir dvi lengvos patrankos. Buvo sutarta su kpt. Heegeriu dėl bendro veikimo prieš bolševikus. Jiezno puolimo planas buvo paruoštas drauge vasario 12 d. Jis buvo panašus į vasario 10 d. planą. Tik dabar pulti bolševikus buvo sutelkta daugiau jėgų. Puolimas suplanuotas šitaip:

Kpt. Heegerio vokiečių rinktinė žygiuoja iš Prienų pro Birštoną ir puola Jiezną iš pietų nuo Jundiliškės k., vnk. Antanava, Jiezno kryptimi.

Karn. St. Zaskevičiaus suvestinė ir karn. A. Žemaičio kuopos puola Jiezną iš pietų vakarų — nuo Būdos Sekionių kryptimi, 103,5 aukštumą, Jiezną.

Husarų būrys žvalgo dešinįjį sparną, apeidamas Jiezno ež. iš rytų.

Vokiečių karn. von Wulffeno raitųjų žvalgų komanda puola Jiezną iš šiaurės. (Von Wulffeno žvalgų komanda priklausė 18 savanorių pulkui, kuris veikė Kaišiadorių - Žiežmarių rajone. Komanda turėjo sunkiųjų kulkosvaidžių. Vokiečių šaltiniai ją

vadina „Jagdkommando"). Kpt. Heegeris ryšį su jo valdžioje veikiančia von Wulffeno komanda palaikė raiteliais per užšalusį Nemuną (Žr. schemą Nr. 6).

Puolimo prieš bolševikus pradžia buvo nustatyta vasario 13 d. popietinėmis valandomis.

Kad vokiečiai mūsiškius atskirtų nuo bolševikų, buvo sugalvotas specialus ženklas — baltas keturkampis ant rankovės.

1919 m. vasario 13 d. Heegerio rinktinė perėjo iš Prienų į Birštoną. Karn. A. Žemaičio kuopa užėmė Sekionių rajoną ir savo rankose laikė visus iš vakarų pusės išėjimus. Ypač ji saugojo iš Prienų į Jiezną einantį plentą. Vietovę į pietus nuo plento sekė husarų būrys.

Bolševikų 7 šaulių pulko daliniai buvo išsidėstę Jiezne: 5 kuopa laikė šiaurinį miestelio pakraštį, 4 ir 6 kuopos — vakarinį ir pietinį pakraščius, 1 kuopa rezerve kapinių ranoje, 2 kuopa — Liciškėnuose; 7 šaulių pulko štabas su vadu ir komisaru buvo Stakliškėse, turėdamas savo žinioje dar keturias šaulių kuopas.

Vasario 13 d. 12.30 val. prasidėjo antrasis Jiezno puolimas. Dalyvių atsiminimais, diena buvo ūkanota. Tai leido daliniams priartėti ir užimti patogią išeities ribą. Pirmoji puolė karn. St. Zaskevičiaus rinktinė. Tuo metu vokiečių artilerija apšaudė Jiezno pakraščius. Po pirmųjų artilerijos šūvių bolševikų tarpe kilo panika, jie ėmė bėgti Stakliškių link. Komisarai jokiu būdu neįstengė rusų dalinių sulaikyti. Bėgo visi, taip pat ir 5 jūrininkų kuopa, kuri vasario 10 d. „narsiai" kovojo su mūsų belaisviais. Von Wulffeno žvalgų komanda, laiku užėmusi 121,1 aukštumą į šiaurės vakarus nuo Liciškėnų, kulkosvaidžių ugnimi apšaudė bėglius, tuo dar daugiau padidindama paniką. Husarų būrys praėjo pro rytinį Jiezno ež. kampą ir spaudė bolševikus iš pietų.

Paskutinieji iš Jiezno pasitraukė bolševikų komisarai ir dalinių vadai. Jie susirinko prie kapinių, sumetė 4 kulkosvaidžius į roges ir leidosi važiuoti vieškeliu į Liciškėnus. Jų buvo 10—15 žmonių. Kai ties Liciškėnais vokiečiai nukovė arklius, tai rusai, palikę kulkosvaidžius, pasitraukė. Mūsų ir vokiečių daliniai labai greit užėmė Jiezną. Nuostoliai mūsų ir vokiečių buvo nedideli. Pėstininkai toliau Liciškėnų nežygiavo. Tik mūsų husarų būrys buvo išjojęs į Pikelionių aukštumas. Tuo laiku rusų 7 šaulių pulko vadas su Stakliškėse esančiomis keturiomis kuo-

pomis buvo sustojęs Pikelionių miške. Iš bėgančių bolševikų sužinojęs, kad Jieznas apsuptas, ir pastebėjęs mūsų raitelius Pikelionių aukštumose, pasitraukė į Stakliškes.

Sutemus mūsų rinktinė apsistojo Jiezne. Husarų būrys saugojo barą Pikelionių riboje.

Bolševikų 7 šaulių pulkas Jiezno kautynėse neteko 4 sunkiųjų kulkosvaidžių, apie 50 šautuvų, 2 lauko virtúvių ir raudonosios vėliavos, kurią pulkui buvo įteikę Maskvoje lietuviai komunistai. Po gautojo smūgio pulkas pradėjo smarkiai krikti; kai kurie daliniai pasitraukė net iki Vilniaus. Pasisekimas būtų buvęs žymiai didesnis, jeigu priešas būtų buvęs beatodairos persekiojamas. Betgi vokiečių daliniai toliau nėjo, o mūsiškiai vieni nepajėgė bolševikų persekioti.

Vasario 10 d. Jiezno kautynėse žuvusieji lietuviai kariai buvo atkasti, atpažinti ir vasario 15 d. palaidoti Jiezno kapinėse.

Vasario 16 d. mūsų rinktinė drauge su vokiečiais išvijo Petrovo rusų partizanų dalinius iš Punios ir Butrimonių. Mūsų žvalgams pasirodžius, bolševikai traukėsi ir į kautynes neįsileido.

Rinktinėje, prisijungus 1 pėst. pulko daliniams, kurie atžygiavo iš Alytaus, buvo 17 karininkų ir apie 300 kareivių, 30 husarų.

Bolševikų 7 šaulių pulkas po gautojo smūgio daugiau pulti nebedrįso — Jiezne buvo ramu.

Kautynėms pasibaigus, Krašto apsaugos ministras karn. M. Velykis įsakė ištardyti, ar ryšium su Cetuchino išdavyste nėra buvę dalinyje sąmokslo. Paaiškėjo, kad Cetuchino išdavystė buvo jo paties sugalvota ir be bendrininkų įvykdyta. Betgi išryškėjo ir kai kurių negerovių mūsų dalyse. Karininkų sudėtis 2 pėst. pulko suvestinėje kuopoje buvo labai silpna. Suvestinės kuopos vadu pradžioje buvo paskirtas karn. Jonas Laurinaitis, bet sužinojus, kad Kauno įguloje laukiama spartakininkų sukilimo, karn. J. Laurinaitis buvo paliktas A. Panemunėje ir jo vieton paskirtas karn. J. Butkus, kuris jau A. Panemunėje nesveikavo. Karn. Ciprisevičius, paskirtas Prienų komendantu, vėliau pabėgo pas lenkus ir tarnavo lenkų kariuomenėje (žuvo kovojant su bolševikais 1920 m.). Gataveckas buvo vienintelis karininkas, kuris gerai kalbėjo lietuviškai, bet buvo labai lėto, ramaus būdo, be iniciatyvos. Karn. St. Zaskevičius žinodamas, kad į Prienus atvyksta vokiečių rinktinė ir 1 pėst. pulko kuopa, ga-

lėjo kurį laiką nudelsti ir nevykdyti puolimo. Tačiau jis nelaukė, vykdė puolimą su viena silpnai kariškai apmokyta kuopa, be sunkiųjų ginklų paramos, todėl ir suklupo.

Alytaus kautynės. Alytuje buvo steigiamas 1 pėst. pulkas. Jo vadu buvo paskirtas karn. Jonas Galvydis-Bykauskas, kurį 1919 m. sausio mėn. pakeitė karn. Antanas Juozapavičius. Šias pareigas jis pradėjo eiti sausio mėn. pabaigoje. Karn. Julius Čaplikas ėjo pulko štabo viršininko pareigas. Alytuje buvo ir vokiečių įgula: 14 savanorių batalionas ir raitelių pulkas. Abi šios vokiečių dalys nebuvo pilno komplekto. Vokiečių kareiviai buvo užėmę kareivines kairiajame Nemuno krante Suvalkijoje. 1 pėst. pulkas buvo įsikūręs kareivinėse dešiniajame Nemuno krante. 1 pėst. pulko sudėtyje buvo apie 600 savanorių. I batalione buvo 1 ir 2 kuopos ir kulkosvaidžių kuopa. Batalionui vadovavo karn. Ignas Musteikis. 1 kuopos vadas buvo karn. Petras Genys; 2 kuopos — karn. Antanas Žemaitis ir kulkosvaidžių kuopos karn. Aleksandras Svilas. Kulkosvaidžių kuopa turėjo du sunkiuosius kulkosvaidžius (abu kautynėms netiko). Antrame batalione buvo 5, 6 ir 7 kuopos. Kulkosvaidžių neturėjo. Batalionui vadovavo karn. Pranas Tamašauskas; kuopų vadai: 5 — karn. Vladas Skorupskis, 6 —karn. Vincas Šaudzis ir 7 — Bronius Bilminas. 1, 2, 5 ir 6 kuopos buvo maždaug vienodo pajėgumo — apie 80—90 kareivių kiekvienoje. 7 kuopa buvo dar tik steigiama, teturėjo apie 30 neapmokytų ir neginkluotų savanorių. Kuopos vadas karn. Br. Bilminas sirgo ir gulėjo ligoninėje. Be šių dalinių dar buvo pavaduotojų mokykla (mokomoji kuopa) apie 30 savanorių, vadovaujama karn. Zenono Gerulaičio; ryšių būrys, bet be ryšių priemonių, ir ūkio kuopa. Daliniai buvo ginkluoti rusiškais šautuvais, bet šautuvams šaudmenų buvo labai maža.

Karn. P. Genio vadovaujama 1 kuopa saugojo barą Švobiškės-Domantonys-Venciūnai. Karn. A. Žemaičio vadovaujamai kuopai vasario 9 d. išėjus į Prienų-Jiezno barą, pulke beliko tinkamos kautynėms tik 1, 5, ir 6 kuopos.

Pulko dešiniajame sparne Alovėje sargybas laikė vokiečiai. 1 pėst. pulkas, kaip ir visa mūsų tuometinė kariuomenė, nepaisant trūkumų (ginklų ir aprangos) tenkinosi turimais ištekliais, tvarkėsi ir dirbo.

Karių moralė buvo pasigėrėtina. Ypač išskirtina buvo kulkosvaidžių kuopa, kurioje buvo nemažai savanorių moksleivių. Kitų kuopų daugumą sudarė to krašto jaunimas — dzūkai. Pulko karininkai buvo vien lietuviai. Daugumas jų tolimesnėje karo tarnyboje pasiekė aukštų laipsnių ir užėmė svarbias tarnybos pareigas.

Santykiai su vokiečių įgula buvo surizgę. Vyko nuolatinis trynimasis, kartais grėsdavo net ginkluotas konfliktas. Tuo tarpu dėl bendros fronto padėties reikėjo geresnio sugyvenimo, bendradarbiavimo ir bendravimo.

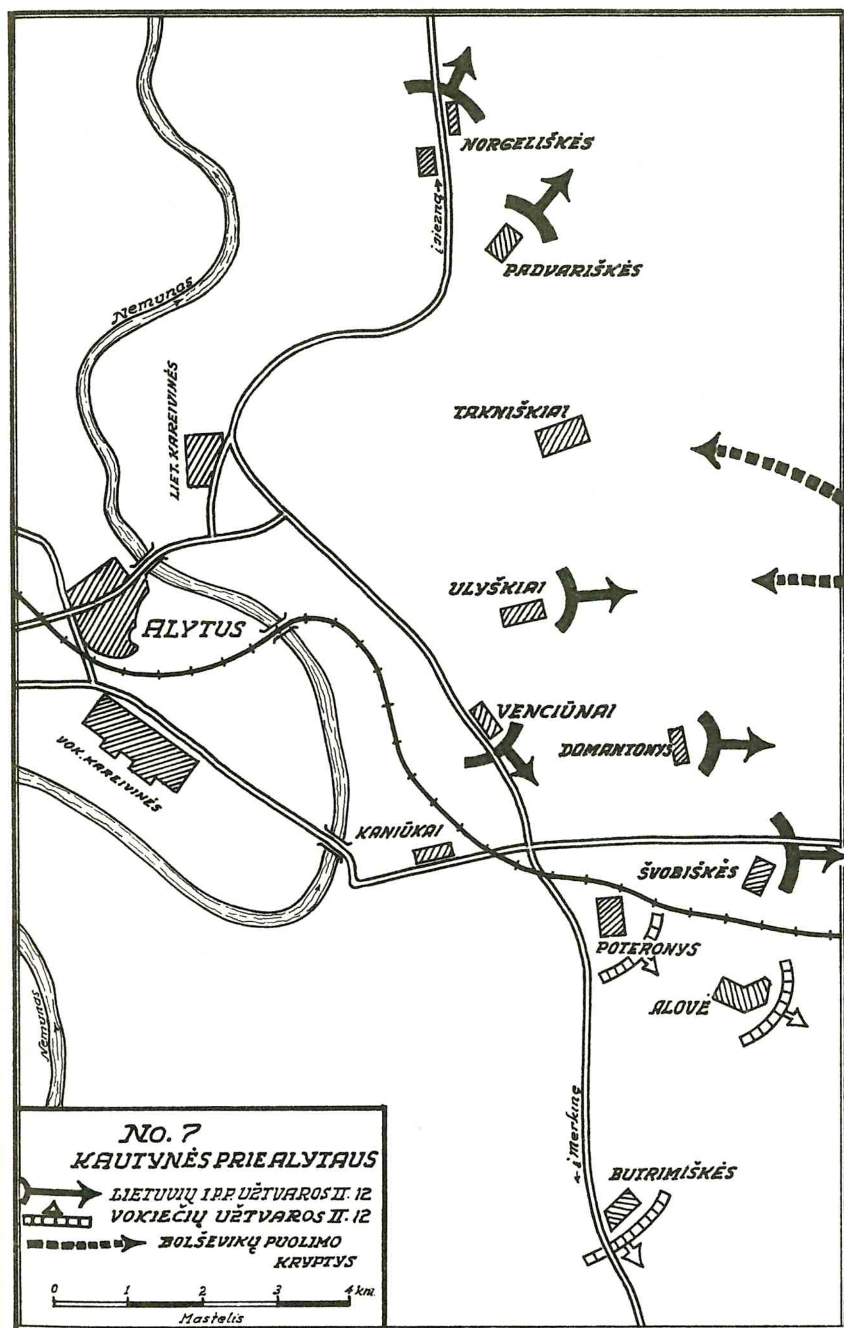
Vasario mėn. pradžioje 1 pėst. pulkas buvo susitaręs su vokiečiais bendromis jėgomis saugoti Alytų nuo galimo bolševikų puolimo. 1 pėst. pulkas turėjo saugoti ir ginti barą į šiaurę nuo geležinkelio linijos Alytus - Varėna, o vokiečiai į pietus nuo tos geležinkelio linijos.

1 pėst. pulko sargybos stovėjo: Švobiškės - Domantonys - Venciūnai - Ulyškiai; visos buvo nukreiptos į rytus. Kitos sargybos Padvariškėse ir Norgeliškėse buvo nukreiptos į šiaurės rytus.

Vokiečiai turėjo sargybas Poteronyse, Alovėje ir toliau į pietus. Alytaus vokiečių įgula saugojo ir Merkinės - Perlojos kryptį (Žr. schemą Nr. 7).

Mūsų baras prieš bolševikus buvo labai platus. Saugoti ištisai visą barą buvo neįmanoma. Kariuomenės užtvaros buvo pastatytos prie svarbesnių kelių. Bare buvo kelių kilometrų dydžio spragų, kur nebuvo nė vieno mūsų ar vokiečių kareivio. Priešo agentai lengvai galėjo surinkti pageidaujamų žinių ir pranešti saviškiams. Bolševikai gerai žinojo mūsų ir vokiečių fronto padėtį. Galima tikėti, kad žinojo ir įtemptus mūsų ir vokiečių santykius, nes kitaip vargu ar jie būtų pasiryžę pradėti puolimą vasario 12 - 13 d. naktį.

Vasario pradžioje Krašto apsaugos ministerijos štabas pranešė 1 pėst. pulko vadui, kad bolševikai pulsią Alytų. Be to, pulko vadas gavo žinių apie bolševikų pajėgas ir iš vietos gyventojų, kad Alytaus kryptimi žygiuojanti 700 vyrų bolševikų vora, turinti 15 kulkosvaidžių ir 4 lengvas patrankas. Bolševikų žygio tikslas buvo pulti Alytų, kadangi jie tikėjo, kad jiems padėsią vokiečių spartakininkų sukilimai Alytuje ir Kaune. Be to, jie buvo numatę panaudoti Suvalkijos mažažemius valstiečius ir darbininkus ir sukelti neramumų mūsų užnugaryje.

NORGELIŠKĖS
į Jiezną
PADVARIŠKĖS
Nemunas
LIET. KAREIVINĖS
TAKNIŠKIAI
ULYŠKIAI
ALYTUS
VENCIŪNAI
DOMANTONYS
VOK. KAREIVINĖS
KANIŪKAI
ŠVOBIŠKĖS
POTERONYS
ALOVĖ
Nemunas
į Merkinę
BUTRIMIŠKĖS
No. 7
KAUTYNĖS PRIE ALYTAUS
LIETUVIŲ I P.P. UŽTVAROS II. 12
VOKIEČIŲ UŽTVAROS II. 12
BOLŠEVIKŲ PUOLIMO KRYPTYS
0 1 2 3 4 km.
Mastelis

Vasario 10 d. karn. Juozapavičius kreipėsi į Krašto apsaugos ministrą tokio turinio raštu:*

„Šiuo pranešu, kad stovis fronto Alytuje pavoingas, apie pavoingumą stovio buvo pranešta Ponui Ministeriui savaite atgal, — tuomet pulkui reikalinga buvo duoti 200 kareivių iš Kauno, tas buvo pažadėta, bet ligšiolai nei vienas žmogus iš Kauno neatėjo ir dargi įsakius viceministeriui 9 vasario 1919 m. nr. 3, tapo paimta viena kuopa 1 pulko jo nuožiūrai, kas susilpnino padėjimą Alytuje. Manau, kad išėjus iš keblaus padėjimo, reikalingi žmonės ir ginklai, kitaip gali būti katastrofa.“ [5]

Ant šio rašto Krašto apsaugos ministras užrašė:

„Buvo kalbėta su vadu 1 pulko 11.II ir jūs (karn. Zaskevičių, autoriaus pastaba) prašė, kad už kelių dienų grąžinti jam kuopą, o pakol palaukti. Karininkas Velykis.“ [6]

Vasario 10 d. tarp 1 pėst. pulko vadovybės ir vokiečių brigados štabo Alytuje įvyko pasitarimas dėl bendrų veiksmų prieš bolševikus. Pasitarimo metu paaiškėjo, kad mūsų turimos žinios apie priešą maždaug atitinka vokiečių turimas žinias. Pasitarimai vyko nesklandžiai. Kai iškilo bendros vadovybės klausimas, pasitarimai buvo atidėti, vėliau jie visai nutrūko. Savitarpio pasitikėjimo tarp lietuvių ir vokiečių nebuvo. Mūsų 1 pėst. pulkas ruošėsi savo jėgomis gintis. Sprendžiant gynimosi klausimą, daug rūpesčių kėlė ir šaudmenų trūkumas. Pulkas, kaip buvo minėta, turėjo rusiškus šautuvus, bet labai mažai teturėjo rusiškų šovinių. Vokiškų šovinių turėjo daugiau, bet neturėjo vokiškų šautuvų. Atgabenti šautuvų iš Kauno buvo pasiųstas karn. Pr. Gladutis. Krašto apsaugos ministerija kelis kartus žadėjo atsiųsti šautuvų, bet netesėjo, kadangi ginklų transportas iš Vokietijos vėlinosi.

II bataliono apginklavimas ir kitų perginklavimas turėjo įvykti vasario 12 d. Gynimosi planas buvo paremtas tuo, kad ligi vasario 12 d. suskubs dalinius apginkluoti ir vasario 13 d. jie galės išsidėstyti bare.

Pirmasis karn. A. Juozapavičiaus sprendimas buvo toks:

* Pareiškimas rašytas A. Juozapavičiaus ranka. Kalba netaisyta.

„12 vasario 1919 m. Alytus. 2 bataliono vadui. Paliepimas. Rytoj vasario 13 d. 8 val. ryto 5 kuopa turi išeiti užėmimui fronto nuo kaimo Takniškiai ligi kaimo Vaidaugai; šie kaimai į šiaurės rytų pusę nuo Alytaus. 5 kuopa turi būti 10 val. kaime Vaidaugai; 10 val. ryto kaime Vaidaugai būsiu ir aš ir smulkiai nurodysiu, kaip užimti frontą. Vienas būrys 6 kuopos 10 val. turi užimti kaimą Ulyškiai, kuris yra į rytus nuo Alytaus; šiam būriui į kaimą Vaidaugai eiti nereik. 5 ir 6 kuopų vadams iš ryto 6 val. išsiųsti nuo būrio po 4 butininkus. 5 kuopa išsiunčia butininkus į kaimą Medukštą, Vaidaugai ir Takniškiai, 6 kuopos būrys išsiunčia butininkus į kaimą Ulyškiai. Būrys 6 kuopos turi laikyti ryšį su vokiečiais, stovinčiais kaime Poteronys. E. 1 pėst. pulko vado pareigas karininkas A. Juozapavičius.“ [7]

Apskritai, pulko vado sprendimas buvo toks: sustiprinti 5 ir 6 kuopomis sargybų liniją ir gintis, paliekant rezerve 7 kuopą ir mokomąją komandą. Tačiau šio plano vykdyti neteko. Buvo atsisakyta ir nuo numatyto gynimosi plano. Šautuvus pulkas gavo vasario 12 d. labai vėlai, apie 20 val. Tuo laiku naktį apie 20 val. bolševikai pradėjo pulti mūsų ir vokiečių sargybas.

Alytų puolė bolševikų 3 ir 4 šaulių pulkai, kuriuose buvo maždaug po 1.000 karių. 3 šaulių pulkas puolė pagal plentą Varėna-Alytus. Į šiaurę nuo 3 šaulių pulko veikė bolševikų 4 šaulių pulkas. Plento kryptimi veikiantieji bolševikų daliniai puolė labai tirštomis vilnimis. Puolančiųjų jėgų daugumą bolševikai nukreipė prieš lietuvius.

Mūsų kuopos buvo paskubomis perginkluojamos. Atvežti iš Kauno vokiškieji šautuvai buvo 1888 m. modelio, kitaip užtaisomi, negu kad rusiškieji. Jais naudotis kareiviai nebuvo įpratę ir kautynių metu vadams ne vienam kareiviui teko užtaisyti šautuvą bei mokyti šaudyti. Tatai silpnino mūsų kareivių kovingumą, gadino jų nuotaiką. Perginkluotos ir naujai apginkluotos kuopos tuojau išvyko į paskyrimo vietas. Visi kariai suprato, kad artėja rimta valanda. Nors spaudė dideli nepritekliai, bet pulko karininkų ir kareivių ūpas buvo geras, baimės nejautė. Vyravo drąsa, pasiryžimas, klusnumas, visiškas pasitikėjimas savo vadais. Taip apibūdina 1 pėst. pulko kareivių nuotaikas ats. gen. Pr. Tamašauskas[8]. Tačiau likimas šiose kautynėse mums laimėjimo neatnešė. Laimėjimui pasiekti dar kažko trūko.

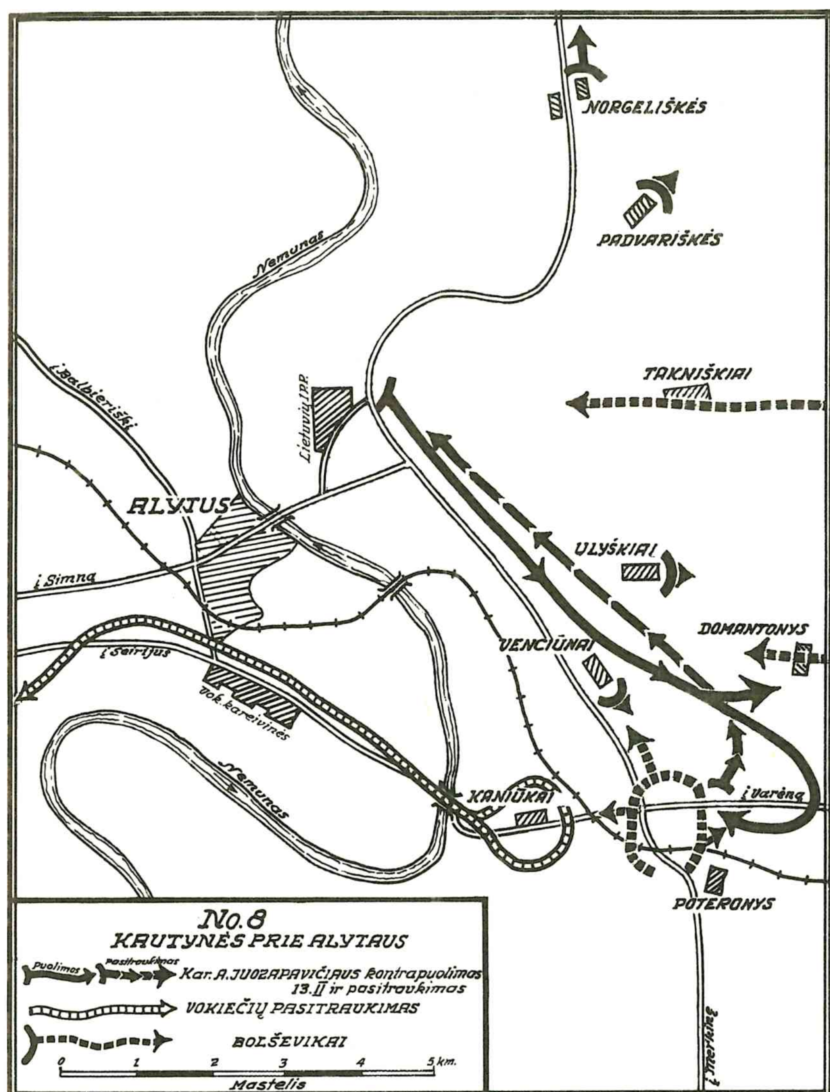
Nebuvo tarp lietuvių ir vokiečių bendros vadovybės ir savitarpio pasitikėjimo.

Dalyvavęs pasitarimuose su vokiečiais karn. Pr. Tamašauskas šitaip apibūdina bolševikų užpuolimą:

„1 pėst. pulkas telefono ryšio su fronto linijos daliniais neturėjo, turėjo tik vokiečiai, tad ir žinių galima buvo gauti tik iš vokiečių štabo. Apie užpuolimą buvo sužinota iš vokiečių husarų pulko štabo. Kiek vėliau 1 pėst. pulko vadas gavo žinią, kad mūsiškių užtvaros iš Ulyškių k. pasitraukė. Vokiečiai nusiskundė, kad jų kairiajam sparnui gresia apėjimas. Dar kelis kartus vokiečiai telefonavo mūsiškiams, reikalaudami sustiprinti Ulyškių rajoną ir atstatyti pirmykščią padėtį. Paskutinį kartą kalbėdami pridūrė, kad jeigu negrįš mūsų užtvaros į Ulyškių k., tai jie bus priversti apleisti pozicijas. Daugiau vokiečiai netelefonavo, o į mūsų telefoninius pašaukimus neatsiliepdavo.“ [9]

Karn. J. Čapliko rašytoje kautynių reliacijoje (karn. štabo archyvo byla Nr. 3 sl.) vasario 12 - 13 d. pasikalbėjimai su vokiečiais šitaip apibūdinami:

„Apie padėjimą fronte buvo gauta žinių nuo vokiečių brigados viršininko, kad jo kariuomenė pasitraukė į kaimą Kaniūkai. Lietuvių kariuomenė gynėsi Švobiškėse kiek galėjo, bet turėjo pasitraukti prieš didesnę jėgą ir klausė, kur dabar lietuvių pozicijos; jam buvo nurodytos, buvo pranešta 1 val. 55 min. Lygiai 2 val. vokiečių brigados viršininkas perdavė, kad jų kariuomenė stovi Kaniūkų kaime ir rengiasi eiti pirmyn, tegul ir mūsų kariuomenė irgi eina, kad užimtų senąsias pozicijas; šį pranešimą tuojau išsiunčiau vadui pulko su raiteliu. 2 val. 7 min. gaunu žinią nuo raitelio Gabriuko, kad padėjimas blogas, rusų daugybė, pulko vadas kliuvo į nelaisvę (klaidingas pranešimas, autoriaus pastaba), 1 ir 6 kuopos užima frontą prieš Venciūnus ant plento, susirėmimas tarp mūsų ir rusų kareivių eina, du sužeisti atvežti į kareivines I bataliono, pranešimo pulko vadui neatidavė, nes jo nėra; būk tai Kaniūkų kaimą vokiečiai apleido ir dabar šį kaimą užima rusai; ištirti tai pasiunčiau 1 kuopos žvalgus... Skambinau telefonu į vokiečių brigados viršininką, kad sužinočiau ką jie veikia ir kur laiko frontą, bet neatsiliepė.“ [10]

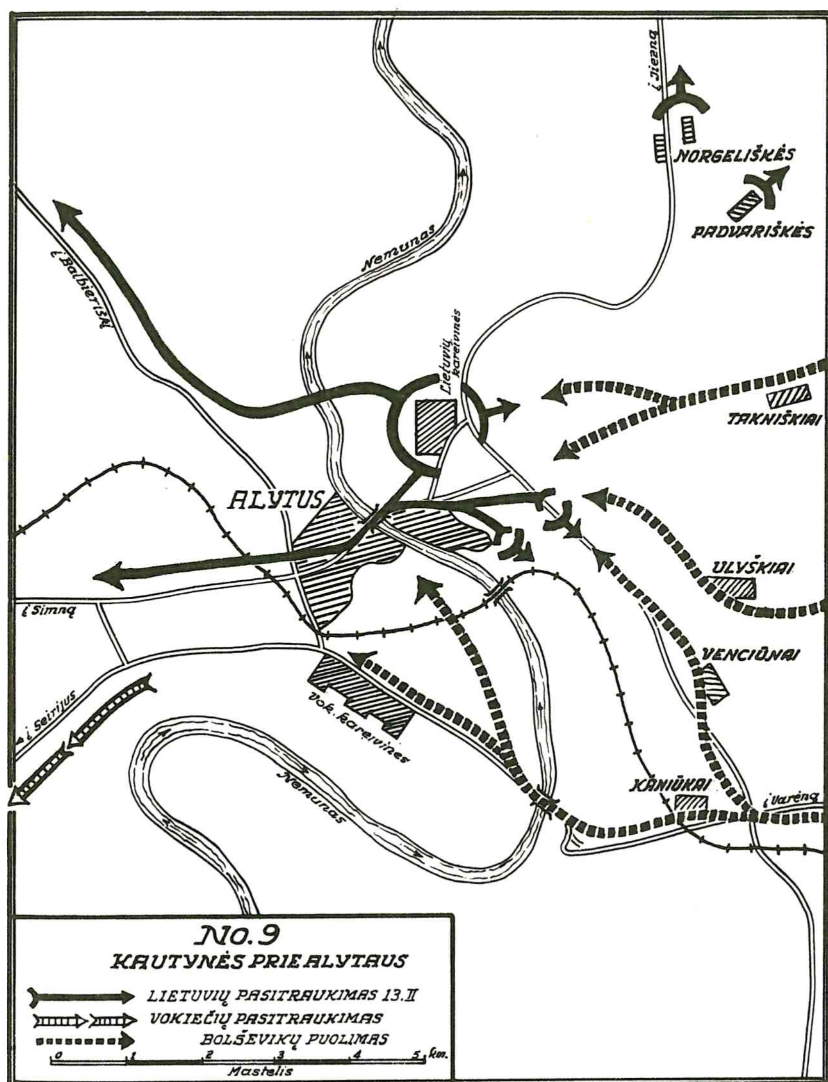
Kiek vėliau kareivinių rajone pasirodė lauko sargybų kariai, kurie pasakojo, kad bolševikai puolė didelėmis masėmis, o vokiečiai yra apleidę savo pozicijas ir pasitraukę.

Pavojus grėsė iš dešinės. Tada pulko vadas pasiuntė 5 ir 6 kuopas plentu į rytus, kad pridengtų Alytų nuo bolševikų, o

pats skubėjo į barą. Karn. A. Juozapavičius, išvykdamas į barą, operacijos reikalus pavedė karn. J. Čaplikui, pulko štabo viršininkui (kautynių reliacija 1 pėst. pulko štabo viršininko karn. J. Čapliko, Kariuomenės archyvas, byla Nr. 3 sl.), o su savim pasiėmė tik keletą mokomos komandos kareivių ir vieną kulkosvaidį (be stovo). Drauge su pulko vadu vyko karininkai: I. Musteikis, A. Svilas, kulkosvaidžių kuopos vadas ir A. Povilaitis. Ryšiams palaikyti su pulko štabu paėmė dar kelis raitelius. Reliacijoje išvykimo laikas nurodytas vasario 13 d. 12 val. 8 min. vidurnaktį (0008). Karn. A. Juozapavičius ryžosi pats vietoje išaiškinti susidariusią padėtį, jei galima, apeiti bolševikų sparną, suduoti jiems smūgį ir užkirsti plentu puolantiems bolševikams kelią. Nuvyko į Venciūnų k., kur susitiko su 1 kuopos vadu karn. P. Geniu. Iš Švobiškių k. mūsų užtvara jau buvo pasitraukusi. Netrukus užtvara pasitraukė ir iš Domantonių k. Naktis buvusi labai tamsi, snigę. Sutelkę tik apie 40 karių, jie pradėję žygį iš Venciūnų k. į priešo užnugarį. Šio dalinio priekinėje saugoje ėjo karn. P. Genys su keliais kareiviais. Per laukus jis buvo išėjęs į plentą Alytus - Varėna. Bet bolševikai jau buvo praėję pro tą vietą, tad jis atsidūrė jų užnugaryje. Karn. A. Juozapavičiui įsakius, būrys pradėjo žygiuoti plentu Alytaus link. Nepriėjus plento kryžkelės, prie Poteronių k., buvo pastebėta ant plento daug žmonių. Jie paklausė rusiškai: "kas ten?". Karn. P. Genys atsakė taip pat rusiškai: „Svoji" (Savi), ir rusai nusiramino. Suguldę savo kareivius aukštumelėje ant plento, mūsiškiai apšaudė bolševikus. Rusų pusėje pasidarė sąmyšis ir triukšmas. Paskui pasigirdo komandos, ir rusai pradėjo pulti. Mūsų būrys turėjo nedaug šovinių, o be stovo kulkosvaidis sugedo, mūsų ugnies smūgis buvo per silpnas, kad rusų masėje sukeltų paniką. Teko trauktis atgal į Alytų.[11] Į Alytų dalinėlis atvyko auštant vasario 13 d. Mieste tratėjo šūviai. (Žr. schemą Nr. 8).

Tuo laiku karn. J. Čaplikas pasiuntė žvalgybą į Takniškių k., 6 kuopa, karn. V. Šaudzio vadovaujama, buvo pasiųsta remti priešakinius dalinius dešiniajame sparne, plento kryptimi. 5 kuopa, karn. V. Skorupskio vadovaujama, užėmė kalnagūbrius į rytus nuo kareivinių ir miško. Su 5 kuopa vyko drauge ir II bataliono vadas karn. Pr. Tamašauskas. Pulko adjutantas karn. Vaclovas Žadeika su vienu raiteliu buvo pasiųstas į dešinįjį sparną patirti, kur yra ir ką veikia vokiečių daliniai. 5 ir 6 kuo-

pos buvo atžygiavusios netoli Venciūnų k. Karn. V. Šaudzio pasakojimu, jis buvo išjojęs pirmyn į Venciūnų k., kur rado pulko vadą karn. A. Juozapavičių. Kai bolševikai pradėjo pulti Venciūnų k., tai A. Juozapavičius įsakė karn. V. Šaudziui užkirsti kelią plentu puolantiems bolševikams ir nurodė, kurią vietą užkirsti. Kai karn. V. Šaudzis sugrįžo prie kuopos ir pradėjo vyk-

dyti gautąjį uždavinį, pasirodė, kad bolševikai jau pirmiau yra pasiekę kalnagūbrį, kurį jis turėjo užimti. 5 ir 6 kuopos gynėsi vietoje prie miškelio. Betgi bolševikai apėjo 5 ir 6 kuopos dešinįjį sparną ir privertė jas trauktis. Kuopos traukėsi į Alytų paskui į Nemuno kairįjį krantą. (Žr. schemą Nr. 9).

Karn. V. Žadeikai pavyko išaiškinti, jog Kaniūkų k. vokiečių nebėra ir kad vokiečiai Kaniūkų k. visai nesigynė, o tik trumpam laikui čia buvo sustoję, paskui pasitraukę iš kareivinių Seirijų link.

Tuomet karn. J. Čaplikas pasiuntė mokomąją kuopą (apie 30 kareivių), karn. Gerulaičio vadovaujamą, užimti Kaniūkų plento tiltą per Nemuną ir neleisti bolševikų į kairįjį Nemuno krantą. Karn. Gerulaitis iki tilto nepriėjo, nes tiltą jau buvo užėmę bolševikai ir, perėję į kairįjį Nemuno krantą, veržėsi į Alytų. Vokiečiai jau buvo pasitraukę iš kareivinių.

Kai kurių Alytaus kautynių dalyvių atsiminimuose tvirtinimai, kad vokiečiai iš laikomų pozicijų pasitraukė nesikaudami, yra klaidingi. Vokiečiai kovėsi, turėjo nukautų ir sužeistų. Dalies sužeistųjų net nesuskubo evakuoti, juos paliko Alytaus apskrities ligoninėje. Kodėl vokiečiai pasitraukė, neaišku.

Karn. Z. Gerulaičiui sustiprinti buvo pasiųsta iš 7 kuopos 30 kareivių ir įsakyta laikytis kiek galima ilgiau prie kapinių kairiajame Nemuno krante. Tačiau greitai ir iš ten reikėjo trauktis.

Padėtis fronte rimtėjo. Nuo Takniškių k., kur pirmiau buvo ramu, pradėjo pulti bolševikai. Kai jau visai prašvito, mūsų rezervai buvo visi panaudoti, o bolševikai be perstogės vis puolė. Dabar jau susigriebta vežti pulko turtą į Likiškių k. Anksčiau pulkas turto neevakuavo, nenorėdamas sukelti žmonėse panikos, jog jis apleidžia Alytų. Transporto priemonių buvo mažai ir viską išvežti iš karto nebuvo galima. Kareivinėse liko nemažai šautuvų, tik pulko ligoninė suskubo išgabenti vertingesnį turtą ir visus sužeistuosius bei ligonius. Mieste prasidėjo šaudymas.

Tuo metu su karininkais ir kareiviais grįžo A. Juozapavičius. Kareivinės jau buvo bolševikų apšaudomos, taip pat ir tiltas per Nemuną. Ant Alytaus tilto ir buvo karn. A. Juozapavičius nukautas. Tai įvyko vasario 13 d. apie 8 val. Taip, kovodamas dėl Lietuvos laisvės, žuvo pirmas mūsų kariuomenės karininkas, 1 pėst. pulko vadas Antanas Juozapavičius. Kaip ir Povilas Lukšys, abu yra minimi lietuvių su didele pagarba. Jis pa-

laidotas Alytuje, o jo žuvimo vietoje ant Nemuno tilto 1925 m. buvo įtaisyta paminklinė lenta — J. Zikaro bareljefas.

1 pėst. pulkas pradėjo trauktis. Viena jo dalis, daugiausia tie, kurie perėjo tiltą, pasitraukė Simno link. Kairiojo sparno daliniai, kurie perėjo per užšalusį Nemuną, pasitraukė pro Balbieriškį Prienų link ir vasario 13 d. Jiezne prisijungė prie karn. St. Zaskevičiaus rinktinės. Daliniai, pasitraukę į Simną, čia nesustojo, kadangi karininkai nusprendė trauktis į Marijampolę. Pakelėje, Žaliosios miške, besitraukią 1 pėst. pulko kariai buvo užpulti vietos komunistų. Užpuolikų pasalūnų buvo nukautas karo vald. Ruzgas, karn. J. Sutkus sužeistas. Pavyko užpuolikus sugauti ir jie buvo atiduoti karo lauko teismui. Į Marijampolę atžygiavo 10 karininkų ir 150 kareivių, vadovavo karn. J. Čaplikas.

Į Jiezną pasitraukė 12 karininkų ir 245 kareiviai. Vadovavo II bataliono vadas karn. Pr. Tamašauskas.

Kautynėse žuvo 1 karininkas ir keletas kareivių, apie 20 kareivių pateko į rusų nelaisvę, kai kurie vėliau iš jos pabėgo.

Kairiajame pulko sparne, šiaurės rytuose, Norgeliškių ir Padvariškių bare, bolševikai nepuolė. Čia stovėjo 1 pėst. pulko sargybos. Sargybų viršininkas karn. Petruškevičius, nors ir turėjo raitelių, ryšių su pulko štabu kautynių metu nepalaikė.

Bolševikams Alytų užėmus, karn. Petruškevičius nesusiorientavo, ką toliau veikti. Įsakė kareiviams išsiskirstyti ir slapstytis, arklius atidavė kaimiečiams, o pats nuvyko į Alytų ir pateko į nelaisvę. Vėliau jis iš nelaisvės pabėgo.

Naktį vasario 14 - 15 d. prie Alytaus atvažiavo vokiečių šarvuotas traukinys su pėstininkais ir daugiau vokiečių dalinių. Atvyko čia ir 1 pėst. pulko viena kuopa. Drauge su vokiečiais ji puolė ir atsiėmė Alytų, vėl pastatė sargybas Domantonių-Venciūnų-Ulyškių riboje.

Bolševikų pastangos užimti Kauną ir padaryti galą mūsų besikuriančiai valstybei nepavyko. Mūsų daliniams sėkmingiausiai pavyko atremti bolševikus ties Kėdainiais; čia mūsų ir aukų buvo mažiausia. Daugiau turėjo nuostolių suvestinė 2 pėst. pulko kuopa Jiezne ir 1 pėst. pulkas prie Alytaus.

Kovojant aukos neišvengiamos, tačiau ties Jieznu aukų skaičių padidino iš anksto apgalvotas ruso karininko Cetuchino išdavimas, kuris ypatingai yra įskaudinęs lietuvių širdis.

Alytaus, Kaišiadorių, Jonavos fronto baras. Vasario mėnesio kautynėms prie Kėdainių, Jiezno ir Alytaus pasibaigus, rusų Pskovo divizija aprimo ir puolimų nesiryžo vykdyti. Ji užėmė barą: Daugai - Stakliškės - Žasliai - Pageležiai - Bukonys. Lietuvių sargybos šiame fronto ruože buvo į rytus nuo Alytaus: Poteronys, Švobiškės, Domantonys, Venciūnai, Ulyškiai — 1-mo pėst. pulko daliniai; Prienuose, Jiezne, Rumšiškėse ir Kaišiadoryse stovėjo 2 pėst. pulko maži sargybų dalinėliai. Arčiau su bolševikais susilietė ir šio fronto barą saugojo saksų savanorių daliniai, kurie užėmė barą: Kruonis-Kaišiadorys-Jonava-Žeimiai (pulko štabas). Protarpiuose patruliavo raiteliai: mūsų husarai ir 2 pėst. pulko raitųjų žvalgų komanda. Fronto ruožas iki balandžio mėn. buvo ramus. Susirėmimai buvo atsitiktini ir vien žvalgomųjų patrulių.

Mūsų ir rusų frontas nebuvo ištisinis. Didesni kariuomenės sutelkimai buvo tik didesnėse gyvenvietėse ir iš ten saugojo tik svarbesnes kelių kryptis. Pro nesaugomus fronto tarpus, vietos gyventojams padedant, atvykdavo pabėgėlių iš Vilniaus ir kitų priešo užimtų vietovių, kurie suteikdavo žinių apie rusų kariuomenę ir, apskritai, apie bolševikų veiklą.

Iš Pskovo vadinamosios Lietuvių divizijos pabėgdavo į mūsų pusę karininkų ir kareivių. Pabėgėlių buvo ir lietuvių. Vieni jų (karininkai) buvo mobilizuoti į bolševikų kariuomenę, kiti į ją stojo savanoriais, bet pamatę, kad atsistato nepriklausoma Lietuva ir kad jie ne tuo keliu yra nuėję, pabėgdavo su ginklais ir arkliais pas savuosius.

1919 m. liepos 2 d. rusų raudonarmiečių laikraštis, pvz., skelbia dezertyravusius, kurių tarpe daugiausia lietuviškos pavardės.[12] Lietuviai bolševikų kariuomenėje palikę buvo tik rusų bolševikų ir jų valios gykdytojo V. Mickevičiaus-Kapsuko šalininkai, kuriems su nepriklausoma Lietuva ir lietuviais buvo nepakeliui.

Kėdainių fronto baras buvo be perstogės judrus. Iniciatyvą rodė karn. J. Variakojo vadovaujamas Panevėžio atsk. batalionas, nuolatos telkęs savanorius, kuriuos, pamokę šaudybos, tuojau siųsdavo į frontą sargybų tarnybai. Sekimo, žvalgymo, patruliavimo ir kitų karinių dalykų savanoriai išmokdavo karo lauke. Ginklų, šaudmenų ir aprangos Panevėžio atsk. batalionas gaudavo iš Kauno. Kariniai daliniai maistu ir pašaru pradžioje

apsirūpindavo iš vietos gyventojų išteklių, vėliau tiekė jiems kariuomenės intendantūra.

Per trumpą laiką iš Panevėžio srities apsaugos būrio išaugo batalionas ir 1919 m. kovo 22 d. buvo pavadintas Panevėžio atskiru batalionu. Juo daugiau batalionas stiprėjo, tuo dažniau puldinėjo bolševikus. Vykdomi priešo puolimai savanorių buvo praminti „ekspedicijomis", kurių tikslas buvo neduoti rusams ramybės ir juos demoralizuoti. Antra vertus, kariai aktyvia veikla įgydavo pasitikėjimo vietos gyventojuose ir dėl to sulaukdavo daugiau savanorių, kurių nemažai ateidavo iš bolševikų užimtų sričių. „Ekspedicijos" daugiausia buvo vykdomos naktį, priešo stovėjimo vietą gerai išžvalgius. Didesnėms operacijoms vadovavo karininkai, mažesnėms — kareiviai savanoriai, daugiausia moksleiviai, kurie gerai pažinojo vietos apylinkes[13].

Panevėžio atsk. batalionas buvo užėmęs ir laikė stiprias užtvaras Šėtoje, prie vieškelio Apytalaukis - Lančiūnava ir Dotnuva. Šių vietovių tarpuose stovėjo lauko sargybos. Rusų Pskovo divizijos 1, 2 ir 6 šaulių pulkai stovėjo: Pageležiai, Panoteriai, Bukonys. Internacionalinės divizijos 30 ir 41 šaulių pulkai stovėjo bare: Siesikai-Pagiriai-Ramygala-Krekenava-Pociūnėliai-Baisogala.

Įvykdytos reikšmingesnės „ekspedicijos" buvo: vasario 11 ir 12 d. į Ramygalą ir Truskavą. Karn. J. Variakojo įsakymu savanoris Jurgis Gegžna (truskavietis) pasirinko 20 karių savanorių, pažįstančių Truskavos ir Ramygalos apylinkes. Jie turėjo uždavinį — likviduoti Ramygaloje ir Truskavoje įsikūrusius bolševikų komitetus. Ryšiams palaikyti buvo priskirti 3 raiti žvalgai. Naktį vasario 11 d. buvo suimtas Ramygalos bolševikų komitetas, o rytmetį vasario 12 d. buvo suimtas Truskavos bolševikų komitetas. Rusų sargybos pabėgo; buvo laimėta 2 telefono aparatai, keletas šautuvų ir 5 arkliai. Gyventojai buvo labai patenkinti, nes komitetai vargindavo rekvizicijomis, grobimais ir teroru.

Vasario 17 d. buvo surengtas žygis į Surviliškį. Vadovavo savanoris Povilas Babickas, Panevėžio gimnazijos moksleivis. Surviliškyje buvo rastas tik valsčiaus revoliucinis komitetas, kuris pasidavė be pasipriešinimo. Savanoriai, atlikę tą žygį, nutarė likviduoti ir Krekenavos raudonųjų komitetą. Krekenavą saugojo rusų bolševikų sargyba. Puolimas vyko naktį, bet bolševikų sargyba budėjo ir įvyko kautynės. Savanoriams įsiveržus

į miestelį, rusai pabėgo, miestelis buvo užimtas, kai kurie raudonieji komiteto nariai buvo suimti. Šio puolimo metu naktį žuvo savanoris Povilas Bičkus, pasižymėjęs vykdant žvalgybą ir kautynėse prie Šėtos vasario mėnesio pradžioje. Tai buvo pirmoji panevėžiečių auka, kovojant dėl Tėvynės laisvės. Vasario 18 d. P. Bičkaus lavonas buvo parvežtas į Kėdainius ir palaidotas.

Vasario 20 d. rusų bolševikai, susilaukę pastiprinimų, užėmė Ramygalą, Truskavą, Krekenavą ir net mėgino užimti Šėtą. Iš Ramygalos, Krekenavos ir Panevėžio apylinkių per Truskavą į Kėdainius atvykdavo daug savanorių, todėl Truskavos netekimas buvo ypač skaudus, nes sutrukdė susižinojimą su gyventojais priešo užnugaryje. Karn. J. Variakojis įsakė kuopos vadui karn. K. Dragunevičiui su dviem karininkais ir 80 kareivių ir keleta raitųjų žvalgų pulti ir atsiimti Truskavą.[14]

Vasario 26 d. K. Dragunevičiaus kuopa puolė Truskavą. Po trumpų kautynių bolševikai iš miestelio pabėgo. Truskavos puolimo metu žuvo du raiti žvalgai. Jie buvo bolševikų pagauti ir sušaudyti. Įsiveržę į miestelį panevėžiečiai rado jų lavonus.

Užėmęs Truskavą, karn. J. Variakojis Truskavoje ir Surviliškyje sudarė stiprias užtvaras saugoti šias svarbias kelių kryptis į Kėdainius.

Kovo 1 į 2 d. naktį buvo įvykdyta „ekspedicija" į Pociūnėlius (apie 30 km į šiaurę nuo Kėdainių). Pociūnėliuose laikėsi stipri bolševikų užtvara, apie 60-70 kareivių su kulkosvaidžiais. Panevėžiečiai Pociūnėlius apsupo ir bolševikus išvijo; paėmė vieną kulkosvaidį, daug šaudmenų ir 12 arklių. Be nuostolių grįžo į Kėdainius. Bolševikai į Pociūnėlius daugiau nebesugrįžo.

Kovo 2 į 3 d. naktį bolševikai buvo išvyti iš Pagirio. Čia paėmė septynius rusus į nelaisvę, o patys grįžo be nuostolių. Pagiriuose paliko karn. J. Reikalos partizanai — pagiriečiai.

Kovo 4 d. Kėdainių karo komendantūros kuopa drauge su vokiečių daliniu puolė Baisogalos miestelį ir geležinkelio stotį. Po keleto kovos valandų bolševikai buvo priversti pasitraukti. Kuopa turėjo nuostolių keletą sužeistų. Rusų puolimai, jiems mėginant atsiimti Baisogalą, buvo atremti.

Kovo 10 d. panevėžiečiai išvijo antru kart bolševikus iš Krekenavos, kur pabuvę beveik dieną, pasitraukė į Kėdainius.

Kovo 12 d. 2 pėst. pulko kuopa, dvi vokiečių pėstininkų kuopos su kulkosvaidžiais ir artilerija išžygiavo iš Kėdainių į Bai-

sogalą. Juos lydėjo šarvuotas traukinys. Kovo 13 d. iš Baisogalos pradėjo puolamąjį žygį į Šeduvą ir kovo 14 d. ją užėmė. Šeduvą gynė rusų bolševikų 41 šaulių pulkas. Didesnį pasipriešinimą bolševikai parodė tik prie Šeduvos. Artilerijos remiami, mūsų ir vokiečių pėstininkai puolė ir užėmė miestelį ir Šeduvos geležinkelio stotį. Rusai pasitraukė Panevėžio link, ir sąlytis su priešu laikinai nutrūko.[15] Šarvuotas traukinys nuvažiavo į Linkaičius, o vėliau į Radviliškį.

Karn. J. Motiejūnas-Valevičius su 2 pėst. pulko kuopa nužygiavo į Šiaulius; čia jis įsteigė karo komendantūrą ir pasiskelbė Šiaulių miesto ir apskrities karo komendantu. Šeduvoje buvo paliktas mažas kareivių dalinėlis; Šeduvoje taipgi buvo įsteigta laikinė karo komendantūra.

Šiauliuose karn. J. Motiejūnas-Valevičius karo komendanto pareigose išbuvo iki balandžio 16 d. Į Šiaulius atvyko Krašto apsaugos ministro paskirtas karo komendantu karn. A. Birontas. Karn. J. Motiejūnas-Valevičius su kuopa grįžo į Kauną.

Balandžio 12 d. Šiauliuose buvo pradėtas steigti Šiaulių atsk. batalionas, kurio vadu buvo paskirtas karn. Jonas Gaudešius.

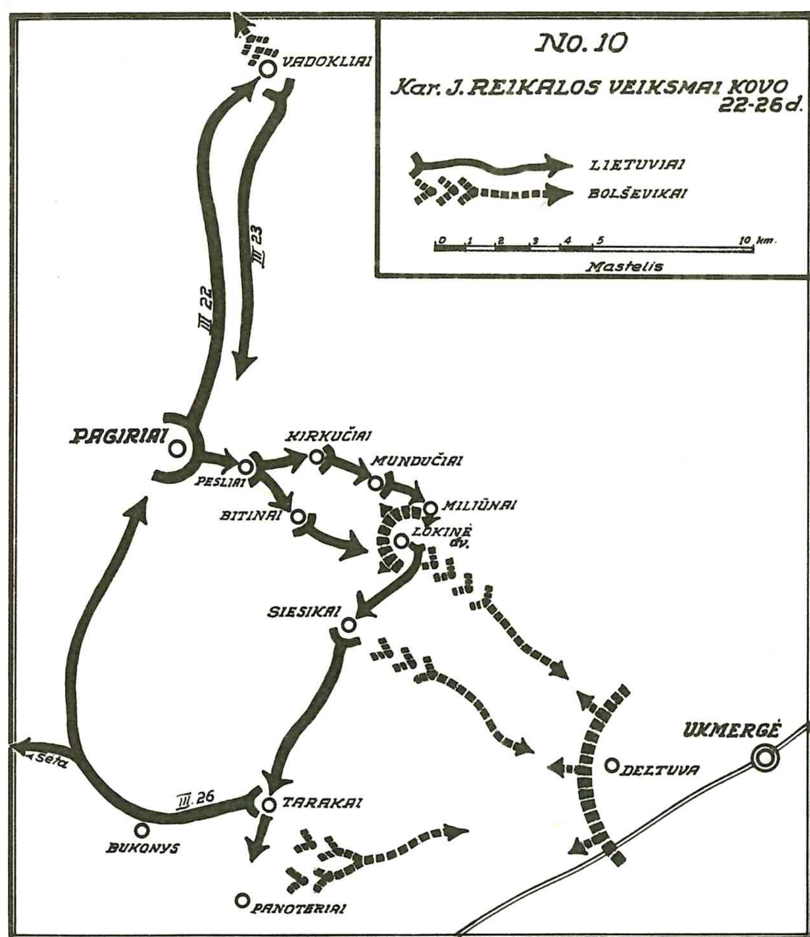
Pagirių partizanai. Pagiriai rusų buvo užimti 1919 m. sausio mėnesį. Jie tuojau panaikino vietos gyventojų išrinktą valsčiaus savivaldybę ir įsteigė revoliucinį komitetą. Gyventojai buvo apkraunami rekvizicijomis. Kovoms prie Kėdainių ir Šėtos pasibaigus ir Šėtą užėmus lietuviams, Pagiriuose apsistojo gana daug raudonarmiečių, kurie plėšė gyventojus. Rekvizicijų ir plėšikavimų iš kantrybės išvesti vietos gyventojai 1919 m. vasario 28 d. Pagiriuose, Saulės mokyklos patalpose, susirinko į protesto mitingą. Mitinge pagiriečių vardu kalbėjo karn. Julius Reikala ir smarkiai susikirto su rusų komisarais. Tą pat dieną J. Reikala pasitraukė į Šėtą ir suorganizavo 19 vyrų partizanų būrio branduolį. Vėliau prisidėjo daugiau vyrų. Pradžioje buvo priimami tik raitieji, vėliau ir pėstininkai. Partizanai pasirašė priesaiką ir savo vadu išrinko karn. J. Reikalą. Jo padėjėjai buvo Povilas Dėdelė ir viršila M. Raila.[16] Pagiriečiai įsitaisė vėliavą, kurios vienoje pusėje buvo Aušros vartų Marija su įrašu „Tavo apgynimo šaukiamės", kitoje pusėje Vytis ir raidės „I P.G.S." (Pirmas Pagirių Gynimo Skyrius". Vėliavą pašventino Šėtos klebonas kun. Jurgis Tilvytis.

Pagirių partizanai

Vyko nuolatiniai susikovimai su bolševikais. Kovo 2-3 d. pagiriečiai drauge su panevėžiečiais puolė ir užėmė Pagirius. Tačiau kovo 7 d. buvo priversti pasitraukti iš Pagirių, bet kovo 8 d. vėl juos atsiėmė. Kovo 11 d. buvo atremtas puolimas 3 bolševikų kuopų, kurios nuo Siesikų ir Vadoklių žygiavo užimti Pagirių. Kovo 22-26 d. Pagirių partizanai, karn. J.Reikalos vadovaujami, talkinami panevėžiečių pėstininkų, raitelių ir kulkosvaidininkų, įvykdė stambesnio masto ekspediciją. Pradėjo žygį Vadoklių puolimu. Tai darė, kad apsaugotų savo fronto kairįjį sparną. Kovo 22 d. puolė ir užvaldė Vadoklius. Kovo 23 d. vėl visas pajėgas sutelkė Pagiriuose. Kovo 24 d. iš Pagirių per Vaivadiškius išvyko į Peslių k. Čia vora buvo perskirta į dvi dalis norint pulti Lokinės dv., kuriame buvo stipri bolševikų užtvara. Pirmoji voros dalis vyko per Kirkučius, Mundučius ir Miliūnus; antroji — per Bitinus į Lokinės dv. Puolimas prasidėjo 10 val. Bolševikai paskubomis pasitraukė. Lokinės dv. 11 val. buvo užimtas. 12 val. vora iš Lokinės dv. išžygiavo į Siesikus. Siesikai buvo užimti be pasipriešinimo.[17]

Kovo 26 d. vora kautynių tvarka išžygiavo iš Siesikų į Pasodės vnk., iš kur bolševikai tuoj pabėgo. Vora tęsė puolimą Tarakų link. Bolševikai po trumpų kautynių pasitraukė iš Tarakų ir kiek vėliau iš Panoterių. (Žr. schemą Nr. 10).

Kovo 26 d. vora, niekeno nekliudoma, grįžo atgal, vieni į Šėtą, kiti į Pagirius.

Šio žygio metu prie Vadoklių buvo nukauti trys mūsų kareiviai, sužeistas vienas karininkas ir šeši kareiviai. Sekantis žygis buvo be nuostolių. Karo grobio paimta: 2 kulkosvaidžiai, šautuvų ir 7 arkliai.

Pavasariui atėjus, dėl lietaus ir tirpstančio sniego, pabiuro keliai, patvino upeliai, tapo visur klampu, sunkiai praeinamos pelkės ir miškai, todėl ir partizanų kovos pasunkėjo. Karn. J. Reikalos partizanai, apie du mėnesius veikę kaip atskiras viene-

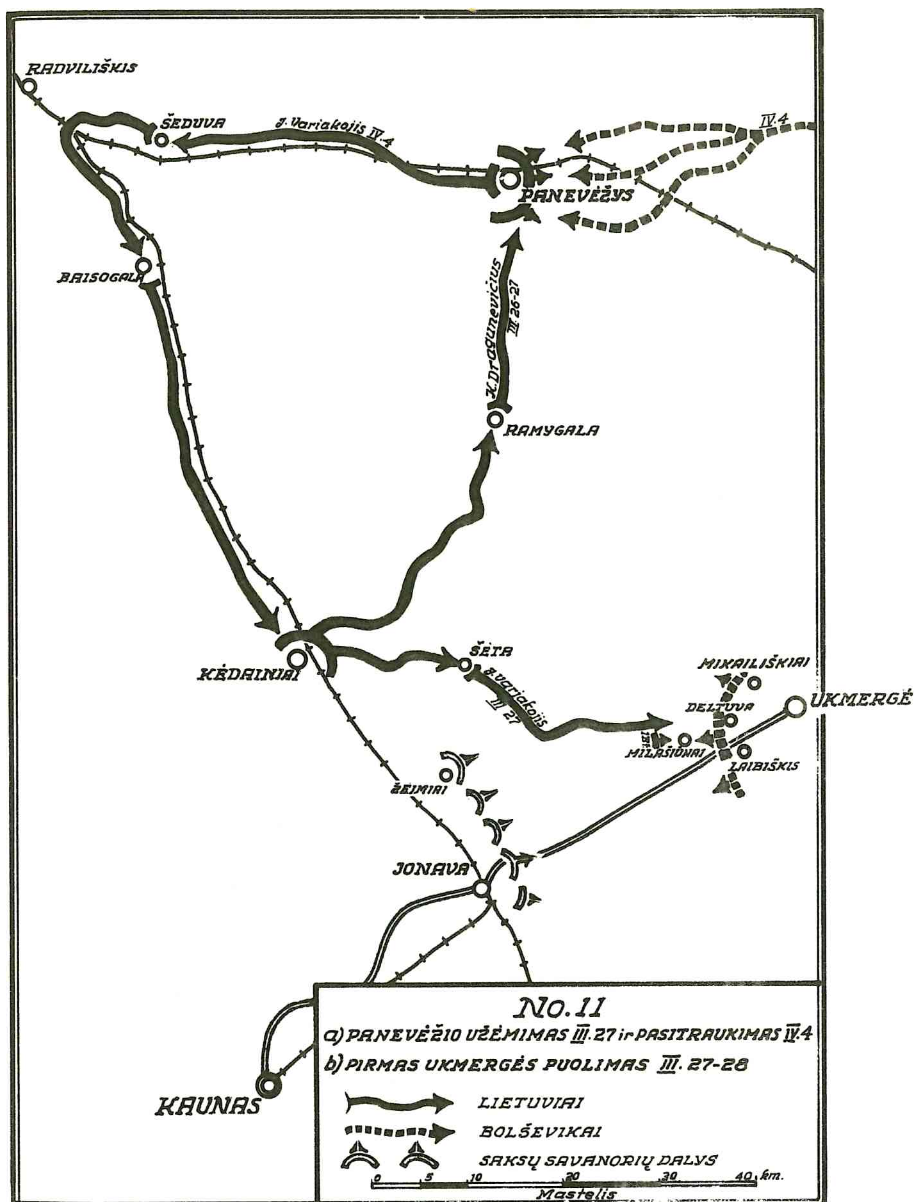
tas, nusprendė įsijungti į Panevėžio atskirą batalioną. Balandžio 23 d. Pagirių partizanai perėjo Panevėžio atsk. bataliono vado valdžion. Raitieji pagiriečiai buvo paskirti į bataliono raitųjų žvalgų komandą, pėstininkai bataliono sudėtyje sudarė atskirą kuopą. Vyresnio amžiaus savanoriai buvo paskirti nerikiuotės tarnybai. Visi partizanai pasirašė pasižadėjimą tarnauti Lietuvos kariuomenėje vienerius metus.[18] Karn. J. Reikala buvo paskirtas Panevėžio atsk. bataliono vado padėjėju. Partizaninėse kovose iš viso žuvo aštuoni partizanai.

Kovos dėl Ukmergės. 1919 m. kovo mėn. pabaigoje Panevėžio atsk. batalionas buvo jau gerokai padidėjęs, sustiprėjęs ir susiorganizavęs. Jis turėjo keturias šaulių kuopas, kulkosvaidžių ir mokomą kuopą, ryšių ir raitųjų žvalgų komandą. Kovo 24 d. į Kėdainius atvyko 1 baterijos būrys, karn. Vinco Geigos vadovaujamas. Artilerijos būrys buvo skiriamas Panevėžio atsk. bataliono kariniams veiksmams paremti. Sulaukę savųjų artileristų, panevėžiečiai nudžiugo, nuotaikos ir pasitikėjimas savo jėgomis padidėjo.

Tuo metu kariuomenės vadovybė Kaune planavo užimti Vilnių. Ukmergė yra į šiaurės vakarus nuo Vilniaus, Vilniaus fronto sparne. Atskiros brigados vadas karn. St. Nastopka pavedė Panevėžio atskiro bataliono vadui karn. J. Variakojui užimti Ukmergę. Ukmergės paėmimas, kariuomenės vadovybės manymu, palengvintų Vilniaus išvadavimą, kuris buvo numatytas vykdyti po kelių dienų.

Karn. J. Variakojis, gavęs uždavinį Ukmergę pulti, tuojau pradėjo ruoštis, bet netikėtos žinios apie bolševikų nesėkmes supainiojo reikalą. Prieš pradėdamas vykdyti puolimą, karn. J. Variakojis gavo tikrų žinių, kad bolševikai yra pasitraukę iš Panevėžio ir jo apylinkių — Subačiaus, Rokiškio link. J. Variakojis nusprendė išnaudoti šią progą ir beveik pusę savo jėgų tuoj pasiuntė į Panevėžį, kas žymiai susilpnino Ukmergės puolimą.

Kovo 27 d. karn. J. Variakojis su dviem pėstininkų kuopomis, kulkosvaidininkų ir artilerijos būriu išvyko į Šėtą pulti Ukmergę. Iki Milašiūnų k., kuris yra prie kelio iš Tarakų į Ukmergę, vora atžygiavo ir priešo nesutiko. Tenka manyti, kad karn. J. Reikalos ekspedicija, kuri juos išvaikė iš Vadoklių, Siesikų, Tarakų ir Panoterių, atėmė bolševikams drąsą atgal sugrįžti į pirmiau laikytas pozicijas.

RADVILIŠKIS
ŠEDUVA
J. Variakojis IV.4
IV.4
PANEVĖŽYS
BAISOGALA
K. Dragunevičius III. 26-27
RAMYGALA
KĖDAINIAI
ŠETA
J. Variakojis III. 27
MIKAILIŠKIAI
DELTUVA
UKMERGĖ
MILAŠIŪNAI
LAIBIŠKIS
ŽEIMIAI
JONAVA
KAUNAS
No. 11
a) PANEVĖŽIO UŽĖMIMAS III. 27 ir PASITRAUKIMAS IV. 4
b) PIRMAS UKMERGĖS PUOLIMAS III. 27-28
LIETUVIAI
BOLŠEVIKAI
SAKSŲ SAVANORIŲ DALYS
0 5 10 20 30 40 km.
Mastelis

Milašiūnuose J. Variakojis sužinojo, kad Ukmergės apylinkėse yra Pskovo, vadinamos Lietuvių divizijos 1, 2 ir 6 šaulių pulkai su artilerija. Priešas laikėsi užėmęs pozicijas: Dovydiškiai-Deltuva-Mikailiškiai. Priešo artilerija buvo pozicijose prie vieškelio Deltuva-Ukmergė.

Kovo 28 d. ankstyvą rytą prasidėjo kautynės. Karn. J. Variakojis su dviem kuopoms vykdė puolimą labai atsargiai. Puolančiuosius bolševikai sutiko artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi. Daugumas mūsų kareivių pirmą kartą pateko į artilerijos ugnį; tas juos truputį nervino. Su šautuvų ir kulkosvaidžių ugnimi jie buvo jau apsipratę ir sugebėdavo saugotis ir prisitaikyti vietos sąlygoms. J. Variakojui ir kitiems šį puolimą vykdžiusiems vadams paaiškėjo, kad jie atsidūrė į priešo gerai paruoštą gynimosi poziciją. Jėgos buvo nelygios: dvi kuopos prieš tris šaulių pulkus. Prie Jonavos-Ukmergės plento stovėjo vokiečiai, bet jie nepuolė, todėl bolševikai galėjo telkti ugnį į mūsų puolančius dalinius. Tokioms aplinkybėms esant, karn. J. Variakojis nusprendė pasitraukti.[19]

Per šias kautynes artilerijos būrys užėmė poziciją prie Milašiūnų k.

Kovo 28 d. apie 15 val. buvo iššautas pirmas atsteigiamos Lietuvos artilerijos šūvis kovoje dėl Tėvynės laisvės. Sviedinys pataikė į Deltuvos kleboniją, kur posėdžiavo bolševikų štabas, bet nesprogo. Jis buvo išimtas gegužės mėn., kai buvo paimta Ukmergė. Vėliau sviedinio kevalas buvo atiduotas Karo muziejui.

Pasitraukimas vyko sėkmingai: kovo 29 d. vora buvo Šėtoje, o užtvaros buvo paliktos Bukonyse, Siesikuose ir Pagiriuose. Artilerijos būrys sustojo pozicijoje prie Pašumierio dv. Nuostoliai mūsų pusėje: du nukauti ir du sužeisti kareiviai. Karo grobis: paimta 12 belaisvių, 1 kulkosvaidis ir lauko virtuvė.

Kovo 30, 31 ir balandžio 1 d. šiame fronto ruože buvo ramu.

Balandžio 2 d. bolševikai pradėjo pulti. Pirmiausia užėmė Bukonis, Siesikus ir Pagirius. Puolė Šėtą ir privertė mūsiškius pasitraukti. Tuo metu karn. J. Variakojo čia nebuvo, jisai buvo išvykęs į Panevėžį. Balandžio 3 d. buvo įvykdytas priešpuolis ir Šėta buvo atsiimta.

Kovos dėl Panevėžio. Panevėžio apylinkėse — Ramygaloje, Krekenavoje, Pociūnėliuose, Baisogaloje ir Šeduvoje veikė bol-

ševikų 47 ir 60 šaulių pulkai. Į šiaurę prie Lėvens ir Mūšos upių veikė 39 ir 41 šaulių pulkai.[20] Šie pulkai buvo Internacionalinės (Latvių antrosios) divizijos, kurios štabas iš Šiaulių kovo mėnesį buvo persikėlęs į Kupiškį ir ten laikinai apsistojęs. Divizija turėjo dar rezerve du šaulių pulkus ir du rusų bolševikų batalionus. Visa divizija, išskyrus 60 latvių bolševikų pulką, sudarė rusai, daugiausia bolševikų mobilizuoti. Pulkų numeracija buvo dažnai keičiama. Patys rusai kariauti nenorėjo, reikšdavo nepasitenkinimą, dažnai net sukildavo. Specialios paskirties bolševikų batalionai ir latvių 60 šaulių bolševikų pulkas buvo naudojami sukilusiems rusams malšinti ir versti juos kariauti. Fronto linijoje 60 latvių bolševikų pulkas pasirodydavo tik kritiškais momentais ir tik trumpam laikui, bolševikų specialios paskirties batalionai fronte tik retkarčiais dalyvaudavo. Rusai žinojo, kad kovo 20 d. Joniškėlyje sukilo 8 žemaičių bolševikų pulkas. Pulko kareiviai prisidėjo prie Joniškėlio partizanų. Dabar bolševikai pripažįsta, jog žemaičių pulke kilo maištas, kurį švelnindami vadina „bruzdėjimu“ ir patvirtina, kad jų dalis perėjo į Lietuvos kariuomenę tarnauti arba dezertyravo.[21] Tuo metu mūsų kariuomenei buvo išduoti vokiečių pilkos spalvos uniforminiai drabužiai. Visa tai neigiamai paveikė rusų kareivių nuotaikas. Rusai buvo pradėję spėlioti, kad vėl tenka su vokiečiais kariauti ir kad jie yra apgaudinėjami savųjų komisarų ir vadų. Vėliau, reikšdami atvirą pasipriešinimą, sukilo. Sukilę, pasitraukė iš fronto ir iš Panevėžio; bolševikų daliniai pakrikai žygiavo Daugpilio link. Pakelyje 60 latvių bolševikų pulkas drauge su bolševikų specialios paskirties batalionais juos suėmė į spąstus ir numalšino.[22]

Karn. J. Variakojis, sužinojęs apie bolševikų pasitraukimą iš Panevėžio, tuoj sudarė rinktinę Panevėžiui užimti. Tačiau neatsisakė ir nuo uždavinio, kurį jam pavedė Atskiros brigados vadas, t.y. pulti ir užimti Ukmergę. Panevėžiui užimti J. Variakojis paskyrė 1 ir 2 kuopas, mokomąją kuopą ir du kulkosvaidžius. Šios rinktinės vadu paskyrė karn. K. Dragunevičių, mokomos kuopos vadą. K. Dragunevičius žygį pradėjo anksti rytą kovo 26 d. Žygiavo trumpiausiu keliu ir be ilgesnio poilsio, nesutikdamas niekur pasipriešinimo, kovo 27 d. atvyko į Panevėžį. Panevėžyje bolševikų nebuvo jau 2-3 dienas; vietos gyventojai miesto apsaugai buvo suorganizavę laikinąją miliciją. Tada karn. K. Dragunevičius 1919 m. kovo 30 d. 11 val. pasiuntęs karn. J.

Variakojui pranešimą, kad 27 d. 11 val. rinktinė atvykusi į Panevėžį, kur gyventojų labai širdingai sutikta. Pagal mūsų žvalgų, išsiųstų į priešo pusę, pranešimus, Raudonosios armijos dalys buvo nuo Panevėžio 35-40 km. Žmonių pasakojimu, bolševikai latviai kaunasi su rusais bolševikais palei Obelius netoli Daugpilio. Dragunevičius laukė ko greičiausio J. Variakojo atvykimo į Panevėžį, nes, pagal paskalas, bolševikai norį vėl Panevėžį užimti, o rinktinė savo jėgomis vargu atlaikysianti puolimą.[23]

Karn. J. Variakojis po nepasisekusio Ukmergės puolimo iš Šėtos išvyko į Panevėžį ir kovo 31 d. perėmė vadovavimą. Karn. K. Dragunevičiaus siųstą pranešimą gavo vėliau, nes su pranešimu siųstas raitelis prasilenkė su J. Variakoju.

Balandžio 2 d. bolševikai priartėjo prie Subačiaus ir tęsė puolamąjį žygį Panevėžio link. Puolimą vykdė 14, 15 ir 17 šaulių pulkai ir Vitebsko komunistų (ČK) batalionas.[24] Balandžio 3 d. jie artinosi prie Panevėžio.

Karn. J. Variakojis nusprendė ginti miestą. Savo turimas mažas jėgas taip išdėstė: šiaurės rytinėje miesto pusėje pozicijas užėmė 1 kuopa, vadovaujama karn. V. Snarskio, o vakarinėje pusėje — 2 kuopa, vadovaujama karn. J. Jurėno. Mokomoji kuopa palikta atsargoje Panevėžyje.

Balandžio 4 d. auštant, bolševikų artilerija pradėjo šaudyti į miestą. Į šiaurę nuo miesto pasigirdo smarkūs kulkosvaidžių ir šautuvų šūviai — ten kovėsi 1 kuopa; jai sustiprinti buvo pasiųsta mokomoji kuopa. 2 kuopos bare priešas puolimą pradėjo vėliau. Pasirodančius bolševikų žvalgus kuopa ugnimi lengvai nuvydavo atgal. Rusai, turėdami žymiai daugiau jėgų, vykdė abipusį Panevėžio apėjimą. Apie 10 val. bolševikų kelios kuopos pradėjo puolimą nuo Staniūnų dv. naujųjų kapinių link. 1 ir mokomoji kuopa neatlaikė priešo puolimo ir pradėjo trauktis. Kautynės persimetė į miestą. Karn. J. Variakojis įsakė trauktis. Iš Panevėžio pasitraukė Smilgių gatve, nes Ramygalos gatvėje jau buvo priešas. J. Variakojis savo vadovietę turėjo turgavietėje, traukėsi pavėluotai ir vos nepateko į bolševikų rankas. Pasitraukusios visos trys kuopos susirinko už miesto prie Savitiškio dv. Pasitraukimo žygis buvo pradėtas tuojau. Nuostoliai buvo nedideli: keletas sunkiai ir lengvai sužeistų. Panevėžyje rinktinė išbuvo 8 dienas, per tą laiką sėkmingai rinko savanorius. Naujai atėjusiems savanoriams ginklai nebuvo duodami, kadangi rink-

tinė jų neturėjo. Žygio metu savanorių naujokų vora buvo didesnė, negu trijų kuopų rinktinė, kuri buvo užėmusi Panevėžį. Tarp įstojusių į kariuomenę buvo karininkų ir puskarininkių, jų tarpe karininkai broliai Juozas ir Tomas Vidugiriai.

Rinktinė per Šeduvą, Baisogalą pasitraukė į Kėdainius.[25] Balandžio 5 d. Panevėžio atsk. batalionas vėl užėmė apsaugos barą: Šėta-Truskava-Surviliškis. Po trumpo laiko panevėžiečiai vėl pradėjo vykdyti „ekspedicijas", kad priešui neduotų ramybės ir jį demoralizuotų.

Užėmęs Panevėžį, Latvių bolševikų antrosios divizijos vadas Andrejevas, įsakė paimti įkaitus: Karsakiškyje, Miežiškiuose ir Panevėžio priemiesčiuose ir suimtuosius prisiųsti į Kupiškį, kur buvo divizijos štabas.[26]

II

ŽEMAIČIŲ ŽEMĖJE

Bolševikų veržimasis į Lietuvos gilumą. 1919 m. sausio 15 d. bolševikų Internacionalinės divizijos, kuri 1919 m. sausio 23 d. buvo pavadinta Antrąja latvių šaulių divizija, dalinys atvyko į Šiaulius. Čia jis rado vietos lietuvius bolševikus susiorganizavusius ir vokiečių kareivių spartakininkų pagalba paėmusius Šiaulius valdyti. Šiauliuose jie rado besiorganizuojantį ir kovos vienetą, vadinamąjį „Žemaičių pulką", kuris vėliau buvo pavadintas „8 Žemaičių pulku" ir perėjo Internacionalinės (Antrosios latvių) divizijos vado vadovybėn.[27] Vėliau į Šiaulius atvyko 39 ir 47 šaulių bolševikų pulkai, taip pat 41 ir 60 šios divizijos pulkai buvo pakelėje. 41 šaulių pulkas laikinai paliktas Panevėžyje. Internacionalinės divizijos kariai daugiausia buvo iš Maskvos apylinkių mobilizuoti rusai. Divizijos pavadinimas buvo parinktas propagandiniais sumetimais. Užėmus Šiaulius, divizijai buvo įsakyta pult Telšių - Palangos kryptimi, tiksliau sakant, užimti Žemaitiją. Divizija priklausė Latvijos bolševikų armijos vadui, kuris davė divizijai uždavinį, įsakydamas vykdyti nedelsiant ir greitai. Ši divizija, užimdama Rokiškį, Panevėžį, Radviliškį ir Šiaulius, nors nesutikdama jokio pasipriešinimo, žygiavo labai lėtai. Pakelėje jai reikėjo vis stovinėti, kad pašalintų vietos lietuvių suorganizuotas savivaldybes, jų vietoje organizuotų revoliucinius komitetus ir apsirūpintų maistu bei pašaru iš vietos gyventojų išteklių.

Tarybinio istoriko B. Vaitkevičiaus tvirtinimu, ne visur maisto tiekimas buvo reikiamai sutvarkytas, todėl neretai ka-

riuomenės daliniams tekdavę patiems savimi pasirūpinti. Esą mažiau sąmoningi raudonarmiečiai kartais grobstydavę. Šių negerovių, nepaisant „Lietuvos revoliucinės vyriausybės“ grasinimų, nepavykę išgyvendinti.

Paprastais žodžiais sakant, raudonarmiečių užimtose Lietuvos srityse vyko visuotini plėšikavimai, maisto išteklių, arklių, gyvulių atiminėjimas.

Ne tik raudonosios armijos daliniai apsirūpindavo maistu, pašaru, bet rekvizuodavo gyventojų paskutiniuosius maisto išteklius ir siuntė „Tarybų Latvijai“ ir Sovietų Rusijos raudoniesiems. Dabar tvirtinama, jog Lietuvos valstiečiai savanoriškai teikė pagalbą raudoniesiems.[28]

Armijos vado paraginta, Internacionalinė — arba Antroji latvių — divizija sausio antroje pusėje šiek tiek energingiau veikė. Jai buvo įsakyta kautis su lietuviais, latviais ir vokiečiais, jeigu jie pasipriešintų.

39 šaulių pulkas buvo nukreiptas į Kuršėnus, toliau Papilės, Viekšnių, Tirkšlių kryptimi. Sausio pabaigoje pulkas priartėjo prie Mažeikių. Vasario 2 d. į Mažeikius atvyko latvių bolševikų pulkas, todėl 39 šaulių pulkas pasuko į Tirkšlius ir laikinai sustojo Tolimesnis žygis buvo trukdomas, nes pradėjo veikti žemaičių partizanai Židikų - Sedos apylinkėse, tačiau rimtų kliūčių nesudarė, nes jų buvo tik maži būreliai.

47 šaulių pulkas sausio pabaigoje užėmė Kelmę. Už Kelmės susitiko su vokiečių kpt. Randowo rinktine, kuri nesitraukė, tad pulkas sustojo abipus plento prie Kelmės, o vieną batalioną pasiuntė į Telšius, kuriuos trumpam laikui buvo paėmę.

Tarp 39 ir 47 bolševikų pulkų buvo didelė spraga, tai vasario 24 d. Internacionalinės divizijos vadovybė pasiuntė 8 Žemaičių pulką Luokės - Telšių kryptimi. Jis drauge su 39 šaulių pulku turėjo atsiimti Telšius ir Sedą.[29]

Tuo laiku silpna Liepojos rinktinė atkakliai gynė Liepoją nuo latvių šaulių bolševikų puolimų prie Ventos upės. Tilžės-Tauragės-Kelmės-Šiaulių kryptį saugojo taipgi silpna, vieno bataliono pajėgumo vokiečių kpt. Randow rinktinė. Tarp šių rinktinių buvo tuštuma, kurioje tik Sedos, Židikų, Skuodo apylinkėse veikė negausūs karn. P. Plechavičiaus partizanai. Jie buvo organizuoti savanoriškai, milicijos pagrindu, menkai ginkluoti. Jų

tikslas buvo saugoti ir ginti vietos davivaldybes nuo komunistų teroro, bet jie didesnėms kautynėms nebuvo paruošti, tačiau į juos bolševikai atkreipė didelį dėmesį: širdo ir kovojo su jais. Į šitą tuštumą Internacionalinės divizijos vadas, paragintas Latvijos srities armijos vado, nukreipė 39 ir 8 Žemaičių šaulių pulkus, norėdamas užimti Palangą. Užėmę Palangą, tikėjosi atkirsti gynusios Ventos pozicijas rinktinės kelią su Liepoja ir Rytprūsiais ir priversti pasiduoti.

1919 m. sausio 25 d. vietos lietuviai bolševikai su spartakininkų pagalba užėmė Telšius, Sedą ir laukė atvykstančių rusų. Tada susidarė grėsmė ir kpt. Randowo rinktinės kairiajam sparnui. Padėtis buvo kritiška.

Vokiečiai ir Rytprūsių sienos saugumas. Aktyvūs bolševikų karo veiksmai ir jų artėjimas prie Rytprūsių sienos sukėlė Vokietijos vyriausybei Berlyne susirūpinimą. Taip pat susirūpino ir Pabaltijo vokiečiai, kurie maldavo Vokietijos pagalbos prieš bolševikus. Buvo bijoma, kad bolševikai, priartėję prie Rytprūsių sienos, galėsią padrąsinti Vokietijos komunistus (spartakininkus) sukilti, žadėdami jiems greitą rusų bolševikų paramą.

Vokiečių kariuomenės vadovybė įsakė VIII armijos vadui būtinai išlaikyti Liepojos prietiltį ir neprileisti bolševikų prie Rytprūsių sienos. Pakrikusiai vokiečių armijai buvo sunkus uždavinys trumpu laiku tatai atlikti. Į Liepoją pasiuntė mjr. Bischoffą su mažu būriu kareivių, kuris perėmė Liepojos fronto vadovavimą.

Į Salantų, Kartenos ir Plungės apylinkes buvo pasiųstos užtvaros. Tauragės apylinkėje buvo telkiami vokiečiai savanoriai, kad sustiprintų kpt. Randowo rinktinę. Vokiečių karinių junginių vadai į lietuvius jau tada pradėjo palankiau žiūrėti, nebuvo trukdoma lietuviams organizuotis, kai kurie vadai teikė net paramos, siūlė lietuviams bendradarbiauti, kovojant su rusų bolševikais. Abiejų kariuomenių uždaviniai sutapo, lietuviai pamiršo skriaudas, pamažu tarp abiejų kariuomenių išsivystė sklandus bendradarbiavimas.

Karaliaučiuje (vėliau perkelta į Barštyną (Bartenstein) sausio 24 d. buvo sudaryta vokiečių šiaurės kariuomenės vyriausioji vadovybė. Vadu buvo paskirtas gen. Quast, štabo viršininku — gen. mjr. von Seeckt. Jai buvo duotas uždavinys or-

ganizuoti kariuomenės dalis, kad apsaugotų Rytprūsius nuo bolševikų įsiveržimo.[30]

Šiaurės kariuomenės vadovybė, gavusi tokį uždavinį, nusprendė sulaikyti ir atstumti bolševikus kaip galima toliau nuo Rytprūsių sienos. Tuoj pradėjo telkti vokiečius savanorius. Organizacijos sudarymas ir kariuomenės dalių sutelkimas užtrūko ištisą vasario mėnesį. Suorganizavusi pakankamai kariuomenės, Liepojos frontan sutelkė VI rezervo korpą, susidedantį iš I Geležinės divizijos, I Gvardijos rezervo divizijos ir 3 Landeswehro, Latvijos vokiečių savanorių vieneto. Korpo vadu buvo paskirtas generolas grafas Rudiger von der Goltz, pagarsėjęs 1918 m., kovojant su bolševikais Suomijos nepriklausomybės kovose. Į šį korpą stojo daug savanorių, dalyvavusių kovose Suomijoje su rusų bolševikais. Į Liepoją gen. R. Goltzas atvyko vasario 2 d. ir tuoj pradėjo kovą su prokomunistinio Liepojos Soldantenrato įtaka.[31] Vokiečių nepatikimi daliniai buvo išsiunčiami į Vokietiją, jų vieton atvykdavo savanorių. Savanorių korpas buvo pradėtas telkti vasario pradžioje, o baigtas vasario pabaigoje. Tolimesnis jo formavimas bei papildymai vyko fronte, jau vykstant kovoms. Pirmieji atvykę iš Rytprūsių savanoriai buvo nukreipti į Skuodą, kurį bolševikai kėsinosi užimti.

Tauragės-Skaudvilės apylinkėje buvo suorganizuota vadinamoji „Generalkommando 52", į kurią įsijungė ir kpt. Randowo rinktinė. Generalkommando 52 vasario pabaigoje buvo pertvarkyta į „Šiaulių brigadą" (Brigade Schaulen). Operacijos atžvilgiu brigada priklausė gen. R. Goltzui. Šiems vokiečių junginiams buvo duotas bendras įsakymas: nublokšti rusų bolševikų kariuomenę į šiaurės rytus tiek toli, kad vokiečiai vėl galėtų laisvai naudotis geležinkeliu Liepoja-Mažeikiai-Radviliškis-Kėdainiai.

Vasario pabaigoje vokiečiai suaktyvino savo veiklą; jie iš gynimosi perėjo į puolimą. Užėmę Telšius, vasario 26 - 27 d. vokiečių mjr. Schlentherio rinktinė sumušė prie Luokės vadinamą 8 Žemaičių bolševikų pulką ir rusų 47 šaulių pulką ir privertė juos trauktis į Kuršėnus. Kovo 2 d. užėmė Navarėnus. Po kautynių prie Luokės, kur 8 Žemaičių pulkas itin žymiai nukentėjo, bolševikai netvarkingai pradėjo trauktis, pradžioje į Kuršėnus, paskui susirinko Šiauliuose.[32]

Kovo 3 d. vokiečiai vėl pradėjo puolimą. Operacijų tikslas buvo išvaduoti iš bolševikų Kuršo vakarinę dalį. Pagrindinis smūgis buvo nukreiptas pagal geležinkelį: Mažeikiai-Mintauja. Ti-

kėjosi atkirsti rusų bolševikų jėgas Kuršo pusiasalyje, prispausti jas prie Rygos įlankos ir priversti pasiduoti arba sunaikinti. Ši operacija palietė ir šiaurinės Lietuvos dalį. Operacijoje dalyvavo: vokiečių VI rezervo korpas, Šiaulių brigada, Pabaltijo Landeswehras, latvių kariuomenės plk. O. Kolpako batalionas, Žemaičių partizanai ir lietuvių kariuomenės daliniai iš Baisogalos apylinkių.

Kovo 3 d. buvo užimti Mažeikiai ir Tirkšliai. Šias vietoves užimant dalyvavo ir Žemaičių partizanai. Betgi bolševikai su pagalba šarvuotų traukinių kontratakavo ir Mažeikius atsiėmė. Vokiečiai su lietuviais puolimą pakartojo ir kovo 5 d. buvo atsiimti Mažeikiai ir užimti Viekšniai. Mažeikius gynė lietuvių raudonarmiečių mažas dalinys ir latvių trečias šaulių bolševikų pulkas.

Kovo 7 d. buvo užimti Kuršėnai. Kovo 11 d. vokiečiai užėmė Šiaulius, Meškuičius ir Žagarę. Kovo 12 d. užėmė Radviliškį, kovo 14 d. vokiečiai bendrai su lietuvių kariuomenės daliniais užėmė Šeduvą. Kovo 18 d. Pabaltijo Landeswehras užėmė Mintaują. Kovo 20 d. ir 21 d. rusų bolševikai, sulaukę pastiprinimų, kontratakavo Landeswehro dalinius ir norėjo atsiimti Mintaują, tačiau vokiečiams atvyko pagalba ir bolševikų puolimai buvo atmušti. Tolimesni vokiečių puolimai bendrai su latvių tautine kariuomene buvo nukreipti Rygos link. Šiaurės Lietuvoje frontas paliko pasyvus.

Šiaurės Lietuvoje vokiečiai laikėsi riboje: Kyburiai-Linkuva-Klovainiai-Suvainiškis. Rusai pradžioje pasitraukė į Mūšos ir Lėvens krantus. Vėliau traukėsi Rokiškio-Obelių link, nors ir nepersekiojami. Tarp jų pozicijų susidarė tuštuma prie Mūšos ir Lėvens upių, kurią užpildė Joniškėlio partizanai.

Latvių kariniai daliniai. Pirmojo pasaulinio karo metą Latvija nuo 1915 m. rudens kuone visą laiką išbuvo padalinta tarp vokiečių ir rusų. Fronto linija 1915 m. rudenį nusistojo palei Dauguvos upę su stipriu rusų prietilčiu prie Rygos. Taip išbuvo daugiau kaip du metu. Reikšmingą įnašą karo metu padarė latvių šauliai (Latviešu strelniki), kurie kariavo prieš vokiečius Latvijos teritorijoje, daugiausia prietiltyje prie Rygos. Rusų caro vyriausybės leidimu, dar 1915 m. buvo sudaryti 8 latvių šaulių pulkai apie 30.000 vyrų, kuriems vadovavo latviai karininkai,[33] juose buvo ir lietuvių karininkų bei kareivių.

Vokiečiai Rygą užėmė po revoliucijos — tik 1917 m. rugsėjo 3 d., o visą Latviją ir Estiją užėmė 1918 m. vasario pabaigoje.

Vyriausioji vokiečių karo vadovybė po pasirašymo vadinamosios Lietuvos Brastos taikos sutarties su Sovietų Rusija, pageidavo konkrečių žygių, t. y., iš latvių ir estų žemių sudaryti vokiečiams palankią Baltijos hercogiją. Šį jų sumanymą aktyviai rėmė Latvijos ir Estijos dvarininkai vokiečiai. Visus vokiečių puoselėjimus Pabaltijyje palaidojo pralaimėtas karas su Sąjungininkais.

1918 m. lapkričio 17 d. buvo sudaryta Latvių taryba, kurioje dalyvavo visų partijų, išskyrus bolševikus, atstovai. 1918 m. lapkričio 18 d .Taryba paskelbė Latvijos nepriklausomybę ir sudarė laikinąją vyriausybę, vadovaujamą K. Ulmanio.[34] Tautos Tarybos pirmininku buvo išrinktas Jānis Čakstē.

1918 m. gruodžio mėn. Sovietų Rusija pradėjo karo žygį Pabaltijo kraštams užimti. Dvi rusų ir trys latvių bolševikų brigados 1918 m. gruodžio 3 d. įsiveržė į Latviją. Rusijoje sudarė Latvijos bolševikinę vyriausybę, Maskvos patikėtinę, P. Stučkos vadovaujamą. 1919 m. sausio 3 d. rusų kariuomenė užėmė Rygą ir paskelbė Latviją sovietine respublika.

VIII Vokietijos armija, ligi Vokietijai pralaimint karą, laikė okupavusi visą Estiją, Latviją ir dalį Lietuvos, būtent: Žemaitiją, vidurinę ir šiaurinę Lietuvą: Šiaulius, Panevėžį, Uteną, Zarasus. Vokietijai karą pralaimėjus ir įvykus Vokietijoje revoliucijai, ši okupacinė armija tuoj pakriko: įsisteigė probolševikiškų Soldatenratų (Kareivių tarybos), nustojo klausyti vadų paliepimų, be pasipriešinimo bolševikams traukėsi į Vokietiją. Ji trukdė net latviams organizuotis. VIII armijos pakrikimas buvo daug didesnis, negu X armijos, kuri buvo okupavusi pietų Lietuvos dalį, ir kurios štabas buvo Gardine ir jai vadovavo gen. von Falkenhayn. VIII armijos kariai buvo visi senesnio amžiaus, kuriems karas buvo iki soties įkyrėjęs.

Ginklų vokiečiai davė tik naujai susiorganizavusiam Pabaltijo vokiečių kariniam vienetui — Landeswehrui. Į Landeswehrą savanoriais stojo daug Rygos miestiečių ir Pabaltijo vokiečių, norinčių kovoti dėl savo krašto išlaisvinimo. Jais pasitikėjo vokiečių karinė vadovybė.[35] Bet latvių tautiniams daliniams vokiečiai nedavė ginklų, nes jais nepasitikėjo, tuo tarpu „Soldatenratai" rūpinosi apginkluoti latvius bolševikus.

1918 m. gruodžio 1 d. į Liepoją įplaukė anglų admirolo Sinclair kreiseris „Cardiff" ir šeši naikintuvai. Gruodžio 17 d. adm. Sinclair su keliais karo laivais atplaukė į Rygą. Anglai atvežė į Liepoją Latvijos kariuomenei 50 kulkosvaidžių, 5.000 šautuvų, šaudmenų ir pažadėjo Latvijos vyriausybei pagalbą, kovojant jiems su bolševikais.[36]

Rusų bolševikams puolant, Rygoje kilo panika, bet anglų laivynas pagelbėjo latviams evakuoti Rygą. Vokiečiai pasitraukė į Ventos upės ribą prie Liepojos uosto. Latvijos vyriausybė persikėlė į Liepoją, kurią prie Ventos gynė vokiečiai ir paskubomis suorganizuotas plk. O. Kolpaks latvių batalionas bei vokiečių Pabaltijo Landeswehras. Sausio 30 d. bolševikai užėmė Ventpilį ir Kuldingą. Neužimtas liko tik siauras ruožas prie Valko Latvijos šiaurėje. Valko apylinkėje plk. Zemītans organizavo Latvijos kariuomenę. Prieš jį bolševikai nukreipė tris latvių bolševikų šaulių pulkus. Zemitanui į pagalbą tuoj atvyko estų ir suomių šauliai, kurie, Estijos plk. Laidoneriui sumaniai ir energingai vadovaujant, bolševikų pulimą atrėmė ir ten padėtis trumpam laikui stabilizavosi.

Rusijos revoliucijos pradžioje Estija dar nebuvo vokiečių okupuota. Rusijos laikinoji revoliucinė vyriausybė leido estams steigti savo batalionus, kuriuos vėliau estai jau panaudojo kovai su bolševikais.

Prie Liepojos buvo sunkiau. Šia kryptimi rusų bolševikai nukreipė dvi latvių bolševikų šaulių brigadas ir dar keletą rusų bolševikų dalinių. Puolimai buvo nuolat vykdomi. Liepoją gynė vokiečiai, kurių 1919 m. sausio viduryje tebuvo likę Liepojoje ir jo apylinkėse apie tris batalionus, Baltijos Landeswehras, maždaug apie 1.200 vyrų ir latvių plk. O. Kolpaks batalionas.

1919 m. kovo 1 d. Lietuva sudarė sutartį su Latvija, kuriai suteikė penkių milijonų markių paskolą. Latvijos vyriausybė pasižadėjo priimti Lietuvai siunčiamas prekes ir karo medžiagą į Liepojos uostą. Be to, Lietuvai buvo patikrinta teisė atsiųsti savo ginkluotą dalinį į Liepoją apsaugoti savo prekes ir karinę medžiagą. Sutarties 11 paragrafu abi vyriausybės įsipareigojo veikti sutartinai, kovojant su bolševikais.[37]

Latvijos K. Ulmanio vyriausybė 1918 m. gruodžio 29 d. sudarė su Vokietijos valdžios įgaliotiniu A. Winnigu sutartį, pasižadėdama svetimų valstybių savanoriams kariams, kovojusiems dėl Latvijos laisvės su Sovietų Rusija ne trumpiau kaip ketu-

rias savaites, suteikti Latvijos pilietybę. Vėliau K. Ulmanio ir Winnigo buvo sutarta ir dėl savanorių aprūpinimo žeme.

Vokietijos kariniai sluoksniai, pralaimėję karą Vakaruose, nukreipė savo dėmesį į Pabaltijo valstybes, kur norėjo, prisidengdami kova su bolševikais, išlaikyti šiuos kraštus savo politinėje ir ekonominėje priklausomybėje. Gen. R. Goltzas kvietė savanorius iš Vokietijos, žadėdamas ne tik gerus atlyginimus, bet ir žemės kurtis Latvijoje.[38]

1919 m. balandžio 16 d. Landeswehro dalinys, vadovaujamas grafo Manteufelio, bet su pritarimu gen. von der Goltzo, įvykdė perversmą Liepojoje, norėdamas nušalinti teisėtą Latvijos K. Ulmanio vyriausybę. Beveik visi kabineto nariai ir Tautinės Tarybos nariai išvengė arešto ir daugiau kaip porą mėnesių, pasirinkę sau buveinę Latvijos laive, bet Sąjungininkų apsaugoje, ėjo savo pareigas.

1919 m. gegužės 10 d. vokiečių buvo sudarytas koloborantų kunigo A. Needros kabinetas, kuriame buvo 1/3 vokiečių, kiti latviai provokiško nusistatymo, kuris Latvijoje visiškai neturėjo autoriteto. A. Needros kabinetas laikėsi tol, kol latviai su estais nugalėjo vokiečių dalinius prie Kėsio 1919 m. birželio 22 d. Santarvininkai įsakė vokiečių daliniams apleisti Liepoją, o K. Ulmanio vyriausybė grįžo 1919 VII 8 d. į išlaisvintą Rygą.[39]

8 Žemaičių pulkas. Prieš pirmąjį pasaulinį karą Šiauliuose lietuviška veikla buvo labai gyva. Gyveno nemažas skaičius lietuvių inteligentų, kurie vadovavo šiai veiklai. Gyvas ir judrus buvo lietuvių jaunimas Šiauliuose ir jų apylinkėse. Karo metu 1915 m. Šiauliai buvo išdeginti, sugriauti ir pateko vokiečių okupacijon. Daug lietuviškos inteligentijos pasitraukė Rusijon, apmirė lietuviškas gyvenimas, nes vokiečių okupacinė valdžia draudė draugijinį gyvenimą ir kultūrinę veiklą. Dar 1915 m. liepos 28 d. vyriausias Rytų fronto vokiečių kariuomenės vadas P. von Hindenburgas įsakymu griežtai uždraudė visokią politinę veiklą.[40]

1918 m., Vokietijos su Rusija karui pasibaigus, į Šiaulius grįžo dalis pabėgėlių iš Rusijos. Lietuviškoji veikla truputį atsigavo, bet negalėjo prilygti prieškarinei. Ypatingai buvo silpnos lietuvių jaunimo organizacijos, rodė labai mažai gyvumo net ir po 1918 m. lapkričio 9 d. įvykusios Vokietijos revoliucijos. Į šį karo nuskurdintą miestą bolševikai atkreipė ypatingą dė-

mesį. Susitelkę jame lietuviai bolševikai už rusiškus pinigus išvystė ypatingai stiprią propagandą su vokiečių spartakininkų pagalba perėmė miesto valdymą į savo rankas. Lietuvis karn. Feliksas Baltušis-Žemaitis, kuriam Šiaulių miesto valdyba buvo pavedusi milicijos organizavimą, perėjo rusų raudonosios armijos tarnybon ir pradėjo organizuoti bolševikų karinius dalinius. 1919 m. sausio 8 d. jo vadovaujami Šiaulių raudongvardiečiai apsiautė vokiečių komendantūrą ir privertė vokiečius pasiduoti.[41] Bolševikai, gudriai vesdami propagandą, rodydami meilę savo kraštui ir neapykantą vokiečiams, palikdami nuošaliai rusiškąjį bolševizmą, priviliojo apie 900-1.000 jaunimo į raudonąją armiją. Pradžioje šis vienetas buvo pavadintas „Žemaičių pulku". vėliau „8 Žemaičių pulku". Pirmuosius ginklus gavo iš vokiečių. Galutinai ir pilnai apsiginklavo, kai atvyko į Šiaulius rusų bolševikų Internacionalinė divizija. Pulko vadu pasiliko F. Baltušis-Žemaitis. Be pulko vado, jame buvo 2 ar 3 lietuviai karininkai. Vasario 24 d. pulkas po trumpo apmokymo buvo pasiųstas į frontą Žemaitijon. Kai pulko branduolys pasiekė Luokę, vasario 26-27 d. buvo užpultas vokiečių mjr. Schlentherio rinktinės. Kautynės buvo smarkios, tęsėsi 4 valandas, Žemaičių pulką sumušė ir privertė trauktis.[42] Neteko apie 200 nukautų, buvo daug sužeistų ir patekusių į nelaisvę. Kai kuriuos nelaisvius vokiečiai vietoje sušaudė. Po šios nesėkmės 8 Žemaičių pulko likučiai pasitraukė į Kuršėnus, paskui į Šiaulius, kur buvo papildytas ir vėl pasiųstas į frontą prie Bubių. Vokiečiams puolant, 8 Žemaičių pulkas per Šiaulius, Lygumus, pasitraukė į Joniškėlį. Pulkui vadovavo Orlovskij. F. Žemaitis išvyko į Panevėžį. Antros latvių bolševikų divizijos I brigados vadovybė, kuriai pulkas buvo pavaldus, apkaltino F. Baltušį-Žemaitį Šiaulių miesto atidavimu. F. Baltušis-Žemaitis tuojau išvyko į Vilnių ieškoti paramos. Vilniuje buvo įsakyta 8 Žemaičių pulko likučius pervesti į Pskovo (Lietuvių) diviziją.[43]

Pulko kariai išvarginti nesėkmės, kovojant su vokiečiais, apgaulės būdu bolševikų suvilioti, slegiami blogos nuotaikos, be vado Baltušio-Žemaičio kovo 20 d. atvyko į Joniškėlį. Nusiminusius karius gyventojai guodė ir siūlė pereiti Lietuvos kariuomenės tarnybon. Daugumas pritarė, kai kurie svyravo, baiminosi, kad nebūtų baudžiami. Sužinoję apie tai, Joniškėlio partizanai kurstė sukilti, vyko lietuvių bolševikų savitarpio ginčai, kurie vos nepasibaigė kautynėmis. Bolševikų agitatoriai pabėgo. Parti-

zanų karininkams A. Stapulioniui ir K. Vitartui apie 300 lietuvių raudonarmiečių vyrų atidavė ginklus. Likučius Orlovskij (pulko vado padėjėjas) nuvedė į Kupiškį. Iš Kupiškio F. Baltušis-Žemaitis juos nugabeno į Ukmergę ir įjungė į Pskovo diviziją — viso 98 karius.[44] Keliasdešimt jo vyrų, jų tarpe du karininkai, stojo į Lietuvos kariuomenę. Joniškeliečiai džiaugėsi gavę iš jų daug ginklų.

Žemaičių pulko sukilimą ir persimetimą žymia dalimi pas lietuvius patvirtina ir Lietuvos bolševikiniai šaltiniai.[45]

Be 8 Žemaičių pulko, buvo organizuota dar keletas smulkių lietuvių bolševikų dalinėlių: Panevėžyje, Rokiškyje, Joniškėlyje, Kuršėnuose ir Mažeikiuose, maždaug būrio pajėgumo. Balandžio - gegužės mėn. visi šie dalinėliai buvo įjungti į bolševikų kariuomenės dalis. Atskiro dalinio sudaryti negalėjo, nes lietuvių buvo maža. Rusijoje jų daug žuvo pilietinio karo metu.

Tarybinis istorikas B. Vaitkevičius pateikia tokių statistikos duomenų apie „lietuvių dalinius", kovojusius 1918-1919 m. dėl sovietinės santvarkos įvedimo Lietuvoje. Visuose daliniuose visų ginklų rūšių apytikrį skaičių jis nurodo buvus apie 5.000 karių. Gi Pskovo divizijoje, pavadintoje Lietuvių divizija, 1919 m. kovo 20 d. buvę iš viso 7.330 pėstininkų, 69 raiteliai, 104 kulkosvaidžiai, 12 pabūklų, 8 lėktuvai; pagal tuos pat duomenis esą buvę 1.000 lietuvių karių. Tačiau iš tikrųjų ir šioje Pskovo divizijoje lietuvių buvo mažai.

Antroje latvių bolševikų divizijoje, kuriai priklausė vadinamasis 8 Žemaičių pulkas, tas pat tarybinis istorikas nurodo buvus irgi 1.000 lietuvių karių. Betgi ir šis autoriaus teigimas neatrodo teisingas, nes jis tame pat straipsnyje pažymi, jog 1919 m. kovo 20 d. maište Joniškėlyje tame pulke tepalikę tik 98 kariai lietuviai, ir šis „pulko" likutis atžygiavęs į Ukmergę ir įsiliejęs vad. Lietuvių divizijon.[46]

Joniškėlio partizanai. Užėmę Šiaulius 1919 m. kovo mėn. 11 d., vokiečiai tęsė puolimą Jelgavos (Mintaujos) - Rygos kryptimi. Dešinįjį sparną iš rytų pridengė Šiaulių brigada (Brigade Schaulen), dviejų pėstininkų pulkų pajėgumo. Priėję Šuoją (dešinysis Nevėžio intakas) ir užėmę Smilgius, Klovainius, Pakruojį, Linkuvą, Žeimelį, Bauskę sustojo. Kovo 21-22 dienomis prie Bauskės, Latvijoje, įvyko smarkios kautynės vokiečių su bolševikais. Pastarieji buvo sumušti ir priversti trauktis. Trau-

kėsi Daugpilio link, buvo pakrikę visame šio fronto ruože — apleido Panevėžį, Biržus ir jų apylinkes. Lietuvių Panevėžio bataliono daliniai kovo 27 d. buvo užėmę Panevėžį; partizanai kovo 28 d. užėmė Biržus ir Vabalninką.

Bolševikai pasitraukė į rytus niekeno nepersekiojami. Vokiečiai toliau Klovainių-Žeimelio Bauskės ribos nežygiavo. Drauge su rusais bolševikais pasitraukė ir jų revoliuciniai komitetai. Tarp vokiečių ir pasitraukusių bolševikų susidarė tuštuma — niekeno žemė, kurioje susiorganizavo Joniškėlio partizanai savo apylinkėms ginti.

Nėra tikslių žinių nuo kada jie pradėjo partizanais vadintis. Balandžio mėn. išsivystė partizaninė veikla, kuriai pagrindą sudarė valsčių milicija, vis dar apsaugos būriais vadinama.

Salptoji joniškeliečių organizacija nuo kovo 22 d. pradėjo veikti viešai. Vadovavimą perėmė J. Navakas, buvęs Joniškėlio komiteto pirmininkas, su karn. A. Kazilevičiumi, abu 1918 m. lapkričio 27 d. seimelio šioms pareigoms išrinkti. Visų pirma buvo tvarkomi apskrities administraciniai reikalai. Kovo 29 d. paskelbė, kad visą valdžią apskrityje ir valsčiuose perima senieji visų žmonių išrinktieji komitetai, o bolševikų išleisti įsakymai, paliepimai yra neteisėti ir toliau negalioja. Tuojau susiorganizavo Pušaloto, Pumpėnų, Joniškėlio, Pasvalio, Saločių, Vaškų, Daujėnų, Krinčino, Pakruojo, Žeimelio valsčiai ir juose milicija. Lygiagrečiai organizavosi ir kaimyniniai valsčiai Panevėžio, Šiaulių ir Biržų aps. Vietoje esantieji karininkai, mokytojai, inteligentai ir valstiečiai perėmė vadovavimą ir visais reikalais rodė didelę iniciatyvą.

Joniškėlio komitetas tvarkė administracinius ir apsaugos reikalus. 1919 m. balandžio 5 d. J. Navakas ir A. Kazilevičius Joniškėlio aps. valdybos vardu atsišaukimu kreipėsi į apskrities gyventojus ir įsakė kiekvienam valsčiui duoti dešimt pėsčių ir penkis raitelius, kad galima būtų sėkmingai apsiginti nuo bolševikų.[47] Per Šiauliuose įsteigtą karo komendantūrą Joniškėlis palaikė ryšius su Lietuvos vyriausybe. Daug administracinių ir karinių reikalų tekdavo spręsti vietoje ir leisti gyventojams atitinkamus patvarkymus. Kai kuriuos Lietuvos vyriausybės įsakymus bei įstatymus joniškėliečiai nusirašydavo ir skelbdavo savo apskrities vardu. Dėl Joniškėlio apskrities vadovybės vykdomo savarankiškumo ir rodomos didelės iniciatyvos ji buvo praminta „Joniškėlio respublika". Tai buvo vienas iš di-

džiausių ir veikliausių partizaninės kovos vienetų laisvės kovų metu Lietuvoje.

Visiems Joniškėlio apylinkės veikėjams, kaip kariams, taip ir civiliams asmenims, buvo aišku ir suprantama, kad bolševikų pasitraukusi kariuomenė apsitvarkiusi sugrįš, kai tik pastebės, kad nėra jėgos, kuri jai kelią galėtų sulaikyti. Prašyti pagalbos iš Lietuvos vyriausybės buvo netikslu, nes buvo žinoma, kad tuo metu Lietuvos vyriausybė neturėjo pakankamai suorganizuotų kariuomenės vienetų. Buvo skubu vietoje tvarkyti gynimosi reikalą. Karn. Mickeliūnui pavedė paimti geriau susiorganizavusius ir apsiginklavusius valsčių apsaugos partizanų būrius, ginti Vabalninkų - Anciškių ribą ir priešą sulaikyti. Tačiau tai buvo tik dalimi įvykdyta. Reikalas vertė persitvarkyti ir vietos apsaugos daliniams sudaryti karinę vadovybę.

Kovo 31 d. Joniškėlio apskrities komitetas per valsčių komitetus įsakė susirinkti visiems karininkams į Joniškėlį balandžio 5 d. pasitarti apsaugos reikalais. Įsakymas buvo slaptas ir griežtas, pažymint, kad kviečiamieji būtinai turi atvykti. Susirinko 12 karininkų.

Susirinkime dalyvaują karininkai, pirmininkaujant J. Navakui, nutarė: (kalba netaisyta)

„Karininkų susirinkimas, išklausęs pranešimą Apskričio komiteto apie krašto padėjimą, sulig kurio paaiškėjo, kad Joniškėlio apskritis virto karo lauku, ir matydamas neatidėtiną reikalą priešintis bolševikų antplūdžiui, nutarė:

1. Tverti Joniškėlio apskričio apsaugos būrius iš savanorių ir kuoplačiausiai skelbti visuomenei apie padėjimą krašto ir jam grėsientį pavojų.

Savanoriai gauna atlyginimą. Šaukiami pirmon eilėn kareiviai.

2. Sudaryti Joniškėlio apskričio štabą iš karininkų, kurie imsis organizavimo apsaugos Joniškėlio apskričio. Štaban išrinkti: Kazilevičius (11 balsų), Stapulionis (9), Gudelis (8).“.[48]

Pagal tą nutarimą buvo sudaryta bendra apsaugos būrių-partizanų vadovybė. Štabo karininkai tuojau pasiskirstė pareigomis. Karininkai: Antanas Stapulionis — apsaugos štabo viršininkas, A. Kazilevičius — reikalų vedėjas, Petras Gudelis — ap-

Joniškėlio partizanų mirties bataliono karininkai.

saugos štabo narys. Dar tą pačią dieną įvyko antrasis karininkų posėdis, kur buvo svarstyta eilė organizacinių klausimų.

Veikiantieji būriai pradžioje buvo nenumeruoti. Vėliau buvo nutarta organizuoti šešis būrius: Pušaloto—Nr. 1; Pasvalio —Nr. 2; Vaškų, Krinčino-Daujėnų—Nr. 3; Joniškėlio—Nr. 4; Apsaugos štabo—Nr. 5 ir Linkuvos—Nr. 6. Balandžio 18 d. visi veikiantieji būriai buvo sujungti į keturias kuopas. Kuopos buvo sudarytos iš artimiausia esančių toje apylinkėje dalinėlių. 1 kuopą sudarė Pušaloto apylinkės partizanai, jos vadas karn. Antanas Michelevičius, kuris ir pirmiau vadovavo šios apylinkės partizanams. 2 kuopą sudarė Vaškų apylinkės partizanai, vadas karn. Petras Gudelis. 3 kuopą sudarė Joniškėlio, Linkuvos ir Pasvalio partizanai, vadas karn. Gerberis. 4 kuopą sudarė Vabalninkų apylinkės partizanai, vadas V. Sakalauskas. Vėliau kuopų vadai keitėsi. Apsaugos štabo viršininkas A. Stapulionis liko šio fronto vadu ir jo valdžioje buvo visos kuopos.[49]

Kaip pirmiau būriuose, taip dabar kuopose buvo apie trečdalis raitų partizanų. Arkliai ir balnai daugiausia buvo nuosavi, kiti rekvizuoti iš gyventojų. Raitelis, netekęs arklio, dar liko pėstininku.

Partizanai dėvėjo nuosavus darbužius su tautiškais trijų spalvų ženklais ant kairės rankovės ir prie kepurės. Pirmuosius uniforminius drabužius gavo gegužės pabaigoje; juos parvežė iš Kauno karn. A. Stapulionis.

Valsčiuose, apskrities komiteto patvarkymu, buvo sudarytos maitinimo komisijos, kurios aprūpindavo partizanų dalinius maistu ir pašaru.

Partizanai pirmuosius ginklus įsigijo iš bolševikų, pastaruosius nuginkluodami. Savanorių skaičiui sparčiai augant, daugiau ginklų gavo iš vokiečių mainais už maistą ir pašarą. Pušaloto partizanų būriui daug ginklų parūpino kunigas klebonas Jonas Jaskevičius už surinktas iš gyventojų aukas ir ūkio gėrybes. Vaškų mokytojas V. Karvelis, susižinojęs su vokiečių įgula Bauske, Latvijoje, kur vokiečiai, užimdami Bauską nuginklavo daug bolševikų ir paėmė jų ginklus, veždavo į Bauską maistą ir pašarą ir parveždavo ginklų. Ginklai buvo rusiški. Lengvųjų ginklų partizanai turėjo pakankamai.[50]

Gyventojų saugumą patikrinti ir tvarką užnugaryje palaikyti, balandžio 14 d. Pakruojuje buvo įsteigta karo komendantūra. Pirmuoju komendantu buvo paskirtas karn. Montvydas-Alechnavičius. Balandžio 26 d. Krašto apsaugos ministras Joniškėlio apskrities karo komendantu paskyrė karn. Petrą Gudelį, kuris tuoj šias pareigas ir perėmė.[51]

Pakruojuje veikė ligoninė, vadovaujama gydytojo V. Palioko. Čia gydė sužeistuosius ir sergančius partizanus.

Partizanų religijos reikalais rūpinosi kunigas Jonas Jaskevičius, Pušaloto klebonas, 1918 m. lapkričio mėn. įsijungęs į laisvės kovotojų eiles į Pušaloto būrį, kur jis buvo ir štabo nariu. Jis rūpinosi partizanų verbavimu, ginklavimu ir maitinimu. Vėliau balandžio mėn. jis liko Pušaloto 1 kuopos ir Joniškėlio 3 kuopos oficialus kapelionas. Kadangi partizanų kuopos buvo plačiai pasiskleidusios, kitoms kuopoms patarnaudavo vietos parapijų kunigai.

Kaip kad buvo laukta, nepersekiojami bolševikai, keletą dienų pastovėję Rokiškio-Obelių apylinkėse, susitvarkė ir balandžio pradžioje pradėjo puolimą iš naujo. Tuo laiku Joniškėlio apsaugos štabas dar tik organizavo kautynių vienetus, tačiau, stoję kovon, jie parodė žymų pasipriešinimą.

Antrosios latvių divizijos štabas buvo Kupiškyje, jis gavo pastiprinimų 15 Latgaliojos pulką ir Ypatingos komisijos (Črez-

vyčaikos) Vitebsko būrį. 1919 m. balandžio 1 d. Antra latvių divizija turėjo tokius dalinius: 12 (buvęs 39), 14 (buvęs 41), 11 (buvęs 47), 17 (buvęs 60), 15 Latagalijos pulkas ir dar lietuvių komunistų būrius — Kupiškio, Rokiškio, Panevėžio bei Joniškėlio.

Smogiamoji vora — 17 šaulių ir 15 Latgalijos pulkai, Ypatingos komisijos (Črezvyčaikos) Vitebsko būrys, 15 šaulių pulko batalionas, Kupiškio lietuvių bolševikų dalinys ir artilerijos būrys balandžio 2 d. pajudėjo Panevėžio link. Balandžio 4 d. puolė Panevėžį; jiems pavyko jį užimti. Panevėžį gynusieji Panevėžio atskiro bataliono daliniai pradžioje pasitraukė Šeduvos link, vėliau į Kėdainius.[52]

Antroji bolševikų vora, ne mažesnė kaip dviejų pėst. pulkų, puolė Vabalninko, Pasvalio, Joniškėlio kryptimi. Balandžio 8 d. susikovė su Vabalninko partizanų būrio užtvara prie Anciškių k. (5 km į vakarus nuo Vabalninko), (dalyvių atsiminimuose rašoma Unciškiai). Partizanai buvo priversti pasitraukti.

Tuo metu Bernatonių k. (7 km į šiaurės vakarus nuo Panevėžio) stovįs bolševikų dalinys, turimomis apsaugos štabe žiniomis, taip pat ruošėsi pulti. Kad sukliudytų puolimą, balandžio 8 d. apsaugos štabas įsakė karn. A. Michelevičiui su Pušaloto apsaugos būriu pulti Bernatonių k. Pradžioje puolimas vyko sėkmingai, bolševikai turėjo nuostolių, bet prie Bernatonių susidūrė su stipriomis priešo jėgomis ir vidudienį buvo priversti pasitraukti su nuostoliais. Žuvo 5 partizanai ir keletas buvo sužeistų. Vienas sunkiai sužeistas pateko į bolševikų nelaisvę.

Balandžio 11 d. bolševikai tęsė puolimą plačiu fronto ruožu — nuo Pumpėnų iki Saločių. Negausūs partizanų būriai traukėsi. Pušaloto partizanų būrys pasitraukė į Pakruojį, Vabalninko būrio viena dalis pasitraukė į Joniškėlį, kita — Vaškų kryptimi. Joniškėlis balandžio 12 d. buvo evakuotas. Visos įstaigos persikėlė į Pakruojį. Balandžio 13 d. bolševikai užėmė ribą: Pušalotas - Joniškėlis - Skrebotiškis. Tik Saločių partizanų būrys, karn. St. Trimako vadovaujamas, išsilaikė vietoje prie Saločių, neleisdamas bolševikams persikelti per išsiliejusią Mūšą.

Balandžio 12-13 d. vyko pasitarimai partizanų vadovybės su vokiečiais. Susitarta buvo veikti bendrai ir pulti priešą. Puolimas prasidėjo balandžio 15 d. anksti rytą. Kai kurie daliniai puolimą pradėjo nakties metu. Bendrai veikdami su vokiečiais, partizanai išmušė bolševikus iš Joniškėlio ir privertė pasitraukti

į Pasvalį už Lėvens. Pušaloto partizanų būrys užėmė Pušalotą ir įsitvirtino Maldučionių kaime.[53]

Joniškėlį užėmus, dalis partizanų jėgų buvo perkelta į Vaškų frontą. Susitelkę Vaškuose, balandžio 16 d., vokiečiams talkinant, puldami užėmė Skrebotiškio k., Vitartų dv. ir Ustukų k. Bolševikai pasitraukė į Pasvalį. Mėginimas užimti Pasvalį nepavyko.

Rusų bolševikai, pasitraukę už Lėvens ir Mūšos, sustojo Dešiniajame krante ir ten įsitvirtino gintis. Partizanai, užėmę kairįjį Lėvens ir Mūšos krantus, išstatė sargybas. Vokiečiai, suteikę paramą, pasitraukė į Klovainių - Pakruojo - Linkuvos - Žeimelio ribą. Frontas trumpam laiku aprimo. Šiuo metu partizanai persitvarkė, sustiprino būrius ir suformavo kuopas, sudarė pastovius telefono ryšius.

Joniškėlio partizanai saugojo 60-70 km fronto ruožą, nuo Bernatonių k. iki Latvijos sienos. Frontas buvo judrus, ištisai niekados nebuvo dalinių saugomas. Partizanų ginkluotos pajėgos sudarė 1.500 vyrų, tačiau kautynių vienetuose, kuopose ir būriuose tebuvo apie 700-800 vyrų. Visi kiti sudarė valsčių apsaugos rezervą, atsargos miliciją, garbės miliciją ir administracinę miliciją.[54]

Į Joniškėlio partizanus įsijungė Biržų partizanai ir kovojo bendrai prieš bolševikus.

Dešiniajame sparne Ažagų ir Dragonių k. apylinkėse veikė Spirakių partizanai. Dalinėlis buvo nedidelis, bet uoliai bendradarbiavo su Pušaloto karn. A. Michelevičiaus kuopa, priešą puolant ir ginantis.

Kairiajame sparne veikė Saločių partizanai, karn. St. Trimako vadovaujami. Būdami toliau nuo apsaugos štabo, veikė savarankiškai. Pavasarį, Mūšai išsiliejus, Saločių partizanams ilgai pavykdavo atremti bolševikų puolimus. Balandžio pabaigoje Mūšos vandeniui atslugus, upė buvo lengvai perbrendama. Bolševikai šalimais perbrisdavo Mūšą, apeidavo Saločius ir partizanus priversdavo pasitraukti. Salotiečiai pasitraukdavo Kėmenų-Kyburių link, bet sulaukę paramos, vėl puldavo. Saločiai kelis kartus buvo prarasti ir vėl atsiimti.

Balandžio 29-30 d. bolševikai įvykdė didesnio masto puolimą. Prie Rajūnų ir Parvalkų k. jie persikėlė per Mūšą ir puolė Vaškų kryptimi. Balandžio 29 d. užėmė Vaškus. Balandžio 30 d. puolė Joniškėlio kryptimi ir balandžio 31 d. užėmė Joniškėlį.

Vaškų baro partizanai pasitraukė į Linkuvą, Joniškėlio — į Pakruojį, Pušaloto — į Klovainius. Tuoj, susitarę su vokiečiais, jie suorganizavo priešpuolį. Vokiečių artilerijos remiami, partizanai drauge su vokiečiais tą pat dieną puolė ir užėmė Joniškėlį. Netrukus buvo užimti ir Vaškai. Naktį į gegužės 2 d. bolševikai pasitraukė į Pasvalį, įsitvirtino senojoje pozicijoje — dešiniuose Lėvens ir Mūšos krantuose.[55] Saločiuose bolševikai išsilaikė ilgesnį laiką.

Tuo metu kairiojo Mūšos kranto apsaugai vadovavo naujai paskirtas 2 partizanų kuopos vadu Vaškų būrio vadas Maldutis, vieton karn. P. Gudelio, kuris, kaip jau minėta, buvo paskirtas Joniškėlio apskrities karo komendantu.

Gegužės 14 d. Atskiros brigados vadas karn. St. Nastopka paskyrė karn. A. Stapulionį partizanų bataliono vadu.[56] Jam buvo įsakyta perimti, organizuoti ir vadovauti visiems partizanų daliniams Joniškėlio apskrityje. Gegužės 19 d. batalionas buvo pavadintas Atskiru partizanų mirties batalionu.

Vyriausiojo karo vado įsakymu 1919 m. gegužės 18 d. vykdant visu frontu bolševikų puolimą, Joniškėlio batalionui buvo duotas uždavinys: prasiskverbti į priešo užnugarį, naikinti ryšius ir susisiekimo kelius. Šį uždavinį tik iš dalies jis įvykdė: slaptai perėjusių frontą partizanų buvo išsprogdintas geležinkelis, suardyti tiltai ir susižinojimo priemonės.

Joniškeliečiai puolimą pradėjo gegužės 23 d., kai Panevėžys mūsiškių jau buvo užimtas, o bolševikai buvo puolami Kupiškio, Rokiškio kryptimi. Joniškėlio batalionas sėkmingai veikė Panevėžio rinktinės kairiajame sparne.

III

BOLŠEVIKAI VILNIUJE

Lietuvių pastangos užimti Vilnių. 1919 m. kovo mėn. pradžioje Lietuvos vyriausybė gavo žinių iš Vilniaus ir kitų bolševikų okupuotų sričių, kad rusų užvaldytose vietovėse vyrauja netvarka: bolševikų kariuomenės dalyse dažnai įvyksta sukilimų, mobilizuoti rusai nenori kariauti, esanti didelė maisto ir būtino reikalingumo prekių stoka, gyventojai nepatenkinti bolševikų įvesta santvarka, nepasitenkinimas nuolat didėjąs, gyventojai laukią lietuvių ateinant. Drausmė bolševikų kariuomenėje, tvarka ir ramumas gyventojų tarpe palaikoma tik griežtomis baudomis.

Lenkai telkė vis daugiau jėgų Gardino apylinkėje ir slinko priekin į rytus. Spėjama buvo, kad lenkai ryžosi užimti Vilnių. Tokiai padėčiai esant, Lietuvos vyriausybė, sutarusi su karo vadovybe, nusprendė mėginti atgauti Vilnių, puolant bolševikus. Šį uždavinį vykdyti pavedė Atskiros brigados vadui karn. St. Nastopkai. Mūsų kariuomenės pajėgumas tuo metu buvo nedidelis, tačiau nusprendė pradėti puolimą.[57]

Operacijos tikslas buvo toks: pulti bolševikus Vilniaus kryptimi ir mėginti užimti Vilnių. Puolimui buvo sudarytos dvi rinktinės: dešinioji - pietinė iš Alytaus įgulos ir kairioji - šiaurinė iš Kauno įgulos.

Dešiniąją - pietinę rinktinę sudarė 1 pėst. pulko 1, 2, 6 ir 7 kuopos, 8 sunkieji kulkosvaidžiai, raitųjų žvalgų komanda (apie 30 raitelių) ir artilerijos būrys, karn. M. Pečiulionio vadovauja-

mas. Rinktinės uždavinys buvo: iš Alytaus pulti Daugų, Valkininkų, Vilniaus kryptimi. Rinktinei vadovavo 1 pėst. pulko vadas karn. Kazys Ladiga.[58]

Kairiąją - šiaurinę rinktinę sudarė 2 pėst. pulko I batalionas ir Vilniaus atsk. batalionas. 2 pėst. pulko I batalionui vadovavo karn. J. Butkus. Jis turėjo 1, 2, 3 pėst., 1 kulkosvaidžių kuopas, raitųjų žvalgų būrį, ryšių dalinėlį ir artilerijos būrį, karn. Pr. Uoginto vadovaujamą. Vilniaus atsk. batalioną, karn. K. Škirpos vadovaujamą, sudarė keturios šaulių kuopos, sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa, ryšio ir ūkio daliniai. Prie bataliono buvo priskirtas pėsčiųjų husarų 2 eskadrono būrys. Rinktinės vadu buvo paskirtas 2 pėst. pulko I bataliono vadas karn. J. Butkus. Jis turėjo sutelkti savo dalinius Žiežmariuose ir pulti Žaslių, Vievio, Vilniaus kryptimi.[59]

Puolimo pradžia nebuvo tiksliai nustatyta, palikta rinktinių vadams spręsti savo nuožiūra, pagal vietos aplinkybes.

Rusų bolševikų jėgos šiame ruože nuo vasario mėn. mažai tepasikeitė. Jie gavo tik papildomai karių, ginklų ir šaudmenų. Pagrindinę poziciją laikė riboje: Nedzingė - Daugai - Pivašiūnai - Dusmenys - Onuškis - Aukštadvaris - Žasliai. Daugų, Varėnos kryptį saugojo tos pat divizijos 5 ir 7 šaulių pulkai. Stipresnės bolševikų jėgos buvo sutelktos prie pagrindinių kelių, einančių į Vilnių.

Dešiniosios - pietinės rinktinės veiksmai. Balandžio 3 d. vidudienį rinktinė pradėjo žygį iš Alytaus plentu Daugų kryptimi. Prie Pacelonių k. (5 km į vakarus nuo Daugų) rinktinė buvo paskirstyta į dvi voras: pagrindinę ir šalutinę.

Šalutinę vorą sudarė 7 kuopa su 2 sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir raitųjų žvalgų komanda. Jos uždavinys buvo žygiuoti pietų kryptimi į Arčiūnų k., iš kur balandžio 4 d. rytą raitųjų žvalgų komanda turėjo žvalgyti Beniūnų, Kazimieriškės kryptimi, išaiškinti ir nustatyti priešo laikomas pozicijas. 7 kuopa turėjo pulti Daugų ež. pietinę pusę ir išeiti į Geidukonių k. ribą.[60]

Pagrindinė kairioji vora, kurią sudarė visi kiti rinktinės daliniai, turėjo pulti Daugus ir toliau plentu Varėnos kryptimi. Auštant balandžio 4 d. prasidėjo puolimas. Pagrindinės voros pirmame skaidinyje puolė 1 ir 2 kuopos, kiekviena sustiprinta būriu sunkiųjų kulkosvaidžių. 6 kuopa liko atsargoje. 1 kuopa puolė Daugų kryptimi pietinėje plento pusėje, 2 kuopa — pagal

plentą. 1 kuopa, priartėjusi prie Daugų kapinių, buvo sutikta priešo ugnies. Kuopai sutelkus ugnį į priešo pozicijas ir pradėjus pulti, priešas pakriko ir pasitraukė. Kuopa be nuostolių išėjo į rytinį Daugų pakraštį, į plento ir Pivašiūnų vieškelio kryžkelę.

2 kuopos puolimą priešas sulaikė. Tik 1 kuopai išėjus į plentą, į priešo užnugarį, bolševikai pradėjo skubiai trauktis. Kuopų puolimą sėkmingai rėmė artilerijos būrys. Balandžio 4 d. 4.30 val. Daugai buvo užimti.[61]

Iš Daugų vora buvo nukreipta Bobriškių kryptimi. 1 kuopa užėmė Bobriškių k. ir įsitvirtino užimtose pozicijose, 2 kuopa perkirto Bobriškio - Valkininkų plentą ir, kiek pažygiavusi priekin, sustojo. Vakarop kuopos gavo įsakymą pasitraukti Daugų link. Nakvojo užėmusios pozicijas į rytus nuo Daugų.

Šalutinė dešinioji vora — raitųjų žvalgų komanda, auštant pradėjo žvalgymą Beniūnų, Kazimieriškės kryptimi, kur susidūrusi su priešu ir, nesiveldama į kautynes, sekė jį. Nustačius priešo laikomas pozicijas, po vidudienio grįžo į Arčiūnus.

7 kuopa, auštant puldama priešą, turėjo pereiti į pietus nuo geležinkelio ir ežero lygią, šlapią didelę pievą; čia ji priešo buvo sulaikyta. Po ilgesnių kautynių bolševikai pasitraukė ir kuopa, išėjusi į pietus nuo Padaugės k., iš gyventojų sužinojo, kad kaime stovėjo bolševikų kuopa. Iš čia raitųjų žvalgų komanda buvo pasiųsta žvalgyti Bobriškių k. kryptimi. Pavakarę prie Bobriškių k. ji susidūrė su priešu, kuris jau vėl buvo užėmęs Bobriškius. Komanda, išbuvusi prie Bobriškių k. pietinės pusės iki balandžio 5 d. ryto, auštant pasitraukė ir grįžo į pulką.

Tuo metu 7 kuopa kautynių tvarka perėjo Geidukonių k. ir sutemus išėjo į plento kryžkelę Daugai - Varėna - Valkininkai. Žvalgyba susekė, kad aplink Bobriškį išstatytos sargybos. Nesiveldama į nakties kautynes, kuopa pasitraukė Daugų link. (Schema Nr. 12).

Bolševikus puolančios rinktinės sparnai buvo neapsaugoti, priešas turėjo žymiai didesnes jėgas. Bolševikai puolė Vėžionių k. (apie 5 km į rytus nuo Daugų) kryptimi, grasino puolančios voros kairiajam sparnui; rinktinė buvo per silpna jai skirtą uždavinį įvykdyti, todėl balandžio 5 d. rinktinei buvo įsakyta pasitraukti ir grįžti į Alytų. Traukiantis 6 ir 7 kuopos buvo paliktos priedangai Papiškių - Vėžionių riboje.[62] Rinktinė priešo nekliudoma grįžo į Alytų balandžio 6 d. Nuostoliai: vienas kareivis dingęs be žinios ir keletas sužeistų.

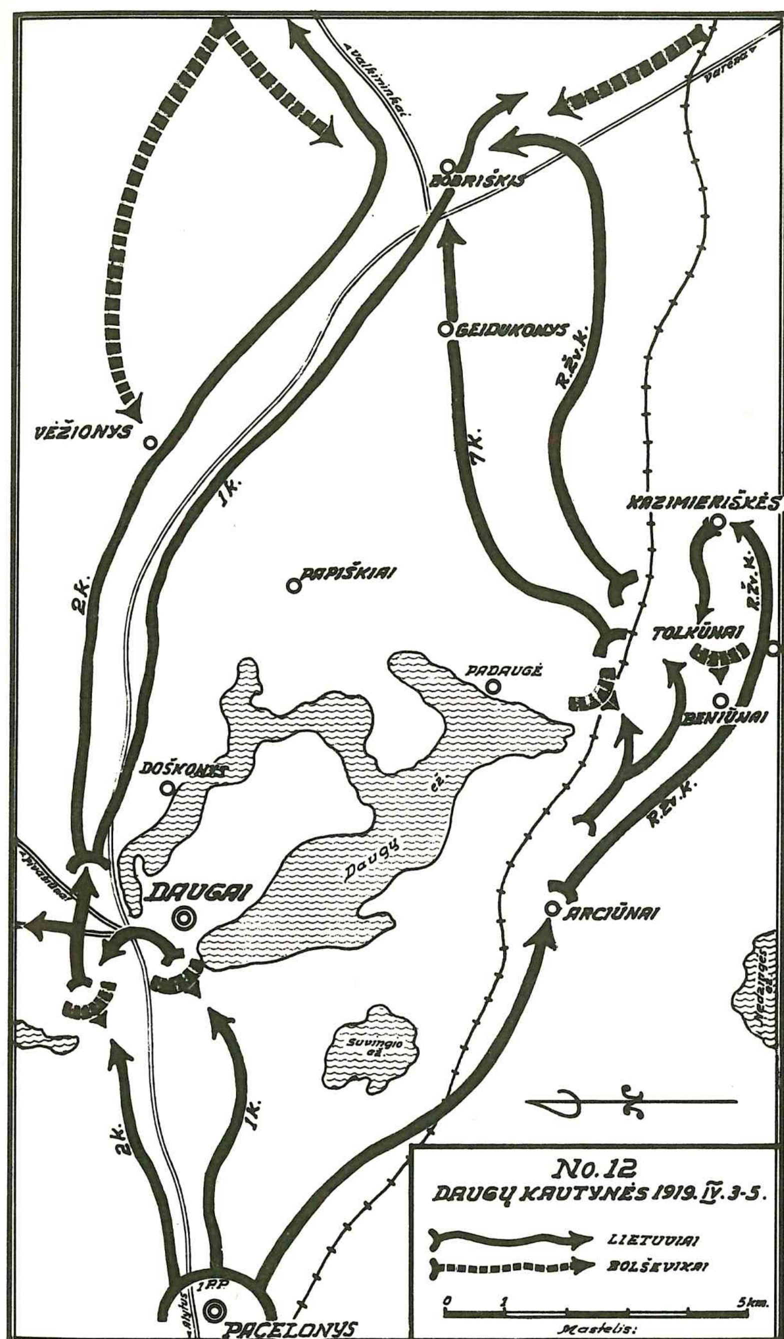
Kairiosios - šiaurės rinktinės veiksmai. 2 pėst. pulko I batalionas iš A. Panemunės išvyko kovo 30 d. temstant. Sąlygos žygiuoti buvo nepalankios: oras šaltas ir drėgnas. Į Žiežmarius batalionas atvyko kovo 31 d. Žygio metu bataliono sudėtį papildė savanoriai iš tų apylinkių, pro kurias batalionas žygiavo. Keletas savanorių buvo iš Valkininkų apylinkės, tuo metu bolševikų okupuotos.

Bolševikai buvo įsitvirtinę bare: Strošiūnai - Pajautiškės - Guronys - Žaslių glž. st. - Žasliai.[63] Bataliono vadas karn. J. Butkus gerai žinojo, kad priešo jėgos daug didesnės, bet tikėdamas, jog bolševikai nežino apie bataliono atvykimą į Žiežmarius, nusprendė išnaudoti netikėtumo progą ir nelaukiant pulti bolševikus. Tikrovė buvo kitokia - priešas laukė puolimo.

Nakties metu iš kovo 31 į balandžio 1 d. batalionas išsidėstė išeities riboje: Gurkliai - Tarpumiškis prieš bolševikų užimtas pozicijas. Balandžio 1 d. 4 val. batalionas pradėjo puolimą. 3 kuopai buvo skirtas uždavinys pulti ir užimti Strošiūnų k. 2 kuopai užimti Pajautiškes, 1 kuopai — Guronis ir Žaslių glž. st. Kulkosvaidžių kuopai paremti 3 kuopos puolimą į Strošiūnų k. Raitųjų žvalgų komandai — saugoti bataliono dešinįjį sparną.[64] Žasliai nebuvo puolami. Bataliono kairįjį sparną saugojo vokiečiai, kurie stovėjo vietoje, bet žadėjo neleisti bolševikams apeiti bataliono sparną.

Bataliono puolimas buvo sutiktas stipria, gerai organizuota ugnimi. Po stipraus susišaudymo kuopos pasitraukė į pradines pozicijas. Nuostoliai — keletas sužeistų. Nauda iš to buvo tik tokia, kad buvo tiksliai sužinota priešo jėgų išdėstymas. Balandžio 2 d. batalionas stovėjo Gurklių - Tarpumiškio pozicijoje.

Vilniaus atsk. bataliono veiksmai. Kovo 31 d. batalionas išvyko iš Kauno, iš Žaliojo kalno kareivinių. Jis buvo paskubomis paruoštas žygiui. Turėjo apie 600 karių; dauguma nuosavais drabužiais, neapmokyti, bet geros nuotaikos. Iš Kauno išvykimo diena pasitaikė labai biauri: šlapdraba, lietus, kelias klampus. Batalionas žygiavo lėtai ir tik balandžio 2 d. pasiekė Žiežmarius. Susitikę batalionų vadai, karn. J. Butkus ir karn. K. Škirpa, nusprendė balandžio 3 d. pakartoti puolimą.[65] Puolimo uždavinys liko tas pats, t. y. išmušti bolševikus iš Strošiūnų - Žaslių ribos ir, jei aplinkybės leistų, pulti Vievio - Vilniaus kryptimi.

Valkininkai
Varėna
BOBRIŠKIS
GEIDUKONYS
R.Žv.K.
7K.
VĖŽIONYS
1K.
KAZIMIERIŠKĖS
PAPIŠKIAI
2K.
R.Žv.K.
TOLKŪNAI
PADAUGĖ
BENIŪNAI
DOŠKONYS
Daugų ež.
R.Žv.K.
DAUGAI
ARCIŪNAI
Suvingio ež.
2K.
1K.
1P.P.
Alytus
PACELONYS
No.12
DAUGŲ KAUTYNĖS 1919.IV.3-5.
LIETUVIAI
BOLŠEVIKAI
0 1 5km.
Mastelis:

2 pėst. pulko I batalionui įsakyta pulti ta pačia tvarka ir kryptimi, kaip ir per pirmąjį puolimą balandžio 1 d. Uždaviniai kuopoms liko tie patys, kuopos buvo sustiprintos sunkiaisiais kulkosvaidžiais.

Vilniaus atsk. bataliono viena sustiprinta kuopa turėjo užimti Žaslius, apeidama miestelį iš šiaurės; 2 ir 4 kuopos nukreiptos buvo Žaslių glž. st. kryptimi; viena kuopa paliko atsargoje Žiežmariuose.[66]

Artilerija gavo įsakymą apšaudyti Žiežmarių-Vievio vieškelį prie Strošiūnų ir Žalslių - Vievio, telkiant ugnį prie Žaslių glž. st., kad sutrukdytų priešui sutelkti daugiau jėgų pagrindinėje pozicijoje rinktinės puolimo metu.

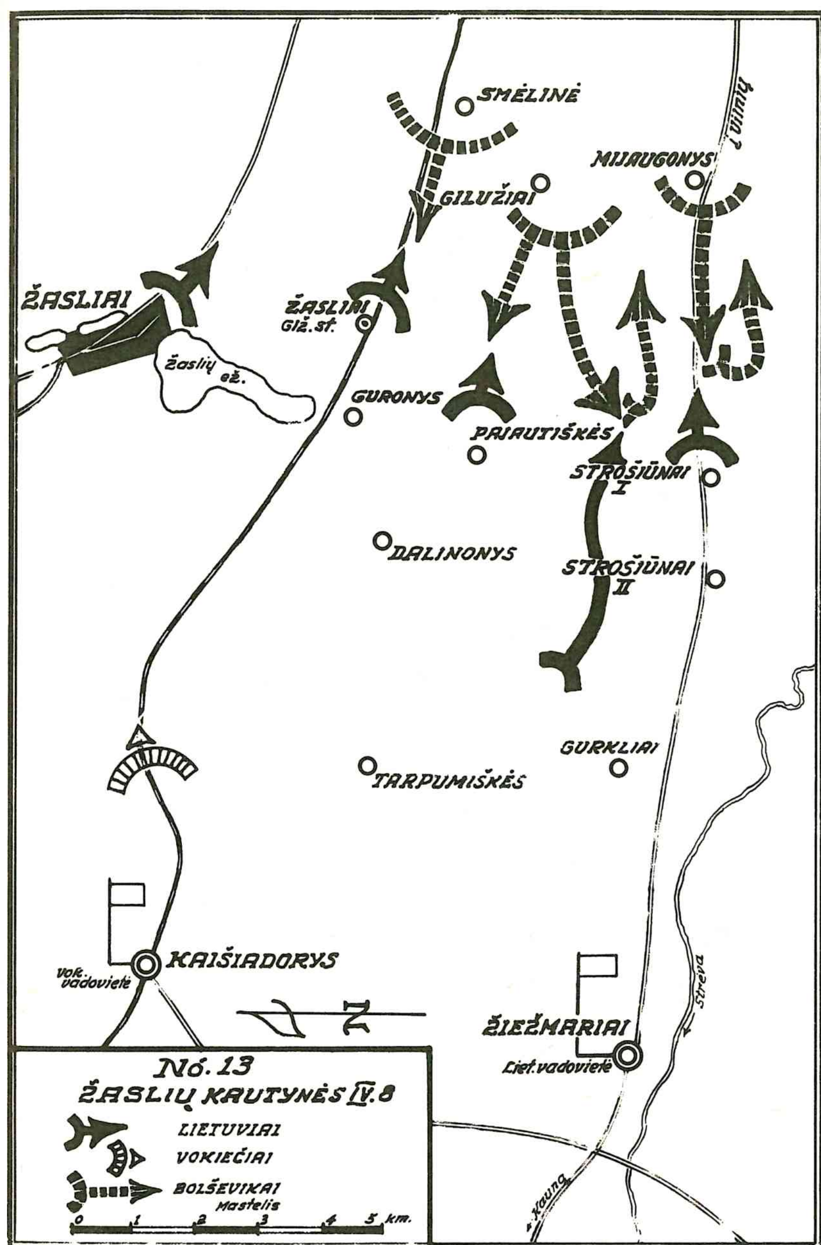
Puolimas buvo pradėtas balandžio 3 d. apie 4 val. Bolševikai kautynių pradžioje, turėdami stipresnes jėgas ir geras pozicijas, kietai laikėsi. Kautynės tęsėsi keletą valandų. Didžiausią pasipriešinimą priešas rodė prie Strošiūnų ir Pajautiškės k. Pavakare, užėmus Dalinonius ir Guronius, rusai buvo priversti pasitraukti iš Strošiūnų ir Pajautiškės k. Žaslių glž. st. buvo užimta nakčia. Balandžio 4 d. anksti rytą buvo užimti Žasliai. Tačiau priešas nebuvo sumuštas, jo eilėse nebuvo pastebėta pakrikimo žymių, todėl kitą dieną nuo puolimo buvo susilaikyta. Įsakyta įsitvirtinti Strošiūnų - Pajautiškių - Žaslių glž. st. - Žaslių riboje.

Balandžio 4-7 d. nieko ypatingo neįvyko. Buvo tik mūsų žvalgų susirėmimai su priešo sargybomis. Balandžio 7 d. vakare buvo gauta žinių ir pastebėtas bolševikų pasiruošimas puolimui. Rinktinė pasiruošė gintis, budėjimas pozicijose buvo sustiprintas, atsargoje esančios kuopos įspėtos būti pasiruošusioms, tačiau naktis praėjo ramiai.[67]

Balandžio 8 d. anksti rytą gausūs bolševikų daliniai pasirodė priekyje mūsų pozicijų ir pradėjo puolimą. Ypatingai stiprų spaudimą bolševikai vykdė į Strošiūnų k. ir Žaslių glž. stotį.

Šiuos pagrindinius mūsų pozicijų mazgus — Strošiūnų k. ir Žaslių glž. st. — skyrė miškas, išraižytas grioviais su kalnagubriais. Vienas nuo antro atstu apie 6 km. Nors tarpai saugojami ir ginami, bet ugnies ryšio nebuvo galima sudaryti. Buvo daug laisvų tarpų. Ryšiai veikė blogai, todėl kuopų vadai veikė savarankiškai, rodydami daug iniciatyvos — reikalui esant, pasitraukdavo arba puldavo. (Žr. schemą Nr. 13).

Rinktinės vadas karn. J. Butkus buvo susirūpinęs savo dešiniojo sparno apsauga, todėl Vilniaus atsk. bataliono kuopai pa-

SMĖLINĖ
MIJAUGONYS
GILUŽIAI
ŽASLIAI
ŽASLIAI
Glž. st.
Žaslių ež.
GURONYS
PAJAUTIŠKĖS
STROŠIŪNAI I
DALINONYS
STROŠIŪNAI II
GURKLIAI
TARPUMIŠKĖS
KAIŠIADORYS
Vok. vadovietė
ŽIEŽMARIAI
Liet. vadovietė
Strėva
į Kauną
No. 13
ŽASLIŲ KAUTYNĖS IV. 8
LIETUVIAI
VOKIEČIAI
BOLŠEVIKAI
Mastelis
0 1 2 3 4 5 km.

vedė savo dešiniojo sparno apsaugą ir įsakė jai išžvalgyti Dirgalonių k. ir Liutkonių apylinkes. Žvalgymo metu priešo tose apylinkėse nebuvo pastebėta, tačiau kuopa laikinai buvo palikta saugoti sparną.

Stiprų spaudimą bolševikai išvystė į Strošiūnų k. pozicijas, kur gynėsi 2 pėst. pulko 3 kuopa. Kuopa buvo priversta iš Strošiūnų k. pasitraukti. 3 kuopos vadas prie 105,4 aukštumos surinko savo besitraukiančios kuopos kareivius, juos sutvarkė ir padrąsino. Tuo laiku pagalbon atvyko Vilniaus atsk. bataliono 2 kuopa. Priešas buvo kontratakuotas ir durtuvų kautynėse priverstas pasitraukti į Mijaugonių k. 3 kuopa vėl užėmė senąsias pozicijas. Kiek vėliau į šį barą atvyko Vilniaus atsk. bataliono 4 kuopa.

3 kuopai užėmus senąsias pozicijas prie Strošiūnų k., bolševikai pradėjo puolimą šiaurėje nuo Strošiūnų k. Šis bolševikų puolimas buvo atremtas Vilniaus atsk. bataliono 2 ir 4 kuopų ir taiklia artilerijos ugnimi į priešo ugniavietes. Pavakarę bolševikai nustojo puolę ir pasitraukė visu baru. Temstant kautynės aprimo.[68]

Apie kautynių eigą nuolatos telefonu buvo pranešinėjama į Kauną kariuomenės štabui. Rinktinei sustiprinti iš A. Panemunės buvo paskubomis pasiųsta 2 pėst. pulko 9 kuopa. Kuopa iš Rumšiškių buvo grąžinta, nes paaiškėjo, kad kautynės fronte aprimo.

Balandžio 9 d. rinktinė liko stovėti užimtose pozicijose, tvirtinosi ir akylai sekė priešą.

Ryšium su šiomis kautynėmis, t.y., bendru lietuvių kariuomenės puolimu prie Daugų ir Žaslių Vilniaus kryptimi, Maskvos vyriausybė padarė intervenciją Vokietijos vyriausybei. Vokietijos vyriausybė 1919 m. sausio 18 d. su Maskvos bolševikų vyriausybe buvo pasirašiusi sutartį dėl laisvo vokiečių kariuomenės pasitraukimo iš Ukrainos. Buvo nustatyta demarkacijos linija, kuri Lietuvoje ėjo: Daugai - Stakliškės - Kaišiadorys ir 10 km į rytus nuo Kaišiadorių - Jonavos - Kėdainių geležinkelio. Vokiečiai šios linijos laikėsi, bet bolševikai ją dažnai peržengdavo. Bolševikų vyriausybė priekaištavo Vokietijos vyriausybei, kad Lietuvos kariuomenė vokiečių dalinių priedangoje puola bolševikų kariuomenės dalis. Vokietijos vyriausybė, pranešdama apie tuos priekaištus Lietuvos vyriausybei, pageidavo tinkamo to klausimo sprendimo. Lietuvos vyriausybė nutarė perduoti baro Strošiūnų - Žaslių apsaugą vokiečiams, o savo dalinius atitraukti.[69]

Balandžio 9-10 d. vokiečių kariuomenės daliniai užėmė barą: Strošiūnai - Pajautiškės - Žaslių glž. st. - Žasliai. Baras buvo perduotas be incidentų ir abu mūsų batalionai pasitraukė.

Vilniaus atsk. batalionas pasitraukė į Mūro Strėvininkų - Gurklių - Tryliškių ribą; 2 pėst. pulko I batalionas per Žiežmarius pasitraukė į Rumšiškes, kur išbuvo iki balandžio 23 d.

Šis mūsų kariuomenės iš fronto atsitraukimas ir sąlyčio su bolševikais netekimas turėjo neigiamų padarinių. Balandžio mėn. 17-19 d., kai lenkų kariuomenė puolė Vilnių, lietuviai negalėjo dalyvauti. Bolševikai sugebėjo laisvai pasitraukti iš šių fronto vietų į šiaurę, į Maišiagalą.

Per šias kautynes abiejų batalionų buvo keletas kareivių užmuštų ir keliolika sužeistų. Mėginimas užimti Vilnių nepavyko. Rusų bolševikų karo vadovybė stipriai saugojo kryptis iš vakarų į Vilnių, vis tikėdama paimti Kauną ir priartėti prie Rytprūsių sienos. Mūsų ir bolševikų jėgų santykis buvo labai skirtingas priešo naudai, nes mūsų labai silpnai paruošti kovai trys batalionai turėjo kovoti su priešo keturiais šaulių pulkais.

Lenkai išnaudojo mūsų silpnumą ir balandžio 19-21 d. užėmė Vilnių.

Lenkai užima Vilnių. Užėmę Gardiną 1919 m. balandžio 28 d.,[70] lenkai vengė konflikto su vokiečių ir gudų daliniais, esančiais Gardino apylinkėse. Vokiečiai pasitraukė iš Gardino į Suvalkus. Gudų dalinius lenkai laikė nepavojingais ir laikinai su jais palaikė gerus santykius. Lenkijos karo vadovybei itin rūpėjo karas su bolševikais, skverbimasis į rytus, todėl šiam reikalui jie telkė vis daugiau kariuomenės.

Iš Baltstogės ir Valkavisko apylinkių lenkai bolševikus gan lengvai nuo Gardino nustūmė (buvo priėję 10-15 km. iki Gardino) Lydos, Naugarduko ir Baranovičių link. Balandžio 15 d. lenkai buvo užėmę Pariečę, Naujadvarį, Vosyliškes, Skribonis, Bielič; priartėjo netoli Lydos, Naugarduko, Baranovičių, kur sustojo pasiruošti tolimesniam puolimui.

Tuo pačiu metu bolševikų jėgos buvo išdėstytos tokiu būdu: Varėnos - Vilniaus - Ukmergės bare veikė Pskovo, vadinamoji Lietuvių divizija (septyni pėst. pulkai); priekiniai šios divizijos daliniai buvo riboje: Marcinkonys - Perloja - Daugai - Aukštadvaris - Pagelažiai - Bukonys — sąlytyje su lietuvių kariuomenės

daliniais. Tik Marcinkonių apylinkėje bolševikų daliniai buvo nukreipti prieš lenkus frontu į pietus.

Kita bolševikų kariuomenės grupė — Vakarų divizija — veikė Lydos - Naugarduko apylinkėse ir į pietus nuo jos VIII šaulių divizija. Šios divizijos sudarė vakarų armiją, kurios štabas buvo Smolenske.

Bolševikų karo vadovybė ypatingą dėmesį kreipė į frontą su lietuviais Kauno linkme. Po mūsų puolimų — Daugų ir Žaslių kautynių — balandžio 4-8 d. bolševikai šį frontą dar daugiau sustiprino, dar vis tikėdamiesi užimti Kauną ir susiliesti su Vokietija. Bolševikų jėgų išdėstytame trikampyje Vilnius - Lyda - Marcinkonys — susidarė didelė tuštuma, kur buvo svarbūs keliai į Vilnių.

Lenkų kariuomenės vadovybė nusprendė pasinaudoti bolševikų kariuomenės išsidėstymo susidariusia spraga ir panoro greitais šuoliais užimti Vilnių, nes Versalio taikos konferencijoj turėjo būti sprendžiamas naujų valstybių likimas ir jų sienų reikalai. Lenkai norėjo Vilnių laikyti savo kariuomenės okupuotą ir lenkų administracijos tvarkomą. Šios operacijos vadovavimą paėmė Lenkijos valstybės viršininkas ir karo vadas J. Pilsudskis, kuris balandžio 15 d. atvyko į Skribonis (30 km į pietų vakarus nuo Lydos).[71]

Į vakarus nuo Lydos Voverio apylinkėje buvo sutelkta kavalerijos ir pėstininkų rinktinė (9 eskadronai, 3 pėst. batalionai ir ½ baterijos), skirta užimti Vilnių. Rinktinė, aplenkdama Lydą, turėjo išeiti į kelią Lyda - Vilnius ir pulti Vilnių iš pietų ir rytų. Rinktinei buvo įsakyta žygį atlikti greitai, per 3 dienas. Visų pirma į Vilnių turėjo įsibrauti kavalerija, plk. Belinos-Przyzmowskio vadovaujama, o jai įkandin ėjo pėstininkai. Kad pridengtų Vilniaus rinktinės žygį, kitoms lenkų kariuomenės dalims buvo įsakyta tuo pačiu laiku pulti ir užimti Lydą, Naugarduką ir Baranovičius.[72]

Puolimas prasidėjo balandžio 16 d. anksti rytą. Lyda po atkaklių kautynių buvo užimta balandžio 17 d. Bežygiuojant Vilniaus kryptimi, rinktinė susidūrė su sunkumais. Dėl pavasario lietaus pabiuro keliai, žmonėms trūko maisto ir arkliams pašaro; ryšį palaikyti buvo labai sunku. Pėstininkai atsiliko nuo kavalerijos ir atstumas tarp jų nuolat didėjo. Tačiau žygis buvo vykdomas patenkinamai, nesutinkant iš bolševikų pasipriešinimo.

Balandžio 18 d. kavalerijos vora buvo susitelkusi Turgelių apylinkėje, pėstininkai Benekainių apylinkėje. Balandžio 19 d. aūštant, bolševikų visai nepastebėti, lenkų eskadronai priartėjo prie Vilniaus ir, vienu šuoliu užėmę geležinkelio stotį, puolė pro Aušros Vartus, Didžiąja gatve ir pasiekė Gedimino kalną, čia pastatė kulkosvaidžius ir įsitvirtino. Antroji grupė Sodų, Pylimo, Vokiečių gatvėmis veržėsi Žaliojo tilto link, norėdama užkirsti kelią pasitraukti iš miesto bolševikams.[73]

Rusų bolševikams pasisekė atsispirti tik šiaurinėje ir vakarinėje miesto dalyje. Po pietų bolševikai šiek tiek atsipeikėjo, pradėjo planingiau gintis ir vietomis net spausti lenkus atgal. Lenkų kavalerija, išsklaidyta miesto gatvėse, neįgudusi kautis mieste, atsidūrė gan kritiškoje padėtyje. Vilniaus gyventojai vieni talkino lenkams, kiti bolševikams. Šiuo kritišku momentu Vilniaus geležinkeliečiai, paraginti lenkų kavalerijos vadų, paskubomis sustatė traukinį, kuris nuvažiavo Lydos kryptimi ir dar tos pat dienos vakare apie 20 val. į Vilnių atvežė vieną lenkų pėstininkų batalioną. Balandžio 21 d. į Vilnių įžengė ir rinktinės vadas gen. Rydz-Śmigły su atsilikusiais žygyje pėstininkais ir artilerija, perėmė vadovavimą ir puolė tas miesto dalis, kuriose buvo pasilikę bolševikai. Sumušti bolševikai pasitraukė Pabradės ir Maišiagalos kryptimi. Galutinai lenkams pavyko Vilnių užimti balandžio 21 d.

Pasitraukę bolševikai nusprendė pereiti priešpuolin ir atsiimti iš lenkų Vilnių. Šiam tikslui sutelkė jėgas ir iš Latvijos į tris vietas: Širvintos, Pabradė bei Ašmena-Salos.

Lenkams užėmus Vilnių, tuojau atvyko J. Pilsudskis, kuris sustiprino Vilniaus rinktinę pėstininkais, artilerija ir kavalerija. Gen. Rydz-Śmigły, sulaukęs paspirties, bolševikų puolimus atrėmė ir privertė juos trauktis į rytus. Balandžio 23 d. lenkai užėmė Lentvarį ir Trakus.

J. Pilsudskis tuojau nusprendė atsišaukimu kreiptis į Didžiosios Lietuvos kunigaikštijos gyventojus, pažadėdamas leisti patiems gyventojų atstovams spręsti vidaus, o taip pat tautinius ir religinius reikalus, gi laikinoji lenkų civilinė valdžia užimtame krašte būsianti vykdoma J. Osmołowskio ir ji būsianti visiems gyventojams vienoda, t.y. taikysianti lygybės principą.[74]

Lenkams užėmus Vilnių, kritiškoje padėtyje atsidūrė bolševikų kariuomenės dalys, kurios laikė frontą prieš lietuvius: Perloja - Daugai, Pivašiūnai, Aukštadvaris, Mijaugonys iki Ne-

ries. Jų čia buvo keturi pulkai su artilerija ir smulkiais kavalerijos daliniais. Šios dalys kovos metu dėl Vilniaus (balandžio 19-21 d.) laikėsi pasyviai — neveiksmingai. Kai kurie šaulių pulkai gavo įsakymą vykti į Vilnių saviesiems pagalbon, bet nuvykti nesuskubo. Balandžio 26 d. jie pasitraukė iš Perlojos, Bobriškių, Onuškio, Aukštadvario ir kitų vietovių. Pražygiavę pro Vievį, persikėlė per Nerį ir paskubomis pasitraukė Maišiagalos link, neužkabinę nei vieno lenko.

Balandžio 27 d. mūsų kariuomenė užėmė Vievį ir Vievio glž. stotį. Žvalgai, pasiekę Rykantus ir N. Trakus, čia pirmą kartą susitiko su lenkų kariuomene. Tuo pačiu metu lietuvių buvo užimta Varėna, Perloja, Aukštadvaris ir Semeliškės. Pradžioje nesusipratimų su lenkais nebuvo. Tik gegužės 8 d. įvyko ginkluotas susirėmimas Vievyje.

IV

PAKARTOTINIS UKMERGĖS PUOLIMAS

Pasiruošimas operacijai. 1919 m. pavasariui atėjus, buvo susirūpinta rusus išvaryti iš Lietuvos. Balandžio 26 d. generalinio štabo viršininku buvo paskirtas gen. Silvestras Žukauskas. Jis pradėjo ruoštis didesnio masto operacijoms. Karo vadovybė nusprendė visų pirma užimti Ukmergę. Šiam reikalui gen. S. Žukauskas įsakė Panevėžio atsk. bataliono vadui J. Variakojui:

a. Iš Kėdainių ir Šėtos rajono pereiti į Jonavos - Pagelažių apylinkę.

b. Susitarti su vokiečių-saksų 18 savanorių pulku, kurio štabas buvo Žeimiuose, ir, bendrai veikiant, užimti Ukmergę.

Operacijos vykdymo laikas, puolimo kryptis, išeities ribos nustatymas bei sparnų apsauga palikta spręsti bendrai dalių vadams (lietuvių ir saksų) pagal vietos ir laiko aplinkybes.

Operaciją suplanavo karn. M. Katche drauge su 18 saksų pulko vadu mjr. Zeschau, dalyvaujant karn. J. Variakojui ir kitiems lietuvių ir vokiečių karininkams.[75] Besvarstant puolimo galimumus, paaiškėjo, kad pirmiausia reikia užimti Pagirius, nes jų neužėmus būtų sunku išlaikyti Ukmergę. Priešas iš Pagirių nuolatos grasintų kairiajam mūsų kariuomenės sparnui. Dėl Pagirių nuolatos vyko kova, keletą kartų vietovė buvo užimta ir vėl prarasta. Bolševikai Pagiriuose laikė tai stipresnes, tai silpnesnes jėgas — nuo vienos kuopos iki vieno bataliono.

Panevėžio atsk. batalionas iki šios operacijos buvo jau išaugęs į stiprų, kovose užgrūdintą vienetą. Turėjo šešias šaulių kuopas, kulkosvaidžių ir mokomąją kuopą, raitųjų žvalgų ir ryšių komandas ir ūkio kuopą. Iš viso batalione buvo 35 karininkai ir apie 1.300 kareivių, daugiausia savanoriai. Batalionas teturėjo tik 1 baterijos būrį, vadovaujamą karn. V. Geigos.

Pagirių paėmimas. Bataliono vadovybės turimomis žiniomis, kurias suteikė žvalgai ir vietos gyventojai, Pagiriuose buvę apie 400 raudonarmiečių. Iš tikrųjų, puolimui pasibaigus, paaiškėjo, jog ten buvo tik viena kuopa.

Pagirių paėmimui paskirta Panevėžio atsk. bataliono keturios kuopos, vienas lietuvių artilerijos būrys ir vienas vokiečių artilerijos būrys. Puolimo planas buvo toks:

a. Karn. J. Reikala su 1 ir 3 kuopomis, vokiečių artilerijos būriu užima prie Aneliavos dv. vieškelį Siesikai - Pagiriai.

b. Karn. B. Kulvietis su 2 kuopa, lietuvių artilerijos būrių ir viena vokiečių patranka užima poziciją prie Leliūnų k., prie vieškelio Šėta - Pagiriai.

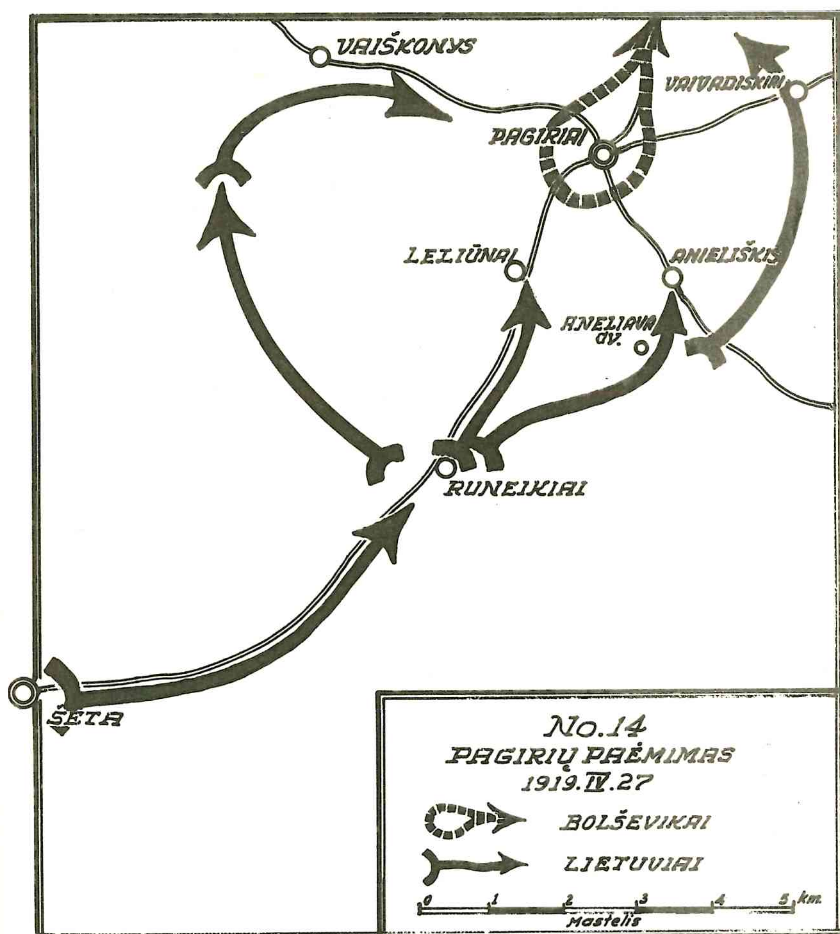
c. Karn. J. Nastopka su 4 kuopa užima poziciją prie vieškelio Vaiškonys - Pagiriai.

d. Viršila M. Raila su raitųjų žvalgų komanda, aplenkdamas Pagirius prie Vaivadiškių dv., perkerta priešui pasitraukimo kelius.

e. Puolimo pradžia balandžio 27 d. auštant (buvo nustatyta puolimo valanda).[76] (Žr. schemą Nr. 14).

Balandžio 26 d. kuopos susitelkė Šėtoje ir pavakare išžygiavo į Runeikių dv. Truputį pasilsėję, kuopos išsiskirstė užimti numatytas pozicijas. Vykdant Pagirių apėjimą, teko žygiuoti mažais lauko keliais, per laukus bei pelkes ir mišką. Nakties tamsoje voroms gelbėjo surasti skirtas pozicijas savanoriai keliarodžiai — vietos gyventojai. Žvalgai išaiškino, kad priešas yra tik Pagiriuose. Jo kulkosvaidžiai paruošti pozicijose, visi tiltai pakelėje į Pagirius išardyti. Priešas miegojo, budėjo tik sargybiniai ir patruliai.

Kuopos užėmė joms skirtas pozicijas be kliūčių. Artilerija sustatyta pozicijose nusitaikė į spėjamas priešo ugniavietes. Prašvitus buvo aiškiai matyti miestelis ir priešo sargybiniai. Buvo laukiama nustatytos valandos pradėti puolimą. Teliko 10-15 min.

laiko. Staiga pasigirdo šūvių. Pasirodė, kad mūsų priekiniai žvalgai pastebėjo varpinės bokšte priešo sargybinius. Viliojantį taikinį pamatę, neiškentė ir paleido keletą šūvių. Po šių šūvių miestelis sujudo kaip skruzdėlynas. Pasigirdo priešo kulkosvaidžių dūzgimas ir iš miestelio pasipylė bolševikų grandinės. Laukti nebuvo reikalo. Mūsų artilerija ir kulkosvaidžiai pradėjo šaudyti. Artilerijos ugnis buvo taikli ir stipri: po keletos minučių priešo ugnis nutilo. Bolševikai traukėsi. Pirmas puolimą pradėjo karn. J. Nastopka, neatsiliko karn. J. Reikala ir Kulvietis. Priešo ugnis pakriko. Mūsų artilerija nutilo. Ir vėl pradėjo šaudyti

retais šūviais į besitraukiantį priešą. Įsiveržus į miestelį, bolševikai bandė kai kur priešintis, bet buvo greitai sutvarkyti.[77]

Pagirius užėmus, pasigirdo šūviai prie Vaivadiškių dv. Tai viršilos Railos raitųjų žvalgų komanda šaudė besitraukiantį priešą. Kautynės truko 20-30 minučių. Buvo renkami belaisviai, priešo palikti ginklai ir kitas turtas. Kai kuopos išsirikiavo turgavietėje, atvyko karn. J. Variakojis ir karn. M. Katche. Jie pasveikino karininkus ir kareivius pergalės proga.

Operacija pavyko labai sklandžiai. Bolševikai kovos lauke paliko apie 50 užmuštų, paimta į nelaisvę 32 kareiviai. Mūsiškių nukautų nebuvo, tik keletas sužeistų. Paimta 3 kulkosvaidžiai, 47 šautuvai, 40 granatų, 2 dviračiai šoviniams vežti, 16 kaspinų kulkosvaidžiams, viena lauko virtuvė ir kito turto.

Pagiriai šiek tiek nukentėjo nuo artilerijos ugnies, tačiau nei gaisrų, nei sužeistų, nei užmuštų gyventojų nebuvo.

Karn. J. Reikala su viena kuopa liko Pagiriuose, kiti grįžo į Šėtą.

Ukmergės paėmimas. Priešas Ukmergę laikė užėmęs nuo 1919 m. sausio 10 d. Ukmergėje stovėjo Pskovo šaulių divizijos I brigada, susidedanti iš 1, 2 ir 6 šaulių pulkų. Pulkai turėjo daugiau kaip po 1.000 kareivių. 1 ir 6 šaulių pulkai laikėsi plento Jonava - Ukmergė.[78]

Turimomis žiniomis priekiniai bolševikų daliniai buvo užėmę Veprių - Mankūnų - 102 aukštumą - Kandiškių - Belazariškių - Siesikų barą. Antroji pasipriešinimo linija buvo: Navikai - Laibiškiai - Deltuva - Mikailiškiai. Iki balandžo mėn. bolševikai laikė didesnes jėgas Laibiškių - Deltuvos pozicijose, bet balandžio mėn. sutelkė daugumą jėgų į pozicijas: Vepriai - Mankūnai - Belazariškiai. Turėjo dvi baterijas lengvosios artilerijos ir smulkių kavalerijos dalinių.

Pagal sutartą su saksais planą buvo sudarytos keturios mišrios voros. Tačiau puolimą vykdant, teko sudaryti ir penktąją vorą.[79] Vorų vadai — lietuvis ir saksų karininkai. Bendra vadovybė taipgi mišri. Kai kuriose vorose buvo sumaišyti ir kareiviai, taip kad pozicijose greta lietuvio kareivio kovojo saksas.

Pirmoji vora — dvi lietuvių kuopos, dvi saksų kuopos, pusė lietuvių baterijos ir pusė saksų baterijos, lietuvių vadas

karn. J. Reikala. Susitelkę Pagiriuose, turėjo pulti Siesikų, Atkočių, Deltuvos, Ukmergės kryptimi.

Antroji vora — lietuvių vadas karn. B. Kulvietis, sutelkęs dalinį Šėtoje, turėjo pulti Tarakų, Belazariškių, Milašiūnų, Deltuvos, Ukmergės kryptimi. Puolimą rėmė saksų artilerijos būrys.

Trečioji vora — pagrindinė, lietuvių vadas karn. J. Variakojis ir saksų mjr. Zeschau. Ją sudarė: lietuvių viena kuopa ir saksų viena kuopa, dviratininkų būrys ir artilerijos būrys. Vora susitelkė prie plento Markutiškiai - Ilgabradai. Puolimo pagrindinė kryptis: Pageležiai, Ukmergė.

Ketvirtoji vora — viena lietuvių kuopa, viena sustiprinta saksų kuopa ir artilerijos būrys, susitelkusi prie Makštavos k., turėjo pulti pagal vieškelį: Vepriai, Ukmergė.

Penktąją vorą sudarė saksų savanorių kuopa ir lietuvių raitininkų būrys, vadovaujant saksų ltn. Voigtui. Turėjo pulti Ukmergę kairiuoju Šventosios krantu.[80]

Puolimo pradžia gegužės 3 d. 3 valanda.

Sutartiniai ženklai: aviacijai pasirodžius, atapažinimo reikalui ženklintis ištiesiant baltas marškas; raudonos raketos — reikalinga parama; baltos raketos — parama nereikalinga, pasisekimas. (Žr. schemą Nr. 15).

Visos voros iš susitelkimo vietų išvyko užimti išeities ribas, kad įsakymo nustatytu laiku pradėtų puolimą.

Pirmoji vora 3 val. puolė Siesikus, kur rado tik silpną priešo sargybą, kuri tuoj pasitraukė Deltuvos link.

Antroji vora pavakare gegužės 2 d. išvyko iš Šėtos. Keletai valandų sustojo Bukonyse. Pailsėję, tęsė žygį Tarakų link ir juos užėmė be kliūčių. Tarakuose buvo paliktas vienas būrys sparno apsaugai; vora pasuko į šiaurę Belazariškių k. kryptimi, kur, žvalgų pranešimu, buvęs įsitvirtinęs priešas. Artilerijai puolimą remiant ir Belazariškiai po atkaklios kovos buvo užimti. Raudonieji paskubomis pasitraukė Deltuvos kryptimi. Čia buvo laimėta karo grobio: keliolika belaisvių, keletas šautuvų ir senas sanitarinis vežimas su medikamentais.

Nuo artilerijos ugnies nukentėjo vienas Belazariškių k. namas, buvo padegtas. Tačiau gaisras neišsiplėtė, nes oras buvo ramus ir nakties metu gerokai buvo palijęs.

Besirengiant tolimesniam puolimui, Siesikuose pakilo raudona raketa. Buvo ženklas, jog reikia paramos; artilerija tuoj pradėjo šaudyti į Siesikų dvarą. Siesikuose tuoj pasirodė baltos raketos. Ugnis buvo staigiai nutraukta. Paaiškėjo, kad raudonoji raketa buvo paleista per apsirikimą. Laimei niekas nuo artilerijos ugnies nenukentėjo.

Pirmosios ir antrosios vorų vadai drauge tęsė puolimą. Antroji vora per Milašiūnus, pirmoji vieškeliu per Atkočius. Milašiūnai ir Atkočiai buvo užimti be didesnio bolševikų pasipriešinimo. Priešas parodė pasipriešinimą tik prie Deltuvos. Kai puolančios voros priartėjo prie Deltuvos, tada pradėjo veikti mūsų artilerija, pasirodė mūsų lėktuvai ir apmėtė bombomis bolševikų pozicijas. Raudonarmiečiai traukėsi, ir jų artilerija nutilo. Vienas mūsų lėktuvas buvo pašautas, bet laimingai nusileido mūsų pusėje.

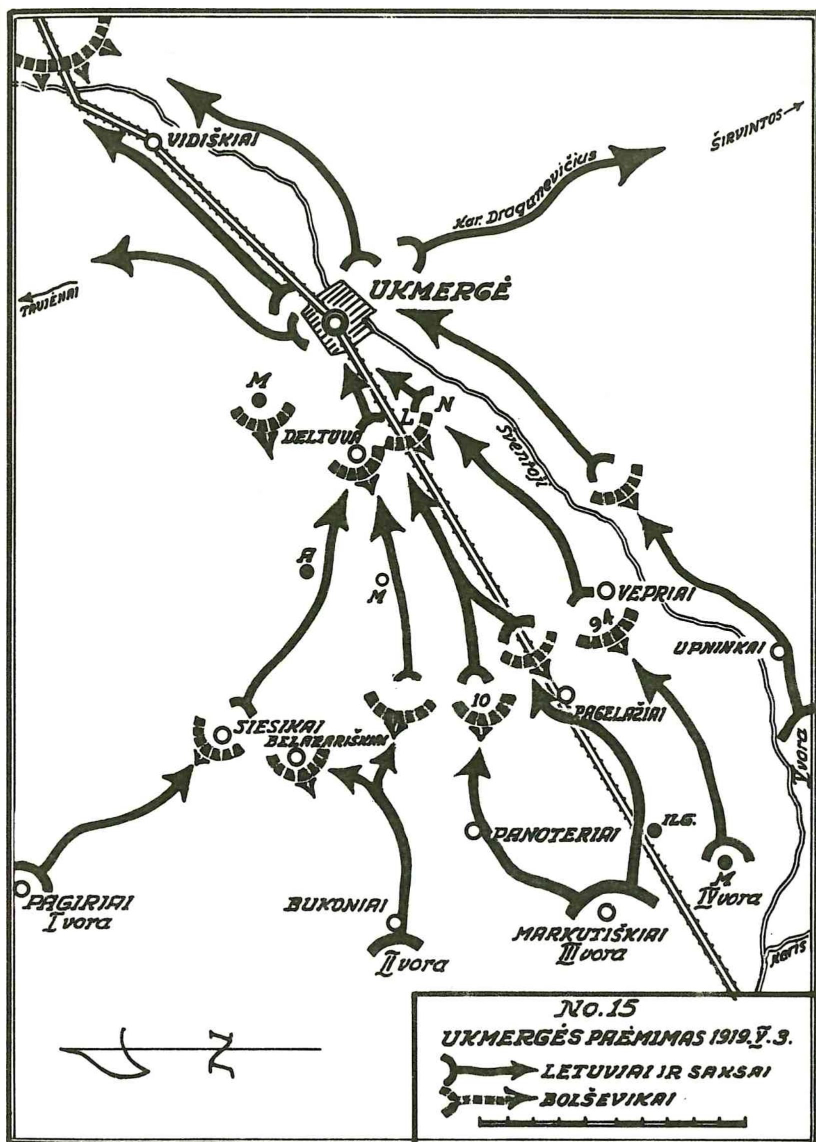
Trečioji vora puolimą pradėjo nustatytu laiku. Vorai teko išskirti mišrų lietuvių ir saksų dalinį, kad pro Panoterius apeitų pelkėtą mišką. Apėjimas pavyko. Priešas iš Pagelažių tuoj pasitraukė be pasipriešinimo. Besitraukiąs priešas plentu Ukmergės link buvo persekiojimas artilerijos ugnimi.

Ketvirtoji vora turėjo susirėmimą su priešu aukštumėlėse prie Veprių. Artilerijai priešą apšaudžius, jis pradėjo trauktis, ir vora tęsė žygį į Ukmergę dešiniuoju Šventosios krantu.

Penktoji vora, kuri vykdė puolimą pro Upninkus kairiuoju Šventosios krantu, sutiko pasipriešinimą tik prie Veprių tilto per Šventąją. Negausūs priešo saugos dalinėliai traukėsi paskubomis, niekur nesustodami gintis. Vora atvyko į Ukmergę pavargusi, nes teko žygiuoti labai blogais šlapiais keliais, o kartais ir per laukus.

Kai tik buvo patirta, kad priešas tikrai pasitraukė, trečiosios voros vadovybė į saksų sunkvežimius susodino lietuvių kuopą ir pasiuntė plentu į Ukmergę. Į antrą automašiną susėdo lietuvių ir saksų vadai. Mažą pasipriešinimą sutiko tik prie Ukmergės. Gegužės 3 d. vidudienį Ukmergėn lietuvių trečios voros kuopa atvyko pirm negu suskubo atvykti kitos puolančios voros iš dešinės ir kairės. Priešas buvo pasitraukęs.[81]

Ukmergėje rado iškabintų daug raudonų vėliavų ir gėlių pynių. Raudonieji šventė gegužės 1 dieną. Vėliavų nesuskubo nukabinti, jas tuoj nudraskė vietos gyventojai. Miestas nuo kovų nenukentėjo.

Ukmergę užėmus, puolimas buvo tęsiamas: raitieji žvalgai šalimais plento, pėstieji plentu persekiojo rusus. Buvo užimti Vidiškiai. Bolševikai sudegino tiltą per Šventąją ir tvirtinosi kitoje upės pusėje. Panevėžiečiai ir saksų savanorių daliniai sustabdė puolimą.

Ukmergės operacija pavyko gerai. Vargino kareivius tik blogi keliai. Keletą dienų, prieš pradedant puolimą, lijo, naktį iš gegužės 2 į 3 d. dar gerokai palijo. Keliai pasidarė šlapi ir klampūs. Kai kuriose vietose arkliai nepajėgdavo išvežti patrankų.

Šio puolimo metu buvo paimta daugiau kaip 500 belaisvių, daug lengvų ginklų ir kitokio turto; taipgi išlaisvinta apie 50 lenkų legionierių, kurie buvo bolševikų paimti kautynėse prie Vilniaus. Pagal susitarimą su saksais ginklus pasiėmė lietuviai, maistą — saksai. Lenkų legionieriai buvo perduoti lenkams.

Širvintos - Giedraičiai. Ukmergę išlaisvinus, Panevėžio bataliono vadas J. Variakojis pasiuntė vieną kuopą, karn. K. Dragunevičiaus vadovaujamą, į Širvintas. Saksų daliniai šiame žygyje nedalyvavo. Pakelėje kuopa sutiko tik smulkius rusų dalinėlius, kurie veikiai traukėsi, ir gegužės 7 d. kuopa užėmė Širvintas. Širvintose lietuviai susitiko su lenkais. Susitikimas buvo draugiškas. Pasikalbėjęs su lenkų dalinio vadu, karn. K. Dragunevičius susitarė, sutartinai veikiant, pulti ir užimti Giedraičius. Gegužės 9 d. Giedraičiai buvo užimti.[82] Dragunevičius su kuopa vykdė Giedraičių puolimą iš šiaurės vakarų pusės, išeidamas į Želvos - Giedraičių vieškelį prie Bekupių dv.; lenkai vykdė puolimą iš pietų vakarų pusės. Po trumpų kautynių bolševikai pasitraukė Molėtų link.

Tuo laiku J. Variakojis gavo įsakymą grįžti į Kėdainių apylinkę ir apsistoti Krekenavos - Ramygalos rajone. Į Ukmergę atvyko 1 pėst. pulkas. Saksų savanorių daliniai (18 pėst. pulkas) paliko Ukmergėje.

V

LIETUVOS KARIUOMENĖS PERSITVARKYMAS

Karo vadovybė. Artėjant 1919 m. pavasariui ir ruošiantis bolševikus išvaryti iš Lietuvos, kilo būtinas reikalas sutvarkyti kariuomenės vadovavimo klausimą. Kai organizavosi Lietuvos kariuomenė, nuo 1919 m. pradžios karinėms operacijoms (karo vedimo su bolševikais reikalams) vadovavo krašto apsaugos ministras drauge su savo padėjėjais. 1919 m. sausio - vasario mėn. bendrą operacijų dalį tvarkė ir karo veiksmams vadovavo krašto apsaugos viceministras karn. St. Zaskevičius. 1919 m. kovo 12 d. krašto apsaugos ministru paskirtas karn. Antanas Merkys. Viceministras nepaskirtas. Kariuomenės operacijų reikalus nuo 1919 m. kovo 1 d. tvarkė Atskiros brigados vadas karn. St. Nastopka.

Balandžio mėn. pasveikęs iš Lenkijos grįžo generolas Silvestras Žukauskas. To paties mėn. 26 d. jis buvo paskirtas generalinio štabo viršininku, o gegužės 7 d. valstybės prezidentas S. Žukauską paskyrė vyriausiuoju karo vadu.

Gen. S. Žukauskas gimė 1860 m. gruodžio 31 d. Poškiečių-Dovainių vk. Pakruojo valsčiuje, Šiaulių apskrityje. Mokėsi Marijampolės ir Šiaulių gimnazijose. Karo tarnybą pradėjo 1881 m. rusų kariuomenėje - kavalerijoje. 1887 m. baigė Vilniaus karo mokyklą ir buvo pakeltas į pirmą karininko laipsnį. Tarnavo pėstijoje. Dalyvavo rusų-japonų kare 1904 - 1905 m. ir I Pasauliniame karo 1914 - 1918 m. 1915 m. rudenį pakeltas generolu ir paskirtas brigados vadu, 1917 m. — divizijos vadu.

Krašto apsaugos ministeris majoras A. Merkys

Vyriausias karo vadas jau rado padarytą didelę pažangą mūsų kariuomenę organizuojant, tad jis tik patobulino organizacinį darbą, steigė naujas kariuomenės dalis.

Krašto apsaugos ministras 1919 m. gegužės 8 d. paskelbė medicinos ir veterinarijos karo gydytojų bei sanitarijos puskarininkių mobilizaciją iki 45 m. amžiaus.

Iki 1919 m. balandžio mėn. pabaigos visos kautynės su įsiveržusiais į Lietuvos teritoriją bolševikais ribojosi vien vietinės reikšmės veiksmais. Svarbiausias kautynių tikslas buvo: sustabdyti priešo veržimąsi krašto gilumon, atvaduoti kurį nors miestelį, kaimą, paimti belaisvių, atimti iš priešo ginklų, varginti ir demoralizuoti priešą; didesnio masto veiksmams mūsų karinės pajėgos buvo dar per silpnos. Vokiečiai kai kuriose vietovėse padėdavo mums savo daliniais bei ginklais.

Gen. Silvestras Žukauskas, vyriausias karo vadas

Stipriai laikydamiesi centre aplink Kauną, saugodami sparnus nuo bolševikų apėjimo — šiaurėje Kėdainius ir pietuose Alytų, Lietuvos vyriausybė sunkiomis sąlygomis pasigėrėtinai sparčiai tęsė valstybės tvarkymo ir kariuomenės organizavimo darbą. Kai kuriose pakraščių srityse, su kuriomis centro valdžia turėjo silpnus ryšius, karininkų vadovaujami gyventojai išvystė žymią partizaninę veiklą prieš bolševikus.

Gen. S. Žukauskas, belankydamas kariuomenės dalis jų stovėjimo vietose, įsitikino, kad jau yra suorganizuota pakankamas skaičius, nors silpnai paruoštų, kariuomenės dalių platesnio masto veiksmams, todėl jis nusprendė pradėti aktyvius veiksmus ir išvaryti bolševikus iš Lietuvos.

Planuojant karo veiksmus, teko persvarstyti anksčiau turėtus planus, kurių pagrindinis ir svarbiausias Lietuvos kariuomenės uždavinys buvo: kai tik pakankamai suskubs susiorganizuoti, tuojau užimti Vilnių. Lenkams 1919 m. balandžio 19-21 d. staiga užėmus Vilnių, mūsų kariuomenės operacijų planai pasikeitė. Gen. S. Žukauskas numatytiems prieš bolševikus karo veiksmams pasirinko šiaurės rytų dvi kryptis: 1. Ukmergė - Utena ir 2. Panevėžys - Rokiškis. Skubotai buvo ruošiamasi ir numatytiems veiksmams telkiama kariuomenė.

Kariuomenės priesaika. Prieš pradedant didįjį bolševikų puolimą, mūsų kariuomenė buvo iškilmingai prisaikdinta 1919 m. gegužės 11 d. Kaune, Rotušės aikštėje. Karius prisaikdino vyskupas Pranciškus Karevičius. Po šv. mišių buvo paradas, kuriam vadovavo gen. S. Žukauskas. Paradą priėmė respublikos prezidentas A. Smetona. Prisaikdintos buvo visos Kauno įgulos kariuomenės dalys. Fronte esančios kariuomenės dalys priesaiką atliko kitu laiku dalių vadų nuožiūra, pvz., Vilniaus atsk. batalionas iškilmingai prisiekė gegužės 14 d. Auseniškių dv., netoli Vievio.

Priesaikos tekstas:

> „Aš... prisiekiu Aukščiausiajam Viešpačiui Dievui teisingai tarnauti Lietuvos kariuomenėje, būti ištikimu mūsų krašto konstitucijai, klausyti savo vyresnybės, griežtai jos įsakymus pildyti ir šventai laikyti man įteiktą paslaptį. Prisiekiu, nesigailėdamas savo sveikatos nei gyvasties, ligi paskutiniam kraujo lašui ginti Lietuvos laisvę ir nepriklausomybę, o taip pat mūsų žmones ir visą mūsų žemę nuo kokių nors užsienio ar vidaus priešų užpuolimo ir nuo visų tų, kurie mūsų krašte kels riaušių, ardys žmonių darbą ir ramumą ar kitaip kaip skriaus žmones. Prisiekiu su priešu griežčiausiai kovoti, neidamas su juo į jokias pažintis, sutartis ar šiaip susižinojimą raštu ar žodžiu, visą gi tai, ką apie priešą sužinosiu ar išgirsiu, tuojau savo vyresnybei pranešti. Kad šią priesaiką darau tvirta širdimi ir gryna sąžine, iškeliu ranką prie Viešpaties Dievo."[83]
>
> *Pastaba:* Tekstas ministrų kabineto patvirtintas 1919 m. gegužės 4 d.

Karn. K. Ladiga, vėliau generolas, 1 pėst. pulko ir Ukmergės rinktinės vadas

Ukmergės ir Panevėžio rinktinių sudarymas. Suplanuotiems karo veiksmams vykdyti buvo sudarytos dvi atskiros rinktinės, kurios buvo pavadintos Ukmergės ir Panevėžio miestų vardais. Ukmergės rinktinė buvo sutelkta Ukmergėje ir apylinkėje. Panevėžio — Kėdainiuose ir į šiaurės rytus nuo Kėdainių.

Ukmergės rinktinę sudarė: 1 pėst. pulkas (du batalionai), saksų savanorių vienas batalionas, pusantro eskadrono husarų ir 4 baterijos du lengvieji pabūklai. 1 pėst. pulkui buvo įsakyta iš Alytaus per Kauną žygio tvarka susitelkti Ukmergėje gegužės 13-14 d. ir pakeisti ten esantį Panevėžio atsk. batalioną. Šios rinktinės vadu buvo paskirtas 1 pėst. pulko vadas karn. K. Ladiga.

Panevėžio rinktinę sudarė: Panevėžio atsk. batalionas (6 šaulių kuopos, mokomoji kuopa, kulkosvaidžių kuopa) 2 pėst. pulko III batalionas ir 1 baterija. Gegužės 13-14 d. Panevėžio atsk. batalionas iš Ukmergės fronto atvyko į Ramygalos - Krekenavos rajoną, 2 pėst. pulko III batalionas gegužės 13 d. geležinkeliu atvyko iš A. Panemunės į Kėdainius ir tuoj išvyko į Ramygalą. Šios rinktinės vadu buvo Panevėžio atsk. bataliono vadas karn.

J. Variakojis, o instruktorium plk. M. Katche, kuris ir planavo šios rinktinės operacijas.

Į Žaslių barą 2 pėst. pulko I batalionas balandžio 23 d. iš Rumšiškių atvyko į Vievį ir tenai susitiko su lenkų kavalerijos daliniais. Bataliono dalis sustojo miestelyje, kiti jo apylinkėje.

Vilniaus atsk. batalionas po Žaslių kautynių balandžio mėn. trumpam laikui buvo sugrąžintas į Kauną; balandžio 26 d. vėl pasiųstas į Žiežmarius, o gegužės pradžioje pakeitė 2 pėst. pulko I bataliomą, kuris gegužės 23 d. išvyko į frontą prie Panevėžio. Vilniaus atsk. batalionas saugojo prieš lenkus platų barą: Jieznas - Semeliškės - Vievis - Čiobiškis.

Bolševikams pasitraukus, Varėną užėmė 1 pėst. pulko karn. P. Genio kuopa. Varėnoje buvo įsteigta karo komendantūra. Karn. P. Geniui su kuopa išvykus į Alytų, Varėnos karo komendantūroje paliko tik keletas kareivių, kuriuos lenkai nuginklavo ir užėmė Varėną.

VI

STAMBESNIŲ PRIEŠ BOLŠEVIKUS KARO OPERACIJŲ PRADŽIA

Padėtis fronte gegužės 14 - 18 d. Rusų bolševikai 1919 m. gegužės 14 d. buvo užėmę ir laikė pozicijas: Molėtai - Želva - Balninkai - Žemaitkiemis - Kavarskas - Raguva - Barklainiai - Upytė - Pumpėnai - Krinčinas - Biržai.[84] Tuo laiku bolševikai šiame fronto ruože turėjo dvi divizijas. Pskovo, vadinamos lietuvių, divizijos 1, 2, 3, 4, 5, 6 ir 7 šaulių pulkai buvo užėmę barą nuo Molėtų iki Troškūnų. Tik maža dalis tos divizijos buvo nukreipta į pietus prieš lenkus. Daugumas jėgų buvo sutelkta abipus plento Ukmergė - Utena. Kiek buvo prie šios divizijos specialių dalinių, kaip artilerijos, kavalerijos, šarvuočių, karo technikos ir ypatingos paskirties (čekistų) dalinių, žinių nėra.

Antrosios latvių (Internacionalinės) divizijos Lietuvoje veikė penki šaulių pulkai, kurie buvo užėmę: 14, 15 ir 17 šaulių pulkai Panevėžio barą, 12 šaulių pulkas nukreiptas Pušaloto - Joniškėlio link ir 31 šaulių pulkas Biržuose — nukreiptas Saločių link. Šios divizijos žinioje buvo: ypatingos paskirties Vitebsko batalionas, keturios artilerijos baterijos, smulkūs kavalerijos daliniai ir Panevėžio, Kupiškio, Joniškėlio smulkūs lietuvių komunistų būriai.[85] Tarpus tarp divizijų saugojo kavalerija.

Mūsų kariuomenė drauge su partizanais laikė užtvaras ir sargybas šioje riboje: Širvintos - Lyduokiai - Vidiškiai - Taujėnai - Ramygala - Krekenava - Naujamiestis ir toliau į šiaurę pagal Lėvens ir Mūšos liniją iki Latvijos sienos.[86] Viso Lietuvos kariuo-

menėje gegužės mėn. pradžioje buvo apie 8.000 vyrų. (Schema Nr. 16).

Operacijai prieš bolševikus lietuviai sutelkė penkis batalionus (vėliau atvyko dar du batalionai), 2 baterijas ir pusantro eskadrono kavalerijos. Šiame ruože talkino saksų savanorių du batalionai ir artilerijos vienetai. Vėliau prisijungė dar vienas vokiečių batalionas.

Pietuose Širvintas, Vievį, Varėną buvo užėmusi lenkų kariuomenė. Šiaurėje — Bauskės apylinkėse — buvo vokiečių ir latvių kariuomenės daliniai.

Jėgų sutelkimas baigtas gegužės 13 d. vakare. Gegužės 14 d. vyriausias karo vadas išleido bendrą *operacijos įsakymą Nr. 2.* Jo tekstas buvo toks:

„Sužinoti priešo pajėgas ir jo vietą ir padaryti jo stovinčioje kariuomenėje netvarką įsakau:

1. Ukmergės kariuomenės viršininkui bendrai su vokiečių pajėgomis pasiusti kai kurias kariuomenės dalis Raguvos linkui ir, jei galima būtų, partizanų būriais užpulti priešą iš užnugario, užimti tą miestelį ir Troškūnų k.

2. Panevėžio kariuomenės viršininkui bendrai su vokiečių pajėgomis iškeliauti Panevėžio link. Partizanų būriais žygiuoti iš pietų ir šiaurės Subačiaus linkui tikslu užpulti smulkiąsias priešo dalis ir išardyti geležinkelį tarp Panevėžio ir Subačiaus.

3. Apie uždavinį pranešti Panevėžio ir Ukmergės vokiečių kariuomenės dalims ir prašyti jų pagalbos.

4. Apie šį veikimą pranešti Kaune vokiečių vyriausiajai valdybai.

5. Partizanų būriams pradėti veikti tuojau gavus įsakymą.

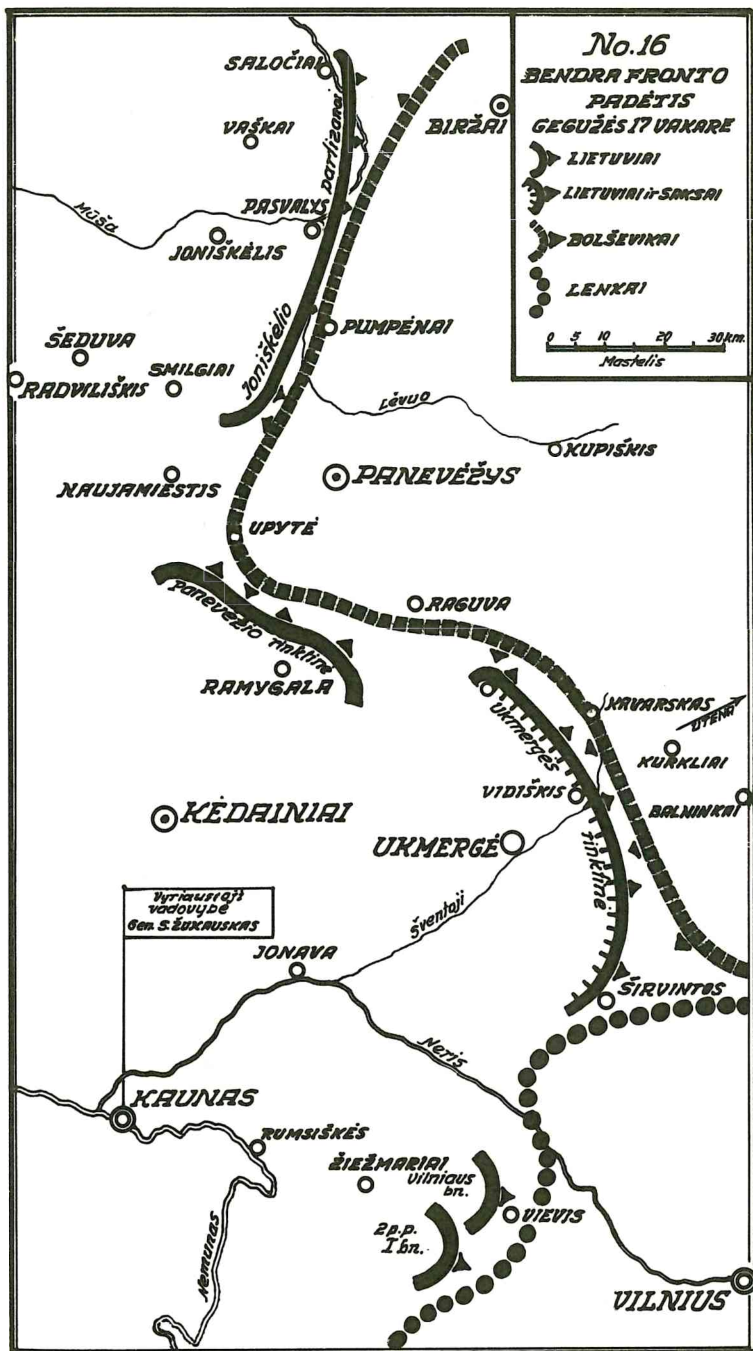
6. Panevėžio ir Ukmergės kariuomenei bendrai susitarus atlikti uždavinį ne vėliau kaip gegužės 17 d.

7. Skubotus pranešimus siuntinėti vyriausiojo karo vado štaban tuojau.

8. Aviacijos dalies viršininkui pranešta ir jam liepta padėti kariuomenei.

Generolas Žukauskas.“[87] (Kalba netaisyta)

Vyriausias karo vadas, gerai žinodamas, kad priešo jėgos buvo žymiai didesnės negu mūsų drauge su vokiečiais, buvo labai atsargus. Uždaviniai skirti kariuomenei operacijos įsakyme

No.16
BENDRA FRONTO
PADĖTIS
GEGUŽĖS 17 VAKARE
LIETUVIAI
LIETUVIAI ir SAKSAI
BOLŠEVIKAI
LENKAI
0 5 10 20 30 km.
Mastelis
SALOČIAI
VAŠKAI
BIRŽAI
Partizanai
PASVALYS
Mūša
JONIŠKĖLIS
Joniškėlio
PUMPĖNAI
ŠEDUVA
SMILGIAI
RADVILIŠKIS
Lėvuo
KUPIŠKIS
NAUJAMIESTIS
PANEVĖŽYS
UPYTĖ
RAGUVA
Panevėžio rinktinė
RAMYGALA
Ukmergės rinktinė
KAVARSKAS
UTENA
KURKLIAI
VIDIŠKIS
BALNINKAI
KĖDAINIAI
UKMERGĖ
Vyriausioji vadovybė
Gen. S. ŽUKAUSKAS
Šventoji
JONAVA
ŠIRVINTOS
Neris
KAUNAS
RUMŠIŠKĖS
ŽIEŽMARIAI
Vilniaus bn.
VIEVIS
2 p.p. I bn.
Nemunas
VILNIUS

nebuvo sunkūs ir griežtai riboti; palikta visiška laisvė rinktinių vadams spręsti ir veikti savo nuožiūra. Vokiečių pagalba, duodant įsakymą, nebuvo tikra, jų dar reikėjo prašyti ir sutikimą gauti. Prasidėjo pasitarimai su vokiečiais ir gyvas nuomonių pasikeitimas per pasiuntinius tarp rinktinių ir dalių vadų.

Susisiekimo ir ryšių priemonės buvo labai menkos. Kelionės ir ryšiai buvo palaikomi vien raiteliais.

Panevėžio rinktinės vadas karn. J. Variakojis, pasitaręs su instruktorium karn. M. Katche, surašė ir pasiuntė Ukmergės rinktinės vadui gegužės 15 d. raštą, kuriame rašė, kad pildydami gen. Žukausko slaptą įsakymą Nr. 2, Panevėžio rinktinė gegužės 18 d. auštant išvyks trimis voromis į Panevėžį; dešinioji vora keliu: Kleboniškiai, Jotainiai, Kartanai; vidurinioji vora keliu: Ramygala, Barklainiai, Joskildai; kairioji vora keliu: Krekenava, Upytė. Vokiečių dalyvavimas operacijoje dar neišaiškintas.[88]

Prašė, jei tik galima, dar šiandien pranešti per pasiuntinį, padavusį šį raštą, kuriuo būdu esančioji karn. K. Ladigos žinioje kariuomenė mano atlikti skirtą uždavinį, veikdama Raguvos, Troškūnų pusėn. Dar pabrėžė, jog labai reikalinga, kad esančios jo žinioje dalys pradėtų veikti ne vėliau kaip gegužės 18 d. auštant iš Taujėnų, o jei būtų galima, tai dar ir iš šiauriau nuo šios vietos, nes kitaip priešas Panevėžy vėlai pajus spaudimą iš jo pusės.

Prašė taipgi išaiškinti, ar nesutiktų vokiečių kariuomenės vadas Ukmergėje prijungti savo dalis, esančias Bukonių rajone prie jo dešiniosios voros, žygiuojančios keliu: Kleboniškiai, Jotainiai, Kartanai.

Pranešimus apie žygius ir ryšius siųsti per Ramygalą į Panevėžį. Dar prašė nurodyti, kokiu būdu siųsti jam žinias apie Panevėžio dalinių veikimą.

Tuo metu Ukmergės rinktinės vadas karn. K. Ladiga tą pat dieną, t.y. gegužės 15, pasiuntė Panevėžio rinktinės vadui į Kėdainius tokio turinio raštą:

> „1 pėst. pulko vadas, gegužės 15 d. 1919 m. Nr. 38. Panevėžio atskiro bataliono vadui. Gavau įsakymą nr. 2 (Lietuvos kariuomenei), kuriame įsako veikti bendrai susitarus su Tamsta. Tas turi būti prirengta iki gegužės 17 d. — nežinau gerai, ar tas darbas galės įvykti taip greitai neišdirbus smul-

kaus veikimo plano ir svarbiausia užmezgimui ryšio tarp pulko ir Tamstai pavesto bataliono. Malonėkite atsakyti kuo greičiausia, kur galima bus su Tamsta susitikti ir išdirbti planą, be jo toks veikimas negalimas. Dabar reikalinga išaiškinti jėgas priešo — kas iš mano pusės daroma. Nežinau kur Tamsta stovi ir todėl malonėkite nurodyti, kokiu būdu bus palaikomas ryšys (aš manau raiteliais). Pulko vadas karininkas Ladiga." [89] *

Raiteliai su pranešimais prasilenkė. 1 pėst. pulko vado raštą Panevėžio rinktinės štabas gavo gegužės 16 d. 2.30 val. Kėdainiuose. Kada gavo 1 pėst. pulko vadas Panevėžio atskiro bataliono vado raštą Nr. 14, nėra žinių. Rinktinių vadai nesusitiko, nes nebuvo laiko. Vyriausias karo vadas įsikišo į šį reikalą ir, susitaręs su saksais, suderino veiksmus.

Pasitarimai su saksais vyko sėkmingai. Saksų savanorių daliniai Lietuvoje, kurių buvo keturi batalionai su padedamosiomis ginklų rūšimis — artilerija, kavalerija, pionieriais ir ryšių daliniais, buvo suvaržyti Berlyno su Maskva 1919 m. sausio 18 d. sutartimi. Jie galėjo tik saugoti ir gintis, bet ne pulti. Gegužės mėn. sąlygos, kuriomis remiantis buvo sudaryta ši sutartis, jau nebegaliojo. Saksų daliniai turėjo laisvas rankas ir sutiko bendradarbiauti, puolant priešą.

Vokiečių kariuomenės vadas Lietuvoje buvo gen. W. Eberhardtas, rezidavęs Kaune. Jam pavaldūs buvo ir saksų savanorių daliniai. Gen. S. Žukauskas susižinojo su gen. W. Eberhardtu, kuris pažadėjo paramą, pasiunčiant saksų savanorių dalinius prieš bolševikus. Gen. W. Eberhardtas paskyrė ryšių karininką prie Lietuvos kariuomenės generalinio štabo plk. Schroederį, kuris laisvai kalbėjo rusiškai. Gen. št. plk. Schroederis dirbo kariuomenės štabe, nuolatos buvo prie vyriausiojo karo vado, su juo važinėjo į Ukmergę ir Kėdainius, lankė rinktinių vadus ir saksų savanorių dalinius pafrontėje.[90]

Susitarus su saksų savanorių daliniais, gen. S. Žukauskas įsakė gegužės 18 d. vykdyti sustiprintą žvalgymą: Ukmergės rinktinei — Utenos kryptimi ir Panevėžio rinktinei — Panevėžio, Rokiškio kryptimi. Priešui traukiantis — persekioti. (Šio įsakymo tekstas nėra išlikęs.) Puolimo planus sudaryti ir vykdyti paliko rinktinių vadų nuožiūrai.

* 1 pėst. pulko vado rašto kalba netaisyta.

Sustiprintas žvalgymas gerai pavyko ir išsivystė į stambią operaciją. Priešo jėgos buvo daug dedesnės; daug vilties buvo skirta mūsų kariuomenės stipriai moralei; tikėta, kad mūsų kariuomenės vadai — karininkai sumaningiau ir drąsiau vadovaus savo daliniams negu bolševikai. Tokių vilčių turėjo kariuomenės vadovybė, ne mažiau pasitikėjimo kaupė ir visi mūsų kariai savo vadams.

Nuo gegužės 14 iki 18 d. laikas buvo panaudotas parengiamiesiems darbams: organizuoti tiekimą, parengti ir sutvarkyti dalinius, užmegzti ryšius ir dalinius išdėstyti puolimui išeities riboje. Gegužės 17 d. vakare Ukmergės ir Panevėžio rinktinės jau buvo užėmusios išeities ribą.

Gen. št. plk. Schroederio darbas Kariuomenės štabe, kaip ryšių karininko, ir saksų savanorių dalinių talka, taipgi ginklų ir karinių reikmenų pirkimas pas vokiečius nepatiko prancūzų karinei misijai, kurios pirmininku Kaune buvo plk. C. Reboul. Prancūzai degė didele neapykanta vokiečiams, todėl lietuvių bendradarbiavimas su vokiečiais juos erzino. Jie darė priekaištų mūsų vyriausybei ir kariuomenės vadovybei. Jiems buvo paaiškinta, kad karo aplinkybės verčia taip daryti ir tatai daro tik reikalo verčiami. Tuo tarpu lenkai Lenkijoje ir užsienyje išvystė stiprią propagandinę veiklą prieš Lietuvos vyriausybę, skelbdami, kad Lietuva esanti Vokietijos agentas, Lietuvos valstybė esanti vokiečių padarinys ir t.t. Vyko sunki diplomatinė kova užsienyje.[91]

Kurklių kautynės. Atvykęs į Ukmergę gegužės 12-13 d. 1 pėst. pulko vadas karn. K. Ladiga sukeitė Ukmergės apylinkėse Panevėžio atsk. bataliono kuopas. 3 kuopą, vadovaujamą karn. Džiuvės, pasiuntė į Širvintas priedangai nuo lenkų. Džiuvė su kuopa pakeitė Širvintose karn. K. Dragunevičiaus kuopą, kuri išvyko į savo batalioną. Ukmergės fronto bare karn. K. Ladigos vadovybėje liko: 1, 2, 6, 7, 8 šaulių kuopos, 1 ir 2 sunkiųjų kulkosvaidžių kuopos, ryšių kuopa, raitųjų žvalgų komanda, 4 baterijos būrys. 5 kuopa pakelėje į Ukmergę, 4 ir 9 kuopos buvo formuojamos Marijampolėje.

Gavęs vyriausiojo karo vado operacijos įsakymą Nr. 2, tuojau susižinojo su saksų savanorių pulko vadu mjr. Zeschau.

Mjr. Zeschau, 18 saksų savanorių pulko vadas, balandžio mėn. savo vadovietę turėjo Žeimiuose. Jis gegužės 3 d. drauge su Pane-

vėžio atsk. batalionu dalyvavo Ukmergę imant. Ją užėmus, savo vadovietę perkėlė į Ukmergę. Jo pulko antrasis batalionas buvo Ukmergės fronto bare prie Šventosios; pirmasis batalionas, vadovaujamas kpt. Sprangerio, stovėjo Bukonyse (pulko sudėtis — du batalionai po 4 kuopas).[92]

Į Ukmergę buvo atvykęs vyriausias karo vadas gen. S. Žukauskas su gen. št. plk. Schroederiu. Mjr. Zeschau pažadėjo K. Ladigai pagalbą. Paaiškėjus puolimo dienai, nes tai turėjo būti suderinta su Panevėžio rinktinės veiksmų pradžia, karn. K. Ladiga drauge su mjr. Zeschau sudarė bendrą rinktinės puolimo planą.

Pagrindinis dienos puolimo tikslas buvo užimti Kurklius ir plotą tarp Šventosios ir Virintos. Puolimui sudarė tris voras: dešiniąją vorą sudarė vien lietuviai, vidurinioji ir kairioji — mišrios. Vadovybė taipgi mišri — lietuvių ir vokiečių. Buvo nustatyta puolimą pradėti gegužės 18 d., anksti rytą. Puolimui išeities riba: Lyduokiai - Šventupiai - Genetiniai - Svirniai - Taujėnai - Traupis turėjo būti užimta iki gegužės 17 d. vakaro.

Puolimas pradėtas nustatytu laiku. Kai kurios kuopos buvo savo vietose nuo gegužės 14 d.

Dešiniajai lietuvių vorai vadovavo karn. K. Ladiga. Vorą sudarė 6 kuopa, vadovaujama karn. V. Šaudžio, 7 kuopa, vadovaujama karn. M. Rėklaičio ir 4 baterijos būrys, vadovaujamas karn. M. Pečiulionio. 7 kuopa prieš švintant patylomis perėjo Siesarties upelį, išvijo bolševikus iš Valtūnų k. ir toliau puldama užėmė Žemaitkiemį. Užėmus Žemaitkiemį, karn. K. Ladiga pasiuntė V. Šaudzį su 6 kuopa Balninkų užimti; M. Rėklaitį nukreipė bolševikų užnugarin Didžiasalio k. kryptimi.

Viduriniąją vorą sudarė daugiausia saksų savanorių daliniai ir mūsų 8 kuopa, karn. Br. Bilmino vadovaujama. Puolimą vykdė abipus plento Ukmergė - Utena. Bolševikai stipriai pasipriešino. Kairiajame Šventosios krante jie turėjo patogias pozicijas. Plento tiltas per Šventąją buvo sudegintas. Remiant artilerijai, viduriniajai vorai pavyko pereiti Šventąją. Tuo metu karn. M. Rėklaitis su kuopa užėmė Didžiasalio k. ir išėjo į plentą prie Virintos ir perkirto priešui pasitraukimo kelią plentu. Bolševikai paskubomis pradėjo trauktis nuo Šventosios krantų lauko keliais į šiaurę nuo plento. Saksų daliniai priartėjo prie Kurklių ir juos užėmė.[93] Tuoj susitiko su lietuvių 7 kuopa. Prieš vidudienį gegužės 18 d. Kurkliai buvo užimti ir vietomis pereita

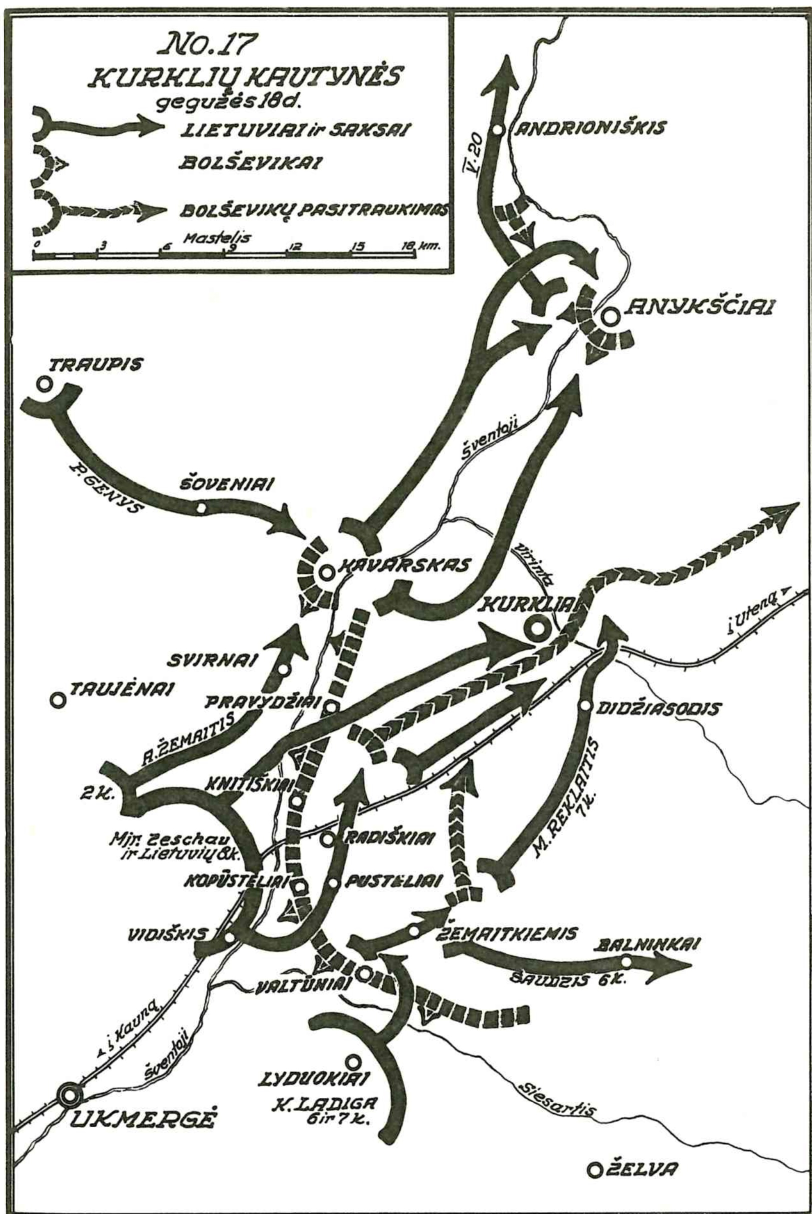
Virinta. Ant plento prie Kurklių karn. Ladiga susitiko su saksų vadais ir jiems padėkojo už talkininkavimą, kovojant su bolševikais.[94]

Kairiąją vorą sudarė dvi mūsų kuopos su sunkiaisiais kulkosvaidžiais, viena saksų kuopa, saksų baterijos būrys ir pionierių būrys. Jų uždavinys: pulti ir paimti Kavarską, paskui Anykščius. 2 kuopa, vadovaujama karn. A. Žemaičio, puolė pro Svirnų dv. Kavarsko kryptimi. Kuopai priartėjus prie pietinio Kavarsko pakraščio, ji buvo sulaikyta priešo ugnies, laidomos iš pietinio miestelio pakraščių ir iš anapus Šventosios (kairiojo kranto). Kuopa sustojo. Trumpą laiką vyko ugnies dvikova.

1 kuopa, vadovaujama karn. P. Genio, dar gegužės 15 d. atvyko į Traupį. Jam buvo duotas įsakymas saugoti rinktinės kairįjį sparną ir žvalgyti Troškūnų, Dabužių kryptimis. Uždavinį pulti P. Genys gavo jau būdamas su kuopa Traupyje. Palikęs vieną būrį Traupyje, su likusia kuopa gegužės 18 d. anksti rytą, kaip kad buvo įsakyta, jis puolė Kavarsko kryptimi. Prie Kavarsko kuopa priartėjo per Šovėnų k. ir pasiekė Kavarsko vakarinį pakraštį, kada 2 kuopa jau kovėsi su priešu pietiniame pakraštyje. Suderintu puolimu abi kuopos pradėjo veržtis į Kavarską. Priešas spaudimo neatlaikė ir paskubomis traukėsi. Kavarskas buvo užimtas gegužės 18 d. dar prieš vidudienį.[95]

Tuo metu, kai 1 ir 2 lietuvių kuopos puolė Kavarską, saksų dalinys, nepaisydamas bolševikų priešinimosi ir kliūčių, perėjo Šventąją į pietus nuo Kavarsko. Gi lietuviams užėmus Kavarską ir nukreipus puolimą į Anykščius, saksų dalinys puolė Kurklių kryptimi, kur susitiko su lietuviais ir kitais saksų daliniais.

Po trumpo poilsio mūsų kuopos pasiruošė pulti Anykščius. 1 kuopa puolė dešiniuoju Šventosios krantu - keliu Kavarskas-Anykščiai. 2 kuopa dešinėje — kairiuoju Šventosios krantu - keliu Kavarskas - Anykščiai. Pavakarėje 2 kuopa, priartėjus prie Anykščių, užėmė 115 aukštumą ir įsitraukė į kautynes su priešu. Anykščius gynė bolševikų batalionas. Tuo pat metu 1 kuopa pasiekė Anykščių vakarinį pakraštį ir taipgi susikovė su bolševikais. Karn. P. Genys, kad apeitų ir pultų priešą iš šiaurės, pasiuntė vieną būrį užimti geležinkelio tiltą per Šventąją. Kai tik būrys užėmė tiltą, priešas, pajutęs apsupimą iš šiaurės, be didesnio pasipriešinimo pasitraukė iš Anykščių. Miestelis buvo užimtas gegužės 18 d. apie 20 val.[96] (Schema Nr. 17).

No.17
KURKLIŲ KAUTYNĖS
gegužės 18d.
LIETUVIAI ir SAKSAI
BOLŠEVIKAI
BOLŠEVIKŲ PASITRAUKIMAS
Mastelis
0 3 6 9 12 15 18 km.
ANDRIONIŠKIS
V.20
ANYKŠČIAI
TRAUPIS
Šventoji
P. GENYS
ŠOVENIAI
KAVARSKAS
Virinta
KURKLIAI
į Uteną
SVIRNAI
TAUJĖNAI
PRAVYDŽIAI
A. ŽEMAITIS
DIDŽIASODIS
2 k.
KNITIŠKIAI
M. REKLAITIS 7 k.
Mjr. Zeschau ir Lietuvių 8 k.
RADIŠKIAI
KOPŪSTELIAI
PUSTELIAI
VIDIŠKIS
ŽEMAITKIEMIS
BALNINKAI
ŠAUDZIS 6 k.
VALTŪNIAI
į Kauną
Šventoji
LYDUOKIAI
K. LADIGA 6 ir 7 k.
UKMERGĖ
Siesartis
ŽELVA

1 ir 2 kuopos, išstačiusios apsaugą, sustojo Anykščiuose. Iš Traupio į Anykščius buvo atšauktas 1 kuopos būrys. Gegužės 20 d. į Anykščius atvyko 1 pėst. pulko vadas karn. K. Ladiga drauge su karn. M. Pečiulioniu ir su būriu artilerijos. Tuo laiku vietos gyventojai pranešė, kad bolševikai yra Vikonių k. ir ruošiasi pulti Anykščius. Pulko vadas įsakė karn. P. Geniui su kuopa likviduoti Vikonių apylinkėje pasirodžiusį priešą. Vidudienį P. Genys, žygiuodamas kovos tvarka Vikonių k. link, buvo sutiktas priešo uginimi iš 107 aukštumos. Kuopai puolus, priešas pasitraukė. Kuopa, persekiodama priešą, gegužės 20 d. vakare užėmė Andrioniškį. Pulko vadui įsakius, 1 kuopa Andrioniškyje pasiliko kelias dienas. Iš Andrioniškio kuopa vykdė sustiprintą žvalgymą Viešintų ir Šimonių link. Kuopos vadas su būriu pėstininkų ir vienu kulkosvadžiu žvalgydamas Viešintų kryptimi, prie Viešintų užklupo bolševikų raitelius, kuriuos kulkosvaidžių ugnimi išvaikė.[97]

2 kuopa pasiliko Anykščiuose, iš kur žvalgė rytų ir šiaurės rytų kryptimis. Karn. M. Pečiulionis su artilerijos būriu gegužės 22 d. grįžo į kautynių barą prie Kurklių - Utenos plento.

Kurklius užėmus ir perėjus Virintos upelį, saksų savanorių daliniai pasitraukė į Kavarską poilsio. Fronte pasiliko vien tik 1 pėst. pulko daliniai.

Per gegužės 18-20 d. kautynes dešinioji ir vidurinioji lietuvių voros nuostolių neturėjo; kairiojoj voroj — žuvo 2 kuopos vienas kareivis, 2 kuopos vadas karn. A. Žemaitis ir 8 kareiviai buvo sužeisti. Buvo paimta: viena patranka, kurią karn. M. Pečiulionis tuojau įjungė į savo bateriją, keletas kulkosvaidžių, šautuvų ir šaudmenų. Kairioji vora prie Kavarsko paėmė 70 bolševikų į nelaisvę, lengvųjų ginklų ir šaudmenų, dešinioji ir kairioji voros paėmė taipogi keliasdešimt belaisvių.

Gegužės 19-29 d. dešinioji vora vykdė sustiprintą žvalgymą. Kai kur vykdydavo ir mažus puolimus. Gegužės 20 d. 6 kuopa užėmė Aluntą ir 7 kuopa Skiemonis. Gegužės 20 d. į Aluntą atjojo lenkų raiteliai, bet sekančią dieną jie pasitraukė.

Gegužės 28 d. mūsų karo aviacija žvalgė priešo jėgų telkinius prie Utenos. Vyko nuolatinis žvalgymas Alunta - Utena ir Skiemonys - Utena kryptimi. Ypač stiprus susirėmimas įvyko gegužės 21 d., kada 6 kuopa išvijo priešą iš Kaniūkų kaimo Pakalnių link. Tačiau priešas, pajutęs mūsų jėgų silpnumą, artilerijos remiamas, pradėjo priešpuolį. 6 kuopa buvo priversta pasitrauk-

ti į savo pozicijas.[98] Šiose kautynėse žuvo būrininkai Vincas Bruzbartas, Kazys Račkauskas ir skyrininkas Kazys Radzevičius. Buvo sužeistas 6 kuopos vadas karn. Vincas Šaudzis. Kuopos vadovavimą perėmė karn. Juozas Plenta.

Rusai bolševikai pagrindinę poziciją buvo įrengę ir laikė riboje: Pakalniai - Leliūnai - Rubikių ež. - Debeikiai.

Ukmergės rinktinė pagrindinę poziciją laikė riboje: Alunta - Skiemonys - Anykščiai ir ruošėsi paimti Uteną.

Panevėžio kautynės. Panevėžio rinktinę sudarė: Panevėžio atsk. batalionas, kuris gegužės 14 d. buvo sutelktas Ramygalos - Krekenavos rajone.

2 pėst. pulko III batalionas, karn. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujamas, gegužės 13 d. atvyko į Kėdainius ir gegužės 14 d. nužygiavo į Ramygalą.

1 baterija, karn. V. Geigos vadovaujama, nuo kovo mėn. veikė drauge su Panevėžio atsk. batalionu.

Panevėžio kovų operacijai vadovavo karn. J. Variakojis ir Panevėžio atsk. bataliono instruktorius karn. M. Katche. Rinktinės štabą sudarė Panevėžio atsk. bataliono štabas. Štabo viršininko ir adjutanto pareigas ėjo karn. J. Urbšys.[99]

Karn. M. Katche, kilimo biržietis, turėjo didelį karinį patyrimą, kurį įgijo rusų kariuomenėje I Pasaulinio karo metu, bet tuo metu dar nemokėjo lietuvių kalbos. Jis nesiėmė kitų pareigų, tačiau sutiko būti instruktoriumi, planuoti ir vadovauti operacijoms.

Gavę vyriausiojo karo vado įsakymą Nr. 2, tuojau buvo pradėję tartis su saksų dalinių vadais. Kėdainiuose jų kariuomenės buvo tik mažas dalinys. Pradžioje aiškaus atsakymo jie nedavė, bet vėliau pranešė, kad operacijoje dalyvauti negalėsią, nes negavę Generalkommando įsakymo. Tad Panevėžio rinktinei teko planuoti ir operaciją vykdyti savo jėgomis.

Karn. J. Variakojis gegužės 15 d. į Šiaulius — Šiaulių atsk. bataliono vadui — pasiuntė tokio pat turinio pranešimą, kaip kad buvo pasiuntęs ir Ukmergės rinktinės vadui. Gegužės 16 d. vakare iš Šiaulių gavo tokį atsakymą:

„Panevėžio atskiro bataliono vadui, 16 gegužės 1919 m. 9 val. 15 min. Šiauliai, Nr. 7. Iš Šiaulių atskiro bataliono dėl

išpildymo generolo Žukausko įsakymo Nr. 2 bus pasiųsta tiktai viena kuopa skaičiuje 100 žmonių. Gegužės 17 d. ta kuopa bus Šeduvoje, o 18 gegužės išvyks Panevėžio linkui geležinkeliu Šeduva - Panevėžys.

Kadangi tam žygiavimui iš Šiaulių atskiro bataliono galima išsiųsti tik 100 žmonių, tai atskiros užduoties jiems negalėsiu duoti, bet įsakysiu susirišti su Panevėžio kariuomene, kad pagelbėti bendrosios užduoties išpildymui. Pranešimus prasidėjus žygiui siųsti per Šeduvą geležinkeliu į Panevėžį. Veikiančiąją kuopą vadovaus karn. Umbrasas. Vadas Šiaulių atskiro bataliono Gaudešius.“ [100] *

Gegužės 17 d. vakare Panevėžio rinktinės dalys buvo sutelktos Ramygalos ir Krekenavos apylinkėse, rinktinės štabas iš Kėdainių tą pat dieną persikėlė į Mikališkių dv. (3 km į pietus nuo Ramygalos. Žr. schemą Nr. 18).

Apie 18 val. rinktinės štaban buvo sušaukti vorų viršininkai ir baterijos vadas; visiems buvo paaiškintas ryt dienos veikimo planas ir įteiktas toks įsakymas:

„1. Priešas laikosi Jotainių - Užkalnių - Ėriškių linijoje — bolševikų šaulių (buvęs 41) pulkas. Radikonių - Rojūnų - Tarnagalos riboje — 15 bolševikų šaulių latvių pulkas. Barklainių pietuose pastebėta 2-3 artilerijos pabūklai.

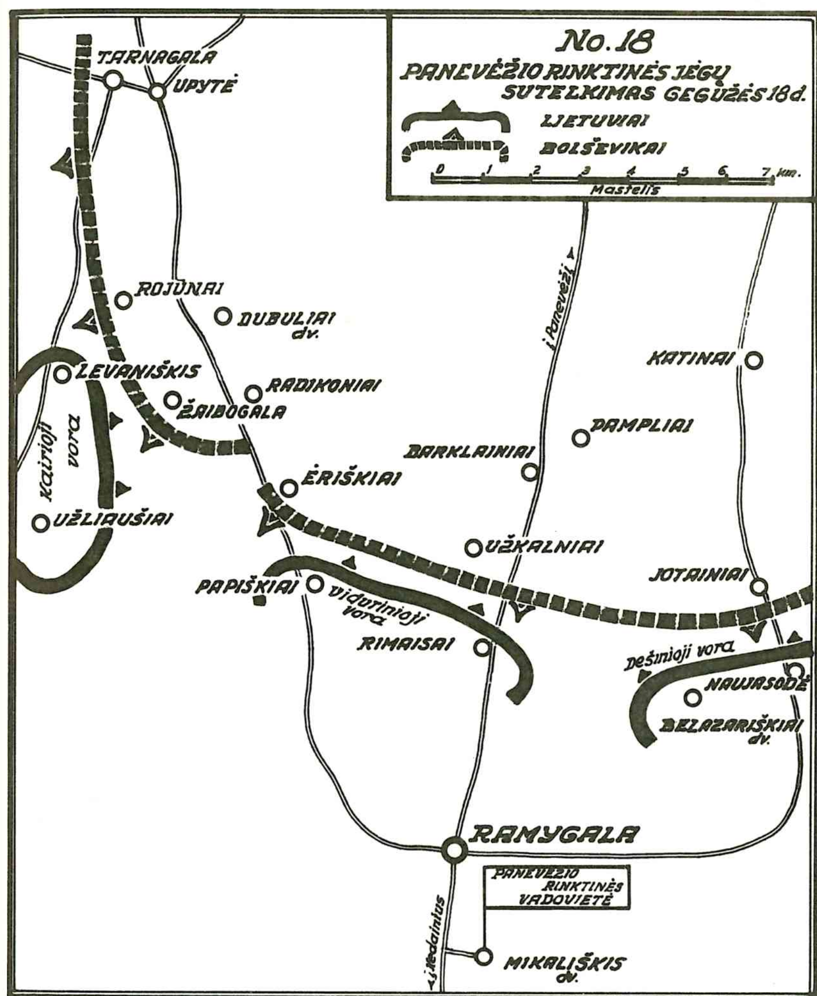
2. Iš dešinės nuo mūsų Ukmergės rinktinė puls Troškūnų ir Raguvos kryptimi; iš kairės Šiaulių bataliono kuopa iš Šeduvos eina prisijungti prie mūsų.

3. Panevėžio rinktinei įsakyta pulti Panevėžio kryptimi, kad patirtų priešo jėgas, jų išdėstymą ir kad padarytų kiek galima daugiau netvarkos jo užnugaryje.

Gautą uždavinį atlikti buvo įsakyta: (žr. schemą Nr. 19)

a. *Dešiniajai* vorai: karn. J. Vidugiris (vadas), Panevėžio atsk. bataliono 3 ir 5 kuopos, 4 kulkosvaidžiai, 1 baterijos 3 patrankos, 10 raitųjų žvalgų. Uždavinys: iki gegužės 18 d. 2 val. nelauktai užimti Belezariškės dv. ir Naujasodės rajoną. 3 val. pradėti Jotainių puolimą. Užėmus Jotainius, vykti Katinų link, nugalint pakeliui priešininką, užimti Katinus.

* Šiaulių atsk. bataliono vado pranešimo kalba netaisyta.

b. *Viduriniajai* vorai: karn. J. Motiejūnas - Valevičius (vadas), 2 pėst. pulko 2½ kuopos, 3 kulkosvaidžiai, 1 patranka, 10 raitųjų žvalgų. Iki gegužės 18 d. 2.30 val. užimti Rimaisų-Papiškių rajoną. 4 val. pradėti pulti ir užimti Užkalnių k. ir pietinius Barklainius.

c. *Kairiajai* vorai: karn. J. Nastopka (vadas), Panevėžio atsk. bataliono 1 ir 4 kuopos, 4 kulkosvaidžiai, 10 raitųjų žvalgų. Iki gegužės 18 d. 2 val. netikėtai užimti Užliaušių k.

ir pietuose Levaniškių dv. 3.30 val. pradėti puolimą Ėriškių ir Rojūnų k. ir juos užimti.

d. *Bendrajam* rezervui: karn. J. Reikala (vadas), Panevėžio atsk. bataliono 2 ir 6 kuopos, mokomoji kuopa, 2 pėst. pulko ½ kuopos, 4 kulkosvaidžiai, 20 raitųjų žvalgų. Uždavinys — iki gegužės 18 d. 3 val. susitelkti Ramygaloje.

e. *Rinktinės* štabas nuo gegužės 17 d. 16 val. Mikališkių dv.; nuo gegužės 18 d. 2 val. — Ramygaloje; nuo 4 val. vyks į šiaurę Ramygalos - Panevėžio vieškeliu.

4. Gegužės 18 d. 12 val. turi būti užimta linija: Katinai - pietiniai Barklainiai - Ėriškiai - Rojūnai.

Visose vorose turėti rezervus ir mėginti priešo sparnus, o savo sparnus saugoti.

5. Visiems vorų viršininkams vykdyti žvalgybą ir palaikyti ryšius savitarpyje ir su rinktinės štabu.

Žvalgyba Vadoklių ir Gėnėtinių - Raguvos kryptimi vykdoma rinktinės štabo nurodymais.

6. Pirmus terminuotus pranešimus atsiųsti rinktinės štaban, užėmus išeities ribą, antruosius pranešimus — 10 val. Gavus šiuos pranešimus, bus duoti tolimesni uždaviniai.

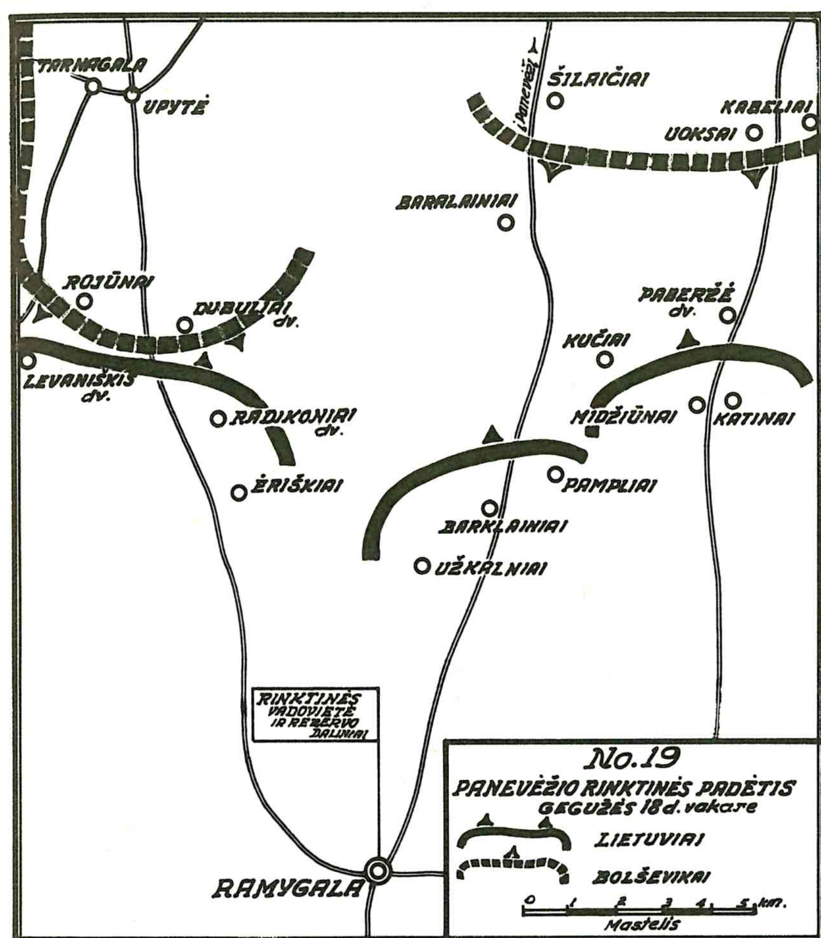
7. Maisto ir šaudmenų tiekimas — iš priešakinio sandelio Truskavoje.

8. Perrišimo punktas — Ramygaloje 2 pėst. pulko gydytojo žinioje. Sužeistuosius vežimais siųsti į Kėdainius, iš ten traukiniu į Kauną.

9. Signalai: baltos raketos — čia mūsų, raudonos — mes einam pirmyn arba perkelti ugnį, žalios — reikalinga pagalba.

10. Pavaduotojai: karininkai J. Variakojis ir J. Reikala. Pasirašė pulkininkas Katche.“ [101] (Žr. schemą Nr. 19).

Panevėžio rinktinės vadas ir štabas buvo susirūpinę užimti Raguvą, kuri buvo rinktinės dešiniajame sparne. Tačiau vos tik suspėjo duoti įsakymą, vorų ir baterijos vadams išsiskirsčius, buvo gautas pranešimas iš saksų 18 pulko 1 bataliono vado kpt. Sprangerio, kad jo batalionas puls Raguvą. Pranešimo turinys toks:

„Lietuvių rinktinei. 1. Mišri rinktinė (lietuvių ir saksų) gegužės 18 d. 4 val. ryto puls abipus plento Ukmergė - Utena.

2. 18 pėst. pulko I batalionas gegužės 19 d. 3 val. ryto puola Raguvos rajoną.

3. Paėmus Raguvą, užeinant iš šiaurės per Kutiškius, 18 pėst. pulko I batalionas mano pulti Jotainius.

4. Prašytume pranešti, ką veiks gegužės 17, 18, 19 ir 20 d. lietuvių ir vokiečių daliniai Ramygaloje ir į vakarus nuo jos.

5. Aš prašau priskirti apie 30 lietuvių kavaleristų ir, jei galima, 50-100 karių pėstininkų. Jie privalo gegužės 18 d. 7 val. po piet atvykti į Alančius. Įsakymą gegužės 18 d. 7 val. po piet gaus Alančių dv.

6. Atsakymą prašau sįusti į Paobelės dv. gegužės 18 d. 8 val. ryto." [102]

Šis kpt. Sprangerio raštas, pranešąs, kad bolševikai Panevėžio rinktinės dešiniajame sparne bus puolami, suteikė daug ramumo. Jam buvo atsakyta taip:

„1. Lietuvių rinktinė gegužės 18 d. 3-4 val. ryto puola Jotainių - Ėriškių - Rojūnų liniją. Kad ir gaila, vienok negalima minėtos operacijos atidėti gegužės 19 dienai, kas Tamstos rašte sakoma ir manoma, kad būtų tikslu.

2. Aš prašau, jei galima, pagreitinti Raguvos puolimą.

3. Pasilieka perduoti Tamstai ir prie Tamstos rinktinės prijungti visus laisvus lietuvių pėstininkus ir raitelius, kurie yra Pagiriuose ir Šėtoje.

4. Jeigu Tamsta gali, prašau padėti mūsų puolimui toliau į šiaurę, gal būt Raguvos - Miežiškių kryptimi arba Katinų - Pajuodžių keliu su mūsų dešiniąja vora ir apie tai pranešti. Aš mielai pasiimčiau Tamstos kariuomenę maitinti.

5. Lietuvių rinktinės štabas gegužės 18 d. nuo 5 val. ryto bus prie kelio Mikališkių dv., Ramygala, Barklainiai.

6. Jeigu bus galima, aš išsiųsiu gegužės 18 d. 7 val. po piet keleta (5-6) raitelių Tamstos žinion į Alančius." [103]

Kpt. Sprangeris Raguvos puolimo pagreitinti negalėjo, nes jam reikėjo atlikti tolimą žygį iš Bukonių rajono. Jo daliniui buvo priskirta keletas lietuvių raitelių ir keletas dešimčių pėstininkų iš Pagirių.

Gegužės 18 d. sekmadienio rytas. Nustatytu laiku voros užėmė patylomis išeities ribą ir pradėjo puolimą. Pirmieji artilerijos šūviai nuaidėjo dešinėje voroje. Rinktinės vadas ir štabas iš Mikališkių dv. persikėlė į Ramygalą. Jis mėgino sekti kautynių lauką iš bažnyčios bokšto, bet miškai, krūmai ir gyvenvietės kliudė — nieko nesimatė.

Gegužės 18 d. anksti rytą buvo gautas dešiniosios voros vado trumpas šio turinio pranešimas:

„Panevėžio bataliono vadui. Jotainiai ir Griniūnai užimti mūsų kariuomenės. Žengiame pirmyn. Dešiniosios voros vadas karn. J. Vidugiris, 18.V.19. 5 val. 40 min.“

Atsakyta buvo taip:

„Karn. J. Vidurgiriui. Ramygala, 18.V.19. 7 val. 5 min. Tamstos pranešimas gautas. Sveikinu su pasisekimu. Tikiuos, jog Tamstai duotas uždavinys (paimti iki 12 val. Katinų k.) bus laiku išpildytas. Bataliono vadas karn. J. Variakojis.“ [104]

9 val. viduriniosios voros vadas pranešė, kad Užkalnių k. jo užimtas, bet ryšių nei iš dešinės, nei iš kairės neturįs. Vora tęsia puolimą

10 val. buvo gautas kairiosios voros pranešimas, kad vora sėkmingai puola priešą, bet netrukus viršila Pečkys pranešė, kad žuvo 4 kuopos vadas karn. Jonas Nastopka, kuris ir buvo šios voros vadas. Raitieji žvalgai suteikė žinių, kad bolševikai užėmė Žaibogalos palivarką. Aišku buvo, kad ten nepasisekė.

Sutvarkyti vorą ir pakeisti pakrikusią, savo vado netekusią 4 kuopą buvo pasiųstas karn. J. Reikala su 2 ir 6 kuopomis. Jam buvo įsakyta nuvykus tuojau pranešti to baro tikrą padėtį ir, surinkus 4 kuopą, pasįusti ją į rezervą Ramygalon. Paaiškėjo, kad kairioji vora buvo užėmusi Ėriškių k., bet prie Rojūnų k. sutiko stiprų bolševikų artilerijos ugnies remiamą pasipriešinimą. Mūsų kairioji vora artilerijos neturėjo. Bolševikai įvykdė priešpuolį. Žuvus karn. J. Nastopkai, kuopa iš Ėriškių pasitraukė. Voros vadovavimą perėmė karn. Snarskis (1 kuopos vadas), bet nesugebėjo skirto uždavinio atlikti. Atsiskyrė su savo kuopa nuo kitų voros dalinių ir pasitraukė Krekenavos link.

Atvykęs J. Reikala su dviem kuopomis tuoj pasistengė sutvarkyti kairiosios voros pakrikusias kuopas. Tuo laiku 2 kuopos vadas karn. Jūrėnas sujungtomis 2 ir 6 kuopų jėgomis puolė bolševikus ir užėmė Ėriškių k. ir Radikonių dv. Užėmęs Radikonių dv., sustojo.

Vidudienį dešiniosios ir kairiosios vorų vadai pranešė, kad po kautynių užimtas baras: Katinai - Pampliai - Barklainiai (pietiniai) ir Užkalniai. Paimta belaisvių, kulkosvaidžių, šautuvų, arklių.

1 pėst. pulko vadas prisiuntė į Panevėžio rinktinės vadovietę karn. Antaną Pošiūną, kuris pranešė, kad Ukmergės rink-

tinė gegužės 18 d. puls bolševikus abipus Utenos - Ukmergės plento, paaiškindamas bendrą veikimo planą.

Kpt. Sprangeris gegužės 18 d. 12 val. pranešė, kad gegužės 19 d. 2 val. puls Raguvą, kurią užėmus, pasiųs žvalgus Raguvėlės ir Miežiškių kryptimi.

Gegužės 18 d. puolimas pasisekė, nebuvo užimtas tik Rojūnų k. Tada Panevėžio rinktinės vadovybė nusprendė gegužės 19 d. tęsti puolimą ir davė tokį įsakymą:

„Panevėžio rinktinės kariuomenei
Įsakymas Nr. 2

Ramygala — Gegužės 18 d. 18.20 v.
Žemėlapis 1:100 000

1. Priešas, laikęsis gegužės 18 d. linijoje Jotainiai - Griniūnai - Užkalniai - Ėriškiai - Dubuliai - Rojūnai - Uoksai -Tarnagala ligi 12 val., po kautynių nustumtas į Liniją: Kabeliai - Uoksai - Šilaičiai - Dubulių dv. - Tarnagala. Ypatingo atkaklumo priešas rodė Ėriškių - Rojūnų bare.

2. Mūsų kariuomenė stipriai laiko liniją: Katinai - Midžiūnai - Pampliai - Barklainiai (piet.) - Užkalniai - Radikonių dv. - Levaniškių dv.

Į dešinę nuo mūsų mišri lietuvių-vokiečių rinktinė (kpt. Sprangerio) gegužės 19 d. auštant atakuos Raguvą.

3. Laimėtą pasisekimą vystyti įsakau voroms gegužės 19 d. 2 val. kuo arčiau priartėti priešo pozicijų ir pulti.

Atskirai imant:

a. *Dešiniajai* vorai 3 val. pradėti puolimą išilgai kelio Katinai - Pajuodžiai, nugalint pakeliui priešininką, 12 val. užimti Pajuodžius.

b. *Vidurinei* vorai 3 val. pradėti puolimą išilgai kelio Barklainiai - Šilagalis, 12 val. užimti Šilagalį.

c. *Kairiajai* vorai, Panevėžio atskiro bataliono 2 ir 6 kuopos, 4 kulkosvaidžiai, 10 raitųjų žvalgų 5 val. 30 min. pradėti puolimą Dubulių dv. - Rojūnų kryptimi. Iki 12 val. užimti minėtas gyvenvietes.

d. *Bendrajam* rezervui, karn. J. Reikala, 4 ir mokomoji kuopos, 2 pėst. pulko ½ kuopos, 6 kulkosvaidžiai, 10 raitųjų žvalgų 6 val. slaptai apsistoti pietiniuose Barklainiuose.

c. *Rinktinės* štabas iki gegužės 19 d. 4 val. bus Ramygaloje, paskui vyks į šiaurę keliu Ramygala - Panevėžys.

4. Terminuoti pranešimai: 6, 9, 12, 16 ir 20 val.

5. Vorų rezervai, ryšiai ir žvalgybos pagal įsakymą Nr. 1.

6. Maisto ir šovinių sandelius gegužės 19 d. 12 val. perkelti iš Truskavos į Ramygalą.

7. Perrišimo punktas Ramygaloje, nuo gegužės 19 d. 12 val. pietiniuose Barklainiuose." [105]

Šiuo įsakymu kairioji vora buvo sustiprinta viena pėstininkų kuopa, nes priešas šiame fronto ruože parodė didelį atkaklumą. Įsakymą išleidus, gegužės 19 d. anksti rytą kariosios voros vadu paskirtas 2 kuopos vadas karn. Jurėnas vietoje žuvųsiojo karn. J. Nastopkos, nes karn. Snarskis neparodė reikiamos iniciatyvos.

Įsakymą Nr. 2 dešiniosios ir viduriniosios voros vadai gavo apie 21 val. gegužės 18 d. Karn. Jūrėnas įsakymą gavo kiek vėliau, todėl jis puolimą pradėjo vykdyti anksčiau, negu įsakyme buvo liepta.

Gegužės 19 d. apie 1 val. karn. Jūrėnas su 2 ir 6 kuopomis puolė bolševikus ir užėmė Dubulių dv., Mikališkių ir Rojūnų k. Apie tai tuojau pranešė rinktinės vadui. Rinktinės vadovietėje pranešimas buvo gautas 5 val. 30 min.

Beveik tuo pat metu vokiečių rinktinė maždaug vieno bataliono pajėgumo, artilerijos remiama, buvusi Baibokų k. apylinkėje (10 km į pietų vakarus nuo Naujamiesčio), pasisiūlė padėti ir raštu klausė Panevėžio rinktinės vado, kokiu būdu tai galėtų įvykdyti.

Vokiečių rinktinės vadui buvo atsakyta, kad būtų pageidaujama toks rinktinės veikimas:

1. Artilerija apšaudytų Upytę ir Tarnagalą, tuo būdu padėtų kairiajai vorai užimti minėtas vietoves.

Užėmę Upytę ir Tarnagalą, žygiuotų į Berčiūnus (9 km į vakarus nuo Panevėžio) ir iš ten pultų Panevėžio kryptimi.

Karn. Jūrėno kairiajai vorai buvo įsakyta pulti Upytę ir, ją paėmus, tęsti pulimą Panevėžio kryptimi. Drauge buvo pranešta apie vokiečių pasiūlytą pagalbą ir kad karn. Snarskis su 1 kuopa perėjo jo vadovybėn. Dešinioji ir viduriniojі voros šiek tiek vėlavo puolimą pradėti, bet tai nepakenkė operacijos eigai. Iki 10 val. dešinioji vora užėmė Kabelių ir Uoksų k.; tuo laiku

viduriniooji vora, išblaškydama priešo smulkius dalinius, užėmė Šilaičių k. Kairioji vora, paremta vokiečių artilerijos, užėmė Upytę ir Tarnagalą. Kautynės buvo trumpos, bet atkaklios. Bolševikai kulkosvaidžių ir artilerijos ugnies priedangoje skubotai traukėsi Panevėžio link.

Tą dieną nuo pat ankstyvo ryto mūsų lakūnai bombardavo Panevėžio - Kupiškio geležinkelio liniją.

Joniškėlio partizanų bataliono žvalgai, pasiųsti į bolševikų kariuomenės užnugarį, nupiaustė telefono ir telegrafo vielas ir pakrikdė jų ryšius. Kai kuriose vietose partizanai įvykdė užpuolimų. Bolševikai traukėsi.

Gegužės 19 d. vidudienį Panevėžio rinktinės vadas visoms voroms pasiuntė įsakymą:

„Likosi užbaigti darbą — paimti Panevėžio miestą.

Įsakau:

Visoms voroms tęsti puolimą

a. *Dešiniajai* vorai — per Tautkūnus į Karšinius tikslu atkirsti kelius, einančius iš Panevėžio į rytus.

b. *Viduriniajai* vorai — per Šilagalį, Pabalius į Panevėžį, atakuojant miestą iš pietų.

c. *Kairiajai* vorai per Zubiškius, Molainius į Panevėžį, atakuojant iš pietų vakarų pusės.

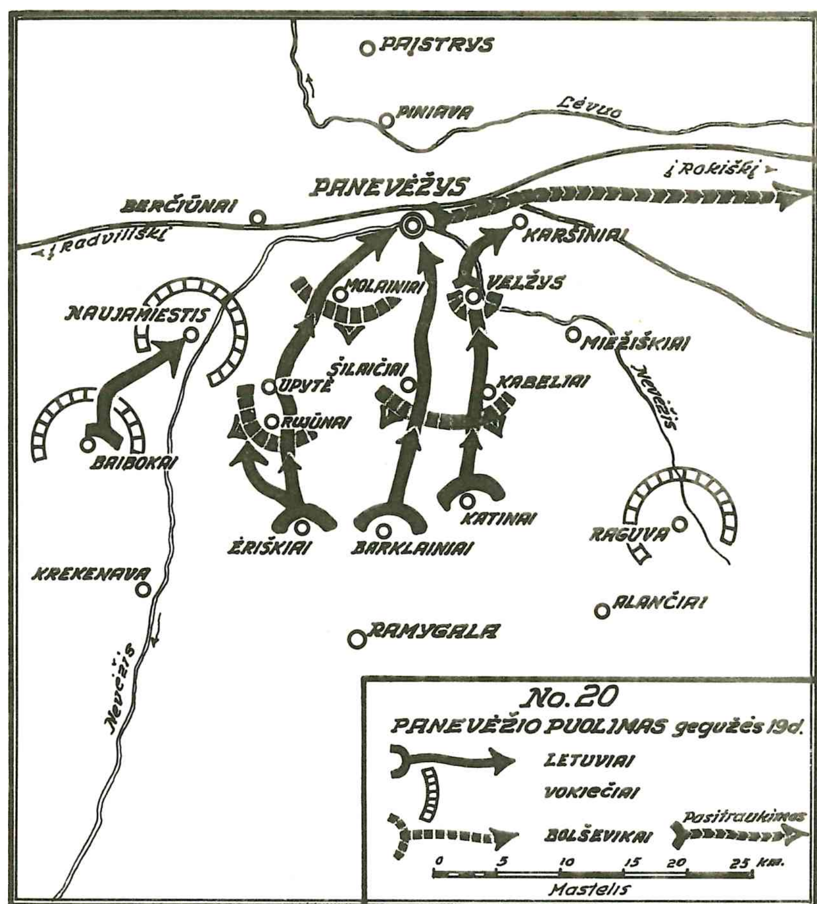
2. *Bendrajam* rezervui, gavus šį įsakymą, pereiti per Kučių k. į Uoksus, kur laukti tolimesnių paliepimų.

3. Visai artilerijai apšaudyti kelius, einančius iš Panevėžio į rytus.

4. Rinktinės štabas prie kelio Joskildai - Šilagalis.“[106]
(Žr. schemą Nr. 20).

Rinktinių vadai, gavę šį įsakymą, pakilusia nuotaika tęsė puolimą.

Apie rinktinės kaimynus iš dešinės buvo gauta žinių vidudienį, kad kpt. Sprangerio mišri rinktinė gegužės 19 d. anksti rytą užėmė Raguvą ir pasiuntė žvalgybą ne Raguvėlės kryptimi, kaip kad pirmiau buvo žadėta, bet Levaniškio, Traupio kryptimi. Dešinysis rinktinės sparnas liko atviras, tačiau į tai neatsižvelgta ir puolimas buvo tęsiamas.

Iš kairės apie Joniškėlio partizanų veikimą Panevėžio rinktinės štabas neturėjo jokių žinių.

Dešinioji vora 12.35 val. paėmė Pajuodžių k. ir per miškus pro Liūdynės dv. žygiavo Karšinių link. Vora, turėdama atvirą sparną, artileriją paliko Pajuodžiuose. Voros vadas apie tai pranešė rinktinės vadui ir prašė bendrąjį rezervą perkelti arčiau prie Liūdynės dv.

Vidurinioji vora apie 13 val. užėmė Šilagalį ir be kliūčių žygiavo į Panevėžį.

Kairioji vora 14 val. užėmė Zubiškių k. ir Vaišvilčius. Besitraukdami nuo kairiosios voros, bolševikai susitelkė gintis prie

Molainių ir Pavešečių k.; kairiosios voros puolimas privertė priešą trauktis.

Gegužės 19 d. 17 val. Panevėžys buvo užimtas. Bolševikai pasitraukė Subačiaus link.

Vokiečių rinktinė, stovėjusi Baibokų k. apylinkėje, gegužės 19 d. pagelbėjo kairiajai vorai užimti Upytę, bet nuo tolimesnio veikimo susilaikė ir pasiliko stovėti arti Naujamiesčio.

Panevėžiui užimti daug pagelbėjo mūsų karo lėktuvai ir partizanai. Lėktuvai svaidė bombas ir šaudė iš kulkosvaidžių į besitraukiantį priešą. Partizanai gadino ryšių priemones ir ardė susisiekimą į rytus nuo Panevėžio. Paskutinis bolševikų traukinys, kuris vežė daug iš vietos gyventojų pagrobto maisto, suimtų lietuvių ir taip pat nemažai šovinių, buvo lėktuvų užpultas. Važiuodamas didele skuba, nepastebėjo išardyto geležinkelio ir nuvirto. Panevėžio rinktinės daliniai tuojau užėmė tą vietą. Sužeistiems buvo suteikta pagalba. Bolševikai kitu traukiniu mėgino privažiuoti ir pasiimti sudužusio traukinio turtą, bet mūsų sargybos jų neprileido ir bolševikai pasitraukė. Buvo rasta 1 garvežys, 18 sveikų ir 30 sugadintų vagonų.[107]

Panevėžio rinktinės dalys po kelių dienų žygio ir dviejų kautynių dienų buvo išvargusios. Nuostolių turėjo nedaug; grobis didelis, karių nuotaika labai gera. Gyventojai, kaip Panevėžyje, taip ir apylinkės kaimuose, savąją kariuomenę sutiko su dideliu džiaugsmu. Vaišindavo ir maitindavo kareivius, prašydami daugiau neįsileisti bolševikų.

Bepuolant bolševikus, dažnai atsirasdavo vietos gyventojų talkininkų. Tai daugiausia buvę lietuviai kariai, pirmojo pasaulinio karo dalyviai, tarnavę rusų kariuomenėje. Jie atvykdavo pas artimiausį kuopos vadą, pasisakydavo, kad esą buvę kareiviai, moką šaudyti, pažadėdavo klausyti įsakymų ir pasisiūlydavo talkininkauti, kovojant su bolševikais. Jie patalkindavo keletą dienų, tik tol, kol priešas būdavo išvarytas iš jų artimiausios apylinkės. Atsisveikindami sugrąžindavo ginklus ir palinkėdavo sėkmės. Savanoriai talkininkai buvo didžiai vertinami, nes, gerai pažindami vietos apylinkes, suteikdavo daug naudos.

Užėmus Panevėžį, rinktinės štabas tuoj persikėlė į jį, ir gegužės 20 d. 4 val. išleido įsakymą, kad užtikrintų pasiektą laimėjimą. Buvo įsakyta sudaryti du apsaugos barus:

a. dešinysis baras karn. J. Motiejūnas-Valevičius, 2 pėst. pulko trys kuopos, trys sunkieji kulkosvaidžiai ir 5 raiti žvalgai. Iki

gegužės 20 d. 14 val. užtvaromis užimti liniją: Liūdynės dv.-Pakalniai-Kurgonai. Rezervas Velžio k.

b. kairysis baras karn. J. Vidugiris, Panevėžio atskiro bataliono trys kuopos, šeši sunkūs kulkosvaidžiai, 15 raitųjų žvalgų. Iki gegužės 20 d. 14 val. užtvaromis užimti liniją: Karšiniai-Katininė-Bernotai-Piniava. Rezervas Vaivadėlių vienkiemyje.

c. bendras rezervas karn. J. Reikala, Panevėžio atsk. bataliono trys kuopos ir mokomoji kuopa, 10 kulkosvaidžių, 15 raitųjų žvalgų, 1 baterija. Iki gegužės 20 d. 12 val. susitelkia Panevėžio kareivinėse. Baterija — Skaistkalnyje (Panevėžio priemiestis).[108]

Gegužės 20 d. apsaugos baro užėmimas ir užtvarų išdėstymas vyko be kliūčių, bet po pietų apie 14 val. bolševikai, artilerijos remiami, įvykdė nedidelį žvalgomąjį puolimą. Dešiniajame bare puolė Velžio k. kryptimi ir kairiajame sparne bandė nustumti mūsiškius nuo Lėvens. Puolimai buvo atremti. Šiaurėje rusai pasitraukė Pąįstrio ir Karsakiškio link.

Tą pat dieną Panevėžio rinktinės štabas gavo pranešimą, kad kpt. Sprangerio mišri rinktinė iš Raguvos gegužės 20 d. išvyko Traupio link. Tokiu būdu tarp Ukmergės ir Panevėžio rinktinių susidarė 40-50 km tarpas, kuriame buvo pastebėtas priešo žvalgomųjų dalinių judėjimas. Apie tai buvo pranešta vyriausiajam karo vadui, kuris į Raguvą pasiuntė iš Kauno 2 pėst. pulko II batalioną, karn. J. Laurinaičio vadovaujamą. Į Raguvą, iš kurios saksai buvo išvykę, J. Laurinaitis atvyko gegužės 25 d. (J. Laurinaitis sakė man asmeniškai, kad Raguvą užėmė gegužės 24 d. *Autorius*).[109]

Traupio apylinkėje veikė 1 eskadrono husarų būrys ir žvalgė Troškūnų link. Turėjo susirėmimų su priešu.[110]

Gegužės 21 d. buvo gautas vyriausiojo karo vado sveikinimas:

„Sveikinu karžygišką Panevėžio rinktinę su pasisekimu. Įsakau pristatyti man karius, pasižymėjusius kautynėse dėl apdovanojimo kariškais ženklais. Pranešimus siųskite kasdien su visomis smulkmenomis. Gen. Žukauskas.[111] (Kalba netaisyta. *Autorius*)

Į tai Panevėžio rinktinės vadas atsakė:

„Panevėžio rinktinė džiaugsmingai priėmė vyriausiojo karo vado pasveikinimą su Panevėžio paėmimu.

Drauge pranešu, jog po ištisos eilės sunkių kovų šiandien nutaręs duoti rinktinei pasilsėti ir pasitenkinti vien žvalgymu. Rytoj, gegužės 2 d., auštant, manau tęsti ofenzyvą užimti Miežiškių - Karsakiškių - Paįstrio liniją. Žmonės ir arkliai esą labai pailsę. Paimtas iš bolševikų traukinio turtas kraustomas. Rinktinės fronte veikia bolševikų II Latvių šaulių divizija — 12 ir 14 šaulių pulkai.“ [112] (Kalba netaisyta. *Autorius*).

Tačiau šis rinktinės vado nutarimas, suteikti rinktinei gegužės 21 d. poilsio, nepavyko. Bolševikai geležinkeliu privežė naujų latvių bolševikų II divizijos dalių ir gegužės 21 d. įvykdė priešpuolį. Ypatingą atkaklumą parodė 60 latvių bolševikų pulkas, kuris visu pajėgumu smogė dešinįjį apsaugos barą. Šį barą saugojo 2 pėst. pulko III batalionas. Bataliono vadas karn. J. Motiejūnas-Valevičius baro apsaugą buvo taip sutvarkęs:

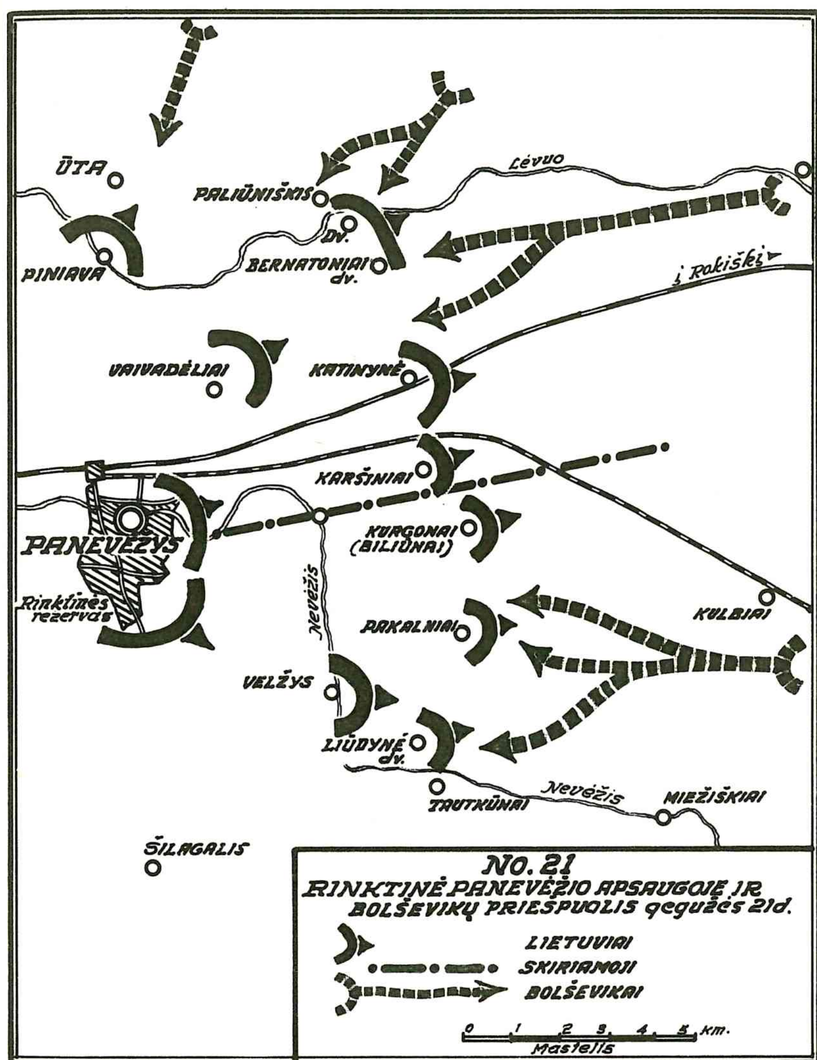
Bataliono vadas drauge su kuopų vadais gegužės 21 d. anksti rytą apžiūrėjo pozicijas ir batalionui parinko gynimosi poziciją kairiajame Nevėžio krante prie Velžio k. (schema Nr. 21).

7 kuopa, karn. A. Butkevičius (Butkūnas), kuris kaip kad buvo įsakyta, užtvaromis užėmė ribą: Liūdynės dv. - Pakalniai - Kurgonai. Kuopa išsidėstė penkių kilometrų bare užtvaromis ir lauko sargybomis. 8 ir 9 kuopos ir kulkosvaidžių būrys apsistojo Velžio kaime. Su rinktinės štabu ir artilerija bataliono vadas turėjo telefono ryšį. [113]

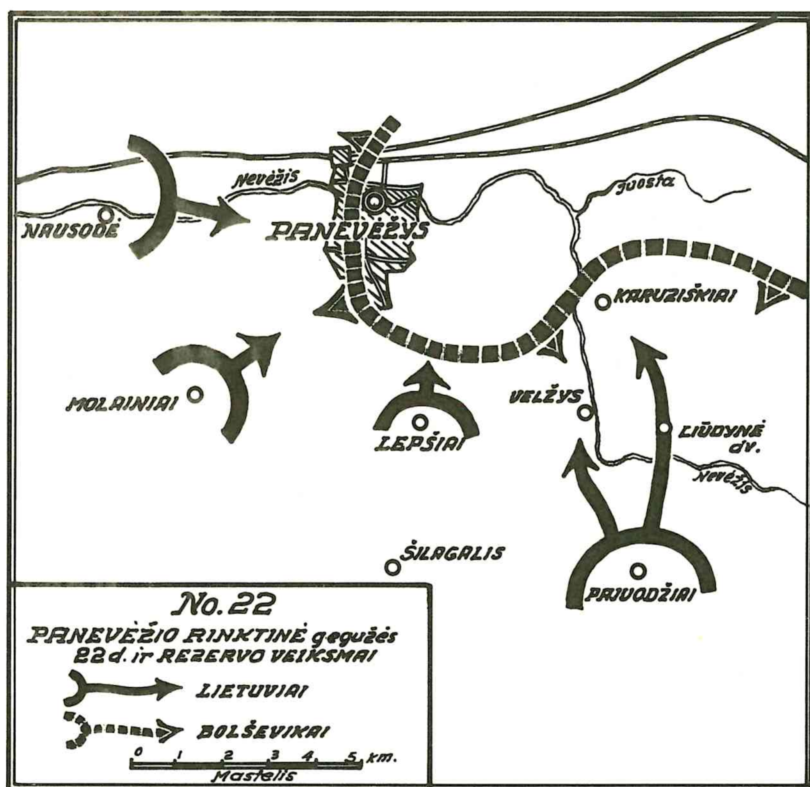
Pozicija, kurią užtvaromis buvo užėmusi 7 kuopa, buvo labai nepatogi: čia pat miškas ir krūmai kliudė priešą sekti.

Bet vos bataliono vadas su kuopų vadais spėjo atlikti pozicijų žvalgymą, kai 60 latvių bolševikų pulkas pradėjo priešpuolį. Vidudienį gegužės 21 d. apie 12 val. puolė Liūdynės dv. ir Pakalnių k., kuriuos tuoj ir užėmė. Ten buvusios užtvaros atkakliai gynėsi, bet negalėjo atsilaikyti. Kuopa, patyrusi nuostolių, atsišaudydama pasitraukė į Nevėžio pozicijas. Kuopa kovodama neteko keleto savanorių. Žuvo Antanas Mykolaitis, Vincas Sniečkus, Pranas Marčiulionis, Antanas Karevičius, Jonas Kilikevičius, Bronius Sidabras, Vincas Šukaitis ir Kazys Bieliauskas. Nemaža buvo sužeistų. Žuvusieji buvo palaidoti prie Liūdynės dvaro ir jiems pastatyti kryžiai.[114]

Užėmęs Liūdynę ir Pakalnius, 60 latvių bolševikų pulkas puolė Velžio k. ir susidūrė su 8 ir 9 kuopomis, kurios jau buvo už-

ėmusios pozicijas kairiajame Nevėžio krante. Įvyko atkaklios kautynės, kurios užsitęsė iki sutemų. Iš abiejų pusių veikė artilerija. Naktį gegužės 21 į 22 d. 7 ir 9 kuopos pasitraukė iš užimamųjų pozicijų. Prie Nevėžio liko tik 8 kuopa, karn. J. Petruičio vadovaujama. Kai gegužės 22 d. latvių bolševikai perėjo Nevėžio upę ir pradėjo kuopą supti, karn. J. Petruitis pasitraukė į Pažagienių k. ir sustojo.

Tuo pat metu latvių bolševikai puolė ir kairįjį apsaugos barą. Karn. J. Vidugiris buvo priverstas pasitraukti nuo Lėvens krantų į Molainių - Nausodės ribą ir čia sustojo gintis. (Žr. schemą Nr. 22).

Panevėžio rinktinės vadovietė persikėlė iš Panevėžio į Šilagalius, vėliau į Molainius. Rinktinės vadovybei pasitraukus, Panevėžyje lankėsi bolševikų žvalgai. Miesto ir kaimų gyventojai buvo didžiai nusiminę.

Rinktinės rezervas, karn. J. Reikalos vadovaujamas, persikėlė į Šilagalį, vėliau perėjo į Pajuodžius ir apsistojo puolančiojo 60 latvių bolševikų pulko sparne. Jis tuoj įvykdė puolimą Liūdynės dv. kryptimi, dvarą užėmė, bet vakarop rezervas buvo atitrauktas į Pajuodžius. Bolševikų vadovybė, jausdama grėsmę savo kairiajam sparnui, matyt nesiorientavo, ką toliau daryti, todėl ir nemėgino didesnėmis jėgomis Panevėžio užimti.

Gegužės 22 d. pavakare kautynės aprimo. Panevėžio rinktinė liko Pajuodžių - Pažagienių - Molainių - Nausodės riboje. (Žr. schemą Nr. 23).

Bolševikai, puldami Panevėžį, tuo pat metu suaktyvino savo veiklą prieš Ukmergės rinktinę ir Joniškėlio partizanų batalioną, kad sukliudytų jiems pagelbėti Panevėžio rinktinei.

Ukmergės rinktinė Anykščius užėmė gegužės 18 d. vėlai vakare, apie 20 val., 1 pėst. pulko 1 ir 2 kuopos. Jos ten apsistojo ir nakvojo. Pulko vado patvarkymu 1 kuopa gegužės 20 d. užėmė Andrioniškį. Kaip jau minėta, kuopa žvalgė Viešintų ir Šimonių kryptimi, buvo susidūrusi su bolševikų raiteliais prie Viešintų ir juos išvaikė.

Gegužės 22 d. Joniškėlio partizanai puolė bolševikus Pušaloto, Toliūnų k. riboje ir Skierius prie Pasvalio.

Gegužės 23 d. šiaurėje bolševikai puolė Saločius ir juos užėmė. Artilerijos ugnimi sudegino Kėmenų k. Pavakare po kautynių partizanai Saločius atsiėmė.

Kita partizanų kuopa puolė Toliūnų k. prie Pušaloto. Pasvalio - Šimonių kaimų apylinkėje partizanai atėmė iš bolševikų 4 kulkosvaidžius ir paėmė keletą belaisvių.

Gegužės 24 d. Joniškėlio partizanai, vykdydami didelį apėjimą, puolė Pasvalį. Bolševikai pabėgo. Partizanai, persekiodami bolševikus, užėmė Pumpėnus.

Gegužės 25 d. išlaisvino Krinčiną ir Daujėnus. Žvalgybos ir vietos gyventojų pranešimais buvo išaiškinta, kad bolševikai telkia jėgas Kupiškio - Vabalninko apylinkėse.[115]

Spaudžiami sparnuose nors ir nedidelių jėgų, bolševikai gegužės 22 į 23 d. naktį pasitraukė iš Panevėžio ir artimesnių apylinkių. Rinktinės žvalgyba tuoj išaiškino pasitraukimą, ir rinktinės vadas išleido tolimesniems veiksmams įsakymą:

„Panevėžio rinktinės kariuomenei
Įsakymas Nr. 5

Molainiai 1919 m. gegužės 23 d. 10 val.

Rezervo veiksmais iš Pajuodžių k. į priešo kairįjį sparną ir užnugarį, 60 latvių bolševikų pulkas, prisiartinęs prie Panevėžio, naktį pradėjo trauktis.

Įsakau visoms rinktinės dalims gavus šį įsakymą, pereiti prie užėmimo tų vietų, kurios mano buvo nurodytos įsaky-

mu gegužės 20 d. Nr. 3, tokiu būdu, kad būtų išpildytas šiandien iki vakaro.

Rezervo viršininkui tuojau išsiųsti 2 pėst. pulko 8 kuopą į Velžį karn. J. Motiejūno-Valavičiaus žinion.

Rinktinės štabas šiandien nuo 20 val. bus Panevėžyje. (pasirašė) Katche."[116] (Kalba netaisyta. *Autorius.*)

Apsaugos barai buvo užimti be didesnio pasipriešinimo. Užtvaros vėl buvo išstatytos Liūdynės - Pakalnių - Kurgonų - Karšinių - Katininės - Bernotų - Piniavos riboje. Bendras rezervas laikinai paliktas Pajuodžių ir Šilagalių k., vėliau perėjo į Panevėžį.

Kad nepasikartotų gegužės 21 d. įvykiai, apsaugos barų vadams buvo įsakyta tikrinti, kad užtvaros ir sargybos gerai įsitvirtintų ir nuolat būtų budinti dalis.

Viena kuopa žvalgė Bernatonių ir Berčiūnų kaimus. Iš ten rusai jau buvo pasitraukę.

Gegužės 24 d. anksti rytą žvalgyta Miežiškių kryptimi į rytus nuo Panevėžio. Šiaurėje nuo Panevėžio — Paįstrio, Gegužinės kryptimi. Užėmus Miežiškius, mūsų artilerija apšaudė Subačiaus geležinkelio stotį, Raguvėlės dv. Paįstryje ir Gegužinėje bolševikų jau nebuvo.

Gegužės 25 d. mūsų daliniai laikė ribą: Alunta - Skiemonys - Raguva - Karsakiškis - Pumpėnai - Saločiai (schema Nr. 24).

Pirmasis puolimo šuolis buvo sėkmingai atliktas. Vyriausias karo vadas telkė į frontą daugiau suformuotų dalių, derėjosi su saksų savanorių dalių vadais, ruošė kitą puolimą.

Utenos užėmimas. Bolševikai telkėsi riboje: Pakalniai - Leliūnai - Debeikiai - Kupiškis - Vabalninkas.

Gegužės 24 d. vyriausias karo vadas išleido naują įsakymą: Ukmergės rinktinei užimti Uteną, Panevėžio rinktinei — Subačių ir Kupiškį. Joniškėlio partizanams — telkti pagalbą, veržiantis Vabalninko, Salamiesčio, Bakšėnų link. Veiksmų planus paruošti buvo palikta rinktinių vadams, laikantis bendrų vyriausiojo karo vado nurodymų. Puolimą pradėti gegužės 28 d., auštant.[117] Tuo metu buvo gauta žinia, kad latvių tautinė kariuomenė drauge su vokiečiais (Landswehru) gegužės 22 d. užėmė Rygą.

SMILGIAI
NAUJAMIESTIS
JONIŠKĖLIS
NAUSODĖ
MOLAINIAI
PUŠALOTAS
Lėvuo
Kar. A. Michelevičius
Panevėžio rinktinė
LEPŠIAI
PUMPĖNAI
PINIAVA
PAISTRYS
PANEVĖŽYS
PAJUODŽIAI
LIŪDYNĖ dv.
Nevėžis
SUBAČIUS
VABALNINKAS
TROŠKŪNAI
KUPIŠKIS
VIEŠINTOS
K. Ladiga
ANDRIONIŠKIS
ANYKŠČIAI
N

No. 23
BENDRA FRONTO PRIE PANEVĖŽIO
PADĖTIS GEGUŽĖS 22 VAKARE

LIETUVIAI
BOLŠEVIKŲ UŽIMTOJI RIBA
JONIŠKĖLIO PARTIZANŲ KUOPOS
0 1 2 3 4 5 km.
Mastelis

Ukmergės rinktinė, užėmusi Balninkus, Kurklius, Anykščius, nebestovėjo vietoje. Pulko daliniai dešiniuoju sparnu buvo užėmę Aluntą, Skiemonis ir laikė sąlytį su priešu. Tuo laiku į pulką įsijungė 5 kuopa, vadovaujama karn. K. Sprangausko ir 9 kuopa karn. P. Dundulio. Prie dviejų lengvųjų 4 baterijos pabūklų prijungė tretįjį, dešiniosios voros paimtą prie Kurklių. Karn. K. Ladiga su pulko daliniais vykdė nuolatinius priešo puldinėjimus su didesniu ar mažesniu pasisekimu. Dažniausia buvo puolama pagal Aluntos - Pakalnių - Utenos vieškelį ir Skiemonių - Leliūnių - Utenos plentą.

Vieno žvalgybinio puolimo metu, abipus plento Utenos kryptimi, norėdami užimti Leliūnus, bolševikai kontratakavo, panaudodami šarvuotį. Šarvuotis pravažiavo pro mūsų dalinius, užkliuvo už 8 kuopos, kuri šarvuotį sužalojo ir paėmė.[118] Gen. mjr. Schroeder knygoje „Saksų savanorių dalys Lietuvoje 1919 m." psl. 224 rašoma, kad šarvuotį paėmė saksai, neatitinka tiesos. Šarvuotį paėmė 1 pėst. pulko 8 kuopa. (Pavyko surasti liudytojų karininkų ir kareivių, kurie tai patvirtino. *Autorius.*)

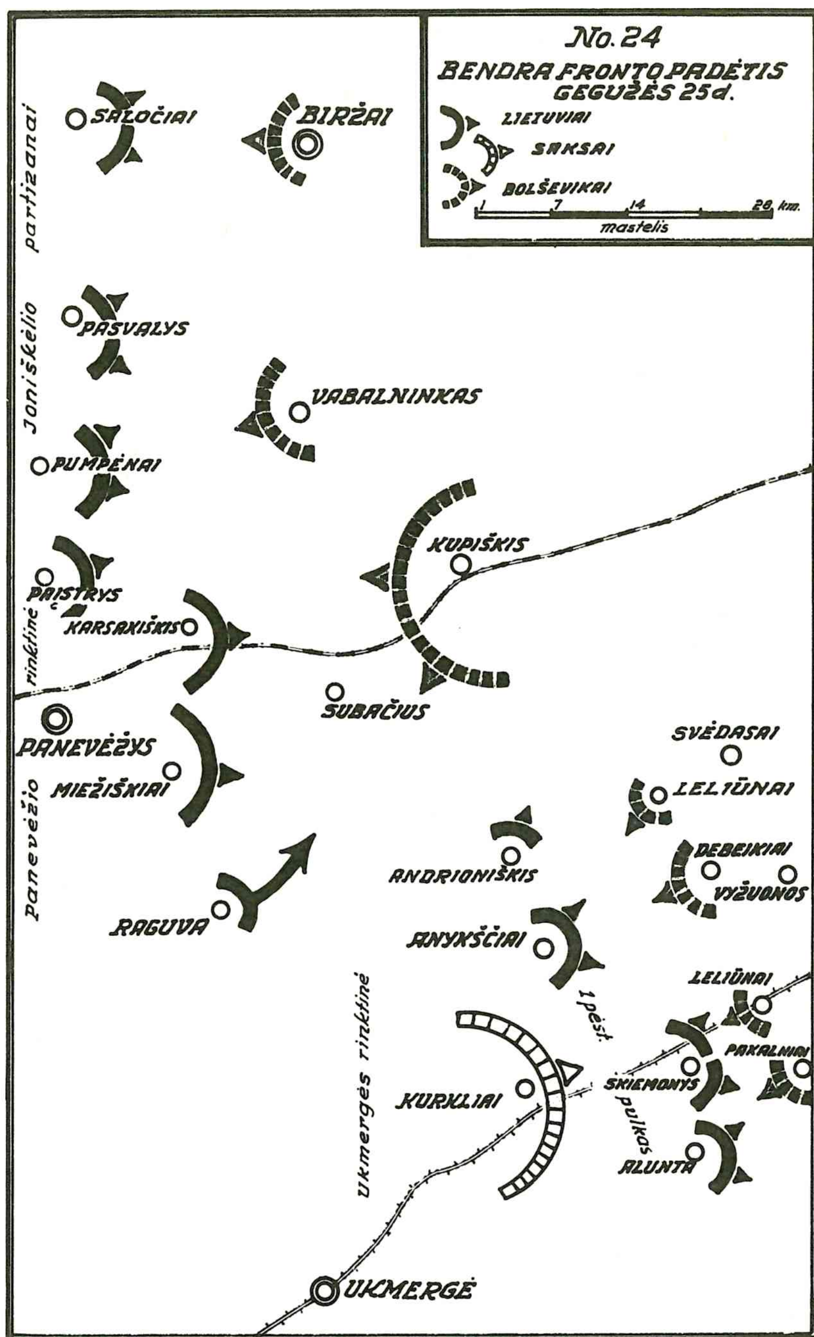
Frontą laikė vien 1 pėst. pulko daliniai. Saksų savanorių daliniai (18 pėst. pulko II batalionas), užėmus Kurklius, susitarę su lietuviais, pasitraukė į Kavarsko apylinkę poilsiui.[119] Fronto veiksmuose nedalyvavo iki Utenos operacijos pradžios.

Rusų bolševikai Pakalnių, Leliūnų, Debeikių apylinkėje turėjo žymias jėgas. Čia buvo susitelkusi beveik visa Pskovo, vadinamoji lietuvių divizija, pasitraukusi iš Varėnos, Daugų, Aukštadvario, Vievio apylinkių.

Gavęs vyriausiojo karo vado įsakymą, karn. K. Ladiga tuoj pradėjo pasitarimus su saksų savanorių dalių vadu dėl bendrų veiksmų Utenai užimti. Buvo susitarta Uteną pulti trimis voromis: (žr. schemą Nr. 25).

a. *Dešiniąją* vorą sudarė vien lietuviai 1 pėst. pulko daliniai (6, 7, 9 kuopos, 2 kulkosvaidžių kuopa ir raitųjų žvalgų komanda) ir 4 baterija. Saksai nenorėjo šioje voroje dalyvauti, nes kaimynystėje, dešiniajame sparne, veikė lenkai, su kuriais jie nenorėjo susitikti. Uždavinys: pulti Kaniūkų, Pakalnių, Utenos kryptimi. Šios voros vadu buvo karn. K. Ladiga.

b. *Vidurinę* vorą sudarė saksų savanorių viena kuopa, būrys artilerijos, du minosvaidžiai, dviratininkų būrys ir lietuvių 1

No. 24
BENDRA FRONTO PADĖTIS
GEGUŽĖS 25 d.
LIETUVIAI
SAKSAI
BOLŠEVIKAI
1 7 14 28 km.
mastelis
Joniškelio partizanai
SALOČIAI
BIRŽAI
PASVALYS
VABALNINKAS
PUMPĖNAI
KUPIŠKIS
PAISTRYS
KARSAKIŠKIS
rinktinė
SUBAČIUS
PANEVĖŽYS
Panevėžio
MIEŽIŠKIAI
SVĖDASAI
LELIŪNAI
ANDRIONIŠKIS
DEBEIKIAI
VYŽUONOS
RAGUVA
ANYKŠČIAI
Ukmergės rinktinė
LELIŪNAI
1 pėst.
PAKALNIAI
SKIEMONYS
KURKLIAI
pulkas
ALUNTA
UKMERGĖ

pėst. pulko 8 kuopa. Uždavinys: pulti pagal plentą Leliūnai-Utena, Utenos kryptimi. Voros vadas saksų mjr. Koehleris.

c. *Kairiąją* vorą sudarė 1 pėst. pulko 1 ir 2 kuopos su sunkiaisiais kulkosvaidžiais ir saksų savanorių batalionas (trys kuopos) artilerijos ir raitelių būriai. Uždavinys: nuo Anykščių pulti Debeikius, Vyžuonos, Utenos kryptimi. Šiai vorai vadovavo 1 pėst. pulko vado padėjėjas karn. I. Musteikis ir saksų 18 pėst. pulko vadas mjr. Zeschau.[120]

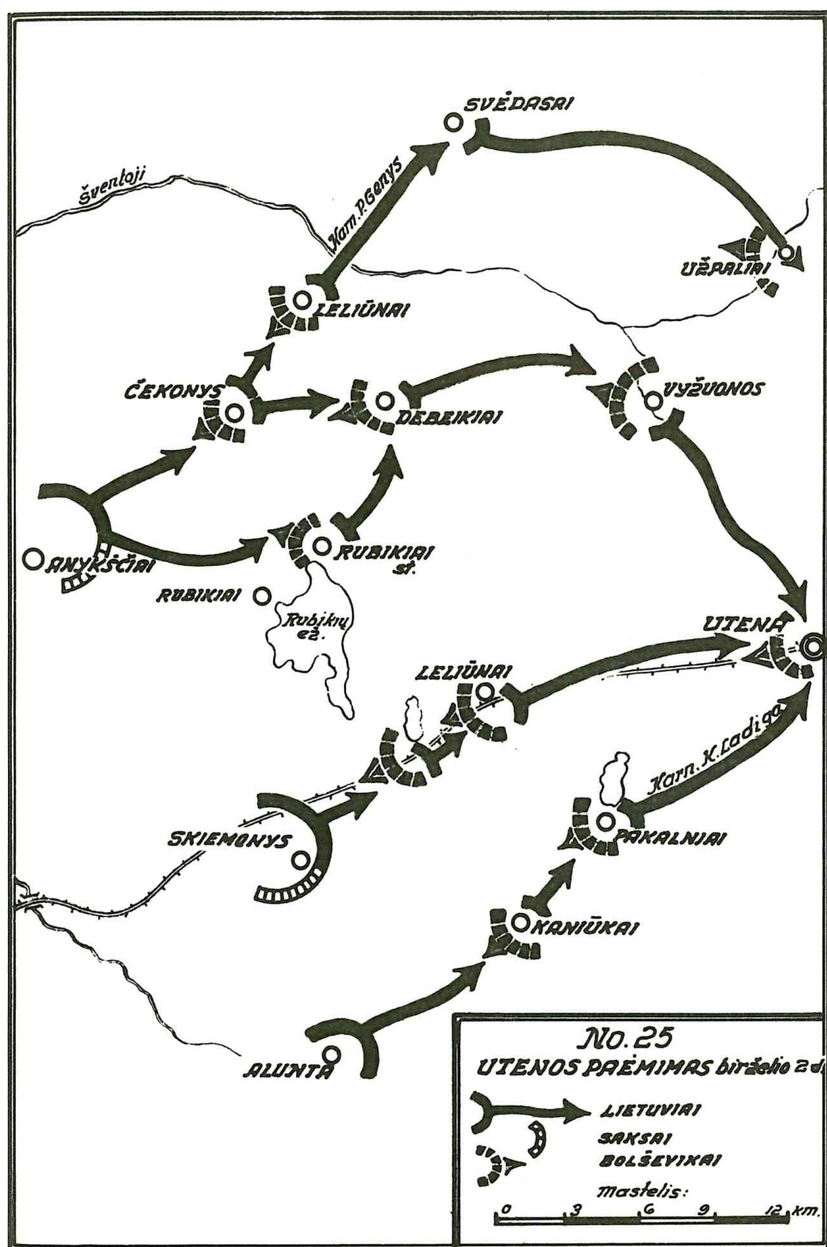
d. Puolimo pradžia gegužės 28 d. auštant.

e. Rezerve: 1 pėst. pulko 5 kuopa (kiek saksų buvo palikę rezerve — nėra žinių).

Dėl saksų pavėluoto susitelkimo, ypač kairiajame rinktinės sparne, puolimas buvo pradėtas gegužės 31 d. Dešinioji ir vidurinė voros veikė sutartinai ir savo veiksmus derino. Kairioji vora veikė daugiau savarankiškai, nes dėl voras skiriamo atstumo ryšių palaikymas buvo apsunkintas.

Nuolat spaudžiant priešą, buvo juntamas jo atsparumo silpnėjimas. Birželio 2 d. apie 8-9 val. dešinioji vora užėmė Uteną. Tačiau vidurinioji vora sutiko stiprų bolševikų pasipriešinimą, kurį nugalėti užtruko ilgesnį laiką ir į Uteną ji įžengė vėliau, negu kad kairioji vora.

Kairioji vora, gegužės 31 d. pradėjusi puolimą, užėmė Rubikių k. ir Debeikius. Kairiojo sparno apsaugai nuo Čekonių k. buvo pasiųstas karn. P. Genys su 2 kuopa ir su kulkosvaidininkų būriu Leliūnų (5 km į šiaurės rytus nuo Čekonių), Svėdasų kryptimi. Prie Leliūnų bolševikai buvo apsikasę ir pasislėpę, kad netikėta uginimi sutiktų žygiuojančius lietuvius. Viena Leliūnų k. gyventoja senutė moteris miške prie Leliūnų pasitiko lietuvius ir pasakė: „Neikite, vaikeliai, tenai palei kaimo kluonus bolševikai apsikasė ir jūsų laukia.“ (Tokių ir panašių atsitikimų buvo labai daug, čia patiekiamas vienas kaip originaliausias.) Karn. P. Genys pradėjo manevruoti, kad netikėtu smūgiu užimtų Leliūnus. Kulkosvaidžiai buvo pastatyti aukštumėlėje sparne, kad šaudytų bolševikų pozicijų sparną, pėstininkai vykdė apėjimą. Priešas tai pamatęs, ir mūsų kulkosvaidžiams pradėjus šaudyti, tuoj pasitraukė. Tiltas per Šventąją jau buvo bolševikų susprogdintas, teko bristi per upę. Paimti belaisviai priklausė 6 šaulių bolševikų pulkui.[121] Persekiodamas priešą, karn. P. Genys pro Svėdasus pasuko į Užpalius, kur, išvaikęs bolševikus, įsitvirtino.

SVĖDASAI
Šventoji
Karn. P. Genys
UŽPALIAI
LELIŪNAI
ČEKONYS
DEBEIKIAI
VYŽUONOS
ANYKŠČIAI
RUBIKIAI st.
RUBIKIAI
Rubikių ež.
UTENA
LELIŪNAI
Karn. K. Ladiga
SKIEMONYS
PAKALNIAI
KANIŪKAI
ALUNTA
No. 25
UTENOS PAĖMIMAS birželio 2 d.
LIETUVIAI
SAKSAI
BOLŠEVIKAI
mastelis:
0 3 6 9 12 km.

Kairioji vora, mjr. Zeschau vadovaujama, užėmusi Rubikių k. ir Debeikius, puolė Vyžuonų kryptimi; sėkmingai kovodama, užėmė šią vietovę. Nuo Vyžuonų vora pasuko Utenos kryptimi. Prie Kaliekų k. saksai sutiko stiprų bolševikų pasipriešinimą. Ištisą birželio 1 d. vyko aršios kautynės. Birželio 2 d. priešas pasitraukė ir 14-15 val. vora įžengė į Uteną,[122] kur ją pasitiko karn. K. Ladiga. Priešas traukėsi į šiaurės rytus.

Užėmus Uteną, saksų savanorių daliniai tolimesnėse kovose su bolševikais nedalyvavo, nes pasibaigė savanoriams sutartas laikas. Trumpą laiką pailsėję Utenos apylinkėse, jie pasitraukė į Ukmergę, o iš ten išvyko į Vokietiją.

Utenos fronto bare tepalikęs karn. K. Ladiga su 1 pėst. pulku tęsė puolimą. Birželio 3 d. 9 kuopa užėmė Tauragnus, 7 kuopa — Daugailius ir įsitvirtino Šavašų vk. riboje; I batalionas užėmė Antalieptę, kur tą pat dieną atmušė bolševikų puolimą.

Birželio 4 d. pulkas įsitvirtino riboje: Paberžė - Baibiai - Zokoriai - Gaideliai - Purvynė - Naršėnai. Pulko vadovietė buvo Daugailiuose.

Rusai bolševikai laikėsi riboje: Pūsliai - Vajasiškis - Bružai - Balčiai - Naujasodis.

1 pėst. pulko dešinėje į pietus buvo lenkai, kairėje — Panevėžio rinktinė, kuri birželio 4-5 d. užėmė Kriaunų - Obelių ribą. Tarpas tarp rinktinių apie 15 km.

Per kautynes nuo gegužės 18 d. iki birželio 4 d. pulkas turėjo nuostolių (žuvusių ir sužeistų), tačiau vieneto sudėtis dar padidėjo, nes atvaduotose vietose gretas papildydavo savanoriai. Vien Anykščių apylinkėje į kariuomenę stojo apie 500 savanorių, kurių dauguma buvo pasiųsti į Ukmergę apmokyti, kur karn. J. Kubilius formavo Ukmergės atskirą batalioną.

Kupiškio kautynės (1919 m. gegužės 26-31 d.): Panevėžio rinktinė, antrą kartą užėmusi Panevėžį, įsitvirtino Liūdynės dv. - Pakalnių - Bernotų - Piniavos riboje. Nuolat buvo vykdomas sustiprintas priešo žvalgymas. Iš surinktųjų žinių paaiškėjo, kad priešas telkia pajėgas prie Kupiškio ir rengiasi gintis.

Gegužės 24 d. vyriausias karo vadas įsakė Panevėžio rinktinei užimti Subačių ir Kupiškį. Puolimą turėjo pradėti gegužės 28 d., žygiuojant abipus geležinkelio Panevėžio - Rokiškio linijos.[123]

Tuo laiku Panevėžio rinktinės vadovybė pasikeitė. Gegužės 24 d. į Panevėžį atvyko 2 pėst. pulko vadas karn. V. Grigaliūnas-Glovackis, kuris, kaip vyresnysis ir didesnės dalies vadas, perėmė Panevėžio rinktinės vadovavimą. Karn. M. Katche trumpam laikui išvyko atostogų, karn. J. Variakojis tepaliko Panevėžio atskiro bataliono vadu.

Gegužės 25 d. vakare Panevėžio rinktinės dalys buvo išsidėsčiusios taip:

1. 2 pėst. pulko III batalionas apsaugos bare: Liūdynės dvaras - Pakalniai - Kurgonai. Bataliono vadovietė Velžio k.

2. Panevėžio atskiras batalionas: 1, 2 ir 3 kuopos apsaugos bare: Karšiniai - Katininė - Bernotai - Piniava; 4, 5, 6 ir mokomoji kuopos — bendras rezervas — Panevėžyje.

3. Šiaulių atskiro bataliono kuopa — geležinkelio tiltų apsaugai.

4. Lengvosios artilerijos baterija — Panevėžio priemiestyje.

Iš viso tuo metu Panevėžio rinktinėje buvo:

a. Panevėžio atskiro bataliono — 7 šaulių ir 1 sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa, raitųjų žvalgų ir ryšių komandos;

b. 2 pėst. pulko III batalionas — 3 šaulių ir 1 sunkiųjų kulkosvaidžių kuopa, raitųjų žvalgų komanda;

c. Šiaulių atskiro bataliono — 1 kuopa;

d. I baterija.[124]

Iš viso apytikriai rinktinėje buvo: apie 1.700 pėstininkų, 50 raitininkų ir 120 artileristų.

Gegužės 25 d. rinktinė ruošėsi žygiui. Fronte pasikeitimų neįvyko.

Pasiųstoji Panevėžio atskiro bataliono 12 vyrų žvalgų partija išardė geležinkelį tarp Aščiagalių ir Bygailių. Žvalgų suteiktomis žiniomis patirta, kad bolševikai turėjo užėmę liniją: Subačiaus miestelis, Subačiaus geležinkelio stotis, Akmeniai, Bagdoniškis.[125] Iš vietos gyventojų pranešimų sužinota, kad bolševikai prie Rudilių ir Radžiūnų k. kasa apkasus. Buvo spėjama, kad Kupiškio apylinkėje yra viena bolševikų brigada, trijų pėstininkų pulkų sudėties.

Dešinėje. Gegužės 19 d. Raguvą buvo užėmęs kpt. Sprangeris, 18 saksų savanorių pulko I batalionas. Užimant dalyvavo Panevėžio atsk. bataliono vienas pėstininkų ir vienas husarų žval-

gų būriai, paskirti kpt. Sprangerio valdžion. Kautynių metu dėl Raguvos buvo paimta 40 belaisvių ir du kulkosvaidžiai.[126] Strateginiais sumetimais kpt. Sprangeris gegužės 20 d. iš Raguvos pasitraukė be kovos Traupio link. Raguvą vėl užėmė bolševikai. Vyriausias karo vadas į Raguvą pasiuntė 2 pėst. pulko II batlioną, karn. J. Laurinaičio vadovaujamą. Batalionas iš Kauno išvyko gegužės 22 d. ir tą pat dieną geležinkeliu atvyko į Kėdainius. Iš Kėdainių pro Ramygalą batalionas nužygiavo į Raguvą ir Pajuodžių k. (10 km į pietus nuo Panevėžio), kuriuos užėmė gegužės 25 d. Tuo metu į Raguvą iš Traupio atėjo ir kpt. Sprangerio batalionas drauge su mūsų husarų būriu. Prie Raguvos bolševikai mažai tesipriešino ir greitai pasitraukė Troškūnų link. Husarų būrys drauge su 2 pėst. pulko pėstininkais buvo pasiųstas žvalgyti Troškūnų kryptimi.

Tad Raguvos apylinkėje susitelkė dviejų batalionų rinktinė (1 lietuvių ir 1 saksų su artilerija), kuri įsakymus gaudavo iš vyriausiojo karo vado. Gegužės 26 d. jai buvo įsakyta užimti Troškūnų - Raguvėlės ribą.

Iš Rumšiškės ir Kaišiadorių apylinkių į Raguvą skubėjo 2 pėst. pulko I batalionas (karn. J. Butkus), kuriam gegužės 26 d. buvo įsakyta būti Ramygaloje.[127]

Kairėje. Joniškėlio partizanų batalionas gegužės 25 d. buvo užėmęs Pumpėnų - Daujėnų - Krinčino ribą. Vykdė puolimus Vabalninko kryptimi (karn. A. Michelevičius ir B. Sakalauskas). Saločių, Vaškų ir Biržų partizanai veržėsi Biržų, N. Radviliškio kryptimi.

Tarp Panevėžio rinktinės ir bolševikų apsaugos linijų buvo 12-14 km tarpas niekeno žemė. Karn. V. Grigaliūnas-Glovackis nusprendė užimti šią „laisvą" žemę.

Tuo tikslu gegužės 25 d. vakare įsakė Panevėžio rinktinei gegužės 26 d. užimti Bajoriškių - Karsakiškio liniją. Dešiniajai vorai — 2 pėst. pulko III batalionui (karn. J. Motiejūnas-Valevičius) — užimti Nibragalą - Bajoriškius. Kairiajai vorai — Panevėžio atsk. bataliono daliniams (penkios kuopos), karn. J. Reikalos vadovaujamai, užimti Karsakiškį. Žygį liepta atlikti vienu šuoliu, be ilgesnio poilsio.[128]

1 baterija priskirta prie kairiosios voros.

Davęs įsakymą vorų vadams, nakties metu, gegužės 25 į 26 d., karn. V. Grigaliūnas-Glovackis susisiekė su Raguvos daliniais

dėl jų sumanymo gegužės 26 d. pulti Troškūnų ir Surdegio - Subačiaus kryptimi.

Tuomet karn. V. Grigaliūnas-Glovackis gegužės 26 d. anksti rytą voroms dar papildomai įsakė: 2 pėst. pulko III batalionui užimti Subačiaus geležinkelio stotį, o Panevėžio atsk. batalionui Akmenių - Žiliškio k. ribą.[129]

Dešinioji vora — 2 pėst. pulko III batalionas, užėmus Nibragalos - Bajoriškių ribą, po trumpo poilsio žygiavo į Subačiaus geležinkelio stotį, kurią užėmė. Subačiaus geležinkelio stotyje paėmė 2 garvežius, 60 vagonų, 3 kulkosvaidžius ir daug šovinių.[130]

Kairioji vora — Panevėžio atskiras batalionas išmušė bolševikus iš Akmenių ir Bagdoniškių k., kur ir įsitvirtino. Žvalgai persekiojo besitraukiantį priešą iki Lukonių k.

Tą pat dieną 2 pėst. pulko II batalionas (karn. J. Laurinaitis), veikdamas bendrai su saksų savanorių daliniais, pasiekė Troškūnų - Surdegio - Subačiaus ribą. 4 kuopa drauge su saksų daliniu bandė užimti Troškūnus, bet bolševikų artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi buvo sulaikyti ir pasitraukė kiek atgal. Gegužės 25 d. vakare bolševikai, niekeno nespaudžiami, pasitraukė ir vora Troškūnus užėmė. 5 kuopa drauge su saksais, ir jų artilerijai remiant, 17 val. išmušė bolševikus iš Subačiaus.

Kairiajam rinktinės sparnui saugoti ir priešą žvalgyti buvo sujungtos 2 pėst. pulko ir Panevėžio atsk. bataliono raitųjų žvalgų komandos. Šis dalinys, karo vald. Draugelio vadovaujamas, užėmė Gelažius ir Stumbriškių k.

Tuo būdu gegužės 26 d. vakare buvo pasiekta linija: Troškūnai - Surdegis - Subačius - Akmeniai - Gelažiai - Stumbriškis.[131] Joniškėlio partizanai užėmė Biržus.

Naktis iš gegužės 26 į 27 d. praėjo ramiai. Gegužės 27 d. rinktinė tvarkėsi užimtoje riboje ir ruošėsi pulti Kupiškį. Kairiajam sparnui laiduoti saugumą ir susirišti su Joniškėlio partizanais bei vokiečių daliniais, kurie slinko Vabalninko kryptimi, Panevėžio atsk. batalionas pasiuntė į Uoginių k. trečią kuopą, kuri šį kaimą užėmė ir ten įsistiprino.[132]

Mūsų žvalgai išaiškino, kad bolševikai vis dar kasa apkasus Rudilių - Radžiūnų k. riboje ir į ją telkia savo rezervus. Iš vietos gyventojų sužinota, kad miškuose prie Rudilių ir Bajoriškių k. yra apie 200-400 bolševikų.

Gegužės 27 d. saksų savanorių daliniai pasitraukė iš Troškūnų ir Subačiaus, norėdami vykti į Kėdainius.[133]

Saksams pasitraukus, Raguvos rinktinė likvidavosi. 2 pėst. pulko 4 kuopa liko pavaldi Panevėžio rinktinei.

Nauju patvarkymu gegužės 27 d. vakare Panevėžio rinktinė buvo išsidėsčiusi:

a. 2 pėst. pulkas:

II batalionas su husarų būriu apsaugos bare Troškūnai - Subačius.

III batalionas apsaugos bare prie Subačiaus geležinkelio stoties.

I batalionas, pasiekęs Raguvą, sustojo nakvynei.[134]

b. Panevėžio atskiras batalionas:

1 ir 2 kuopos apsaugos bare Akmenių - Žiliškės k. riboje, 3 kuopa — Uoginių k.; kiti daliniai ir 1 baterija rezerve Tiltagalių k. apylinkėje.

Tą pat dieną atvyko karn. St. Nastopka, kuris vyriausiojo karo vado įsakymu ėmė vadovauti Panevėžio rinktinei.

Gegužės 27 d. 22 val. Panevėžio rinktinės vadas karn. St. Nastopka įsakė jo žinioje esančioms dalims gegužės 28 d. 4 val. pradėti Kupiškio puolimą dviemis voromis:

a. Dešinioji vora — karn. V. Grigaliūnas-Glovackis — 2 pėst. pulko II ir III batalionai be 4 kuopos; Panevėžio atskiro bataliono 1, 3 ir 6 kuopos ir artilerijos būrys. Uždavinys: pulti abipus Subačiaus - Kupiškio geležinkelio linijos.

b. Kairioji vora — karn. J. Reikala — Panevėžio atsk. bataliono dvi kuopos (2 ir 5) ir 1 baterijos vienas pabūklas. Uždavinys: pulti Miliūnų, Oliūnų, Matkūnų, Visginų kryptimi. Saugoti rinktinės kairįjį sparną ir, drauge puolant, padėti užimti Kupiškį.

c. 2 pėst. pulko I batalionui, karn. J. Butkaus vadovaujamam, buvo įsakyta gegužės 28 d. 6 val. iš Raguvos žygiuoti į Subačių per Surdegį, laikyti apsaugą iš dešinės. Subačiuje laukti naujo įsakymo. (Žr. schemą Nr. 26).

Panevėžio rinktinės vadovietė buvo paskirta Subačiaus geležinkelio stotyje.[135]

Vykdant šį Panevėžio rinktinės vado įsakymą, 2 pėst. pulko vadas karn. Grigaliūnas-Glovackis taip sudarė dvi voras:

a. Dešiniąją vorą sudarė: 2 pėst. pulko II (be 4 kuopos) ir III batalionai, artilerijos būrys, karn. J. Motiejūno-Valevičiaus vadovaujama. Voros Uždavinys: susitelkti Subačiuje ir pulti — Mažionių, Maksvyčių, Rudilių, Šalnakandžių - Kikonių kryptimi.

Karn. S. Nastopka, vėliau generolas, Panevėžio rinktinės vadas

b. Kairioji vora, karn. J. Vidugirio vadovaujama. Panevėžio atsk. bataliono 1, 3 ir 6 kuopos. Jos uždavinys: pulti Skverbų, Palėvenės dv., Radžiūnų, Karaliūnų, Noriūnų, Kupiškio kryptimi. Puolimo ruožas tarp geležinkelio ir Lėvens upės.

c. Karo vald. B. Draugeliui su 10 raitųjų žvalgų saugoti dešinįjį sparną.

d. Puolimo pradžia gegužės 28 d. 3 val.

e. 2 pėst. pulko vadovietė prie karn. J. Motiejūno-Valevičiaus voros.[136]

Dešinioji, karn. J. Motiejūno-Valevičiaus vora, skirtu laiku nesusirinko. Neatvyko artilerijos būrys ir 9 kuopa. Karn. J. Motiejūnas-Valevičius žygį pradėjo su keturiomis kuopomis 3 val., kaip buvo įsakyta. Apie 7 val. vora pasiekė Mažionių k. Apie 8 val. voros priekiniai daliniai buvo sulaikyti priešo ugnies prie Paprūdžių ir Rudilių k. Reikalingos artilerijos ugnies paramos vora neturėjo, nes dar nebuvo atvykęs artilerijos būrys ir 9 kuopa. Vidurinioji karn. J. Vidugirio vora puolimo nevykdė.

Voros sparnai buvo atviri. Tokioms aplinkybėms esant, karn. J. Motiejūnas-Valevičius nusprendė sustabdyti voros puolimą ir laukti, kol atsiras kairėje vidurinioji vora ir atvyks artilerijos būrys.

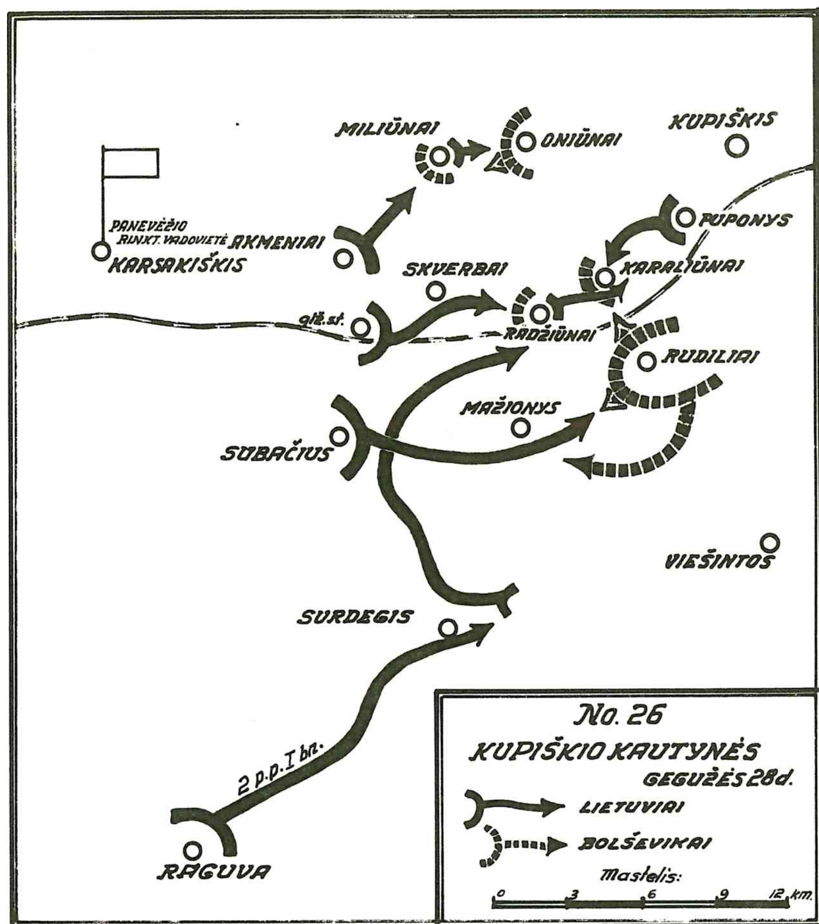
Pasinaudodami tąja proga, bolševikai du kartus mėgino apeiti voros kairįjį sparną, bet abu kartus buvo atremti su nuostoliais.

Karn. J. Vidugirio voros veikimas pasireiškė tik apie 11 val. Dešiniosios voros artilerijos būrys buvo jau kiek anksčiau atvykęs, ir tik tada karn. J. Motiejūnas-Valevičius įsakė pulti, kad užimtų Rudilių k. Puolimas nepavyko, nes priešas buvo gerai įsitvirtinęs, ir jo ugnis buvo stipri, todėl apie 17 val. vora pasitraukė apie pusę kilometro ir užimtoje riboje pradėjo tvirtintis. Daugiau tą dieną J. Motiejūno-Valevičiaus vora aktyvumo nerodė.

Karn. J. Vidugirio vora tesusirinko Skverbų k. tik apie 11 val., nes karn. J. Vidugiris su 3 kuopa buvo Uoginių k., kuris yra apie 12 km į šiaurę nuo Skverbų k. Įsakymą jis gavo gegužės 28 d. 6 val. Gautojo uždavinio įsakytu laiku pradėti vykdyti jokiu būdu negalėjo. Į susitelkimo vietą Skverbų k. atvyko tik 1 ir 3 kuopos; 6 kuopa visai neatvyko, nes vėlesniu karn. Grigaliūno-Glovackio paliepimu kuopa buvo paskirta baterijos apsaugai. Kuopos paskyrimas kiton vieton susilpnino voros pajėgumą.

Karn. J. Vidugiris su 1 ir 3 kuopomis pradėjo žygį apie 12 val. įsakymo nurodyta kryptimi. Kai vora pasiekė Radžiūnų k., ji buvo sutikta bolševikų kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi. Vora išsiskleidusi tęsė puolimą, norėdama užimti Karaliūnų k. Vos tik 1 kuopa įsiveržė į Karaliūnų k., bolševikai įvykdė priešpuolį. Smogė į voros dešinįjį sparną. Smūgis buvo stiprus, latviai bolševikai puolė tirštomis vilnimis, remiami artilerijos ir sunkiųjų kulkosvaidžių ugnies. 1 kuopa smūgio neatlaikė ir leidosi bėgti, bėgdami patraukė su savim ir kitus. Pasitraukus 2-3 km, prie Bajoriškių k. voros vadui pavyko sulaikyti ir sutvarkyti bėgančius, užimti naują poziciją prie geležinkelio ir sulaikyti bolševikų tolimesnį puolimą. Vora pasitraukė su nuostoliais, prarasdama dalį kulkosvaidžių.

Panevėžio rinktinės vadas karn. St. Nastopka, sužinojęs apie voros nesėkmę, pasiuntė į šį barą 2 pėst. pulko I bataliono vieną kuopą. Vakare apie 20 val. kuopa pakeitė karn. J. Vidugirio vorą. Karn. J. Vidugiris pasitraukė į Palėvenės dv., saugodamas kairįjį rinktinės sparną.

Kairioji karn. J. Reikalos vora, kurios sudėtyje buvo: Panevėžio atsk. bataliono 2 ir 5 kuopos ir vienas 1 baterijos pabūklas, palieptu laiku pradėjo puolamąjį žygį Miliūnų, Oniūnų, Vizgūnų kryptimi. Šia kryptimi bolševikai parodė mažiausią atsparumą. Nugalėjusi priešakinių priešo dalinių pasipriešinimą, vora užėmė Matkūnų k. Prie Vizgiūnų k. vora priešo stiprios ugnies buvo sulaikyta. Voros vadas, negalėdamas užmegzti ryšių su dešine vora ir negaudamas žinių apie bendrą padėtį rinktinės bare, pasitenkino vien ugnies dvikova. Nors jis ir pastebėjo, jog bolševikai pamažu traukiasi, bet dėl negausios voros sudėties ir menkų ryšių negalėjo aktyviai veikti, manevruoti, kad nulemtų Kupiškio likimą.

Gegužės 28 d. vakare Panevėžio rinktinės vadas įsakė karn. J. Reikalai pasitraukti į Akmenių - Žiliškės ribą.[137]

Taigi, visos trys voros skirto joms uždavinio (užimti Kupiškį) neįvykdė. Temstant kautynės nurimo, priešas pasiliko jo laikomose pozicijose.

Gegužės 28 d. 21 val. Panevėžio rinktinės vadas įsakė rinktinei gintis Subačiaus - Subačiaus glž. st. - Akmenių - Žiliškės riboje:

a. 2 pėst. pulko pusantro bataliono vienetui, vadovaujant karn. Grigaliūnui-Glovackiui, užimti Subačių.

b. 2 pėst. pulko I batalionui, vadovaujant karn. J. Butkui, užimti Žvirblionių - Skverbų ribą.

Panevėžio atsk. batalionui užimti Akmenių - Žiliškės ribą.[138]

Naktį į gegužės 29 d. čia pažymėtos dalys užėmė įsakytus barus be jokių kliūčių.

Gegužės 29 d. į Subačių atvyko saksų savanorių 18 pulko mjr. Sprangerio I batalionas (kpt. Sprangeris buvo pakeltas į majorus) su viena baterija.

Gegužės 28 d. užimti Kupiškį nepavyko, nes priešas turėjo jėgų persvarą, puolimas buvo skubotai ir netinkamai paruoštas, trūko priemonių ryšiams palaikyti tarp dalinių, o vadams žemėlapių. Vadai keitėsi. Buvo klaida, kad neieškota silpnų vietų sparnuose, o puolama ten, kur įsitvirtinęs priešas laukė mūsų, tačiau nepaisant to, mūsų nuostoliai buvo nedideli.

Gegužės 29-30 d. Panevėžio rinktinės daliniai stovėjo vietoje. Pirmyn pasistumėjo tik priešakiniai apsaugos daliniai; abiejų pusių žvalgai gyvai veikė.

Tikrai padėčiai išaiškinti, su saksais buvo susitarta įvykdyti bendrą didelę žvalgybą. Buvo sudaryta rinktinė iš 2 pėst. pulko dviejų kuopų ir dviejų kuopų saksų bataliono. Rinktinė užėmė Rudilių k., bet priartėjusi prie Puponių k. buvo sutikta stiprios artilerijos ir kulkosvaidžių ugnies. Nustojusi dviejų užmuštų ir keleto sužeistų, rinktinė pasitraukė į Rudilių k.

Gegužės 30 d. anksti rytą įvairiausiomis kryptimis pasiųsti žvalgų būreliai išaiškino, kad priešas traukiasi. 2 pėst. pulko žvalgai pasiekė Viešintus, kuriuos vakare užėmė. Priešas traukėsi visu frontu.

Panevėžio rinktinės vadas gegužės 30 d. 17 val. įsakė pulti ir persekioti priešą, neduodant jam atsipalaiduoti.

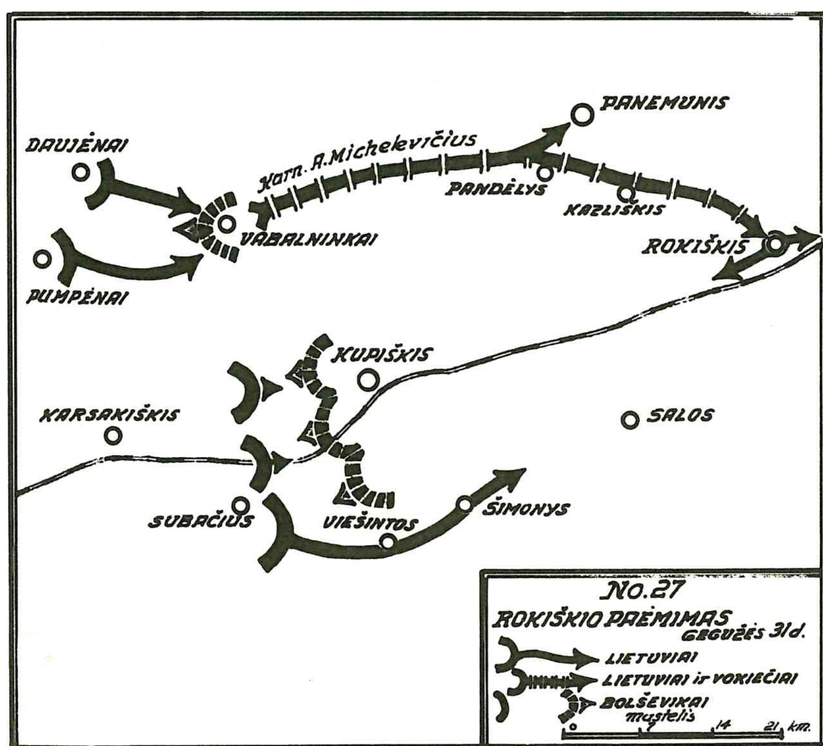
Tam tikslui buvo sudarytos trys voros:

a. Dešinioji karn. Grigaliūno-Glovackio vora: 2 pėst. pulko keturios kuopos, 4 kulkosvaidžiai, būrys artilerijos. Jai įsakyta gegužės 31 d. iki 4 val. užimti Šimonių - Butkūnų ribą.[139]

b. Vidurinioji karn. Butkaus vora: 2 pėst. pulko trys kuopos, Panevėžio atsk. bataliono viena kuopa, saksų 18 pėst. pulko trys kuopos, artilerijos būrys ir lietuvių artilerijos būrys. Jai įsakyta gegužės 31 d. 4 val. pulti Kupiškį.

c. Kairioji mjr. Sprangerio vora: saksų 18 pulko viena kuopa su sunkiaisiais kulkosvaidžiais, Panevėžio atsk. bataliono trys kuopos, saksų artilerijos būrys ir lietuvių artilerijos būrys. Jai įsakyta gegužės 31 d. 4 val. pulti Kupiškį iš šiaurės vakarų.

d. Rezervas, vadovaujamas karn. J. Variakojo: Panevėžio atsk. bataliono trys kuopos, 2 pėst. pulko viena kuopa. Buvo įsakyta gegužės 31 d. 3.30 val. būti Palevenės miestelyje.[140] (Schema Nr. 27).

e. Rinktinės vadovietė gegužės 31 d. nuo 4 val. Palevenėje.

Puolimas buvo suplanuotas taip, kad apeitų priešo sparnus dešinėje ir kairėje. Rinktinės vadas paliko stiprų rezervą, nebepakartojo gegužės 28 d. klaidos.

Kadangi Kupiškio puolimas turėjo prasidėti gegužės 31 d. 4 val., tai voros naktį atliko žygį ir be kliūčių užėmė joms nurodytas išeities ribas.

Priešas dar gegužės 30 d. vakare ir naktį į gegužės 31 d. pasitraukė iš Kupiškio ir jo apylinkių šiaurės rytų kryptimi ir atsipalaidavo nuo smūgio ir persekiojimo.

Tuo metu, kai vyko Kupiškio užėmimas, Joniškėlio partizanų batalionas gegužės 27 d. užėmė Vabalninką, o gegužės 29 d., vokiečiams padedant, buvo užimtas Pandėlys. Gegužės 30 d. sustiprintas vokiečių eskadronas, su Joniškėlio partizanų pagalba, prasiveržė pro priešo saugą ir gegužės 31 d. anksti rytą užėmė Rokiškį (žr. schemą Nr. 27). Rokiškyje vokiečiai išbuvo trumpą laiką; papietavę ir niekeno nekliudomi pasitraukė Pandėlio link. Pavakare į Rokiškį atvyko bolševikų brigada, atsitraukusi iš Kupiškio. Čia pernakvojusi, brigada pasitraukė Obelių link. Tada į Rokiškį atžygiavo karn. A. Michelevičiaus Joniškėlio partizanų 1 Pušaloto kuopa ir čia apsistojo.[141]

Rokiškio užėmimas turėjo įtakos Kupiškio kautynėms. Pro Rokiškį vyko tiekimas II latvių bolševikų divizijai ir susižinojimas su Daugpiliu. Grėsmė būti apsuptiems, ir vėliau Rokiškio netekimas pagreitino bolševikų pasitraukimą iš Kupiškio.

Kupiškį užėmus, saksų savanorių batalionas susirinko miestelyje, pasilsėjęs pasitraukė Panevėžio link. Vėliau išvyko į Vokietiją. Daugiau kovose su bolševikais saksų daliniai nedalyvavo. Pasitraukė ir vokiečių kariuomenės daliniai iš Pandėlio bei Biržų apylinkių. Pastarieji talkininkavo Joniškėlio partizanams.

Kautynėms dėl Kupiškio pasibaigus, dalinių pavaldumas buvo atstatytas senąja tvarka. Panevėžio rinktinės vadovietė tuoj persikėlė į Kupiškį.

Gegužės 31 d. 9 val. Panevėžio rinktinės vadas įsakė:

a. 2 pėst. pulko vadui karn. V. Grigaliūnui-Glovackiui su 2 pėst. pulko dviem batalionais ir būriu artilerijos (dvi patrankos) užimti Šimonių ir Butkūnų k. Tolimesnis uždavinys — žvalgyti Vaitkūnų kryptimi ir susižinoti su 1 pėst. pulku.

b. 2 pėst. pulko karn. J. Butkui su to pulko I batalionu ir vienu artilerijos būriu užimti Papilių - Skodinių - Kuosėnų k. ribą abipus geležinkelio. Žvalgyti Šetekšnių kryptimi.

c. Panevėžio atskiro bataliono vadui karn. J. Variakojui su savo bataliono penkiomis kuopomis, Šiaulių atsk. bataliono viena kuopa ir būriu artilerijos įsakyta užimti Palėvenėlės - Salamiesčio ribą ir žvalgyti Vabalninko - Pandėlio ir Kupreliškio kryptimis.[142]

Nurodytus barus visos trys voros užėmė tą pačią dieną. Pasiųstieji žvalgai niekur su priešu nesusidūrė; išlaisvintų vietovių gyventojai visur kareivius sutiko labai džiaugsmingai.

Tada Panevėžio rinktinės vadas buvo įsakęs besitraukiantį priešą persekioti:

a. Karn. V. Grigaliūno-Glovackio vorai žygiuoti Šimonių, Salų, Kamajų, Kriaunų, Aleksandravėlės, Suvieko kryptimi.

b. Karn. J. Butkaus vorai žygiuoti, prisilaikant Panevėžio - Rokiškio - Kaukonių geležinkelio linijos.

c. Karn. J. Variakojo vorai žygiuoti kryptimi: Salamiestis, Palėvenėlė, Pandėlys, Kazliškiai, Lukštai, Subatas, Bebrenė, Alūkšta, Dvietė.[143]

Atstumai tarp vorų buvo dideli, voros žygiavo išsiskleidusios, atsargiai, kad išvengtų netikėtumų.

Birželio 2 d. rinktinė užėmė Kamajų, Panemunėlio ir Pandėlio miestelius. Panemunėlio geležinkelio stotyje buvo paimta 8 vagonai su daugybe artilerijos sviedinių ir lauko virtuvė.

Birželio 4 d. rinktinės žvalgai susidūrė su bolševikais Kriaunų - Obelių - Čedasų riboje. Nuo šios ribos priešas pradėjo daugiau priešintis ir gintis.

Birželio 6 d. rinktinė tęsė puolamąjį žygį. Birželio 7-10 d. 2 pėst. pulko II ir III batalionai po ištisos eilės susirėmimų su bolševikais užėmė Kriaunas, Aleksandravėlę, Zirnajus, Antazavę ir įsitvirtino Kuklių (tarp Avilių ir Čičirio ež.) - Suvieko - Raudinės riboje.

Karn. J. Butkaus voros I batalionas, tęsdamas puolamąjį žygį, užėmė Obelius, Eglainės geležinkelio stotį, Lasmužę (Lašai) ir Weisensee dv., kur birželio 10 d. įsitvirtino gintis.

Karn. J. Variakojo vora birželio 7-9 d. užėmė Suvainiškį, Čedasus, Onuškį, Subatą ir Aknystą. Įsitvirtino riboje: Kalnaberžiai (Kaln Behrse) - Kaupiškiai - Kaltenbrunen - Rubene. Birželio 11-12 d. be laimės puolė Bebrenę ir Dvietę.[144]

Tolimesnis rinktinės puolimas nebuvo toks sėkmingas. Priešas, gavęs paspirties, persitvarkė ir birželio 11-14 d. vykdė kontrpuolimą. Birželio 11 d. puolė Eglainės geležinkelio stotį, birželio 12 d. — Kuklių - Suvieko - Raudinės ribos pozicijas. Birželio 13 d. puolė Panevėžio atskiro bataliono pozicijas.[145]

Vyriausias karo vadas įsakė pasitraukti į Sartų - Keležerių - Apeikiškio - Junkūnų - Antakriaunės - Trumponių ežerų ribą ir gintis. Iki birželio 15 d. rinktinė pasitraukė į nurodytas pozicijas ir įsitvirtino. Priekyje 2-3 km nuo pagrindinės pozicijos įsitvirtino stipri sauga. Bolševikų kontrpuolimas buvo sustabdytas. Priešas nuo mūsų saugos pasitraukė ir įsitvirtino riboje: Kukliai - Suviekas - Vaidminiai - Gudai - Kovenka - Eglainės geležinkelio stotis - Lasmužė (Lašai) - Kalnaberžiai (Kaln Behrse) - Bebrene.

Saksų savanorių daliniai. Nuo 1919 m. sausio mėn. iki tų pat metų balandžio pabaigos vokiečių karinė vadovybė Lietuvoje iš saksų savanorių buvo suformavusi tris pėstininkų pulkus: 18, 19 ir 20; po du batalionus kiekviename pulke, vieną atskirą batalioną Raseiniuose, keturias artilerijos baterijas, vieną raitelių eskadroną, vieną pionierių kuopą, ryšių rinktinę ir auto rinktinę.[146]

Saksų savanorių keturi batalionai aktyviai talkininkavo lietuviams, kovojant su rusų bolševikais. Aktyviausiai pasireiškė 18 pėst. saksų pulkas, mjr. V. Zeschau vadovaujamas. Pradžioje veikė drauge su Panevėžio atskiru batalionu ir vėliau su 1 pėst. pulku.

19 pėst. saksų savanorių pulkas beveik nuolatos saugojo Kauną nuo bolševikų puolimų Jiezno - Žiežmarių Kaišiadorių bare.

20 pėst. saksų savanorių pulkas buvo organizuotas Gardine ir jis saugojo Gardiną nuo bolševikų puolimų. Pagal 1919 m. vasario 5 d. vokiečių-lenkų susitarimą, Gardiną perleidus lenkams, 20 pėst. saksų savanorių pulkas balandžio 30 d. atvyko į Kaišiadoris, bet kovose prieš bolševikus, laisvinant Lietuvą, nedalyvavo.

Liepos pradžioje 19 ir 20 pėst. saksų savanorių pulkai pasitraukė iš Kaišiadorių apylinkės ir išvyko į Vokietiją pro Vilkaviškį.

18 pėst. saksų savanorių pulkas birželio mėn. pradžioje, Uteną ir Kupiškį užėmus, pasitraukė iš fronto ir pro Kauną išvyko į

Vokietiją. Iš Kauno saksų daliniai drauge su štabais išvyko liepos 11 d., su jais buvo draugiškai atsisveikinta ir palydėti.[147] Vėliau keturi saksų savanorių dalių karininkai buvo apdovanoti Vyčio Kryžiaus ordinais. Saksai savanoriai buvo lietuviams draugiški, drausmingi, nebevykdė rekvizicijų ir neskriaudė gyventojų.

Lietuvoje paliko Raseinių apylinkėje tik vienas atskiras saksų batalionas, kuris buvo nuolatos plk. ltn. V. Diebitscho valdžioje. Šis batalionas kovoje su bolševikais visai nedalyvavo. Dalis šio bataliono karininkų ir kareivių perėjo tarnauti pas Bermondtą. Spalio mėn. minimas batalionas buvo perkeltas į Radviliškį. Spalio 21 d. jis puolė Marijampolės atsk. bataliono sargybas Verdulių dv. ir Vėlžių k., padarydamas mums nuostolių, bet ir jis jų patyrė — buvo 3 nukauti ir 4 sužeisti kareiviai.[148] Vėliau šis batalionas buvo perkeltas į Šiaulius, bet turėjo nesutarimų su kitais bermontininkais, tad lapkričio 4 d. išvyko į Vokietiją.

Joniškėlio partizanų fronto ruožas. Panevėžio rinktinės puolimas šiaurės rytų kryptimi pagal Panevėžio - Rokiškio geležinkelį palengvino Joniškėlio partizanų padėtį prie Lėvens ir Mūšos. Šis fronto ruožas bolševikams liko antraeilis; kai kurias dalis bolševikai iš šio fronto perkėlė į aktyvų Panevėžio fronto barą.

Vyriausias karo vadas įsakė Joniškėlio partizanams pulti. Pirmasis puolimo tikslas buvo užimti Pasvalį.[149]

Gegužės 23 d. pradėjo joniškėliečiai puolimą nuo Pumpėnų iki Latvijos sienos. Buvo susitarta su vokiečiais, ir jie kai kuriose kautynėse dalyvavo drauge su partizanų daliniais. Iš išsilikusių aprašymų žinomos šios puolimų kryptys: 1. Pušalotas, Pumpėnai, Vabalninkas; 2. Pasvalys, Daujėnai, Vabalninkas; 3. Pasvalys, Krinčinas, Papilys; 4. Pabiržė, Biržai, Kvetkai; 5. Saločiai, Suostas, N. Radviliškis. Gegužės 23 d. pirmoji kuopa (pušalotiečiai) užėmė Pumpėnus. Tą pat dieną buvo užimtas Pasvalys. Pasvalį užimant dalyvavo vokiečiai. Gegužės 25 d. partizanai užėmė Daujėnus, Krinčiną ir Pabiržę. Gegužės 26 d. partizanai užėmė Biržus. Juos užimant, dalyvavo Biržų apylinkės partizanai.

Pasitraukę bolševikai susitelkė prie Vabalninko ir užėmė gynimosi pozicijas. Gegužės 27 d. vabalninkiečiai partizanai, drauge su vokiečiais, puolė ir užėmė Vabalninką.

Gegužės 29 d. Biržų partizanai, drauge su vokiečiais, užėmė Papilį ir gegužės 30 d. Kvetkus.[150]

Gegužės 29 d. Joniškėlio partizanų bataliono 4 kuopos vadas ir Vabalninko partizanų vadas B. Sakalauskas pakvietė karn. A. Michelevičių atvykti į Vabalninką pasitarti su vokiečiais dėl tolimesnio veikimo.

Iki birželio 11 d. bolševikai buvo galutinai išvaryti iš Biržų apylinkių. Jie turėjo pasitraukti į Kuršą. Užėmę Kvetkus, Virškupėnus, Gross Memmelhofo dv., Nemunėlio Radviliškį, partizanai sustojo pailsėti ir persitvarkyti. Partizanų vadovietė pasiliko Joniškėlyje. Besitvarkydami partizanai nuolat žvalgė priešą Kurše. Birželio 14 d. žvalgai, persekiodami bolševikus, pasiekė Jakabpilį prie Dauguvos.[151]

Vyriausiajam karo vadui įsakius, Joniškėlio partizanų daliniai (be milicijos, kuri liko vietoje) buvo sutelkti Panevėžyje. Čia gavo naujokų, tvarkėsi ir vykdė mokymą. Birželio 20 d. šie partizanų daliniai buvo pavadinti Joniškėlio atsk. batalionu ir tapo savarankia kariuomenės dalimi. Jo vadu paskirtas karn. Aleksandras Jakaitis. Rugpiūčio 18 d. Joniškėlio atskiras batalionas išvyko į Obelius ir, įsijungęs į Panevėžio rinktinės sudėtį, dalyvavo Zarasų operacijoje.

Žygis į Rokiškį. Vabalninke gegužės 29 d. įvyko karn. A. Michelevičiaus ir B. Sakalausko pasitarimas su vokiečių dalinių vadais, su kuriais buvo sutarta, kaip anksčiau minėta, pulti Rokiškį.

Puolimą pasiėmė vykdyti vokiečių raitelių rinktinė (vienas sustriprintas sunkiaisiais kulkosvaidžiais eskadronas) ir karn. A. Michelevičiaus Pušaloto partizanų kuopa. Bendra puolimo kryptis — Pandėlys, Rokiškis.

Gegužės 30 d. vokiečių raitelių rinktinė greitu šuoliu, Joniškėlio partizanams padedant, prasimušė pro rusų bolševikų sargybas ir gegužės 31 d. anksti rytą be kautynių užėmė Rokiškį.[152] Tuo laiku karn. A. Michelevičiaus kuopa žygiavo paskui nujojusius vokiečių raitelius.

Rokiškis buvo bolševikų užnugaryje. Bolševikų vadovybė, sužinojusi, kad Rokiškyje yra vokiečiai, tuoj pasitraukė iš Kupiškio, nukreipdama į Rokiškį apie brigadą pėstininkų su artilerija. Prie Rokiškio bolševikai priartėjo kautynių tvarka su dideliu atsargumu. Tuo laiku vokiečių raitelių rinktinė, pasilsėjusi

Rokiškyje, pasitraukė Pandėlio kryptimi, iš kur buvo atėjusi. Pavakary bolševikų brigada užėmė Rokiškį ir apsistojo nakvoti. Visą naktį bolševikai siautė ir plėšė. Tatai buvo baisi naktis Rokiškio gyventojams.[153] Brigada birželio 1 d. pasitraukė Obelių - Eglainės link.

Pasitraukus rusų bolševikams, miesto gyventojai susirūpino saugumu. Karn. Juozas Balčiūnas, žinomas Švaisto slapyvardžiu rašytojas, tuoj suorganizavo miliciją, kad patikrintų gyventojų saugumą. Gyventojai laukė atvykstančios Lietuvos kariuomenės. Birželio 1 d. į Rokiškį atvyko karn. A. Michelevičiaus partizanų kuopa. Netrukus nuo Kurmiškio per Panemunėlį atžygiavo 2 pėst. pulko I batalionas, o karn. A. Michelevičius su kuopa išvyko Obelių linkui, paskui besitraukiančius bolševikus. Rokiškio karo komendantu buvo karn. A. Sinkevičius, tačiau jis greitai išvyko į frontą. Rokiškio komendantu buvo paskirtas karo vald. Br. Draugelis.

VII

RYTŲ AUKŠTAITIJOJE

Dusetų ežerų frontas. Birželio viduryje frontas sustojo prie Dusetų ežerų linijos. Vieta gintis buvo patogi, nes ežerų tarpeklius buvo įmanoma ginti su silpnomis jėgomis. Mūsų kariuomenės laikomas frontas buvo apie 80 km. Frontą gynė aštuoni pėstininkų batalionai, trys lengvosios artilerijos baterijos ir du eskadronai kavalerijos. Kuopų sudėtis nebuvo pilna. Didžiausia kuopa turėjo apie 80, mažiausia apie 30 kareivių. Karių gretas retino ne tik užmušimai ir sužeidimai, bet ir ligos. Dalinius papildydavo vietos savanoriai. Didžiajam žygiui pasibaigus, abejose rinktinėse tebuvo apie 5-6.000 karių. Nuotaika kaip karininkų taip ir kareivių buvo labai gera.

Birželio 15 d. iš 2 pėst. pulko buvo išskirtas I batalionas, karn. J. Butkaus vadovaujamas, ir pavadintas Marijampolės atskiru batalionu. Jis liko atskira savarankiška dalimi.

Birželio 15-18 d. mūsų kriuomenė laikė užėmusi:

Ukmergės rinktinės (1 pėst. pulkas, 4 baterija ir pusantro eskadrono husarų) pagrindinė pozicija: Gateliai - Paberžė - Baibiai - Zokoriai - Gaideliai - Naršėnai iki Sartų ežero. Priešakyje sauga — užtvaros ir lauko sargybos. Raiteliai saugojo pulko kairįjį sparną.

Rinktinės vadovietė — Daugailiuose.

Panevėžio rinktinės pagrindinė pozicija: 2 pėst. pulkas — Sartų ež. - Keležeriai - Mičiūnai - Apeikiškių dv. Priekinė sauga: Žirnajai - Aleksandravėlė - Saliniai.

Pulko vadovietė — Pakriaunos dvare.

Marijampolės atsk. batalionas laikė pagrindinę poziciją: Jankūnai - Burokiškis - Ignotiškiai.

Jo vadovietė — Rakališkių k.

Birželio 21 d. iš Kauno į frontą atvyko Gudų atsk. kuopa, kuri nuo birželio 29 d. buvo pavaldi Marijampolės atsk. bataliono vadui, ir užėmė pozicijas Jankūnų - Burokiškių riboje.

Panevėžio atsk. batalionas laikė pagrindinę poziciją: Subatas - Asare. Priekinė sauga riboje: Strjelcy - Gulbinė - Anceni - Dimneran.

Jo vadovietė — Tomašonių k.

Artilerija: 1 baterijos vienas būrys priskirtas 2 pėst. pulkui, kitas — Panevėžio atsk. batalionui. 2 baterijos vienas būrys buvo priskirtas Marijampolės atsk. batalionui.

Panevėžio rinktinės vadovietė iš Rokiškio liepos 2 d. persikėlė į Vyžėčių k. (7 km į rytus nuo Rokiškio).

Rusai užėmė pozicijas ir įsitvirtino aukštumose ir ežerų tarpekliuose, riboje: Vajasiškis - Bružai - Naujasodis - Kukliai - Vaidminiai - Raudinės dv. - Gudai - Kovenka - Kaupiškiai - Bebrene. (Žr. schemą Nr. 28).

Žvalgybos surinktomis žiniomis buvo nustatyta, kad fronto ruože prieš lietuvius veikė 6-7 pėst. pulkai, vienas ypatingos paskirties batalionas, du kavalerijos eskadronai, trys lengvosios artilerijos baterijos ir viena haubicų baterija. Bolševikai šiame fronto ruože turėjo šiuos pulkus: 28, 29, 30, 31, 32, 33 ir 60 latvių bolševikų pulką. Daugpilis, kaip strategiškai svarbus punktas, buvo stipriai saugomas.[154]

Vadinamoji „Lietuviškoji" (Pskovo) ir „Latvių antroji" internacionalinė divizijos pranyko dar gegužės mėn. Šių divizijų likučiai buvo suplakti į aukščiau minėtus pulkus, kurie sudarė IV (ketvirtą) šaulių diviziją. Tik vieno 60 latvių bolševikų šaulių pulko reorganizacija nepalietė.

Į šiuos pulkus buvo įterpti ir lietuviai, kurie savanoriais stojo į raudonąją armiją Vilniuje, Panevėžyje, Šiauliuose, Mažeikiuose. Vieni jų laisvu noru pasitraukė iš Lietuvos ir pasiliko su bolševikais, kitiems nebesusidarė sąlygų pasprukti.

No. 28
BENDRA FRONTO PADĖTIS
birželio 15 d.
LIETUVIAI
BOLŠEVIKAI
LATVIAI
Mastelis:
0 3 6 9 12 km.

LATVIAI
AKNYSTA
RUBENE
ASARE
GARSINE
PANEV. bn.
BEBRENE
BALTMUŽE
DVIETE
TOMASONYS
KAUPIŠKIAI
SUBATA
PAN.
IGNOTIŠKIAI
ALŪKŠTA
ROKIŠKIS
VIŽAIČIAI
RAKAILIŠKIAI
LASMUŽE dv.
EGLAINĖ
OBELIAI
MARI. bn.
ŠEDORE dv.
JUNKŪNAI
KOVENKA
GUDAI
MICIŪNAI
PAKRIAUNIAI dv.
ALEKSANDRAVELĖ
RAUDINĖ dv.
KELEŽERIAI
2 P.P.
VAIDMINIAI
KRIAUNOS
ZIRNAJAI
STELMUŽĖ
Sartų ež.
SUVIEKAS
Čičirio ež.
ANTAZAVĖ
KUKLIAI
IMBRADAS
JUŽINTAI
AVILIAI
Avilių ež.
DUSETOS
ZARASAI
1 P.P.
NARĖNAI
VENSAVA
NAUJASODIS
DEGUČIAI
ANTALIEPTĖ
BRUŽAI
ZAKARIAI
Dusetų ež.
UK.
BAIBIAI
DAUGAILIAI
SALAKAS
Luodžio ež.
PABERŽĖ
VAJASIŠKIS

Lietuvių bolševikų pozicijos buvo 1-3 km atstu. Tarp pozicijų dažnai įvykdavo žvalgų susirėmimai ir sargybų puolimai.

Į dešinę nuo mūsų kariuomenės, į pietus tarp Ignalinos ir Dūkšto, veikė lenkai, kairėje — latviai.

Panevėžio rinktinės dalys birželio 10 d., persekiodamos bolševikus, peržengė Latvijos sieną ir užėmė Annenhofo dv., Weissensee dv., Kaupiškį, Ilzeno dv., Lingel Kaln, Kaltenbrunnen dv., Rubene.

Ukmergės rinktinės bare bolševikai, užėmę labai patogias pozicijas aukštumėlėse prie Bružų ir Balčių k., ežerų tarpekliuose, ir gerai įsitvirtinę, turėjo geras sekimo sąlygas. Ukmergės rinktinės vadas sumanė užimti Balčių ir Junkūnų vietoves. Birželio 15 d. buvo įvykdytas šių pozicijų puolimas. Kairiuoju sparnu buvo apeinamas ir puolamas priešo dešinysis sparnas. Pavakare 1 pėst. pulko daliniai užėmė Savičiūnus, Vencavų dv. ir Naujasodį.

Birželio 16 d. priešas, sutelkęs didesnes jėgas ir artilerijos remiamas, puolė Vencavų dv., Naujasodį ir privertė mūsų dalinius pasitraukti. 1 pėst. pulko daliniai pasitraukė į savo senas pozicijas prie Antalieptės.

Panevėžio atsk. batalionas, remiamas artilerijos būrio, puolė bolševikus ir užėmė Dvietę bei Bebrenę. Buvo priartėję iki Alūkštos ir Dauguvos krantų. Priešas matydamas, kad puolamas tik vienas ruožas, tuoj sutelkė rezervus, įvykdė priešpuolį ir Panevėžio atsk. batalioną privertė pasitraukti į senąsias pozicijas. Šio puolimo metu kairiajame Panevėžio atsk. bataliono sparne veikė latvių partizanai.[155]

Tuo laiku Marijampolės atsk. batalionui ir 2 pėst. pulkui buvo įsakyta demonstruoti puolimą. Marijampoliečiai puolė Eglainės geležinkelio stotį, 2 pėst. pulkas užėmė Suvieką, Raudinės dv., Gudus. Demonstraciją įvykdžius, dalys pasitraukė.

Birželio 24 d. buvo užmegzti ryšiai su Latvijos kariuomene. Tačiau ir toliau mūsų kariuomenės kairiajame sparne tepaliko veikti tik silpnas, apie 100 vyrų sudėties, latvių partizanų dalinėlis. Operacijas vykdant, šis latvių dalinėlis buvo pavaldus Panevėžio atsk. bataliono vadui. Batalionas aprūpindavo juos šautuvais ir šoviniais. Dėl nedidelio latvių partizanų dalinio ir silpno jo pajėgumo Panevėžio atsk. batalionas turėjo budriai stebėti, kad prasiveržę bolševikai neapeitų kairiojo sparno.[156]

Birželio 28-29 d. vyriausias karo vadas gen. S. Žukauskas aplankė Panevėžio rinktinę ir, pafrontėje važinėdamas, įteikė Vyčio Kryžiaus ordino „Už Tėvynę“ kaspinėlius, kautynėse pasižymėjusiems karininkams ir kareiviams.

Panevėžio rinktinės liepos 6-12 d. veiksmai. Liepos mėn. pradžioje vyriausias karo vadas įsakė Panevėžio rinktinei pulti priešą ir užimti Alūkštą ir Dvietę ir prieiti prie Dauguvos krantų, kuriuos galima ginti su mažomis jėgomis. Po to turėjo persitvarkyti, sustipridami Ukmergės rinktinę, ir pulti Zarasų - Daugpilio kryptimi. Taip manevruojant, buvo tikima galutinai išvyti bolševikus iš Lietuvos teritorijos.

Puolimui vadovavo Panevėžio rinktinės vadas karn. St. Nastopka. Rinktinės veiksmus stebėjo vyriausias karo vadas gen. S. Žukauskas.

Liepos 5 d. vakare ir naktį į 6 d. Panevėžio rinktinės dalys susitelkė:

2 pėst. pulkas — Aleksandravėlėje ir jos apylinkėje.

Marijampolės atsk. batalionas — Šapelių - Rozalinos riboje.

Panevėžio atsk. batlionas — Lingel Kaln, palikdamas dvi kuopas rezerve Subate ir Baltežerio dv.

Liepos 6 d. buvo įsakyta atlikti sustiprintą žvalgymą, kad būtų patikrinta priešo pagrindinė pozicija.

2 pėst. pulkas žvalgė Bradėsių - Kuklių, Manuliškio - Suvieko, Vaidminių - Raudinės ir Savėnų - Šarlotės kryptimis.

Marijampolės atsk. batalionas vykdė tik artimą žvalgybą, nes priešo pagrindinė pozicija vadams buvo gerai žinoma ir todėl norėjo padaryti priešui staigmeną.

Panevėžio atsk. batalionas žvalgydamas išaiškino priešo užimamą poziciją riboje: Kaupiškiai - Murovanka - Bebrinė.

Liepos 6 d. praėjo ramiai; įvyko tik mūsų ir priešo žvalgų susirėmimai.

Panevėžio rinktinės vadas liepos 6 d. vakare įsakė rinktinei pulti. Įsakymą dalių vadai gavo naktį į liepos 7 d. išeities puolimo pozicijose.

Dalių uždaviniai buvo tokie:

2 pėst. pulkui — pulti Aleksandravėlės, Vaidminių, Raudinės, Šarlotės dv., Grendzeno dv. kryptimi.

Marijampolės atsk. batalionui — pulti Juodenių, Annenhofo dv., Eglainės glž. st., Naujojo Grunvaldo, Senojo Grunvaldo dv. kryptimi.

Panevėžio atsk. batalionui — pulti Bebrenės, Dvietės, Alūkštos kryptimi.[157] Panevėžio atsk. batalionas, dėl jo uždavinio svarbumo, buvo sustiprintas Šiaulių atsk. bataliono viena kuopa ir vadinamąja Bulak-Balachovičiaus šimtine — 65 durtuvų ir 10 kardų. (Ši baltųjų rusų šimtinė pabuvo fronte su lietuviais tik trumpą laiką ir pranyko.) (Žr. schemą Nr. 29.)

Puolimo pradžia liepos 7 d., 19 val.

Liepos 7 d. Panevėžio rinktinė nustatytu laiku pradėjo puolamąjį žygį ir priartėjo priešo pagrindinę poziciją. Kai kuriose vietose buvo įvykdyta nakties puolimai; pasiekti rezultatai turėjo vien vietinės reikšmės.

Liepos 8 d. 2 pėst. pulkas užėmė Suvieką, Raudinės dv. ir Gudus. Bolševikai iš savo pozicijų buvo priversti pasitraukti. Marijampolės atsk. batalionas stipriai susirėmė su bolševikais, užėmusiais Paberžės k. ir Annenhofo dv. Pavakare priešas buvo priverstas trauktis.

Panevėžio atsk. batalionas užėmė Kaupiškius, Murovanką ir Bebrenę. Toliau tęsė puolimą Dvietes, Alūkštos kryptimi.[158]

Per šios dienos puolimą karinė vadovybė pastebėjo, kad priešas rodė didesnį atsparumą kautynėse, negu kad prieš tai būdavo. Tikimasi buvo, kad jo atsparumas susilpnės, kai tik bus priverstas pasitraukti iš savo įstiprintų pozicijų.

Liepos 9 d.:

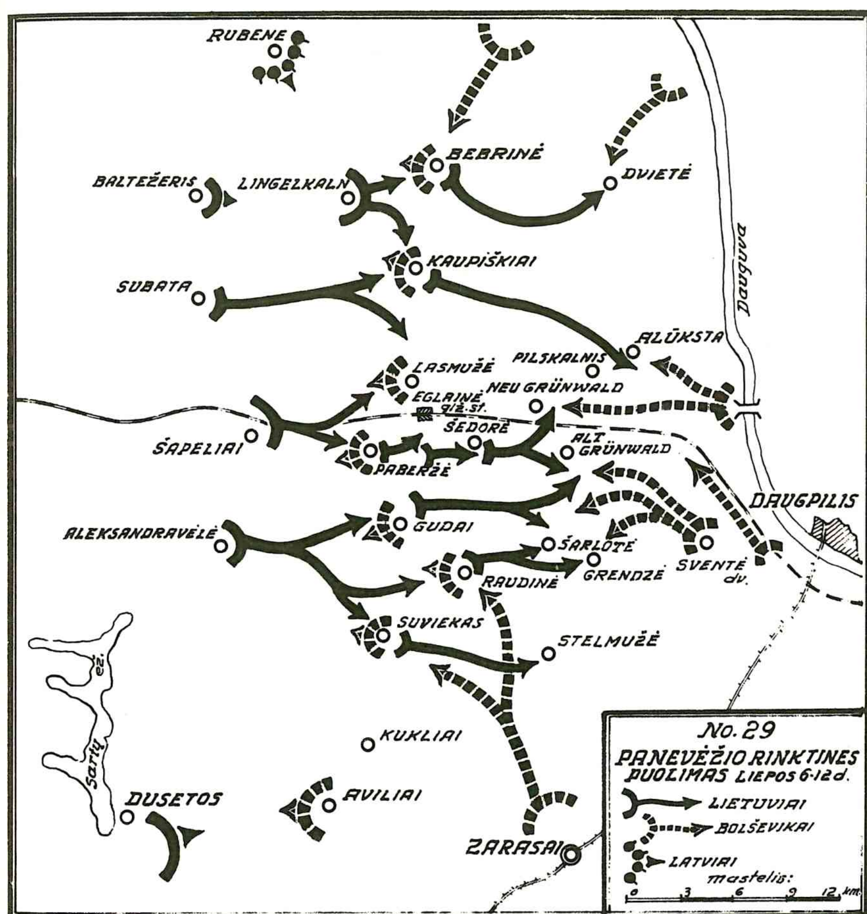
2 pėst. pulkas užėmė Stelmužę (Steinensee dv.), Šarlotę (Charlottenhofą), Grendzeną, Senąjį Grunvaldą.

Marijampolės atsk. batalionas užėmė Eglainės geležinkelio stotį, Lasmužę (Lašai), Šedorę (Schödern), Naujojo Grunvaldo dvarus. Senojo Grunvaldo dv. rado jau užimtą 2 pėst. pulko vienos kuopos. Marijampolės atsk. batalionas šią kuopą pakeitė, ir ji pasuko savo pulko baran į pietų rytus ir susikovė su priešu.

Panevėžio atsk. batalionas užėmė Alūkštą, Dvietę ir įsistiprino Pilskalnio (Schlössbergo) dv. Alūkštos - Dolnaja Zegelnja riboje.[159]

Liepos 10 d.:

Bolševikai, sutelkę rezervus, pradėjo priešpuolį. Pirmiausia stipriomis jėgomis puolė Panevėžio atsk. bataliono kairįjį spar-

ną ir užėmė Bebrenę. Sparno apsaugai paliktoji silpna latvių partizanų Auskurzemės rinktinė Bebrenės apylinkėje buvo priversta pasitraukti į Kaldabruną. Kiek vėliau priešas, remiamas šarvuoto traukinio, kontratakavo Marijampolės atsk. batalioną Senojo Grunvaldo ir Naujojo Grunvaldo dvarų bare. Pavakare Marijampolės ir Panevėžio atsk. batalionai atitraukė daugiau į priekį išsikišusias kuopas ir įsitvirtino gintis.

Liepos 11 d.:

Bolševikai didelėmis jėgomis puolė ne tik Panevėžio ir Mariajmpolės atsk. batalionų baruose, bet ir 2 pėst. pulką. Spaudė

daugiau sparnuose. Dalių vadai, panaudoję kautynėms visus turimus rezervus, kai kuriose vietose pradėjo trauktis.

Naktį iš liepos 11 į 12 d. rinktinės vadas įsakė pasitraukti į senas pozicijas.[160] Dėl dalių vadų sveikos iniciatyvos ir jų savarankumo liepos 12 d. pasitraukimas vyko tvarkingai.

Puolimas nepavyko dėl nepakankamo mūsų pajėgumo. Priešas rodė didesnį negu iki šiol atsparumą; kaimyniniai barai buvo pasyvūs, tai įgalino priešą sutraukti rezervus iš ramių vietų. Iš dešiniojo Dauguvos kranto bolševikai paskubomis perkėlė naujas kariuomenės dalis ir nukreipė priešpuolį į Panevėžio rinktinės kautynių barą.

Per šias kautynes nuo liepos 6 iki 12 d. Panevėžio rinktinė turėjo nuostolių: nukautų — 1 karininką ir 27 kareivius, sužeistų — 7 karininkus ir 217 kareivių, dingusių be žinios — 18 kareivių. Rinktinė paėmė: 157 bolševikų karius į nelaisvę, karo grobio — 8 kulkosvaidžius, 300 šautuvų, 200.000 šovinių, 6 lauko virtuves, 35 arklius ir 15 vežimų.[161]

Rinktinei pasitraukus ir užėmus senąsias pozicijas, bolševikai kai kuriose vietose puolė mūsų pozicijas, bet buvo atremti su nuostoliais.

Salako paėmimas liepos 11-12 d. Užėmęs Uteną, 1 pėst. pulkas tęsė puolimą palei Utenos - Zarasų plentą. Pasiekęs vadinamąsias Bružų bolševikų įtvirtintas pozicijas, pulkas sustojo Baibių - Zokorių - Antalieptės riboje. Pulko štabas apsistojo Daugailiuose. Salakas ir apylinkės liko bolševikų rankose, tad iš ten susidarė nuolatinė grėsmė dešiniajam pulko sparnui.

Birželio mėn. buvo suformuotas 1 pėst. pulko III batalionas. Jo vadu buvo paskirtas karn. J. Čaplikas; į bataliono sudėtį įėjo 7 kuopa, vadovaujama karn. M. Rėklaičio, 8 kuopa — karn. Br. Bilmino, 9 kuopa — karn. P. Dundulio ir 3 kulkosvaidžių kuopa — karn. St. Marcinkevičiaus. Bataliono sudėtyje tuo laiku buvo apie 400 kareivių ir 10 karininkų. Suformuotas III batalionas buvo perkeltas į pulko dešinįjį sparną; 7 kuopa su kulkosvaidžių būriu užėmė barą Gatelių - Paberžės k. riboje, kiti bataliono daliniai sustojo Juknėnų k. ir jo apylinkėje. Priešas laikė Pūslių - Vajasiškio - Ažubalių ribą. Stipriausiai buvo ginamas ir sunkiai prieinamas Vajasiškio įtvirtintas mazgas.

1 pėst. pulko vadas karn. K. Ladiga nusprendė užimti Salaką. Šį uždavinį atlikti pavedė III batalionui, priskirdamas karn.

M. Pečiolionio vadovaujamą 4 bateriją. Išžvalgius priešo pozicijas, buvo paruoštas puolimo planas, kurį paruošiant dalyvavo ir pats pulko vadas. Priešui nepastebint, 7 kuopos užtvara iš Gatelių k. buvo atitraukta į Paberžės k., o 8 ir 9 kuopos ir 3 kulkosvaidžių kuopa užėmė pozicijas prie Gatelių k. Puolimas buvo pradėtas liepos 11 d. auštant. Puolimą vykdė 7 ir 9 kuopos, 8 kuopa buvo palikta atsargoje. 9 kuopa staigiai ir netikėtai atakavo dar tebemiegančius bolševikus Pūslių k. Ir šį kaimą, kuris buvo priešo kairiajame sparne, užėmė. Užėmus Pūslius, kuopa pasidalino pusiau: vienas puskuopis, karn. Treiderio vadovaujamas, puolė Vajasiškio bažnytkaimį iš rytų. Tuo metu antrasis 9 kuopos puskuopis, karn. P. Dundulio vadovaujamas, greitu šuoliu padarė apėjimą ir puolė Vajasiškį iš užnugario, pro Aštrakalnį. Tuo pačiu metu 7 kuopa puolė Vajasiškio - Ažubalių pozicijas iš priekio nuo Paberžės k. Priešas skubiai traukėsi; buvo paimtų į nelaisvę. Priešo jėgų dauguma pasitraukė šiauriniu Ligajo ež. krantu. Pietiniu Ligajo ež. krantu pasitraukė tik nežymi priešo dalis, nes karn. P. Dundulis šį pasitraukimo kelią jiems užkirto. (Žr. schemą Nr. 30.)

Užėmus Vajasiškį, priešo įtvirtintą mazgą, nebuvo delsiama, bet tuoj pat buvo persitvarkyta tolimesniam puolimui. Oras buvo labai gražus. Puolančiųjų nuotaika pakilusi. Buvo atvykęs vyriausias karo vadas gen. St. Žukauskas, kuris sekė tolimesnę puolimo eigą ir davinėjo patarimus vadams bei kareiviams, sakydamas: „Vyrai, klausykite vadų, neskubėkite ir neįkliūkite be reikalo.“ Buvo įsakyta:

7 kuopai pulti priešą Trinkuškių, Kemionių kryptimi, t. y. šiaurės Ligajo ež. krantu.

9 kuopai pulti Avinuostos, Salako kryptimi, pietiniu Ligajo ež. krantu.

8 kuopa atsargoje žygiavo paskui 9 kuopą. 4 baterija vyko 8 kuopos priedangoje. Kuopų vadai, gavę įsakymus, tuoj pradėjo juos vykdyti. Priešas po gauto smūgio traukėsi mažai tesipriešindamas, tik pasitraukimą dengdamas artilerijos ugnimi nuo Kemionių k. krypties. 9 kuopai puolant pietinio Ligajo ež. krantu, ir nuėjus didesnę ežero ilgio dalį (ežeras siauras, bet apie 4 km ilgio), buvo pastebėta šiauriniame ež. krante, vienoje aukštumėlėje, didesnis priešo jėgų telkinys. Bolševikai traukėsi krūvomis, lyg tankine rikiuote, buvo girdėti komandos, kalbos šūkavimai. 9 kuopos vadas karn. P. Dundulis pastebėjo, jog priešas čia su-

telkė savo pakrikusius dalinius, kad juos sudrausmintų. Ilgai nelaukiant, priešui nepastebint, buvo atgabenti sunkieji kulkosvaidžiai ir paleista ugnis į priešo susitelkimo vietą. Bolševikai tuojau išsisklaidė ir pranyko.

7 kuopa puolė, kaip jai buvo įsakyta, ir po mažo susirėmimo su priešu prie Kemionių k., užėmė jį ir čia sustojo gintis. Priešo daliniai vieni tvirtinosi Bikėnų aukštumėlėse, kiti traukėsi Salako link.

9 kuopa be kautynių užėmė Avinuosto k., artėjo Salako link. Perėję mišką, priėjo Salako laukus ir sustojo pamiškėje. Vietovė Salako link buvo lygi, niekur jokių pastatų ar žemės kauburių. Pulti priešą atviru lauku buvo neįmanoma. Atstumas iki Salako buvo nedidelis ir buvo matyti, kai bolševikai prie miestelio vakarinio pakraščio kasė apkasus.

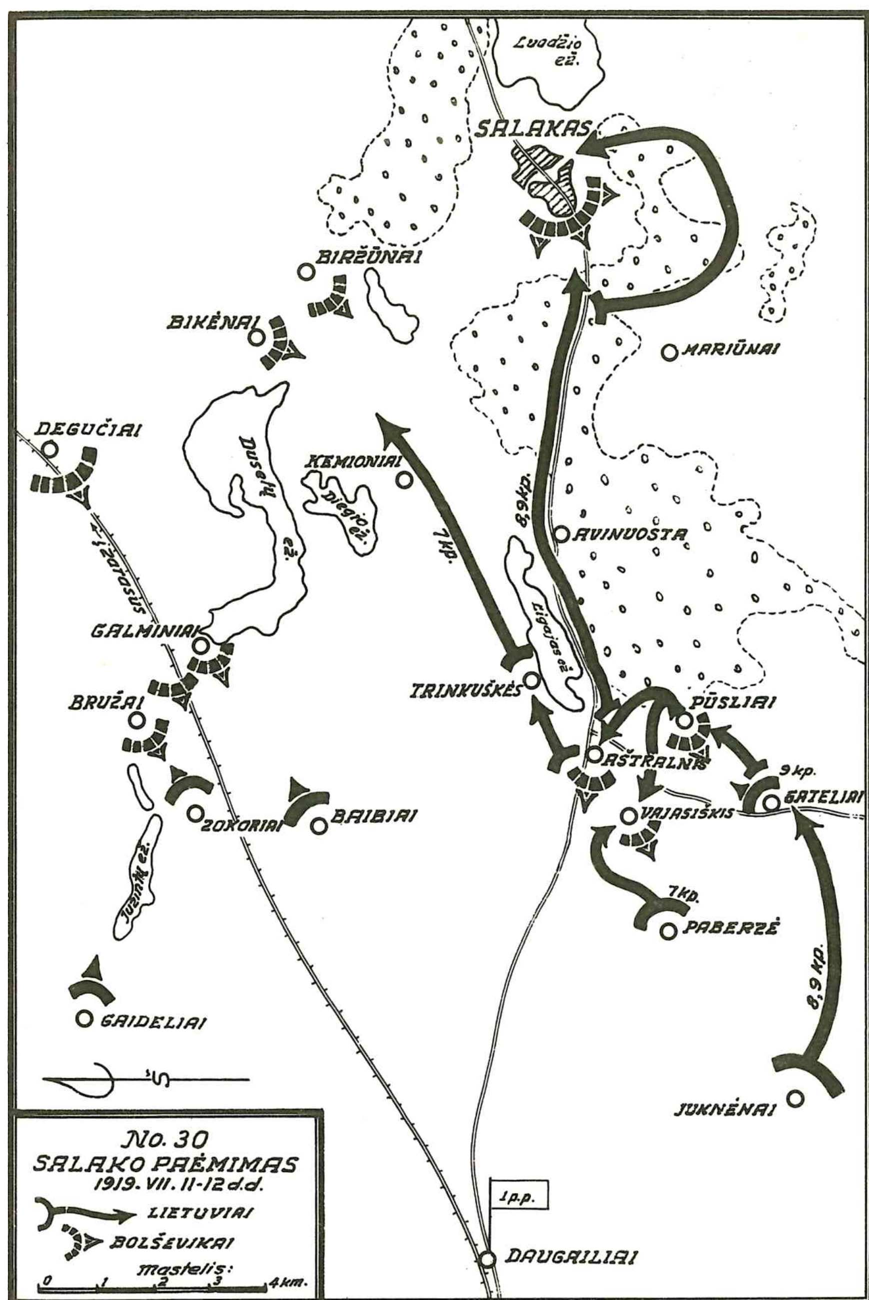
Pamiškėje buvo įsitvirtinta ir apsinakvota. Kareiviai ilsėjosi. Bataliono vadas su kuopų vadais svarstė tolimesnio puolimo būdą. Į reikalą įsikišo pulko vadas ir pasiūlė III bataliono vadui apeiti Salaką per mišką ir pulti iš pietų pusės, nes ten miškas yra arčiau Salako ir todėl geresnis priartėjimas.

Liepos 12 d. dar prieš aušrą bataliono vadas drauge su 8 ir 9 kuopomis per mišką apėjo Salaką, kad pultų jį iš pietų pusės. Prie kelio iš Avinuostos į Salaką pamiškėje buvo palikta lauko sargyba.

Liepos 12 anksti rytą 8 ir 9 kuopos puolė Salaką, tuo pačiu metu 4 baterija pradėjo šaudyti bolševikų apkasus. Priešas pietinėje Salako dalyje turėjo tik sargybas, didžiuma jo jėgų buvo vakariniame Salako miestelio prakraštyje. Pradžioje bolševikai dar bandė gintis ir manevruoti, t. y. rezervais užkirsti kelią puolančioms 8 ir 9 kuopoms, bet pamatę, kad mūsiškiai jau įsiveržė į miestelį, paskubomis traukėsi į mišką, esantį šiaurėje nuo Salako.

8 ir 9 kuopos užėmusios Salaką, sustojo šiauriniame miestelio pakraštyje. Tuoj buvo įsakyta įsitvirtinti ir gintis. Dešiniojo sparno pozicijos atsirėmė į didžiulį Luodžio ež., ėjo per 164 ir 189 aukštumas. Ryšis su 7 kuopa buvo palaikomas patruliais. Liepos 13 d. batalionas kasė apkasus, tvirtinosi užimtose pozicijose ir žvalgė. Žvalgai ir vietos gyventojai suteikė žinių, kad priešas gavo pastiprinimų ir kad galima laukti priešpuolio.

Liepos 14 d. bolševikai, sutelkę žymias jėgas, ne mažiau kaip vieno pėstininkų pulko, remiami lengvosios ir sunkiosios artile-

Luodžio ež.
SALAKAS
BIRŽŪNAI
BIKĖNAI
MARIŪNAI
DEGUČIAI
Dusetų ež.
KEMIONIAI
Diegio ež.
7 kp.
8,9 kp.
AVINUOSTA
Ilgojas ež.
GALMINIAI
TRINKUŠKĖS
BRUŽAI
PŪSLIAI
AŠTRALNIS
9 kp.
SATELIAI
VAJASIŠKIS
ZOKORIAI
BAIBIAI
7 kp.
PABERZĖ
8,9 kp.
GAIDELIAI
JUKNĖNAI
No. 30
SALAKO PAĖMIMAS
1919. VII. 11-12 d.d.
LIETUVIAI
BOLŠEVIKAI
Mastelis:
0 1 2 3 4 km.
1 p.p.
DAUGAILIAI

rijos, iš miško, esančio šiaurėje nuo Salako ir visai arti bataliono pozicijų, pradėjo atkaklų mūsų pozicijų puolimą.[162] Atakas vykdė be paliovos, vieną paskui kitą iki vėlyvo vakaro. Visos bolševikų atakos buvo atmuštos. Stipriai ir labai sėkmingai veikė mūsų artilerijos 4 baterija. Vakarop susidarė kritiška būklė, pėstininkai pritrūko šovinių. Jiems buvo leista iššauti tik po penkis šovinius, kol bus atgabenta daugiau. Paskutinioji priešo ataka buvo atremta daugiausia artilerijos ir kulkosvaidžių ugnimi. Mūsų karių atkaklumas buvo pasigėrėtinai didelis, sužeistieji kulkosvaidininkai nesidavė nunešami nuo kulkosvaidžių, kol nebuvo atremta paskutinė priešo ataka. Pavakare bolševikai liovėsi puolę ir kautynės aprimo.

Liepos 15 d. priešo pėstininkų reti ir maži dalinėliai vėl pasirodė pamiškėje. Pradžioje buvo manoma, kad priešas pakartos puolimą, bet paaiškėjo, kad jie renka savuosius sužeistuosius ir užmuštuosius. Buvo įsakyta nešaudyti ir netrukdyti. Pradžioje labai atsargiai, o vėliau, įsitikinę kad nešaudoma, drąsiau bolševikai surinko sužeistuosius ir užmuštuosius ir pranyko miške. Salako puolimas daugiau nebepasikartojo.

Dar kautynėms tebevykstant, liepos 14 d. pavakare į Salaką atvyko Ukmergės atsk. bataliono dvi kuopos, bet į kautynes jos nebuvo įtrauktos. Kiek vėliau atvyko ir likusieji to bataliono daliniai su vadu. Rugpiūčio pirmoje pusėje Ukmergės atsk. batalionas pakeitė 1 pėst. pulko III batalioną ir užėmė jo gynimo pozicijas.

VIII

ZARASŲ OPERACIJA RUGPIŪČIO 24-31 D.

Operacijos paruošimas. Liepos 6-12 mūsų puolimui nepavykus, tuoj buvo pradėta ruoštis kitai platesnio masto operacijai. Buvo numatyta ją vykdyti platesniame fronto ruože, abiem rinktinėms dalyvaujant, sutelkiant visas turimas jėgas.

Vyriausias karo vadas pateikė būsimos operacijos projektą rinktinių vadams, kad jie pareikštų savo samprotavimus, nes norėjo, kad operacija būtų plačiau ir nuodugniau pasvarstyta. Operacija buvo numatoma pradėti rugpiūčio mėn. pradžioje draugе su lenkais. Rinktinių vadai, pasitarę su savo dalių vadais, prisiuntė savo siūlymus. Atskirą nuomonę raštu įteikė karn. M. Katche.

Vadų pasiūlymuose buvo pareikšta tokių minčių:

a. Operacija turi būti vykdoma platesniu mastu; pasisekimas visiškai galimas.

b. Taktiniu atžvilgiu, vykdant operaciją, nesustoti pusiaukelyje, bet priartėti prie Dauguvos, kadangi turtingos gamtos patogumais dabartinės pozicijos negalima keisti į pozicijas, kurios šių patogumų neturi.

c. Siųsti į frontą visas turimas dalis, net paskutinę suformuotą kuopą. Veikiančias dalis aprūpinti technikos priemonėmis. Operacijos vykdymą atidėti 10-14 dienų, kad galima būtų geriau pasiruošti.

d. Panevėžio rinktinės vadas karn. St. Nastopka ir rinktinės kairiajame sparne veikiančio Panevėžio atsk. bataliono vadas karn. J. Variakojis buvo susirūpinę savo kairiojo sparno saugumu, todėl jie siūlė tartis su latvių kariuomenės vadu, kad latviai aktyviai paremtų puolimą.

e. Ukmergės rinktinės vadas karn. K. Ladiga būkštavo dėl savo dešiniojo sparno, kad lenkai puldami nepadarytų užuobėgos pirmyn, t.y. neužbėgtų mums už akių, užimdami dar didesnių Lietuvos teritorijos plotų.[163]

Vyriausias karo vadas šios operacijos vykdymą atidėjo rugpiūčio mėn. pabaigai. Per tą laiką buvo telkiamos jėgos. Sustiprino Ukmergės rinktinę. Liepos 30 d. Vilniaus atsk. batalionui buvo įsakyta pereiti į Dusetų fronto ruožą Ukmergės rinktinės vado vadovybėn. Ukmergės atsk. bataliono kuopoms, likusioms Ukmergėje, rugpiūčio 12 d. buvo įsakyta vykti į Salaką. 3 baterijos būrys buvo priskirtas Ukmergės rinktinės vado valdžion.

Panevėžio rinktinėje didesnių pakeitimų neįvyko. Rugpiūčio mėn. viduryje fronte prieš bolševikus buvo sutelkta:

Ukmergės rinktinėje: 1 pėst. pulkas, Vilniaus atsk. batalionas, Ukmergės atsk. batalionas, pusantro eskadrono husarų ir pusantros baterijos.

Panevėžio rinktinėje: 2 pėst. pulkas, Panevėžio atsk. batalionas, Marijampolės atsk. batalionas, Gudų atskira kuopa, pustrečios baterijos. Joniškėlio atsk. batalionui buvo įsakyta vykti į Obelius ir pasilikti armijos rezerve.

Ukmergės rinktinė buvo pavadinta pirmąja brigada, Panevėžio rinktinė — antrąja brigada. I brigados vadu paskirtas karn. Pr. Liatukas, II brigados vadu paskirtas karn. St. Nastopka.

Latvių kariuomenės vadovybė pritarė lietuvių puolimui, bet aktyviai paremti puolimą, sustiprinant mūsų kairiajame sparne esančius savo dalinius, atsisakė. Latvių kariuomenės vadovybė tuo metu savo karinių pajėgų daugumą laikė prie Rygos, apsaugai nuo bermontininkų, todėl II brigados kairiajame sparne liko tik tas pats apie 100 vyrų Auskurzemės partizanų dalinėlis. Vyriausias karo vadas, visa tai žinodamas, armijos rezervą paliko Obeliuose.

Su lenkais pasitarimus vedė gen. S. Žukauskas. Lenkai iki liepos 18 d. buvo užėmę Rimšę, Dūkštą ir Didžiasalio k. tarp Dūkšto ir Luodžio ež. Rugpiūčio mėn. viduryje jie ruošėsi pulti

Karn. P. Liatukas, vėliau generolas, I brigados vadas

Daugpilio kryptimi palei Dūkšto - Kaukonių (Kalkūnų) geležinkelį.

Vyriausias karo vadas gen. S. Žukauskas įspėjo I brigados vadą būti pasiruošusiam pulti: kai tik lenkai pradės žygį, tuoj pulti ir užimti Zarasus. Tačiau lenkai atidėjo puolimą rugpiūčio mėn. pabaigai, todėl atsirado sąlygos mums pasiruošti ir pradėti puolimą keletą dienų anksčiau negu lenkai.

Bolševikų padėtis buvo nepavydėtina: tuo metu jie kariavo su rusų baltaisiais generolais Denikinu, Kolčaku, Judeničiu. Pačioje Rusijoje nuolat kildavo sukilimų, kuriuos bolševikai žiauriai malšindavo. Dėl blogos vidaus padėties Rusijoje, bolševikai mūsų fronte perėjo į gynimąsi. Jie daugiau dėmesio kreipė kovai su baltųjų rusų generolų armijomis.[164]

Fronto linijoje prieš lietuvius bolševikai buvo užėmę geras pozicijas — ežerų ir aukštumų liniją. Jie buvo sutelkę, palyginamai su mūsų pajėgomis, gan dideles jėgas, kad apsaugotų Daugpilį, kaip strategiškai svarbų susisiekimo kelių mazgą. Liepos pabaigoje ir rupiūčio pradžioje bolševikai pasidarė nepaprastai jautrūs: pasirodžius mūsų žvalgybai, tuoj sukeldavo stiprią ug-

nį, vykdydavo sustiprintą mūsų pozicijų žvalgymą, dažnai net bataliono stiprumo ir artilerijos remiami. Dažnai bolševikai puldavo Salako ir Aleksandravėlės sargybas. Nuostolių mūsų sargyboms padarydavo mažai, nes mūsų daliniai nuolat budėjo ir buvo apdairūs, be to, vietos gyventojai nuolat sugebėdavo pranešti apie priešo judėjimą. Į bolševikų puolimus mūsiškių buvo atsilyginama, puolant bolševikų sargybas. Susirėmimai su priešu buvo nuolatinis reiškinys.

Vyriausiojo karo vado įsakymas. Rugpiūčio 9 d. vyriausias karo vadas pranešė brigadų vadams.

„...pasiruošti (puolimui) ir paruošti detalų žygio planą, bet neduoti įsakymo iki to laiko, kuomet gausite nurodymų. Visus pasiruošimo darbus laikyti didžiausioje paslaptyje. Paruoštus veikimo planus prisiųsti man..." [165]

Brigadų vadai, pasitarę su dalių vadais, šį vyriausiojo karo vado operacijų įsakymą tuoj įvykdė. Vyriausias karo vadas lankėsi fronte, kalbėjosi su dalių vadais, tikrino pasiruošimą ir karių nuotaikas.

Rugpiūčio 22 d. I ir II brigadų vadai gavo vyriausiojo karo vado įsakymą Nr. 101 pulti priešą. Šis įsakymas detaliai aptarė priešo jėgas, jo užimamą poziciją bei moralę, pagal tuo metu surinktas žvalgybos žinias. Brigadoms buvo duoti uždaviniai, o ypatingas dėmesys įsakyme atkreiptas į I brigados veiksmus.

„I ir II brigadų vadams. Vyriausiojo karo vado štabe gautos žinios, kad bolševikų armijos užpakalyje esą prasidėjusios riaušės dėliai atsitikimų Maskvoje ir Minske, kad bolševikai traukiasi Rezeknės kryptimi ir t. t. Tų gandų patikrinimui įsakau nuo 1919.VIII.23 visu frontu energingai spausti priešakines sargybas ir, jeigu bus patėmytas priešininko traukimasis atgal, tuojau sekti jo pėdomis ir persekioti. Veikimo tikslas: užimti Daugpilį. II brigados uždavinys — persikelti per Dauguvos upę Kazimieriškio dv. - Pohuliankos rajone ir užimti citadelę. I brigadai užimti Kaukonių (Kalkūnų) stotį, Dauguvos pietų kranto įstiprinimus ir priemiestį, o paskui, persikėlus per Dauguvą, užimti prekių ir geležinkelio stotis." [166] (Kalba netaisyta. *Autorius*).

Karn. J. Kubilius, Ukmergės b-no vadas, vėliau brg. generolas

I brigados bare priešas buvo užėmęs ežerų tarpeklius ir aukštumas linijoje: Žagarinė - Biržūnai - Bikėnai - Galminiai - Bružai - Veriugiškiai - Baltriškės - Naujasodis - Mažviliai - Aviliai.

Prieš II brigados barą priešas laikė užėmęs pozicijas: Kukliai - Vaidminiai - Čuvikiai - Dorothenhof - Lasmužė (Lašai) - Kalnaberžė - Kaupiškiai - Briediškiai - Bebrene.

Prieš mūsų I brigadą stovėjo: XV rusų armijos IV šaulių divizijos I brigada. Jos sudėtis: 28, 29, 30 šaulių pulkai, trys baterijos, viena jų haubicų, du kavalerijos eskadronai ir XI oro eskadrilė. Brigados vadovietė Blyniškių k. prie Auslo ež.

Prieš II brigadą buvo sutelkta IV šaulių divizijos kita brigada. Jos sudėtyje buvo 31, 32, 36 šaulių pulkai, 60 latvių bolševikų pulkas, ypatingos paskirties batalionas, neišaiškinti artilerijos daliniai. Daugpilyje du šarvuoti traukiniai. Brigados vadovietė Santupiuose.[167]

Mūsų kariuomenė. I brigados dalys laikė pozicijas:

a. Ukmergės atsk. batalionas, pusė eskadrono husarų, 4 baterijos būrys — Aukštakalnis - Salakas - Kemionys. Bataliono vadovietė Nariūnuose.

b. 1 pėst. pulkas, pusė eskadrono husarų, 4 baterijos būrys — Drobai - Murliškės - Žokoriai - Gaideliai - Purvinė - Lundiškės. Pulko vadovietė Daugailiuose.

c. Vilniaus atsk. batalionas, 3 baterijos būrys — Volungės - Šaltmalkiai - Lungeliai - Voversiai - Morkūnai. Bataliono vadovietė Dusetose.

d. I brigados vadovietė kartu su 1 pėst. pulko vadoviete Daugailiuose.

II brigada buvo užėmusi pagrindinę poziciją:

a. 2 pėst. pulkas, 3 baterijos būrys — Mieliūnai - Ratuokliškis - Apeikiškių dv. Pulko vadovietė Pakriaunyje.

b. Marijampolės atsk. batalionas, Gudų atsk. kuopa ir 2 baterijos būrys — Jankūnų dv. - Burokiškiai - Trumponys. Bataliono vadovietė Pakališkiuose.

c. Panevėžio atsk. batalionas ir 1 baterija — Subatas - Pašariškiai - Baltežerio dv. Bataliono vadovietė Tumasonyse.

d. Joniškėlio atsk. batalionas ir 2 baterijos būrys — Obeliuose, armijos rezerve.

e. Brigados vadovietė Vyžečių k. (7 km į rytus nuo Rokiškio).

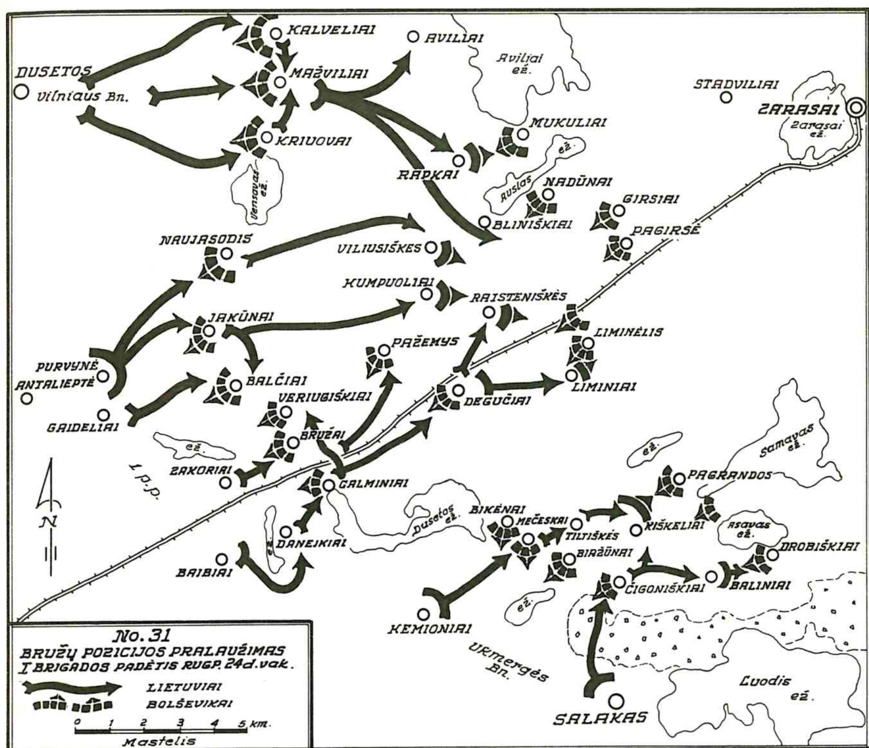
Vyriausias karo vadas apsistojo Vyžečiuose prie II brigados štabo, vėliau persikėlė į Obelius.

Gavusios šį vyriausiojo karo vado įsakymą, kariuomenės dalys jau buvo pasiruošusios žygiui. Rugpiūčio 23 d. visos kariuomenės dalys pasiuntė žvalgybas, paaiškėjo, kad priešas akylai budi, sargybos sustiprintos, pozicijas užėmęs, laukia mūsų puolimo. Buvo aišku, kad mūsų puolimas priešui netikėtumo nesudarys.

Fronte nebuvo ištisos sargybų linijos, buvo laisvų tarpeklių, kai kuriose vietose 1/2 - 1 km tarpai. Vietos gyventojais buvo pasitikima ir buvo leidžiama pereiti ir pravažiuoti sargybų liniją. Nesunku buvo ir priešo šnipams šiais tarpais pasinaudoti. Tačiau gautos žinios apie priešo pasiruošimą nepakeitė kariuomenės vadovybės sprendimo vykdyti puolimą.

Rugpiūčio 23 d. vyriausias karo vadas įsakė I brigadai naktį į rugpiūčio 24 d. pradėti vykdyti puolimą ir užimti Zarasus.

Dešiniajai vorai — Ukmergės atsk. batalionui — buvo įsakyta pulti Rusteikių, Kapūstynės kryptimi ir įsitvirtinti Ilgio - Vaisenio ežerų tarpeklyje. Žygiuojant palaikyti ryšį su lenkais. Jei-

gu lenkai susilaikytų nuo žygio, o bolševikai nepasitrauktų iš Smalvų rajono, tada vorai užimti pozicijas frontu į rytus Sventės — Vaisenio ežero tarpeklyje.

Vidurinei vorai — 1 pėst. pulkui — pulti Degučių, Zarasų kryptimi ir prie Laukesos upės tarp Smėlynės ir Kurcumo dv. susilaikyti ir laukti tolimesnių nurodymų.

Kairiajai vorai — Vilniaus atsk. batalionui — pulti Mukulių dv., Medinių, Sniegiškių, Štadvilių, Zarasų ež. šiaurės krantu, Jaunaikių, Krasnos kryptimi. Čia išsiunčiamos pirmyn žvalgybos, o vora, įsitvirtinusi Kumpiškių - Laukesos ežerų tarpeklyje, laukia tolimesnių nurodymų. Žygiuojant palaikyti ryšį su 2 pėst. pulku.

Brigados rezervui (1 pėst. pulko vienas batalionas ir pusė eskadrono husarų) buvo įsakyta iš Mikolajūnų k. žygiuoti plentu Zarasų link.

Šis įsakymas lietė tik I brigadą. Tuo laiku II brigadai buvo įsakyta vykdyti tik demonstratyvų puolimą ir laukti įsakymo.

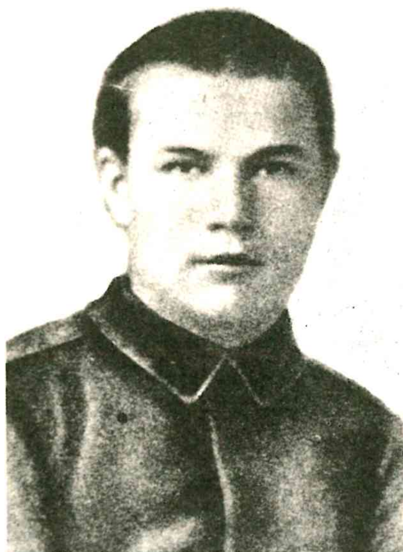
Rugpiūčio 24 d. II brigados bare priešas rodė didelį veiklumą ir Panevėžio atskiro bataliono bare, nustūmęs mūsų sargybas, buvo priartėjęs iki Subato pagrindinės pozicijos, tačiau Panevėžio atskiram batalionui įvykdžius priešpuolį, bolševikai pasitraukė.

I brigados veiksmai. I brigadai buvo svarbiausias uždavinys: pralaužti Galminių - Bružų - Balčių - Naujasodės priešo įsitvirtinimų poziciją. Jau anksčiau du kartus buvo mėginama pralaužti šią liniją. Šiuo kartu brigados vadas nusprendė vykdyti puolimą naktį; puolimą pradėti rugiūčio 24 d. 2 val., kai dar tamsu (žr. schemą Nr. 31).

Brigados vadas karn. Pr. Liatukas dar keletą dienų prieš operacijos pradžią išvyko atostogų. Brigadai vėl teko vadovauti 1 pėst. pulko vadui karn. K. Ladigai, kuriam vietos sąlygos buvo gerai pažįstamos.

Ukmergės atsk. batalionas puolė, kaip buvo įsakyta, Rusteikių, Kapūstynės kryptimi. Pagrindinių priešo pozicijų — Čigoniškių - Biržūnų - Nečeskų - Bikėnų — puolimą vykdė dviem voromis, kiekvienoje po dvi kuopas. Artilerijai remiant, priešo pozicijos buvo pralaužtos ir priešas pasitraukė, o mūsų batalionas užėmė Kiškelių ir Tiltiškių kaimus. Priešas sustojo gintis prie Drobiškių - Asavo - Šiurpelių ež. tarpekliuose. Užėmęs Balinių - Kiškelių - Tiltiškių ribą sustojo ir apsikasė.

1 pėst. pulkas veikė brigados centre, puolė pagal plentą Zarasų kryptimi. Šioje operacijoje jam teko vienas sunkiausių uždavinių — pralaužti bolševikų atsparumu pagarsėjusią „Bružų poziciją“. Bolševikai buvo įsitvirtinę aukštumose ir ežerų tarpekliuose, todėl pulti, vykdant didesnio masto apėjimą, buvo neįmanoma. Dėl to buvo pasinaudota tamsa ir pulta naktį. Puolimą pradėjo rugpiūčio 24 d. 2 val., norėdami pralaužti priešo pagrindinę poziciją ir užimti Galminių, Bružų, Veriugiškių, Balčių kaimus. Puolimą vykdė 1 pėst. pulko I ir II batalionai. II batalionas puolė dešinėje — Galminių - Bružų pozicijas. Tuo metu I batalionas puolė kairėje — Veriugiškių - Balčių pozicijas. I bataliono puolimas nepavyko, 1 ir 3 kuopos buvo priverstos pasi-

Karužas Jurgis Sidaravičius

traukti su nuostoliais. Nakties atakos metu prie Balčių dv. žuvo karužas Jurgis Sidaravičius, 15 kareivių buvo nukautų ir sužeistų ir kuopa neteko vieno kulkosvaidžio.

Geriau sekėsi II batalionui. Nakties puolimu užėmė Daneikių k., priartėjo prie Galminių k. ir priešo pozicijas apmėtė šautuvinėmis ir rankinėmis granatomis. Auštant bolševikai iš Galminių pasitraukė. 4 kuopa, užėmusi Galminius, pasuko Bružų k. užnugarin. Tuo laiku karn. M. Pečiulionio baterija intensyviai apšaudė Bružų bolševikų pozicijas. Priešas buvo priverstas trauktis. Kiek vėliau jis buvo priverstas pasitraukti iš Veriugiškių - Balčių įtvirtintų pozicijų.

Karn. K. Ladiga, gerai suprasdamas šio laimėjimo reikšmę, tuoj įsakė II batalionui spausti priešą. II batalionas, persekiodamas besitraukiančius bolševikus, 10.30 val. užėmė Degučius. Bolševikai susilaikė aukštumose už Degučių: Liminių - Požemio riboje, atsišaudydami sunkiąja ir lengvąja artilerija. Iš rezervinio bataliono pasiųsta 7 kuopa išmušė bolševikus iš Požemio k.

Vidudienį karn. M. Pečiulionis baterijos uginimi apšaudė Liminių k. pozicijas, plentą ir Raisteniškes. Pėstininkams buvo įsakyta tęsti puolimą. Liminiai ir Raisteniškės buvo užimti, bet Li-

minėlių aukštumėlėse priešas pasiliko, nes užėjo naktis ir nuo tolimesnio puolimo buvo susilaikyta.

Tuo metu kairiajame pulko sparne I batalionas užėmė Balčių, Jakūnų, Baltriškės ir Naujasodės kaimus. Persekiodamas besitraukiantį priešą, jis pasiekė Kumpolių - Viliušiškės ribą, sustojo ir įsitvirtino.

Vilniaus atsk. batalionas turėjo pulti Mukulių dv., Stadvilių, Zarasų ež. šiauriniu krantu, Jaunaikių kryptimi. Sunkiausia ir svarbiausia buvo užimti Mažvilius, kur buvo priešo pagrindinė pozicija, gerai saugoma sparnuose.

Puolimą pradėjo rugpiūčio 24 d. auštant. Mažviliai buvo puolami abipusiu supimu. 3 kuopa puolė Krioviškių (Kriuovų) k. užtvarą, kuri buvo prie Vencavo ež. šiaurinio kranto. Užėmusi Krioviškių k., kuopa puolė Mažvilius iš pietų. Tuo pat laiku mokomoji kuopa puolė Mažvilius, apeidama iš šiaurės per Kalvelių k. Po ilgų ir atkaklių kautynių bolševikai buvo priversti pasitraukti, ir apie 13 val. Mažviliai buvo užimti. Persekiojant besitraukiantį priešą, buvo užimtas Rapkiškių (Rapkų) k. Susidūręs su įsitvirtinusiu pozicijose priešu prie Nadūnų ir Mukulių dv., batalionas nakčiai įsitvirtino Auslo - Izito ež. tarpekliuose.

Rugpiūčio 24 d. naktį I brigada stovėjo riboje: Baliniai - Kiškeliai - Tiltiškės (Ukmergės atsk. batalionas); Liminiai - Raisteniškės - Kumpuoliai - Viliušiškės (1 pėst. pulkas); Gudeliai - Izito - Avilio ež. (Vilniaus atsk. batalionas).

Bolševikai tvirtinose riboje: Žagarinė - Drobiškiai - Grybiškiai - Pagrandos - Liminėliai - Nadūnai - Mukulių dv.

Pirmosios dienos kautynių rezultatai buvo labai svarbūs. Mums atiteko įtvirtinta Bružų pozicija; brigados frontas, palyginamai su pirmine padėtimi, sutrumpėjo ir įgalino brigadą tirščiau susiglausti tolimesniam puolimui.

Rugpiūčio 25 d. kautynės prasidėjo saulei patekėjus. Brigada visu frontu atnaujino puolimą. Įsakymai brigados dalims liko nepakeisti. Bolševikai stengėsi atkakliai laikytis prie plento Liminėlių pozicijose, vėliau Asavo ež. - Pagirsių pozicijose. Prie Asavitų ir Girsių k. buvo pasilikę I pasaulinio karo rusų apkasai, spygliuota viela apraizgyti. Brigados dalims sutartinai veikiant, priešas buvo priverstas apleisti apkasus ir vakarop atiduoti mums Zarasus.

Ukmergės atsk. bataliono 1 kuopa, artilerijos remiama, anksti rytą užėmė Pagrandos k. Tuo laiku 2 ir 4 kuopos užėmė Drobiškius. Bolševikai traukėsi. Pavakare batalionas užėmė Žagariškės - Drobiškių - Tumiškių - Pajuodalankių ribą ir įsitvirtino. Lenkai, buvę bataliono dešiniajame sparne, stovėjo vietoje.

1 pėst. pulkas nakties metu persitvarkė puolimui. III batalionas gavo uždavinį pulti pagal plentą Zarasų kryptimi, smogiant priešui savo dešiniuoju sparnu, o plento kairėje 5 kuopa Moneikiškių - Zarasų kryptimi. 1 pėst. pulko I batalionas ir II bataliono 4 ir 6 kuopos Degučiuose paliktos brigados rezerve.

III batalionas puolimui buvo išsidėstęs tokiu būdu: 7 kuopa iš kairiojo pulko sparno perėjo į dešinįjį, turėdama uždavinį pulti Gražutę, Babrinėlį Zarasų kryptimi. 8 kuopa, užėmusi Liminių k., puolė Liminėlius. 9 kuopai buvo skirta pulti pagal plentą Zarasų kryptimi.

Batalionui pradėjus pulti, apie 8 val. nuo Liminėlių bolševikai vykdė priešpuolį ir privertė 8 kuopą šiek tiek pasitraukti nuo Palšinio ež. Tačiau kuopa greitai persitvarkė, pakeitė puolimo kryptį ir, artilerijos remiama, užėmė Liminėlių k. Priešas pasitraukė į Šunelės - Asavitų - Pagirsių - Girsių ribą.

Tuo laiku 5 kuopa užėmė 185 aukštumą prie Nadūnų k. ir susirišo su Vilniaus atsk. batalionu. Iš Nadūnų priešas buvo priverstas trauktis. Apie 13 val. 5 kuopa užėmė Girsių k. Priešas susilaikė Asavitų - Ramonų riboje. Kautynės baigėsi apie 15 val., priešas pasitraukė. Užėmus Asavitus, 4 baterija apsistojo pozicijoje prie Šunelės ir paleido keletą šūvių į Zarasus. Kelias į Zarasus buvo laisvas.

III batalionas kautynių tvarka žygiavo Zarasų link. 7 kuopa nuo Babrinėlių, 8 kuopa dešiniau plento, 9 kuopa plentu, 5 kuopa per Ramonus (Ramancus). Prie Zarasų bolševikai bandė pasipriešinti, tačiau 9 kuopa apėjo kairįjį priešo sparną ir pirmoji įsiveržė į Zarasus. Priešas pasitraukė. Apie 17 val. 1 pėst. pulko ir Vilniaus atsk. bataliono daliniai užėmė Zarasus. Iš Zarasų kalėjimo 9 kuopa išleido politinius kalinius. Iš kalėjimo išėjęs vienas karininkas stojo į 1 pėst. pulką ir kovojo prieš bolševikus.

Asavitų pozicijoje — puolimo ir vėliau žygio metu į Zarasus, tarp 1 pėst. pulko ir Ukmergės atsk. bataliono pasidarė kelių kilometrų tarpas. Kad priešas šio tarpo nepanaudotų priešpuoliui, pulko vadas dešiniojo pulko sparno apsaugai iš rezervo pasiuntė 4 kuopą Gulbinės k. link.

Besitraukdamas priešas susilaikė aukštumose už Zarasų. Karn. P. Dundulio kuopa su kulkosvaidžiais užėjo bolševikams į sparną. Po trumpo, bet stipraus ugnies ir jėgos smūgio privertė priešą pasitraukti. Pavakare, apie 20 val., 1 pėst. pulko 5 ir 9 kuopos užėmė Smėlynę. Artilerija už Zarasų iš pozicijos apie 20 val. pradėjo apšaudyti senuosius rusų - vokiečių apkasus, kuriuose susilaikė bolševikai (žr. schemą Nr. 32).

Brigados vadas, norėdamas atstatyti ryšį su Ukmergės atsk. batalionu ir jam pagelbėti užimti Rusteikius ir Kapūstynę, pasiuntė I bataliono 1 ir 2 kuopas Kapūstynės kryptimi. Pavakare šioms kuopoms prie Šaulių bolševikai pasipriešino; kuopos sustojo ir įsitvirtino nakčiai.

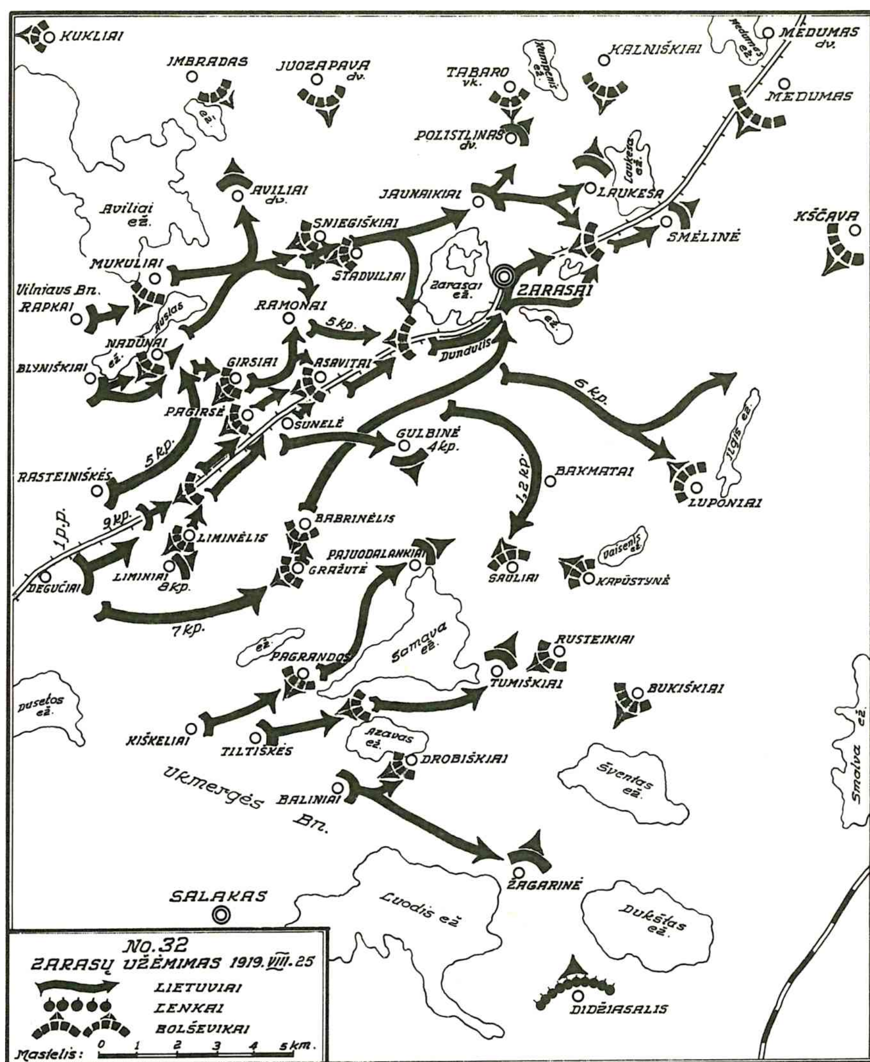
II bataliono 4 ir 6 kuopos nakčiai buvo pasiųstos dešiniojo sparno apsaugai prie Ūgio ež.

III batalionas nakčiai užėmė pozicijas Stasiškių - Smėlynės riboje.

Apie Zarasų užėmimą tuoj buvo pranešta vyriausiajam karo vadui.

Vilniaus atsk .batalionas pradėjo puolimą anksti rytą Mukulių dv., Štadvylių kryptimi. Pirmas tikslas buvo: užimti Nadūnų k. Bataliono artilerijai remiant ir 1 pėst. pulko 5 kuopai talkinant dešiniajame sparne, priešas iš Nadūnų tuoj buvo priverstas trauktis. Tuomet buvo puolamos Mukulių pozicijos Auslo ir Avilių ež. tarpekliuose. Artilerijai remiant, buvo vykdomas apėjimas aplink Auslo ež. iš rytų; priešas greitai pasitraukė ir mėgino susilaikyti prie Sniegiškių, bet, Vilniaus atsk. bataliono stipriai spaudžiamas, veikiai pasitraukė Zarasų link.

Vykdant puolimą Mukulių, Štadvilių kryptimi, kairiojo sparno apsaugai bataliono vadas pasiuntė raitųjų žvalgų būrį Avilių dv. link. Apie 12 val. Vilniaus atsk. batalionas užėmė Štadvilių k., kai dar vyko 1 pėst. pulko kautynės prie Asavitų. Bataliono vadas pasiuntė 3 kuopą ir mokomosios kuopos būrį į priešo užnugarį, kad užimtų Gruštų ir Juodalankių gyvenvietes. Užėmus aukštumėles, prie Juodalankių buvo pastebėtas priešo gurguolių ir pėstininkų traukimasis plentu Zarasų link. Kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi apšaudžius besitraukiančius plentu bolševikus, jų tarpe kilo pakrikimas ir panika. Netrukus nutilo šūviai ir prie Asavitų k. Priešas pasitraukė. Atvykus 1 pėst. pulko 5 kuopai, mokomosios kuopos būrys drauge su 1 pėst. 5 kuopa pietiniu Zarasų ež. krantu nužygiavo į Zarasus. Vilniaus atsk. batalionas

iš Štadvilių puolė Jaunaikių kryptimi vakariniu Zarasų ež. krantu, į šiaurę nuo Zarasų ež. ir Zarasų miesto. Bolševikai buvo įsitvirtinę 177, 185 ir 181 aukštumose. Šių pozicijų puolimas buvo vykdomas apėjimu iš vakarų. 2 kuopai apėjus Polistlino dv., bolševikai pasitraukė iš aukštumų. Nakčiai Vilniaus atsk. batalionas

užėmė poziciją Laukeso - Kumpuolio (Kumpenio) ež. tarpeklyje ir įsitvirtino. Kairiojo sparno apsaugai į Juozapavo dv. buvo pasiųsta raitelių sargyba.[168]

Rugpiūčio 25 d. kautynėms pasisekus, I brigada užėmė ribą: Žagarinė - Tumiškiai - Pajuodalankiai - Vaisenio ež. - Ilgio ež. - Smėlynė - Laukeso ež. - Kumpolio ež. - Juozapavos dv. Per dvi kautynių dienas brigada nužygiavo toli pirmyn, frontas apie 30 km buvo įlenktas priešo pusėn. Lenkai dar stovėjo vietoje, dėl to Ukmergės atsk. batalionas nebegalėjo pilnai įvykdyti skirtojo uždavinio. Dar blogiau buvo I brigados kairiajame sparne. Vilniaus atsk. batalionui žygiuojant pirmyn, tarpas tarp I brigados kairiojo sparno ir II brigados dešiniojo sparno (2 pėst. pulko) nuolat didėjo, jį saugojo pusė eskadrono husarų. I brigados vadas buvo susirūpinęs šio sparno saugumu ir dar rugpiūčio 24 d. prašė II brigados vadą pulti ir pridengti jo kairįjį sparną. II brigados vadas žygiuoti buvo pasiruošęs, atidžiai sekė kautynių eigą, bet laukė vyriausiojo karo vado įsakymo.

Rugpiūčio 26 d. 2.35 val I brigados vadas gavo vyriausiojo karo vado įsakymą Nr. 108 tokio turinio:

> „II brigadai įsakyta eiti pirmyn, vadovaujantis priedu prie įsakymo Nr. 13. I brigadai žygiuoti pirmyn kairiuoju sparnu, kaip tik pastebėsite II brigados žygį. Dešinysis sparnas ir centras pasilieka vietoje ir žygiuos pirmyn tik tuomet, jeigu Dūkšto ruožu lenkų kariuomenės dalys žygiuos pirmyn.“ [169]

Šis įsakymas nuramino I brigados vadą; susirūpinimas kairiojo sparno apsauga pranyko. Įsakymo Nr. 13 priede buvo nurodyti uždaviniai II brigadai, kaip ji turi apsaugoti I brigados kairįjį sparną. Kai tik įsakymas Nr. 108 buvo gautas, I brigados vadas sužinojo, kad Kuklių k., esantis Avilio ir Čičirio ež. tarpeklyje, jau yra 2 pėst. pulko užimtas.

Rugpiūčio 26 d. I brigados centras stovėjo vietoje prie Zarasų - Daugpilio plento. Puolė sparnuose, nes šie, ypatingai dešinysis, buvo atsilikę. Bukiškių - Rusteikių - Šaulių - Kapūstynės pozicijoje dar laikėsi bolševikai.

I brigados vadas įsakė Ukmergės atsk. batalionui užimti Smalvo ež. ir Raminavo dv. tarpeklį, Vilniaus atsk. batalionui Ilzės - Sventės ež. tarpeklį.

Ukmergės atsk. bataliono puolimo ruože priešas turėjo jėgų persvarą, ežerų tarpekliuose buvo gerai įsitvirtinęs ir stipriai gynėsi 1 pėst. pulko užnugaryje, į pietus nuo Zarasų. I brigados vadas nukreipė 1 pėst. pulko I batalioną Bakmatų, Šaulių k. kryptimi, kurį užėmė saulei tekant; rugpiūčio 26 d. susijungęs su Ukmergės atsk. batalionu, tęsė puolimą toliau. 11 val. buvo užimti Bukiškiai ir Antaniškiai, 19-20 val. buvo užimti Smalvų mstl., Luponių k. ir Raminavo dv.

Ukmergės atsk. batalionas, užėmęs pozicijas Smalvo ež. ir Raminavo dv. tarpeklyje, įsitvirtino.

Vilniaus atsk. batalionas skirtąjį uždavinį pradėjo vykdyti 9 val. Žygio metu batalionas palaikė ryšį su 2 pėst. pulko rinktine, kuri buvo užėmusi Kuklių k. ir Imbradą. Bolševikai buvo pasitraukę ir sustoję gintis Medumo - Ilzės - Sventės ežerų tarpekliuose, priekyje palikdamas pozicijų saugą. Vykdant Kumpuolio ež. apėjimą, apie 12 val. buvo susidurta su priešu, kuris buvo įsitvirtinęs prie Tabaro vnk. Po 2-3 val. kautynių apie 15 val. priešas buvo išvytas iš Tabaro vnk. ir apie 16 val. iš Kalniškių k. Tolimesnio puolimo metu batalionas užėmė Ilzės dv. ir, priėjęs Ilzės ež., sustojo.

Rugpiūčio 26 d., vakare I brigada buvo įsitvirtinusi ribоje: Smalvo ež. - Raminavo dv. - Ilgio ež. - Didieji Samaniai - Smėlynė - Laukeso ež. - Medumo ež. - Ilzės ež. - Ilzės dv. (schema Nr. 33).

II brigados veiksmai. Vyriausiojo karo vado įsakymu II brigada turėjo uždavinį pulti ir užimti: Sventės dv., Alūkštą, Dvietę, priartėti Dauguvos upę ir persikelti per ją Kazimieriškių dv. rajone. Brigada, vykdydama vyriausiojo karo vado įsakymą, puolamąjį žygį pradėjo dviem dienom vėliau ir per tą laiką susitelkė:

a. 2 pėst. pulkas ir pusė baterijos — Aleksandravėlėje.

b. Marijampolės atsk. batalionas, Gudų atskira kuopa ir pusė baterijos — Šapelių apylinkėje.

c. Panevėžio atsk. batalionas ir 1 baterija — Subato apylinkėje.

d. Joniškėlio atsk. batalionas su artilerijos būriu — Obeliuose armijos rezerve.

Rugpiūčio 24 ir 25 d. rusų bolševikai rodė didelį veiklumą brigados kairiajame sparne. Žvalgybos žiniomis, priešas telkėsi Bebrenes apylinkėje.

Nepaisydamas priešo vykdomų mūsų sargybų puolimų kairiajame II brigados sparne, vyriausias karo vadas nusprendė, puolimą vykdant, smogti dešiniuoju brigados sparnu Senojo Grunvaldo, Naujosios Sventės dv. kryptimi. Tada 2 pėst. pulko ir Marijampolės atsk. bataliono barai buvo susiaurinti, o Panevėžio atsk. bataliono baras išplėstas. Buvo įsakyta puolimą vykdyti rugpiūčio 26 d. 3 val.

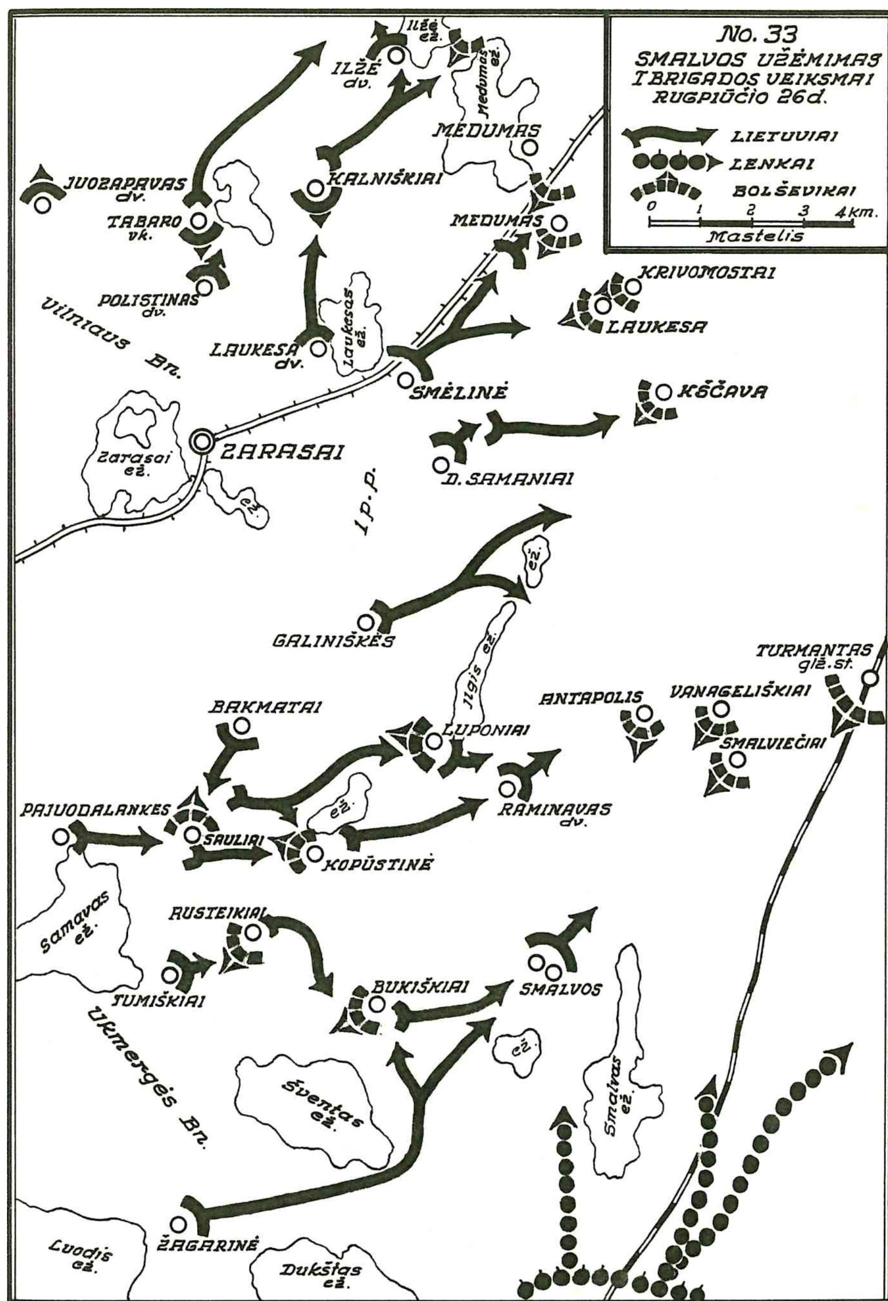
Rugpiūčio 25 d. vidudienį buvo aišku, kad I brigadai pavyks užimti Zarasus, vyriausias karo vadas, norėdamas dengti I brigados kairįjį sparną, įsakė 2 pėst. pulko vadui pasiųsti ne mažesnę kaip dviejų kuopų rinktinę užimti Kuklių k., ir nesustojant žygiuoti į Imbradą.

2 pėst. pulko vadas karn. V. Grigaliūnas-Glovackis kelias dienas prieš puolimo pradžią išvyko atostogų. Pulko vadovavimą laikinai perėmė pulko vado padėjėjas karn. J. Laurinaitis, kuris ir paskyrė 1 ir 8 kuopas Kuklių k. ir Imbradui užimti. Voros vadu paskyrė 8 kuopos vadą karn. E. Noreiką. 8 kuopa buvo parinkta todėl, kad joje buvo daug savanorių kareivių iš Kuklių apylinkių. Drauge su karn. E Noreika voros žygyje dalyvavo karininkai: 1 kuopos vadas St. Puzinas, J. Andriūnas, kilęs ir Antazavės ir Urbakonis.

Vyriausias karo vadas norėjo skubiai užimti Kuklius. Kadangi Kukliai yra Avilių ir Čičirio ež. tarpeklyje ir manevras buvo sunkiai įmanomas, todėl buvo susirūpinta. Buvo pasitikėta karn. E. Noreikos ir jo kareivių drąsa ir sumanumu.

Karn. E. Noreikai pavyko nepastebėtam prislinkti Kuklių k. arti bolševikų pozicijų. Saulei lendžiantis, jis atakavo Kuklius tuo laiku, kai bolševikai vakarieniavo. Apie 21 val. Kukliai per trumpą laiką buvo užimti ir paimta belaisvių, ginklų — 1 kulkosvaidis, keliolika šautuvų bei lauko virtuvė. Vora tuoj tęsė puolimą Imbrado link; jį užėmė nakties metu.

Per raitąjį žvalgą tuojau buvo pranešta 2 pėst. pulko vadui apie Kuklių užėmimą. Tą žinią pranešus vyriausiam karo vadui, iš jo buvo gautas naujas uždavinys: karn. E. Noreikos vorai pasukti Stelmužės kryptimi, ją užėmus, pulti Raudinės kryptimi, bolševikų pozicijų užnugaryje.

No. 33
SMALVOS UŽĖMIMAS
I BRIGADOS VEIKSMAI
RUGPIŪČIO 26 d.
LIETUVIAI
LENKAI
BOLŠEVIKAI
0 1 2 3 4 km.
Mastelis
ILŽĖ dv.
Ilžė ež.
Medumas ež.
MEDUMAS
JUOZAPAVAS dv.
KALNIŠKIAI
TABARO vk.
MEDUMAS
POLISTINAS dv.
KRIVOMOSTAI
LAUKESA
Vilniaus Bn.
LAUKESA dv.
Laukesas ež.
SMĖLINĖ
KĖČAVA
ZARASAI
Zarasai ež.
ež.
D. SAMANIAI
1 p. p.
ež.
GALINIŠKĖS
Ilgis ež.
TURMANTAS glž. st.
BAKMATAI
ANTAPOLIS
VANAGELIŠKIAI
LUPONIAI
SMALVIEČIAI
PAJUODALANKĖS
SAULIAI
ež.
RAMINAVAS dv.
KOPŪSTINĖ
Samavas ež.
RUSTEIKIAI
TUMIŠKIAI
BUKIŠKIAI
SMALVOS
Ukmergės Bn.
ež.
Šventas ež.
Smalvas ež.
ŽAGARINĖ
Luodis ež.
Dukštas ež.

Karn. E. Noreika, gavęs šį įsakymą, po trumpo poilsio nakties metu žygiavo Stelmužę užimti, pakelėje sutikdamas vien smulkius priešo raitelių ir pėsčiųjų dalinėlius. Voros ryšys su pulko vadoviete laikinai nutrūko. Imbrado apsauga buvo perduota husarų eskadronui. Užėmus Stelmužę ir paskui ją apleidus, pastaroji liko be apsaugos, bet vėliau atjojo husarai.

Rugpiūčio 26 d. 3 val. II brigados dalys pradėjo puolamąjį žygį. Oro sąlygos buvo geros. Pradėti žygį kliūčių nebuvo.

2 pėst. pulkas dar prieš saulės patekėjimą iš Aleksandravėlės žygį pradėjo dviem voromis. Artimiausias tikslas buvo užimti Raudinės ir Gudų ruožą. Dešiniąją vorą sudarė III bataliono 7 ir 9 kuopos, vadovaujamos karn. A. Butkūno. (Karn. J. Petruitis tuo laiku buvo atostogose.) Uždavinys — užimti Raudinės dv.

Kairiąją vorą sudarė II batalionas (4, 5, 6 ir kulkosvaidžių kuopa), vadovaujamos karn. K. Ramanausko. Uždavinys — užimti Gudų k. gyvenvietes.

II ir III batalionų puolimą rėmė 3 baterijos būrys. III batalionas, bežygiuodamas Raudinės link, susitiko su priešo sargybomis Vaidminiuose, kuriuos užėmė; apie 9 val. buvo puolamos Raudinės pozicijos. Priešas pasitiko stipria artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų ugnimi. Batalionui puolant 167 aukštumą, prie Gaidiškių k. žuvo 9 kuopos vadas karn. Sinickis, 1 puskarininkis, 2 kareiviai ir 6 kareiviai buvo sužeisti. Bataliono puolimas sustojo, bataliono vadas paprašė artilerijos paramos.

Tuo pat metu II batalionas gan lengvai užėmė Savėnus, bet prie Gudų k. bolševikai stipriai pasipriešino. Po kietų kautynių priešas buvo įveiktas, ir apie 9 val. Gudų kaimelis buvo užimtas. Kuopos ruošėsi tolimesniam puolimui, planavo apėjimą, kad padėtų III batalionui užimti Raudinės dv. Kairiajame bataliono sparne Kovenkos kryptimi buvo girdėti stiprus šaudymas Marijampolės atsk. bataliono bare. Apie 12 val. bataliono vadas gavo žinią, kad Marijampolės atsk. batalionas buvo stipriai priešo atakuotas, neišlaikė ir pasitraukė į Samanių - Kamariškių ribą. Kartu priešas puolė ir 6 kuopą, esančią prie Gudų k. Kuopa truputį pasitraukė, bet Gudus išlaikė. Atviras bataliono sparnas buvo pavestas saugoti karn. K. Butleriui, rezervinės 4 kuopos vadui. Priešo daliniai jau buvo beprieiną prie Savėnų k., karn. K. Butleris su 4 kuopa kontratakavo priešą ir užėmė 197 aukštumą prie Savėnų. Priešas buvo sustabdytas, bet jis nerodė noro pasitraukti. Vyko stipri ugnies dvikova.

Tuo laiku pulko vadas gavo pranešimą iš III bataliono vado, kad be artilerijos paramos Raudinės dv. paimti negali. Artilerijos būrys rėmė II batalioną, bet pritrūko šovinių. Susidarė kebli padėtis, juo labiau, kad pulko vadas nuo pat nakties iš karn. E. Noreikos neturėjo jokio pranešimo. Karininkai, esantieji pulko štabe, įkalbinėjo pulko vadą pasitraukti, tačiau karn. J. Laurinaitis nesutiko. Turėtas rezerve dvi kuopas (2 ir 3) pasiuntė III bataliono vado valdžion ir įsakė dar kartą pulti ir užimti Raudinės dv. Karn. A. Butkūnas, sulaukęs paspirties, tuoj pakartojo sutelktomis jėgomis Raudinės dv. puolimą. 15 val. buvo užimta 167 aukštuma; kitu šuoliu puolant, buvo užimtas ir Raudinės dv. (žr. schemą Nr. 34).

Raudinės dv. užėmus, šaudymas 2 pėst. pulko bare ir kaimyniniuose baruose nutilo. Priešas pasitraukė.

Per antrąjį Raudinės dv. puolimą labiausiai nukentėjo 2 kuopa, kuriai teko vykdyti vieną pagrindinių uždavinių.

Saulei leidžiantis, apie 18-19 val. į Raudinės dv. vieškeliu nuo Stelmužės atvyko karn. E. Noreika su 1 ir 8 kuopomis. Pulko vadas nakčia į rugpiūčio 27 d. I ir II batalionus paliko Raudinės apylinkėje, II batalioną — Gudų apylinkėje, kur batalionai įsistiprino.

Marijampolės atskiras batalionas ir Gudų atsk. kuopa, vadovaujami karn. J. Butkaus, turėjo pulti Kamariškių, Hohenbergo, Šedorė (Schoderne), Grunvaldo dvarų kryptimi. Puolimą rėmė artilerijos būrys. Puolimą pradėjo 3 val. Batalionas puolė trimis kuopomis pirmame skaidinyje, palikdamas Gudų atsk. kuopą antrame skaidinyje, bataliono rezerve. Iki 9 val. buvo užimti Juodeniai, Kamariškių dv. ir Paberžė. Paėmus Kovenką ir siekiant užimti Hohenbergo dv., 60 šaulių latvių bolševikų pulkas kontratakavo Marijampolės atsk. batalioną. Kontratakos smūgis buvo stiprus, artilerijos ugnimi paremtas, nukreiptas į Kovenką, Juodenių, Savėnų ir Samanių kryptimi. Marijampolės atsk. batalionas spaudimo neatlaikė ir buvo priverstas pasitraukti. Rezervinė Gudų atsk. kuopa užėmė pozicijas prie Kamariškių dv. ir atkakliai gynėsi.

Šis bolševikų priešpuolis sudarė grėsmę ir 2 pėst. pulko II bataliono kairiajam sparnui. Tatai laikinai privertė jį sustabdyti puolimą ir pradėti gintis.

Brigados vadas, sužinojęs apie Marijampolės atsk. bataliono nesėkmę, įsakė bataliono vadui būtinai išsilaikyti aukštumose prie Kamariškių dv. Viena Joniškėlio atsk. bataliono kuopa buvo pasiųsta išilgai geležinkelio Annenhofo dv. kryptimi, kad apsaugotų kairįjį marijampoliečių ir dešinįjį panevėžiečių sparną. Keletą valandų prie Gudų ir Samanių k., 180 aukštumos ir Kamariškių dv. vyko smarki ugnies kova. Priešo puolimas buvo sustabdytas. Susitvarkiusios kuopos pavakare pakartotinai puolė ir vėl užėmė Juodenius, Kovenką. Batalionas užimtose pozicijose įsitvirtino.[170]

Per šias kautynes Marijampolės atsk. batalionas turėjo nuostolių: užmuštų, sužeistų ir dingusių be žinios; sužeistų buvo du karininkai: H. Songinas ir L. Žukauskas.

Panevėžio atsk. batalionas, vadovaujamas karn. J. Variakojo, puolimui sudarė dvi voras.

Dešiniąją vorą sudarė 3, 4, 5, mokomoji kuopa ir 1 baterijos trys patrankos. Ši vora susitelkė Subate.

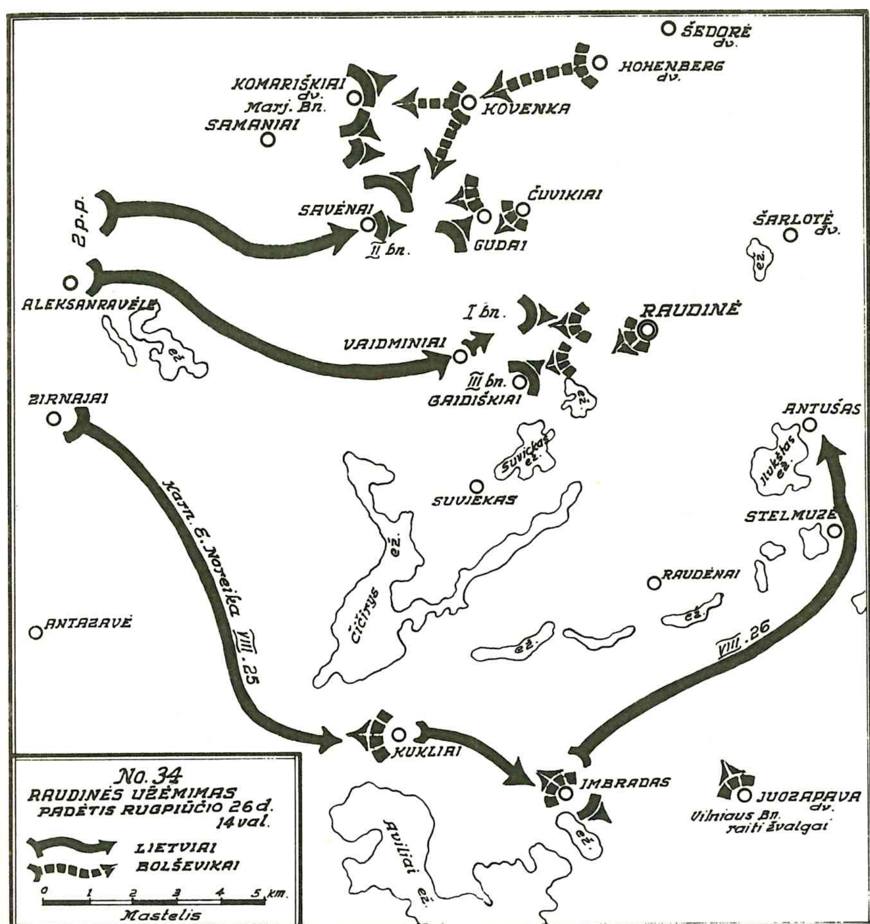
Kairiąją vorą sudarė 1, 2 kuopos ir 1 baterijos viena patranka. Vora susitelkė Vaitiškiuose (5 km į šiaurę nuo Subato).

Kaimynai: dešinėje į pietus nuo Rokiškio - Kaukonių geležinkelio linijos veikė Marijampolės atsk. batalionas; kairėje, Rubenes apylinkėje 10 - 15 km atstu — latvių kariuomenės dalys.

Puolimas pradėtas rugpiūčio 26 d. 3 val. Dešinioji vora, žygiuodama iš Subato didžiuoju vieškeliu Lasmužės dv. (Lašo) kryptimi, 7 val. priėjo priešo pozicijas prie Annenhofo dv. - Weissensee dv. Priešas gynėsi, remiamas artilerijos. Puolimas vyko sunkiai, ir tik pavakare vora turėjo dalinį pasisekimą. Vakarop vorai buvo įsakyta pasitraukti į Lowiedeno dv.

Kairioji vora puolė Mikeliškių, Kaupiškių kryptimi. 9 val., susiremdama su priešo sargybomis, užėmė Putriškes, 11 val. vorai buvo įsakyta pulti ir užimti Antiškius ir Kaupiškius, kur buvo priešo pagrindinė pozicija.Antiškių puolimas vorai pasisekė, bet tuo laiku buvo užpulta bolševikų kairėje nuo Bebrenes ir Ilzes dv.

Bebrenę turėjo pulti latvių kariuomenės dalinys, bet rugpiūčio 26 d. jis iš vietos nepajudėjo. Šia proga pasinaudojo bolševikai ir smogė į Panevėžio atsk. bataliono atvirą sparną. Kairioji vora pasitraukė į Putriškes ir įsitvirtino. Dėl šios priežasties buvo įsakyta pasitraukti ir dešiniajai vorai.[171]

I brigados veiksmai rugpiūčio 27 d. I brigados vadas iš ryto gavo žinią, kad lenkai pradėjo pulti bolševikus. Į Smalvas atjojo 30 lenkų raitelių. Viena lenkų vora žygiavo vakariniu, o kita rytiniu Drūkšių ežero šonu. Vorų priekyje veikė lenkų raiteliai. Taip pat anksti rytą gavo žinią, kad 2 pėst. pulkas užėmė Raudinės dv. ir tęsė puolimą.

Brigados centras (1 pėst. pulkas) atsidūrė prieš gerai įtvirtintą abipus plento poziciją prie Medumo ež. ir buvo priverstas sustoti. I pasaulinio karo metu 1915-1918 m. šioje vietoje rusų

ir vokiečių frontas išstovėjo daugiau kaip du metu. Čia buvo prikasta daugybė apkasų, apipintų spygliuota viela, su gerai įrengtomis slėptuvėmis. Viskas paliko vietoje, — apaugo žole ir kai kur krūmais. Apkasai, nors laiko sąlygų apardyti, bet po mažų pataisymų buvo tinkami naudoti. Vietos gyventojai kai kuriose vietose nutiesė kelius ir takus savo reikalams, išardydami vielų tvoras ir išlygindami apkasų nelygumus. Bolševikai buvo užėmę šias įtvirtintas pozicijas, pastatydami stiprias užtvaras vietose, kur buvo nutiesti keliai ir takai. Neįmanoma buvo prasiveržti per šį įtvirtinimų ruožą be stiprios, ypač sunkiosios artilerijos, ir neturint žirklių vielai nukirpti.

Brigados vadas nusprendė fronto centre pasilikti vietoje, o veikti sparnuose, poziciją apeiti dešinėje, todėl įsakė Ukmergės atsk. batalionui, palikus Smalvose komendantūrą, tęsti puolimą Turmanto kryptimi, o 1 pėst. pulkui paremti Ukmergės atsk. batalioną.

Šis brigados vado sprendimas atitiko vyriausiojo karo vado sprendimą, nors atitinkamą įsakymą gavo vėliau.

Faktinas brigados vadas karn. Pr. Liatukas, būdamas atostogose, sužinojo, kad bus vykdomas puolimas, nutraukė atostogas ir sugrįžo į frontą. Jis brigados vadovietę rado Zarasuose. Karn. K. Ladiga tuojau pasiūlė jam perimti brigados vadovavimą ir tęsti puolimą.

Ukmergės atsk. batalionas iš Smalvų, kaip buvo įsakyta, puolė Turmanto geležinkelio stoties kryptimi. Stiprų pasipriešinimą sutiko prie Smalviečių dv. ir Vanageliškių k. Apie 14 val. abi vietovės buvo užimtos. Batalionas susirišo su kairėje veikiančiais 1 pėst. pulko daliniais ir bendrai tęsė puolimą Turmanto link. Apie 20 val., išvaikius bolševikų sargybas, Turmanto geležinkelio stotis buvo užimta.

Nakčia, į rugpiūčio 28 d. dešinysis brigados sparnas užėmė: Kimbariškių dr., Turmanto geležinkelio stotį, Kumpuočių k., Dvareliškius ir ten įsitvirtino.

Lenkai visą dieną slinko mūsų voros dešinėje ir užpakalyje, kartais lenkų kavalerija išlįsdavo į priekį mūsų puolančiųjų dalinių ir vėl pasitraukdavo.

Vilniaus atsk. batalionas visą rugpiūčio 27 d. stengėsi išvyti priešą iš Ilzės ir Sventės ež. tarpeklio, bet pasisekimo neturėjo. Užėmė tik keletą aukštumėlių; vienos atakos metu buvo sunkiai

sužeistas karn. St. Raštikis ir pateko bolševikams į nelaisvę.

Vakare I brigados vadas gavo vyriausiojo karo vado įsakymą Nr. 17, kuriame įsakoma:

„I brigadai įsitvirtinti užimtose pozicijose, užimant tarpeklius tarp Ilzės ir Sventės ež. Dešiniajam sparnui laikytis prie geležinkelio, neinant į rytus. Dešiniojo sparno apsaugojimui turėti užtektinai stiprų rezervą, kad reikalui esant sparną užsukti atgal,“ [172]

II brigados veiksmai rugpiūčio 27 d. Bolševikai, pasitraukė iš Raudinės-Kovenkos pozicijų, užėmė Grendzeno - Kozlovkos-Šarlotes (Charlotteburgo) dv. - Steinburgo dv. ribą ir įsitvirtino gintis. Vėl vykusiai parinko pozicijas, panaudodami gamtos kliūtis ir vietovės patogumus. Priešais Marijampolės ir Panevėžio atsk. batalionus bolševikai su mažais pakeitimais pasiliko savo senoje pagrindinėje pozicijoje: Hohenburgo-Annenhofo-Weissensee dv. -Kaupiškių-Bebrenes riboje. II brigados vadas rugpiūčio 26 d. vakare, kautynėms besibaigiant, įsakė nakties metu pastatyti sargybas ir laukti įsakymo. Rugpiūčio 27 d. anksti rytą brigados vadas įsakė:

2 pėst. pulkui užimti Šarlotės dv. - Papliškių ribą.

Marijampolės ir Panevėžio atsk. batalionams tęsti puolimą anksčiau nurodytomis kryptimis.

Brigados vadovietė ryšius su dalių vadais ir kaimynais palaikydavo telefonu. Svarbūs operacijų įsakymai buvo siunčiami per raituosius žvalgus. Ryšis tarp batalionų ir batalionų su kuopų vadais buvo palaikomas pėsčiųjų ir raitųjų žvalgų. Sunku buvo ryšį išlaikyti tarp brigadų, tarp 2 pėst. pulko ir Vilniaus atsk. bataliono. Voroms žygiuojant, tarpeklis nuolat didėdavo arba mažėdavo, ryšis užsimegzdavo ir vėl nutrūkdavo. Nuo rugpiūčio 27 d. ryto tarp Vilniaus atsk. bataliono ir 2 pėst. pulko ryšį pastoviai palaikė savanoris A. Starkus su keleta husarų.

2 pėst. pulko vadas savo vadovietę buvo perkėlęs į Raudinės dv. ir rugpiūčio 27 d. rytą, gavęs brigados vado nurodymus, batalionų vadams įsakė:

III batalionui užimti Kozlovkos k. - Šarlotes (Charlottenhofo) dv. ribą.

II batalionui užimti Steinburgo dv. - Papliškių k. ribą.

I batalionui pulko rezerve laikinai Raudinės dv. (žr. schemą Nr. 35).

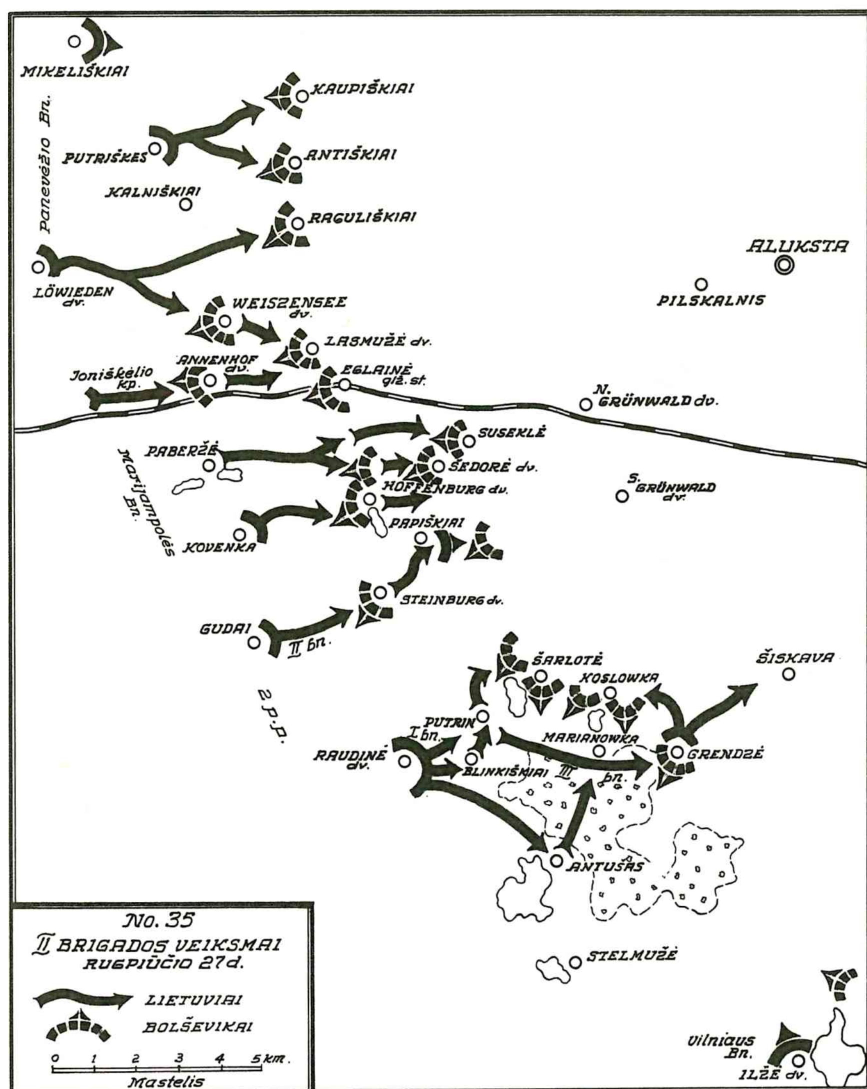
2 pėst. pulko veiksmus rėmė 3 baterijos vienas būrys.

2 pėst. pulko III batalionas be pasipriešinimo užėmė Antušo (Paupynę) ir Blyniškių gyvenvietes. Užimant Marianovkos ir Putrimo gyvenvietes, bolševikai pasipriešino iš Kozlovkos ir Šarlotės dv. pozicijų. Čia bolševikai turėjo patogų sekimą ir gynėsi artilerijos remiami. Vieškelis pro Marianovką į Grendzes (Grendzeno) dv. buvo apšaudomas kulkosvaidžių ir artilerijos. Apeiti šią priešo poziciją buvo sunkiai įmanoma, o pulti tiesiai iš priekio karn. A. Butkūnas nesiryžo. Batalionas buvo pasislėpęs pamiškėje, krūmuose ir laukė nakties. Karn. J. Laurinaitis pasiūlė karn. A. Butkūnui nakties metu apeiti priešo poziciją ir užimti Grendzes dv. Apėjimui įvykdyti buvo du keliai: vienas pro Antušą (Paupynę) tolimas, nes yra keliolikos kilometrų vingis; antras pro Marianovką — tiesesnis kelias, tik 5-6 km, bet pavojingas. Dienos metu jis buvo smarkiai apšaudomas, kai prie šio kelio pasirodydavo mūsų žvalgai. Karn. A. Butkūnas, pasitaręs su kuopų vadais, surizikavo žygiuoti nakties metu, tiesiu keliu pro Marianovką.

Temstant atvyko 1 ir 2 kuopos ir pakeitė III bataloną pozicijoje prie Šarlotes dv. Batalionas išsirikiavo ir pasiruošė žygiui. Žygin vežimai ir arkliai nebuvo imami, kulkosvaidžius nešė kareiviai. Kareiviai buvo įspėti laikytis tyliai, nesikalbėt ir nerūkyt. Sutemus vora patylomis pradėjo žygį. Priekyje žygiavo karn. E. Noreika su 8 kuopa. Vidurnaktį vora atvyko į Grendzes dv. ir patylomis jį užėmė. Dvarą saugojo bolševikų sargybos, kurios buvo pašalintos, nepaleidus nė vieno šūvio. Batalionas išsidėsdėstė pozicijoje aplink dvarą ir laukė rugpiūčio 28 d. aušros.

2 pėst. pulko II batalionas, karn. K. Ramanausko vadovaujamas, tuoj puolė Steinburgo dv., kurį užėmė, bolševikams mažai besipriešinant. Vėliau, susižinojęs su Marijampolės atsk. batalionu ir sutartinai veikdami, puolė Papliškių gyvenvietę, kurią po sunkių kautynių paėmė ir įsitvirtino. Priešas laikėsi: 159 aukštumoje ir į rytus nuo Papliškių k. Bataliono kairėje vyko kautynės prie Hohenburgo ir Šedorės (Schoederno) dv.

Marijampolės atsk. batalionas, rugpiūčio 27 d. persitvarkęs, tęsė puolimą. Bolševikų pasipriešinimas buvo silpnesnis. Pavyko užimti Hohenburgo dv. ir eilę šio dvaro apylinkės gyvenviečių. Prie Šedorės dv. sutiko stiprų pasipriešinimą. Puolimą nutraukė, įsistiprino ir laukė aušros.

Panevėžio atsk. batalionas rugpiūčio 27 d. pasiuntė 6 žvalgomuosius būrius, karininkų vadovaujamus, įvairiomis kryptimis priešo pozicijų tirti. Vakarop paaiškėjo, kad priešas apleido Annenhofo - Weissensee - Kaupiškių ribą. Prieš temstant batalionas užėmė Weissensee - Putriškių pozicijas ir pasiuntė žvalgybas.[173]

Joniškėlio atsk. bataliono kuopa, puldama pagal geležinkelį, priėjo prie Lasmužės (Lašų) dv. ir, sutikusi bolševikų pasipriešinimą, sustojo.

I brigados vadas rugpiūčio 28 d. anksti rytą gavo vyriausiojo karo vado įsakymą žygiuoti pirmyn ir užimti Gatėnų - Turžekų - Dėmeno ežerų tarpeklius. Vienkart įspėjo, jeigu priešas tvirtai laikytųsi rusų - vokiečių apkasuose, smarkiai nesiveržti, palaukti, kol dešinysis ir kairysis sparnai išeis į rusų apsasų šonus.

Brigados vadas įsakė Ukmergės atsk. batalionui ir 1 pėst. pulko daliniams, esantiems abipus geležinkelio prie Turmanto glž. st., pulti ir užimti Gatėnų - Turžekų - Dėmeno - Ustukų ežerų tarpeklius, pasukant frontą į rytus. Lenkų kariuomenės dalinius laikyti dešiniajame savo sparne.

Tačiau ši įsakymo dalis nebuvo vykdoma, nes lenkai pareikalavo, kad lietuviai pasitrauktų į vakarus nuo Vilniaus - Daugpilio geležinkelio.

Viduryje baro esančiai karin. Čapliko vorai buvo įsakyta pulti, sukant frontą į rytus, ir prisiderinti prie II bataliono dešiniosios voros veiksmų.[174]

Drauge dalių ir vorų vadai buvo įspėti laikytis vyriausiojo karo vado nurodyto atsargumo.

Ukmergės atsk. bataliono 4 kuopa, lenkams pareikalavus, pasitraukė iš Kimbariškių dv. (2 km į rytus nuo Turmanto stoties). Batalionas susitelkė prie Turmanto geležinkelio stoties ir puolė pagal geležinkelį Turmantas - Kaukonys (Kalkūnai). Priėjęs senąją rusų apkasų liniją, sustojo.

1 pėst. pulko 1, 2, 4, 5, 6 ir 7 kuopos puldamos pasistūmėjo kelis kilometrus pirmyn ir sustojo riboje: Valuiškiai - Kščava - Švilpiškiai. Keletą valandų vyko kautynės. Priešas šaudė iš sunkiosios ir lengvosios artilerijos ir šarvuoto traukinio. Puolimas buvo sunkus, nes visas laukas buvo nutvertas spygliuotos vielos tvoromis. Tad ir dešinysis brigados sparnas, atsidūręs prieš senąjį rusų-vokiečių įtvirtinimų ruožą (Hindenburgo linija), buvo priverstas sustoti ir įsitvirtinti užimtose pozicijose.

Vidurinė, karininko Čapliko vora, nepasisekus sparnuose, taip gi liko vietoje.

Vilniaus atsk. batalionas dar kartą puolė Ilzės ir Sventės ežerų tarpeklius, bet nesėkmingai.

Lenkai dešiniajame brigados sparne sutelkė daugiau jėgų. Jie puldami stengėsi neatsilikti, bet užeiti mums į priekį prie geležinkelio Turmantas - Kaukonys (Kalkūnai).

II brigados vadas rugpiūčio 28 d. įsakė brigados visoms dalims energingai vystyti puolimą anksčiau nurodytomis kryptimis.

2 pėst. pulko III bataliono vadas vos tik spėjo pranešti pulko vadui, kad Grendzės dv. užimtas, susižinojimas su pulko vadoviete nutrūko. Prašvitus, vieškeliu ir šalimais keliais žygiavimas buvo neįmanomas, nes kelias, kuriuo batalionas naktį žygiavo, priešo buvo akylai sekamas ir apšaudomas, todėl, ryšiams nutrūkus, bataliono vadui teko veikti savarankiškai.

Rugpiūčio 28 d. švintant, žvalgai pranešė, kad netoli yra bolševikų užtvara. Pasiųstas karn. E. Noreika užtvarą likvidavo, paimdamas 32 šaulių pulko 46 kareivius. Užtvarą imant, buvo sužeisti 8 kuopos 3 kareiviai. Sužeistieji ir belaisviai buvo laikomi Grendzės dv., nes juos išgabenti nebuvo galima, keliai buvo apšaudomi.

Prašvitus, 7 kuopa buvo pasiųsta Šarlotės dv. kryptimi į priešo užnugarį. Kuopai puolant, priešas traukėsi; pasipriešinimą jis parodė tik užimant Kozlovkos gyvenvietę. Smarkesnės kautynės įvyko prie Šarlotės dv. Kai 7 kuopa atvyko į dvarą, ten rado karn. St. Puzino 1 kuopą. 7 kuopa grįžo į Grendzės dv.

Karn. J. Andriūnas išžvalgė, kad rusų-vokiečių apakasai, kurių pagrindinė linija ėjo pro Šiškovo gyvenvietę, bolševikų neužimti. Jis paragino bataliono vadą pasinaudoti proga ir tuoj tuos apkasus užimti. Bataliono vadas, sužinojęs, kad Šarlotės dv. jau užimtas, su 8 ir 9 kuopomis nužygiavo ir užėmė įtvirtinimus prie Šiškovo gyvenvietės. Iš čia 8 kuopa buvo pasiųsta Naujosios Sventės dv. kryptimi apsaugoti užimtas pozicijas. 7 kuopa prisijungė prie bataliono, jau užėmus Šiškovo gyvenvietę.

1 kuopai užėmus Šarlotės dv., vėl užsimezgė ryšiai su pulko vadoviete. Sužeistieji ir belaisviai buvo pasiųsti į Raudinės dv.

Užėmęs Šiškovo gyvenvietę, batalionas rugpiūčio 29 d. nakčiai pasiliko vietoje, laukdamas tolimesnių įsakymų.

Bežygiuodami senųjų rusų-vokiečių apkasų kryptimi, 5-6 km ruože, niekur nematėme trobesių, gyventojų; piktžolėmis

apaugę laukai dirvonavo ir buvo išvagoti bei išrausti sviedinių duobėmis. Medžiai ir tie buvo išdžiūvę nuo sviedinių ir dujų sužalojimų; stovėjo tik medžių stuobriai. Kareiviai ir vadai džiaugėsi, kad be kovos pavyko užimti šią vietovę.

Į Šarlotės dv. atvyko 2 ir 3 kuopos ir 3 baterijos būrys, kurie čia sudarė pulko rezervą. 1 kuopa iš Šarlotės dv. buvo pasiųsta II bataliono vado žinion.

II batalionas veikė pulko kairiajame sparne, visą laiką derindamas savo veiksmus su Marijampolės atsk. batalionu. Priešas tvirtai laikėsi abipus Alūkštos upelio pozicijose prie Šedorės dv. ir Suseklių k. Čia veikė 60 latvių bolševikų pulkas ir ypatingos paskirties bolševikų batalionas.

II batalionui buvo duotas uždavinys užimti Senojo Grunvaldo dv. Puolimą pradėjo anksti rytą iš Papliškių k. Sutiko pasipriešinimą prie 159 aukštumos, kur buvo Šedorės dv. sparno apsauga. 159 aukštuma mūsiškių buvo apeita, o priešas pasitraukė. Marijampolės atsk. bataliono kuopai sėkmingai vykdant puolimą Šedorės dv. kryptimi, II batalionas pasuko į Senąjį Grunvaldą, kurį po sėkmingų kautynių užėmė. Išstatęs priešakinę apsaugą Ginaukos k. riboje, batalionas sustojo nakvynei.

Marijampolės atsk. batalionas rugpiūčio 28 d. tęsė puolimą Naujojo Grunvaldo kryptimi. Šio puolimo pirmiausias ir svarbiausias tikslas buvo užimti Šedorės dv. riboje įtvirtintą poziciją. Puolimą pradėjo anksti rytą, apeidamas Šedorės dv. iš abiejų pusių. Batalionas turėjo priekyje tris kuopas ir vieną kuopą rezerve.

Dešinėje vykdžiusi apėjimą 3 kuopa, sutartinai veikdama su 2 pėst. pulko II batalionu, nugalėjo bolševikų pasipriešinimą, vykusiai išėjo į rusų pozicijų sparną. 2 pėst. pulko II batalionui pasukus į Senąjį Grunvaldą, 3 kuopa puolė ir užėmė Šedorės dv. Kairiajame bataliono sparne apėjimą vykdė Gudų atsk. kuopa. Prie Suseklių k. ji sutiko stiprų pasipriešinimą. Įvyko smarki kova. Atakos metu žuvo kuopos vadas karn. J. Plisko. Suseklių k. užėmus, rusai pasitraukė iš Šedorės dv. riboje įtvirtintų pozicijų.

Besitraukiąs priešas buvo neatlaidžiai persekiojamas. Mūsų daliniai, lipdami priešui ant kulnų, užėmė Naująjį Grunvaldą ir išstatė priešakinę saugą. Batalionas sustojo nakvoti ir ruošėsi pulti Alūkštą.

Joniškėlio atsk. bataliono viena kuopa tą dieną puolė Rokiškio - Kaukonių (Kalkūnų) geležinkelio šiaurinėje pusėje ir vakarop užėmė Klubsano ir Riabinaukos k.

Panevėžio atsk. batalionas rugpiūčio 28 d. vykdė puolimą dviem voromis. Dešinioji vora puolė vieškeliu Lasmužės, Lagaukos, Gegelių, o kairioji — Kaupiškių kryptimis. Dešinioji vora susirėmė su priešu Pope - Sopuenhofo vnk. riboje; panaudojus artileriją, bolševikai buvo priversti trauktis. 14 val. vora užėmė Lagaukos-Pope-Sopuenhofo ribą. Pavakare užėmė Gegelių-Geriškių ribą ir įsitvirtino.

Kairioji vora, puldama Kaupiškius, buvo priešo pasitikta stipria pėstininkų ugnimi. Pavartojus artileriją, rusai buvo išvaryti ir tą pačią dieną 14 val. Kaupiškių pozicijos buvo užimtos. Pavakare vora užėmė Vikšnių, Saviškių gyvenvietes ir įsitvirtino nakvynei. Bebrenėn pasiųstoji žvalgyba patyrė, kad bolševikai traukiasi Alūkštos kryptimi. 1 baterijos vadui buvo įsakyta apšaudyti Alūkštą.

Vyriausiojo karo vado naujas puolimo planas. Rugpiūčio 28 d. vakare I brigada stovėjo Kščava - Medumo dv. - Medumo - Ilzės - Sventės ežerų tarpeklių riboje. Bolševikai buvo užėmę senas rusų apkasų pozicijas ir stipriai jose laikėsi. Tuo laiku II brigadai pavyko prasilaužti pro senuosius rusų apkasus ir užimti Šiškovo, Senojo ir Naujojo Grunvaldo gyvenvietes. II brigados štabo turimomis žiniomis, rugpiūčio 28 d. vakare bolševikai traukėsi į dešinįjį Dauguvos krantą, per medinį tiltą prie Gurna ir Ribaki vietovių.

Vyriausias karo vadas įsakė II brigadai, užėmus Alūkštą, išstumti likusias bolševikų jėgas į dešinįjį Dauguvos krantą, kairiajame krante sustoti ir gintis, išnaudojant natūralią Dauguvos kliūtį. II brigados stipresnės jėgos turėjo apeiti Sventės ež. šiaurės krantu ir smogti į bolševikų užnugarį, kad priverstų juos pasitraukti iš I brigados bare esamų senųjų rusų apkasų.

II brigados dalims buvo įsakyta:

2 pėst. pulkui užimti Sventės (Jaunasvente) dv., jame susitelkus, žygiuoti išilgai Dauguvos į rytus, pulti priešo sparną ir užnugarį.

Marijampolės atsk. batalionui: užimti Alūkštą ir, išvalius nuo bolševikų kairįjį Dauguvos krantą, jį saugoti.

Panevėžio atsk. batalionui: išvyti bolševikus už Dauguvos tarp Alūkštos ir Dvietės ir, užėmus kairįjį Dauguvos krantą, jį saugoti.[175]

I brigada trumpą laiką liko stovėti vietoje.

II brigados dalims buvo įsakyta šiuos uždavinius vykdyti įmanomai greičiau, nes buvo numatoma duoti kitų uždavinių.

2 pėst. pulko vadas karn. J. Laurinaitis, telefonu pasitaręs su brigados štabu, gautąjį uždavinį nusprendė vykdyti šitaip: su III batalionu užimti Sventes dv., įsistiprinti ir laukti, kol II batalionas atsipalaiduos nuo bolševikų valymo kairiajame pulko sparne. Tuomet sutelkti pulką ir vykdyti vyriausiojo karo vado įsakymą. Sprendimas buvo nuoseklus, bet įvyko netikėtumas.

II batalionas, sustiprintas 1 ir 2 kuopomis, iš Senojo Grunvaldo ir Ginaukos puolė ir 9 val. užėmė Šilupkos k., vandens malūną ir priėjo Dauguvą. Susitiko tik su priešo smulkiais daliniais, kurie traukėsi Gurna - Ribaki tilto kryptimi. Jis turėjo ryšį su Marijampolės atsk. batalionu, ir vadovybė žinojo, kad jam gerai sekasi. Apie 11 val. bataliono vadas gavo žinią, kad Alūkšta užimta. Laukė tolimesnio įsakymo.

III bataliono vadas nakčia gavo įsakymą užimti Sventes dv. Dar prieš aušrą pradėjo žygį ir rugpiūčio 29 d. 6 val. be pasipriešinimo užėmė Sventes dv. Batalioną išdėstė pozicijoje: 9 kuopa — Rataniškių k., 8 kuopa — Kakiškių ir 7 kuopa — Burokiškių k. riboje, bataliono kairiajame sparne. Kuopos turėjo žvalgyti pozicijų priešakyje, kad apsisaugotų nuo netikėto priešo puolimo. Rezerve buvo paliktas kulkosvaidžių būrys Sventes dv.

Buvo tylu ir ramu, niekur nebuvo girdėti jokio šaudymo. Kuopos užėmė savo barus be kliūčių. Apie 9 val. 7-os kuopos žvalgai pranešė, kad pastebėtas bolševikų pėsčiųjų, raitųjų ir važiuotų judėjimas prie Dauguvos ir prie Sventes geležinkelio stoties. Bataliono vadas tuojau pakeitė sprendimą: 8 kuopą nukreipdamas į kairįjį sparną ir 9 kuopai pavesdamas dešiniojo sparno apsaugą. 7 kuopai įsakė pulti bolševikus, esančius Buntiškių k. ir prie Sventes geležinkelio stoties, tikėdamas išblaškyti priešą. 7 kuopa prie Buntiškių buvo priešo kontratakuota kairėje iš miško ir priekyje nuo Sventes geležinkelio stoties. Priešo jėgos

buvo žymios, smūgis stiprus. 7 kuopa pradžioje traukėsi, paskui leidosi bėgti. Kuopos pasitraukimą palengvino 8 kuopa ir sunkieji kulkosvaidžiai savo ugnimi nuo Sventes dv.

Paaiškėjo, kad 60 latvių bolševikų pulkas, kuris rugpiūčio 28 d. buvo priverstas pasitraukti nuo Šedores dv. pozicijų, traukėsi Daugpilio link ir prie Sventes geležinkelio stoties buvo sustojęs poilsiui. Netikėtai užkluptas 7 kuopos, 60 latvių bolševikų pulkas tuoj pradėjo priešpuolį, vykdydamas apėjimą pamiškę į šiaurę nuo Sventes dv. Batalionas buvo priverstas pasitraukti iš Sventes dv. Bolševikai nesustojo puolę, vyko smarki kova.[176]

Tuo laiku pulko vadas įsakė II bataliono vadui vieną dalį savo žinioje turimų kuopų pasiųsti Rubaniškių - Sventes geležinkelio stoties link į priešo užnugarį, o su kitomis kuopomis vykti prie Sventes dv. pagelbėti III batalionui. Kol šis įsakymas buvo įvykdytas, III bataliono padėtis buvo sunki. Priešas vis puolė, batalionas atkakliai gynėsi. Kautynių metu į šį barą buvo atvykęs ir pulko vadas su 3 baterijos būriu. Artilerijai pradėjus šaudyti, priešas liovėsi puolęs. Batalionas vėl puolė, ir priešas pamažu pradėjo trauktis. Pavakare Sventės dv. vėl buvo III bataliono užimtas. Kautynės užsitęsė iki vėlyvos nakties. Temstant į Sventes dv. atvyko II batalionas ir kiek vėliau I batalionas. 2 pėst. pulkas susitelkė prie Sventes dv. ir apsinakvojo. Pasitraukęs priešas sustojo prie Kryžovka - Litovskaja.

Marijampolės atsk. batalionas, rugpiūčio 29 d. anksti pradėjęs žygį, priešo nerado, nes bolševikai nakties metu iš tų pozicijų pasitraukė. Karn. Z. Rumša su raitaisiais žvalgais išjojo žvalgybon ir 9.30 val. užėmė Alūkštą. Miestas per I pasaulinį karą buvo sudegintas ir išgriautas, sudarė nykų vaizdą. Netrukus į Alūkštą atėjo Marijampolės atsk. bataliono 1 kuopa ir Panevėžio atsk. bataliono viena kuopa nuo Pilskalnės (Schloessbergo). Batalionas nesustodamas žygiavo Dauguvos link, Gurna kryptimi. Su priešu susitiko miške prieš Gurnos k., kur jis buvo ..žėmęs pozicijas, kad apsaugotų tiltą per Dauguvą.

Remiamas artilerijos, batalionas išsiskleidė ir puolė. Kadangi šioje vietoje buvo daug apkasų, išlikusių nuo I pasaulinio karo, pritaikytų šio tilto gynybai, tai puolimas buvo sunkus ir kautynės užsitęsė iki vakaro. Priešas traukėsi į dešinįjį Dauguvos krantą per tiltą ir kėlėsi laiveliais tose vietose, kur tiltu negalėjo pa-

sinaudoti. Nuo artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų ugnies besitraukiantieji bolševikai turėjo daug nuostolių. Pavakare bolševikai tiltą padegė. Bataliono vado pasiųstos žvalgybos į kairę ir į dešinę išžvalgyti upės krantus, ar nėra palikusių bolševikų; žvalgai pranešė, kad kairiajame Dauguvos krante nėra priešų. Batalionas išsidėstė nakvynei.

Panevėžio atsk. batalionas turėjo uždavinį išvyti bolševikus už Dauguvos tarp Alūkštos ir Dvietes. Puolamąjį žygį pradėjo trimis voromis iš Geriškių - Liudvigavo - Tamanių - Saviškių ribos. Iki 13 val. buvo užimta Gurna Zelgelnja - Vilkupių riba be kautynių. Tuo laiku žvalgai pranešė, kad Dvietes gyvenvietėje yra pastebėtas didelis bolševikų susispietimas. Dvietes gyvenvietę turėjo užimti latviai, kurie rugpiūčio 28 d. buvo atvykę į Bebrenę, kai ji jau buvo Panevėžio atsk. bataliono užimta. Tačiau latvių dalinėlis buvo silpnas ir Dvietes puolimą vykdė lėtai. Tada Panevėžio atsk. bataliono vadas paskyrė dvi kuopas, kurioms įsakė pulti Dvietę. Kuopoms priartėjus Dvietes upelį, iš Dvietes bolševikai pasitraukė. Pavakare latviai užėmė Dvietę. Panevėžio atsk. batalionas užėmė Dauguvos krantus ir išstatė apsaugą (žr. schemą Nr. 36).

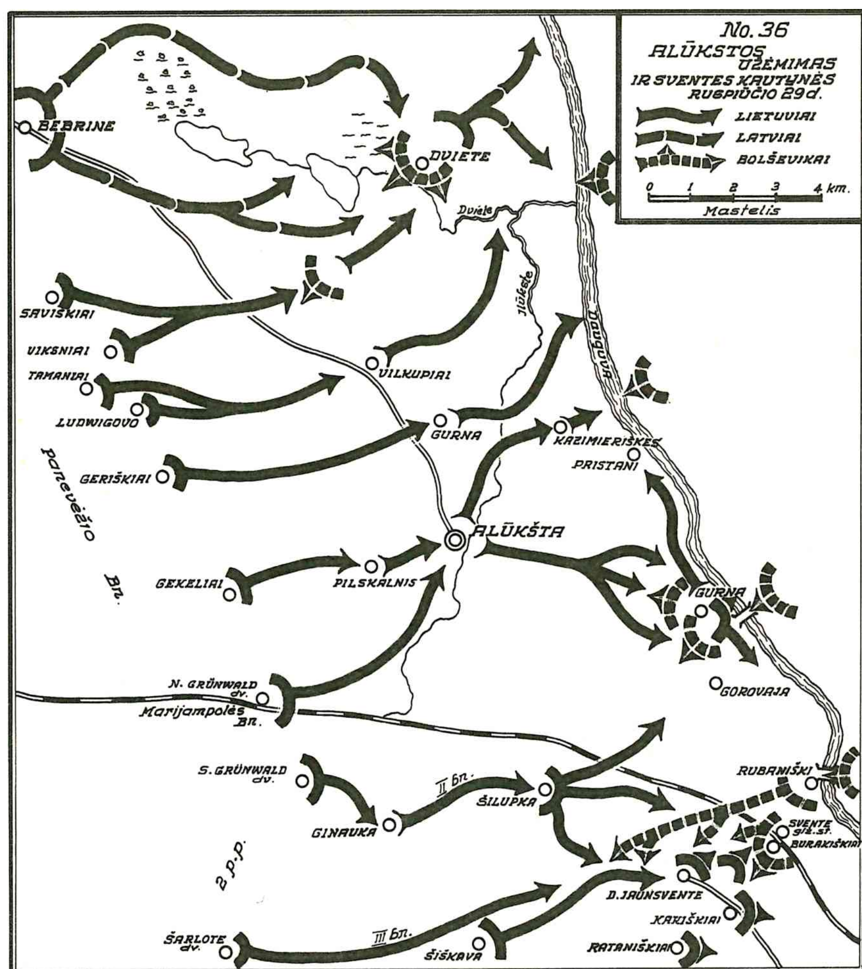
Latvių kariuomenės bare rusų bolševikai taipgi neišsilaikė ir pasitraukė į dešinįjį Dauguvos krantą. Kadangi šiame ruože nebuvo tiltų, tai besitraukią bolševikai miškuose paliko daug ginklų, arklių ir vežimų, kuriuos kitą dieną susirinko latvių kariai.

I brigada iki vidudienio rugpiūčio 29 d. stovėjo vietoje. Apie 11 val. brigados vadas gavo žinių, kad II brigada sėkmingai puolė ir užėmė Sventes dv. Tada I brigados vadas įsakė pulti priešą:

1 pėst. pulkui pulti priešo įtvirtintą liniją, kurią pralaužus, sukti frontą į šiaurės rytus ir užimti poziciją nuo Ustaukos ež. iki Dauguvos.

Vilniaus atsk. batalionui buvo įsakyta pulti Gryvos kryptimi.[177]

Ukmergės atsk. batalionui palikti brigados rezerve prie geležinkelio linijos.

Puolimas turėjo tikslą prasilaužti pro priešo įtvirtinimų pozicijas ir neduoti jam atpalaiduoti dalį jėgų ir tuo sustiprinti jų frontą prieš II brigadą. Brigada puolimą pradėjo 14 val. visu frontu.

Dešiniajame brigados sprane, netoli į vakarus nuo geležinkelio, 1 pėst. pulko 7 kuopai, vadovaujamai karn. M. Rėklaičio, po didelių pastangų pavyko pralaužti frontą Stasiškių rajone. Tuo laisvu praėjimu sekė ir kitos kuopos. Sutemus buvo užimta Bach-

matų gyvenvietės ir ten įsitvirtinta nakčiai. Pasiųsti žvalgai nakties metu buvo priėję netoli Kaukonių.

Viduriniame brigados fronto ruože, prie Zarasų - Daugpilio plento, karn. M. Pečiulionio vadovaujamai artilerijai stipriai ramiant, nakties metu pavyko taipgi prasilaužti pro priešo pozicijų ruožą. Apie 24 val. buvo užimta Medumo dv. ir Krivomosto gyvenvietės (3 km į pietų rytus nuo Medumo dv.).

Vilniaus atsk. batalionas rugpiūčio 29 d. anksti rytą nepastebėjo priešo pusėje jokio judėjimo, juo labiau atsitraukimo ženklų. Vidurdienį batalionas puolė priešą, bet puolimas nepasisekė. Apie 20 val bataliono vadas įsakė pakartoti puolimą. Puolant buvo pastebėtas priešo apkasuose sumišimas. Atrodė, jog priešas traukiasi. Buvo įsakyta sekti, žvalgyti priešą, o pastebėjus pasitraukimą, pulti ir užimti jo pozicijas. 24 val. bolševikai apleido pozicijas ir traukėsi Daugpilio link. Bataliono vadas įsakė priešą persekioti ir nakties laiku. Prieš aušrą batalionas užėmė Slabadką - Gutarovičių - Lebegavos ribą, abipus Zarasų - Daugpilio plento, kur ir įsitvirtino. Šioje riboje buvo antroji atsarginė rusų apkasų linija, paruošta per I pasaulinį karą. Rugpiūčio 30 d. prašvitus, bolševikai ryžosi užimti šiuos apkasus. Vilniaus batalionas apkasus buvo užėmęs anksčiau ir besiartinantį priešą sutiko ugnimi. Priešas pasitraukė.

Lenkai, prie geležinkelio linijos sutelkę daugiau jėgų, žygiavo geležinkelio rytų šonu dešiniau mūsų dalinių. Santykiai tarp lietuvių ir lenkų karių buvo geri.

Rugpiūčio 30 d.

Remdamasis rugpiūčio 29 d. surinktomis žiniomis, kad priešas traukiasi už Dauguvos, vyriausias karo vadas išleido įsakymą Nr. 35, kur buvo įsakoma:

I brigadai: priešui atsitraukiant, energingai jį vyti, užimti liniją nuo Ustaukos ež. iki Dauguvos.

II brigadai įsakoma sekti priešą iki Dauguvos ir energingai jį persekioti iki Gryvos. Atlikus savo uždavinį, užimti Dauguvos krantus nuo Osinaukos k. iki Kazimieriškių dv. imtinai. Tolimesnės linijos į šiaurę — Dauguvos upės kranto apsaugą atiduoti latviams.

Šį įsakymą brigadų vadai gavo rupiūčio 29 d. vakare. Turėjo dar pakankamai laiko apsvarstyti ir skirti uždavinius dalių vadams.

I brigados vadas įsakė:

1 pėst. pulkui žygiuoti pirmyn, sukant frontą į rytus ir pasistengti užimti poziciją į šiaurę nuo Ustaukos ež. iki Dauguvos, kiek galima toliau į rytus.

Ukmergės atsk. batalionui žygiuoti 1 pėst. pulko dešiniojo sparno užpakalyje.

Vilniaus atsk. batalionui liko tas pats uždavinys — pulti Gryvos kryptimi.[178]

I brigada puolimą pradėjo rugpiūčio 30 d. rytą. Pradžioje priešas stengėsi išsilaikyti Laukesos - Birkinėlių - Žvirbliškių riboje. Sutartinai veikiant 1 pėst. pulkui ir Vilniaus atsk. batalionui, bolševikai iš šios ribos tarp 9 ir 10 val. buvo išvaryti. 1 pėst. pulkas užėmė Laukesą, Birkinėlius, Žvirbliškius ir tęsė puolimą toliau. Tuo laiku Vilniaus atsk. batalionas vykdė puolimą abipus Zarasų - Daugpilio plento. Ryšis 1 pėst. pulko su Vilniaus atsk. batalionu buvo geras, jie matė vieni kitų puolančių kuopų vilnis.

Besitraukiąs priešas trumpam laikui susilaikė prie Kaukonių dv. - Bajoriškių -Vitebskos riboje, bet buvo greitai išvytas ir iš šios pozicijos. Bolševikai traukėsi vieni per Gryvos medinį tiltą, kiti — geležinkelio tiltu per Dauguvą į dešinįjį Dauguvos krantą.

Vilniaus atsk. batalionas, artėdamas Kaukonių link, kairėje prie Romaniškių susitiko su 2 pėst. pulko daliniais. Gretimai esantieji kuopų vadai pasikeitė turimomis žiniomis apie priešą ir tęsė puolimą Kaukonių link. Rugpiūčio 30 d. apie 14 val. Vilniaus atsk. batalionas užėmė Kaukonis. Batalionas buvo gerokai išvargęs, nes nakties metu vykdė puolimą ir prašvitus intensyviai spaudė priešą, todėl karn. K. Škirpa norėjo batalionui duoti šiek tiek pailsėti. Tačiau vos tik buvo užimti Kaukonys, atvyko I brigados vadas karn. K. Ladiga, įsakė tuojau staigiu puolimu užimti tiltus per Dauguvą (medinį tiltą Gryvoje ir geležinį tiltą) 2-3 km atstu vienas nuo kito, kol dar bolševikai nesuorganizavo stipresnės tiltų gynybos, su tikslu nakties metu perkelti daugiau jėgų per upę ir užimti Daugpilį.

Reikia manyti, kad karn. Ladiga dar nebuvo gavęs vyr. karo vado įsakymo „neiti per upę“, arba rizikavo užimti Daugpilį savo atsakomybe.

Poilsio teko atsisakyti. Uždavinį vykdyti kuopoms buvo įsakyta:

a. Mokomajai kuopai — užimti Gryvą ir medinį tiltą per upę.

b. 2 kuopai — skubiai pasukti geležinkelio tilto link ir jį užimti.

c. 3 kuopai su grenadierių komanda pasilikti rezerve Kaukonyse.

d. Artilerijos būriui (karn. P. Dočkus) pasirinkti ugnies poziciją tokioje vietoje, kad, reikalui esant, galėtų remti abi puolančias kuopas.

e. Bataliono vadovietė — Kaukonyse.

Mokomoji kuopa puolė Gryvą. Tarp geležinkelio stoties gyvenviečių ir Gryvos buvo lanka, kuri galėjo būti priešo nekliudomai apšaudoma. Mokomoji kuopa greitai perbėgo pavojingą vietą ir įsiveržė į Gryvą. Makomajai kuopai puolant, bataliono vadas, norėdamas padrąsinti nuvargusius kareivius, laikinai paliko vadovietę ir kartu dalyvavo su puolančiaisiais. Šis vado elgesys buvo geru paskatu kuopai veržtis pirmyn. Gryvoje kuopa sutiko stiprų priešo gynimąsi iš mūrinių pastatų. Čia vyko smarki kova. Bataliono vadas stengėsi, kad greičiau suteiktų kuopai artilerijos paramą. Tačiau artilerijos būrio vado nerado, ir niekas nežinojo, kur jis yra. Kuopa, likusi be artilerijos paramos, buvo priversta pasitraukti iš Gryvos į Kaukonis. Besitraukiančią kuopą persekiojo bolševikai. Per šias kautynes kuopa neteko keleto užmuštų ir keliolikos sužeistų puskarininkių ir kareivių.

Pasitraukusi mokomoji kuopa buvo paskirta į bataliono rezervą ir apsistojo Kaukonyse. Ją pakeitė 3 kuopa, kuri kontratakavo priešą ir privertė jį pasitraukti į Gryvą.[179]

2 kuopa, vykdydama gautąjį uždavinį, pasuko į vakarus ir, priėjus prie plento Bajoriškių aliejaus gamyklą, čia susitiko su 2 pėst. pulko daliniais. Sužinjo, kad 2 pėst. pulko kuopa mėgino užimti geležinkelio tiltą, bet iš esančio prie tilto forto buvo sutikta stipria ugnimi, pasitraukė. Vilniaus atsk. bataliono kuopa nesiryžo pulti geležinio tilto, bet užėmė poziciją kalnagubryje prie Kaukonių ir įsitvirtino.

Priešo sunkioji ir lengvoji artilerija ypatingai stipriai apšaudė Kaukonių dv. ir plentą prie Bajoriškių.

Tuo metu, kai Vilniaus atsk. bataliono mokomoji kuopa puolė Gryvą, apie 17 val. į Kaukonių geležinkelio stotį atvyko lenkų legiono 1 pėst. pulko batalionas. Lenkai užėmė pozicijas slėnyje išilgai stoties ir geležinkelio linijos. Karn. K. Škirpai pasiteiravus pas lenkų bataliono vadą dėl jų įsiterpimo į jo bataliono barą, lenkų kapitonas atsakė, kad gavęs tokį savo rinktinės įsakymą. Pasikalbėjimas tuo ir pasibaigė.

Pavakare lenkų batalionas vykdė puolimą, norėdamas užimti Gryvą ir abu tiltus. Dvi kuopos buvo nukreiptos į Gryvą medinio tilto ir dvi — geležinio tilto kryptimis. Abi grupės patyrė stiprų pasipriešinimą ir tuoj pasitraukė į Kaukonių pozicijas. Bolševikai, uginimi atrėmę lenkų puolimą, perėjo į priešpuolį, tačiau prie geležinkelio linijos buvo bendrai lietuvių ir lenkų atremti ir priversti pasitraukti: vieni į Gryvą, kiti į seną fortą prie geležinio tilto.

Rugpiūčio 30 d. vakare, jau temstant, Vilniaus atsk. batalionas įsistiprino pozicijose:

3 kuopa ir grenadierių komanda kalnagūbryje prie Kaukonių dv.

2 kuopa — kairėje 3 kuopos, kalnagūbryje į vakarus nuo Kaukonių.

Mokomoji kuopa — bataliono rezerve Kaukonyse.

Kaimynai: iš dešinės 1 pėst. pulko III batalionas laikė užėmęs Kaukonių dv. rytinę dalį (dv. rūmai ir daržinė). Kairėje 2 pėst. pulkas.

Lenkai įsitvirtino pozicijose prie geležinkelio nuo Kaukonių stoties iki plento.

Tarp lenkų ir bolševikų vykęs artilerijos, kulkosvaidžių ir šautuvų šaudymas nakties metu trumpam laikui buvo aprimęs.

Rugpiūčio 30 d. kautynėms pasibaigus, I brigada užėmė ir įsitvirtino riboje: 1 pėst. pulkas — abipus vieškelio nuo Laukesos į Liginiškių dv., Paškeniškių riboje, kairiuoju sparnu laikė Kaukonių dv. rytinę dalį.

Vilniaus atsk. batalionas laikė anksčiau minėtą liniją.

Ukmergės atsk. batalionas — Laukesos dv.

I brigados vadovietė — Birkinėliuose.

Lenkų legionų 1 ir 6 pėst. pulkai užlindo lietuviams į priekį, vildamiesi pereiti Dauguvą ir užimti Daugpilį. Puolimui nepasisekus, užėmė pozicijas priekyje mūsų, riboje: Kruopiškiai -

Polocka - Smilginiškiai - Kaukonių geležinkelio stotis ir pagal geležinkelį iki Zarasų - Daugpilio plento. Kai kurios lenkų pozicijos buvo per 100-300 m nuo mūsų pozicijų.

Bolševikams pavyko sudaryti prietilčių gynybą riboje: Judauka - Liginiškiai - Gryva ir senasis fortas prie geležinkelio tilto.

Mūsų ir lenkų pozicijos buvo aukštesnėse vietose, rusų bolševikų — slėnyje, juos dengė daugybė gyvenviečių. Jų gynybą stipriai rėmė sunkioji ir lengvoji artilerija. Į šiaurę nuo Daugpilio rusai buvo iškėlę aerostatą sekti mūsų ir lenkų frontą ir jame išsidėstymą. (Žr. schemą Nr. 37).

II brigados veiksmai. Rugpiūčio 30 d. II brigados vadas įsakė Marijampolės ir Panevėžio atsk. batalionams gintis Dauguvos krantuose nuo Osinaukos iki Kazimieriškių dv. imtinai, o taip pat sekti, kad priešas nepersikeltų per upę.

2 pėst. pulkas iš Sventes dv. turėjo pulti Kryžovką, Dauguvos geležinkelio tilto kryptimi.

2 pėst. pulkas puolimą pradėjo rugpiūčio 30 d. anksti rytą, pagrindinį smūgį kreipdamas į Romaniškius. Dešinįjį sparną saugojo raitieji žvalgai. Auštant priešas buvo sutiktas prie Litovskaja ir Kryžovka sodybų, bet greitai pasitraukė Daugpilio link. Užėmus Kryžovką, pulko vadas davė batalionų vadams uždavinius:

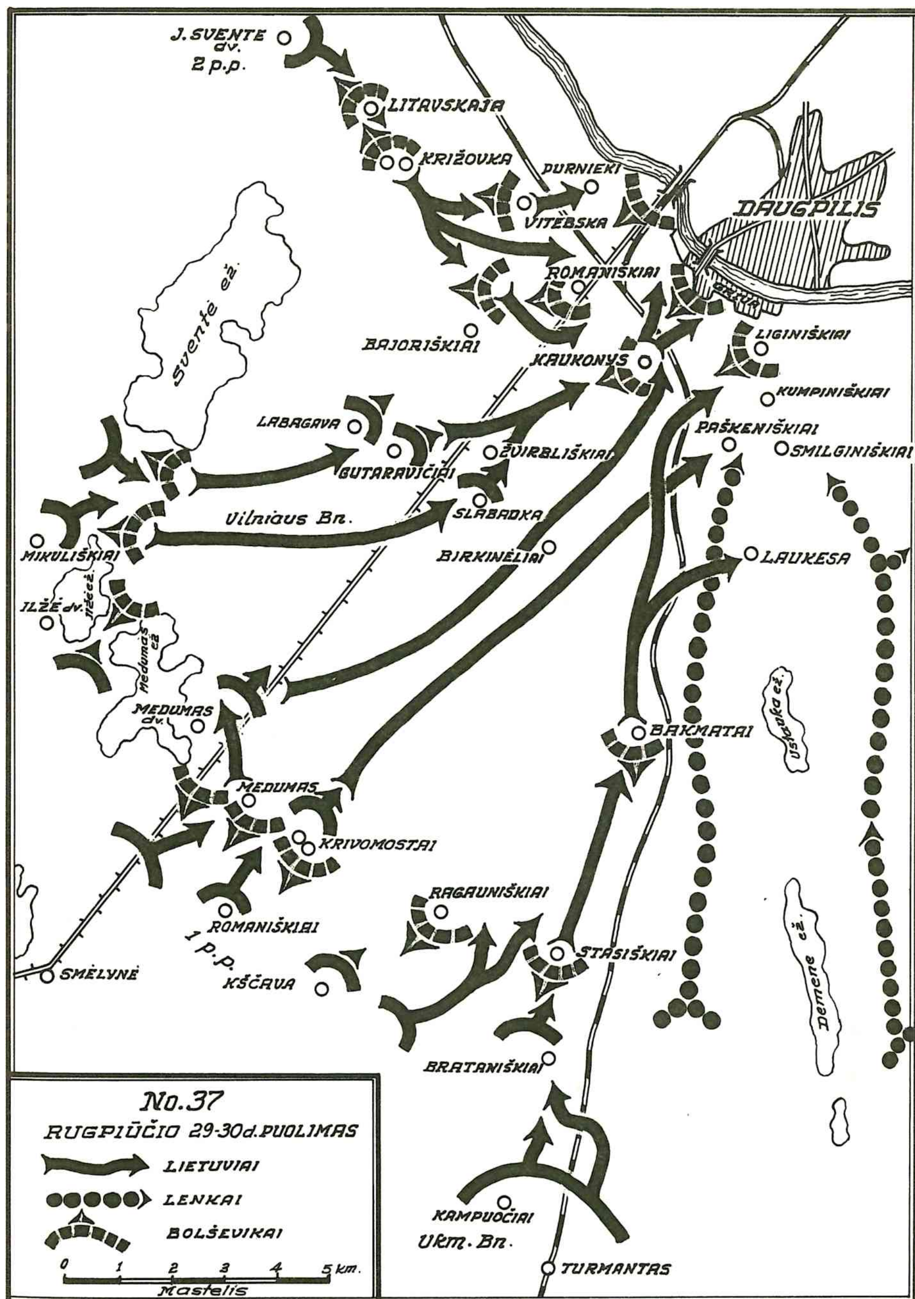
III batalionui teko pulti iš Kryžovkos į plento kryžkelę su vieškeliu, einančiu į Kaukonis.

II batalionas puolė iš kairės III bataliono, pagal Rokiškio - Kaukonių geležinkelį.

I batalionas puolė Purniekį.

Pulkui vykdant puolamąjį žygį, vieškeliu iš Sventes dv. atvyko vyriausias karo vadas gen. St. Žukauskas su keleta raitų žvalgų. Trumpai pasikalbėjęs su pulko vadu, prajojo pro priekyje žygiuojančią saugą ir nujojo Kaukonių link, į I brigados veiksmų rajoną. Jis trumpą laiką žvalgė Daugpilį ir apylinkes, o grįžęs įsakęs „neiti per upę".

Pulkas prie Bajoriškių, Romaniškių, Vitebskos gyvenviečių priėjo be kliūčių, tačiau tik pradėjus leistis į Dauguvos slėnį, bolševikai pasitiko stipria šautuvų, kulkosvaidžių bei artilerijos ugnimi. Pirmiausia buvo užimta Vitebska ir jos apylinkės gyvenvietės, ir čia prie geležinkelio II batalionas užėmė poziciją. I batalionas užėmė Purnieki vietovę ir įsitvirtino. III batalionas užėmė

J. SVENTE dv.
2 p.p.
LITAVSKAJA
KRIŽOVKA
PURNIEKI
VITEBSKA
DAUGPILIS
ROMANIŠKIAI
BAJORIŠKIAI
KAUKONYS
LIGINIŠKIAI
KUMPINIŠKIAI
Svente ež.
LABAGAVA
BUTARAVIČIAI
ŽVIRBLIŠKIAI
PAŠKENIŠKIAI
SMILGINIŠKIAI
SLABADKA
Vilniaus Bn.
MIKULIŠKIAI
BIRKINĖLIAI
LAUKESA
ILŽĖ dv.
Medumas ež.
MEDUMAS dv.
Uskauka ež.
BAKMATAI
MEDUMAS
KRIVOMOSTAI
RAGAUNIŠKIAI
ROMANIŠKIAI
1 p.p.
SMĖLYNĖ
KŠČAVA
STASIŠKIAI
Demene ež.
BRATANIŠKIAI
No. 37
RUGPIŪČIO 29-30 d. PUOLIMAS
LIETUVIAI
LENKAI
BOLŠEVIKAI
0 1 2 3 4 5 km.
Mastelis
KAMPUOČIAI
Ukm. Bn.
TURMANTAS

pozicijas į vakarus nuo Vilniaus atsk. bataliono prie Kaukonių vieškelio - plento kryžkelės.[180]

Priešas laikėsi pozicijose: Liginiškiai - Gryva ir prie geležinkelio tilto, šiapus upės esančiame senajame forte. Saulei leidžiantis, šaudymas pamažu trumpam laikui aptilo.

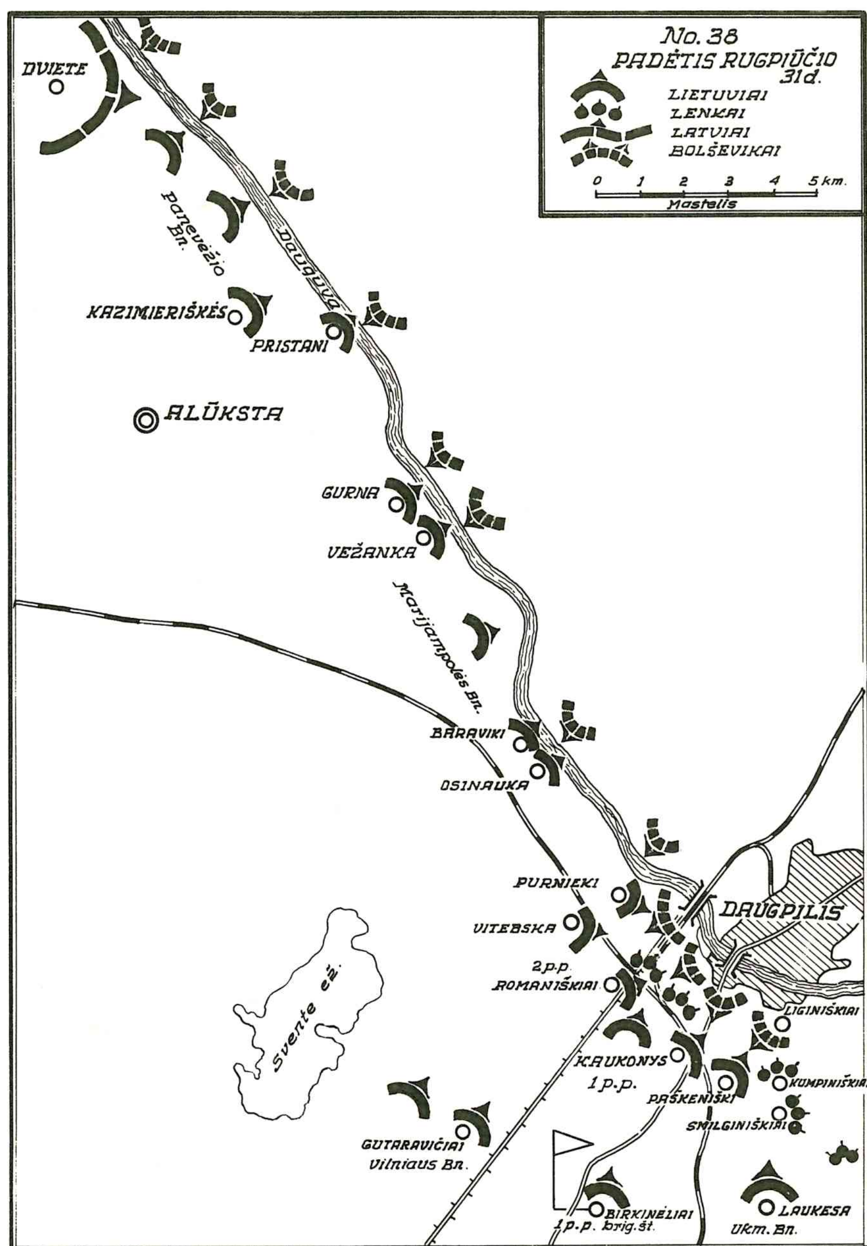
Vyriausiaujam karo vadui įsakius, rugpiūčio 31 d. armijos rezerve esantis Joniškėlio atsk. batalionas buvo perkeltas į Senąjį Sventes dv. (šiauriniame Sventes ež. krante). Kadangi kairiajame fronto bare buvo ramu, priekyje turėjo patikimą natūralią gamtos kliūtį — Dauguvos upę, tai Marijampolės atsk. batalionui įsakė pakeisti Panevėžio atsk. batalioną. Tokiu būdu Marijampolės atsk. batalionas, be savo baro, dar užėmė saugoti ir Panevėžio atsk. bataliono barą. Panevėžio atsk. batalionas apsistojo Eglainės geležinkelio stoties apylinkėje rezerve. (Žr. schemą Nr. 38)

Rugpiūčio 31 d. žymesnių pasikeitimų neįvyko. 1 pėst. pulkas ir Ukmergės atsk. batalionas stovėjo užimtose pozicijose. Vilniaus atsk. batalionas liko stovėti Kaukonių pozicijose, tik mokomąją kuopą bataliono vadas perkėlė į ramesnę vietą Veca Kurcna (prie plytinės, 2-3 km į pietų vakarus nuo Kaukonių) poilsiui.

2 pėst. pulko I batalioną (2 ir 3 kuopas) pulko vadas perkėlė iš Purniekių vietovės į pozicijas Bajoriškiuose abipus vieškelio ir pagal Zarasų - Daugpilio plentą. Ištisą dieną buvo tvirtinamos pozicijos. Vyko šaudymas lengvais ir sunkiais ginklais. Šaudė priekyje mūsų įsitvirtinę lenkai ir bolševikai. Nuo priešo ugnies kentėjo ir mūsų daliniai, nes mūsų pozicijos buvo arti lenkų. Priešo artilerija ypatingai stipriai šaudė vieškelį į Laukesos dv. apylinkę ir Zarasų - Daugpilio plentą.

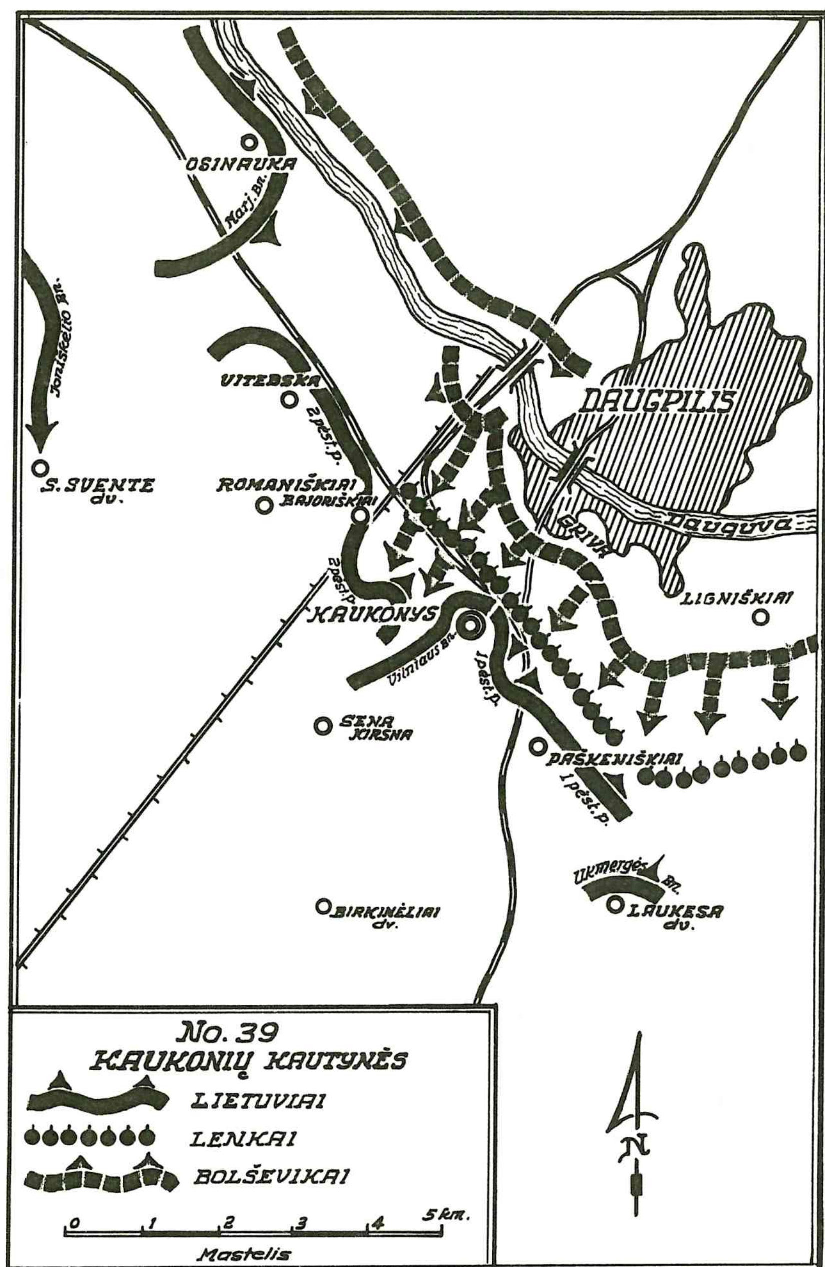
Kaukonių (Kalkūnų) kautynės. Bolševikai naktį rugsėjo 1 d. į prietiltį Dauguvos krante Daugpilio gynybai sutelkė daugiau jėgų. Tuo metu surinktomis žiniomis esą buvo atkeltos dvi brigados, kurios sustiprino čia 12-15 km ruože buvusią bolševikų diviziją.

Nuo pat ryto iki vidudienio visame fronte buvo ramu. Vidudienį bolševikų artilerija pradėjo šaudyti, ir jos ugnis nuolat stiprėjo ir ardė kaip mūsų, taip ir lenkų pozicijas. Pradžioje šaudė kiek tik galėjo pasiekti į visų ginklų rūšių pozicijas. Pavakare sutelkė ugnį į siaurą mūsų ir lenkų pėstininkų pozicijų ruožą:

No. 38
PADĖTIS RUGPIŪČIO 31d.
LIETUVIAI
LENKAI
LATVIAI
BOLŠEVIKAI
0 1 2 3 4 5 km.
Mastelis
DVIETE
Panevėžio Bn.
Dauguva
KAZIMIERIŠKĖS
PRISTANI
ALŪKSTA
GURNA
VEŽANKA
Marijampolės Bn.
BARAVIKI
OSINAUKA
PURNIEKI
DAUGPILIS
VITEBSKA
2 p.p.
ROMANIŠKIAI
Svente ež.
LIGINIŠKIAI
KAUKONYS
1 p.p.
PAŠKENIŠKI
KUMPINIŠKIAI
SMILGINIŠKIAI
GUTARAVIČIAI
Vilniaus Bn.
BIRKINĖLIAI
1 p.p. brig. št.
LAUKESA
Ukm. Bn.

abipus Laukesos upelio, abipus Kaukonių gelžinkelio stoties bei dvaro ir į geležinkelį prie Zarasų - Daugpilio plento. Po šitokio artilerijos parengimo pavakare bolševikai stipriomis jėgomis atakavo lenkų pozicijų ruožą nuo Judaukos iki Zarasų - Daugpilio plento, ištisai pagal visą prietiltį. Ataką vedė iš Judaukos, Liginiškių, Gryvos ir senojo forto prie geležinkelio tilto. Mūsų ir lenkų artilerija ir lengvieji ginklai intensyviai šaudė į puolantį priešą. Dešiniajame bare lenkai savo pozicijas, priekyje 1 pėst. pulko, išlaikė ir atrėmė bolševikų ataką. Tačiau kairėje, Kaukonių dv. ir Kaukonių geležinkelio stoties bare iki Zarasų - Daugpilio plento, lenkai buvo priversti pasitraukti. Jiems pasitraukus, bolševikų masė perėjo geležinkelio liniją, kur buvo lenkų pozicijos, pasijuto drąsiau, ėjo rėkaudami ir keikdamiesi, nesudarydami jokios rikiuotės. Saulei leidžiantis, priartėjo prie Kaukonių dv., kur buvo 1 pėst. pulko kairysis sparnas, Vilniaus atsk. bataliono 3 kuopos ir grenadierių komandos pozicijos. Bolševikų masė įlindo į trikampį tarp 2 pėst. pulko I ir III bataliono pozicijų ir plento.

Mūsiškiai savo pozicijose laikėsi ramiai, nesirodė ir nešaudė, todėl bolševikai nesitikėjo čia pasipriešinimo. Artilerija nutilo ir priekinės bolševikų eilės priartėjo prie mūsų pozicijų 50-100 žingsnių. Tada mūsiškiai nelauktai paleido kryžminę kulkosvaidžių ir šautuvų ugnį. Netikėtai užklupti, bolševikai apkvaito: vieni krito, kiti stovėjo ir dairėsi aplinkui. Šaudė neilgiau kelių minučių. Paskui mūsiškiai staiga pakilo ir kontratakavo priešą. Bolševikų masė pasileido bėgti. Priešpuolyje dalyvavo Vilniaus atsk. bataliono 3 kuopa ir grenadierių komanda, karn. V. Bagdanavičiaus vadovaujama, 2 pėst. pulko III batalionas, karn. A. Butkūno vadovaujamas ir 2-3 būriai I bataliono. Karn. V. Bagdanavičius išvijo bolševikus iš Kaukonių geležinkelio stoties ir iš prie stoties esančių gyvenviečių. 2 pėst. pulko daliniai persiskyrė — vieni vijosi bėgančius bolševikus Gryvos link, kiti geležinio tilto link. Karn. E. Noreika buvo priėjęs visai arti geležinio tilto. Senajame forte prie tilto bolševikų nebuvo matyti. Jie panikos apimti bėgo už Dauguvos. Temstant kuopos pasitraukė į savo laikytas pozicijas. Jos praeidamos matė daugybę nukautų bolševikų karių. 2 pėst. pulko 8 ir 9 kuopos, bataliono vadui įsakius, pasiliko prie geležinkelio lenkų laikytose pozicijose. 7 kuopa grįžo į savo turėtą poziciją. Priešpuolio metu didele energija ir sumanumu pasireiškė karininkai V. Bagdanavičius, Vilniaus atsk.

OSINAUKA
Karj. Bn.
Joniškelio Bn.
VITEBSKA
2 pėst. p.
DAUGPILIS
S. SVENTE dv.
ROMANIŠKIAI
BAJORIŠKIAI
GRIVA
Dauguva
2 pėst. p.
KAUKONYS
Vilniaus Bn.
1 pėst. p.
LIGNIŠKIAI
SENA KIRSNA
PAŠKENIŠKIAI
1 pėst. p.
Ukmergės Bn.
BIRKINĖLIAI dv.
LAUKESA dv.
No. 39
KAUKONIŲ KAUTYNĖS
LIETUVIAI
LENKAI
BOLŠEVIKAI
0
1
2
3
4
5 km.
Mastelis
N

bataliono 3 kuopos vadas ir 2 pėst. pulko 8 kuopos vadas E. Noreika, viršila Andrius Labutis ir skyrininkas Kazys Pališkis.

Naktis praėjo ramiai. Pasitraukę lenkų daliniai grįžo ir vėl užėmė laikytas pozicijas. Pasitraukdami lenkai buvo palikę savo pozicijose ginklų: kulkosvaidžių ir šautuvų. Bolševikai nesuskubo jų paimti. Visi rasti lenkų pozicijose ginklai buvo jiems grąžinti. Rugsėjo 2 d. 8 ir 9 kuopos grįžo į savo pozicijas.[181]

Lenkų karo istorikas S. J. Bortkiewicz pripažįsta, kad lietuviai pagelbėjo lenkams kovoti su bolševikais. Betgi nieko nepaminėjo, jog Vilniaus atsk. batalionas ir 2 pėst. pulkas grąžino visus kulkosvaidžius ir šautuvus, kuriuos jie, atsitraukdami nuo bolševikų, buvo pametę.[182]

Čia buvo paskutinės stambesnės kautynės su bolševikais. Frontas tapo pozicinis, sustingo vietoje (žr. schemą Nr. 39).

Zarasų operacijai pasibaigus, II brigada per paskutines su bolševikais kautynes nuo rugpiūčio 25 d. iki rugsėjo 6 d. turėjo tokių nuostolių: žuvo 2 karininkai ir 17 kareivių, sužeisti 5 karininkai ir 101 kareivis, be žinios dingo 18 kareivių.

Bolševikų nelaisvėn buvo paimta: 9 karininkai ir 505 kareiviai; karo grobio — 3 kulkosvaidžiai, 1 bombosvaidis, 14 arklių, 1 lauko virtuvė, daug šautuvų, šaudmenų ir telefono laidų.

Tuo metu nuostolių I brigadoje nepavyko nustatyti, išskyrus 1 pėst. pulko, kurio per kautynes nuo rugpiūčio 24 d. žuvo 1 karininkas, 11 kareivių (ir vienas kareivis mirė nuo žaizdų), 9 kareiviai dingo be žinios. Nemažai turėjo nuostolių Vilniaus atsk. batalionas. Mažiau nukentėjo Ukmergės atsk. batalionas.

Prie Dauguvos krantų. Po pavykusios Zarasų operacijos, mūsų kariuomenė priartėjo prie Daugvos, kuri buvo natūrali gamtos kliūtis priešui, todėl nebuvo reikalo pirmose eilėse laikyti daug kariuomenės. Galima buvo sekti priešą ir gintis mažesne jėga. Dėl to vyriausias karo vadas rugsėjo pradžioje įsakė eilės tvarka duoti poilsio kariuomenės dalims. Brigadų vadai keitė dalis fronte beveik kas dvi savaites.

Vilniaus atsk. batalionas rugsėjo 11 d. buvo perkeltas į Kaišiadoris, nes ten grėsė lenkų pavojus. Lenkai tuo metu, kai mūsų kariuomenė buvo sutelkta fronte prieš bolševikus, ruošė sukilimą, Kaune kuris rugpiūčio 28 d. buvo susektas ir užgniaužtas.

Rugsėjo mėn. pabaigoje Latvijos kariuomenės vadovybė ruošėsi pulti bolševikus. Bolševikų kairiajame Dauguvos krante nebuvo, jie pasitraukė rugpiūčio pabaigoje. Bolševikai tvirtai lai-

Mjr. I. Musteikis, 3 pėst. pulko vadas, vėliau divizijos vadas

kėsi Vidžemėje, dešianiajame Dauguvos krante. Latvijos kariuomenės vadovybė suplanavo persikelti per Dauguvą, smogti į bolševikų užnugarį ir priversti juos trauktis. Persikėlimą ruošė prie Dunavos, kur Agluonos upelis įteka į Dauguvą.

Latviai buvo susitarę su lenkais, kad jie latviams pagelbės, puldami Gryvą. Mūsiškiai buvo prašyti tik akylai sekti bolševikų judėjimą ir nebeleisti jiems persikelti per Dauguvą, kad nesukliudytų planuojamos operacijos. Mūsiškiai patikino, jog latvių prašymas bus įvykdytas.

Operacija buvo pradėta rugsėjo 27 d. Vykdė ją vienas nepilnos sudėties pėstininkų pulkas be artilerijos paramos. Diena pasitaikė ūkanota, todėl latviai be didesnių kliūčių sėkmingai persikėlė per Dauguvą laiveliais ir plaustais. Persikėlę puolimą vykdė Dauguvos krantu. Puolimas vyko lėtai, nes neturėjo artilerijos kliūtims pašalinti, o galop puolimas sustojo ir persikėlusieji net buvo priversti trauktis atgal. Tada latviai kreipėsi į mūsų vadovybę, prašydami paramos. Latvius remti buvo pasiųstas karn. Pr. Uogintas su 2 baterija. Latviai gynėsi didvyriškai. Atvykus

mūsų baterijai ir parėmus gynėjus ugnimi, bolševikų spaudimas atslūgo, latviai pasitraukė į kairįjį Dauguvos krantą.

Tuo metu lenkai, šarvuočių pagalba, remiami sunkiosios ir lengvosios artilerijos, puolė Gryvą. Užėmė Liginiškių gyvenvietę, Gryvą ir senąjį fortą prie geležinkelio tilto. Bolševikai paskubomis pasitraukė į Daugpilį, išsprogdindami visus Dauguvos tiltus. Bolševikų pasitraukimas iš Daugpilio prietilčio ir tiltų išsprogdinimas reiškė, kad bolševikai bent artimiausiu laiku nebeplanuoja šiame ruože keltis į kairįjį Dauguvos krantą.

Vyriausias karo vadas Dauguvos fronte paliko: 3 pėst. pulką, Joniškėlio ir Ukmergės atsk. batalionus ir vieną bateriją. Visos kitos kariuomenės dalys pamažu buvo perkeltos į frontą prieš bermontininkus.

3 pėst. pulkas į Dauguvos frontą atvyko rugsėjo pabaigoje. Spalio 3 d. jis pakeitė Marijampolės atsk. batalioną ir užėmė barą nuo Osinaukos iki Kazimieriškių imtinai. Joniškėlio atsk. batalionas saugojo dešinįjį sparną. Ukmergės atsk. batalionas paliktas rezerve.

Fronte buvo ramu, įvykdavo tik artilerijos susišaudymas, kada mūsiškiai pastebėdavo bolševikų susitelkimą.

Žiemai atėjus, Dauguva užšalo, tapo lengvai pereinama. Tada sekimas buvo sustiprintas. Artilerijai remiant, bolševikai dažnai pereidavo upę žvalgymo tikslais. Žvalgomosios bolševikų rinktinės būdavo tuojau išblaškomos. Mūsiškiai taipogi žvalgydavo, pereidavo upę, puldavo bolševikus ir paimdavo belaisvių.

Latvijos vyriausybė, susitarusi su lenkais, 1920 m. sausio 3 d. lenkų gen. Śmigły-Rydz vadovaujant, puolė Daugpilį. Tuo metu latviai puolė Vidžemėje bolševikus ir privertė trauktis. Suderinta latvių ir lenkų operacija pavyko, ir sausio pabaigoje buvo iš bolševikų išlaisvinta visa Latgalija.

Bolševikams pasitraukus, mūsų kariuomenė nebeteko sąlyčio su jais. Tapo ramu, nesigirdėjo patrankų dundėjimo. 1920 m. liepos 12 d. Maskvoje buvo pasirašyta Lietuvos - Sovietų Rusijos taikos sutartis.

IX

KARIUOMENĖS TARNYBOS

Tiekimas ir transportas. Pradžioje kariuomenę visais reikmenimis aprūpindavo Krašto apsaugos ministerijos Tiekimo skyrius, kurio viršininku 1919 m. pradžioje buvo karo vald. Vladas Grudzinskas. Vėliau, kariuomenei augant, teko steigti atskiras specialias žinybas. 1919 m. sausio 27 d. buvo įsteigta artilerijos dalis, kuri turėjo aprūpinti kariuomenę ginklais ir šaudmenimis.[183]

Intendantūrai teliko aprūpinti mūsų kariuomenę maistu, apranga, šarvuote, arkliais, pašaru, vežimais, pakinktais, balnais ir kitokiomis reikmenimis. Vietos pramonė buvo nežymi ir labai nukentėjo nuo karo, kraštas ilgo karo buvo nuskurdintas, tai kariuomenės aprūpinimas sudarė didelių sunkumų.

1919 m. balandžio 12 d. buvo įsteigta Tiekimo ir maitinimo ministerija. Ministru buvo inž. St. Kairys, reikalų vedėju J. Glemža. Su šia ministerija kariuomenės intendantūra, vadovaujama karo vald. J. Grigaičio, glaudžiai bendradarbiavo.

Tiekimo ir maitinimo ministerija savo valdžioje apskrityse ir kai kuriuose apskričių miestuose turėjo suėmimo komitetus. Suėmimo komitetai rekvizicijomis imdavo iš gyventojų maistą, pašarą, vežimus, pakinktus, arklius ir juos perduodavo intendantūros sandėliams. Suėmimo komitetai betarpiškai išduodavo maistą ir pašarą kariuomenės dalims.

Kariuomenės (tuo laiku buvo vadinama armija) intendantūros vadovybė ir centriniai sandėliai buvo Kaune. Karo veiksmams prasidėjus, sėkmingiau kariuomenės reikalavimus tenkinti buvo steigiami intendantūros karo sandėliai, iš kurių buvo aprūpinamos kariuomenės dalys. Pirmieji sandėliai buvo įsteigti 1919 m.: Kaišiadoryse Nr. 1 balandžio 26 d.; Alytuje Nr. 2 - kovo 18 d.; Kėdainiuose Nr. 3 — balandžio 1d.; Jonavoje Nr. 4 — gegužės 2 d.; Ukmergėje Nr. 5 — gegužės 8 d. Iš viso buvo įsteigta dešimt intendantūros sandėlių.[184]

Kariuomenės vartojamiems reikmenims remontuoti Kaune buvo įsteigtos Indendantūros centrinės dirbtuvės, kurios ilgainiui, jau taikos metu, išsivystė į stambią įmonę. Jos siuvo kariuomenei drabužius ir baltinius, gamino batus, balnus, pakinktus, šovinynus ir kitus reikmenis.

Kaune (Šančiuose) Intendantūra įrengė duonos kepyklą. Reikalui esant, duona kariuomenei buvo kepama ir apskričių miestuose ar miesteliuose. Kaune (Aleksote) Intendantūra turėjo nuosavą malūną.

Transporto reikalams Kaune (Šančiuose) buvo įsteigtas Transporto batalionas — 200 vežimų. Taikos metu, bene 1924 m. šis batalionas buvo išformuotas.

1919 m. spalio 1 d. vyriausybės nutarimu Tiekimo ir maitinimo ministerija buvo panaikinta. Ministerijos suėmimo komitetai su visu turtu ir tarnautojais, iš viso 26 įstaigos ir 346 tarnautojai perėjo Armijos intendantūros valdžion.[185] Suėmimo komitetai buvo visai likviduoti. Perėmus suėmimo komitetus, Intendantūra, drauge su perimtais iš suėmimo komitetų pareigūnais, 1919 m. pabaigoje turėjo apie 500 tarnautojų, neskaičiuojant transporto bataliono. Intendantūroje suėmimo reikalus tvarkė maisto dalies viršininkas karo vald. J. Glemža, kuris buvo ir Kariuomenės intendanto pavaduotoju.

Ilgainiui, gyvenimo ir ūkio sąlygoms gerėjant, buvo pradėta mažinti rekvizuojamų daiktų nomenklatūra; 1924 - 1925 m. buvo visai atsisakyta nuo rekvizicijų, pradėta viskas supirkinėti. Lygiagrečiai su rekvizicijų mažinimu, buvo mažinamas ir intendantūros tarnautojų skaičius; 1925 m. buvo likviduotos visos apskričių intendantūros.

1921 m. Armijos intendantūros vardas buvo pakeistas į Kariuomenės intendantūrą.

Kariuomenės aprūpinimas drabužiais ir avalyne sudarė daug sunkumų, nes aprangą reikėjo pirkti užsienyje. Pirmieji 10.000 komplektų drabužių ir avalynės buvo nupirkti Vokietijoje. Kariuomenės dalyse jie buvo gauti 1919 m. vasario pabaigoje. Šie drabužiai buvo specialiai pasiūti Vokietijoje pagal ginklų rūšis: su geltonais, baltais, raudonais ir juodais apsiuvais. Vieni jų buvo geresnės medžiagos ir dėvimi ilgiau, kiti prastesnės medžiagos ir greitai plyšo. Visai kariuomenei aprengti nupirktų iš Vokietijos drabužių nepakako.

1919 m. vasarą buvo nupirkta Anglijoje ir Prancūzijoje iš Amerikos kariuomenės sandėlių 30.000 komplektų drabužių ir avalynės; be to, konservuoto maisto, miltų ir kitų pramoninių prekių. Visas prekes nupirko komisija, kurioje dalyvavo ir Tiekimo skyriaus viršininkas karn. Koreiva. Nupirktoji apranga iš Amerikos kariuomenės sandėlių buvo tuojau pakrauta į vagonus ir rugsėjo mėn. geležinkeliu per Vokietiją atvežta į Kauną. Kariuomenės dalys naujus amerikoniškus rusvai žalsvos „khaki" spalvos darbužius gavo jau spalio mėn.

Visos kitos prekės laivais buvo atgabentos į Liepojos uostą, pakrautos į sandėlius ir paliktos juose. Šių prekių tuo laiku lietuviai negalėjo parsigabenti, nes bermontininkai kontroliavo Radviliškio - Mažeikių geležinkelio ruožą. Jos buvo pargabentos į Kauną, bermontininkus išvijus iš Lietuvos, 1919 m. pabaigoje ir 1920 m. pradžioje.[186]

Lauko virtuvės, gurguolės vežimai buvo perkami Vokietijoje, nes šie reikmenys geriausia tiko Lietuvos keliams. Perkami buvo partijomis. Viena partija buvo nupirkta 100 lauko virtuvių ir 200 gurguolės vežimų. Lauko virtuvės visos gautos tvarkoje, bet 2/3 gurguolės vežimų Aliantų komisija sulaikė Įsrutyje ir sunaikino, nes Versalio sutartis Vokietijai draudė išvežti į užsienį karo reikmenis.[187]

Nemaža sunkumų sudarė transportacija, t.y. maisto, šaudmenų, pašaro tiekimas frontui ir evakuacija. Auto priemonių mūsų kariuomenė 1919 m. pradžioje iš viso neturėjo. Pirmosios kroviniams gabenti mašinos įgytos tik 1919 m. pavasarį, bet jos buvo reikalingos remonto. Birželio - liepos mėn. nupirktos 6 kroviniams gabenti mašinos, kurios buvo panaudotos kovų pabaigoje su rusų bolševikais. Visus pervežimus, pristatymus daugiausia atlikdavo mūsų ūkininkai vežimais. Valstiečiai kantriai, be priekaištų šias pareigas atliko.

1919 m. pavasariui atėjus ir kovoms su bolševikais prasidėjus, kariuomenės vienetų judėjimas buvo didelis. Dėl pabiurusių kelių maisto, pašaro ir šaudmenų tiekimas buvo sunkus. Gyventojai, ypatingai tų vietovių, kurios buvo atvaduotos iš bolševikų, mūsų kariuomenei rodė vienodai didelį palankumą ir meilę, kaip pasiturį, taip ir vargšai. Iš savo išteklių kartais maitindavo kareivius, kai dalinių virtuvės pavėluodavo ar dėl kurių nors priežasčių visai negalėdavo atvežti maisto. Kariuomenės dalys gyventojų pastotes naudojo transporto reikalams.

Bolševikų kariuomenė savo stovėjimo vietose primėtydavo daug šovinių. Gyventojai juos surinkdavo ir neraginami atiduodavo saviesiems. Neretas atsitikimas, kad šovinių ištisas dėžes gyventojai pernešdavo net ir per frontą.

Karo su bolševikais metu tiekimas ir evakuacija vyko dviem pagrindiniais keliais: plentu Kaunas - Ukmergė - Utena - Zarasai ir geležinkeliu Kaunas - Kėdainiai - Radviliškis - Panevėžys - Obeliai.

Nuo bolševikų išlaisvintose srityse geležinkelius taisydavo Geležinkelių kuopa. Balandžio pabaigoje kuopa sutvarkė Kaišiadorių - Vievio ruožą; gegužės pradžioje sutvarkė Jonavos - Ukmergės siaurąjį geležinkelį. Geležinkelių kuopa daugiausia dirbo tvarkydama Panevėžio - Rokiškio - Obelių geležinkelio ruožą, kur turėjo atstatyti išsprogdintus tiltus. Šį ruožą pradėjo naudoti 1919 m. birželio 17 d., bet veikiai kuriam laikui teko nutraukti, kadangi turėjo persiūti apie 100 km geležinkelio bėgių iš Rusijos naudojamo platumo į europinio platumo bėgius. Paruoštus naudoti geležinkelius Geležinkelių kuopa perduodavo Susisiekimo ministerijai ir tuoj gaudavo tvarkyti kitą ruožą.[188]

Plentus ir vieškelius fronto ruože tvarkė pionieriai. Daug darbo jiems teko įdėti, statant ir taisant tiltus.

Pirmoji Lietuvos kariuomenės uniforma. Uniformos klausimas buvo pradėtas svarstyti dar Lietuvos kariuomenei tik pradėjus organizuotis, t.y. 1918 m. lapkričio mėn. Šiuo klausimu tuometinėje lietuviškoje spaudoje buvo daug rašoma apie drabužių spalvą, sukirpimą, ženklus. Pasiūlymų buvo daug, tačiau konkrečiai šiuo klausimu nieko nebuvo padaryta, nes nebuvo drabužiams medžiagos ir lėšų medžiagai pirkti.

Vilniuje 1918 m. gruodžio pabaigoje, įsteigus Vilniaus karo komendantūrą, iškilo būtinas reikalas lietuviams kariams turėti

aiškiai matomus išorinius ženklus, kad juos galima būtų išskirti iš civilinių gyventojų tarpo ir nuo lenkų karių, kurių staiga ir gana daug atsirado. Vilniaus karo komendantas įsakė visiems lietuviams kariams užsisiūti ant kairės rankovės tautinių spalvų raiščius. Tautinių spalvų raiščiai, su mažais pakeitimais, buvo dėvimi visos kariuomenės ilgesnį laiką. Vėliau Krašto apsaugos ministras įsakė vietoje raiščių ant kairės rankovės prisisiūti ir dėvėti tautinių spalvų trikampį, smaigaliu į viršų.

Kauno kepurininkai 1919 m. sausio pradžioje pasiuvo geltonos spalvos apvadais pirmąsias kariškas kepures, kurios buvo tuojau išdalintos kariuomenės dalims.

Vasario pabaigoje buvo nupirkti Vokietijoje pirmieji kariuomenei drabužiai. Uniformos klausimą teko paskubomis iš naujo persvarstyti. 1919 m. vasario 21 d. Krašto apsaugos ministras šiuo reikalu paskelbė įsakymą, kad laikinai nustatyta kariuomenei dėvėti pilkos spalvos vokiečių kariuomenės drabužiai; laipsniai bei tarnyboje užimamų vietų ženklai žymimi apikaklėje, ne ant antpečių; drabužių sukirpimas paliktas senas (vokiškas), nes nebuvo nei laiko, nei dirbtuvių juos persiuvinėti. Užsivilkus uniforminius drabužius, tautinių spalvų trikampiai savaime atkrito, o spalvotą trikampį dėvėjo tik tie kariai, kurie nešiojo nuosavus drabužius. Drabužių spalva ir ženklai su mažais pakeitimais išliko iki 1919 m. rudens, kol buvo gauti amerikoniški „khaki" spalvos drabužiai.

1919 m. spalio-lapkričio mėn. buvo įvesti laipsniai Lietuvos kariuomenėje. Kaip kad pirmiau užimamoji vieta, taip ir dabar, gavus amerikoniškus drabužius, laipsniai buvo žymimi apikaklėje.

Karo sanitarijos tarnyba. 1919 m. pavasarį karo veiksmams su bolševikais prasidėjus, karo sanitarijos tarnyboje buvo 16 gydytojų savanorių. Pirmieji savanoriai ir dalinai pirmųjų šaukimų naujokai, kariuomenėje stokojant gydytojų, buvo priimami jų sveikatos netikrinus. Tik priimamųjų į Karo mokyklą ir į Aviacijos karo mokyklą sveikata buvo tikrinama. Vėliau buvo įsakyta kariuomenės dalyse patikrinti visų karių sveikatą ir netinkamus sveikatos atžvilgiu iš kariuomenės atleisti.[189]

1919 m. gegužės 8 d. buvo paskelbta sanitarinio personalo iki 45 metų mobilizacija. Buvo mobilizuota 30 gydytojų.[190] Lietuviai gydytojai noriai laikinai talkininkavo kariuomenei, bet nėjo savanoriais tarnauti kariuomenėn, nes nebuvo reikiamų sąlygų

mediciniškai pagalbai teikti. Trūko sanitarinio turto: vaistų, instrumentų, tvarsliavos, transporto priemonių, patalpų, lovų, pačios organizacijos.

Karo sanitarijos tarnyba 1919 m. pradžioje pradėjo bendradarbiauti su naujai susikūrusia Lietuvos raudonojo kryžiaus draugija, kuri taip pat žengė pirmuosius žingsnius. Viena organizacija rėmė antrą ir sutartinai veikė. Raudonasis kryžius vasario 28 d. atidarė pirmąją ligoninę ir priėmė iš vokiečių lazareto 14 mūsų karių ligonių. Raudonojo kryžiaus ligoninės greitu laiku nepakako visiems sergantiems ir sužeistiems kariams gydyti. Kovo 25 d. gyd. Pr. Sližiui buvo pavesta įsteigti Karo ligoninę (Kilnojamoji ligoninė Nr. 1), kuri pradėjo veikti balandžio 12 d. Liepos mėn. persikėlė į Karmelitų patalpas Kaune, kurios buvo daug erdvesnės, bet labai apleistos.

Atvykę mobilizuoti gydytojai pradėjo kurti naujas įstaigas ir plėsti esamas. Karo veiksmam slenkant į rytus nuo Kauno, buvo suorganizuotos karo lauko ligoninės ir pasiųstos į pafrontės gyvenvietes. Tą pat darė ir Raudonasis kryžius. Birželio 17 d. Panevėžyje buvo įsteigta trečioji Raudonojo kryžiaus ligoninė, kuri gydė sužeistuosius ir sergančius karius. Birželio 30 d. į Uteną atvyko pirma lauko ligoninė ir tuoj pradėjo veikti. Liepos 12 d. į Kupiškį išvyko antroji lauko ligoninė. Rugsėjo 26 d. prie pirmos lauko ligoninės buvo įsteigtas priešakinis tvarstomasis būrys ir pasiųstas į frontą. Marijampolėje spalio mėn. įsteigta trečioji lauko ligoninė. Vėliau įsteigta ir ketvirtoji lauko ligoninė.

Naujai įsteigtoms ligoninėms sanitarinis turtas buvo pirktas, be to, daug buvo gauta iš Amerikos raudonojo kryžiaus per šios organizacijos atstovą plk. Ryan. Kai kurioms ligoninėms Amerikos raudonasis kryžius davė reikiamą kiekį pirmos rūšies baltinių. Visos lauko ligoninės buvo kilnojamos.

Sužeistųjų ir ligonių evakuacija iš fronto į ligonines 1919 m. pradžioje buvo vykdoma primityviškai, kaip ir visas valstybės to meto gyvenimas. Sanitariniam personalui gerų norų ir pastangų nestigo. Kariuomenės dalys, išvykdamos į frontą, gaudavo vieną, retai du vežimus, pritaikytus tik lengvai sužeistiems vežioti. Trūko sanitarijos puskarininkių ir sanitarų. Kariuomenės gydytojai kaip ligoninėse, taip ir dalyse, dirbo savo tiesioginį darbą ir drauge ruošė sanitarinį žemesnį personalą.

Daugiausia sergančius ir sužeistuosius iš karo lauko gabeno mūsų ūkininkų paprastais vežimais, šieno ar šiaudų prikrautais.

Gyd. V. Nagevičius, Sanitarijos v-kas, vėliau brig. generolas

Ligonio priežiūra buvo pavedama kareiviui sanitarui ar ūkininkui, liepiant pakelėje keisti vežimą, maitinti ligonį, o geležinkelio stotyje sužeistąjį atiduoti komendantui arba stoties viršininkui, kad evakuotų į Kauną ar į kito miesto ligoninę.

Lietuvos laisvės kovose savo įnašu dalyvavo visa tauta.[191]

Pirmosios sanitarinės auto mašinos buvo įgytos 1919 m. vasarą. Važinėjo tik gerais keliais, kurių mažai buvo, nes per I pasaulinį karą niekas kelių netaisė, todėl sanitarinės auto mašinos daugiausia buvo naudojamos plentu Kaunas - Ukmergė - Utena - Zarasai.

Pirmieji sanitariniai vagonai pradėjo važinėti 1919 m. birželio 28 d. Kauno - Radviliškio - Panevėžio ruožu, o vėliau į Kupiškį ir Obelius. Pradžioje buvo tik keturi sanitariniai vagonai, vėliau 1919 m. pabaigoje jau jų buvo 11.

Karo sanitarijos skyrius betarpiškai priklausė Krašto apsaugos ministrui. Gyd. Vladui Nagiui-Nagevičiui susirgus ir palikus Vilniuje, nuo 1918 m. gruodžio 24 d. karo sanitarijos skyrių

tvarkė gyd. Vladas Ingelevičius, kuris ir nustatė karo sanitarijos pagrindus. 1919 m. balandžio 4 d. karo sanitarijos skyriaus viršininku buvo paskirtas gyd. Pr. Vaiciuška. Pasveikusį ir iš Vilniaus sugrįžusį gyd. Vl. Nagių-Nagevičių liepos 12 d. vyriausias karo vadas paskyrė Lauko sanitarijos inspektoriumi. Gruodžio 1 d. gyd. Pr. Vaiciuška iš karo sanitarijos skyriaus viršininko pareigų buvo atleistas ir į jo vietą gruodžio 19 d. paskirtas gyd. Vl. Nagius-Nagevičius. Gyd. Vl. Ingelevičius liko sanitarijos skyriaus viršininko padėjėju.

Ypatingi valstybės apsaugos įstatai. Priėmus Lietuvos laikinąją konstituciją, vyriausybė gyventojų žiniai paskelbė, kad Lietuvoje veikia rusų civiliniai ir karo įstatymai, kurie neprieštarauja Laikinajai valstybės konstitucijai ir esamai santvarkai. Visi karo metu įvesti svetimų kariuomenių gyventojų suvaržymai savaime atkrito. Betgi Lietuvos priešai nerimo ir griebėsi ardomojo darbo krašto viduje. Jų veikla pasireikšdavo įvairiais būdais ir įvairiomis priemonėmis: leisdavo pramanytus gandus apie vyriausybę ir kariuomenę, kurstė gyventojus neklausyti vyriausybės įsakymų, pranašaudami greitą Lietuvos nepriklausomybės galą, kadangi esanti per maža valstybė ir neatsilaikysianti prieš žymiai didesnes valstybes, kaip Rusija ir Lenkija. Svetimų valstybių inspiracija ir lėšomis buvo rengiami ginkluoti sukilimai vyriausybei nuversti. Be to, krašte dėl karo padarinių atsirado daug plėšimų ir žmogžudysčių. Tokioms aplinkybėms esant, Lietuvos vyriausybė turėjo būti apdairi ir naudoti griežtas priemones valstybės organizacijai saugoti ir gyventojų saugumui patikrinti.

1919 m. vasario 7 d. vyriausybė priėmė laikinąjį įstatymą „Ypatingi Valstybės Apsaugos Įstatai". Oficialiai paskelbė vasario 15 d. (Laikinosios Vyr. Žin. Nr. 5).

Karo metu ar grėsiant šalyje suirutės pavojui, įvestieji valstybės apsaugos įstatai leido Aukščiausiam valstybės tarybos prezidiumui paskelbti karo būvį bet kurioje Lietuvos teritorijos dalyje, o vyriausiajam karo vadui — karo metu — tik karo veiksmų zonoje. Vietose, kur įvedamas karo būvis, Ypatingi valstybės apsaugos įstatai suteikia kariuomenės teismams bei karo komendantams daugiau teisių piliečius bausti ir jų veiksmų laisvę varžyti.[192]

Kariuomenės teismai. Lietuvos kariuomenėje buvo tokių pavadinimų teismai: Kariuomenės, Pulkų, o karo būvio metu, Karo lauko teismai.

Kariuomenės teismas buvo bendras visai kariuomenei. Jis įsteigtas 1919 m. liepos 7 d., kuris pradžioje buvo vadinamas Armijos tismu.

Kariuomenės teismas sprendė bylas:

1. Nesant karo būviui: a) visas karininkų bylas, b) kareivių, Krašto apsaugos ministerijos civilinių tarnautojų ir šaulių (pastarųjų tik už tarnybinius nusikaltimus) tas bylas, kurios nepriklausė pulko teismui ir c) bylas, kuriose buvo nusikaltimų prieš drausmę ir karo tarnybą karių drauge su civiliniais asmenimis.

2. Esant karo būviui: a) bylas, nurodytas 1 punkte, b) civilinių asmenų bylas už nusikaltimus, nurodytus valstybės apsaugos ir nepaprasto meto įstatuose ir c) bylas asmenų, dalyvaujančių priešvalstybinių organizacijų (sudarytų okupuotoje Lietuvoje ar kitose valstybėse) veikloje.

Kariuomenės teismo teisiamąjį posėdį sudarė: pirmininkas (teismo pirmininkas arba nuolatinis teismo narys) ir keturi laikinieji nariai. Karininkų bylose visi karininkai, o kareivių ir civilų asmenų — du karininkai ir du kareiviai.

Karuomenės teisme buvo leidžiama gynyba. Kariuomenės teismo sprendimai buvo galutini. Juos galėjo apskųsti per 14 dienų po sprendimo paskelbimo kasacine tvarka Vyriausiam tribunolui Kariuomenės teismo prokuroras, nuteistasis ir nukentėjęs. Prie Kariuomenės teismo buvo tardytojai.

Karo prokuratūra buvo viena prie Kariuomenės teismo, tvarkoma Kariuomenės prokuroro su trimis padėjėjais.[193]

Pulko teismai (oficialiai įvesti 1919 m. vasario 20 d.) buvo sudaromi prie kiekvienos atskiros dalies, turinčios ne mažiau 400-500 kareivių.

Pulko teismas sprendė bylas: kareivių, Krašto apsaugos ministerijos civilinių tarnautojų ne karininkų tarnybose, šaulių (pastarųjų tik už tarnybinius nusikaltimus), už tokius nusikalstamuosius darbus, už kuriuos baudžiamuosiuose įstatymuose nu-

matytos bausmės nesusijosios su teisių netekimu arba pavogto ar pasisavinto turto vertė siekė ne daugiau kaip 200 litų, arba jei dėl nepriežiūros ar apsileidimo padaryta valstybei ar privatiems asmenims nuostolių ne daugiau kaip 2.000 litų.

Pulko teismuose buvo leidžiama gynyba. Pulko teismo sprendimai galutini. Juos per 7 dienas nuo sprendimo paskelbimo kasacine tvarka galėjo skųsti Vyriausiam tribunolui dalies vadas, nuteistasis ir nukentėjęs.[194]

Karo lauko teismas buvo sudaromas tik vietose, kur buvo paskelbtas karo būvis ir tik kiekvienu konkrečiu atsitikimu teisti nusikaltėliams, kurių nusikaltimai visai aiškūs ir nereikalingi smulkesnio tardymo. Gynyba buvo neleidžiama. Sprendimai buvo galutini ir neskundžiami.

Sprendimai galėjo būti vykdomi tik juos patvirtinus teismą sudariusiam viršininkui.[195]

Svetimų valstybių karo misijos Lietuvoje. Atkuriant nepriklausomą Lietuvos valstybę, mūsų vyriausybė dažnai siųsdavo savo delegatus į vakarų Europos valstybes, kad gintų Lietuvos reikalus, prašytų iš tų valstybių paramos ir Lietuvos pripažinimo.

Svetimųjų valstybių misijų atstovai negreit pasirodė Lietuvoje. Pirmiausia atvyko Vakarų sąjunginių valstybių misijos informacijos reikalais, susipažinti vietoje su esamomis sąlygomis. Pastoviosios valstybių atstovybės įsikūrė tik vėliau.

Pirmutinė Lietuvon į Kauną 1919 m. kovo 15 d. atvyko Jungtinių Amerikos Valstybių maitinimo misija šios sudėties: pirmininkas majoras Ross, nariai kapitonai E. J. Jenkins ir Hollister ir New York Tribune laikraščio korespondentas E. Tobenkin.[196]

Misija buvo apgyvendinta Kaune, Metropolio viešbutyje. Šios misijos tikslas buvo ištirti naujai atsistatančių valstybių ekonominę padėtį ir teikti joms reikalingą pagalbą. Misija tuojau susitiko su vyriausybės atstovais, kurie supažindino misijos narius su ekonominiu krašto būviu, atliktais darbais ir ypač pabrėždami pokarinio gyvenimo nepriteklius. Misijos apsaugai prie Metropolio viešbučio buvo pastatyta Kauno komendantūros mokomos kuopos kareivių sargyba. Kovo 16-17 dienos praėjo ramiai, tik naktį į 17 d. kai kuriose vietose vokiečių kareiviai nuplėšė Amerikos vėliavas, iškeltas Amerikos atstovams pagerbti.

Pranas Eimutis

Kovo 18 d. apie 15 val. prie Metropolio viešbučio susirinko keliasdešimt vokiečių kareivių spartakininkų, kurie norėjo įsiveržti į viešbutį ir išžudyti Jungtinių Amerikos Valstybių maitinimo misijos narius. Kai staiga vienas vokietis metėsi į duris, sargybiniai sukryžiavo šautuvus. Vokietis šovė į sargybinį Praną Eimutį, kurį vietoje nukovė. Kiti vokiečių kareiviai sučiupo antrąjį sargybinį. Tuo pat metu atskubėjo sargybos viršininkas su kitais sargybiniais, kurie nebeleido įniršusiems vokiečiams įsiveržti į viešbutį. Netrukus prie viešbučio atvyko Kauno karo komendantūros mokomoji kuopa, kuri suėmė Pr. Eimučio žudiką ir išvaikė susirinkusius vokiečių kareivius. Žudikas buvo perduotas vokiečių karo vadovybei teisti ir bausti.

Kovo 21 d. Pranas Eimutis buvo iškilmingai palaidotas Kauno kapinėse.

1919 m. kovo 20 d. Kauno vokiečių Soldatenratas priėmė rezoliuciją ir pasmerkė vokiečių kareivių pasielgimą, aiškindamas, jog vokiečiai, kurie nužudė Eimutį, buvo girti.[197]

Jungtinių Amerikos Valstybių misija nesijautė Kaune saugi ir kovo 19 d. išvyko į Gardiną.

Vėliau atvyko Jungtinių Amerikos Valstybių karinės ir ekonominės komisijos narys plk. E. J. Dowley, kuris pasiliko Kaune.

Gegužės 13 d. atvyko karinė ir ekonominė komisija: pirmininkas plk. Warwick Greene, plk. E. J. Dowley (buvo atvykęs anksčiau), ltn. L. B. Aleksander, Robert Hale ir kiti. Ši komisija Kaune išbuvo ilgesnį laiką.

Robert Hale 1919 m. liepos 23 d. parašė raportą apie JAV misijos veiklą Pabaltijy ir apie tų valstybių padėtį (Report of the Mission to Finland, Estonia, Latvia and Lithuania on the Situation in the Baltic Provinces). R. Hale pranešimas, senatoriaus H. C. Lodge pasiūlymu, buvo išspausdintas JAV senato dokumentuose.

Savo raporte R. Hale apibūdino Lietuvos politinę padėtį nuo pat 1919 m. pradžios: Valstybės Tarybos sudėtį, M. Sleževičiaus kabinetą, kariuomenės skaičių, pažymėdamas, jog jau yra 6.000 karių savanorių, o pašauktųjų kareivių 4.000 ir pridurdamas, jog lietuviai išvijo bolševikus ir beveik visoje valstybės teritorijoje, išskyrus Vilniaus kraštą ir Gardiną, sudarė civilinę valdžią. Be kitko, raporte jis pabrėžė ir sunkią Lietuvos finansinę padėtį bei reikalą suteikti jai paskolą, apie 30 milijonų dolerių. Esą kraštas bus pajėgus skolas mokėti.

Savo raporto tvirtinimams paremti R. Hale panaudojo ir Jungtinių Amerikos Valstybių Pabaltijo kraštams pagalbos misijos — American Relief Administration's viršininko plk. J. C. Groome 1919 m. birželio 7 d. memorandumą, kuriam pritarė Liepojoje reziduoją santarvininkų misijų atstovai, jog šioms valstybėms būtinai ir skubiai rekalinga suteikti finansinę pagalbą.

R. Hale savo pranešime įvardijo Lietuvai ir kitoms Pabaltijo valstybėms suteiktą pagalbą, būtent: Lietuvai medicininių reikmenų 700.00 dolerių, aprangos drabužių 2.059.450 dol. ir maisto 1.660.250 dolerių sumai. Iš viso 4.419.700 dolerių vertės. (R. Hale, The Baltic Provinces, 66th Congress 1st Session, U. Senate Documents vol. 15 documents no 105, pls. 25-31. Washington 1919 m.).

Kovo 19 d. į Kauną atvyko prancūzų karinė misija, vadovaujama plk. Reboul, du kapitonai, vienas leitenantas ir keletas puskarininkių. Apsistojo Metropolio viešbutyje. Plk. Reboul uoliai lankė kariuomenės dalis ir karo mokyklą. Gegužės 8 d. vokiečių kareiviai kėsinosi pulti prancūzų karinę misiją. Prie Metropolio viešbučio buvo pasiųsta Kauno karo komendantūros mokomoji kuopa. Kuopai atvykus, vokiečių kareiviai nusiramino ir išsiskirstė.

Santarvės valstybių susitarimu 1919 m. birželio 12 d. Pabaltijo valstybėms buvo sudaryta bendra karinė misija, vadovaujama britų gen. P. Gough. Jis buvo įpareigotas įsteigti šios misijos skyrius visose Pabaltijo valstybėse, o sau rezidavimo vietą laisvai pasirinkti.

Pagal slaptą instrukciją karinės misijos uždavinys Pabaltijo valstybėse buvo stebėti karinę padėtį ir pranešinėti, kokią pagalbą reikia šioms valstybėms suteikti, kad galėtų apsiginti nuo bolševikų. Taip pat misija buvo įpareigota stebėti ir vokiečių veiksmus bei pačių vokiečių įtaką Pabaltijyje. Gen. P. Gough misijos uždavinys buvo taip pat teikti Pabaltijo valstybių vyriausybėms nurodymų karinės organizacijos reikalu bei kariuomenės tinkamu parengimu ir apginklavimu.

Gen. P. Gough instrukcijose ypač buvo atkreiptas dėmesys į Lietuvą ir Latviją, kad jose būtų pašalinta vokiečių įtaka: kai tik vokiečių kariuomenę galės pakeisti šių valstybių organizuojama kariuomenė, tai tuojau reikia pasirūpinti vokiečių kariuomenės evakuacija.

Greta to, Santarvės valstybės Pabaltijo valstybėse turėjo dar *specialią diplomatinę misiją,* kuriai vadovauti 1919 m. gegužės 26 d. paskyrė britų plk. Tallents. Instrukcijose šiai diplomatinei misijai buvo įsakmiai pabrėžta rūpintis Pabaltijo valstybių politine padėtimi. Gi karinio pobūdžio klausimai, kaip aukščiau minėta, priklausė karinės misijos viršininkui gen. P. Gough. (66th Congress, 1st Sesson — U.S. Documents vol. 15, psl. 41-42, Washington, 1919).

1919 m. birželio mėn. Anglijos karinės misijos viršininku Lietuvoje buvo paskirtas plk. Ward, kuris parodė didelį Lietuvos reikalų supratimą, ypač lietuvių santykiuose su lenkais, teisingai nušviesdamas šiuos santykius Anglijos vyriausybei. Pavyzdžiui, plk. Ward, norėdamas pakelti Lietuvos gyventojų nuotaiką, rūpinosi, kad Anglijos vyriausybė pripažintų Lietuvą de facto, kas ir buvo padaryta 1919 m. rugsėjo 25 d.

Atvykusieji misijų atstovai, besikalbėdami su Lietuvos vyriausybės nariais, prižadėdavo pasirūpinti suteikti Lietuvai kaip moralę, taip ir materialinę paramą. Tačiau realiai daugiausiai parėmė Jungtinės Amerikos Valstybės. Jų Raudonojo kryžiaus atstovas plk. Ryan, kuris į Lietuvą atvyko vėliau, Lietuvai parūpino mediciniškų instrumentų, tvarstomos medžiagos, vaistų, maisto ir ligoninėms reikalingų baltinių.[198]

LIETUVOS TAIKOS SUTARTIS SU RUSIJA

Ratifikuota 1920.VIII.6. Įgijusi galios 1920.X.14. Įregistruota Tautų Sąjungoje 1921.III.8, Nr. 94. Paskelbta Vyr. Žin. 53 Nr., eil. 509 Nr.

Lietuva iš vienos šalies ir Rusija iš antrosios, būdamos tvirtai pasiryžusios teise ir teisingumu pagrįsti patvarius pamatus ateities savitarpio santykiams, kurie abiem valstybėm ir jų gyventojams suteiktų visą rimties ir gero kaimynų gyvenimo labą, nusprendė tam tikslui pradėti derybas ir paskyrė savo įgaliotinius:

Lietuvos Demokratinė Respublika —

Tomą Naruševičių,
Petrą Klimą,
Simoną Rozenbaumą,
Juozą Vailokaitį ir
Vytautą Račkauską

ir

Rusijos Federacinė Socialistinė Tarybų Respublika —

Adolfą Joffe, Abraomo sūnų,
Julijoną Marchlevskį, Leonido sūnų ir
Leonidą Obolevskį, Leonido sūnų.

Pažymėti įgaliotiniai, viens kitam pateikę savo įgaliojimus ir pripažinę juos esant sustatytus tinkama forma ir reikiama tvarka, sutarė dėl šių dalykų:

Straipsnis I

Remdamasi Rusijos Federacinės Socialistinės Tarybų Respublikos paskelbtąja visų tautų teise laisvai apsispręsti ligi joms visiškai atsiskiriant nuo valstybės, kurios sudėtyje jos yra, Rusija be atodairų pripažįsta Lietuvos valstybės savarankiškumą su visomis iš to pripažinimo einančiomis juridinėmis sėkmėmis ir gera valia visiems amžiams atsisako nuo visų Rusijos suvereniteto teisių, kurių yra turėjusi lietuvių tautos ir jos teritorijos atžvilgiu.

Kad Lietuva buvo kuomet priklaususi Rusijai, tas faktas neuždeda lietuvių tautai ir jos teritorijai jokių pareigų Rusijos link.

Straipsnis II

Valstybės siena tarp Lietuvos ir Rusijos eina:

Prasidėdama nuo tos vietos, kur Gorodniakos upė įteka į Bobro upę, tolumo 2 varstai į rytus nuo Čarnalaso kaimo Gorodniakos upe tarp Chmelnikų - Chmelevkos ir Levkų - Olšos kaimų; nuo ten sausuma į Veselavo kaimo pietų šoną; nuo ten bevardžiu Kamenos upės įtaku iki tos vietos, kur tasasis įteka į minėtąją Kamenos upę tolumo apie varstą nuo Veselavo kaimo. Toliau Kamenos upės tėkme aukštyn tolumo apie varstą; nuo ten sausuma maždaug valsčiaus valdybos link kaimo Nerastnaja ligi pat bevardžio Sidros upės įtako versmių; toliau tuo įtaku iki jo santako su Sidra tolumo apie vieną varstą nuo Siderkos kaimo; nuo ten Sidros (Siderkos, Sidriankos) tėkme tarp Šeštakų ir Siderkos kaimų, pro Sidros miestelį tarp Jurašių ir Ogorodnikų kaimų pro Benešių kaimą, pro Litvinkos kaimą tarp Zveranų ir Timanų, iki Lovčikų kaimo; nuo ten sausuma į Valkušių kaimo pietų šoną; nuo ten į Čupranovo kaimo šiaurės šoną; toliau į aukštumą, kurioj stovi trigonometrinis punktas (108,0) tolumu apie varstą į pietus nuo Navodielų kaimo; toliau į Tolčių sodybų šiaurės šoną tolumu maždaug varstas į šiaurę nuo jų; nuo ten į Dubavosios kaimo pietų šoną; toliau Induros upe, pro Lukšių kaimą, pro Induros miestelį pro Prokapavičių kaimą, pro Beliavo kaimą; toliau Lašos upe pro Babraunikų kaimą ir toliau šita upe iki jos santako su Svisločiu. Toliau Svisločies upe iki jos santakos su Nemunu; nuo ten Nemunu iki Beržūnos (Berezinos) upės žiočių, Beržūnos, Isločies ir Vološinkos upėmis, Volo-

žino miesto vakariniu šonu, Brilkų, Burlokų (Burmokų) ir Polikščiaučiznos kaimų šiaurės šonu; nuo ten į šiaurės rytus Mielašių ir Gintauščiznos (Menžikauščiznos) rytų šonu tolumo apie varstą nuo jo; toliau Suchonarovščiznos kaimo vakarų šonu tolumo apie varstą nuo jo. Nuo ten siena pasuka į šiaurės rytus į Berezovcų kaimo vakarų šoną tolumo apie vieną varstą; toliau į šiaurės rytus Vaskaičių kaimo vakarų šonu; nuo ten Lialkovščiznos kaimo vakarų šonu tolumo apie vieną varstą nuo jo; Nuo ten pasuka į šiaurę, į Kuliauščiznos kaimo vakarų šoną ir nuo ten į šiaurę tarp Drenių ir Žerlokų kaimų; nuo ten į šiaurės vakarus Garavinos kaimo rytų šonu ir Adamavičių kaimo vakarų šonu; toliau į Mislevičių kaimo rytų šoną; toliau Buchovščiznos kaimo rytų šonu į Molodečnos stotį, kurią perkerta taip, kad geležinkelio Vilniaus - Molodečnos - Lydos linija lieka Lietuvos teritorijoje, o geležinkelio Vileikos - Molodečnos-Minsko linija Rusijos teritorijoje; nuo ten Buchovkos upe iki jos santako su Uša; ta upe iki Ušos kaimo; nuo ten pasuka į šiaurės rytus ir eina sausuma Slobodkos, Dolgosios, Prentos kaimų vakarų šonu; nuo ten Naročies upe ir prie Čeremščicos kaimo tolumo apie varstą nuo jo pasuka į šiaurę ir eina Bliados ežero rytų šonu; tolumo apie varstą nuo jo eina į šiaurę per Miastros ežerą ir išėjusi iš šio ežero sausuma tarp Pikolčių kaimo iš vakarų šono ir Minčiakų kaimo iš rytų šono; toliau į šiaurę ir Voločako kaimo vakarų šonu apie varstą nuo jo; nuo ten į šiaurę per Medžiolo ežerą į Pšegrodno kaimo vakarų šoną tolumo apie vienas varstas nuo jo; nuo ten į Medžiolos upės versmes ir ta upele iki jos santako su Dysna; nuo ten siena eina sausuma į šiaurės rytus į Baravosios kaimo vakarų šoną tolumo maždaug varstas nuo jo; toliau į šiaurės rytus per Mykoliškių ežerą; toliau Niščiankos upe iki Oziraičių ežero paralėlės, į Repiščios vienasėdžio vakarų šoną, į Zamošės vakarų šoną, Žalvos ežerą, Žalvos upe per Drivetų ežerą į Ceno (Cno) ir Nespižos ežerą; toliau į šiaurę per Niedriavos ežerą ir nuo šio ežero Drujos upe ligi ji perkerta Kauno gubernijos sieną ir toliau į Dauguvos upę ties Šafranovo palivarku.

Pastebėjimas 1: Lietuvos siena su Lenkais ir Lietuvos siena su Latviais bus nustatytos susitarus su šiomis valstybėmis.

Pastebėjimas 2: Valstybės siena tarp abiejų susitariančių šalių turi gamtoje išvesti ir pasienio ženklus pastatyti tam tikra komisija iš lygaus abiejų šalių atstovų skaičiaus. Vesdama ir nu-

statydama sieną, minėta komisija vadovaujasi etnografijos ir ekonomijos ypatybėmis, laikydamąsi kiek galėdama gamtos teikiamosios sienos; gyvenamieji punktai, kiek tai galima, ištisi įeina vienos kurios valstybės sudėtin. Tais atvejais, kai siena vedama ežerais, upėmis ir perkasais, ji eina ežerų, upių ir perkasų viduriu, jei šia sutartimi nėra kitaip sulygta.

* * *

Sutartyje yra XIX straipsnių. Čia pateikiami tik du pagrindiniai.

Tekstas paimtas iš knygos *Lietuvos sutartys su svetimomis valstybėmis*. Eil. Nr. 7, psl. 30-34, Kaunas 1930.

III-JI DALIS

KOVOS SU BERMONTININKAIS

I

BERMONTININKŲ ATSIRADIMAS LIETUVOJE

Vokiečių ir baltųjų rusų kariniai daliniai Pabaltijyje. Jauna ir negausi Lietuvos kariuomenė nuo 1919 m. pradžios iki tų pat metų rugsėjo mėn. pabaigos atkakliai kariavo su bolševikais, kol atsirėmė į natūralią gamtos kliūtį, Dauguvos upę. Tuo metu šiaurės Lietuvoje ir Kurše, Latvijoje, susitelkė kitas Lietuvos ir Pabaltijo valstybių priešas, bermontininkai. Tai buvo rusų monarchistų ir vokiečių organizuoti savanorių daliniai iš rusų belaisvių ir vokiečių karių. Šitų dalinių karinė vadovybė nepripažino Pabaltijo valstybių, nes šiuos kraštus laikė neatskiriamomis Rusijos dalimis.

Kai Rusijos bolševikai perversmo būdu 1917 m. spalio 25 d. (seno stiliaus kalendorius) pagrobė valdžią, netrukus Rusijoje prasidėjo vadinamasis baltųjų sąjūdis, siekiantis nuversti bolševikų valdžią. Sąjūdžio vadovai daugiausia buvo carinės Rusijos generolai. Daugumas jų veikė Santarvininkų (Prancūzijos ir Anglijos) remiami, bet buvo ir tokių, kuriuos rėmė vokiečiai.

Lietuvoje ir Latvijoje (Kurše) veikiantį baltųjų rusų savanorių vadą, rusų carinės armijos pulkininką, P. Bermondtą-Avalovą rėmė vien vokiečiai.

1918 m. rugsėjo 9 d., kai Vokieitijos ir Sovietų Rusijos santykiai gerokai pairo, Vokietijos Rytų fronto vadovybė rusų baltiesiems karininkams pasiūlė Pskove steigti savanorių kariuomenę ir numatytai 50.000 armijai pažadėjo duoti ginklų, šaudme-

nų ir aprangos. Ligi rugsėjo pabaigos baltieji rusai karininkai suverbavo vos 3.500 savanorių, nors telkimo biurai buvo net Lietuvoje, Kaune, Gardine ir kitose vietose. Tatai buvo pradžia gen. Kellerio steigiamo savanorių korpo, kurį vėliau Pabaltijyje atsteigė plk. P. Bermondtas-Avalovas.[1]

Tuo pat metu Estijoje veikė Santarvininkų remiama vadinamoji Šiaurės Vakarų gen. N. Judeničiaus armija.

Rimčiausią jėgą P. Bermondto armijoje sudarė vokiečių kariuomenės dalys, palikusios Pabaltijyje I pasauliniam karui pasibaigus, kad sulaikytų bolševikų veržimąsi į Pabaltijį.

Liepojos apylinkėse 1919 m. pradžioje vokiečių kariuomenės buvo likę mažai, vos keli silpni batalionai. 1919 m. vasario pradžioje paskyrus gen. von der Goltzą šios kariuomenės vadu, pastarasis sugebėjo per trumpą laiką sutelkti žymias vokiečių karines jėgas (VI rezervo korpą). Vasario - gegužės mėn. gen Goltzas sėkmingai kariavo su rusų bolševikais ir kovo 5 d. užėmė Mažeikius, kovo 10 d. — Šiaulius, kovo 18 d. — Mintaują (Jelgavą), po sunkių kovų kovo 23 d. užėmė Bauską, o gegužės 22 d. — Rygą.

Vėliau, po nesėkmingų kovų su latviais ir estais liepos 3 d., Sąjungininkų misijai tarpininkaujant, buvo sudarytos paliaubos tarp latvių, estų ir vokiečių kariuomenių. Vokiečių kariuomenė privalėjo pasitraukti iš Rygos ir Liepojos.[2]

Goltzas, pasitraukęs iš Rygos, apsistojo Kurše, delsė evakuaciją ir armijos nepaleido. Kai į Mintaują, kur buvo gen. Goltzo štabas, atvyko P. Bermondtas, jie susitarę pradėjo veikti bendrai. Rusų kareivių tose dalyse buvo nedaug, tačiau politiniais sumetimais armijos vadu 1919 m. rugsėjo 21 d. oficialiai paliko P. Bermondtas. Nuo tada lietuviai juos ir pradėjo pravardžiuoti „bermontininkais". P. Bermondto armija techniškai buvo gerai aprūpinta, sudarė rimtą jėgą ir grėsė Pabaltijo kraštams.

Vokietijoje, I pasauliniam karui pasibaigus, buvo daug rusų belaisvių. Dalis jų grįžo į Rusiją, bet dalis, daugiausia karininkai, nenorėdami grįžti į bolševikinę Rusiją, pasiliko Vokietijoje, laukdami pasikeitimų Rusijoje. Be to, į Vokietiją prigužėjo daug rusų pabėgėlių, nuo bolševikų teroro besitraukiančių; daugiausia tai buvo aukšti carinės Rusijos valdininkai ir aristokratai. Į Vokietiją iš Ukrainos 1918 m. pabaigoje atvyko P. Bermondtas-Avalovas, kuris 1919 m. vasario 8 d. Salzwedelyje pradėjo orga-

nizuoti raitųjų kulkosvaidžių rinktinę.[3] Kitose Vokietijos vietose buvo steigiamos dar kelios rusų rinktinės;[4] vienos tokios rinktinės vadu buvo rusų žandarmerijos plk. Virgoličius, kuris 1919 m. vasarą atvyko į Jelgavą pas gen. R. Goltzą.

Karą pralaimėjusi Vokietija, sunkioms vidaus gyvenimo sąlygoms susidarius, palankiai vertino P. Bermondtą ir jo organizuojamą kariuomenę. Vokietija teikė jai paramą ir ginklus. Versalio taikos sutartis, pasirašyta 1919 m. birželio 28 d., užkrovė vokiečiams mokėti sunkią pralaimėto karo nuostolių naštą: atlyginti nukentėjusioms valstybėms padarytus karo nuostolius, atėmė kolonijas. Visa tai sudarė didelių ekonominių ir politinių rūpesčių, todėl Vokietijai parūpo laimėti Rusijos patogias sąlygas, kurios ateityje patikrintų ten vokiečių ekonominį pirmumą ir gerus politinius santykius.[5] Savo vertę turėjo ir kolonizaciniai rūpesčiai Pabaltijyje ir Rusijoje. Pabaltijo kolonizacijos akstiną sudarė Latvijos vokiečių baronai - dvarininkai, kurie dėl to buvo nusistatę atsisakyti vieno trečdalio savo žemių. Jau 1915 m. rugpiūčio 29 d. Latvijos vokiečiai dvarininkai, barono Manteuffelio vadovaujami, vienbalsiai pasisakė, jog sutinką vieną trečdalį savo žemių skirti vokiečių kolonizacijai; 1917 m. rugsėjo 3 d. Rygos miestas taip pat sutiko dalį savo žemių skirti kolonizacijai.[6]

Vėliau, 1918 m. gruodžio 28 d., Latvijos K. Ulmanio vyriausybė pasirašė susitarimą su Vokietijos generaliniu įgaliotiniu Pabaltijo kraštams A. Winnigu, pažadėdama susitarimo pirmu paragrafu Latvijos pilietybę visiems tiems kariams svetimšaliams, kurie ištarnaus kariuomenėje nemažiau, kaip keturias savaitės kovodami dėl Latvijos laisvės.

Taip pat gen. R. Goltzas, kviesdamas savanorius į savo dalinius Pabaltijin, viliojo juos ne tik savo ir Vokietijos valdžios mokamomis algomis, bet ir Latvijos iždo kasdieniniais keturių markių priedais. Be to, išvijus bolševikus iš Pabaltijo, jis žadėjo savo kariams patogias sąlygas įsikurti Pabaltijyje.[7]

Santarvininkai nepritarė P. Bermondto avantiūrai Pabaltijyje, kadangi Santarvininkų atstovai Vokietijoje verbavo savanorius karininkus ir kareivius ir vežė juos į Denikino, Kolčako ir Judeničiaus armijas kariauti su bolševikais.[8] Kol P. Bermondtas veikė Vokietijoje, jis buvo mažai žinomas, o jo veiklai kliūčių niekas nedarė, tačiau, kai tik jis persikėlė į Pabaltijį ir susirišo su gen. R. Goltzu, Santarvininkai tuojau jautriai reagavo, steng-

damiesi išardyti bendrą rusų - vokiečių santarvę. Jie nenorėjo, kad vokiečiai suartėtų su rusais, nes nepageidavo Vokietijos sustiprėjimo ir įsitvirtinimo Rusijoje.

Kadangi P. Bermondtas priklausė tai politinei grupei, kuri nepripažino Pabaltijo valstybių nepriklausomybių, o jas laikė Rusijos neatskiriama dalimi, tai šių valstybių vyriausybės kreipėsi į Santarvininkus, prašydamos paramos apsiginti nuo įsiveržėlių.

P. Bermondtas-Avalovas ir gen. R. von der Goltzas. 1919 m. birželio 12 d. P. Bermondtas drauge su savo štabu atvyko iš Vokietijos į Mintaują ir susitiko su gen. R. Goltzu.[9] Jų ryšiai buvo užmegzti daug anksčiau. P. Bertmontas atsivežė 300 rusų kareivių savanorių, bet jo užsimojimai buvo dideli, nes skelbė, jog organizuojąs rusų korpą kovai su bolševikais.

Kiek anksčiau, 1918 m. pabaigoje, kunigaikštis Lievenas kovai su bolševikais buvo suorganizavęs rusų savanorių 600 vyrų rinktinę. 1919 m. pradžioje Lieveno rinktinė, vokiečių remiama, dalyvavo kovose su bolševikais Latvijoje iki gegužės mėn. pabaigos, bet nesikišo į Latvijos vidaus reikalus. Pats Lievenas pripažino Latvijos valstybės nepriklausomybę ir smerkė rusų baltųjų vadų politiką, nepripažįstančią naujų pakraščių valstybių.[10] P. Bermondtas, radęs Liepojos apylinkėse Kurše minėtą rinktinę,[11] laukė daugiau savanorių iš Vokietijos atvykstančių, posėdžiavo su R. Goltzu ir planavo tolimesnę veiklą.

Liepos 26 d. į Kuršėnus atvyko plk. Virgoličiaus būrys ir paskelbė, kad čia organizuojąs II rusų savanorių korpą.[12] Tad Pabaltijyje susispietė trys nepageidaujamos jėgos: gen. Judeničiaus Estijoje, remiamos Santarvininkų, plk. P. Bermondto-Avalovo — Latvijoje ir plk. Virgoličiaus — Lietuvoje. Pavojingiausios buvo P. Bermondto ir Virgoličiaus dalys, visokeriopai vokiečių remiamos.

Plk. P. Bermondtas-Avalovas buvo tipingas carinės Rusijos kavalerijos karininkas, išdidus garbėtroška, surusėjęs vokietis. „Avalovas" buvusi jo motinos pavardė. Titulavosi „pulkininkas kunigaikštis P. Avalov-Bermondt". Dėl P. Bermondto-Avalovo kunigaikščio titulo yra daug versijų. Plk. A. Birontas ir prof. E. Anderson laiko Bermondtą svieto perėjūnu ir apsišaukėliu pulkininku.

N. Beržanskij savo straipsnyje teigia, kad P. Bermondtas I

pasaulinio karo metu buvęs tik kornetas (jaunesnysis leitenantas) 31 korpo vado gen. Misčenkos asmeninis adjutantas, bet vėliau kažkur dingęs ir vėl 1918 m. iškilęs Ukrainoje pulkininko laipsniu.[13]

Gi kunigaikštis Lievenas savo atsiminimuose apie Bermondtą-Avalovą pasakoja tokią istoriją: esą, jis Mintaujoje per savo vardines 1919 m. birželio 29 d. (senojo stiliaus) po išgertuvių pranešęs svečiams, kad jis iš motinos pusės turįs kunigaikščių Avalovų kraujo. Ta proga buvo vėl gerai išgerta, Goltzo pasiūlymu pakeltas tostas už kunigaikštį Avalovą, paskui smarkiai sušukta „ura!' Ir nuo to meto P. Bermondtas greta savo pavardės prijungė dar kunigaikščio Avalovo titulą. Anot kunigaikščio Lieveno, Bermondtas mėgęs teatrališkumą, tačiau, sprendžiant svarbius reikalus, neparodydavęs išmaningumo.[14]

1918 m. P. Bermondtas, vokiečių paskirtas, trumpą laiką buvo Rovno miesto, Ukrainoje, komendantu. Jau tuo metu parodė neapykantos ten esančiam lietuvių batalionui.[15] Tų pat metų pabaigoje, ukrainiečių vadui Petliurai užėmus Kijevą, Bermondtas buvo areštuotas, bet dėl vokiečių intervencijos paleistas. Kaip vokiečių šalininkui leido vykti į Salzwedelio stovyklą Vokietijoje. Bermondtas nepasižymėjo nei kariniais, nei politiniais gabumais, todėl pateko visiškon gen. R. Goltzo įtakon, kuris jį laikė dideliu vokiečių draugu.[16]

Gi kitas avantiūristas, plk. Virgoličius, carinės Rusijos žandarmerijos (politinės policijos tarnybos rūšis) karininkas. Jis buvo visai nežinoma asmenybė. Abejojama, kad tai būtų jo tikroji pavardė. Virgoličius savo daliniams bazę pasirinko Lietuvoje. Jis kivirčijosi su P. Bermondtu ir varžėsi dėl vadovybės. Atvykęs į Lietuvą, pradžioje klausė tik gen. R. Goltzo, o P. Bermondtui pakluso nenoriai ir tik vėliau.[17]

P. Bermondtas ir Virgoličius viešai skelbė, kad jie turį admirolo Kolčako paskyrimą vadovauti rusų karinėms pajėgoms Pabaltijyje, bet faktiškai veikė gen. R. Goltzo nurodymais. Jie planavo su vokiečių karių pagalba atstatyti senąją tvarką Rusijoje ir ją valdyti.

Grafas gen. Rudinger von der Goltzas buvo stipri, veržli ir kariškai pasižymėjusi asmenybė, 1918 m. balandžio mėn. su viena divizija (vėliau sustiprinta) išsikėlė Suomijoje ir talkino suomių gen. C. Mannerheimui išvaduoti Suomiją iš rusų bolševikų. Vokietijai kapituliavus, jis grįžo į Vokietiją, bet 1919 m. vasa-

rio mėn. vėl buvo pasiųstas į Pabaltijį bolševikų žygiavimui sulaikyti.

Už Vokietijos sienų Goltzas ketino sudaryti stiprią, reakcinę, vokiečių karininkų vadovaujamą kariuomenę, kad jos pagalba galėtų daryti įtakos Vokietijos vyriausybei. Šio tikslo vedinas Goltzas sudarė planą bendrai veikti su baltaisiais rusais. Jis tuos planus puoselėjo jau 1918 m., tačiau 1918 m. lapkričio 9 d. kilusi Vokietijoje revoliucija juos išardė. Jo planų ir sumanymų vėlesni trukdytojai buvo Latvijos vyriausybė, Santarvininkų misijos ir pati Berlyno vyriausybė. Savo numatytiems planams realizuoti jis buvo sukūręs VI rezervo korpą.[18]

Mintaujoje drauge su P. Bermondtu Goltzas planavo sukurti iš vokiečių ir rusų keleto korpų armiją ir su ja užimti frontą prie Dauguvos tarp lenkų ir latvių, kariauti su bolševikais puolant rytų kryptimi.[19]

Jis nemėgo Santarvininkų palaikomos K. Ulmanio vyriausybės, kuri vedė nepriklausomą Latvijos tautinę politiką. Gen. R. Goltzas reikalavo, kad latviai vykdytų pasižadėjimus, duotus vokiečių kariams pilietybės ir žemės reikalu, tačiau nedavė ginklų latvių kariuomenei, kaip kad buvo pažadėjęs, bet palaikė Liepojos provokiškos orientacijos politiką kunigą A. Needrą.

1919 m. balandžio 16 d. Landeswehro dalinys, vadovaujamas karininko barono Manteuffelio, įvykdė perversmą — nuvertė Latvijos K. Ulmanio vyriausybę. Jos vietoje buvo sudarytas kunigo A. Needros ministrų kabinetas, kuriame vokiečiai sudarė vieną trečdalį ministrų. Šios naujos provokiškos vyriausybės nepripažino nei latvių tautos taryba, nei latvių kariuomenė, nei visuomenės ar politinės latvių organizacijos, o taip pat ir Santarvininkų vyriausybės.

Santarvininkų intervencija. Plk. P. Bermondto karinių dalinių atsiradimas Pabaltijyje ir jų glaudus bendradarbiavimas su vokiečių VI rezervo korpo vadu gen. R. Goltzu šiems kraštams buvo didelis netikėtumas. Skaudžiausiai šis jų bendradarbiavimas palietė Lietuvą ir Latviją, mažiau Estiją. Apie plk. P. Bermondto veiklą Santarvininkai buvo informuojami Lietuvos ir Latvijos vyriausybių, be to, ir patys Santarvininkai surinkdavo patikimų žinių per savo karines misijas.

1919 m. birželio 1 d. Santarvininkų Aukščiausioji taryba pareikalavo, kad vokiečių kariuomenės VI rezervo korpas ligi

1919 m. rugpiūčio 20 d. išsikraustytų į Vokietiją. Bermondto ir Virgoličiaus dalims įsakyta vykti į Narvos frontą, Estijoje ir ten įsijungti gen. Judeničiaus armijon.

Gen. R. Goltzas, vokiečių kariuomenės vadas Pabaltijyje, pradžioje buvo pažadėjęs išsikraustyti iš šių kraštų. Betgi gavęs iš Vokietijos ginklų, karo medžiagų ir naujų dalinių, nutraukė evakuacijos reikalu pasitarimus su Santarvininkų misijos viršininku gen. Gough, pakaltinęs generolą įžeidus vokiečių karius.[20]

Vokiečiams pasitraukti iš Pabaltijo buvo nustatytas pirmas terminas iki rugpiūčio 20 d. jūros keliu, leidžiant paimti ginklų tik tiek, kiek Santarvininkų misijos pirmininkas gen. Gough leis. Bet vėliau terminas buvo prailgintas iki rugpiūčio 31 d.

Gen. R. Goltzas savo korpo evakuaciją delsė, susižinojo su Armee Oberkommando Nord ir Vokietijos vyriausybe Berlyne, kurią įtikino, kad Pabaltijys turįs svarbią reikšmę Vokietijos ateičiai ir saugumui, ypač kolonizacijos reikalui, dėl to jo kariuomenė turinti pasilikti vietoje. Vokietijos vyriausybė sutiko delsti evakuaciją, bet viešai tokių dalykų skelbti, dėl Santarvininkų griežto reikalavimo pasitraukti, negalėjo. Tuo pat metu reicho krašto apsaugos ministras G. Noske patikrino gen. R. Goltzą, kad kol jis būsiąs krašto apsaugos ministru, tol vokiečių kariuomenės evakuacija iš Pabaltijo krašto bus delsiama, nors Vokietijos reichstage nepriklausomųjų socialdemokratų vadas H. Haase labai griežtai kritikavo Vokietijos rytų politiką ir siūlė gen. R. Goltzą atšaukti iš pareigų.[21] Tada su Vokietijos vyriausybe buvo sutarta, kad gen. R. Goltzas pasiliks Pabaltijyje savo atsakomybe.

P. Bermondtas ir Virgoličius nepaklausė įsakymo ir atsisakė vykti į Narvos frontą, aiškindamiesi, jog jų dalys dar galutinai nėra suformuotos, turį dar gauti karo reikmenų iš Vokietijos. Taip buvo viešai aiškinamasi, tačiau iš tikrųjų plk. P. Bermondtas nenorėjo paklusti gen. N. Judeničiui, o norėjo, kad pastarasis paklustų jam. Į Narvos frontą išvyko tik kunig. Lieveno rinktinė, bet be savo technikos dalinių, kurie atsisakė vykti į frontą, o palikę, įsijungė P. Bermondto armijon.

Santarvininkų valstybių pripažinimas Pabaltijo valstybių de facto labai erzino rusus monarchistus, senosios nedalomos Rusijos šalininkus. Kadangi Santarvininkų teikiama gen. N. Judeničiui materialinė parama buvo nepakankama, o kareivių San-

tarvininkai visai nesiuntė, tai gen. R. Goltzo štabui buvo geriausia priežastis išvystyti rusų tarpe ir gen. N. Judeničiaus armijoje propagandą, kad rusai, gaudami Santarvininkų ribotą materialinę paramą, nenugalės bolševikų, nes jiems reikia dar ir kareivių, kurių gali duoti tik vokiečiai, dėl to ir gen. R. Goltzo dalyvavimas kovoje su bolševikais yra būtinas.[22] Varydamas tokią propagandą, Bermondtas surado šalininkų ir Judeničiaus armijoj.

Santarvės valstybių karinių misijų atstovai Pabaltijyje 1919 m. rugpiūčio 26 d. Rygoje sukvietė priešbolševikinio fronto sudarymo reikalu pasitarimą, kuriame dalyvavo: Santarvės valstybių atstovas gen. Marsh, Lietuvos atstovas plk. Ben-Jasevičius, Latvijos — gen. Simonson ir plk. Kalninš, Estijos — gen. J. Laidoneris, Lenkijos — kpt. Mysłowski, gen. Judeničiaus atstovas gen. Dessino ir bermontininkų — patsai plk. P. Bermondtas, plk. Čaikovskij, plk. Grigorovas. Pirmininkavo anglų gen. Marsh, kuris visiems dalyviams pasiūlė pasisakyti dėl šių dalykų: 1. vieningo prieš bolševikus fronto sudarymo, 2. fronto į barus suskirtymo ir 3. tarp atskirų kariuomenių kontakto (ryšių) laikymo.

Posėdžiui prasidedant, gen. N. Judeničiaus atstovas gen. Dessino įteikė P. Bermondtui įsakymą vykti į Narvos frontą Estijoje. P. Bermondtas ir šį kartą atsisakė įsakymą vykdyti, teisindamasis, kad jo kariuomenė dar nėra galutinai parengta, be to, jis negali vykti į frontą, kur nėra laiduotas pasitraukimas ir kur neišaiškintas kariuomenės aprūpinimo ir maitinimo reikalas. Ir tada jis pasiūlė savo planą: pulti Daugpilio - Velikije Luki kryptimi, o atskira šalutine vora — Pskovo link, kad būtų galima užimti Petrapilį. P. Bermondto kariuomenės atstovai iškėlė porą reikalavimų: kad į P. Bermondto kariuomenę įstoję vokiečiai pasiliktų ir toliau joje tarnautų ir kad jiems būtų leista naudotis Tilžės - Šiaulių geležinkeliu, tiekimo reikalui iš Vokietijos. Kadangi šių klausimų nebuvo darbų tvarkoje, o atstovai neturėjo įgaliojimų tuos reikalus svarstyti, todėl jie nebuvo sprendžiami.[23]

Bermondtas ir jo atstovai daug reikalavo prie derybų stalo, bet nenorėjo nieko duoti į frontą, o ypač keistai nuskambėjo jo siūlomas būdas užimti Petrapilį.

Posėdyje buvo nutarta 1919 m. rugsėjo 15 d. pradėti bendrą operaciją prieš bolševikus, o frontas buvo padalintas į barus. Lietuviams buvo numatytas fronto baras į pietų rytus nuo Daugpilio. Dešinėje — lenkai, kairėje — latviai, kaip kad ir buvo.

Santarvininkai reikalavo P. Bermondtą, kad jis pripažintų Latvijos K. Ulmanio vyriausybę, pareikštų, jog jis neturįs Latvijos atžvilgiu priešiškų nusistatymų ir jos teritorijoje neketinąs ilgiau pasilikti, o tik tiek, kiek bus reikalo karinei operacijai prieš bolševikus. P. Bermondtas buvo pažadėjęs padaryti tokį pareiškimą, tačiau to pažado netesėjo, nepaisant anglų diplomatinio atstovo Pabaltijyje S. Tallents priminimų.[24] P. Bermondtas 1919 m. rugpiūčio 26 d. pasirašė bendrą susitarimą su kitų kraštų kariniais atstovais pradėti nustatytu laiku puolimą prieš bolševikus nurodytame fronto ruože, tačiau jis iš tikrųjų Latviją laikė Rusijos valstybės dalimi ir tų pat metų rugpiūčio 21 d. buvo parašęs savo kariams atsišaukimą, jog jis Latvijos teritorijoje atstovaująs Rusijai, esąs įsipareigojęs ne tik ginti, bet ir valdyti tą žemę.

Tokią pat politinę „suktybę" vykdė P. Bermondto atstovas plk. Virgoličius Lietuvoje, skelbdamas, jog užimtos rusų kariuomenės žemės priklauso Rusijos valstybei.[25]

Rugsėjo mėn. Rygoje anglų karinė misija pasiūlė P. Bermondtui aprūpinti jo armiją ginklais, maistu, apranga ir papildyti armiją žmonėmis, rusų belaisviais, kad jis sutiktų vykti į Narvos frontą ir atsipalaiduotų nuo vokiečių vadovybės. P. Bermondtas nepriėmė anglų siūlymų ir pasiliko Mintaujoje su vokiečiais.[26]

Gen. R. Goltzo karinė - organizacinė veikla. Gen. R. Goltzui pavyko įtikinti Vokietijos vyriausybę, kad jo savanoriškas pasilikimas Pabaltijyje yra būtinas dėl vokiečių sienos saugumo ir taip pat dėl Vokietijos ateities ekonominių sumetimų. Dabar jisai turėjo įtikinti ir savo korpo karius palikti Pabaltijyje savanoriškai. Nenorinčius pasilikti Pabaltijyje karius gen. R. Goltzas išsiųsdavo į Vokietiją, o jų vieton atvykdavo naujų savanorių, kartais jau net suformuotų dalinių. Vokietijoje, karui pasibaigus ir demobilizavus armiją, buvo daug bedarbių. Algos karininkams ir kareiviams buvo mokamos didelės. Kareiviams pradžioje buvo mokama 6 vokiečių markės per dieną ir vėliau — 11 markių. Karininkai gaudavo papildomą atlyginimą dar ir už pareigas ligi 42 markių per dieną, kariuomenės dalių vadai gaudavo ligi 100 markių per dieną.[27] Tad savanorių, kurių tarpe buvo valkatų ir padaužų, netrūko. Reformavus VI rezervo korpą, jame buvo apie 40.000 karių. Planuota buvo sudaryti 120.000 vyrų armiją.

Gen. R. Goltzas rūpinosi ir rusų korpo pajėgumo stiprinimu. Į rusų dalinius skyrė vokiečių karininkus instruktoriais, viešai jie buvo vadinami ryšininkais. Nekliudė ir vokiečiams kareiviams pereiti tarnybai į rusų dalinius, todėl kai kurie vokiečiai užsivilko rusišką uniformą. Rusų buvo apie 10.000 vyrų, kas gen. Goltzo manymu, buvo mažas, silpnas korpas. Drauge su VI vokiečių rezervo korpu susidarė apie 50.000 - 52.000 karių armija.

Iš viso Bermondto kariuomenė ginklų turėjo 600 kulkosvaidžių, 100 patrankų, 50 minosvaidžių ir 170 lėktuvų.

1919 m. spalio mėn. per Šiaulius buvo siunčiamos kareiviams uniformos, amunicija pėstininkams ir artilerijai. Greta karinės medžiagos į Pabaltijį plaukė ir vokiečių kariuomenės daliniai: 1919 m. spalio 31 d. per Vokietijos sieną į Lietuvą perėjo Rossbacho 1.200 dalinys ir 120 raitelių, kurių Bermondto kariuomenei labai trūko.[28]

Kariuomenės išlaikymas buvo išspręstas labai paprastu būdu: pradžioje ji buvo išlaikoma Vokietijos pinigais, kuriuos gaudavo iš Berlyno. Vokietijos vyriausybė, komplikuojantis P. Bermondto politinei padėčiai, jos armijos finansavimo negalėjo ilgiau tęsti. Bent šiuo tarpu Bermondto kariuomenėje mityba buvusi gera, riebalų turėję pakankamai ir dargi buvo susidarę maisto atsargų, nes iš ūkininkų negailestingai rekvizuodavę gyvulius ir žemės ūkio produktus. Tačiau ir Bermondto (kaip ir kiekviena kita) kariuomenė be pinigų negalėjo išsiversti.

Kai Vokietijos vyriausybė atsisakė toliau Bermondto kariuomenę išlaikyti, tada vadinamoji Vakarų Rusijos vyriausybė šiam reikalui išspausdino Berlyne popierinių markių — 1, 5, 10, 25 ir 100 kupiūrų. Nors tos markės nebuvo padengtos, bet pats Bermondtas aiškino, jog šių pinigų vertę jis garantavęs visu jo armijos turimu turtu.

Betgi gen. R. Goltzas šį reikalą aiškino kitaip: esą Latvijoje ir Lietuvoje esantieji buvusios Rusijos valstybės turtai ir dabar priklausą Rusijai, todėl naujų pinigų vertė garantuojama šiais Rusijos valstybės turtais.

Nepaisant visų tų patikinimų, Latvijos ir Lietuvos gyventojai šių pinigų visai nevertino. Pabaltijyje jie buvo pravardžiuojami avalavkomis. Pirkliai ir ūkininkai imdavo juos tik prievarta. Vokiečių savanorių rinktinės vadas C. Brandis patvirtina, jog tie mėlyni banknotai buvę gražūs — vienoje pusėje rusiškas,

kitoje — vokiškas įrašas, bet gyventojai juos tevadinę Bermondto „mėšlu“.[29]

Bermontininkų su lietuviais ir latviais santykių įtampa nuolat didėjo. Vokiečių kariai ypatingai pyko ant latvių dėl pažadų netęsėjimo. Daugumas vokiečių, stodami savanoriais į kariuomenę, tikėjosi įsigyti Latvijos pilietybę ir gauti žemės. Tokio klausimo nebuvo Lietuvoje, nes Lietuvos vyriausybė nieko nebuvo vokiečiams pažadėjusi. Lietuvius vokiečiai-bermontininkai kaltino nedėkingumu vokiečiams už suteiktą pagalbą, kovojant su rusų bolševikais 1919 m. pavasarį, ir dėl lietuvių sabotažo veiksmų prieš juos (partizanai). Lietuviai reiškė didelį susirūpinimą ir nepasitenkinimą, kad vokiečiai draugystę su lietuviais iškeitė į draugystę su rusais monarchistais, kurie nepripažino nepriklausomos Lietuvos ir ją laikė neatskiriama Rusijos dalimi.

Santarvininkų karinių misijų atstovai, ypatingai anglų generolai Gough ir Burt, nuolatos spausdavo R. Goltzą, kad jis su savo korpu pasitrauktų iš Pabaltijo. Pastarasis išsisukinėjo ir į jų reikalavimus nedaug tekreipė dėmesio. Santarvininkams pagrasinus Vokietijos vyriausybei Berlyne sankcijomis ir pareikalavus atšaukti gen. R. Goltzą iš Pabaltijo, Vokietijos vyriausybė rimčiau ėmė rūpintis VI korpo karių evakuacija ir davė atitinkamų įsakymų. Gen. R. Goltzas Vokietijos vyriausybės spaudimą tuojau pajuto, bet atsisakyti senųjų planų vis dar nenorėjo. Goltzas gerai suprasdamas, kad kova su rusų bolševikais Santarvininkų yra pripažintas ir remiamas reikalas, 1919 m. rugsėjo 21, su P. Bermondtu pasirašė sutartį, pagal kurią vokiečių kariuomenės dalys, atsisakiusios vykti į Vokietiją, perduodamos P. Bermondto valdžion, o šis įsipareigojo klausyti rusų karinės politinės tarybos Berlyne ir savo karinę ir politinę veiklą vykdyti pagal jos nurodymus. P. Bermondtas gavo patarėjais rusų senatorių Pahleną ir latvių kilimo politiką Sakkitą.

Šia sutartimi gen. R. Goltzas tikėjosi apsisaugoti nuo Santarvininkų tolimesnių represijų. Pabaltijo valstybių pasipriešinimą tikėjosi jėga sutvarkyti ir privesti juos paklusti. Goltzas, nenorėdamas sukelti įtarimo sąmokslu, savo štabą perkėlė iš Mintaujos į Lietuvą, Sutkūnų dvarą (5 km į šiaurę nuo Joniškio). Pats P. Bermondtas liko Mintaujoje. VI korpo kariai apie daromus pakeitimus buvo painformuoti, o nesutinką palikti Bermondto daliniuose, galėjo laisvai išvykti į Vokietiją, tačiau tokių nedaug teatsirado.

Spalio 13 d. iš Vokietijos vyriausybės gen. R. Goltzas gavo griežtą įsakymą paskubinti korpo evakuaciją į Vokietiją. Gen. R. Goltzo vietoje VI korpo vadu buvo paskirtas gen. W. Eberhardtas, kuris 1919 m. pavasarį buvo Kaune vokiečių savanorių korpo vadu, taigi lietuviams gerai pažįstamas.

Gen. R. Goltzas įsakė išvykti į Vokietiją toms dalims, kurios nesutiko Pabaltijyje pasilikti. Išvyko tik maža dalis. Visos kitos dalys liko P. Bermondto valdžioje.[30]

Spalio 14 d. Vokietijos vyriausybė uždraudė vokiečių kariams pereiti rusų tarnybon.[31] Tačiau į tai nebuvo atsižvelgta.

Spalio 12 d. gen. W. Eberhardtas perėmė VI rezervo korpo vadovavimą. Gen. R. Goltzas išvyko į Vokietiją.[32] Vokiečių kariuomenės evakuacija turėjo baigtis iki lapkričio 14 d. Ir gen. W. Eberhardtas evakuaciją atidėliojo, sąmoningai vilkino, bandė tarpininkauti tarp Lietuvos vyriausybės ir P. Bermondto, kad nutęstų bermontininkų būvimą Lietuvoje, norėdamas įvykdyti gen. R. Goltzo su P. Bermondtu sugalvotą planą. Vyko nuolatinis Lietuvos vyriausybės susižinojimas su gen. W. Eberhardtu raštais ir per atstovus - pasiuntinius. Jisai reikalavo, kad Lietuvos kariuomenė pasitrauktų į rytus nuo linijos: Klovainiai - Rozalimas - Grinkiškis.[33] Toks reikalavimas lietuviams buvo įtartinas ir nepriimtinas.

P. Bermondto karinė politika Pabaltijyje. Ėmęs vadovauti vokiečių VI rezervo korpui, P. Bermodtas tapo dar daugiau išdidus ir nesukalbamas. Gen. N. Judeničius Estijoje (nuo Narvos) pradėjo puolimą, siekdamas užimti Petrapilį, kvietė dar kartą P. Bermondtą vykti jam į pagalbą, tačiau P. Bermondtas atsisakė. Besiginčydami vienas antrą išvadino išdaviku ir svetimų valstybių agentu; asmeninės ambicijos žudė bendrą tikslą — kovą su bolševizmu.[34]

Gen. N. Judeničiaus spalio pradžioje pradėtas puolimas su Šiaurės Vakarų armija, kurioje buvo apie 12.000 - 15.000 vyrų, nepasisekė — Petrapilio neužėmė. Jo armija liko sumušta ir lapkričio pradžioje priversta trauktis į Estiją. Estai armijos likučius nuginklavo ir internavo.[35]

Tuo laiku spalio 6 d. P. Bermondtas sudarė „Centrinę Vakarų Rusijos tarybą“, tolygią ministrų kabinetui, Lietuvos ir Latvijos užimtiems plotams valdyti. Tarybos pirmininku buvo ku-

nigaikštis Volkonskis, laikinai jį pavadavo grafas Pahlenas, buvęs 1904 m. carinės Rusijos Vilniaus gubernatorius.[36] Vakarų Rusijos taryba rezidavo Mintaujoje greta P. Bermondto štabo. Bermondtas pranešė apie Vakarų Rusijos centrinės tarybos susidarymą Vokietijos vyriausybei ir pažadėjo Didžiosios Rusijos vardu atstatyti tvarką atvaduotose žemėse, o taip pat dėkojo Vokietijai už teikiamą paramą.

Sudaręs Centrinę Vakarų Rusijos tarybą, P. Bermondtas pajuto savo padėties sutvirtėjimą ir savo veiklą dar daugiau suaktyvino, nes tikėjosi gauti ne tik vokiečių, bet ir Santarvininkų pritarimo bei paramos. Pradėjo skelbti, kad jis einąs į frontą kariauti su bolševikais, kad jis esąs pavaldus adm. Kolčakui ir gen. Denikinui ir tik nuo jų priklausąs.

1919 m. spalio 7 d. P. Bermondtas, norėdamas pradėti vykdyti savo planą — pulti Rygą — pasiuntė Latvijos ministrui pirmininkui telegramą, nurodydamas, jog dabar kaip tik patogus laikas jo kariuomenei vykti į bolševikų frontą, ir prašydamas Latvijos vyriausybės patikrinti jo kariuomenei saugumą žygiuoti per Latvijos teritoriją.

Spalio 8 d. P. Bermondto daliniai pradėjo Rygos puolimą pagal gen. R. Goltzo ir jo štabo iš anksto sudarytą planą.[37] Viršum Rygos pasirodė trys lėktuvai, numetė kelias sunkias bombas ir rusų kalba proklamacijų, kviesdami latvius susijungti su galinga Rusija, o dabar paklusti Rusijos valdžiai. Neklausančius Bermondto valdžios įsakymų, žadėjo žiauriai bausti. Rygos bombardavimas ir proklamacijų išmėtymas laikoma bermontininkų ofenzyvos pradžia prieš latvius.[38]

Virgoličius iš Kuršėnų jau buvo pajudėjęs ir užėmęs Šiaulius ir Radviliškį. Ginkluotas susirėmimas lietuvių ir latvių su bermontininkais buvo neišvengiamas.

Pradėjęs Rygos puolimą, Bermondtas pasiuntė gen. N. Judeničiui telegramą ir pranešė:

> „Šiandien latvių ir estų kariuomenė peržengė demarkacijos liniją ir puolė mane; jie privertė mus priešintis. Norėdamas būti tikras dėl savo pozicijų, aš paėmiau Dauguvos liniją ir žygiuoju susijungti su jūsų kariuomene.“[39]

Į pasiųstą telegramą spalio 11 d. P. Bermondtas gavo tokio turinio atsakymą:

„Jūs nevykdėte nė vieno mano įsakymo dėl jūsų kariuomenės persikėlimo į Narvos frontą. Jūs pradėjote operaciją be mano leidimo ir užpuolėte latvius. Aš išbraukiu jus iš Šiaurės-Vakarų kariuomenės sudėties ir skelbiu jus Rusijos išdaviku. Kas savo pareigą nori ištikimai vykdyti, turi kreiptis Rygoje į anglų karo misiją, kad būtų išsiųstas į Narvą. Generolas N. Judenič.“ [40]

Kai gen. Judeničius dėl Bermondto nenoro vykti į Narvos frontą ir dėl neklusnumo išvadino jį išdaviku, tai tada Vakarų Rusijos vyriausybės vardu grafas Pahlenas pasiuntė gen. Judeničiui telegramą ir aiškino, kad Bermondto armija dabar ginanti „Rusijos žemės sklypelius“ ir laukianti progos drauge su Šiaurės armija žygiuoti laisvinti tėvynę.[41]

Šios telegramos buvo viešai perduodamos radiogramomis ir tuojau pagarsintos spaudoje.

Bermontininkų susitelkimas Šiauliuose ir kitur. Vokiečių kariuomenei 1919 m. kovo 10 d. išvijus bolševikus iš Šiaulių, ten buvo palikta jų įgula, kuri priklausė vokiečių „Šiaulių brigados“ (Brigade Schaulen) vadui, kurio štabas irgi buvo Šiauliuose. Šiauliuose buvo ir vokiečių karo komendantūra. Brigada buvo užėmusi: Šeduvos - Smilgių - Pakruojo - Linkuvos - Pašvitinio ribą, nukreiptą prieš bolševikus; kovojant su bolševikais, ji retkarčiais talkininkaudavo Joniškėlio partizanams, turėjusiems pozicijas prie Lėvens ir Mūšos. Šiaulių vokiečių įgula, kuri sudarė fronto rezervą, buvo nedrausminga ir vietos gyventojams nepalanki, stovėjo Šiaulių priemiesčiuose. Kovo 24 d. miesto turgaus aikštėje vokiečiai sušaudė 3 visai nekaltus vietos gyventojus,[42] Lietuvos piliečius. Nors po šio įvykio padėtis aprimo, bet santykių įtampa tarp vietos gyventojų ir vokiečių nesumažėjo.

Šiaulių lietuvių įgulą sudarė Šiaulių miesto ir apskrities karo komendantūra ir nuo balandžio 12 d. organizuojamas Šiaulių batalionas. Naktį iš birželio 20 į 21 d. vokiečių kareiviai įvykdė Šiaulių karo komendantūros ir Šiaulių bataliono užpuolimą.

Šiaulių komendantu nuo balandžio 16 d. buvo karn. A. Birontas. Komendantūros buveinė buvo miesto centre. Komendantūra savo žinioje turėjo apie 200 vyrų kuopą, ginkluotą šautuvais ir kulkosvaidžiais. Kuopos kareiviai jau buvo kiek pamokyti šaudybos ir kautynių.

Šiaulių bataliono vadu buvo karn. J. Gaudešius. Batalionas stovėjo priemiestyje į vakarus nuo Šiaulių prie plento į Kelmę odų fabriko medinėse patalpose. Batalione buvo 1.000 su viršum vyrų. Tik 200 vyrų buvo kiek kariškai pamokyti ir turėjo šautuvus. Visi kiti buvo naujokai, prieš keletą dienų pašaukti į kariuomenę, neturėjo ginklų.

Birželio 20 d. iš vokiečių leitenanto buvo gauta žinia, kad naktį vokiečių kareiviai pulsią lietuvius. Karn. A. Birontas tuojau įsakė komendantūrai pasiruošti kautynėms, visiems karininkams būti vietoje, sustiprinti sargybas, patikrinti kulkosvaidžius ir parūpinti pakankamą kiekį šaudmenų. Apie vokiečių kareivių ruošiamą užpuolimą buvo tuojau pranešta ir Šiaulių bataliono vadui. Karn. J. Gaudešius į tai neatkreipė reikiamo dėmesio, nes panašių įspėjimų buvo daug kartų, bet vokiečiai nepuolė. Bataliono vadas įsakė karininkams, pasigirdus šaudymui, skubėti į kareivines. Batalione su kareiviais teliko tik vienas budintis karininkas Milašius, visi kiti ir bataliono vadas paliko namuose, mieste privačiose patalpose. Bataliono pozicijos gynimuisi buvo netinkamos ir visai neparuoštos.

Apie 24 val. geležinkelio stoties rajone pasirodė raudonos ir baltos raketos, pasigirdo retas šaudymas. Karn. Milašius suprato, kad tai yra puolimo ženklas, tad pasiuntė ryšininkus į bataliono štabą ir pas karininkus. Pasiųstieji žvalgai pranešė, kad vokiečiai supa bataliono kareivines. Batalionas buvo išvestas iš kareivinių į kiemą ir pasiruošė gintis.

Vokiečiai pirmiausia užpuolė kalėjimą, paleido apie 50 kalinių, kuriuos apginklavo. Lietuvos karininkus vienus suėmė namuose, kitus pakelėje. Kai kuriuos suimtuosius sumušė ir apiplėšė. Bataliono kareivines puolė šaudydami iš bombosvaidžių. Po dviejų valandų kautynių vokiečiai užėmė kareivines, batalionas pasidavė. Paskutiniuoju pasidavė karn. Milašius su 8 kareiviais, pabaigęs šovinius. Visus suimtuosius bataliono karius vokiečiai išrikiavo ir nusivedė prie vokiečių karo komendantūros.

Tuo pat laiku buvo užpulta ir Šiaulių karo komendantūra, kuri betgi buvo pasiruošusi gintis, o turėdama geras pozicijas mūro patalpose ir miesto griuvėsiuose visus vokiečių puolimus atrėmė.

Apie 5 val. šaudymas nutilo. Į reikalą įsikišo vokiečių brigados štabas ir pradėjo aiškinti, kad visą triukšmą sukėlė vokiečių spartakininkai ir kad jie (štabas) nesą kalti.[43]

Suimtieji Šiaulių bataliono kariai tuojau buvo paleisti. Tą naktį lietuviai iš viso turėjo nuostolių: 12 užmuštų ir 18 sužeistų, bataliono turtas ir karininkai buvo apiplėšti. Daugiausia aukų turėjo Šiaulių bataliono kariai, karo komendantūros buvo 1 užmuštas ir vienas sužeistas kareivis.[44] Kiek žuvo vokiečių, žinių nėra.

Šį įvykį vokiečių karo vadovybė apgailestavo; vykdė tardymą. Kvotas vedė vokiečiai ir lietuviai skyrium. Paaiškėjo, kad tai dienai spartakininkai buvo susitikę ir susitarę pulti lietuvius Šiauliuose. Vokiečių brigados štabas ir vadas nesigriebė veiksmų puolimą sutrukdyti.

Vokiečiai panorėjo dalyvauti žuvusiųjų lietuvių karių laidotuvėse, tačiau karn. A. Birontas pareiškė, jog jų dalyvavimas nepageidaujamas, ir jie nedalyvavo. Jie kvietė lietuvius karininkus dalyvauti žuvusiųjų vokiečių laidotuvėse, tačiau karn. A. Birontas uždraudė karininkams jose dalyvauti.[45]

Lietuvos vyriausybė dėl šių įvykių pareiškė protestą vokiečių karo vadovybei, bet dėl bendrai sunkios politinės ir karinės krašto padėties vyriausybė nedaug ką galėjo paveikti, juo labiau, kad tuo metu Kaune ir kitose Lietuvos vietose dar buvo vokiečių saksų savanorių dalinių, kurie gelbėjo lietuviams, kovojant su bolševikais. Vokietijos vyriausybė sutiko apmokėti nuostolius, kurių buvo padaryta 1,75 milijonų markių.[46] Trumpą laiką buvo ramu Šiauliuose, bet ne apylinkėse, kur vyko formalūs plėšimai, kaip ir pirmiau, „rekvizicijomis" vadinami.

Liepos 18 d. Šiaulių rinkoje susirėmė lietuvis patrulis su vokiečių kareiviais. Vienas mūsų kareivių buvo nukautas. Karo komendantas, pasitaręs su miesto burmistru J. Orlausku, liepos 19 d. sukvietė Šiaulių visuomenės veikėjų susirinkimą. Susirinkimas išrinko komisiją parašyti ultimatumą. Rašte buvo išdėstyti visi Šiauliuose ir apylinkėje vokiečių nusikaltimai: užpuolimai, plėšimai, padegimai, ir rašto pabaigoje reikalavo, kad vokiečiai išsikraustytų iš Lietuvos. Raštą pasirašė: karn. A. Birontas, K. Venclauskas, J. Orlauskas, A. Vosylius, Tumas, St. Lukauskas, Ig. Augustinavičius, V. Bielskis, J. Murka, M. Mejerovičius, Volpė, J. Grinius ir kun. dekanas J. Jasinskis — Šiaulių klebonas.[47]

Raštas buvo įteiktas vokiečių Šiaulių brigados vadui, vokiečių komendantui ir Vokietijos vyriausybės atstovui dr. Knoepfeliui, o taip pat pasiųstas Lietuvos vyriausybei, Santarvininkų

vyriausybėms, Paryžiaus taikos konferencijai, Lietuvos ir pasaulio spaudai. Pasiųstuosius raštus visi adresatai gavo. Iš Paryžiaus į Šiaulius atvyko 4-5 asmenų komisija ištirti reikalą vietoje. Pabuvojus keletą dienų Šiauliuose, komisija susipažino su vietos gyvenimo sąlygomis, kurios jai atrodė labai sunkios. Išvykdama pažadėjo pagreitinti vokiečių kariuomenės evakuaciją.[48] Tačiau gyvenimo sąlygos ir santykiai su bermontininkais nė kiek nepagerėjo, bet dar daugiau padidėjo įtampa, ir ji truko iki bermontininkai apleido Lietuvą.

Kaip jau anksčiau buvo minėta, 1919 m. liepos 26 d. į Kuršėnus atvykusi plk. Virgoličiaus (bermontininkų) rinktinė, padedama vokiečių žandarų (karo policija), pradėjo Kuršėnuose šeimininkauti ir persekioti vietos gyventojus. Visų pirma prievarta užėmė pradžios mokyklą, suėmimo komiteto patalpas ir daug kitų butų.[49]

Kiekvieną dieną į Kuršėnus iš Vokietijos atvykdavo vis daugiau bermontininkų dalinių, kurie buvo sudaryti daugiausia iš rusų karo belaisvių ir dalinai iš rusų politinių pabėgėlių.

Rugpiūčio 7 d. Šiaulių apskrityje išlipdė Virgoličiaus atsišaukimą, skelbiantį, kad gyventojai, kurie nereikš jam paklusnumo, bus griežtai baudžiami, net mirties bausme. Šiaulių karo komendantas, reaguodamas į neteisėtus įsiveržėlių veiksmus, kreipėsi į gyventojus savo atsišaukimu, ragindamas nepalaikyti santykių su atėjūnais. Bermontininkai tuos atsišaukimus plėšė ir paskelbė karo būvį.[50]

Kai Lietuvos vyriausybė užprotestavo prieš sauvališką įsibrovimą į Lietuvos teritoriją, bermontininkai pasiuntė į Kauną derėtis komisiją, kurios vadas buvo gen. Bogdanovas. Jis rugpiūčio 7 d. įteikė mūsų vyriausybei tokį pareiškimą:

> „Pulkininko Virgoličiaus įgaliotas, aš pranešu Lietuvos valdžios atstovams Kaune, kad jo būrys užėmė Kuršėnus VI vokiečių rezervo korpo vado grafo von der Goltzo įsakymu. Gen. Bogdanov.“ [51]

Įteikdamas raštą, gen. Bogdanovas pareiškė, kad Virgoličius apsistojęs Kuršėnuose ir prašo jam leisti nekliudomai formuoti antrą rusų savanorių korpą Lietuvos teritorijoje.

Iš įteiktojo gen. Bogdanovo rašto ir padarytų pareiškimų žodžiu buvo aišku, kad : 1. Virgoličius yra gen. R. Goltzo valdžioje ir 2. Virgoličius, Bermondtas ir Goltzas veikia sutartinai.

Gen. Bogdanovas sutikimo telkti bermontininkus Lietuvoje iš mūsų vyriausybės negavo, tačiau Virgoličius ir nemanė iš Kuršėnų kraustytis ir tęsė korpo organizavimo darbą. Virgoličiaus korpas buvo žymiai mažesnis už Bermondto; jis teturėjo 2.500-3.000 vyrų. Spalio 5 d. Virgoličius persikėlė iš Kuršėnų į Šiaulius. Dėl vykstančio karo su bolševikais Dauguvos fronte mūsų vyriausybė neturėjo pajėgų ginkluotai reaguoti į Virgoličiaus savavališką Šiaulių užėmimą.[52]

Spalio mėn. Šiauliuose bataliono jau nebuvo. Į Šiaulius iš Raseinių buvo atkeltas 3 pėst. pulkas, į kurį buvo įjungtas Šiaulių batalionas, o rugpiūčio mėn. pabaigoje pulkas išvyko į Dauguvos frontą. Šiauliuose teliko tik silpnas karo komendantūros dalinėlis.

Gen. R. Goltzas per rugpiūčio - rugsėjo mėn. pertvarkė savo kariuomenę. Šiauliuose ir apylinkėse liko vokiečių „savanorių" korpas (Freikorps). Šio korpo vadu ir vokiečių Šiaulių įgulos viršininku buvo plk. ltn. V. Diebitsch, kuris, prieš persikeliant Virgoličiaus korpui į Šiaulius, susirūpino patalpų reikalu. Reikia čia priminti, kad Šiauliai 1915 m. buvo nepaprastai išdeginti ir artilerijos ugnies apgriauti. Buvo didelė patalpų stoka. Diebitschas buvo numatęs padaryti kai kurių patvarkymų, kaip savuosius, taip ir lietuvių dalinius sutalpinant. Kareivinę, kurioje stovėjo lietuvių karo komendantūros kuopa, Diebitschas norėjo panaudoti bermontininkų ligoninei. Šiuo reikalu buvo vedamos derybos, bet Šiaulių karo komendantas karn. A. Birontas nesutiko užleisti vokiečiams kareivines. Rugsėjo 28 d. Diebitschas prisiuntęs mūsų komendantui raštą, kur nusiskundęs, jog nepavykę įtikinti lietuvių laisvu noru užleisti kareivinę, todėl pareikalavęs iki rugsėjo 29 d. 16 val. ištuštinti minimą kareivinę, priešingu atveju priversiąs jėga tai įvykdyti. Atsakymą į raštą reikalavo duoti tą pat dieną iki 19 val.

Karn. A. Birontas atsakė Diebitschui raštu, kad be Lietuvos valdžios leidimo kareivinės neatiduos; tuo reikalu jisai jau kreipęsis į Kauną, o jeigu vokiečiai bandysią imti kareivinę jėga, tai jis ginsiąsis.[53]

Visiems karo komendantūros karininkams buvo įsakyta tuojau vykti į savo kuopą. Susirinkusiems A. Birontas paaiškino susidariusią padėtį ir vokiečių reikalavimus. Kuopa pasirengė kautynėms. Aplink komendantūrą buvo sustiprintos sargybos.

Rugsėjo 29 d. 15 val. prie kareivinės vartų atvyko vokiečių kareivis ir įteikė naują Diebitscho raštą tokio turinio:

„Lietuvių komendantui Šiauliuose. Norėdami išvengti kraujo praliejimo, kurį būtinai iššauktų Tamstos elgesys, ir viešo susirėmimo vokiečių su lietuvių kariuomene, aš dabar nusprendžiau vokiečių ligoninę įrengti gimnazijoje, Kuršėnų gatvėje.

Apie Tamstos elgesį, dėl kurio nutraukiami visi geri vokiečių santykiai su lietuviais, aš pranešiu savo vyriausiajai vadovybei ir vyriausiam Vokietijos įgaliotiniui Lietuvoje. V. Diebitsch pulkininkas leitenantas.“ [54]

V. Diebitschas įsitikinęs, kad užimdamas kareivinę sutiks lietuvių ginkluotą pasipriešinimą, nutarė užimti gimnazijos rūmus, kur pasipriešinimo nelaukė. Tuoj apie tai buvo pranešta Šiaulių miesto valdybos pirmininkui J. Orlauskui, kuris tuojau pat atsakė, kad gimnazija jau vokiečių užimta. Gimnazijos patalpas užėmė vokiečių rotmistras von Platen rugsėjo 29 d. vakare (16.30 val.), neatsižvelgdamas į direktoriaus A. Klupšo protestą.

Gimnazijos rūmų užėmimas buvo vykdomas gan žiauriai ir su įprastu vokiečių karių brutalumu. Rugsėjo 30 d. iš ryto mokiniai pradėjo rinktis į gimnaziją. Kad gimnazija buvo vokiečių užimta, daugumas mokinių nežinojo. Prie fronto durų stovėjęs vokiečių sargybinis į vidų mokinių neleido, tada mokiniai suėjo per užpakalines duris. Tuoj atvyko vokiečių žandarų viršininkas rotmistras von Platenas su keliais ginkluotais kareiviais ir pradėjo mokinius stumdyti ir varyti lauk iš gimnazijos. Mokiniai susirinko antro aukšto koridoriaus gale ir, giedodami himną, nesijudino iš vietos. Įniršęs von Platenas mokiniams grasino atvesiąs bolševikų belaisvius, kurie lazdomis išvaikysią visus mokinius.

Netrukus bolševikai belaisviai buvo atvesti ir jiems įsakyta išmesti mokinius iš gimnazijos. Maži vaikai pradėjo verkti. Daugelis vyresniųjų klasių mokinių mokėjo rusiškai ir pradėjo gėdyti rusus. Belaisviai prisiartino prie verkiančių mokinių, bet nieko nedarė. Tada pats von Platenas su vokiečių kareiviais šoko prie vaikų ir pradėjo juos mušti, smaugti, stumdyti. Kilo klyksmas. Už mokinius užstojo mokytojai, priekaištavo Platenui, o jo elgesį vadino barbarišku. Platenas su savo kareiviais puolė mušti ir

stumdyti mokytojus, bet matydamas, kad panašiu būdu nepašalins vaikų iš gimnazijos, su visais atvestais kareiviais ir belaisviais pasišalino.

Mokiniai tuoj į klases sunešė suolus ir kitus baldus. Uždarė duris. Mokytojai ir mokiniai tarėsi, ką toliau daryti. Tuo tarpu vokiečių karinė vadovybė prisiuntė 20 kareivių. Radę uždarytas duris, vokiečiai į vidų įsiveržė per langus iš kiemo pusės. Išsitraukę durtuvus, pradėjo mušti mokytojus ir mokinius. Išsigandę blizgančių durtuvų, mokiniai pradėjo bėgti. Pasidarė suirutė. Vokiečiai kovą „laimėjo" ir užėmė gimnazijos rūmus.

Šiaulių miesto gydytojas P. Avižonis ir apskrities gydytojas Žilinskas apžiūrėjo sumuštuosius ir surašė apžiūrėjimo protokolą. Buvo sumušti 3 mokytojai (du vyrai, ir 1 moteris), 16 mokinių berniukų ir 11 mergaičių. Nukentėjo viena pašalietė moteris, kuri buvo atėjusi į gimnaziją pas savo dukterį. Iš viso nukentėjo 31 asmuo, iš jų 3 sunkiai sužeisti.[55]

Kauno ryšiai su Šiauliais vokiečių buvo kontroliuojami, todėl Kaune negreit sužinojo apie įvykius Šiaulių gimnazijoje. Pasklido daug dažnai perdėtų gandų. Įvykius Šiauliuose tirti buvo paskirta komisija, kurioje turėjo dalyvauti po vieną karininką prancūzų ir anglų karinių misijų Kaune. Nustatyta spalio 13 d. komisija iš Kauno neišvyko. Spėjama, kad komisiją paveikė vokiečių informacijos, kurios vokiečių žiaurumus gimnazijoje sušvelnino, o taip pat ir karinių misijų atstovų nenoras iš Kauno išvykti. Neaktyvus reagavimas paskatino bermontininkus dar užimti visą eilę mūsų valstybinių patalpų.

Virgoličiaus štabui spalio 5 d. persikėlus į Šiaulius, bermontininkai liko dar daugiau įžūlūs ir aktyvūs. Lietuvos kariuomenės sargybas pradėjo stumti į rytus ir savavališkai tą pat dieną užėmė Šilėnų ir Radviliškio geležinkelio stotis.

Pačiuose Šiauliuose bermontininkų veiklai labiausiai kliudė lietuvių karo komendantūra. Karn. A. Birontas, Šiaulių karo komendantas, buvo labiausiai bermontininkų nemėgiamas asmuo. Jis keletą kartų prašė leidimo kariuomenės vadovybės komendantūrą iškelti iš Šiaulių, bet vis gaudavo atsakymą pasilikti ir laikytis vietoje.[56] Spalio 9 d. generalinio štabo viršininkas pasiuntė įsakymą komendantūrai iš Šiaulių pasitraukti, bet jos ten jau nebuvo. Bermontininkai komendantūrą likvidavo tą pat dieną anksti rytą.

Komendantūra buvo pasiruošusi gintis, visi karininkai drauge su komendantu buvo kuopoje ir budėjo. Paryčiu, apie 5 val., kuopos stropus budėjimas buvo susilpnėjęs, nes buvo manoma, kad pavojus tą naktį jau praėjęs. Staiga ir netikėtai puolė bermontinkai ir įsiveržė į patalpas. Tesigynė tik II aukštas. Puolime dalyvavo rusai ir vokiečiai bermontininkai. Karininkai ir kareiviai buvo nuginkluoti ir suimti, bet po kelių dienų paleisti. Karn. A. Birontui pavyko pasprukti, jį gelbėjo kareiviai ir vietos gyventojai. Persirengęs kunigo drabužiais, jis išvažiavo ūkininko arkliais į Šeduvą, kur rado Marijampolės atsk. batalioną.[57]

Paleisti karininkai ir kareiviai slaptai pasitraukė į Šeduvą ar Baisogalą prie savųjų. Kaune buvo sudaryta „Žemaičių komendantūrų rinktinė“. Jon buvo sutelktos visos pasitraukusios nuo bermontininkų komendantūros. Rinktinę sudarė 6 kuopos. Jos vadu buvo paskirtas karn. A. Birontas ir pasiųstas į Seredžių saugoti Kauno nuo bermontininkų, nes šią kryptį saugojo tik silpnas raitelių būrys.[58]

Tą pat dieną, t. y. spalio 9 d., bermontininkai užėmė Šiaulių paštą, apiplėšė iždinę, paimdami 106.000 auksinų ir areštavo keletą Lietuvos valdžios pareigūnų. Uždraudė telefonu kalbėtis lietuviškai, leido naudoti tik rusų ir, savaime suprantama, vokiečių kalbas. Tokiu būdu Šiaulių miestą bermontininkai paėmė visiškai savo valdžion ir tapo jo valdovais.

Šiauliuose įsikūręs Virgoličius buvo ne tik II vakarų savanorių korpo vadas, bet ir vokiečių kariuomenės dalių, esančių Lietuvoje, viršininkas, pagal gen. R. Goltzo su Bermondtu 1919 m. rugsėjo 21 d. susitarimą.

Likvidavęs Šiaulių karo komendantūrą, Virgoličius pasiuntė į Kauną Lietuvos vyriausybei raštą, kuriame sakosi, kad jis dėl skaudžių įvykių esąs nekaltas. Šiauliuose jis siūlęs lietuviams derybas, bet lietuviai pradėję šaudyti ir sužeidė jo vieną karininką ir šešis kareivius, todėl buvo priverstas nuginkluoti lietuvius. Apgailestavo dėl šio įvykio. Nuginkluotus kareivius esąs paleidęs. Bermondtas taipgi atsiuntė Lietuvos vyriausybei telegramą, pranešdamas, jog yra paskyręs komisiją šiam įvykiui tirti.[59]

Lietuvos vyriausybė turėjo tikslias žinias apie įvykius Šiauliuose, nieko neatsakė nei Virgoličiui, nei Bermondtui, bet paskubomis telkė kariuomenę prieš bermontininkus.

Bermondto veidmaininga politika. Gen. R. Goltzas drauge su Bermondtu ilgai ruošėsi ir planavo, kol pradėjo aktyvią veiklą. Gyvenimo sąlygos vis keitėsi, pažadai vokiečių kariams nebuvo realūs, vieni jų išvykdavo Vokietijon, o jų vieton atvykdavo kiti. Santarvininkų nuolatinis spaudimas išsikraustyti į Vokietiją, vokiečių išsisukinėjimai politikuojant — visa tai vilkino laiką. Gen. R. Goltzas paruošė galimų veiksmų planus, o jų vykdymą perdavė plk. P. Bermondtui.

Gen. W. Eberhardtas, spalio 12 d. pakeitęs R. Goltzą, nepadarė jokių pakeitimų nei Goltzo paruoštuose operacijų planuose, nei jo politikoje.

Pagal sudarytą planą pagrindinis smūgis buvo nukreiptas Rygos kryptimi prieš latvius. Antraeilis arba šalutinis — prieš lietuvius, tai su Vokietija siejančių kelių apsauga ir ateities planams strateginių vietų užėmimas. Pagrindinį smūgį vykdė Bermondtas, jis puolė Rygą. Virgoličius veikė prieš lietuvius — Radviliškio kryptimi.

Kaip žinoma, vokiečių vadai viešai negalėjo veikti, tad viešą vadovavimą patikėjo rusams, samprotaudami, kad Santarvininkai ir Pabaltijo valstybės susitaikys su likimu, o jų sumanymai, kad ir su kliūtimis, pavyks. Tačiau ir Santarvininkai, ir Pabaltijo valstybės bermondtininkų siekimams griežtai priešinosi ir kietai laikėsi savo nusistatymo.

Bermondto armijos užnugario keliai su Rytprūsiais ėjo per Lietuvą. Svarbesnieji keliai buvo: Mintaujos - Šiaulių - Tilžės plentas; geležinkeliai: Mintaujos - Šiaulių - Šilėnų - Tilžės ir Šiaulių - Mažeikių - Priekulės - Kretingos - Klaipėdos ruožai. Klaipėda tuo laiku dar buvo visiškoje vokiečių valdžioje. Liepojoje bermontininkų nebuvo. Prie šių strateginių kelių buvo vien maži mūsų kariuomenės dalinėliai. Iki bermontininkų įsigalėjimo su vokiečiais dėl šių kelių nebuvo jokių nesusipratimų. Bermontininkams įsigalėjus, pradėjo palaipsniui mūsų kariuomenės dalinius šalinti nuo jiems svarbių strateginių kelių ir stumti juos į rytus, kad patikrintų sau visišką užnugario saugumą ir išvengtų netikėtumų.

Rugsėjo 9 d. įvyko pirmasis susirėmimas su bermontininkais Radviliškio geležinkelio stotyje. Bermontininkai netikėtu puolimu nuginklavo mūsų mažą stoties sargybą.

Radviliškio geležinkelio mazgas buvo itin svarbus Lietuvos kariuomenei. Pro jį ėjo vienintelė geležinkelio linija, kuria vyko

tiekimas ir evakuacija Dauguvos fronte esančiai mūsų kariuomenei. Geležinkelio stotis buvo administruojama bendrai lietuvių ir vokiečių. Nesusipratimai kilo tada, kai tik atsirado ten bermontininkai ir panorėjo vieni tvarkyti šį geležinkelio mazgą. Įsikišo Lietuvos vyriausybė. Konfliktas buvo likviduotas ir laikinai paliko senoji tvarka.

Rugsėjo 27 d. vakare bermontininkai antrą kartą puolė Radviliškio stoties komendantūrą, nuginklavo sargybą, sumušė kareivius ir sunaikino raštinę.[60]

Šilėnų ir Radviliškio geležinkelio stotyse bermontininkai sutelkė daugiau karinių dalinių ir išstatė stiprias sargybas aplink šiuos miestelius.

Spalio 6 d. bermontininkai trečią kartą puolė Radviliškio stoties komendantūrą, sulaikė traukinių judėjimą ir areštavo geležinkelio tarnautojus.[61]

Kiekvieną kartą bermontininkai aiškindavo, kad jie tai darą keršto sumetimais, nes kaž kur lietuviai šaudą į bermontininkus arba buvęs suimtas bermontininkas. Paaiškėjo, kad jie norį iš viso panaikinti lietuvių geležinkelio komendantūrą Radviliškio stotyje. To tikslo siekdami ir vykdė stoties puolimus.

Po trečio puolimo Radviliškio stoties komendantūra buvo perkelta į Linkaičius (7 km į pietų rytus nuo Radviliškio). Karinė vadovybė tikėjo, kad, naudodama šią geležinkelio sankryžą, galės ramiai palaikyti susisiekimą su Dauguvos frontu. Tačiau viltis nepasiteisino.

Naktį spalio iš 13 į 14 d. bermontininkai puolė mūsų sargybą prie Linkaičių geležinkelio stoties, ją nuginklavo, kareivius paleido. Spalio 15 d. jie pasistūmėjo pirmyn ir užėmė tas vietas, kurių lietuviai dar nesuskubo užimti. Prie Šilėnų, Šiaulaičių ir Daugėlaičių įvyko susirėmimai su bermontininkais. Spalio 16 d. bermontininkai užėmė Kriaukėnų kaimą (7 km į šiaurės rytus nuo Radviliškio). Šiaurės Lietuvoje užėmė eilę miestelių: Biržus, Nemunėlio Radviliškį ir kitus.[62]

Daugumą jėgų bermontininkai telkė šiose vietose: šiaurės Lietuvoje, Saločių ir Joniškėlio, o taip pat Radviliškio, Lyduvėnų ir Raseinių apylinkėse. Didžiausias jų jėgų sutelkimas buvo Šiauliuose ir prie Radviliškio. Čia be pėstininkų, buvo artilerijos daliniai, šarvuoti traukiniai ir aviacjos bazė.

Kol Letuvos kariuomenės vadovybė suskubo pergrupuoti ir sutelkti reikalingas pajėgas prieš bermontininkus, pastarieji

šiaurės Lietuvoje pasiekė Kupreliškį (20 km į pietus nuo Biržų). Pietuose spalio 31 d. bermontininkai pasiekė Jurbarką. Visu ruožu nuo Nemuno prie Jurbarko iki sienos su Latvija bermontininkai išstatė daugybę sargybų. Rekvizicijų vardu tos sargybos plėšė vietos gyventojus, iš jų imdamos kas tik jiems patiko, ir dažnai paimtus daiktus parduodami kitiems.[63] Neklusnius ir beprieštaraujančius gyventojus žiauriai bausdavo, sodybas degindavo. Terorizuojami gyventojai skundėsi, ieškojo užtarimo dažniausia lietuvių karo komendantūrose. Komendantai stengėsi gyventojams padėti. Betgi čia reikėjo karinės jėgos, o komendantūrų daliniai buvo dažnai tik būrio pajėgumo. Komendantai reaguodavo dvejopai: kreipdavosi į bermontininkų vadus arba ginklu gindavo vietos gyventojus nuo plėšikaujančių bermontininkų gaujų.[64]

Lietuvių komendantūrų likvidavimas. Spalio pabaigoje bermontininkai likvidavo kai kurias mūsų sargybas ir nepatikimas komendantūras. Spalio 24 d. užpuolė ir nuginklavo Kretingos komendantūrą; komendantūra nustojo veikusi.

Raseinių apylinkėse stovėjo daug bermontininkų ir plėšikaujančių sargybų. Ypatingai žiauri ir įkyri buvo sargyba Šimkaičiuose. Kreipimasis Raseinių komendanto į bermontininkų vadus sudrausti šią sargybą nieko nebegelbėjo. Spalio 21 d. Raseinių komendantūros kuopos vadas ltn. V. Rimavičius su raitelių būreliu lydėjo ginklų transportą iš Kauno per Šilinę į Raseinius. Priartėjus prie Šimkaičių, į juos pradėjo šaudyti bermontininkų sargyba. Ltn. V. Rimavičius su raiteliais ją puolė. Kautynių metu visa 7 žmonių vokiečių sargyba žuvo. Lietuviams puolant, daug padėjo vietos gyventojai.[65] Bermontininkų vadams apie šį įvykį buvo pranešta. Pastarieji atsakė, kad ir jie taip pat būtų sušaudę, jeigu anieji iš tikrųjų būtų plėšikavę. Sklido gandai, kad bermontininkai keršysią. Nesiliovė nuolatiniai plėšikavimai Šimkaičiuose, Šilinėje, Eržvilke ir Jurbarko apylinkėje. Spalio 26 d. iš Nemakščių į Raseinius atvyko dar viena bermontininkų kuopa. Diena praėjo ramiai, bet pavakare buvo pastebėta, kad bermontininkai stengėsi apsupti komendantūrą, kuri ruošėsi keltis į Betygalą. Keletas bermontininkų įsiveržė į komendantūrą, pačiupo ltn. V. Rimavičių ir išsivedė. Naktį komendantūra iš Raseinių pasitraukė į Betygalą, bet be V. Rimavičiaus. Lietuvos vyriausybės atstovai derybose su bermonti-

ninkais spalio 30 d. pareikalavo paleisti ltn. V. Rimavičių. Bermontininkų vadai pažadėjo ir tai buvo įrašyta į susitarimą, bet nepaleido. Vėliau per vokiečių atstovybę buvo gautas pranešimas, kad ltn. V. Rimavičius buvo nušautas, „mėginant jam pabėgti".[66] Raseinių karo komendantūra grįžo į Raseinius lapkričio 2 d., bermontininkai buvo pasitraukę į Nemakščius.

Tauragės karo komendantūra buvo užpulta ir nuginkluota spalio 30 d. Drauge buvo likviduotos ir kitos ten buvusios valdžios įstaigos.[67]

Mažeikių karo komendantūra dėl nuolatinių kovų su bermontininkais buvo priversta lapkričio 4 d. persikelti į Sedą. Nuo lapkričio 1 d. komendantūrai vadovavo karn. Jonas Šlepetys.

Telšių karo komendantūra buvo toliau nuo pagrindinių kelių. Komendantūros nedideli dalinėliai bermontininkams pavojaus nesudarė. Telšių karo komendantūrai vadovavo karn. Bronius Zaleskis.

Kol Virgoličius buvo Kuršėnuose, jis retai rašydavo Lietuvos vyriausybei, bet perkėlęs štabą į Šiaulius, nuolat mūsų vyriausybei siųsdavo raštus.[68] Pradžioje savo raštuose minėdavo Lietuvos respublikos vardą, vėliau minėdavo tik „Kauno valdžią". Lietuvos vyriausybė nieko neatsakydavo, arba reikalaudavo pasišalinti iš Lietuvos.

Suktai motyvuodamas priežastis, dėl kurių jis persikėlė iš Kuršėnų į Šiaulius ir užėmė Radviliškį, Lietuvos vyriausybei rašė:

„... susijungti su gen. Judeničiaus kariuomene, veikiančia prieš bolševikus." [69]

Tuo metu Lietuvoje nebuvo nei bolševikų, nei Judeničiaus kariuomenės, nes ji veikė Estijos teritorijoje. Be to, Judeničius Bermondtą ir Virgoličių buvo paskelbęs išdavikais. Virgoličius veidmainiavimu nieko negalėjo apgauti. Lietuvos nepriklausomybės bermontininkai nepripažino ir tik laukė progos pagrobti visą Lietuvą, nes ją laikė neatskiriama Rusijos dalimi.

Bermontininkų užimtose srityse Virgoličius platino įvairius darkyta lietuvių kalba atsišaukimus į gyventojus. Juose vengė minėti Rusijos vardą, minėjo Gudiją ir gudus. Štai vieno charakteringo skelbimo pabaiga:

„...Ant ateinančio laiko Gudija be abejojimo dovanos šiam kraštui didelę savyvaldą ir autonomijos provą (teisę).

Komandiras 2 vakarinio Gudiškojo korpuso.“ [70]

Bermondto armijoje, kaip vokiečių taip ir rusų tarpe, buvo ir padorių asmenų, sąžiningai troškusių kariauti ir nugalėti bolševikus Rusijoje. Jie nepavydėjo laisvės Pabaltijo tautoms. Tačiau daug jų ambicingų vadų neįvertino pasikeitusių politinių sąlygų ir pavergtų tautų tautinių siekimų, nesugebėjo tarpusavyje susitarti, skendo intrigose. Šitoks vadų nesutarimas iš anksto apsprendė jų žygių nepasisekimą ir katastrofą.

Lietuvių frontas prieš bermontininkus. Kol nebuvo sutelktos lietuvių kariuomenės jėgos ir sudarytas frontas prieš bermontininkus, su jais kovojo karo komendantūros ir vietos policija. Partizanai pasireiškė vėliau, spalio viduryje, kai karo komendantūros buvo priverstos pasitraukti iš bermontininkų užgrobtų vietų. Lietuviai puolamųjų veiksmų vengė, nes komendantūrų daliniai buvo silpni, o be to, buvo norima išvengti kautynių su bermontininkais. Buvo kalbama ir spaudoje rašoma, kad vokiečių kariuomenė iš Lietuvos išsikraustys į Vokietiją. Laukta, kad telikę vien Bermondto ir Virgoličiaus daliniai, vokiečiams išvykus, savaime likviduosis ir išvyks iš Lietuvos ir Latvijos, todėl lietuvių kariniai daliniai tenkinosi valstiečių gynimu nuo bermontninkų rekvizicijų, kurios virto tikru plėšimu, o taip pat savųjų įstaigų apsauga. Tačiau bermontininkų veiksmai vis agresyvėjo, susirėmimai buvo neišvengiami. Spalio pradžioje kariuomenės vadovybė pradėjo atitraukti dalis iš Dauguvos fronto ir telkti prieš bermontininkus.

Kariuomenės telkimo metu įvyko karo vadovybės pakeitimai. Gen. S. Žukauskas spalio 7 d. buvo atleistas iš vyriausiojo karo vado pareigų. Atleidimas įvyko ryšium su kai kurių karininkų ir visuomenės veikėjų įtarimu, kad gen. S. Žukauskas slaptai bendraująs su lenkais. Nors kaltinimai buvo be apčiuopiamo pagrindo, bet respublikos prezidentas rado reikalą vyriausiąją karo vadovybę pakeisti. Naujuoju vyriausiu karo vadu spalio 7 d. buvo paskirtas gen. Šlabaševičius. Tai buvo senas rusų armijos generolas, kilimo nuo Raseinių. Jau paskyrimo dieną sirgo, o spalio 9 d. mirė. Tuomet plk. Pranas Liatukas buvo pakeltas generolu ir paskirtas vyriausiuoju karo vadu; drauge jis ėjo ir Krašto apsaugos ministro pareigas. Gen. S. Žukauskas liko dirbti kariuomenės štabe, kur jis glaudžiai bendradarbiavo su kariuomenės vadovybe.

Spalio 12 d. vyriausias karo vadas I brigados vadą plk. ltn. Kazį Ladigą paskyrė fronto vadu prieš bermontininkus.[71] K. Ladiga savo būstinę pasirinko Baisogaloje, kur spalio 8-9 d. jau buvo persikėlusi I brigados vadovybė.

Lietuvos kariuomenės sutelkimas. Spalio 5 d. gen. S. Žukauskas, dar būdamas vyriausiuoju karo vadu, perkėlė Panevėžio atsk. batalioną iš Dauguvos fronto į Panevėžį. Čia buvo batalionas papildytas kareiviais, pailsėjo ir susitvarkė. Spalio 5 d. bermontininkams užėmus Šiaulius, Šilėnus ir Radviliškį, jis įsakė Marijampolės atsk. batalionui paskubomis persikelti į Šeduvą, į kur spalio 6 dieną buvo pervežtas geležinkeliu. Bataliono ūkio skyrius paliktas Labos geležinkelio stotyje, gi kautynių daliniai užėmė barą taip: 1 kuopa — Alksnupių k., 2 kuopa — Pavartyčių k., 3 kuopa — Velžių k. Riboje: Pažeriai - Linkaičių geležinkelio pusstotis - Gudeliai (prie Sulinkių pelkės) buvo išstatytos užtvaros ir lauko sargybos. Bataliono vadovietė ir rezervas (mokomoji kuopa) apsistojo Šeduvoje.[72] 3 baterija — Raudondvaryje, prie Šeduvos. Kelias dienas bataliono bare buvo ramu, susirėmimų su bermontininkais nebuvo. Batalionas užėmė saugoti labai platų barą, nes tuo laiku daugiau kariuomenės dalių dar nebuvo atvykusių.

Spalio 10 d. iš Kauno į Baisiogalą atvyko Kauno atsk. batalionas ir spalio 11 d. išsidėstė gynimuisi netoli Baisogalos: Gankių - Bagdonų dv. - Juodupių kaimų riboje. Iki spalio 15 dienos tik žvalgė priešą, bet susirėmimų neįvyko. Spalio 15 d. batalionas pagerino savo pozicijas ir užėmė ribą: Bebrujai - Miežaičiai - Varnioniai - Daugėlaičiai - Šiaulėnai.[73] Užimant šią ribą, prie Daugėlaičių dvaro įvyko susirėmimas su bermontininkais, bet šieji tuoj pasitraukė.

Saplio 11 d. iš Kaišiadorių atvyko Vilniaus atsk. batalionas, kuris, keletą dienų pastovėjęs Baisogalos apylinkėse, užėmė barą prieš bermontininkus gretimai Kauno bataliono — jo kairėje: Paltynai - Žaiginys iki Dubysos upės.

Spalio 9-11 d. 2 pėst. pulkas buvo perkeltas iš Zarasų į Panevėžį. 1 pėst. pulko I ir III batalionai nuo Dauguvos krantų buvo perkelti į Kauną, II batalionas, vedamas mjr. V. Šaudžio, iš Zarasų žygio tvarka perėjo į Vajasiškį, kur spalio 8 d., atstūmęs lenkus iš Vajasiškio apylinkės, per Uteną nužygiavo į Uk-

mergę ir spalio 12 d. užėmė saugoti barą prieš lenkus prie Vaitkuškio dv.

Spalio 15 d. Panevėžio atsk. batalionas iš Panevėžio perėjo į Klovainius ir Rozalimą. Jie užėmė apsaugos barą, Marijampolės bataliono dešinėje.

Sutelkus daugiau jėgų, Marijampolės atsk. bataliono saugomas baras susiaurėjo. Dešinėje iš Alksnupių 1 kuopa buvo atitraukta į Šeduvą. Kairėje esanti Gaidelių k. užtvara taipgi buvo nuimta. Susiaurinus saugomą barą, buvo sustiprinta sargybų linija: Užuožeriai - Pažeriai - Arimaičiai - Linkaičiai. Įvykdavo susirėmimų su plėšikaujančiais bermontininkais, apie kuriuos tuojau pranešdavo vietos gyventojai. Į plėšikavimo vietas buvo skubiai siunčiama raitųjų žvalgų komanda, vadovaujama karn. Z. Rumšos. Plėšikavimui bermontininkai dažniausiai pasirinkdavo tokias vietas, kur arti nebūdavo mūsų sargybų.

Spalio 16 d. fronto vadas buvo jau sudaręs prieš bermontininkus apsaugos liniją, nors ne ištisai, (schema Nr. 1). Savo valdžioje jis turėjo:

Pasvalio batalioną (trys kuopos ir penkios komandos), kpt. J. Vėgėlio vadovaujamą. Batalionas dengė fronto dešinįjį sparną ir iš Pasvalio žvalgomomis rinktinėmis veikė Biržų, Saločių, Pašvitinio kryptimis.[74]

Panevėžio atsk. batalionas, kpt. J. Variakojo vadovaujamas, buvo užėmęs Klovainių - Rozalimo apsaugos barą. Lapkričio 1 d. vyriausiojo karo vado įsakymu Panevėžio atsk. batalionas pavadintas 4 pėst. pulku.

Marijampolės atsk. batalionas, plk. ltn. J. Butkaus vadovaujamas, laikė užėmęs apsaugos barą riboje: Pavartyčiai - Pažeriai - Velžiai - Linkaičiai. Lapkričio mėn. vyriausiojo karo vado įsakymu Marijampolės atsk. batalionas buvo pavadintas 6 pėstininkų pulku.

Kauno atsk. batalionas, pradžioje kpt. Petrausko, vėliau nuo spalio 12 d. plk. ltn. E. Adamkavičiaus vadovaujamas, laikė barą: Varnioniai - Daugėlaičiai - Šiaulėnai. Gruodžio 7 d. vyriausiojo karo vado įsakymu Kauno atsk. batalionas buvo pavadintas 7 pėstininkų pulku.

Vilniaus atsk. batalionas, kpt. K. Škirpos vadovaujamas, kairiajame sparne laikė apsaugos barą: Paltynai - Žaiginys - iki Dubysos. Lapkričio 25 d. vyriausiojo karo vado įsakymu Vilniaus atsk. batalionas pavadintas 5 pėstininkų pulku.

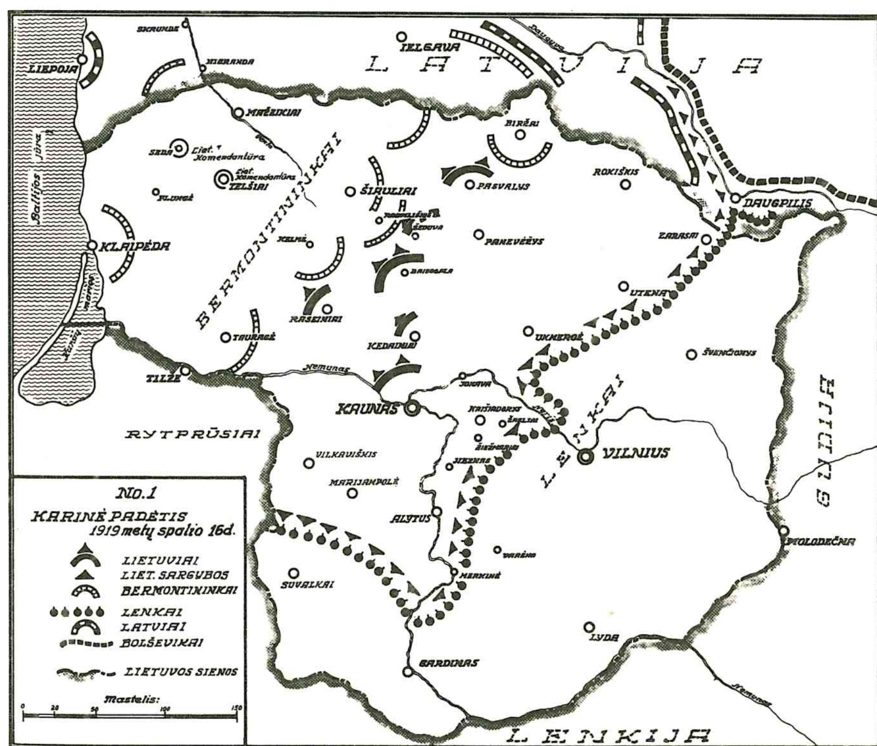
Žemaitijos komendantūrų rinktinė (6 kuopos), kpt. A. Bironto vadovaujamos, saugojo Kauno - Seredžiaus - Jurbarko kryptį.

Kovose su bermontininkais dalyvavo 1 husarų pulko 1, 2 ir pusė 3 eskadrono. Raiteliai nesudarė atskiro vieneto fronto bare, bet buvo būriais paskirstyti pulkams ir batalionams pagal fronto vado nurodymus. Vykdė žvalgybą, lauko sargybų tarnybą ir buvo naudojami ryšiams.[75]

Bermontininkų fronte dalyvavo 3, 4 ir 5 baterijos. 1 ir 2 baterijos buvo paliktos Dauguvos fronte prieš bolševikus, 6 ir 7 baterijos tuo metu dar buvo tik formuojamos Kaune.[76]

Fronto rezervą sudarė 2 pėst. pulkas, vadovaujamas plk. V. Grigaliūno-Glovackio.

Iš karo technikos dalių kovoje su bermontininkais dalyvavo: 1 geležinkelių kuopa — ji tvarkė geležinkelius, ir pionierių kuopa — kasė apkasus ir rengė kliūtis.

Kariuomenės dalims, esančioms arti Latvijos sienos, buvo įsakyta palaikyti ryšius su latvių kariuomenės dalimis.

Jėgų sutelkimas vyko lėtai ir sunkiai, nes priešas kontroliavo Radviliškio geležinkelio mazgą.

Tuo metu spalio 15-16 d. bermontininkai buvo užėmę ribą: Biržai - Saločiai - Kyburiai - Žeimelis - Pašvitinys - Lygumai - Radviliškis - Pušiniškiai - Daujočiai - Spičiai - Tytuvėnai - Viduklė - Raseiniai - protarpiais: Tauragė - Šimkaičiai - Eržvilkas - Jurbarkas.[77]

II

LIETUVOS VIDAUS PADĖTIS

Kariniai sunkumai. Tuometinė Lietuvos karinė padėtis buvo labai sunki. Frontą teko laikyti prieš rusų bolševikus, lenkus ir bermontininkus. Bolševikų frontas buvo neveiklus. Juos skyrė nuo mūsų natūrali gamtos kliūtis — Dauguvos upė, todėl šiame fronto ruože buvo paliktas tik 3 pėst. pulkas, Joniškėlio ir Ukmergės atsk. batalionai ir Gudų atsk. kuopa. Visos kitos kariuomenės dalys buvo perkeltos į bermontininkų frontą.

Prieš lenkus buvo nukreipti vien komendantūrų daliniai ir 1 atsk. batalionas iš Marijampolės. Komendantūrų kuopos saugodavo prieš lenkus artimiausią savo stovėjimo vietą — savo apskrities ribas. Sargybos buvo iš šių komendantūrų: Vilkaviškio, Seinų, Alytaus, Trakų (Kaišiadorių), Širvintos, Ukmergės ir Utenos. Komendantūroms talkino policija ir šauliai (partizanai). Zarasų apylinkėse barą su lenkais saugodavo pakaitomis Ukmergės ir Joniškėlio atsk. batalionai ir husarų pulko vienas būrys. Tai buvo daugiau tik sekimas, nes, lenkams puolant, mūsų sargybos pasitraukdavo. Lenkai nepaisė Santarvininkų valstybių nustatytos demarkacijos linijos ir vis gilyn veržėsi į Lietuvos teritoriją. Spalio mėn. vidury jie buvo užėmę: Vižainį, Punską, Seinus, Druskininkus, Daugus, Stakliškes, Semeliškes, Kietaviškes, Mijaugonis, Auseniškes, Upninkus, Širvintas, Šešuolius, Želvą, Balninkus, Aluntą, Skudutiškį, Kuktiškes ir Salaką. Buvo priartėję prie Jonavos - Ukmergės - Zarasų plento (5 - 10 km). Lietuvos vyriausybė pilnai kontroliavo Užnemunę ir Kauno-

Ukmergės - Zarasų plento sritį bei fronto ribą su bermontininkais (schema Nr. 1).

Viduje kraštą smaugė finansinė krizė: kariuomenei ir valdininkams keturi mėnesiai nebuvo mokomos algos. Bermondto armijoje aktyviai veikė vokiečiai, todėl trumpam laikui pašlijo santykiai su Vokietija. Sutriko prekyba, krašte trūko pramoninių prekių. Savo valiutos Lietuva dar neturėjo įsivedusi. Krašte kursavo vokiečių markės, kurios buvo vadinamos „auksinais". Sunkią Lietuvos padėtį jautė visi: vyriausybė, valdininkai, kariai. Susirūpinimo ir kalbų buvo daug, bet niekur nepakriko tvarka ir drausmė. Ir kariuomenė, ir visuomenė parodė didelę ištvermę ir kantrybę.

Avantiūristų pastangos nuversti Lietuvos vyriausybę. 1919 m. pradžioje Pabaltijo kraštuose pradėjo švaistytis visokio plauko avantiūristų, kurie troško valdyti šiuos kraštus. Vienas tokių avantiūristų buvo von Stryck-Tignitz, turėjęs planą sujungti Pabaltijo valstybes vienon valstybėn, paskui sudaryti sąjungą su Švediją ir išgauti naujai valstybei tarptautinį amžiną neutraliteto pripažinimą.

Strick-Tignitz Latvijoje savo idėjai buvo radęs vieną kitą pritarėją, bet Lietuvoje nebuvo jo idėjos šalininkų.

1919 m. rugpiūčio pabaigoje buvo išaiškintas lenkų, vadinamųjų peoviakų P.O.W. (lenkų karinė organizacija), sukilimas. Gen. Goltzo liudijimu bermontininkai turėję ryšių su lenkais: jų atstovas kunig. Kropotkinas, buvęs Rygos gubernatorius, važinėjęs Varšuvon ir siūlęs lenkams susitarti pasidalinti Lietuvą tarp Rusijos ir Lenkijos. Pačiam Goltzui lenkų sumanymas nepatiko, ir jis nenorėjo Lietuvoje prolenkiško ministrų kabineto, nors lenkai esą nesipriešintų, kad bermontininkai užimtų Lietuvą iki Kauno. Tokią žinią pats gen. Goltzas girdėjęs 1919 m. rugsėjo 24 d.[78] Gen. Goltzas ir plk. Bermondtas, norėdami visokeriopai pakenkti Lietuvai ir Latvijai, jų vyriausybes (M. Sleževičiaus ir K. Ulmanio) laikė pusiau bolševikinėmis.

Tuo pat metu rusų monarchistų gen. Biskupskis siūlęs dr. J. Gabriui ir baronui F. Roppui susitarti nuversti Lietuvos vyriausybę. Tada dr. J. Gabrys taptų ministru pirmininku, baronas F. Roppas finansų ministru. Naujai vyriausybei Vokietija žadėjusi 300 milijonų markių paskolą, jei ji įsipareigotų išlaikyti Lietuvoje Bermondto ir taip pat sudarytų savo didelę ka-

riuomenę. Bermontininkams karą prieš bolševikus laimėjus, Lietuva turėtų įeiti į Rusijos federaciją.

Vokiečių vienos savanorių rinktinės vadas C. Brandis savo atsiminimuose šią temą taip pat liečią ir rašo, kad jį aplankęs Wildemannas ir baronas Bistramas su dviem ponais iš Kauno. Tai buvę baronas X ir Y (grekas). Baronas galutinai išdėstęs politinę Lietuvos padėtį, nupasakojęs apie Lietuvos probolševikišką vyriausybę, kurią jie nori nuversti ir prašė pagalbos. C. Brandis iš principo sutikęs suteikti tokią paslaugą. Tada jam buvo paaiškinta, jog jis turįs gauti iš Lietuvos vyriausybės leidimą žygiuoti iš Radviliškio apylinkių per Lietuvą į Virbalį ir Vokietijon, nes siena prie Tilžės esanti uždaryta. Kai atžygiuotų prie Kauno, būtų pakviestas saugoti vokiečių turtą Kaune. Jis turėtų karine jėga paimti valdžią Kaune, o jo kariuomenė būtų Lietuvos didelės karinės pajėgos organizavimo pagrindu.

1919 m. rugsėjo 11 d. gen. Goltzas gavęs žinią, kad vokiečių savanorių rinktinė, C. Brandis vadovaujama, žygiuoja Kauno link. Jis tą žygį sustabdęs ir įspėjęs vokiečių karinių dalių viršininkus susilaikyti nuo neapgalvotų žygių. Mat, Lietuvos vyriausybė laiku sužinojo apie ruošiamą perversmą, todėl ir apsisaugojo nuo jo.

Dr. J. Gabrys taip pat turėjo ryšių su lenkais ir neslėpė nuo jų savo troškimų paimti valdžią Lietuvoje. Vilniaus lenkų veikėjas adv. B. Krzyžanowskis 1919 m. rugpiūčio 15 d. slaptame raporte iš Paryžiaus rašė lenkų vyriausybei, jog J. Gabrio kabinetas būtų lenkams geresnis, kaip Lietuvos Tarybos valdžia.[79]

Spalio 7 d. pasitraukė M. Sleževičiaus vyriausybė ir naują ministrų kabinetą sudarė E. Galvanauskas, kurį Santarvininkai ir lenkai laikė daugiau provakarietišku, negu M. Sleževičių.

Kariuomenės didinimas ir jos ginklavimas. Kariuomenės vadovybė 1919 m. vasarą pašaukė į kariuomenę daugiau vyrų. Rudenį vieni jų buvo apmokyti, kiti dar mokomi. Jie papildė atskirus batalionus ir sudarė naujus pulkus. Šį persitvarkymą teko vykdyti nepatogiu laiku. Fronte esančios dalys buvo keičiamos, atitraukiamos į ramesnes vietas persitvarkymams, paskui grąžinamos į frontą.

Lietuvos vyriausybės pastangomis iš Prancūzijoj esamų Amerikos sandėlių pavyko nupirkti prekių, daugiausia kariškų reikmenų. Dalis prekių 1919 m. vasarą buvo laivais atga-

benta į Liepoją ir ten iškrauta.[80] Pirkta kariuomenės apranga (drabužiai, avalynė, šarvuotė) 1919 m. rugsėjo mėn. geležinkeliu per Vokietiją buvo atvežta į Kauną. Liepojon atvežtos prekės, bermontininkams įsigalėjus ir uždarius susisiekimą geležinkeliu, pasiliko Liepojoje sandėliuose. Jos buvo pervežtos į Lietuvą 1920 m., bermontininkams pasitraukus iš mūsų krašto. Pati Liepoja nebuvo patekusi bermontininkams. Ją saugojo latvių kariuomenė ir anglų laivynas.

Mūsų kariuomenė gavo apie 30.000 karinių darbužių komplektų. Spalio mėn. kariuomenė jau buvo aprengta naujais amerikoniškais drabužiais ir apauta nauja avalyne, nes pirmiau pirkti Vokietijoje darbužiai buvo sudėvėti ir suplyšę. Kariuomenė aprengta laiku, nes artinosi žiema; gera apranga pakėlė karių nuotaikas, pasikeitė ir pagerėjo kariuomenės išvaizda.

Santarvininkų pastangos iškraustyti vokiečius. Pirmosios Santarvininkų pastangos, kad Vokietija atitrauktų savo kariuomenę iš Pabaltijo kraštų į Vokietiją, buvo nesėkmingos. Vokietijos vyriausybė aiškinosi, kad esančios Pabaltijyje kariuomenės dalys atsisakė jos klausyti. Tuomet rugsėjo 15 d. Santarvininkų aukščiausioji taryba įgaliojo Maršalą Fochą dar kartą pareikalauti iš vokiečių atitraukti kariuomenę iš Pabaltijo į savo kraštą. Maršalas Fochas pagrasino atnaujinsiąs blokadą, kariškai paspausiąs prie Reino bei panaudosiąs lenkų kariuomenę prieš bermontininkus. Tačiau šis paskutinysis reikalavimas greitai buvo atšauktas.[81] Mat, Lietuvos vyriausybė nesutiko įsileisti į Lietuvą lenkų kariuomenės.

Kadangi Lietuva nesutiko per savo teritoriją leisti lenkų kariuomenei žygiuoti prieš bermontininkus, tai spalio 13 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras Skrzynskis pasiuntė Sąjungininkams notą, kad lenkai nepasinaudosią sunkia Lietuvos padėtimi savo tikslams realizuoti.[82] Nors kai kurie lenkų veikėjai nenorėjo praleisti tokios progos, pavyzdžiui lenkų veikėjas M. Swiechowskis memorandume siūlė panaudoti sunkią Lietuvos padėtį ir realizuoti savo federacinius planus.[83]

Lenkų kariuomenės perleidimo ir prieš bermontininkus panaudojimo reikalu rūpinosi ir latvių delegacija, kuri buvo nuvykusi į Lenkiją prašyti pagalbos. Vilniuje J. Pilsudskis latvių delegacijai pareiškė pageidavimų, kad latviai tą klausimą iškeltų Lietuvos vyriausybei ir nustatė sąlygas: sustabdyti antilen-

kišką propagandą; paleisti suimtuosius lenkus (reikia manyti suimtuosius P.O.W. byloje dalyvius. *Autorius.*), o kol vyks karo veiksmai su bermontininkais, visą lietuvių kariuomenę pavesti lenkų vadovybei.[84] Kaune latvių delegacija gavo neigiamą atsakymą.

Spalio mėn. į Kauną pro Obelius, Panevėžį atvyko Latvijos užsienių reikalų ministras Z. Meierovicius. Obeliuose jį pagarbiai sutiko 2 pėst. pulko vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis. Važiuoti artimiausiu keliu per Mintaują ir Šiaulius Z. Meierovicius negalėjo, nes vyko kovos su bermontininkais. Jis, atvykęs į Kauną, kalbėjosi su Lietuvos vyriausybe dėl lenkų kariuomenės panaudojimo prieš bermontininkus. Lietuvos vyriausybė tokį sumanymą svarstyti visai atsisakė. Tuomet, kaip pasakojo gen. Pr. Liatukas, Z. Meierovicius neatlaidžiai reikalavo, kad Lietuvos kariuomenė tuojau pultų bermontininkus ir kad duotų jiems šaudmenų.

Tuometinė Latvijos padėtis irgi buvo sunki, bet ne be vilties. Jie laikė frontą su rusų bolševikais ir bermontininkais. Bolševikų frontas buvo neveiklus, tad jėgų daugumą sutelkė prieš bermontininkus ir atkakliai gynėsi nuo jų. Spalio 10 d. bermontininkai buvo užėmę Rygos priemiesčius. Estai ir anglų karo laivynas iš Rygos įlankos padėjo sulaikyti bermontininkų puolimus.[85] Gen. Pr. Liatukas Meieroviciui aiškino, kad Lietuvos padėtis nėra lengvesnė už Latvijos, nes tenka laikyti frontą prieš bolševikus, lenkus ir bermontininkus. Bermontininkų pulti neatsisakė, pažadėjo puolimą pradėti, kai tik bus sutelkta kariuomenė ir puolimui pasiruošta. Šaudmenų duoti Latvijai nepažadėjo, nes Lietuva mažai jų turėjo, o, pašlijus santykiams su Vokietija, nedaug vilties buvo gauti daugiau.

Z. Meierovicius išvyko nepatenkintas. Latvijoje sklido piktų gandų prieš Lietuvą.

Tuo pat metu buvo pasamdytas kariuomenės inspektoriumi (1919 IX 19 - 1920 III 1) anglų brig. gen. F. P. Crozier ir dar keli anglų karininkai padėti suorganizuoti Lietuvos kariuomenę. Atvykęs į Lietuvą, jis rado Lietuvą įtrauktą į karą su vokiečių geležine divizija, Daugpilio fronte su bolševikais ir Vilniaus apylinkėse su lenkais. Betgi Daugpilio fronte lietuviai kovojo greta su lenkais prieš rusų bolševikus.

Brig. gen. F. P. Crozier Santarvininkų misijų buvo pasiūlyta vadovauti lietuvių, latvių, lenkų daliniams prieš bermontinin-

kus, kaip Lietuvoje, taip ir Latvijoje. Lietuviai nesutiko įsileisti lenkų kariuomenės į savo teritoriją, nes lenkai, atsiradę Baltijos jūros pakraščiuose, nenorėtų pasitraukti.

Vėliau brig. gen. F. P. Crozier atsiminimuose rašo, kad po gen. Želigovskio vadinamojo maišto 1920 m. spalio 9 d., jisai supratęs, kodėl lietuviai nesutikę leisti lenkams žygiuoti per Lietuvos teritoriją.[86]

Brig. gen. F. P. Crozier su anglų karo misijos pirmininku plk. Rowan Robinzonu lankęs lietuvių frontą prieš bermontininkus ir stebėjęsis eilinių kareivių tinkamu pasiruošimu kovai.

F. P. Crozier savo atsiminimuose pastebi, kad Ambasadorių konferencija neturėjusi teisės spręsti Vilniaus klausimo, nes Vilnius ir jo apylinkės nėra buvę priešo teritorija.

Lietuvos vyriausybė, atmetusi lenkų „talkos" pasiūlymus, pasiryžo išsiversti savo priemonėmis ir jėgomis. Britų brig. gen. F. P. Crozier, dirbęs Lietuvos kariuomenėje ir kaip karinis patarėjas, paruošė planą bermontininkams pulti ir iš Lietuvos juos išvyti. Plano detalės neišlikusios, tačiau žinoma tik pagrindinė mintis: sutelkti mūsų kariuomenę Šeduvos - Baisogalos vietovėse ir pulti Radviliškio - Šiaulių - Kelmės kryptimi. Tačiau brig. gen. F. P. Crozier planas nebuvo vykdomas.[87]

Gen. W. Eberhardtas ir bermontininkai. Bermontininkams užėmus Radviliškio geležinkelio stotį, geležinkelių susisiekimas tarp Kauno ir bolševikų fronte esančios kariuomenės nutrūko. Karius ir geležinkelio tarnautojus bermontininkai areštuodavo, traukinių nepraleisdavo. Spalio 13 d. vyriausias karo vadas gen. Pr. Liatukas raštu kreipėsi į gen. W. Eberhardtą, kad iki spalio 15 d. atitrauktų vokiečių reguliariosios kariuomenės dalį iš Radviliškio geležinkelio stoties ir perduotų geležinkelio stotį Lietuvos geležinkelių valdybai. Savo raštą gen. Pr. Liatukas baigė:

> „Pavartojus ginklą prieš Kolčakininkų (bermontininkų) bandas, kurios kliudo traukinių judėjimą, gali nukentėti vokiečių kariuomenė ir tuo iššaukti negeistinus konfliktus." [88]

Gen. W. Eberhardtas atsakė neigiamai. Atsakymą prisiuntė spalio 15 d. per Vokietijos generalinį įgaliotinį Kaune:

> „Radviliškio geležinkelio punktas reikalingas man (reiškia gen. W. Eberhardtui), kad galėčiau įvykdyti mano val-

džios duotą įsakymą dėl evakuacijos. Radviliškis bus atiduotas pabaigus evakuaciją. Rajonuose, kur atsiliko vokiečių kariuomenė, kolčakininkų bandų nėra, bet yra Vakarų Rusijos valdžios kariuomenės dalys, kurios, kaip Lietuvos valdžiai žinoma, buvo organizuojamos Vokietijos karinės vyriausybės kovai su bolševikais ir kurios Santarvės nurodymu buvo paskirtos užimti dalį bolševikų fronto palei Dvinską (Daugpilį). Aš matau, kad visa lietuvių kariuomenė, apleidusi bolševikų frontą, yra traukiama į Šeduvos ir Baisogalos rajonus prieš vokiečių atsitraukimo liniją.

Už tai prašau tuojau patraukti lietuvių kariuomenę iš Šeduvos ir Baisogalos rajonų iki spalio 17 d., nes šio pavojaus pašalinimui turėsiu padaryti reikalingus žygius, sulaikant vokiečių kariuomenės atsitraukimą.“ [89]

Šiuo atveju gen. Eberhardtas prisipažino, kad rusų karinės formacijos Pabaltijyje yra vokiečių organizuojamos, ką gen. R. Goltzas vengdavo viešai pasisakyti. Taip pat paaiškėjo, kad gen. W. Eberhardtas pripažįsta naujai susidariusią vadinamą Vakarų Rusijos valdžią, su kuria palaikomi glaudūs ryšiai ir vykdomi gen. R. Goltzo ir P. Bermondto sudaryti planai.

Spalio mėn. viduryje, lietuviams sutelkus daugiau kariuomenės į bermontininkų frontą, įvykdavo vis žymesnių su jais susirėmimų. Gen. W. Eberhardtas į tai atsiliepė ir pradėjo grasinti. Spalio 17 d. jisai telegrama pranešė Lietuvos vyriausybei, kad įvyko susirėmimas prie Lyduvėnų, Raseinių apylinkėse, gresia pavojus vokiečių kariuomenės svarbiai geležinkelio susisiekimo linijai, einančiai pro Lyduvėnus ir kad jis pavartosiąs visas galimas priemones vokiečių kariuomenei apsaugoti nuo gresiančio pavojaus.[90]

Lietuviai tuo laiku Šilėnų - Lyduvėnų geležinkelio linijos nesikėsino užimti ir pavojaus vokiečių kariuomenei nesudarė. Susirėmimai įvykdavo su plėšikaujančiais bermontininkais, kurie kaip ir anksčiau vaikščiodavo po gyvenvietes ir imdavo, kas tik jiems patikdavo. Kai tik atvyko daugiau lietuvių kariuomenės ir buvo skirta daugiau sargybų, gyventojai kreipdavosi pas saviškius su skundais. Lietuviai kariai skubėdavo į įvykio vietą; jeigu bermontininkai nesuskubdavo pasitraukti, įvykdavo susišaudymų. Kartais mūsiškiai besitraukiančius bermontininkus persekiodavo.

Spalio 19 d. gen. W. Eberhardtas pareikalavo, kad Lietuvos kariuomenė tuojau būtų atitraukta atgal į rytus nuo linijos: Klovainiai - Rozalimas - Pavartyčiai - Grinkiškis. Savo griežto turinio raštą baigė žodžiais: „...visomis pastangomis savo norą įvykdysiu“.[91]

Lietuvių žvalgai patyrė, kad abipus geležinkelio Šiauliai - Radviliškis - Linkaičiai telkiamos bermontininkų (vokiečių ir rusų) jėgos; yra atvykę du šarvuoti traukiniai į Radviliškio geležinkelio stotį.

P. Bermondto gudravimai. Tuo laiku atsiliepė ir plk. P. Bermondtas. Mūsų vyriausybė gavo jo raštą, kuriame jisai dėstė, kad neturįs jokio noro kliudyti Lietuvos valstybei laisvai plėtotis, jisai ir jo Centro valdymo taryba pripažįstanti prezidento W. Wilsono paskelbtuosius principus ir pripažįstąs Lietuvos gyventojų suverenitetą patiems spręsti savo likimą. Jo vienintelis troškimas yra sueiti į sąjungą su Lietuva prieš bendrą priešą – bolševikus.[92]

Į P. Bermondto raštą Lietuvos vyriausybė nieko neatsakė, gerai suprasdama, kad P. Bermondtas taip nerašys ir nekalbės, kai tik sąlygos pasikeis.

Vyriausias karo vadas gen. Pr. Liatukas spalio 20 d. telegrama Nr. 4005 pranešė gen. W. Eberhardtui:

> „Aš turiu dar sykį pakartoti, kad lietuvių kariuomenė jokiu būdu nepuls atsitraukiančios vokiečių kariuomenės. Lietuvos kariuomenės uždavinys yra apginti kraštą ir palaikyti susisiekimą su bolševikų frontu, kuris naktį spalio iš 19 į 20 d. buvo visai nutrauktas. Paminėtam patikrinti aš daviau mano kariuomenei įsakymą pasitraukti iš linijos Klovainiai - Maldžiūnai - Užuožeriai - Karčiamos - Varnioniai - Mažuoliai - Daužnagiai - Liaubarai.“ [93]

Lietuvos karinių dalinių atsitraukimas buvo įvykdytas tuojau. Tačiau tai nepatenkino W. Eberhardto ir P. Bermondto norų. Gen. W. Eberhardtas reikalavo pasitraukti žymiai toliau, bet mūsų kariuomenės vadovybė nepanoro tokių jo pageidavimų vykdyti. Kai bermontininkai pradėjo mūsų kariuomenės puolimą, turėjo įsikišti Kaune reziduojantieji Santarvininkų karinių misijų atstovai.

Vokietijai aktyviai remiant Bermondtą Pabaltijo kraštuose, anglai galutinai nusistatė remti pasiskelbusias nepriklausomomis Lietuvos, Latvijos ir Estijos valstybes ir pasiuntė į jas karines misijas.[94]

Į Kauną 1919 m. vasario mėn. atvyko gen. št. plk. Rowan Robinsonas; į Rygą — gen. Burtas, kuris buvo visų Pabaltijo kraštų Santarvės karinių misijų viršininkas. Rowan Robinsonas buvo judrus, turėjo savo žinioje keletą karininkų, uoliai sekė bermontininkų veiklą. Surinktomis žiniomis keitėsi su Lietuvos vyriausybe. Kai tik gen. W. Eberhardtas pareiškė agresyvumą ir spalio 20 d. puolė lietuvius, įsikišus Santarvės misijų atstovams, anglų gen. št. plk. Rowan Robinsonas ir prancūzų plk. C. Reboul pasiuntė gen. W. Eberhardtui telegramą:

„...pranešame, kad koks būtų vokiečių kariuomenės nužygiavimas į pietus nuo linijos nurodytos telegramoje Nr. 4005, mes žiūrėsime kaip į agresyvų iš jūsų pusės veiksmą, niekuo nepateisinamą provokaciją vien kad tik atitolintų vokiečių kariuomenės išsikraustymą.“ [95]

Tačiau gen. W. Eberhardtas nesustabdė savo puolamojo žygio abipus Radviliškio - Linkaičių geležinkelio.

Bermontininkų veržimasis gilyn į Lietuvą. Prie Linkaičių geležinkelio sankryžos miške buvo lentpiūvė, kuri gamino statybinę medžiagą. Bermontininkai iš Radviliškio kasdien traukiniu su platforma atvykdavo į Linkaičius pasiimti statybinės medžiagos. Linkaičiuose stovėjo mūsų lauko sargyba (7-9 vyrai), kuri nepatiko bermontininkams. Spalio 13 d. bermontininkai šią sargybą nuginklavo, bet kareivius paleido. Marijampolės atsk. bataliono vadas plk. ltn. J. Butkus, sužinojęs apie įvykį, nuvyko į Linkaičius, kur tuo laiku suradęs bermontininkų statybinės medžiagos gabenimo vadovą, kuriam pareiškė, kad tik jų vadovas gali turėti ginklą su savimi, o visi kiti kareiviai negali būti ginkluoti. Savo reikalavimui paremti, užuot kelių lauko sargybos karių, Linkaičių pusstotyje paliko mokomąją kuopą ir raitųjų žvalgų komandą.[96] Mokomos kuopos vadas ltn. J. Barkauskas griežtai tikrindavo atvykstančius bermontininkus, bet dirbti darbą, pakrauti medžiagą nekliudė. Toks stropus tikrinimas nepatiko bermontininkams. Spalio 19 d. visai neatvyko, spalio 20 d.

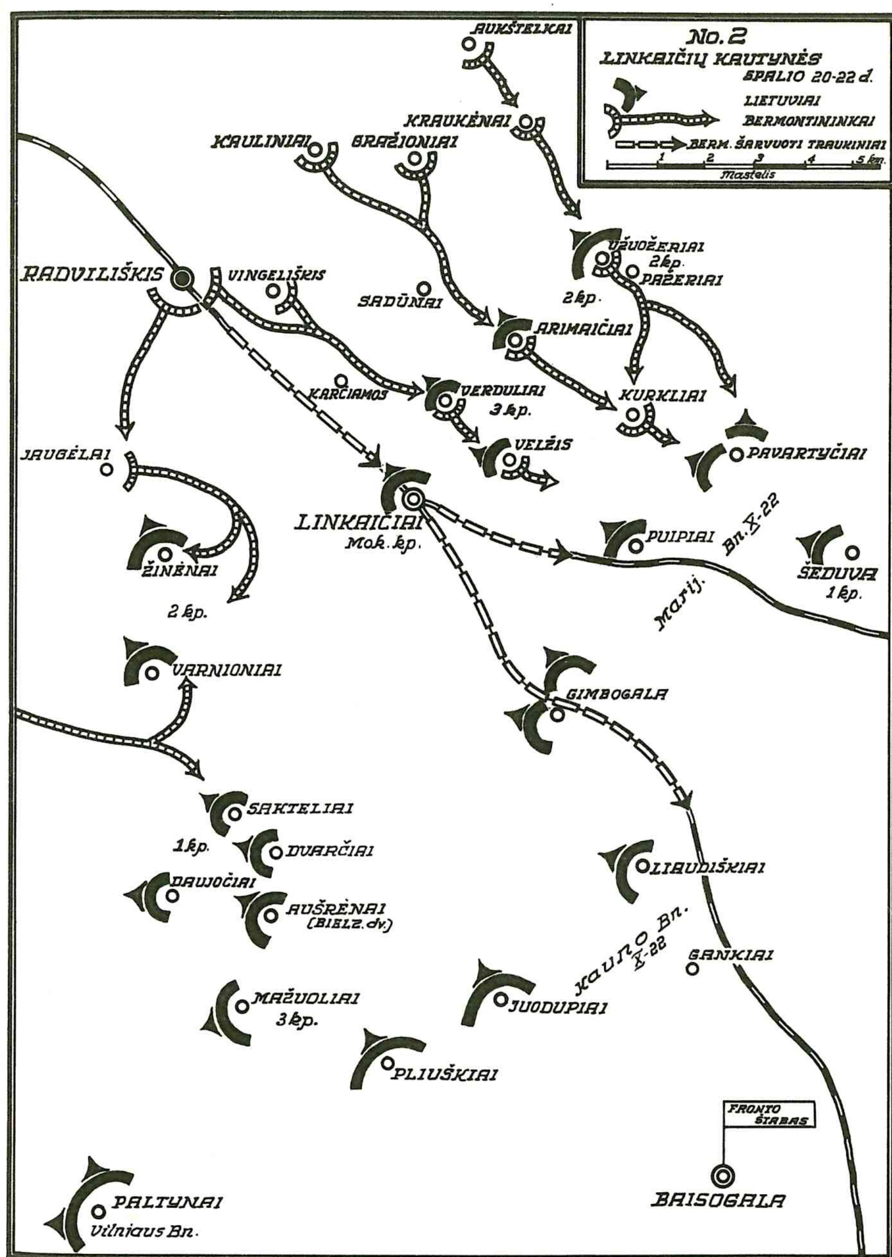
atvyko šarvuotu traukiniu, bermontininkams jau vykdant puolimą abipus Radviliškio - Linkaičių geležinkelio linijos.

Tuo laiku žvalgybos ir iš vietos gyventojų surinktomis žiniomis paaiškėjo, kad bermontininkai sutelkė žymių jėgų (4-5 batalionai) kaimuose: Kraukėnai, Aukštelkai, Gražioniai, Sadūnai, Karčiamos, Radviliškis, Jaugėlai, Daujotai, Spičiai. Spalio 19 d. buvo gauta žinia, kad į Radviliškį atvyko šarvuotas traukinys. Sužinojęs apie tai ltn. J. Barkauskas, neturėdamas sprogdinimo priemonių, spalio 20 d. auštant, 1-2 km atstu nuo Linkaičių Radviliškio link išardė dvi poras bėgių, kuriuos išėmęs, paliko šalimais geležinkelio linijos. Išardytą vietą mokomoji kuopa saugojo, turėdama iš paruoštos pozicijos gerą matomumą nuo Linkaičių pusstoties.

Marijampolės atsk. batalionas spalio 19 d. buvo užėmęs ir pasiruošęs gintis riboje: Užuožeriai - Arimaičiai (2 kuopa), Verduliai - Velžiai (3 kuopa), Linkaičiai (mokomoji kuopa). 1 kuopa atsargoje Šeduvoje (schema Nr. 2). Bataliono pagrindinis uždavinys buvo saugoti Linkaičių geležinkelio pusstotį, pro kur dar buvo palaikomas susisiekimas su Dauguvos frontu. Bermontininkai spalio 20 d. puolė ir užėmė Linkaičius, stengdamiesi nustumti mūsų kariuomenės dalinius kaip galima toliau į rytus.

Spalio 20 d. apie 10 val. bermontininkai iš Kraukėnų, Sadūnų ir Karčiamos puolė mūsų batalioną. Prieš puolimą jie prisiuntė parlamentarus su baltomis vėliavomis į bataliono užtvaras Užuožeriuose, Arimaičiuose ir prie Verdulių dvaro. Paskui parlamentarus sekė puolantieji bermontininkai, pasiruošę kautynėms.[97] Parlamentarus į užtvaras prisileido be šūvio. Parlamentarai pareikalavo pasitraukti, o kai užtvarų viršininkai atsisakė trauktis, bermontininkai tuojau vykdė puolimą. Užtvaros buvo priverstos pasitraukti. Apgaulingu būdu veikiant, bermontininkams pavyko Verduliuose paimti į nelaisvę 2 karininkus ir 14 kareivių. Užtvaroms į pagalbą atskubėjo rezervai. Įvyko kautynės, kurios užsitęsė iki vėlyvo vakaro. 2 ir 3 kuopos pavakare pasitraukė į Pavartyčių - Puipių kaimų ribą, apsikasė ir pasiruošė gintis.

Kautynėms vykstant Užuožerių - Verdulių riboje, šarvuotas bermontininkų traukinys atvažiavo prie išardytos geležinkelio vietos ir pradėjo taisyti. Mokomoji kuopa ir raitųjų žvalgų komanda kelio taisytojus pasitiko kulkosvaidžių ir šautuvų ugni-

No. 2
LINKAIČIŲ KAUTYNĖS
SPALIO 20-22 d.
LIETUVIAI
BERMONTININKAI
BERM. ŠARVUOTI TRAUKINIAI
1 2 3 4 5 km.
Mastelis
AUKŠTELKAI
KRAUKĖNAI
KAULINIAI
GRAŽIONIAI
UŽUOŽERIAI
2 kp.
PAŽERIAI
2 kp.
RADVILIŠKIS
VINGELIŠKIS
SADŪNAI
ARIMAIČIAI
KARČIAMOS
VERDULIAI
3 kp.
KURKLIAI
VELŽIS
PAVARTYČIAI
JAUGĖLAI
LINKAIČIAI
Mok. kp.
PUIPIAI
Bn. X-22
ŽINĖNAI
ŠEDUVA
1 kp.
Marij.
2 kp.
VARNIONIAI
GIMBOGALA
SAKTELIAI
1 kp.
DVARČIAI
LIAUDIŠKIAI
DAUJOČIAI
AUŠRĖNAI
(BIELZ. dv.)
Kauno Bn.
X-22
GANKIAI
MAŽUOLIAI
3 kp.
JUODUPIAI
PLIUŠKIAI
FRONTO ŠTABAS
PALTYNAI
Vilniaus Bn.
BAISOGALA

mi. Priešo kariai tuoj sulipo į traukinį ir iš jo į mokomos kuopos ir raitųjų žvalgų komandos pozicijas pasipylė sunkiųjų kulkosvaidžių ir artilerijos ugnis. Mūsiškių lengvųjų ginklų ugnis negalėjo padaryti traukiniui žalos. Priešo ugnis privertė juos pasitraukti į naują poziciją. Mūsiškiams pasitraukus, bermontininkai pataisė geležinkelio bėgius, traukinys pro Linkaičius pamažu važinėjo pirmyn ir atgal. Mūsiškiai sekė šarvuotį ir į jį šaudė.

Prie mokomos kuopos atvyko 3 baterijos vadas vyr. ltn. P. Dočkus, bet neturėjo paruoštos sekyklos ir ryšių priemonių su baterijos pozicija, todėl artilerijos ugnis nebuvo panaudota. Pavakare bataliono vado įsakymu mokomoji kuopa ir raitųjų žvalgų komanda pasitraukė į Puipių k.[98] Bermontininkų šarvuotas traukinys grįžo į Radviliškį. Nakties metu, spalio 20 į 21 d. 1 kuopa buvo pasiųsta į Puipius sustiprinti barą.

Spalio 20 d. Kauno atsk. bataliono bare buvo ramu. Batalionas saugojo barą: Ilguočiai - Žinėnai - Daugėlaičiai - Šiaulėnai. Kairėje Vilniaus atsk. batalionas riboje: Paltynai - Šaukotas. Kauno bataliono vadovietė — Aušrėnuose (Balazariškių dv.). 4 baterijos būrys Daukučių - Mažuolių kaimų pozicijoje.

Kauno atsk. batalionas, brigados vadui įsakius, spalio 21 d. turėjo pasitraukti į ribą: Žinėnai - Varnioniai - Daujočiai - Mažuoliai.[99] Batalionui buvo įsakyta pasitraukti, kad patikrintų gen. W. Eberhardto kariuomenei saugų pasitraukimą geležinkeliu Šiauliai - Šilėnai - Lyduvėnai - Tauragė - Tilžė. Spalio 21 d., batalionui besitraukiant, jis buvo užpultas bermontininkų. Pasinaudodami miškais, bermontininkai apėjo iš užnugario 2 kuopą, jau pasitraukusią į Žinėnų - Varnionių ribą, bet dar nesuskubusią pasiruošti ir išsidėstyti gynimuisi. Priešui puolus, 2 kuopos vadas ltn. A. Pridotkas šoko gintis, bet buvo sužeistas. Bermontininkai užėmė Ilguočius, Žinėnus ir Varnionius. Kuopa pasitraukė į Miežaičių - Daukučių ribą ir įsitvirtino gintis. Ryšium su 2 kuopos nepasisekimu, turėjo pasitraukti ir kitos kairiojo sparno bataliono kuopos. Kautynės tęsėsi daugiau kaip valandą. Batalionas turėjo nuostolių: 2 kareiviai užmušti, 2 karininkai ir 6 kareiviai sužeisti, 13 dingo be žinios. Daugiausia nukentėjo 2 kuopa.

Pavakare Kauno atsk. batalionas įsitvirtino riboje: Miežaičiai - Daukučiai - Sakteliai - Daujočiai - Mažuoliai. Laikinoji bataliono pozicija buvo nepatogi, pelkėta, apaugusi krūmais, pras-

Plk. ltn. J. Butkus, 6 pėst. pulko vadas

tas matomumas. I brigados vadas įsakė batalionui dar pasitraukti ir užimti poziciją riboje: Gimbogala - Liaudiškiai - Juodupiai - Pliuškiai,[100] kurią užėmė ir įsitvirtino spalio 22 d. rytą.

Marijampolės atsk. bataliono bare spalio 21 d. buvo ramu. Bermontininkai puolimų nevykdė, vyko vien žvalgų būrelių susidūrimai. Bataliono vadas įsakė raitųjų žvalgų komandos vadui įrengti kliūčių geležinkelio ruože Šeduva - Linkaičiai, kad apsaugotų nuo šarvuoto traukinio puolimo. Geležinkelio bėgiai buvo susprogdinti rankinėmis granatomis. Kelios kliūtys buvo įrengtos tarp Puipių ir Linkaičių. Kitame geležinkelio ruože tarp Linkaičių ir Baisogalos kliūčių nebuvo padaryta.

Spalio 22 d. vidurdienį priešas įvykdė dar vieną puolimą, dviejų šarvuotų traukinių remiamą. Vienas jų veikė Linkaičių - Šeduvos ir antras Linkaičių - Baisogalos kryptimi.[101] Šarvuotas traukinys, atėjęs prie Puipių k., sustojo prie pirmosios kliūties ir pradėjo ją taisyti. Prie Puipių k. esanti pozicijoje kuopa taisytojus pasitiko ugnimi. Iš šarvuoto traukinio atsakė kulkosvaidžių ir artilerijos uginimi. Kuopa išsilaikė pozicijoje. Betgi ir šį kartą baterijos vadas su savo baterija neturėjo telefono ryšio.

Paskubomis susirišus raitųjų žvalgų pagalba su baterija, ji pradėjo šaudymą. Kai tik vienas sviedinys pataikė į šarvuotį, traukinys tuoj nuvažiavo Linkaičių - Radviliškio link.[102]

Baisogalos geležinkeliu bermontininkų šarvuotas traukinys laisvai pravažiavo Linkaičius ir Gimbogalą. Pašaudęs į Kauno atsk. bataliono pozicijas, Bagdonų ir Gankių kaimus, sugrįžo atgal į Radviliškį.

Pavakare dar kartą abu šarvuoti traukiniai puolė mūsų pozicijas, tačiau artilerijos ugnies sutikti, pasitraukė. Priešo pėstininkų dalinių puolimas dėl šarvuotų traukinių nesėkmės buvo neryžtingas — greitai ir jie pasitraukė.

Mūsų pozicijose jautri vieta buvo Gimbogalos k., nes sunku buvo palaikyti ryšį tarp Kauno ir Marijampolės atsk. batalionų. Ryšiams sustiprinti prie Gimbogalos k. buvo pastatytas Marijampolės atsk. bataliono 2 kuopos vienas būrys.

Spalio 22 d. vakare atvyko inžinerijos dalinys, padarė didelių sugadinimų geležinkelio linijose, link Šeduvos ir Baisogalos. Šarvuoti traukiniai daugiau nepasirodė.

Bermontininkams vykdant puolimą, į Baisogalą spalio 22 d. atvyko 1 pėst. pulko II batalionas. Spalio 23 d. iš Panevėžio į Šeduvą atvyko 2 pėst. pulko III batalionas, spalio 24 d. pakeitė Marijampolės atsk. batalioną Pavartyčių - Puipių pozicijose. Marijampolės atsk. batalionas spalio 25 d. išvyko į Kėdainius, kur pailsėjo, papildė sudėtį ir liko performuotas į 6 pėstininkų pulką. Pasiliko fronto vado valdžioje — rezerve.

Per kautines prie Linkaičių spalio 20-22 d. buvo nuostolių: 4 kareiviai užmušti, 2 karininkai ir 12 kareivių sužeisti, 3 karininkai ir 30 kareivių pateko į nelaisvę [103], (kai kurie iš jų netrukus pabėgo). Spalio 28 d. į Baisogalą atvyko 1 pėst. pulko I ir III batalionai. Beveik tuo pat metu iš Panevėžio į Šeduvą atvyko 2 pėst. pulko I ir II batalionai. Tada Šeduvos - Baisogalos fronto baras buvo gerokai sustiprintas, tačiau bermontininkams laikant Radviliškį ir Linkaičius, susisiekimas per šį geležinkelio mazgą su Dauguvos frontu buvo nutrauktas. Transportas Baisogala - Šeduva buvo palaikomas gurguolėmis.

III

GENEROLO H. A. NIESSELIO MISIJA PABALTIJYJE

Santarvininkų misijos atvykimas. 1919 m. spalio 28 d. Aukščiausioji santarvininkų taryba, prižiūrėti vokiečių išsikraustymą iš Pabaltijo kraštų, komisijos pirmininku paskyrė prancūzų generolą H. A. Niesselį, kuris I pasaulinio karo metu buvo kariniu atstovu Rusijoje ir buvo susipažinęs su rusais ir Rusijos reikalais. Netrukus buvo gauta žinia, kad atvyksta prancūzų generolas H.A. Niesselis su visa Santarvininkų misija. Į misijos sudėtį įėjo: anglų, amerikiečių, italų, prancūzų, japonų ir vokiečių kariniai atstovai. Misija su savim turėjo gan didelį įvairių rūšių specialistų štabą. Gen. H. A. Niesselio misija į Lietuvą atvyko per Vokietiją. Pastovios būstinės neturėjo, važinėjo šarvuotu traukiniu su apsauga. Lankėsi Tauragėje, Šiauliuose, Radviliškyje, Mintaujoje ir kituose bermontininkų užimtose vietose. Vėliau lankėsi Rygoje ir Kaune, kur nuoširdžiai buvo sutiktas. Prie Tilžės jis įsteigė sekimo punktą kontroliuoti bermontininkų susisiekimą su Vokietija. Prie gen. H. A. Niesselio misijos Lietuvos vyriausybė paskyrė savo įgaliotinius: vyriausiu įgaliotiniu advokatą K. Šalkauską, Krašto apsaugos ministerijos atstovą gen. S. Žukauską, geležinkelių žinybos — inž. A. Macijauską ir Vidaus reikalų ministerijos — E. Misevičių.[104] Lietuvos vyriausybės įgalioti atstovai prie gen. H. A. Niesselio misijos prisijungė Tilžėje. Jiems buvo pavesta perimtoje iš bermon-

tininkų Lietuvos teritorijoje organizuoti savivaldybes ir kitas valdžios įstaigas, periminėti turtą, informuoti Lietuvos reikalais gen. H. A. Niesselio misijos atstovus. Tačiau Lietuvos įgaliotinių darbas buvo labai kliudomas, bermontininkai pykdavo ir net įžeidinėdavo, buvo nesukalbami, ir per gen. H. A. Niesselį duotų pažadų nepildydavo.[105] Sunku buvo ne tik lietuviams, bet ir misijos nariams.

Santarvininkų misijos pradiniai darbai. Gen. H. A. Niesseliui tarpininkaujant ir reikalaujant, spalio 30 d. Šiauliuose įvyko Lietuvos vyriausybės atstovų su bermontininkais konferencija. Lietuvos vyriausybei atstovavo plk. ltn. A. Merkys, kuris į konferenciją vyko per Šeduvą drauge su dr. E. Zimmerle, Vokietijos atstovu Lietuvai. Konferencija turėjo išspręsti tris pagrindinius klausimus:

1. Vokiečių kariuomenės evakuacija iš Lietuvos.
2. Neutralios juostos nustatymas tarp lietuvių ir bermontininkų, kad palengvintų vokiečių kariuomenės evakuaciją iš Lietuvos.
3. Ltn. Vinco Rimavičiaus suėmimas spalio 26 d. Raseiniuose.

Konferencijos metu buvo sutarta:

1. Vokiečiai baigia kariuomenės evakuaciją iš Lietuvos iki lapkričio 14 d.[106]

2. Palengvinti vokiečių kariuomenės evakuaciją iš Lietuvos buvo sutarta ir nustatyta neutrali juosta; vokiečiai turėjo laikytis linijos: Latveniškių dv. (15 km į rytus nuo Joniškio)-Rimdžiūnų - Minelgų - Lygumų - Aukštelkų - Vingeliškių (prie Radviliškio) - Jaugėlų - Šiaulėnų - Šiluvos - Dumsiškių (2 km į š. v. nuo Raseinių) - Eržvilko - Sakalinės. Lietuviams laikytis: Kriukų - Pašvitinio - Vilūnaičių - Vismontų - Užuožerių - Sadūnų - Karčiamos - Ilguočių - Žinėnų - Varnionių - Daujočių - Kunigiškių (į šiaurę nuo Šaukoto) - Žaiginio - Dvareliškių - Girkalnio -Beržinės (9 km į šiaurės vakarus nuo Smalininkų) linijos.[107]

3. Ltn. V. Rimavičių pažadėjo tuoj paleisti, kas buvo įrašyta į sutartį.[108] Tačiau, kaip minėta, kariuomenės štabas gavo pranešimą, kad ltn. V. Rimavičius buvo nušautas, jam „mėginant pabėgti“.

Vokiečių kariuomenės evakuacija sutartu laiku nebuvo įvykdyta. Viskas liko taip, kaip buvo gen. R. Goltzo susitarta su P. Bermondtu spalio mėn. pradžioje.

Neutrali zona praktiškai buvo sudaryta tik vidurio ir pietiniame fronto bare. Šiaurėje, Biržų apskrityje, Pasvalio baro ruože bermontininkai nesitraukė į sutartą liniją.

Pietuose, Jurbarko - Raseinių ruože, neutralią zoną nužymėjus, mūsų kariuomenės daliniai stovėjo 10-15 km atstu nuo bermontininkų. Viduriniame bare — abipus geležinkelio Linkaičiai - Radviliškis mūsų dalys stovėjo 1-2 km atstu nuo bermontininkų. Bermontininkams iš šio ruožo pasitraukus, lapkričio 1-2 d. mūsiškiai užėmė Užuožerius, Sadūnus, Karčiamas, Ilguočius, Žinėnus, Varnionius. Bermontininkų sargybos stovėjo Gražionių, Kaulinių, Vingeliškio, Jaugėlų kaimuose. Jų pasitraukimas ir lietuvių naujo baro užėmimas įvyko ramiai. Naujose pozicijose mūsiškiai tuojau įsitvirtino. Trumpą laiką buvo ramu.

Lietuviai perėmė Linkaičių geležinkelio pusstotį, tuoj atnaujino susisiekimą traukiniais Baisogala - Šeduva - Panevėžys. Fronto ruožui sustiprėjus ir susitvarkius, karių nuotaika pakilo ir vėl buvo tikima ir laukiama, kad vokiečiai pasitrauksią, daugiau kautynių nebebūsią. Tačiau bermontininkai stovėjo vietoje, pasitraukti negalvojo.

Šiaurės bare bermontininkai sutarties nesilaikė. Vyko nuolatinės kovos su Pasvalio komendantūros daliniais.

IV

KARINIAI VEIKSMAI PRIEŠ BERMONTININKUS

Pasvalio komendantūros puolamieji veiksmai. 1919 m. vasarą iš Joniškėlio į Pasvalį persikėlė karo komendantūra ir apskrities įstaigos. Pasvalys liko administracinis ir karinis centras sričiai, kuriai tuo laiku priklausė Biržai. Rugpiūčio mėn. įstaigos jau buvo susitvarkiusios, turėjo ramesnes darbo sąlygas, kaip kad buvo Joniškėlyje. Vakarinę Pasvalio apskrities dalį — Joniškėlio, Žeimelio, Vaškų, Saločių, Pakruojo ir kitus valsčius buvo užėmę vokiečių gen. R. Goltzo kariuomenės dalys. Derlinga šio krašto apylinkė turėjo daugiau žemės ūkio gėrybių. Vokiečiai iš gyventojų prievarta ėmė maistą, pašarą ir gyvulius.[109] Nesusipratimai Pasvalio karo komendantūros ir vietos gyventojų su vokiečiais, kurie vėliau perėjo Bermondto valdžion, tapo beveik kasdieninis reiškinys. Bermontininkų neribotos „rekvizicijos" įkyrėjo žmonėms iki gyvo kaulo.

Pasvalio karo komendantas kpt. J. Vėgėlis, gerai suprasdamas grėsmę, karinei vadovybei pritariant, ėmėsi didinti komendantūros pajėgas. Buvo pašaukti tarnavę rusų armijoje atsarginiai ir naujokai. Spalio pradžioje komendantūra turėjo vieną batalioną (tris kuopas ir penkias komandas) apie 1.000 vyrų, nors mažai apmokytų ir silpnai ginkluotų.

Spalio 9 d. bermontininkų būrys apie 60 vyrų atvyko prie Pasvalio. Jis norėjo žygiuoti į Rytus prie Dauguvos krantų. Pasvalio karo komendantui įsakius, būrys buvo apsuptas ir sulai-

kytas. Pranešus šį reikalą Šeduvos rinktinės vadui, buvo gautas įsakymas būrį paleisti vykti Biržų link. Tačiau būrys nenuėjo nurodyta kryptimi, bet pasuko Vabalninko - Pandėlio kryptimi. Tuojau vietos milicijos ir partizanų buvo suorganizuotas persekiojimas. Būrį pasivijo prie Kupreliškio. Įvykusiose kautynėse, kurias persekiotojai pralaimėjo, žuvo vienas partizanas, Pasvalio apskrities viršininkas ir 7 milicininkai pateko į nelaisvę. Bermontininkų būrys pasitraukė į Latviją. Susitarę su Rokiškio karo komendantūra ir su latviais, sutelkę daugiau jėgų, bermontininkų persekiojimą vėl tęsė. Priešas buvo užkluptas spalio 15 d. prie Ažės miestelio Latvijoje, sunaikintas, belaisviai išvaduoti, paimta grobio.[110]

Spalio mėn. viduryje bermontininkai buvo užėmę ir laikėsi riboje: Parovėja (10 km į šiaurės rytus nuo Biržų) - Biržai -Smilgiai - Saločiai - Kiburiai - Lauksodžiai - Pašvitinys. Jų jėgos sudarė apie 1.000 vyrų, nebuvo skaičiumi didesnės už Pasvalio komendantūros jėgas, bet jie buvo patyrę kariai, gerai ginkluoti ir karine technika gerai apsirūpinę.[111]

Tuo laiku į Pasvalį atvyko fronto vadas plk. ltn. K. Ladiga, kuris davė Pasvalio komendantui įsakymą ir taktiškų nurodymų. Komendantūros daliniai buvo įpareigoti sulaikyti bermontininkų veržimąsi į rytus — Kupiškio ir Panevėžio link. Dėl mūsų laikomo plataus baro buvo saugomos tik pagrindinės kryptys judrių būrių, vyko nuolatiniai maži susirėmimai, puolant arba ginantis. Ryšiai su latviais buvo palaikomi per pasiuntinius ir telefonu, kuris buvo nutiestas per Suveiniškį.

Lapkričio 1 d. didelis bermontininkų būrys užėmė Biržus. Pasiųstoji iš Saločių mūsų rinktinė priešą iš Biržų išvarė; jų dalis pasitraukė Skaistkalnės dv. link, į Latviją, kita dalis — Parovėjos link, o iš čia kitą dieną mūsiškių buvo išvaryti.

Bermontininkai sužinoję, kad Saločių miestelyje liko silpnos mūsų jėgos, puolė miestelį ir užėmė, bet lapkričio 3 d. buvo atsiimtas. Bermontininkai pasitraukdami paėmė įkaitais du kunigus ir šešis civilius asmenis.[112]

Lapkričio 5 d. įvyko susirėmimas Ripeikių ir Šakarnių kaimuose (į šiaurę nuo Biržų ir Saločių). Atsitraukdami bermontininkai apiplėšė Kemėnų kaimą.

Lapkričio 7 d. naktį Pasvalio komendantūros daliniai puolė bermontininkus Mūro Panemunėje (Budberge). Gerai ginkluo-

tas priešas buvo pasiruošęs ir budėjo, puolimas nepasisekė, pasvaliečiai pasitraukė.

Lapkričio 8 d. bermontininkai vėl užėmė Saločius, o lapkričio 10 d. jų didelis būrys puolė ir užėmė Biržus. Mieste tuoj sunaikino telefonų centrinę, išplėšė paštą ir, suėmę 5 milicininkus, traukėsi Skaistkalnės dv. (Latvijoje) link. Besitraukiančius bermontininkus pastebėjo pasvaliečių sargybos ir pranešė vadams. Tuoj buvo užkirstas kelias ir staigiai užklupti prie Rimkuškių k. Vieni jų buvo nukauti ar sužeisti, kiti pabėgo. Septyni buvo paimti į nelaisvę. Išvaduotieji milicininkai belaisvius nugabeno į Pasvalį.[113]

Lietuviai pažadėjo latviams pagelbėti išvaryti bermontininkus iš Bausko. Puolimas prasidėjo lapkričio 12 d. anksti rytą. Latviai puolė iš šiaurės ir šiaurės rytų Bausko kryptimi, pasvaliečiai nuo pietų — Saločių Bausko link. Puolimo metu įvyko kautynės prie Saločių. Kautynėse dalyvavo Pasvalio komendantūros viena kuopa ir antros kuopos būrys bei raitųjų būrys. Saločiuose gynėsi bermontininkų Geležinės divizijos kuopa ir žandarų būrys, apie 200 vyrų su 6 sunkiais kulkosvaidžiais. Puolimas buvo pradėtas Saločių miestelio abipusiu supimu. Bermontininkai gynėsi atkakliai, padeginėjo namus ir javų kūgius. Smarkus vėjas blaškė liepsnojančius šiaudus po lauką, dūmai kliudė sekimą. Saločiai po pakartotinų puolimą buvo apsupti, o mūsiškiams įsiveržus į miestelį, bermontininkai pasidavė. Buvo paimta 138 bermontininkai į nelaisvę, 6 sunkieji kulkosvaidžiai, 9 arkliai, 7 vežimai, 74 šautuvai ir daug kitų karo reikmenų. Vokiečių šaltiniai nurodo, kad prie Saločių dalyvavo ir Badeno pulkas, kurio dalis lapkričio 14 d. kautynėse buvo sunaikinta, dalis pateko į nelaisvę.[114]

Po Saločių kautynių miestelyje paliko tik užtvara, kiti daliniai buvo sutelkti į Paškonių ir Žadeikonių kaimus poilsiui. Per šias kautynes pasvaliečiai neteko 9 nukautų ir per 30 sužeistų. Kautynėms vadovavo kpt. J. Vėgėlis.

Kitą dieną į Saločius atvyko bermontininkų batalionas, surinko savo nukautus ir sužeistus kareivius ir pasitraukė, į kautynes nesiveldamas.

Pasvaliečiai pailsėję ir susitvarkę, tęsė puolimą Bausko kryptimi. Lapkričio 17 d. anksti rytą perėjo Latvijos sieną prie Grenstalės dv., Latvijoje. Tą dieną latvių kariuomenė užėmė Bauską. Bermontininkai pasitraukė į vakarus.

Po šių kautynių bermontininkai buvo priversti pasitraukti iš Nemunėlio Radviliškio, Skaistkalnės dv., Mūro Panemunės, Smilgių ir kitų vietovių, esančių į šiaurę nuo Biržų - Saločių linijos. Pasvalio komendantūros saugomasis baras liko trumpesnis, tad ir jo apsauga sustiprėjo.

Šiaulių operacija. 1919 m. lapkričio 14 d. baigėsi terminas, skirtas vokiečių kariuomenei apleisti Lietuvą, kaip kad spalio 30 d. sutartyje buvo numatyta, tačiau vokiečių dalių išvyko tik maža dalis. Plk. ltn. V. Diebitscho brigados, kurioje buvo apie 3.000 vyrų, tik kai kurios kuopos pakluso ir išvyko. Paskutinysis transportas išvyko lapkričio 15 d. Ši brigada veikė Šiaulių ir Radviliškio apylinkėse. Frontas buvo ramus, karinių veiksmų nebuvo, tad vokiečiai nekliudomai pasitraukė ir saugiai išvyko iš Lietuvos. Tačiau tuo pat metu iš Rytprūsių į P. Bermondto armiją atvyko daugiau vokiečių ir rusų karių, kurie buvo įjungti į rusų ar vokiečių dalinius. Spalio 30 d. sutartyje buvo pabrėžta, kad tos kariuomenės dalys, kurios iki skirto laiko neišvyks iš Lietuvos, nebus laikomos vokiečių kariuomene.[115]

Vokietijos vyriausybė lapkričio 15 d. viešai paskelbė sąrašą tų dalių, kurios pasiliko Lietuvoje ir Latvijoje:

„Krašto apsaugos ministerija skelbia įsakymą, kuriuo sekančios kariuomenės dalys išskiriamos iš vokiečių valstybės kariuomenės sudėties ir tų dalių reikalavimų neturi pildyti valdžios įstaigos:

1. Geležinė divizija.
2. Baltų krašto grupės štabas su Baltų krašto šaulių štabu ir šaulių pulko antru batalionu; Wikmano badeniečių puolamasis batalionas; v. Medemo, v. Jeno, Rieckhofo, Widemanno, Stevero, Grimo, Schwiewederio, Geetze laisvi daliniai; taipgi pionierių kuopa ir Baltų krašto (Landeswehro) ryšių eskadronas.
3. Plehves grupės štabas su antruoju gvardijos rezervo pulku, kurio sudėtyje yra pirmo lauko gvardijos artilerijos pulko dalis, Hilmanno ir Goldingeno eskadronai, jegerių savanorių korpas, gvardijos divizijos telefono ir bevielio telegrafo kuopa.
4. Kariuomenės aviacijos būriai Nr. 34, 37, 38 ir 101.
5. Rosbacho kariuomenės dalys.[116]"

Vokiečių kariuomenės skaičius P. Bermondto valdžioje, išvykus plk. ltn. V. Diebitscho brigadai, mažai tepasikeitė. Vokietijos vyriausybė, Santarvininkų valstybių spaudžiama, tuo metu stengėsi, kad vokiečiai kariai grįžtų į Vokietiją. Įsakinėjo vadams evakuoti kariuomenę ir rašė atsišaukimus Pabaltijyje esantiems kariams, kad grįžtų į tėvynę.[117] Tačiau kariai liko klusnūs savo vadams, pasitikėjo daugiau jų duotiems pažadams.

Bermondto armijoje rusai sudarė:

I savanorių grafo Kellerio korpą. Jame buvo 4 pėstininkų pulkai (iš jų tik vienas pilnos sudėties pulkas), artilerijos, pionierių, raitelių ir aviacijos daliniai. Iš viso apie 8.000 vyrų. Korpas organizavosi ir stovėjo Latvijoje, Mintaujos apylinkėse. Korpo vadu buvo rusų gvardijos plk. Potockis.

II savanorių korpas buvo mažesnis. Vadovavo žandarmerijos plk. Virgoličius. Jame buvo vienas šaulių pulkas, artilerijos, raitelių ir karo technikos dalių. Iš viso 3-4.000 vyrų. Organizavosi ir stovėjo Lietuvoje, Šiaulių apylinkėse.[118]

Bermontininkų ir Lietuvos karinės pajėgos. Apskritai P. Bermondto armijoje buvo: vokiečių karių apie 40.000 ir rusų apie 11-12.000. Iš viso apie 51-52.000 karių. Vokiečiai daugiausia buvo I pasaulinio karo dalyviai, rusai daugiausia per tą karą patekę į vokiečių nelaisvę. Skaičiumi P. Bermondto armija nedaug buvo didesnė už bendrą lietuvių ir latvių kariuomenę, bet ji buvo gerai ginkluota: turėjo daugiau artilerijos, automatinių ginklų, aviaciją, ryšių ir transporto priemonių. Turėjo centrinę padėtį ir saugų užnugarį, dėl to lengvai galėjo manevruoti, savo jėgas sutelkdami reikiamoje vietoje karo veiksmams.

Lietuvos kariuomenė tuo laiku turėjo apie 25.000 vyrų. Beveik tokį pat skaičių turėjo ir latviai. Kovodami prieš bermontininkus lietuviai galėjo prieš juos pastatyti apie 12.000 karių. Sutelktos buvo beveik visos geriau organizuotos kariuomenės dalys. Kaip latviai, taip ir lietuviai neturėjo saugaus užnugario. Latviai laikė frontą prieš rusų bolševikus Vidžemėje. Tuo laiku lietuviams teko, laikant frontą prieš rusus, saugotis lenkų puolimų ir galimo lenkų sukilimo Lietuvoje. Lietuviai ir latviai buvo silpniau karine technika aprūpinti. Lietuvos kariuomenėje buvo karininkų trūkumas. Latvių kariuomenė karininkų trūkumo nejautė, o puskarininkių ir eilinių buvo daug carinės rusų armijos karių, patyrimo įgijusių kovose per I pasaulinį karą.

Bermondto „diplomatai". Bermondtas, pradėjęs vykdyti puolimą prieš latvius Rygai užimti, lapkričio 10 d. į mūsų fronto štabą Baisogaloje atsiuntė delegaciją, kurią sudarė: K. K. Ziminas — pirmininkas, inžinierius Iljinas — susisiekimo skyriaus valdytojas ir plk. Šneidemanas. Tai buvo P. Bermondto vyriausybės pareigūnai, save vadinę „členy sovieta pravlenija pri komandujuščim zapadnoj dobrovolčeskoj armijei" (prie vakarų savanorių armijos vado valdymo tarybos nariai).[119] Juos priėmė fronto vadas plk. ltn. K. Ladiga, kuriam jie pareiškė, jog atvykę ir norį išsiaiškinti bermontininkų santykius su lietuviais, vokiečiams iš Lietuvos pasitraukus. K. Ladigai pareiškus, kad jis nėra įgaliotas kalbėti šiuo reikalu, kuris yra drauge ir politinis reikalas, delegacija vis vien pareiškė norą pasikalbėti.

Ilgas kalbas kalbėdami, delegacijos nariai fronto vadui išdėstė, kad P. Bermondto vakarų armijos tikslas esąs kova su bolševikais ir Rusijos atstatymas, gi priekaištas, kad P. Bermondto kariuomenė esanti bolševikų padaras — neturįs jokio pagrindo; P. Bermondtas nepripažįstąs latvių K. Ulmanio vyriausybės ir laikąs ją probolševikiška, kuri negalinti latvių tautai atstovauti, tačiau tai nereiškia, kad nepripažįstąs Latvijos savarankiškumo ir jai teisės turėti savo valdžią. Gandai, kad bermontininkai nešą su savimi seną rusų tvarką, yra klaidingi, nes dėl senosios Rusijos imperijos pakraščių jie esą Santarvininkų valstybių orientacijos ir esąs kairesnis už adm. Kolčaką bei gen. Denikiną. Bermontininkai sutinką su gen. Denikinu politiniais ir ypač strateginiais klausimais, bet negalį pritarti gen. N. Judeničiui, kuris esąs anglų agentas; jie nesistengią užginčyti, kad jų armijoje nesą vokiečių, nes vokiečių buvimas jų tarpe yra gyvybės klausimas, norint sudaryti galingą ir stiprią armiją. Vokiečiai tarnaują pas juos ir nuo jų jie priklausą. Dėl plėšikavimų Lietuvoje jie pareiškė, kad tai yra perdėtas reikalas, kadangi priverstinės rekvizicijos daromos tik už grynus pinigus ir būtinam reikalui esant. Lietuva yra turtingas kraštas ir savo duona galinti išmaitinti dalį bermontininkų armijos, todėl siūlė kariuomenės maitinimo reikalu susitarti.

Kadangi Lietuva kariauja su bolševikais, tai lietuviams buvo siūloma glaudžiai bendradarbiauti su vadinama Vakarų Rusijos (P. Bermondto) armija, kuri turinti užimti atitinkamą vietą fronte prieš bolševikus. P. Bermondto armija negalinti palikti vietoje. Susisiekti su frontu prieš bolševikus Lietuva turinti leisti

naudotis geležinkeliu Šiauliai - Panevėžys - Daugpilis, taipgi Šiauliai - Požerūnai - Lauksargė. Svarbiausieji dalykai yra susisiekimo keliai ir maitinimas, dėl kurių būtinai reikia susitarti, o visi kiti nesvarbūs, smulkmenos.[120]

Savo įrodinėjimus bermontininkų atstovai baigė šiais žodžiais:

„Iš savo pusės mes laidojame neliečiamybę visų Lietuvos įstaigų tame krašte, kur dabar stovi mūsų kariuomenė. Tasai plotas būtų jūsų žinioje. Jūs turėtumete susisiekimą su Liepoja, kuri Lietuvai labai reikalinga, kaip uostas. Plėšikavimų geležinkelių rajonuose taip pat nebūtų.[121] "

Prašė fronto vadą tuojau pranešti pasikalbėjimą vyriausybei ir kad kiek galima greičiau duotų atsakymą.

Fronto vadas plk. ltn. K. Ladiga, ilgiausiame pranešime surašęs pasikalbėjimo turinį su bermontininkų atstovais, lapkričio 11 d. pasiuntė jį į Kauną. Apskritai, Lietuvos vyriausybė ignoravo rusų bermontininkų pareigūnus, nepalaikydavo santykių ir į visus jų pasiūlymus reikalavo tik vieno: kuo greičiausia išsikraustyti iš Lietuvos. Tačiau aplinkybių verčiama, vyrausybė palaikė santykius su bermontininkais, vokiečių generolais, pradžioje su R. Goltzu, vėliau su W. Eberhardtu.

P. Bermondto atstovai ypatingai stipriai reikalavo laisvo kelio į frontą prieš bolševikus ir geležinkelio Šiauliai - Panevėžys - Daugpilis, bet fronto vadas tuojau įspėjo kariuomenės dalių vadus būti atsargiems, nes galimas bermontininkų puolimas. Tuo metu mūsų fronte bermontininkai laikėsi santūriai ir ramiai, nes jų padėtis su latviais prie Rygos pasunkėjo ir susikomplikavo.

Bermontininkai Rygos fronte. Norėdamas puolimu užimti Rygą, P. Bermondtas sutelkė apie du trečdalius savosios kariuomenės, apie 30.000 karių.[122] Puolimą pradėjo spalio 8 d. pagal gen. R. Goltzo paruoštą planą. Latviai buvo užėmę gerai įtvirtintas rusų I pasaulinio karo meto pozicijas: nuo Babitės ež., pagal Misą upelį, kairiuoju sparnu remdamiesi į Dauguvos upę (apie 20 km į pietus nuo Rygos) abipus Mintaujos - Rygos plento. Šias pozicijas gynė trys latvių pėstininkų pulkai (3, 6 ir 9).[123] P. Bermondtas tikėjo, turėdamas jėgų persvarą (3-4 kart daugiau kariuomenės), lengvai ir greitai užimsiąs Rygą, o taip pat galvojo, jog jam pavyksią latvių 3, 6 ir 9 pulkus atskirti nuo Ry-

gos ir sunaikinti. Tačiau latviai gynėsi didvyriškai ir sumaniai. Latvių kariuomenės vadas, matydamas, kad nepavyksią su savo mažomis jėgomis išsilaikyti pozicijose, spalio 9 d. įsakė pasitraukti į dešinįjį Dauguvos krantą ir ten įsirengė gintis. Spalio 10 d. anksti rytą paskutiniai latvių kariuomenės daliniai perėjo tiltus, kurių galai buvo jau suardyti. Latviams persikėlus į dešinįjį Dauguvos krantą, bermontininkai atsidūrė prieš natūralią gamtos kliūtį. Latviai buvo sutelkę daugiau jėgų, paimdami iš bolševikų fronto. Be to, jiems dar pagelbėjo anglų karo laivynas ir atvykę estų daliniai.

Negalėdami pereiti per Dauguvą prie Rygos, bermontininkai pasuko į rytus ir rengėsi pereiti upę prie Ikškilės. Latvių kariuomenės vadovybė nepaleido iniciatyvos ir vykdė nuolatinius kontrpuolimus, persikeldami per upę garlaiviais ir valtimis. Puolimo planas, kurį buvo paruošęs gen. R. Goltzas, išseko. P. Bermondtas nebežinojo, ką toliau daryti, ir stovėjo vietoje. Taip išstovėjo iki spalio pabaigos.

Spalio 16 d. P. Bermondtas pasiuntė anglų karo laivyno admirolui radiogramą, kur reiškė pasipiktinimą dėl anglų karo laivyno šaudymo prie Dauguvos žiočių. Skundėsi adm. Kolčakui ir gen. Denikinui, kad anglų karo laivynas remia latvius ir šaudo bermontininkų pozicijas.[124] Tačiau anglai tęsė bermontininkų pozicijų apšaudymą, o adm. Kolčakas ir gen. Denikinas nieko negalėjo pagelbėti.

Lapkričio pradžioje latvių kariuomenė, anglų karo laivyno remiama, persikėlė į kairįjį Dauguvos krantą prie žiočių ir užėmė Daugavgrivį ir Bolderają. Puolimą tęsiant, buvo užimtas Tornkalnis, Rygos priemiestis kairiajame Dauguvos krante. Bermontininkai buvo priversti nuo Dauguvos pasitraukti.[125]

Vykdydami Rygos puolimą, bermontininkai kėsinosi užimti ir Liepoją, tačiau anglų karo laivyno artilerijai remiant, latvių plk. Dankeriui pavyko puolimus atremti. Lapkričio 14 d. bermontininkai, įvykdę paskutinį Liepojos puolimą, pasitraukė ir saugojo Priekulę, pro kurią vyko geležinkeliu bermontininkų susisiekimas su Rytprūsiais.[126]

Lapkričio 21 d. latvių kariuomenė abipusiu supimu paėmė Mintaują. Nepasisekimai kovojant su latviais, politinis gen. H. A. Niesselio spaudimas ir lietuvių kariuomenės telkimas prie Šeduvos ir Baisogalos, privertė P. Bermondtą pasukti politikos

ratą į kitą pusę. Jisai pats drauge su rusų ir vokiečių dalimis vėl sugrįžo vokiečių globon.

1919 m. lapkričio 19 d. po vokiečių - rusų karo vadų pasitarimų P. Bermondtas pasiuntė gen. W. Eberhardtui telegramą, kad esą latviai susitarę su bolševikais, pasitraukė nuo bolševikų fronto ir didelėmis jėgomis puola ir supa Mintaują. Padėtis prie Mintaujos esanti beviltiška. Vakarų Rusijos armija traukiasi linija Šiauliai - Mažeikiai - Priekulė ir prašo gen. W. Eberhardto jiems vadovauti. Daliniai esą neaprūpinti ir be pinigų. Traukiniai rytoj turi apleisti Mintaują. Ligi šiol esą 800 sunkiai sužeistųjų, o taip pat 1000 moterų ir vaikų, kuriuos skubiai reikia evakuoti. Thorensberge vokiečiai ir rusai sumušti, reikalinga pagalba.

Gen. W. Eberhardtas tuojau susisiekė su Vokietijos misijos pirmininku viceadmirolu Hopmanu, kuris užtikrino skubią pagalbą maistu, apranga bei pinigais, o taip pat buvo pažadėta atidaryti Vokietijos sieną. Paliaubų derybos su latviais atidėtos, kol iš Kauno atvyko Santarvininkų misijos atstovai.

Oberkommando įsakė sutelkti visus dalinius, pajėgius kovoti, įsakyme ofenzyvai ir telegramoje paaiškino, kad tik priešpuolis galįs išgelbėti besitraukiančią kariuomenę.

Reicho ministras tik iš dalies pažadėjo Oberkommandos prašymą patenkinti, bet atsisakė reicho dalinius siųsti į Lietuvą, nes dėl tokio Vokietijos žygio reaguotų Santarvininkai.[127]

Lapkričio 15 d. vokiečių viceadmirolas Hopmanas Lietuvos vyriausybei pranešė:

> „Rusų Vakarų armijos vadas (reiškia P. Bermondtas) šiandien su visa armija perėjo gen. W. Eberhardto žinion, kursai iš savo pusės daro visus žygius, kad tvarkingai atliktų evakuaciją."[128]

Panašių pasižadėjimų Lietuvos vyriausybė buvo daug gavusi. Lapkričio 18 d. į Baisogalą, veikiančios prieš bermontininkus kariuomenės štabą, atvyko vokiečių karininkai su gen. W. Eberhardto įgaliojimais tartis dėl sutarties atnaujinimo ir demarkacijos linijos nustatymo.[129] Tačiau Lietuvos vyriausybė nesiderėjo, ir sutartis nebuvo sudaryta.

Bermontininkai ties Šiauliais. Bermontininkų puolimas turėjo prasidėti sutarčiai pasibaigus, t.y. lapkričio 16 d. Puolimui visiškai buvo pasiruošta ir operacijos įsakymas parašytas. Betgi

Lietuvos vyriausybei ir kariuomenės vadovybei didelės įtakos turėjo Santarvininkų misija, vadovaujama gen. H. A. Niesselio, su kuria Lietuvos vyriausybė negalėjo nesiskaityti. Gen. H. A. Niesselis nuolatos grasindavo kariuomenės vadovybei, kad lietuviams puolant bermontininkus, iš Vokietijos gali atžygiuoti kelios vokiečių reguliarios kariuomenės divizijos bermontininkams pagalbon. Lietuvos kariuomenės vadovybė nesiryžo įsakyti fronto vadui pulti bermontininkus. Latviai nuolat ragino aktyviau veikti ir puldinėti bermontininkus. Lietuvoje susiklostė visai kitokios sąlygos, kaip Latvijoje. Buvo suplanuota vykdyti nedidelį puolimą. Šiam reikalui buvo paskirtas 2 pėst. pulkas.[130] Kitos kariuomenės dalys, reikalui esant, puolimą paremtų. Tačiau prieš puolimo pradžią lapkričio 16 d. buvo gautas vyriausios kariuomenės vadovybės įsakymas nebepulti ir palikti vietoje.[131]

Fronto vado įsakymu Kauno atsk. batalionas lapkričio 15 d. iš savo pozicijų Žinėnų - Varnionių k. išžygiavo Tauragės link. Jo laikytą barą ginti perėmė 1 pėst. pulko I batalionas.

Prieš prasidedant mūsų puolimui, lapkričio 19 d. prie Radviliškio iš Jaugėlų ir Daugėlaičių kaimų bermontininkai puolė 1 pėst. pulko sargybas, esančias Varnionių k. Bermontininkų puolimas buvo atremtas, remiant 4 baterijai. Persekiojant bermontininkus, buvo užimti Daugėlaičiai, o tada priešas susitelkė Jaugėlų k.

Bermontininkų puldinėjimai įkyrėjo mūsų sargybose esantiems 1 pėst. pulko vadams ir kareiviams. Ltn. V. Kinduris nutarė likviduoti bermontininkus, susitelkusius Jaugėlų k.[132] Šiuo reikalu jisai pasitarė su savo viršininkais ir baterijos vadu kpt. M. Pečiulioniu. Neturėdamas įsakymo pulti, baterijos vadas pradžioje atsisakė remti puolimą, bet vėliau sutiko. Nakties metu ltn. V. Kinduris su savo būriu užėjo bermontininkams iš užnugario ir puolė. Bermontininkai atkakliai gynėsi. Kpt. M. Pečiulionis, matydamas, kad ne taip lengvai vyksta priešą nugalėti, pavartojo artilerijos ugnį. Ugnis buvo taikli, ir bermontininkai tuoj iš Jaugėlų k. pasitraukė į Radviliškį. Ltn. V. Kinduris, išvaikęs bermontininkus, grįžo į Žinėnus. Bermontininkai į Jaugėlų ir Daugėlaičių kaimus nebegrįžo.

Lapkričio 18 d. fronto vadas sušaukė artimai esančius dalių vadus į savo štabą Baisogaloje, paaiškino susidariusias sąlygas ir, pasiėmęs sau visą atsakomybę, be vyriausybės žinios davė įsaky-

Pulkininkas Pečiulionis, buvęs 4-os baterijos vadas

mą pulti bermontininkus.[133] Pagrindinis puolimo tikslas — išvyti bermontininkus iš Lietuvos.

Pirmiausias dalių uždavinys — paimti Šiaulius. Šiauliams užimti dalių vadai gavo slaptą operacinį įsakymą Nr. 7.[134] Pagrindiniai nurodymai buvo šie:[135]

Priešas yra riboje: Suostas - Saločiai - Žeimelis - Kriukai - Pašvintinys - Lygumai - Stačiūnai - Aukštelkai - Kauliniai - Radviliškis - Jaugėlai - Šiaulėnai - Tytuvėnai - Šiluva - Lyduvėnai - Viduklė - Jurbarkas. Žymesnės priešo jėgos sutelktos Mintaujos, Joniškėlio ir Šiaulių apylinkėse.

Uždaviniai dalims:

1. 4 pėst. pulkas, 3 baterijos būrys, 1 eskadrono husarų būrys, sprogdintojai ir pionieriai. Susitelkti Derveliuose. Pulti kryptimi: Kauksnujai, Kutaičiai, Stačiūnai, Degučiai, Sereikiai, Naisiai, Gibaičiai. Sustoti riboje: Meškuičiai -

Noreikiai - Gavėnaičiai. Užkirsti Joniškio - Šiaulių kelią. Žvalgyti šiaurės rytų kryptimi.

2. 2 pėst. pulkas, 3 baterijos būrys, 2 eskadrono husarų būrys, sprogdintojai, pionieriai. Susitelkti Verduliuose. Pulti pagrindine kryptimi: Gražioniai, Birjočiai, Šniuraičiai, Gudeliai ir paimti Šiaulius. Iš kairės, pagal geležinkelį Radviliškis - Šiauliai, sustiprintai žvalgyti. Skiriamoji su 4 pėst. pulku: Mažaičiai, Gendviliai, Siubaičiai, Žeimiai. Visos vietovės 2 pėst. pulkui. Išvijus priešą iš Šiaulių iki tolimesnio įsakymo sustoti riboje: Šapnagiai - Sutkūnai - Točiai. Saugoti kelius iš šiaurės vakarų.
3. Vilniaus atsk. batalionas, 4 baterijos būrys, 2 eskadrono husarų būrys, sprogdintojai, pionieriai. Susitelkti Mėnaičių ir Paltynų kaimuose. Pulti kryptimi: Paltynai, Diktariškis, Šiaulėnai, Kiaunoriai. Nuo Kiaunorių pasukti į šiaurės vakarus per Pašiaušę į Padubysį. Sustoti prie Kurtuvėnų ir Ventos kanalo, abipus Šiaulių - Kelmės plento, užkertant kelius iš šiaurės ir vakarų. Budriai žvalgyti iš savo kairės.
4. Kauno atsk. batalionas, 5 baterijos būrys ir husarų būrys. Užimti Tauragę. Užėmus, gintis iš pietų abipus geležinkelio Tauragė - Tilžė.
5. Šiaurėje Pasvalio karo komendantūrai vyti priešą į šiaurę ir užimti kelius: Saločiai - Bauska ir Vaškai - Kiburiai-Bauska.
6. Kairiajame sparne pietų vakaruose Raseinių karo komendantūrai ir vietos šauliams, pagal galimumą, spausti bermontininkus į vakarus.
7. Geležinkelių kuopai, priešui pasitraukus, taisyti geležinkelius.
8. Vietos šauliams - partizanams ardyti kelius ir ryšius, kiek galint kenkti priešo užnugariui.
9. 1 pėst. pulkas, 4 baterijos būrys, 1 husarų eskadrono 2 būriai, sprogdintojai ir pionieriai — atsargoje Prastavonyse, Žilionyse, Žinėnuose, Ilguočiuose. Priešui pasitraukus, pulkas turi susitelkti ir per Radviliškį žygiuoti Šiaulių link.
10. Žygiuojančios voros deda pastangas tarpusavy išlaikyti ryšį.
11. Puolimo pradžia lapkričio 21 d. 3 val., bet apie tai dalių vadams bus pranešta atskiru įsakymu lapkričio 20 d.

Per keletą dienų, prieš puolimo pradžią, bermontininkai padarė pakeitimų savo pirmiau laikomose pozicijose, kai kuriose vietose pasitraukė. Prieš 4 pėst. pulko barą pasitraukė iš Lygumų, Stačiūnų ir Mažaičių apylinkių ir susitelkė prie geležinkelio Šiauliai - Joniškis. 2 pėst. pulko bare pasitraukė iš Aukštelkų, Gražionių ir Kaulinių ir susitelkė Radviliškyje. Pietuose palei Šilėnų - Lyduvėnų - Tauragės geležinkelį pasiliko vietoje. (Žr. schemą Nr. 3).

Radviliškio kautynės. Sunkiausias uždavinys teko 2 pėst. pulkui — paimti Šiaulius. Kadangi operacijos įsakymas buvo duotas lapkričio 18 d., o puolimas prasidėjo lapkričio 21 d., tai buvo pora dienų laiko dalių vadams pasiruošti ir pasvarstyti, kaip geriau uždavinį įvykdyti.

2 pėst. pulko vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis mėgdavo pasitarti su savo artimaisiais padėjėjais — batalionų vadais, bet patarimų beveik niekados nepaklausydavo, visuomet spręsdavo vienas pats. Pasitarimo metu iškilo nuomonių skirtumas dėl Radviliškio paėmimo, kur buvo apie 600-800 bermontininkų karių, daugiausia vokiečių. Kpt. J. Petruitis, III bataliono vadas, siūlėsi su batalionu paimti Radviliškį.[136] Jisai motyvavo ir aiškino, kad jis ir jo bataliono karininkai, vyr. ltn. A. Butkevičius ir ltn. M. Jakobsonas, yra radviliškėnai, gerai žino vietovę — kalnelius, takus ir namus, todėl jiems greičiau ir lengviau pasiseks paimti Radviliškį. Mjr. J. Laurinaitis, pulko vado padėjėjas, siūlė atsargesnį planą: nepaėmus Radviliškio, nesikėsinti pulti Šiaulių, kad būtų išvengta netikėtumų. Tačiau pulko vadas tikėjosi, kad bermontininkai pasitrauks, nes jau buvo pasitraukę iš apylinkės kaimų, todėl Radviliškiui imti paskyrė I batalioną, kaip silpniausį, nes jame buvo daug jaunų kareivių. Stipresnius vienetus paskyrė Šiauliams paimti. Uždavinio vykdymui įsakė:[137]

I bataliono vadui mjr. J. Motiejūnui-Valevičiui pulti ir užimti Radviliškį, kurį užėmus, žygiuoti per Mankiškius, Šilėnus į Šaulius ir ten apsistoti.

II bataliono vadui, mjr. K. Ramanauskui iš Sadūnų žygiuoti iki Žironų be kelių — per laukus; toliau Jukniškių - Jankūnų - Becionių - Lepšių kryptimi pulti Šiaulius, kuriuos užėmus, išstatyti užtvaras Vijolių, Toliočių kaimuose, saugoti kelius iš šiaurės ir vakarų.

III bataliono vadui, kpt. J. Petruičiui žygiuoti kryptimi: Gražioniai, Birjočiai, Šniuraičiai, Gudeliai, Aleksandrija, Gubernijos dv., kurį užėmus, išstatyti užtvaras Šapnagių, Sutkūnų kaimuose, saugoti kelius iš šiaurės.

Skiriamoji su 4 pėst. pulku: Mažaičiai, Gendviliai, Siubaičiai, Žeimiai. Visos vietovės III batalionui.

Pulko rezervo mokomajai kuopai, mjr. Pr. Mačiulio vadovaujamai, žygiuoti nurodytu I batalionui keliu: Karčiamos, Radviliškis, Šilėnai. Šiauliuose apsistoti prie geležinkelio stoties.

3 baterijos būriui lapkričio 21 d. 3 val. pradėti šaudyti į Radviliškio bermontininkų pozicijas.

2 eskadrono husarų būriui saugoti pulko dešinįjį sparną, žygiuojant kryptimi: Aukštelkai, Mažaičiai, Gendviliai, Žeimiai. Apsistoti Domantų k.

Pulko raitųjų žvalgų komandai paskirti po 4 žvalgus į batalionus, ryšiam palaikyti.

Pulko vadovietė Verdulių dv., bet vėliau, kautynių metu perėjo į Karčiamos k.

2 pėst. pulke tuo laiku buvo 1.600 kareivių ir 39 karininkai. Pulko vado nuomone, sunkiausias uždavinys teko II batalionui, todėl jo veiksmams prižiūrėti paskyrė savo padėjėją mjr. J. Laurinaitį.

Iki lapkričio 21 d. 3 val. pulko kovos daliniai susitelkė: I batalionas — Karčiamos ir Ilguočių kaimuose; II batalionas — Sadūnų k.; III batalionas — Kalnelio Gražionyse.

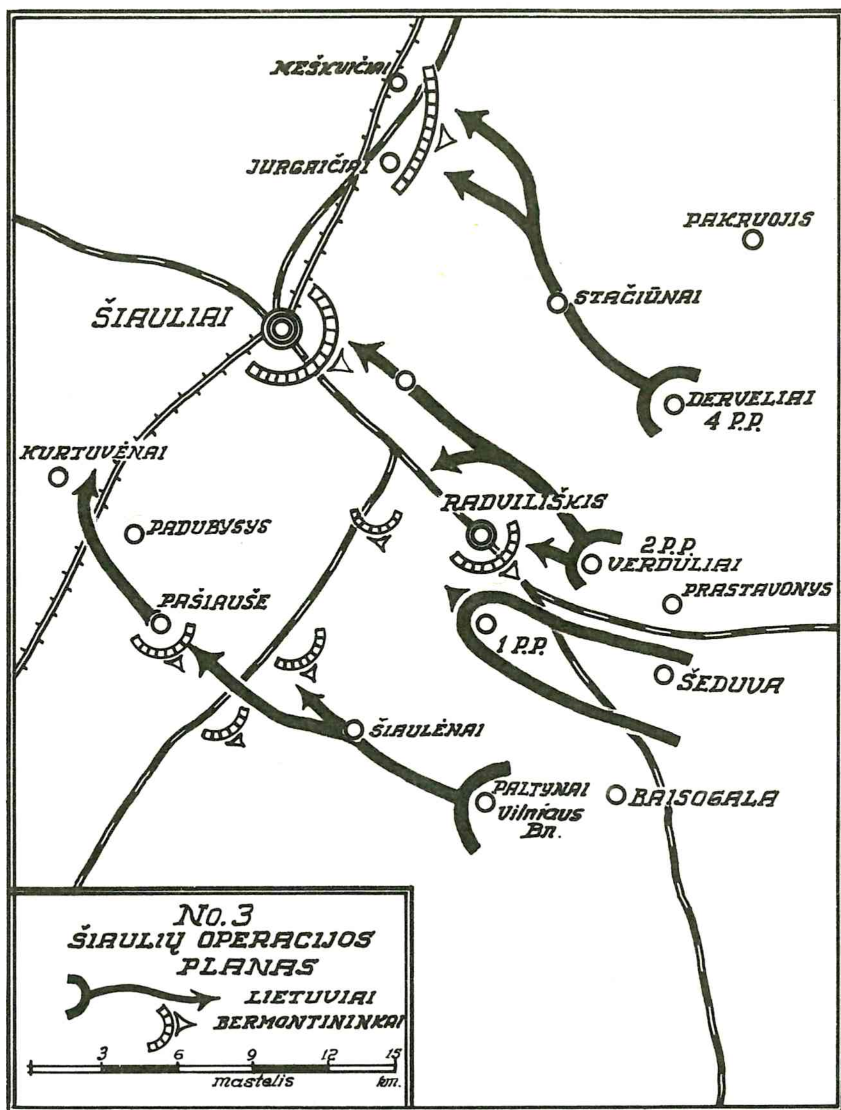
I bataliono vadas Karčiamos k. susirinkusiems kuopų vadams davė uždavinius:

1 kuopai pulti palei Karčiamos, Antanavo, Radviliškio vieškelį.

2 kuopai pulti 1 kuopos dešinėje Vingeliškio, Radviliškio kryptimi.

3 kuopai pulti 1 kuopos kairėje palei geležinkelį.

Visi pulko daliniai 3 val. pradėjo puolamąjį žygį. I bataliono vadas mjr. J. Motiejūnas-Valevičius tikėjo, kaip ir pulko vadas, jog Radviliškį pavyks lengvai paimti, todėl puolė tiesiai atvira vietove, nedarydamas didesnių apėjimų manevro. Puolamojo žygio pradžioje oras buvo ramus, truputį šalveno, bet apie 4 val.

papūtęs šaltas vėjas ir pradėję smarkiai snigti. Vėjas pūtęs iš vakarų ir sniegą nešęs į akis.

Kuopos į priekinę saugą paskyrė po vieną būrį, karininkų vadovaujamą. Pirmieji artilerijos šūviai sukėlė gan didelį gaisrą Radviliškio dv. Matomumas buvo geras ir pradžioje puolimas

sekėsi. Bet veikiai pradėjo snigti, matomumas menkėjo, artilerija negalėjo tinkamai remti. 1 kuopos ltn. Urbakoniui pavyko užimti kapines, esančias prie vieškelio, netoli miestelio. Jam į pagalbą atvyko kuopos vadas su dviem būriais; tolimesnis puolimas tapo neįmanomas dėl stiprios priešo ugnies. 3 kuopos ltn. S. Oželiui pavyko su būriu įsiveržti į Radviliškį. 2 kuopa, sutikusi priešo stiprią ugnį, nukrypo į dešinę ir sugulė.

Bermontininkai aplink Radviliškį buvo išdėstę sunkiuosius ginklus, kuriuos ir nakties metu palikdavo pozicijose, o kariai sueidavo į patalpas, prie ginklų palikdami sargybas. Lietuvių puolimo nesitikėjo. Šaudymo sukelto triukšmo pažadinti, subėgo prie ginklų gintis. Svaidė daugybę raketų ir beatodairos šaudė iš šautuvų ir kulkosvaidžių, minosvaidžių ir artilerijos. Vokiečiai kontratakavo ltn. S. Oželio būrį. Nakties tamsoje ir sningant susimaišė lietuviai ir bermontininkai. Ltn. S. Oželis buvo sunkiai sužeistas, būrys su nuostoliais pasitraukė iš miestelio į miškelį, kur buvo sustojusi 3 kuopa. 1 kuopa neatsilaikė prie kapinių; ltn. Urbakonis žuvo, kuopos vadas kpt. St. Puzinas buvo sužeistas, ir kuopa pasitraukė Karčiamos link. 2 kuopa taip pat buvo priversta pasitraukti į Vingeliškių k. Bataliono vadas neturėjo rezervo paremti 1 ir 3 kuopas. Neįgudus kovoti nakties metu ir daliniams netekus savo vadų, nepavyko paimti Radviliškio.[138]

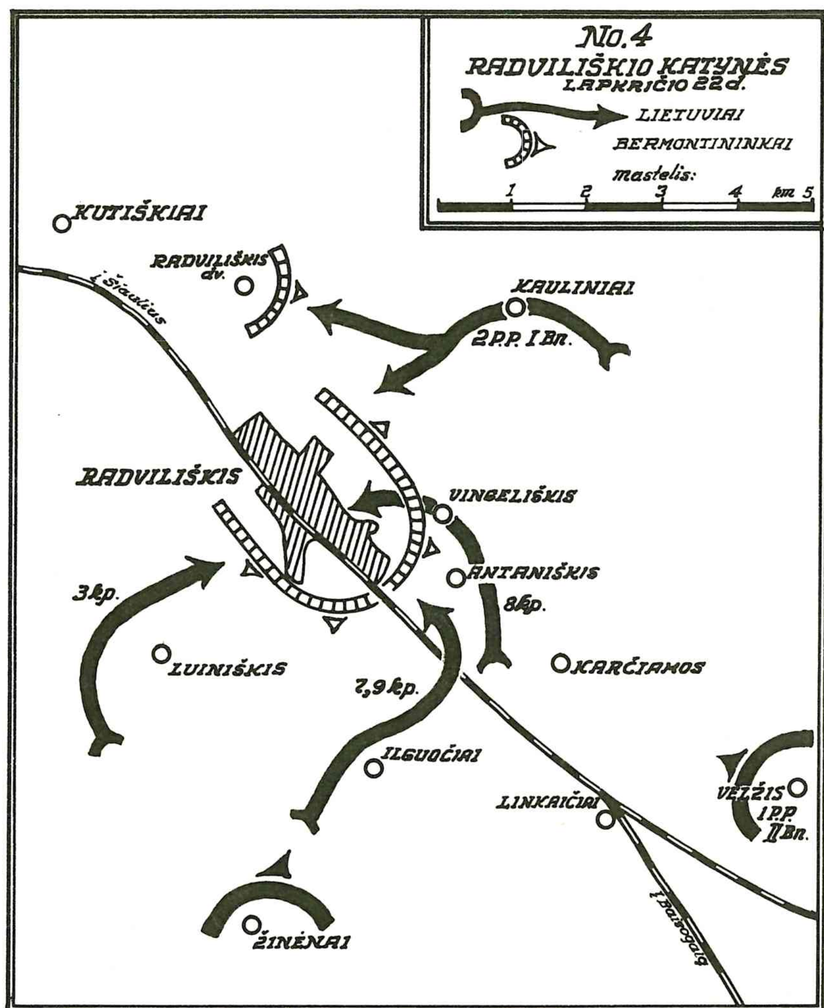
Pasitraukę laukė aušros, kad susitvarkę pakartotų puolimą. Snigti nustojo apie 9 val. Puolimas buvo pakartotas, bet ir vėl nesėkmingai. Bermontininkų ugnis buvo labai stipri, veikė visų rūšių ginklai, gi tuo metu mūsų 3 baterijos būrio ugnis buvo silpna.

Puolimo metu batalionas turėjo žymių nuostolių: žuvo 2 karininkai (ltn. S. Oželis ir ltn. Urbakonis) ir 14 kareivių; sužeistų — 3 karininkai (bataliono vadas mjr. Motiejūnas-Valevičius, 1 kuopos vadas kpt. St. Puzinas ir kulkosvaidžių kuopos vadas ltn. K. Matulaitis) ir apie 30 kareivių. Iš viso buvo 8 karininkai, tad beliko tik 3 karininkai, todėl batalionui reikėjo nors trumpo poilsio, tačiau aplinkybės reikalavo veiksmo.

2 pėst. pulko vadas plk. Grigaliūnas-Glovackis buvo atvykęs į Karčiamos k., kur sužinojo I bataliono nepasisekimą. Pulko vadas kautynių eigos pakreipti negalėjo, nes rezerve teturėjo tik mokomąją kuopą. Kad tęsdami puolimą bermontininkai neužimtų Karčiamos k., mokomoji kuopa užėmė pozicijas prie šio kaimo.[139]

Tuo laiku II batalionas jau buvo užėmęs Jankūnus ir Šilėnus. III batalionas užėmė Gudelius. Telefonq ryšio su šiais daliniais pulko vadas neturėjo; ryšį palaikė raiteliais.

Vidudienį plk. Grigaliūnas-Glovackis pranešė fronto vadui apie nepasisekimą prie Radviliškio. Pastarasis įsakė rezerve esančiam 1 pėst. pulko vadui vykti pagelbėti 2 pėst. pulkui paimti Radviliškį.

1 pėst. pulko vadas mjr. V. Skorupskis tuojau įsakė savo padėjėjui mjr. V. Šaudziui su II ir III batalionais vykti į Velžių k. Mjr. V. Šaudziui pavedė susitarti su plk. V. Grigaliūnu-Glovackiu dėl Radviliškio paėmimo.

Lapkričio 21 d. 17 val. mjr. V. Šaudzis atvyko į Karčiamos k. ir susitiko su 2 pėst. pulko vadu plk. V. Grigaliūnu-Glovackius.[140] Aptarę padėtį, jie sutarė: Radviliškio puolimą pradėti lapkričio 22 d. 7 val. Mjr. V. Šaudzio rinktinė puls Radviliškį iš vakarų ir pietų,[141] tuo laiku 2 pėst. pulko daliniai puls iš rytų ir šiaurės.[142] Šiuo kartu puolant buvo manevruojama, vykdomi apėjimai. (Žr. schemą Nr. 4).

Antrą kartą puolant, dalyvavo žymiai stipresnės jėgos negu lapkričio 21 d., būtent: 1 pėst. pulko III batalionas ir dalis I bataliono ir prie jų 4 baterija, kurios vadas kpt. M. Pečiulionis dėl taiklaus šaudymo ir drąsos turėjo didelį karių pasitikėjimą, 2 pėst. pulko I batalionas, mokomoji kuopa ir 3 baterijos būrys.

V

ATSKIRŲ DALINIŲ KARO VEIKSMAI

1 pėst. pulkas. Apie priešą mūsų dalys turėjo žinių, kad pačiame Radviliškyje yra apie 600-800 bermontininkų ir jie gerai ginkluoti. Jų gynybą remia artilerija, minosvaidžiai ir sunkieji kulkosvaidžiai. Jie stipriai įsitvirtinę kapinėse už storos akmenų mūro senos ir vėjo malūne su aukštais akmenų pamatais. Malūnas išsikišęs apie 1,5 km į pietų rytus nuo miestelio. Puolimo tvarka buvo numatyta tokia, kad Radviliškis būtų paimtas į reples pagal šį planą:

Mjr. Pr. Mačiulis su 2 pėst. pulko I batalionu ir mokomąja kuopa puola iš šiaurės rytų Kaulinių, Radviliškio kryptimi.

1 pėst. pulko:

8 kuopa puola Antanavos, Vingeliškio, Radviliškio kryptimi.

7 kuopa puola Ilguočių, Radviliškio kryptimi.

3 kuopa iš Jaugėlų k. apeina Luiniškį, pereina mišką ir puola Radviliškį iš vakarų.

Rezervas — 1 pėst. pulko 9 kuopa Ilguočių k., 1 ir 2 kuopos Žinėnų k. ir II batalionas Velžių k.

Puolimo pradžia lapkričio 22 d. 7 val.[143]

Pulko vadovietė Ilguočių k.

Puolimas prasidėjo kaip buvo įsakyta. Artėjant mums prie Radviliškio, priešas paleido stiprią patrankų, minosvaidžių ir sunkiųjų kulkosvaidžių ugnį. Ypatingai stipriai buvo šaudoma iš vėjo malūno ir kapinių. Nepaisydamos priešo šėlstančios ugnies,

kuopos artėjo prie Radviliškio. 4 baterijos vadas vyko drauge su 7 kuopa ir nuolat turėjo su savo baterija telefono ryšį. Mūsų artilerija taiklia ugnimi nutildė priešo kulkosvaidžius vėjo malūne ir kapinėse, 7 ir 8 kuopos pajudėjo pirmyn. 8 kuopa užėmė kapines ir slinko į miestelį, bet dešiniajam kaimynui — 2 pėst. pulko I batalionui — atsilikus ir nepuolant, ši kuopa priešo buvo priversta pasitraukti.[144]

7 kuopa, užėmusi malūną, įsiveržė į miestelį, kuriame išsiblaškė tarp namų. Vienos kuopos buvo per maža miesteliui užimti. Užėjo rūkas ir baterijos vadas negalėjo kuopos veiksmų remti. Kuopa buvo priversta pasitraukti į Ilguočių k.

3 kuopa, puolusi Radviliškį iš vakarų, prisiartino prie miestelio per pusę kilometro ir buvo priešo ugnies sustabdyta. Kiek pasitraukusi į geresnę poziciją, įsitvirtino.

Nepavykus 7 kuopos puolimui, Ilguočių k., dalyvaujant 1 pėst. pulko vadui mjr. V. Skorupskiui, mjr. Šaudziui, mjr. P. Geniui ir 4 baterijos vadui kpt. M. Pečiulioniui, buvo išnagrinėta susidariusi padėtis. Pulko vadas įsakė puolimą pakartoti, tik šiek tiek buvo pakeista tvarka. Vietoje 7 kuopos, kuri daugiausia buvo nuvargusi ir nukentėjusi, pirmame skaidinyje puolė 9 kuopa, o 7 kuopa puolė paskui 9 kuopą. Puolimas prasidėjo lapkričio 22 d. 12 val.

Mjr. Mačiulio rinktinė užėmė Radviliškio dv. (2 kuopa), tuo ir pasitenkino, didesnio aktyvumo nerodė iki kautynių pabaigos.

1 pėst. pulko 8 kuopai pavyko priartėti prie kapų, iš kur priešo apšaudyta su nuostoliais pasitraukė į Vingeliškį ir laikinai sustojo.

9 ir 7 kuopos prisiartino prie malūno ir jį užėmė. Tuo metu 3 kuopa vėl priartėjo prie Radviliškio. Temstant ji įsiveržė į miestelį iš vakarų pusės. Tuo pat metu pakilusios 9 ir 7 kuopos, smarkiai ir greitai puldamos, irgi įsiveržė į Radviliškį. Bermontininkai traukėsi, vieni sulipo į traukinį ir išvažiavo, kiti traukėsi vieškeliu, paskutinieji bėgte bėgo.[145]

Užėmus Radviliškį, į miestelį atvyko Santarvininkų valstybių misijos pirmininkas gen. H. A. Niesselis, kuris pareikalavo sustabdyti karo veiksmus ir pasitraukti į pradines pozicijas. Gen. H. A. Niesselio reikalavimai, paremti grasinimais Lietuvai, buvo įvykdyti.

Radviliškio kautynių metu 1 pėst. pulkas neteko 11 kareivių užmuštų ir apie 30 sužeistų.

Užėmus Radviliškį, 1 pėst. pulko vadas tuojau pertvarkė savo pulką. III batalionas, kuris buvo daugiausia nukentėjęs ir nuvar-gęs Radviliškio kautynėse, buvo atirauktas rezervan į Karčiamos k. I batalionas paliktas Radviliškyje ir II batalionas perėjo iš Velžių k. į Kutiškius ir Mankiškius saugoti Radviliškį nuo bermontininkų.

Radviliškyje bermontininkai paliko daug karinio turto: ginklų, šaudmenų ir kitų karinių medžiagų. Radviliškyje ir Šiauliuose buvo bermontininkų armijos karinės bazės, numatytiems tolimesniems kariniams veiksmams. Čia buvo aerodromas ir angarai, prie Radviliškio dv. šaudmenų ir karinių medžiagų sandėliai. Dalį turto bermontininkai išsigabeno, bet dar daug liko. Paėmusi Radviliškį, mūsų kariuomenė rado: 7 lengvas lauko patrankas, 1 haubicą, 2 zenitines patrankas, 10 patrankų pirmgalių, apie 100 kulkosvaidžių, 10 minosvaidžių, apie 50.000 artilerijos sviedinių, 30 lėktuvų, apie 50.000 lėktuvų bombų, 14 lėktuvų sparnų, 21 lėktuvų motorą, 50 propelerių, 8 automašinas, 13 vežimų, 32 arklius, 5 lauko virtuves, 1 garvežį, 1 elektros stotį, daugybę šautuvams ir kulkosvaidžiams šovinių, raketų ir kitokio karo turto.[146]

Kadangi mūsų kariuomenė turėjo atsitraukti, tai buvo susirūpinta šio turto išgabenimu iš Radviliškio į užnugarį, į pirmiau laikytas pozicijas. Šiam reikalui buvo paskirtas 1 pėst. pulko I batalionas, vadovaujamas mjr. P. Genio. Be to, 2 pėst. pulko daliniai, pasitraukiantieji per Radviliškį, buvo įpareigoti paimti ir gabenti su savim dalį grobio. Geležinkelių kuopa sutaisė geležinkelių bėgius. Į Radviliškį atvyko traukinys, į kurį 1 pėst. pulko kariai sukrovė daugumą karo grobio ir išgabeno. Darbas buvo atliktas per vieną dieną.

2 pėst. pulko II batalionas. Batalionas lapkričio 21 d. 3 val. pajudėjo iš Sadūnų k. Peržengdamas Gražionių - Radviliškio vieškelį, prie Kaulinių k., paleido tris raketas, kad orientuotų kaimynus — I ir III batalionus. Atvykęs į Žironų k., mjr. J. Laurinaitis trumpam laikui sustabdė bataliono žygį. Buvo girdimas šaudymas Radviliškio miestelyje. Mjr. J. Laurinaitis pasiuntė 4 kuopą į Radviliškio dv. Galvojo pats su batalionu vykti ir pulti Radviliškį bermontininkams į užnugarį, bet gavęs pranešimą, kad 4 kuopa užėmė Radviliškio dv. ir bermontininkai pasitraukė, nenorėdamas nukrypti nuo pulko vado duoto uždavinio, tęsė

žygį Jukniškių, Jankūnų kryptimi. Užėmęs Becionų k., batalionas sustojo. Jankūnų, Šilėnų ir Kirbaičių kaimuose pastatė užtvaras. Bermontininkų sargybos prie Radviliškio - Šilėnų vieškelio tuoj pasitraukė. 4 kuopa, palikusi vieną būrį saugoti Radviliškio dv., perėjo į Kutiškius ir vėliau į Mankiškius.[147] Pasiuntęs pranešimą pulko vadui, J. Laurinaitis laukė žinių apie Radviliškio paėmimą ir susilaikė nuo tolimesnio žygio Šiaulių link.

Lapkričio 22 d. vidudienį prie Šilėnų pasirodė šarvuotas traukinys. 6 kuopos žvalgai, 3-4 kareiviai, apšaudė traukinį, kuris tuojau iškėlė baltą vėliavą. Tai buvo traukinys, kuriuo važiavo gen. H. A. Niesselis. Mjr. J. Laurinaičiui įsakius, traukiniui tuoj buvo leista vykti į Radviliškį.

Santarvininkų valstybių misija pareikalavo mjr. J. Laurinaitį sustabdyti karo veiksmus ir leisti bermontininkams nekliudomai pasitraukti iš Radviliškio į Šiaulius. Mjr. J. Laurinaitis sutiko praleisti bermontininkus su sąlyga, jeigu jie negabena su savimi Lietuvoje pagrobto turto. Bermontininkai ramiai pasitraukė vieškeliu pro Mankiškius ir Šilėnus į Šiaulius, ir jų niekas netikrino.

2 pėst. pulko III batalionas. Batalionas išvyko iš Kalnelio Gražionių, kaip buvo įsakyta. Žygiavo ilgą laiką nesutikdamas priešo. Girdėjo, kad vyksta smarkus šaudymas prie Radviliškio. Priekinėje saugoje žygiavo vyr. ltn. A. Butkūnas (Butkevičius) su būriu parinktų kareivių. Nepaisydamas nakties ir sniego pūgos, gerai žinodamas kelius, vyr. ltn. A. Butkūnas žygiavo sparčiai. Išaušus apie 7-8 val. prie Aleksandrijos dv. ir Lepšių k. susidūrė su bermontininkais. Susidūrimo metu paimta bermontininkų belaisvių, arklių ir vežimų. Išvaikęs bermontininkus, sustojo ir laukė atvykstančio bataliono.

Kpt. J. Petruičio batalionas apie 7 val. atvyko į Gudelių k. ir sustojo. Neturėjo jokių žinių, kas vyksta prie Radviliškio, nors nuolat buvo girdimas šaudymas, kuris kartais sulėtėdavo ar vėl sustiprėdavo. Vyr. ltn. A. Butkūnui pranešus, kad priešas sutiktas prie Aleksandrijos dv. ir Lepšių k., įsakė jam, kad sugrįžtų į Gudelių k. 7 kuopą, vadovaujamą ltn. K. Ališausko, pasiuntė į Mamaičių k., kur įsakė išstatyti sargybas.[148]

7 kuopa be kliūčių užėmė Mamaičių k. Tuoj išstatė sargybas prie vieškelio ir Vegelių k. 9 val. nustojo snigti. Vidudienį, vykdant žvalgybą, buvo susidurta su bermontininkais Kairių baž-

nytkaimyje. Pavakare bermontininkai įvykdė puolimą, bet buvo atremti. Lapkričio 22 d. bermontininkai, sutelkę daugiau jėgų ir artilerijos remiami, puolė 7 kuopą. Dėl didelio rūko priešo artilerijos ugnis buvo netaikli. Sviediniai pralėkdavo toli už kuopos pozicijų. Sargyba iš Vegelių k. buvo priversta pasitraukti, bet kuopa Mamaičiuose išsilaikė. Dėl tiršto rūko susimaišė lietuviai su bermontininkais. Mūsiškiams puolant, priešas tuoj pranyko. Ltn. J. Gražulis kontratakavo priešą Kairių bažnytkaimyje ir privertė jį pasitraukti. Pavakare 7 kuopai pagalbon atvyko vyr. ltn. A. Butkūnas su būriu kareivių ir perėmė kuopos vadovavimą. Vegelių k. sargyba vėl buvo pastatyta. Lapkričio 22 d. sutemus kuopa gavo įsakymą nutraukti kautynes ir vykti į Radviliškį.

Savųjų palikti Kairiuose du sužeisti bermontininkai buvo mūsų sargybų aptvarstyti, paguldyti į vežimus ir liepta ūkininkams nuvežti į Šiaulius.

Per naktį lapkričio 22 į 23 d. III batalionas iš Gudelių k. nuvyko į Žironus prie Radviliškio. Čia gavo įsakymą žygiuoti į Radviliškį, paimti su savim dalį bermontininkų palikto turto ir vykti į Šeduvą.

Lapkričio 24 d. rytą 1 ir 2 pėst. pulkai jau buvo sugrįžę į savo senas pozicijas. Bermontininkai į Radviliškį nebesugrįžo, o tik pasiuntę žvalgomąjį dalinį, kuris pasidairęs po Radviliškį ir apylinkę, sugrįžo į Šiaulius.

Prie Radviliškio žuvusiųjų laidotuvės buvo lapkričio 24 ir 25 d. 1 pėst. pulko kariai buvo palaidoti Baisogalos, o 2 pėst. pulko — Šeduvos kapinėse.

4 pėst. pulkas. Pulkas turėjo uždavinį pulti ir užimti Meškuičius. Užėmus Meškuičius, būtų sudaryta grėsmė bermontininkams, esantiems Šiauliuose, nes perkirstų su Mintauja susisiekimo kelius, plentą ir geležinkelį.

Tikslių žinių apie priešą pulkas neturėjo, nes bermontininkai prieš keletą dienų pasitraukė iš Stačiūnų apylinkių ir susitelkė prie Meškuičių.

4 pėst. pulkas rugsėjo - spalio mėnesiais buvo papildytas kareiviais ir Panevėžio atsk. batalionas pertvarkytas į pulką. Pulke buvo trys batalionai. Vienas batalionas buvo užėmęs pozicijas prieš bermontininkus Maldžiūnų - Pažerių riboje (į vakarus nuo Rozalimo). Kiti pulko daliniai stovėjo rezerve: Plau-

ciškių, Sturiškių ir Šniukonių kaimuose. Dar kelios kuopos buvo Panevėžyje. Lapkričio 19 d. pulko vadas, gavęs operacijos įsakymą, tuojau paliepė Panevėžyje stovinčioms pulko kuopoms skubotai žygiuoti į Rozalimą prie pulko.

Pulko vadas kpt. J. Variakojis, gautajam uždaviniui vykdyti, sudarė dvi voras, kurioms įsakė:[149]

Dešiniajai vorai, 1, 2 ir 5 kuopoms, kpt. J. Vidugiriui vadovaujant, susitelkti Draumėnų k., iš kur žygiuoti keliu: Kauksnujai, Kutaičiai, Stačiūnai, Degučių dv., Sereikiai, Gibaičiai ir užimti Meškuičius.

Kairiajai vorai, 4, 6 ir 9 kuopoms, kpt. J. Andrašūno vadavaujamoms, uždavinys: susitelkti Vismantuose. Žygiuoti kryptimi: Barvainiai, Beniuliai, Tiliai, Mišeikiai, Daunorai, užmti Jurgaičius ir Kryžių kalną.

Pulko rezerve 3, 7 ir 8 kuopoms, susitelkusioms Derveliuose, žygiuoti dešiniosios voros keliu.

3 baterijos būriui (vyr. ltn. Dočkus) žygiuoti su dešine vora.

1 husarų eskadrono būriui: susitelkti Pakruojyje, žvalgyti Joniškio kryptimi ir saugoti pulko dešinįjį sparną.

Puolamąjį žygį pradėti lapkričio 21 d. 3 val.

Žygį skirtu laiku pradėjo kairioji vora ir husarų būrys. Dešinioji vora įsakytu laiku negalėjo žygiuoti, nes dvi kuopos pavėlavo iš Panevėžio atvykti į Draumėnus. Be to, dėl skubaus ir blogais keliais žygio, atvykusios kuopos buvo labai pavargusios ir nors trumpą laiką reikėjo duoti joms pailsėti.[150] Pakelėje kairioji vora, sužinojusi, kad dešinioji vora laiku nepajudėjo, taipogi sustojo. Keletai valandų praėjus, abi voros tęsė žygį. Žygis buvo sunkus, nes pūtė stiprus, šaltas vėjas, berdamas sniegą į akis. Snigti nustojo tik apie 9 val. Vidudienį, apie 14 val., dešinioji vora pasiekė Gibaičius, nesutikdama priešo, užėmė kaimą ir dėl kareivių nuovargio sustojo poilsio. Po valandos į Meškuičius nuo Joniškio atėjo traukinys su bermontininkais. Bermontininkai išlipo iš traukinio ir puolė mūsų dešiniąją vorą. Vora atkakliai gynėsi ir atrėmė visus priešo puolimus. 5 kuopa kovodama neteko karn. Karolio Hofmano, kuris buvo sunkiai sužeistas ir ligoninėje mirė. Kpt. J. Vidugiris, dėl kareivių nuovargio, negalėjo pradėti kontrpuolimo ir nakčiai paliko Gibaičių ir Nurkū-

nų kaimuose. Naktis praėjo ramiai, girdėti buvo priešo traukinių judėjimas.[151]

Tuo laiku kairioji kpt. J. Andrašūno vora užėmė Jurgaičius ir Kryžių kalną. Gavėnaičių link pasiųstieji žvalgai pranešė, kad plentu nuo Joniškio atžygiuoja priešo dalinys. Mūsų kareiviams buvo įsakyta nesirodyti. Kariai sugulė į griovius paplentėje ir šalimais plento. Priešą prisileido visai arti ir staigiai jį puolė. Priešo dalinys liko išblaškytas, keletas bermontininkų žuvo, paimta nelaisvėn 2 karininkai ir keli vežimai su maistu, lauko virtuvė ir 8 arkliai. Vora nuostolių neturėjo. Kadangi voros virtuvės buvo atsilikusios žygyje, tai paimtas iš priešo maistas buvo labai pravartus. Vienas vežimas su maistu buvo pasiųstas dešiniajai vorai į Gibaičius.

Rezervo daliniai nakvojo Sereikiuose. Nakties metu kairioji vora prie Jurgaičių ir Keblių k. keliose vietose išardė geležinkelį.[152]

Lapkričio 22 d. anksti rytą sargybiniai pranešė, kad nuo Joniškio atvažiuoja traukinys. Kadangi geležinkelio bėgiai buvo išardyti, traukinys sustojo, ir bermontininkai pasipylė iš traukinio. Jų galėjo būti apie batalioną, kuris puolė kairiosios voros 4 kuopą, užėmusią apkasus ir Kryžių kalną. Šiam traukiniui į pagalbą tuoj atvyko iš Šiaulių stiprus bermontininkų dalinys. Kpt. J. Andrašūnas bematant pasiuntė 9 kuopą užimti barą 4 kuopos dešinėje, o 6 kuopa buvo pasiųsta į 4 kuopos kairę: Domantų, Keblių k. link. Kautynės tęsėsi apie tris valandas. Bermontininkai be paliovos atakavo kairiąją vorą, bet visos atakos su dideliais priešui nuostoliais buvo atremtos. Traukinys pajudėjo atgal, bet greit sustojo, nes kelias atgal buvo išsprogdintas. Mūsų 3 baterijos būrys dėl tiršto rūko ir blogo matomumo negalėjo pasireikšti. Vora pristigo šovinių šautuvams, bet kulkosvaidžiams dar turėjo. Paskutinė bermontininkų ataka buvo atremta vien kulkosvaidžių ugnimi. Vėžimai su šoviniais negalėjo privažiuoti dėl stiprios priešo kulkosvaidžių ir minosvaidžių ugnies. Ypatingai stiprų spaudimą vykdė bermontininkai, atvažiavę iš Šiaulių į kairįjį voros sparną. Pačiame kairiajame sparne 6 kuopos visa septynių karių sargyba (visi žemaičiai) žuvo, bet nepasitraukė. Prie jų lavonų buvo rasta daug iššaudytų tūtelių.[153]

Tuo laiku dešinioji kpt. J. Vidugirio vora įvykdė puolimą Meškuičių-Daugėlaičių k. kryptimi. Rūkai šiek tiek sumažėjo,

kairiosios voros bare buvo pastebėta, kad bermontininkai iškėlė baltą vėliavą. Atvykę parlamentarai prašė sustabdyti šaudymą ir leisti jiems paimti užmuštuosius ir sužeistuosius. Jų pasiūlymas buvo priimtas. Susirinko savo sužeistuosius bei užmuštuosius karius ir nužygiavo Šiaulių link.

Husarų būrys lapkričio 21 d. 3 val. išjojęs iš Pakruojo, o apie 8 val. užėmė Mikniūnių k. Žvalgė, kad sužinotų kas yra Jonišky. Buvo patirta, kad Jonišky tėra nežymios priešo jėgos, bet rytojaus dieną lapkričio 22 d. sužinota, jog Joniškyje atsirado didesnis priešo dalinys. Žinios buvo tuoj perduotos 4 pėst. pulko vadui.

Apie 16 val. pulkas gavo įsakymą nutraukti kautynes ir pasitraukti į senas pozicijas. Abi voros tuoj pasitraukė ir lapkričio 23 d. vakare stovėjo senose pozicijose.

Pulkas per šias kautynes turėjo nuostolių: žuvo vienas karininkas, (kpt. Hofmanas) ir 10 kareivių, 19 kareivių buvo sužeista. Priešo nuostoliai buvo žymiai didesni.[154]

Pulko grobis: 19 belaisvių, 12 arklių, 7 kariški vežimai, 3 lauko virtuvės, 1 bombonešis ir kitokio smulkaus kariško turto.

Kautynėms pasibaigus, buvo sužinota, kad lapkričio 22 d. traukiniu pro Meškuičius pravažiavo P. Bermondtas.[155] Jam pavyko pasprukti tik dėl to, kad 3 baterijos būrys nesugebėjo suteikti pėstininkams efektingos paramos ir kad kpt. J. Vidugirio vora buvo labai išvargusi ir dėl jo pavėlavimo liko neužimti Meškuičiai.

A. Birontas duoda citatas iš P. Bermondto-Avalovo atsiminimų knygos apie kautynes prie Meškuičių, kaip jis rašo:

> „...nieko neminėdamas apie atėjusią iš Šiaulių pagalbą, sako, kad užpuolus jo traukinį lietuviams, jis su savo apsauga išėjęs iš traukinio ir lazdomis pravijęs tuos bailius lietuvius.“

Ten pat A. Birontas cituoja iš rusų emigrantų Berlyne leidžiamo žurnalo „Istorik i sovremennik“ 1922 m. Nr. 1, psl. 82, kuriame rašoma:

> „...lapkričio 22 d. Bermondtas su savo štabu sėdęs į traukinį, kuris vykęs Šiaulių link, tačiau neprivažiavus Šiaulių, traukinys buvo apšaudomas kulkusvaidžių ir šautuvų ugnimi. Per tą šaudymą karininkai ir kareiviai išlipę iš trau-

kinio, pradėjo atsišaudyti. Kilusi suirutė: kiekvienas komandavęs ir veikęs savaip. Bermondtas persigandęs, sėdėjęs kupe ir jokių paliepimų nedavęs. Daugelis sugulė ant grindų ir taip pasilikę, kol traukinys išėjęs iš šaudymo srities." [156]

Taip rašo vienas šio įvykio liudininkų, kuris važiavo Bermondto traukiniu.

Vilniaus atsk. batalionas. Vilniaus atsk. batalionas turėjo uždavinį pulti Paltynų, Diktariškių, Šiaulėnų, Kiaunorių kryptimi. Nuo Kiaunorių pasukti į šiaurės vakarus per Pašiaušę, užimti Padubysį ir ten užkirsti Šiaulių - Kelmės plentą, kad užstotų kelius nuo šiaurės ir vakarų.

Batalionas rugsėjo - spalio mėnesiais buvo papildytas jaunais kareiviais. Persitvarkė, padidindamas kuopų skaičių, nes buvo numatyta bataloną pertvarkyti į pulką. Batalionas visa tai turėjo atlikti žygių ir su priešu kautynių laiku.

Bataliono vadas kpt. K. Škirpa uždaviniui vykdyti sudarė tris voras, kurioms įsakė:

I vorai žygiuoti Paltynų, Diktariškių, Šiaulėnų, Liepiškių, Sidorų kryptimi.

II vorai žygiuoti Šaukoto, Lėkių, Šiaulaičių, Vaitkaičių, Sidorų kryptimi.

III vorai rezerve žygiuoti I voros keliu, Šiaulėnų, Sidorų kryptimi.[157]

Bataliono kaimynai: kairėje — Raseinių karo komendantūra ir dešinėje — 2 pėst. pulkas veikė gana atokiai, sparnai buvo atviri, todėl voroms buvo įsakyta saugoti savo sparnus.

Bataliono voros susitelkė Pamiškalnių ir Baužiškių apylinkėse. Sutartiems keturiems patrankų šūviams pasigirdus, voros lapkričio 21 d. 3 val. pradėjo puolamąjį žygį.

Kad demoralizuotų ir stipriau paveiktų priešą, buvo įsakyta žygiuoti sparčiai ir pulti visu smarkumu.

Priešo sutiktos jėgos buvo nedidelės, bet gynėsi ir mėgino atsilaikyti Liepiškiuose ir Birietiškiuose (I voros bare); Mūrų dv., Šiaulaičiuose, Vaitkaičiuose, Simoniškiuose ir Sidoruose (II voros bare).[158]

Nakties metu netikėtai užpulti bermontininkai pasitraukė, palikdami 20 belaisvių, keletą nukautų ir sužeistų, 1 kulkosvai-

dį. Buvo pastebėta, kad daugumas bermontininkų traukiasi Šiaulių link, mažuma — Tytuvėnų, Pagryžuvio link.

Iki 1 val. I vora užėmė tarpeklį tarp Sulinkių ir Tyrulių pelkių, sustojo Liepiškių - Birietiškių - Sidorų riboje. II vora užėmė Simoniškių - Vaitkaičių ribą. Kitu šuoliu II vora užėmė Aukštiškių kaimą ir keliose vietose suardė geležinkelio liniją.

Nakties metu ir lapkričio 22 d. anksti rytą bermontininkai du kartus puolė bataliono kairįjį sparną prie Aukštiškių k. Mėgino atsiimti prarastas vietoves, bet buvo priversti su nuostoliais pasitraukti.

Lapkričio 22 d. anksti rytą bataliono žvalgyba išaiškino, kad bermontininkai traukiasi iš Spičių ir Daujočių Šiaulių link. Batalionas tęsė žygį ir vidurdienį, apie 13 val., lapkričio 22 d. priekinė sauga pasiekė Padubysį. Atvykęs į Padubysį batalionas sustojo, buvo pasiųstos sustiprintos žvalgybos Šiaulių ir Gardų - Kelmės kryptimis. Apylinkėje priešo nebuvo.

Pavakare batalionas gavo fronto vado įsakymą, kad, gen. H. A. Niesseliui reikalaujant, kautynės sustabdomos ir batalionui įsakoma pasitraukti į prieš puolamąjį žygį laikytas pozicijas.

Bataliono vadas tuoj pertvarkė batalioną pasitraukimo žygiui. Per naktį ir lapkričio 23 d. batalionas pasitraukė į Paltynų-Minaičių ribą. Lapkričio 24 d. užėmė pirmiau turėtas pozicijas.

Bataliono nuostoliai buvo maži, bet jis buvo išvargęs, nes teko žygiuoti pelkėta vietove arba blogais klampiais keliais ir nuolat budėti, saugojant sparnus.

Karo veiksmai sparnuose. Pasvalio karo komendantūrai lapkričio 18 d. slaptu operacijos įsakymu Nr. 7 buvo įsakyta:

> „Pasvalio komendantūros kuopos ir šauliai... kiek galint veja bermontininkus į šiaurę ir užstoja kelius Kuršo parubežyje Saločiai - Bauska ir Vaškai - Bauska.“ [159]

Fronto vadas, rašydamas šį įsakymą, dar nežinojo, kad Saločiai ir Vaškai yra jau užimti Pasvalio rinktinės dalinių.

Pasvalio karo komendantas ir rinktinės vadas kpt. J. Vėgėlis, palaikydamas ryšį su latvių plk. Gasmanu, tęsė žygį ir lapkričio 17 d. perėjo Latvijos sieną prie Grenstalės miestelio Latvijoje. Tuo laiku, lapkričio 17 d., anksti rytą latvių kariuomenė užėmė Bauską.[160] Latvių rinktinės vadas plk. Gasmanas pasiuntė raštą kpt. J. Vėgėliui, prašydamas, kad Pasvalio rinktinė už-

imtų liniją į pietus nuo Žeimelio ir frontą laikytų į vakarus, kad nuo apėjimo apsaugotų latvių kariuomenės sparną.[161] Kpt. J. Vėgėlis sutiko. Bendrai veikiant su latviais, lapkričio 20 d. buvo užimtas Žeimelis. Pasvaliečiai paėmė du kulkosvaidžius, 13 šautuvų, arklių, vežimų ir kitokio turto.

Lapkričio 20 d. vakare 2 pėst. pulko vadas plk. V. Grigaliūnas-Glovackis, fronto vadui įsakius, prisiuntė raštą Pasvalio rinktinės vadui, kad užimtų Joniškį. Lapkričio 22 d. Pasvalio rinktinė, puldama Joniškio kryptimi, susidūrė su stipriomis bermontininkų jėgomis. Vakarop, užėmusi Bučiūnų, Babštų, Rimdžiūnų, Domančių, Minkūnų (husarų būrys) k., sustojo.

Lapkričio 23 d., veikiant bendrai su latviais, buvo užimti Kriukai.[162]

Lapkričio 24 d. į Pašvitinį atvyko Santarvininkų misijos atstovai ir prašė sulaikyti puolimus į rytus nuo Pašvitinio. Tuo pat reikalu buvo gautas ir fronto vado įsakymas. Įsakymas buvo vykdomas. Bermontininkai, pajutę atsitraukimą, įvykdė nesėkmingą priešpuolį.

Lapkričio 27 d. Pasvalio rinktinė užėmė Joniškį. Gyventojai juos sutiko džiaugsmingai.[163] Iš Joniškio Pasvalio rinktinė plačiu frontu vykdė žvalgybą Gruzdžių ir Žagarės kryptimi. Bermontininkai jau buvo pasitraukę.

Tuo ir baigėsi Pasvalio rinktinės veiksmai prieš bermontininkus. Gruodžio 1 d. ją pakeitė 2 pėst. pulkas. Pasvalio rinktinės daliniai grįžo į savo apskritį.

Biržų, Joniškėlio, Pasvalio, Pašvitinio, Pumpėnų, Pušaloto, Saločių, Vabalninko, Vaškų ir kitų gretimų valsčių gyventojai laisvės kovų metu pasižymėjo dideliu karingumu ir pasiaukojimu. Pradžioje 1919 m. jie kariavo su rusų bolševikais, vėliau su bermontininkais. Greta reguliarių karinių dalinių veikė partizanų būriai, kurie gerai žinodavo vietoves: kaimus, miškus, kelius ir takelius, todėl buvo ypatingai pavojingi priešui. Jiems netrūko vadų, nes į partizanus ėjo vietos inteligentija: mokytojai, agronomai, kunigai, daktarai ir kiti įvairių profesijų vyrai ir moterys.

Kairiajame fronto sparne Kauno atsk. batalionas, dar prieš prasidedant Šiaulių operacijai, lapkričio 20 d. užėmė Tauragę. Mieste buvo 10-15 vokiečių karo policijos kareivių, kurie Kauno batalionui įeinant į miestą, susirinko kiemuose, namuose ir kėsinosi priešintis — šaudė ir svaidė rankines granatas, bet veikiai

Plk. E. Adamkavičius, 7 pėst. pulko, o vėliau gen. ir divizijos vadas

nutraukė ugnį ir pasidavė. Keli mūsų kareiviai buvo lengvai sužeisti.

Lapkričio 21 d. į Tauragę atvyko H. A. Niesselio misija, kuri leido batalionui pasilikti Tauragėje, bet pageidavo, kad neužimtų kitų vietovių. Tačiau lapkričio 22 d. pats Niesselis pareikalavo, kad batalionas apleistų Tauragę, pasitrauktų 10 km nuo geležinkelio. Trumpam laikui batalionas nužygiavo į Jurbarką, kur pabuvojęs keletą dienų, ir vėl sugrįžo į Tauragę.

Raseinių karo komendantūra Šiaulių operacijos metu gynė kairįjį sparną. Lapkričio 2 d. komendantūros kuopa, sugrįžusi į Raseinius, sustiprino sargybas prie svarbesniųjų kelių į Raseinius, o iš Raseinių siuntinėjo žvalgomuosius dalinius Viduklės, Kelmės, Šiluvos ir Grinkiškio kryptimis. Bermontininkai laikėsi ramiai, ir komendantūros daliniai susirėmimų su jais neturėjo.

Šiaulių baro karo veiksmų sustabdymas. Sėkmingai pradėtoji Šiaulių operacija turėjo netikėtai sustoti. Dar pirmą operacijos dieną (lapkričio 21 d.) iš Kauno į Baisogalą pas fronto

vadą plk. K. Ladigą atvažiavo gen. H. A. Niesselio misijos atstovai. Jie atsivežė su savim gen. H. A. Niesselio įsakymą, kad lietuviai nevykdytų puolamųjų žygių ir tuo nesukliudytų bermontininkams evakuotis iš Lietuvos.[164] Tačiau pradėtoji operacija buvo tęsiama.

Lapkričio 22 d. iš Tilžės pro Tauragę ir Šiaulius atvykęs šarvuotu traukiniu į Radviliškį gen. H. A. Niesselis griežtai pareikalavo, kad puolamasis žygis būtų sulaikytas, jei norima tolimesnio tarpininkavimo dėl bermontininkų evakuacijos iš Lietuvos. Jis dar pridūrė, kad prie Lietuvos sienos yra pasirengusi įsiveržti Lietuvon vokiečių kariuomenė ir, nesustabdžius puolimo, Santarvininkų valstybių misija bus bejėgė sulaikyti jų įsiveržimą.[165]

Plk. ltn. K. Ladiga patikėjo gen. H. A. Niesselio teigimams, kad vokiečių kariuomenė gali įsiveržti Lietuvon. Taipgi tenka prileisti, kad nenorėjo įžeisti gen. H. A. Niesselio, kaip Santarvininkų valstybių vyriausiojo atstovo. Tuoj įsakė sustabdyti kovas ir pasitraukti į spalio 30 d. sutartą ribą.

Tik vėliau paaiškėjo, kad vokiečiai Rytprūsiuose turėjo nedaug kariuomenės ir nesikėsino įsiveržti į Lietuvą. Šį perdėtą gąsdinimą gen. H. A. Niesselis naudojo kaip spaudimo priemonę karo veiksmams sustabdyti.

Iš tikrųjų kituose šaltiniuose nurodoma, kad dar lapkričio 19 d. gen. W. Eberhardtas komandos keliu kreipėsi į Vokietijos vyriausybę ir prašė papildomai siųsti kariuomenės Tauragės - Šiaulių geležinkelio apsaugai, o taip pat maisto ir aprangos. Jeigu paliaubos su lietuviais ir latviais nebūtų sudarytos, tai tada, gen. W. Eberhardto manymu, dar reikėtų atsiųsti pagalbai daug batalionų ir baterijų.[166]

VI

PALIAUBOS IR VOKIEČIŲ BERMONTININKŲ KARIUOMENĖS EVAKUACIJA

Santarvininkų misijos vaidmuo, vykdant bermontininkų evakuaciją. Gen. H. A. Niesselio štabą sudarė daugiausia prancūzų ir anglų karininkai. Ypatingu judrumu pasižymėjo anglų karininkai, kurių vieni važinėjo ir jodinėjo Lietuvos pusėje, kiti pas bermontininkus. Naudojosi Lietuvos ryšių priemonėmis. Gen. H. A. Niesselis gerai žinojo apie lietuvių ir bermontininkų kariuomenės judėjimą. Po paliaubų operacijos sustabdymo metu anglų karininkai atsirado beveik prie kiekvienos atskiros voros, griežtai reikalavo nutraukti karo veiksmus ir pasitraukti. Tačiau pasitraukimas vyko vykdant fronto vado įsakymą. Lapkričio 24 d. anksti rytą mūsų kariuomenė jau buvo senose pozicijose, o vokiečių kariuomenė pradėjo atsitraukimą iš Lietuvos.

Pagal paliaubų sutarties antrą paragrafą pasitraukianti vokiečių kariuomenė turėjo būti patikrinama Santarvininkų misijų atstovų Vokietijos pasienyje. Gi pagal sutarties trečią paragrafą po gruodžio 13 d. vokiečių kariuomenės daliniams, palikusiems Lietuvoje, nebuvo garantuojamas saugumas.

Pagal tą patį susitarimą vokiečiai įsipareigojo nekliudyti Lietuvos administracijos įstaigoms veikti dar vokiečių užimtose teritorijose.[167]

Gen. H. A. Niesselis beveik dvi dienas išbuvo Radviliškyje. Jis matė lietuvius, gabenančius paimtą karo grobį iš Radviliškio už demarkacijos linijos. Nakvojo Sadūnų dv. Matėsi su fronto vadu plk. ltn. K. Ladiga ir 2 pėst. pulko vadu plk. V. Grigaliūnu- Glovackiu. Ladiga prašė palikti Radviliškį lietuviams, bet gen. H. A. Niesselis nesutiko.[168]

Lapkričio 24 d. plk. ltn. K. Ladiga pasiuntė vyriausiajam karo vadui ir Krašto apsaugos ministrui gen. Pr. Liatukui telefonogramą, kurioje jis aiškinosi, kad jis negalėjo atmesti Santarvininkų valstybių misijų reikalavimų, o su jų reikalavimais turėjo sutikti ir sustabdyti karo veiksmus. Antru kartu pulti Radviliškį ir užimti jisai sutiksiąs tik tuosyk, kai toks įsakymas bus su prezidento ir ministrų kabineto parašais.[169]

Plk. ltn. K. Ladiga nenorėjo pyktis su vokiečiais, taipgi ir su Santarvininkų misijų atstovais. Atitraukta kariuomenė liko stovėti vietoje, kol bermontininkai pasitraukė.

Santarvininkų misija vokiečių - lietuvių - latvių paliaubų sutartį garantavo sąlyginai, kad vokiečių kariuomenės evakuacija bus vykdoma nustatytu tempu. Priešingai, vokiečiams nepildant susitarimo sąlygų, Santarvininkai ne tik lietuviams ir latviams leis tęsti kovas, bet ir patys Vakaruose ne tik paskelbs visišką Vokietijos blokadą, bet ir pradės prieš vokiečius karo veiksmus.

Be to, Santarvininkų misija pranešė Vokietijos vyriausybei, kad latviai ir lietuviai sustabdė ofenzyvą prieš vokiečius ir be pakankamo pagrindo naujos ofenzyvos nepradės. To susitarimo vykdymą Santarvininkų misija stropiai prižiūrės.[170]

Sustabdžius karo veiksmus ir mūsų kariuomenei pasitraukus į senas pozicijas, gyventojai nepaprastai nusiminė. Ypatingai susirūpino Šiaulių, Radviliškio ir kitų miestų ir miestelių, esančių prie didesnių kelių gyventojai. Bermontininkų siautėjmas jiems įgrįso iki gyvo kaulo, bijojo jų keršto. Fronto vadas gavo daug raštų, atvykdavo delegacijos, prašė gelbėti ir nepalikti jų bermontininkų nelaisvėje.[171]

Šiaulių partizanų vardu advokatas ir visuomenės veikėjas R. Skipitis Sadūnų dv. lapkričio 24 d. kreipėsi į gen. H. A. Niesselį. Reikalavo, kad bermontininkai kuo greičiausia iš Lietuvos pasitrauktų, kad liautųsi terorizavę gyventojus ir baigė pareikšdamas:

„. . .partizanai nepadės ginklų, kol jų teisingi reikalavimai nebus patenkinti.“ [172]

Misijų atstovas prancūzas pasakė R. Skipičiui, kad gyventojų padėtį misija gerai supranta ir žino, pasistengs, kad gyventojai nebūtų skriaudžiami.

Lietuvos valdžios ir visuomenės atstovų skundai. 1919 m. lapkričio 26 d. Šiaulių miesto ir apylinkių valdžios įstaigų ir visuomenės atstovai: dr. J. Žilinskas — miesto, K. Bielinis — Šiaulių apskrities savivaldybių, o V. Požėla — visuomeninių organizacijų vardu įteikė Santarvininkų misijai septynių punktų reikalavimą, kuriame išdėstė šiurpią padėtį vokiečių okupuotame krašte.

Pirmuoju punktu reikalavo sugrąžinti lietuviams valdžios įstaigas su visu turtu ir leisti joms tučtuojau veikti toliau. Tuojau perduoti Lietuvos valdžiai politinius kalinius, įkaitus bei valstybės įstaigų tarnautojus, kurie buvo vokiečių-bermontininkų areštuoti.

Antruoju punktu reikalavo palikti krašte visą vokiečių-bermontininkų armijos turtą, įskaitant jų turimas maisto atsargas. Vokiečių kariuomenė turėtų iš krašto pasitraukti be ginklų.

Trečiuoju punktu buvo reikalaujama, evakuacijos kontrolę vykdant, leisti Lietuvos kariuomenei užimti visas svarbesnes strategines vietas, kur šalia Lietuvos kariuomenės pareigūnų turi dalyvauti ir vietos visuomeninių įstaigų atstovai.

Penktuoju punktu buvo reikalaujama, kad visus padarytus gyventojams nuostolius atlygintų Vokietijos valdžia, ir kad kariuomenės evakuacija iš Šiaulių miesto ir apylinkių būtų įvykdyta per tris dienas.

Septintuoju punktu reikalavo, kad bermontininkai-vokiečiai, nusikaltę vietos gyventojams, būtų teisiami Lietuvos teismo.

Kiek anksčiau Lietuvos atstovai prie gen. H. A. Niesselio misijos adv. K. Šalkauskas ir gen. S. Žukauskas 1919 m. lapkričio 19 d. taip pat įteikė Šiauliuose Niesselio misijos štabo viršininkui anglų plk. Dosse šešių punktų memorandumą, kuriame išdėstė vokiečių-bermontininkų kariuomenės brutalų elgesį su vietos gyventojais, įvardindami plėšikavimą, areštus, ekzekucijas, pagrobto turto išvežimą ir kt.

Taip pat prašė nustatyti kiekvienos vietovės vokiečių kariuomenės evakuacijos terminą, palikti Lietuvai 10.000 arklių, kurie buvo atimti iš gyventojų, įpareigoti Vokietijos vyriausybę pristatyti Lietuvai tokį pat kiekį karo medžiagos, kiek buvo iš-

sprogdinta Zoknių dvare (prie Šiaulių) ir iškraustyti bermontininkus iš valdžios ir savivaldybių įstaigų.[173]

Gen. H. A. Niesselio misijos štabo viršininkas anglų plk. Dosse informavo gen. Niesselį apie padėtį vokiečių okupuotoje Lietuvoje. Esą vokiečiai šį kraštą niokote niokoją: jam būnant Šiauliuose, devyni žmonės buvo sušaudyti ir septyniolika pakarta. Savo pranešime plk. Dosse bermontininkus vadina plėšikų gaujomis, kurias jau laikas iškraustyti iš Lietuvos. Taip pat jis tvirtina, kad besitraukdami vokiečiai išgabena ne tiek kareivių, kiek įvairios mantos, karo ir ne karo medžiagos, kuri esanti neteisėtai iš gyventojų atimta.

Gi gen. H. A. Niesselio misija vėliau nustačiusi, kad bermontininkai vien tik apie Šiaulius buvo padarę tokių nuostolių: 33 žmones nužudę, 124 sužeidę, 171 namą sudeginę, iš gyventojų atėmę 1.328 arklius, 1.644 kiaules, 1.252.569 markes pinigų ir daugybę kitokių daiktų.[174]

Santarvininkai, pagal sudarytą su Vokietija paliaubų sutarties 14 straipsnį, po Lietuvos Brastos taikos sudarymo su Sovietų Rusija, Pabaltijo kraštuose vykdomas rekvizicijas laikė neteisėtomis ir visą rekvizuotą turtą reikalavo palikti tuose kraštuose.[175]

Gen. H. A. Niesselis įtikinėjo fronto vadą ir į jį besikreipiančius asmenis, kad bermontininkai pasitrauks per šešias dienas, bet jų pasitraukimas faktinai užtruko apie 3 savaites.

Bermontininkams iš Lietuvos pasitraukus, gruodžio pabaigoje gen. H. A. Niesselis dar lankėsi Rygoje ir paskui Kaune. Iš Kauno išvyko specialiu traukiniu, kuriuo pirmiau važinėjo. Anglų karininkai, misijos nariai, išvyko keletą dienų vėliau.

Šiaulių partizanų veiksmai. Bermontininkams Lietuvoje įsigalėjus ir pradėjus vis labiau skriausti vietos gyventojus, prasidėjo partizanų veikla; pradžioje atsitiktinė ir silpna, vėliau partizanų sąjūdis išaugo į plačią organizaciją, kuri savo veiksmais užnugaryje ir fronte padarė bermontininkams nemaža žalos.

Vieni kariai buvo partizanai, kurie organizavosi vadų priežiūroje. Jie veikė fronte ir pafrontėje drauge su reguliarios kariuomenės daliniais. Jie buvo aprūpinami iš kariuomenės sandėlių, o jiems uždavinius skirdavo kariniai vadai. Pirmieji tokie partizanai susiorganizavo Pasvalyje 1919 m. liepos mėn. pabaigoje. Pasvalio partizanų būriai veikdavo kpt. J. Vėgėlio val-

džioje. Truputį vėliau prie Raseinių karo komendantūros susiorganizavo maži partizanų būreliai.

Kitus šaulius-partizanus išugdė žiaurus bermontininkų elgesys su vietos gyventojais. Jie kilo, organizavosi ir veikė priešo užnugaryje.[176]

Kol veikė karo komendantūros ir vietos savivaldybės, vietos gyventojai, prašydami pagalbos, kreipdavosi į jas su skundais dėl bermontininkų neteisingo ir žiauraus elgesio. Vienas vietos komendantūras bermontininkai likvidavo, kitas privertė išsikelti. Tada gyventojams nieko neliko daryti, kaip tik patiems nuo jų gintis. Jau spalio mėn. bermontininkų užnugaryje pasireiškė partizanų veikla. Iš atsitiktinės silpnos organizacijos, gyvenimo sąlygoms verčiant, išsivystė į rimtą, organizuotą pajėgą. Vadais tapdavo sumanesnieji ir drąsesnieji partizanai. Plk. Virgoličiui spalio 5 d. persikėlus į Šiaulius, pagyvėjo bermontininkų šėlimas: važinėdavo po kaimus ir dvarus, grobdavo, kas jiems patikdavo, pasipriešinusius dažnu atveju žudydavo. Rusų kolonistų tarpe buvo pakankamai kriminalinio elemento (daugiausia arkliavagių), todėl iš jų tarpo rusai bermontininkai surasdavo sau gerų talkininkų. Jie teikdavo žinių bermontininkams apie vietos gyventojus, jų slepiamas gėrybes ir gyvulius. Retkarčiais talkininkaudavo ir grobiant.

Kairiajame bermontininkų fronto sparne partizanams-šauliams iš karto pradėjo vadovauti Šaulių sąjungos centras, įsteigdamas štabą Raseiniuose.[177] Štabas vadovavo Raseinių, Tauragės ir Jurbarko sritims. Vadovavimas nebuvo pastovus: pasitenkindavo vien informacijų ir ryšių palaikymu. Partizanų vadai vietoje darydavo sprendimus ir vykdydavo puolimus arba gindavosi. Šiame plote žymesnieji partizanų-šaulių būriai veikė: Tauragėje, Skirsnemunėje, Šimkaičiuose, Eičiuose, Jurbarke, Skaudvilėje, Kražiuose ir Raseiniuose. Šiaurės Žemaitijoje: Mažeikių, Sedos ir Telšių apylinkėse.

Šiauliai buvo bermontininkų veikimo centras Lietuvoje. Nors miestas karo metu buvo labai nukentėjęs — išgriautas ir sudegintas, bet dėl didelių kelių sankryžos sudarė strategiškai svarbią vietą. Čia nuolatos buvo daug rusų ir vokiečių bermontininkų. Bermontininkų plėšikavimams gausėjant, plėtėsi ir partizanų veikimas, didėjo būrelių skaičius. Vieniems pasisekus ginklu atsiginti nuo bermontininkų, kiti kaimynai sekdavo tuo pavyzdžiu ir griebdavo ginklo. Visų daugiausiai buvo terorizuo-

jama Šiaulių apylinkė. Kaune, Šaulių sąjungos centre, kilo sumanymas Šiaulių apylinkės partizanus remti, palaikyti jų nuotaiką ir geriau organizuoti. Šiuo reikalu iš Kauno į Šiaulius savanoriškai, bet slaptai išvyko adv. R. Skipitis, adv. V. Požėla ir kpt. A. Sklėrius. Nuvykę į Šiaulius, ten susitiko su K. Bieliniu. Lapkričio mėn. viduryje jie įsteigė Šiauliuose „Laikinąjį partizanų štabą" ir perėmė vadovavimą. Štabą sudarė K. Bielinis, V. Požėla, R. Skipitis, Z. Lukauskaitė (Jasaitienė), Ig. Augustinavičius, J. Avižonis, A. Mačiūnas, P. Dundulis ir P. Janušaitis.[178] Su Lietuvos kariuomene ryšius palaikyti sutiko kpt. A. Sklėrius. Sudarytasis štabas tuoj pagyvino veiklą.

Partizanų būriai buvo: Briduose, Gruzdžiuose, Kebliuose, Kužiuose (F. Šemėtos būrys), Lygumuose, Papilėje, Sauginiuose, Stačiūnuose, Šakynoje, Šaukėnuose, Šiauliuose, Sutkūnuose, Šiupyliuose, Tyruliuose, Vijuoliuose, Vinkšnėnuose ir kitur.[179] Ginklų mažus kiekius pradžioje gaudavo per Šaulių sąjungą ir Šiaulių karo komendantūrą, vėliau ir partizanai patys įsigijo, atimdami iš bermontininkų. Ginklų ir šaudmenų turėjo perteklių, todėl siųsdavo Pasvalio ir Telšių karo komendantūroms.

Partizanų štabo ir šaulių veikla reiškėsi:

1. Žvalgymu. Rinkdavo žinias apie bermontininkų jėgas ir jų dalių judėjimą. Šias žinias perduodavo į Baisogalą fronto štabui arba kitiems dalių vadams. Surinktas žinias apie bermontininkų plėšikavimus perduodavo gen. H. A. Niesselio štabui.

2. Atsišaukimų platinimu ir visuomenės informacija. Leido laikraštį Partizaną.

3. Gynė gyventnjus nuo bermontininkų „rekvizicijų" ir stengėsi, suimtuosius išlaisvinti. Pagelbėdavo pabėgti lietuviams kariams, patekusiems į bermontininkų nelaisvę.

4. Iš pasalų puldavo bermontininkus, ardydavo tiltus, gadindavo susižinojimo priemones (telefoną, telegrafą).

Ypatingai suaktyvino savo veiklą lapkričio 21-24 d., lietuvių kariuomenės puolimo metu. Paralyžavo Šiaulių miesto susižinojimą ir susisiekimą visais keliais. Karo veiksmus sustabdžius, partizanai puolimų nevykdė, vien tik gynėsi.

5. Bermontininkams pasitraukiant, perėmė saugoti valstybinį turtą, susižinojimo ir susisiekimo priemones. Mūsų kariuomenei įžengus į Šiaulių miestą, visą turtą perdavė kariuomenei.

Kai kariuomenė užėmė Šiaulius, laikinasis partizanų štabas likvidavosi. Tolimesnę partizanų-šaulių globą perėmė Šaulių sąjunga.

Nuo partizanų puolimų žuvo: 10 bermontininkų karininkų ir 137 kareiviai. Partizanų nuostoliai: 13 užmuštų ir keliasdešimt sužeistų.[180]

Bermontininkų pasitraukimas. Bermontininkai pasitraukė į Rytprūsius. Pasitraukimui vadovavo vokiečių gen. W. Eberhardtas. P. Bermondtas, laimingai prasprukęs pro Meškuičius, pro Klaipėdą išvyko į Vokietiją. Nors gen. H. A. Niesselis pažadėjo fronto vadui, kaip anksčiau minėta, kad iš Lietuvos bermontininkai išsikraustys per šešias dienas, bet užtruko apie 3 savaites. Sistemingą pasitraukimą pradėjo vykdyti gruodžio 6 d. Prieš pasitraukdami turėjo susitaisyti susisiekimo kelius, susižinojimo priemones, kurias mūsų kariuomenė ir partizanai buvo apgadinę. Besitraukdami bermontininkai mažai žalos padarė, nebeardė susisiekimo priemonių, nebevykdė „rekvizicijų". Susidūrimų jie teturėjo tik su savo dezertyrais (vokiečiais ir rusais).

Gubernijos dvare ir Šiauliuose išsprogdino didelius šaudmenų sandėlius, būtent: kai gen. W. Eberhardtas 1919 m. gruodžio 6 d. įsakė Geležinės gvardijos divizijos likučiams ir vokiečių legionui trauktis iš Lietuvos, o VI rezervo korpo vadovybė tą pačią dieną jau nusikėlė netoli Tilžės, tada vokiečių legiono daliniai, gruodžio 8 d., pasitraukdami iš Šiaulių, nenorėdami atiduoti ginklų ir amunicijos lietuviams, mjr. Loewefeldo įsakymu susprogdino dalį karo medžiagų sandėlių Gubernijos dvare ir Šiaulių geležinkelio stotyje.

Viename ginklų sandėlyje, kur buvo 6.000 šautuvų, vokiečių legiono vado įsakymu buvo nudaužytos tų šautuvų buožės.[181]

Kai kur partizanams pavyko nukirpti sujungimo laidus ir išgelbėti kai kuriuos sandėlius. Pasiliko artilerijos sviedinių ir šautuvų šovinių dideli kiekiai. Juos saugojo partizanai, kol perėmė atvykusi į Šiaulius kariuomenė.

Latvijos kariuomenė, bepersekiodama besitraukiančius bermontininkus, buvo užėmusi Žagarę, Laižuvą, Mažeikius ir Tirkšlius. Bermontininkams pasitraukus, ji grįžo į Latviją.

Besitraukiančių bermontininkų pėdomis sekti buvo paskirti 1, 2 ir 5 pėst. pulkai.

2 pėst. pulkas žygiavo į Kretingą pro: Joniškį, Žagarę, Papilę, Mažeikius, Telšius ir Plungę.

5 pėst. pulkas vyko į Švėkšną pro: Tytuvėnus, Kelmę, Kražius, Kaltinėnus ir Kvedarną.

1 pėst. pulkas žygiavo pro: Šiaulius, Kelmę, Skaudvilę.

Mūsų kariuomenė užėmė: lapkričio 27 d. Joniškį, gruodžio 8 d. Šiaulius ir Viekšnius, gruodžio 10 d. Sedą, Telšius, Kelmę. Gruodžio 14 d. sustojo Salantų, Plungės, Rietavo riboje. Gruodžio 15 d. priartėjo prie Mažosios Lietuvos sienos ir išstatė savo sargybas. Gyventojai mūsų kariuomenę nuoširdžiai sveikino ir visur pasitiko su dideliu džiaugsmu.

Bermontininkų avantiūros likvidavimas. Anot gen. H. A. Niesselio, vokiečių karinis pralaimėjimas Latvijoje ir Lietuvoje padaręs vokiečių evakuaciją iš Pabaltijo kraštų neišvengiamą. Tatai buvo pasiekta Lietuvos ir Latvijos jaunos kariuomenės ginklo laimėjimu. Į savo atsiminimus gen. H. A. Niesselis įrašė daug gražių įspūdžių apie mūsų kariuomenę: kareiviai esą stambūs kaimiečiai, visi jauni, karininkų daugumas taip pat jauni ir vos kelis mėnesius pamokyti karo mokykloje. Buvę kuopų, kurios buvo sudarytos beveik iš savanorių ir vienos tokios kuopos vadas kapitonas didžiavosi, jog jo kuopa atėmusi iš rusų bolševikų net 23 kulkosvaidžius. Tas kapitonas patikinęs gen. H. A. Niesselį, jog kraštas labai patriotiškai nusiteikęs ir džiaugiasi, kad vokiečiai išsikrausto.[182]

Be gen. H. A. Niesselio, dar keletas kitų aukštų karininkų labai gražiai atsiliepė apie mūsų tuometinę jauną kariuomenę. Pavyzdžiui, anglų majoras E. W. Polson Newman savo knygoje Britain and the Baltic, London 1930, 112-113 psl. rašo, kad pažvelgus į praeities kritiškas dienas, kelia nuostabą, kaip lietuviai tada sugebėjo suorganizuoti kariuomenę, pajėgią kovoti su visais jos pajėgesniais ir galingesniais priešais. Tatai buvo nepaprastas pasiekimas, atspindįs didelį tautos ryžtingumą, už kurį galima skirti didžiausą kreditą kariškiems lietuvių sugebėjimams. Be to, jis pastebi, kad šaukiamieji naujokai buvo fiziškai sveiki vyrai, kuriuos lengva parengti kariniams veiksmams.

Panašiai atsiliepė prancūzas R. Valande, anglų brigados gen. Crozier, o taip pat daugelis ir vokiečių karininkų.

Vykdomoji bermontininkų evakuacija iš Pabaltijo valstybių galutinai sugriovė vokiečių nacionalistines svajones kolonizuoti

šiuos kraštus. Betgi iki paskutinio akimirksnio, kaip gen. H. A. Niesselis savo atsiminimuose pabrėžia, Vokietijos valdžios organai visokiais įmanomais būdais trukdė evakuaciją, teikdami Santarvininkų misijai melagingas žinias, laužė savo pasižadėjimus ir t.t.

Dar 1919 m. lapkričio 24 d. Vokietijos vyriausybė Sąjungininkų misijai ir Lietuvos vyriausybei pažadėjo perduoti Lietuvoje turimą karo medžiagą, jeigu vokiečių kariuomenei nebus trukdoma evakuotis.

Santarvininkų misija privertė vokiečių Pabaltijo kariuomenės vadą gen. W. Eberhardtą pasirašyti tą pasižadėjimą raštu.

Nors lietuviai ir latviai laikėsi paliaubų susitarimų, tačiau vokiečių kariuomenė gabeno arba naikino karo medžiagą ir tik iš dalies ją perdavinėjo šiems kraštams.

Kadangi bermontininkai naudojosi Lietuvoje neteisėtomis rekvizicijomis, plėšikavimais ir padarė kraštui daug nuostolių, įvykdė daug smurto aktų ir žudynių, tai Santarvininkų misijos reikalavo, kad Lietuvai ir Latvijai nuostoliai būtų atlyginti. Santarvininkų misija tvirtino, kad nuostolių atlyginimo reikalu nuolaidų nedarysianti. Santarvininkų misija įteikė Vokietijos vyriausybei dvi notas: vieną dėl perduotinų lietuviams ir latviams geležinkelio riedmenų, o antrą dėl karo medžiagų.

Pagal antrąją notą visos karo medžiagos turėjo būti nugabentos į Virbalio ar Pažerūnų stotis, kur Santarvininkų misijos ir lietuvių atstovai - karininkai prižiūrėtų tų medžiagų perdavimą.

Taip pat Vokietija buvo įpareigota sugrąžinti Pabaltijo kraštų ūkiui tiek arklių ir gyvulių, kiek buvo pagrobta šiuose kraštuose. Grąžintinų gyvulių skaičių įsipareigojo nustatyti Santarvininkų misija.

Vokietijos ministras pirmininkas Baueris 1920 m. sausio mėn. pasirašė dokumentą, priimdamas atsakomybę už Vokietijos komisijos pirmininko viceadmirolo Hopmano veiklą ir už jo įsipareigojimus, pažadėdamas ligi sausio 15 d. perduoti Lietuvai trečdalį pažadėtos karo medžiagos. Paskutinysis tų medžiagų trečdalis turėjo būtų perduotas ligi 1920 m. vasario 15 d.

Po šių susitarimų su Vokietijos vyriausybe Santarvininkų misija, vadovaujama gen. H. A. Niesselio, baigė savo darbą ir 1920 m. sausio 15 d. išvyko iš Berlyno.

Lietuvai karo medžiagos turėjo būti perduota tiek, kad būtų galima apginkluoti vieną mišrią brigadą, atitinkamus kiekius municijos ir 30 lėktuvų su pakeičiamomis dalimis.

Geležinkelių riedmenų Lietuvai buvo numatyta perduoti: 58 garvežiai, 106 keleiviniai vagonai, 776 prekiniai vagonai ir reikiamas pakeičiamų dalių kiekis. Ligi 1920 m. vasario 16 d. Lietuvai Vokietija dar nebuvo perdavusi 2 garvežių ir 176 prekinių vagonų.[183]

Lietuvos krašto apsaugos ministerijos paskelbtomis žiniomis Vokietija yra perdavusi Lietuvai tokius ginklų kiekius: 7.671 šautuvą, 355 kulkosvaidžius, 59 patrankas, apie 17 milijonų šovinių kulkosvaidžiams ir šautuvams. Tuometinėmis Vokietijos markėmis šių ginklų vertė buvo 147 milijonai markių.[184]

Baigiant apžvelgti kovas su bermontininkais ir tos okupacijos bei kovų padarinius, su kartėliu tenka pabrėžti, kad P. Bermondto-Avalovo daliniuose, nors daugiau Latvijoje, bet ir Lietuvoje tarnavo gana daug vokiečių kilmės dvarininkų, pavyzdžiui: grafas Kaizerlingas, Malgužio dv. savininkas (Kriukų valsčiaus), baronas Wildemannas, Šilpamušės dv. savininkas (Saločių valsčiaus) baronas Gurinas Saločių dv. savininkas, baronas Roppas, Dagilinės dv. savininkas ir kiti.

Kovoms su bermontininkais prasidėjus, Lietuvos vyriausybė įsakė visiems Lietuvos piliečiams pasitraukti iš Bermondto kariuomenės iki 1919 m. lapkričio 30 d. Šio vyriausybės įsakymo nepaklausiusiems buvo grasinama bausmėmis. Konkrečiai tokia bausmė buvo numatyta 1922 m. kovo 29 d. Žemės reformos įstatyme, būtent: visų tų privatinių savininkų ar jų įpėdinių, kurie tarnavo Bermondto ar Virgoličiaus ginkluotuose būriuose, dvarai paimami valstybei, t. y. nusavinami ir skiriami žemės reformos fondan.[185]

THE LITHUANIAN WARS FOR INDEPENDENCE 1918 - 1920

SUMMARY

PART I

On the Road to Freedom

After the third partition of Lithuania and Poland in 1795, Lithuania remained under the occupation of Imperial Russia for 120 years. As World War I raged, the German Army occupied Lithuania in 1915. Lithuania and its people suffered severely from the war and German military rule, which totally controlled the cultural, economic, and political activities in the country. The German-Russian front stabilized east of Lithuania and remained rather stationary until the January of 1918.

After the Russian Revolution of March 1917 the German rulers desired to have the Lithuanians on their side. In the event of peace negotiations they sought the Lithuanian representatives to declare Lithuania's secession from Russia according to the principle of national self-determination. To this end they permitted the convocation of the Lithuanian Conference. The Conference met in Vilnius on September 18-23, 1917, consisting of representatives from the entire country. Among other matters, the Conference elected a representative and permanent executive body the Taryba (or Council), consisting of twenty members from various poltical parties. The Taryba was charged with implementation of the decisions of the Conference, in effect it became the central political directorate for the nation. Secretly Taryba establish contacts with Lithuanian organizations in Western Europe and the United States and began propaganda activities and lobbying with foreign governments for Lithuanian interests.

On February 16, 1918, the Lithuanian Taryba unanimously adopted the following declaration: "The Lithuanian Taryba, as the sole representative of the Lithuanian nation, on the basis of the recognized right of self-determination of nations and of

the decision of the Lithuanian Conference of Vilnius, September 18-23, 1917, proclaims the reestablishment of an independent, democratically organized Lithuanian state, with Vilnius as capital, and the abolition of all political ties which have existed with other nations." The declaration was signed by all the twenty members of Taryba. Although the German occupation authorities prohibited the announcement of the declaration, it was made public in Lithuania and throughout the world and became the focal point of a stubbornly fought national wars for independence.

During World War I the number of Lithuanian war refugees in Russia grew to about 250,000. They were cared for by the Lithuanian Central Committee which was formed in Petrograd. The committee chairman, Martynas Yčas, also acted as Lithuania's representative in Imperial Russia's Duma (or Parliament). The Lithuanian Central Committee provided the Lithuanian refugees with basic welfare and educational services. The committee received its money from the Russian government and from the contributions of the Lithuanian people in the United States.

On March 11, 1917, the newly- formed Provisional Russian government replaced the czar. The inhabitants were given complete political freedom. At this time the Lithuanians also began organizing. On May 27, 1917, a convention of Lithuanians in Russia met in Petrograd. The majority of the delegates adopted a resolution in favor of regaining Lithuania's independence.

Lithuanians serving in the Russian Army also began to organize. A growing insecurity about the future and the disorganization of the Russian Army led to the formation of military units on the basis of national origin. About 25,000 Lithuanians serving in the Russian Army formed a Lithuanian Servicemen's Alliance.

By the early part of 1918 the following Lithuanian military units had been established in Russia: a separate Lithuanian battalion at Vitebsk; a Lithuanian reserve battalion at Smolensk; a separate Lithuanian battalion at Rovno; two Lithuanian cavalry squadrons at Valka (in Estonia); the First Vytautas the Great Battalion in Siberia, and others. Patriotism motivated the formation of these Lithuanian military units. The intention was to return to Lithuania armed and intact.

When the United States entered the war on the side of the Allied Powers in 1917, German chances of victory seemed to

have vanished. Even so, the Germans regarded the Lithuanian military units as unnecessary, even as harmful. The first Lithuanian military units to return — the two cavalry squadrons — were promptly disarmed and disbanded in March, 1918. The rest of the Lithuanian soldiers did not attempt to return to Lithuania in organized units. They were finally disbanded by the Bolsheviks, who considered such units as ideologically alien and therefore undesirable.

On March 3, 1918, Soviet Russia signed the Brest-Litovsk Treaty with Germany and Austria. According to this agreement, Soviet Russia was compelled to abandon its claim upon the Baltic States and the Ukraine. After the peace treaty was signed, and, as soon as the conditions became favorable, most of the Lithuanian refugees and soldiers in Russia returned to their native land. Those who returned soon became very actively involved in the war for Lithuania's independence. As they arrived, many of the servicemen secretly registered with the Lithuanian Taryba in Vilnius as volunteers to serve in the Lithuanian Army.

At the beginning of July of 1918, in order to emphasize its state functions, the Lithuanian Taryba renamed itself as the Lithuanian State Taryba or State Council. In October, 1918, the Taryba secretly established the National Defense Commission, which in turn formulated a plan for organizing an army. However, little was accomplished since the Taryba had no funds, arms, or equipment. On October 20, 1918, Prince Max von Baden, the Chancellor of the German Reich, received a delegation of the Taryba and in effect gave a full recognition to the Taryba and its efforts to form a provisional government and to organize the armed forces and police. In light of such a German policy, on November 5, 1918, the Taryba called on Professor A. Voldemaras to form the first government of Lithuania.

After the Armistice German military rule became less oppressive. Nevertheless, the organization of the state and the army faced serious obstacles. On November 23, 1918, the Lithuanian government issued the first order on the organization of the armed forces. This date may be considered as the formal inception of the Lithuanian army. The task of building an army progressed very slowly due to lack of funds and weapons. Besides, despite the recognition of Lithuanian independence by the German government, the occupation authorities were ob-

structive in the Lithuanian efforts to organize an armed force. The Lithuanian government found itself in a precareous position. Since the Germans were retreating, the advancing Bolsheviks met little or no resistance and Lithuania was in danger of falling to the Bolsheviks.

The government of Soviet Russia directed the communists of the Baltic countries to form Soviet revolutionary governments, which were to be subservient to Moscow's orders. These governments were to function as "legalizers" of Red Army intervention. On orders of Stalin, on December 8, 1918, the Lithuanian Bolsheviks decided to form a revolutionary government. On December 22, 1918, it received recognition from the Soviet government. It thus provided a justification for an impending Red Army incursion in Lithuania. Already on November 18, 1918, the Red Army had begun its move toward Lithuania. On December 10 it took Daugpilis, on December 18 — the Molodechno railroad interchange, on December 22 — Švenčionys and Zarasai, and began to approach Vilnius.

In order to meet the threat of the Red Army, the Lithuanian government was reorganized. On December 29, 1918, the new Prime Minister Mykolas Sleževičius issued a proclamation calling for volunteers to join the Lithuanian Army to defend Lithuania's independence. A loan was secured from Germany and used to purchase arms and equipment. Awareness of national purpose and patriotic sentiment soared throughout the population.

On January 2, 1919, while the Russians threatened to take Vilnius, Taryba and the government moved to Kaunas. In Kaunas the government's job of organizing national resources progressed well. The volunteers came in great numbers to join the army. Military units were being formed at Kaunas, Alytus, Kėdainiai, and Tauragė. The supply of weapons, ammunition, and equipment from Germany had been slow coming in and consequently hampered the overall process of organization.

On January 5, 1919, the Red Army occupied Vilnius and enabled the puppet Lithuanian Bolshevik government to begin actually functioning on the Lithuanian territory. The Pskov Division in Vilnius was renamed as the Lithuanian Division. It started a march toward Kaunas, but stopped short of the Kaišiadorys since the Germans had halted their retreat.

By this time, in the northern and eastern parts of Lithuania, the Red Army had reached Radviliškis, Šiauliai, Mažeikiai, and Telšiai.

In Latvia, the Red Army took Riga on January 5, 1919. The Latvian national government, headed by K. Ulmanis, moved to Liepoja. On January 10, 1919 the Red Army took Jelgava. Near the end of January, having reached the Venta River, they attempted to seize Liepoja. However, the combined Latvian and German forces succeded in halting them.

The Soviets viewed the occupation of the Baltic and Lithuania as necessary to establish a revolutionary bridge to Germany, while the concern for the safety of its borders made the Germans more willing to cooperate with the Lithuanians. In Kaunas and in Gardinas the Germans began to organize the Sachsen (Saxons) volunteer brigades. In the first part of February the German government sent General R. von der Goltz to Liepoja to organize resistance to the advancing Red Army toward the German borders. He immediately called for volunteers from all parts of Germany to fight the Russian Bolsheviks.

PART II

War Against the Bolsheviks

The government of Lithuania established itself in Kaunas and developed a fairly effective machinery for organizing and administering a fighting military force. The Red Army command issued orders to continue attack from Vilnius and to take Kaunas. The order even provided for engaging the Germans, whom the Russians had previously been avoiding. The offensive was undertaken by the Pskov division, consisting of seven infantry regiments and their artillery units. The division began its move by flanking the city of Kaunas on both sides.

The Lithuanian military command promptly learned about the imminent attack and quickly reached an agreement with the German military units in Kaunas to defend the city together. Although the German as well as the Lithuanian forces in Kaunas were small, and the Lithuanians with little or no training,

the Pskov division was successfully repelled and forced to withdraw. The major battles in defense of Kaunas took place at Kėdainiai on February 7-8, at Jieznas on February 10-13, and at Alytus on February 13-15, 1919.

In December of 1918, a British navy flotilla led by Admiral Sinclair docked in a Latvian seaport. The warships brought a cargo of arms and equipment for support of the Latvian national government in their struggle against the Bolsheviks. General von der Goltz of Germany, having established his headquarters in Liepoja, achieved considerable success in his call for German volunteers, and over a brief period formed a sizable military force. Near the end of February, 1919, he launched an attack upon the Bolsheviks, directed toward Riga. This operation included the northern part of Lithuania. With the Latvian and Lithuanian forces joining the drive, much territory was recaptured from the Bolsheviks. During the period of March 10-15, 1919, Kuršėnai, Šiauliai, Radviliškis, Šeduva, and Joniškis were returned to Lithuanian control.

At the beginning of April, 1919, the Lithuanian army marched out against the Russians to reclaim Vilnius. The attack (by three battalion-size units) was launched from Alytus through Varėna, — and from Kaišiadorys through Vievis, — toward this objective. Strong resistance was encountered, with major clashes at Daugai and Žasliai. Realizing that they were greatly outnumbered, the Lithuanians halted their offensive.

In the early spring of 1919, the military forces of Poland unexpectedly took possession of Lida, and on April 19, 1919, occupied Vilnius. This Polish move caught the Bolsheviks by surprise, for the Russians concentrated their power against the Lithuanians. This event caused the Lithuanian military leaders to change their tactics. Fighting units were shifted from Vilnius to the north and northeast. On May 3, 1919, the Lithuanians took the city of Ukmergė. The war effort, now aimed at pushing the Bolsheviks out of Lithuania, gained momentum. An army commander-in-chief was appointed, and two special army groups were organized. The two groups were named after the locations from which their northern march originated: "Ukmergė," and "Panevėžys." The new objective was Daugpilis. As the military action intensified and progressed, the two groups were organized into brigades I and II.

To the south, in the vicinity of Vilnius, the Polish army was engaged in action. In the north, at Bauska, the Latvians joined the Lithuanian forces. A united Latvian, Lithuanian, and Polish offensive against the Russians began on May 18th. Two battalions of the German Sachsen 18th Regiment assisted the Lithuanians until their return to Germany in June and July.

On May 18, 1919, the Ukmergė army group took possession of Kurkliai and the immediate territory between Šventoji and Virinta rivers. Strongest enemy resistance was encountered on both sides of a major highway near the Šventoji river.

The Panevežys army group seized the town of Panevėžys on May 19, 1919. A major enemy force was met on a line between Ėriškiai and Rojūnai. On May 21, the Bolsheviks concentrated their power, counterattacked and recaptured Panevėžys. However, on May 23 the Lithuanians reversed the action, re-captured Panevėžys, and continued their march toward Daugpilis. On May 31, after a heavy battle, they reached and took Kupiškis.

The Ukmergė group, in their march toward Daugpilis, won Utena on June 2, 1919.

On June 7, 1919, the Lithuanian army reached as far as the line from Bružai to Dusetos and Obeliai. Since the terrain contained small lakes, it provided a very favorable position for defense. The army was ordered to halt, dig in, and assume defensive positions. This halt was also taken in order to give the troops a chance to rest and to allow for procurement of supplies and improving communications. At this time the front line of about 70 kilometers in length was held by over eight infantry battalions and three artillery batteries.

On July 11-12, 1919, the 3rd battalion of the 1st Infantry Regiment, Ukmergė army group, captured the town of Salakas.

On August 24, 1919, a major military force was concentrated and the last large scale military operation was started against the Bolsheviks. This drive was undertaken with a total of two infantry regiments, five separate infantry battalions, one Byelorussian company, two cavalry companies, and four light-artillery batteries. At this front the Bolsheviks had available six infantry, regiments, two armored trains, four light-artillery batteries, and one heavy artillery battery.

The operation got underway as the 1st (formerly Ukmergė) brigade broke through the re-enforced enemy lines near the village of Bružai. On August 25 the Lithuanians took Zarasai.

On August 26 the 2nd (formerly Panevėžys) Brigade was ordered to move out. The brigade succeeded in thrusting deeply between the lakes of Avilys and Čičirys behind the enemy, thus forcing it into a major retreat. Through skillful Lithuanian tactical military movements, the Bolsheviks were prevented from taking advantage of the several extensive trench-line systems that were built by the Russians south of Daugpilis during the First World War. On August 29, 1919, the town of Alukšta was taken and the Dauguva river reached. On August 30 the 1st Brigade gained control of the Kaukonys railroad station and Dauguva river, but continued to hold Griva, the suburb of Daugpilis. They then attempted a series of counter-attacks, a specially strong one on September 1, 1919, but were unable to make any gains. The Lithuanian and the Bolshevik armies were separated by a good natural divide — the Dauguva river. The Lithuanian armed forces could then be diverted from the Bolshevik front to the Bermondtite front. Under the leadership of Colonel P. Bermondt, these units were determined to re-establish the old czarist Russian order.

On January 5, 1920, the Latvian and the Polish armed forces attacked the Bolsheviks from opposite sides and recaptured the city of Daugpilis. This move separated the Lithuanian and Bolshevik armies and made further military action against the Bolsheviks unnecessary.

A Peace Treaty with Soviet Russia was signed by Lithuania in Moscow on July 12, 1920.

PART III

War Against the Bermondtites

When the Bolsheviks took control of the Russian government on November 7, 1917, the so-called "White Russians" movement began, aimed at ousting the Bolsheviks and returning control of the Russian government to the old order. In Latvia and Lith-

uania the White Russians were led by an officer of the czarist army, Colonel P. Bermondt-Avalov. Bermondt was given military aid by the Germans; and in Estonia, General N. Judenich received his support from the Allied Powers.

On June 12, 1919, P. Bermondt arrived at Jelgava from Germany and, together with General von der Goltz, began organizing military action aimed at stopping the Bolsheviks. He issued a call for volunteers and began organizing the First Corps of Volunteers. On July 26, 1919, Colonel Virgolich arrived from Germany, established himself in Lithuania and announced his intention to create the Second Corps of Volunteers. The officers and enlisted personnel were recruited from Germany, mainly from among the Russian prisoners in Germany. At this time General von der Goltz already had his Sixth Corps of Volunteers organized.

Colonel P. Bermondt and Colonel Virgolich both refused to recognize the independence of the Baltic States by regarding them as inseparable parts of Russia. The governments of the Baltic States appealed to the Allied Powers for help. The Allied Powers found Bermondt's actions unacceptable and, on June 1, 1919, issued a demand that the German units headed by General von der Goltz return to Germany by August 20, 1919, (later this deadline was extended), and that Bermondt move his units to join General N. Judenich's forces in Narva, Estonia. However, the demands of the Allied Powers were completely ignored. Bermondt and his White Russian force of 12,000, as well as von der Goltz with his 40,000 German troops remained in Lithuania and presented a growing threat to the nation's independent status. A major military conflict with them became unavoidable.

Seeking to create an impression of compliance with the demands of the Allied Powers, Germany recalled General von der Goltz and sent General W. Eberhardt to take his place. Eberhardt, however, continued the same political and military course as his predecessor von der Goltz, who signed an agreement with P. Bermondt, leaving his Sixth Corps of Volunteers under Bermondt's command.

In Latvian and Lithuanian areas under their occupation, the Bermondtites spread their terror by looting, destroying property, and even killing civilians. Wherever they could, the Ber-

mondtites put various local governments out of existence and stopped any type of civic and institutional activity.

Realizing the threat of the Bermondtites the Latvians concentrated their armed forces around Riga. On October 8, 1919, P. Bermondt ordered an attack on the Latvians; and on October 9 he launched an offensive against the Lithuanians. In the northern part of Lithuania the Bermondtites quickly occupied the towns of Saločiai and Biržai.

At Riga the Bermondtites' attack was crushed, for the Latvians received support from the British naval gun-power and the Estonian infantry.

In October, the Allied Powers sent the French General H. A. Niessel on a mission to supervise the withdrawal of the Bermondtites from the Baltic States.

When the fighting with the Bolsheviks ended, the Lithuanian troops were diverted to oppose the Bermondtites who held the strategically important railroad interchange Radviliškis. Upon General Niessel's insistence, on October 30, 1919, Lithuanian and Bermondtite negotiators met at Šiauliai. Bermondtites agreed to leave Lithuania by November 14. This agreement was not kept. On November 21 the Lithuanian forces attacked. After fierce fighting near Radviliškis and Meškuičiai, Lithuanians overpowered the enemy and gained control of Radviliškis. On November 22 General Niessel arrived by armored train at Radviliškis. He then demanded for an immediate cease-fire and return of the Lithuanian troops to their original positions. The Lithuanians complied.

During December of 1919 Lithuanian military units followed the retreating Bermondtites all the way to the German border. By December 15, 1919, the Bermondtites retreat from the Lithuanian soil was complete.

The successful struggles against the Soviet intervention and the threat of the White Russian and German forces of Bermond-Avalov as yet did not assure the establishment of independence. At the same time the Lithuanian nation had to withstand the designs of Poland to include Lithuania in the Polish state. The study of the Lithuanian-Polish conflicts will be presented in volume II.

PASTABOS

I-ji dalis

1 Statističeskij Sbornik po Petrogradu i Petrogradskoj gubernii, 1922, 11p.
2 *Sužiedėlis, S.* Rusijos lietuviai, L. E., XXV t., Boston, 1961, 267 psl.
3 *Vygandas*, Lietuvių darbas dėl nepriklausomybės užsienyje, (Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktis, Kaunas, 1928), 35-49 psl.
4 *M. Yčas*, Rusijos lietuvių pastangos kovose už Lietuvos nepriklausomybę, (Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, Kaunas, 1930), 22 psl. ir Vilniaus Aidai, (Kalendorius 1916 metams, Vilnius, 1915) 24-27 psl.
5 L. E., III t., Boston, 1954, 149 psl.
6 *M. Yčas*, Nepriklausomybės kelią skinant, (Lietuvos nepriklausomybės...), 41-46 psl. ir (Pirmasis dešimtmetis...), 26 psl.
7 Zakony i rasporiaženija o bežencach, 1916, 3 psl.
8 *Mackevičius, M. ir kt.* (red.), Mykolas Sleževičius, Chicago, Ill., 1954, 74 psl.
9 *Prel. M. Krupavičius*, Pastangos siekiant Lietuvos laisvės, (Laiškai Lietuviams, Nr. 5, 1968), 196-197 psl.
10 *A. Steponaitis*, Tėvynėje ir pasaulyje, Brooklyn, N. Y., 1962, 94-95 psl.
11 *M. Urbšienė*, Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, (K. A., VII t., 1936), 145-147 psl.
12 *K. Jokantas*, Suv. Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu, (K. A., VIII t., 1937), 162 psl.
13 *P. Klimas*, Lietuvos valstybės kūrimas 1915-1918 m. Vilniuje, 3 psl.
14 „ ten pat, 6 psl.
15 *J. Pajaujis*, Vasario 16 Vilniuje 1918 m., (Varpas, 1968, Nr. 8), 16 psl.
16 *P. Gužas*, Lietuviai kariai Rusijoje, (Lietuvos nepriklausomybės...), 46-47 psl.
17 *J. M. Laurinaitis*, Kariuomenė, (Pirmasis...) ir *B. Vaitkevičius*, Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918-1920 m., Vilnius, 1967, 115 psl.
18 *P. Gužas*, ten pat, 48-49 psl.
19 *J. V. Hehn*, Die Enstehung der Staaten Lettland und Estland, (Forschungen zur Osteuropäische Geschichte), IV t., 1956, 11 psl.

20 *Mackevičius, M. ir kt.* (red.), Mykolas Sleževičius..., 94 psl.
21 *Grosfeld,* Polskie reakcyjne formacje wojskowe w Rosii 1917-1919, Warszawa, 1956, 24 psl.
22 *M. Yčas,* Rusijos lietuvių..., 33 psl.
22 *B. Vaitkevičius,* ten pat, 234 psl.
24 „ ten pat, 238-239 psl.
25 *J. M. Laurinaitis,* Ginkluotos jėgos sudarymo pastangos, (Vasario 16 d., Kaunas, 1931), 74-75 psl.
26 *B. Vaitkevičius,* ten pat, 241 psl.
27 *T. Norus* ir *J. Žilius,* Lithuanian's case for independence, Washington, D.C., 1918, 92 psl.
28 *J. Pupkys,* Atskiras lietuvių batalionas, (M. Ž., Nr. 1, Kaunas, 1925), 70-71 psl.
29 „ ten pat, 73 psl.
30 *Z. A. B. Zeman,* The Break up of the Habsburg Empire 1914-1918, London, 1961, 89-91 psl.
31 *Th. G. Masaryk,* The Making of State, 1927, 161-176 psl.
32 *R. Ullman,* Britain and the Russian Civil War, JAV, 1968, 7 psl.
33 *P. Linkevičius* (Linkus), Lietuviai Sibire, (K. A., I t., Kaunas, 1925, 29 psl.
34 *J. Steponaitis,* Lietuviai darbininkai kovoje už tarybų valdžią Sibire, Vilnius, 1960.
35 *J. Tomkus,* Priežastys dėl kurių žlugo Sibiro Lietuvių batalionas Vytauto Didžiojo vardo, (M. Ž., Nr. 9, Kaunas, 1924), 116 psl.
36 *P. Linkevičius,* ten pat, 69 psl.
37 *B. Vaitkevičius,* ten pat, 242-243 psl.
38 Lietuvos laisvės sargai, L. E. XVI t., Boston, 1958, 133-135 psl. ir Už Socialistinę Lietuvą, Vilnius, 1960, 120 psl.
39 *Papers,* Relating to the Foreign Relation of the United States 1919 (The Paris Peace Conference, II t., Washington, 1942), 24-25 psl.
40 Lietuvos laisvės sargai, ten pat, 134 psl.
41 *R. Šarmaitis,* Amerikos - Anglijos imperialistų intervencija Lietuvoje 1918-1920, Vilnius, 1955, 30 psl.
42 Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, IV t., Vilnius, 1961, 11 psl.
43 *J. Aleksa,* Lietuvių tautos likimo klausimu, Kaunas, 1925, 68 psl.
44 „ ten pat, 67 psl.
45 *A. Rimka,* Karo nuostoliai, (M. Ž., Nr. 14, Kaunas, 1923), 315 psl.
46 „ ten pat, 319 psl.
47 *P. Klimas,* Lietuvos valstybės..., 2 psl.
48 „ ten pat, 71-72 psl.
49 *V. Steponaitis,* Ginkluotų jėgų klausimas Valstybės Taryboje, (K. A., III t., Kaunas, 1926), 48 psl.
50 „ ten pat, 10-11 psl.
51 „ ten pat, 12 psl.
52 „ ten pat, 13 psl.
53 *P. Klimas,* ten pat, 20 psl.
54 *M. Yčas,* Lietuvos vyriausybės sudarymo etapai, (Pirmasis...), 75 psl.
55 *V. Steponaitis,* ten pat, 16-17 psl. ir *J. M. Laurinaitis,* (Pirmasis...), 162 psl.

56 Wilnas Auslieferung an die Polen, Stuttgart, 1919, 15 psl.
57 *J. M. Laurinaitis,* (Pirmasis...), 162 psl.
58 „ ten pat, 163 psl.
59 *Gen. ltn. Kubilius,* Atsiminimai iš pirmųjų mūsų kariuomenės kūrimosi dienų, (M. Ž., Nr. 15, Kaunas, 1923), 417-423 psl.
60 *Plk. Grigaliūnas-Glovackis,* Mano atsiminimai, (M. Ž., Nr. 15), 434-435 psl.
61 *Mackevičius, M. ir kt.* (red.), Mykolas Sleževičius, 208 psl.
62 „ ten pat, 210 psl.
63 *Vyr. ltn. Gužas,* Atsiminimai apie pirmąsias dienas, (M. Ž., Nr. 15), 448 psl.
64 *P. Ruseckas,* (Savanorių žygiai I t., Kaunas 1937), 12-13 psl.
65 „ ten pat, 13 psl.
66 *M. Yčas,* Lietuvos vyriausybės..., (Pirmasis...), 93 psl.
67 *M. Biržiška,* Dėl mūsų sostinės, I d., London, 1960, 55-56 psl.
68 *K. Škirpa,* Savanorių pašaukimas, (Sėja, Nr. 1, 1968), 6 psl.
69 *M. Biržiška,* ten pat, 61 psl.
70 „ laiškas
71 Wilnas Auslieferung..., 54-55 psl.
72 *P. Klimas,* Mūsų kovos dėl Vilniaus, Kaunas, 1923, 90 psl.
73 *B. Vaitkevičius,* ten pat, 400 psl.
74 *J. Jurginis,* (Už socialistinę Lietuvą, Vilnius, 1960), 123 psl.
75 Wilnas Auslieferung..., 18 psl.
76 *J. Jurginis,* ten pat, 124 psl. ir *M. Biržiška,* ten pat, 64 psl.
77 Lietuvos TSR istorijos šaltiniai, III t., 113-114 psl.
78 Antroji Lietuvos valstybės konferencija, Kaunas, 1919, 33 psl.
79 *A. J. Gaigalaitė,* Sovietskije litovskije formirovanija v 1917-1920 g.g., (Lietuvos TSR Mokslų akademijos darbai, serija A 1(12), 1962),140 p.
80 *B. Vaitkevičius,* ten pat, 420 psl.
81 *F. Žemaitis,* Lietuviškojo tarybinio pulko formavimas Šiauliuose 1918-1919, (Revoliucinis judėjimas Lietuvoje, Vilnius, 1957), 228 psl.
82 *B. Vaitkevičius,* ten pat, 580 psl.
83 Lietuvos... šaltiniai, III t., Vilnius, 1958, 137-138 psl.
84 Ten pat, 234-235 psl.
85 *A. Kučas,* Kaunas, Vokiečių okupacija, L. E., XI t., Boston, 1957, 215-216 psl.
86 *A. Merkys,* Lietuvos įstatymai, Kaunas, 1922, 327 psl.
87 *J. Patvara,* Antroji valstybės konferencija ir jos uždaviniai, (Tėvynės Sargas, Nr. 2-3, II t., 1949), 166 psl.
88 *P. Gužas,* Lietuvos kariuomenės kūrimasis Vilniuje ir Kaune, (Lietuvos nepriklausomybės...), 109 psl.
89 *P. Ruseckas,* ten pat, 66 psl.
90 *J. Jurginis,* Už socialistinę..., 127 psl.
91 *J. M. Laurinaitis,* Kariuomenė, (Pirmasis...), 165 psl.
92 *Kpt. Astupėnas,* Biržų apskrities savanorių partizanų apsauga, (K. A., VIII t.), 271-276 psl.
93 *J. Variakojis,* 4 pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas, N. Y., 1965, 22 psl.
94 *A. Vasiliauskas,* Žemaičių batalionas, (K. A., VIII t.), 225-244 psl.

95 *Plk. ltn. B. Giedraitis*, Gardino atsiminimai, (K. A., III t.,), 26-28 psl.
96 *Plk. Uspenskis*, Baltgudžių dalių veikla, (Savanorių..., I t.), 201 psl.
97 „ ten pat, 209 psl.
98 „ ten pat, 209 psl.
99 *A. Deruga*, Geneza umowy białostockiej z 5 lutego 1919 r., (Rocznik Białostocki, VI t., 1966), 80-86 psl.
100 *P. Łossowski*, Stosunki Polsko-Litewskie w latach 1918-1920, Warszawa, 1966, 84 psl.
101 *Plk. Uspenskis*, ten pat, 210 psl.
102 *P. Ruseckas*, ten pat, 121-122 psl.
103 Saksų savanorių dalys Lietuvoje 1919 m., (K. A., VI t., Kaunas, 1935), 185-186 psl.
104 „ ten pat, 196 psl.
105 *B. Vaitkevičius*, ten pat, 404 psl.
106 „ ten pat, 411-412 psl.
107 „ Didvyriškų kovų puslapiai, (Pergalė, Nr. 11, 1967), 97 psl.
108 „ Socialistinė..., 622 psl.
109 *Mjr. Ališauskas*, Pirmieji nepriklausomybės kovų žygiai, (M. Ž., Nr. 2, Kaunas, 1939), 192 psl.
110 *Br. Stosiūnas*, Rytų Lietuvai besikuriant, (K. A., IX t., Kaunas, 1938), 291 psl.
111 *Mjr. Ališauskas*, ten pat, 193 psl.

II-oji dalis

1 *Mjr. Ališauskas*, ten pat, 194 psl.
2 Saksų savanorių dalys..., 198 psl.
3 *Mjr. Ališauskas*, ten pat, 186 psl.
4 „ ten pat, 208 psl.
5 „ ten pat, 213 psl.
6 „ ten pat, 214 psl.
7 „ ten pat, 214-215 psl.
8 „ ten pat, 215 psl.
9 „ ten pat, 215 psl.
10 „ ten pat, 216 psl.
11 *P. Genio* suteiktomis žiniomis.
12 *B. Vaitkevičius*, Didvyriškų kovų..., 112 psl.
13 *Kpt. Urbšys*, Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos, (M. Ž., Nr. 3, Kaunas, 1922), 90 psl.
14 *Kazys Kubilius*, Taip pradėjome kovas, (K. A., VI t.), 233 psl.
15 Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga, II t., 58 spl.
16 *R. Trumpauskas, dr.* Pagiriai, L. E., XXI t., Boston, 1960, 344 psl. ir *A. Vaičiūnas*, Bolševikų pastangos pavergti Pagirius (Savanorių..., II t.), 215 psl.

17 *Kpt. Urbšys*, ten pat, 92 psl.
18 *J. Variakojis*, 4 pėst..., 92 psl.
19 *Kpt. Urbšys*, ten pat, 92-93 psl.
20 *B. Vaitkevičius*, Socialistinė..., 599 psl.
21 „ Didvyriškų..., 108 psl. ir Socialistinė..., 604 psl.
22 *Kpt. Urbšys*, ten pat, 92 psl.
23 „ ten pat, 93 psl.
24 Antros latvių bolševikų divizijos vado įsakymas, (Borba za sovietskuju vlast v Litve v 1918-1920, Nr. 191, Vilnius, 1967).
25 *Kpt. Urbšys*, ten pat, 93-94 psl.
26 Antros latvių bolševikų... įsakymas...
27 *B. Vaitkevičius*, Didvyriškų..., 92 psl.
28 „ Socialistinė..., 589-590 psl.
29 *F. Žemaitis*, Lietuviškojo tarybinio pulko..., (Revoliucijos judėjimas...), 223-229 psl. ir *B. Vaitkevičius*, Didvyriškų..., 96 psl.
30 *Gen. Graf Rudinger von der Goltz*, Meine Sendung in Finland und Baltikum, Leipzig, 1920, 123 psl.
31 „ ten pat, 124-129 psl.
32 *B. Vaitkevičius*, Didvyriškų..., 106 psl. ir Socialistinė..., 602 psl.
33 *H. A. Grant Watson*, The Latvian Republic, London, 1965, 22 psl.
34 *V. Sipols*, Die Ausländische Intervention in Lettland 1918-1920, R. Berlynas, 1961, 50 psl.
35 „ ten pat, 57-58 psl.
36 *A. Blodnieks*, The Undefeated Nation, New York, 1960, 167 psl.
37 Lietuvos... šaltiniai, III t., 235-236 psl.
38 *Goltz*, ten pat, 140 psl. ir 142 psl. ir *V. Sipols*, 87 psl.
39 „ ten pat, 210 psl.
40 *B. Vaitkevičius*, Socialistinė..., 74 psl.
41 *F. Žemaitis*, Lietuviškojo tarybinio pulko..., 229-230 psl.
42 *B. Vaitkevičius*, Didvyriškų..., 106 psl.
43 „ ten pat, 108 psl.
44 „ ten pat, 108 psl.
45 „ ten pat, 108 psl. ir *Žiburkus*, Žemaičių pulkas, (Tiesa, Nr. 103, 1967.V.4).
46 *B. Vaitkevičius*, Didvyriškų..., 106 psl.
47 *P. Gudelis*, Visuomenės kova su bolševikais, (Lietuvos miestai, II t., *redagavo P. Biržys)*, 1932, 355 psl.
48 *Kpt. Skibarka*, 9 pėst. L. K. Vytenio pulkas, (Savanoris 1918-1920, *redagavo S. Butkus)*, 126-127 psl.
49 „ ten pat, 127 psl.
50 *P. Gudelis*, ten pat, 367-368 psl.
51 Mūsų kariuomenės bei krašto gynimo organizavimo ir kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės svarbieji įvykiai prieš 10 metų, (Karys, Nr. 14-16, 1929 m., balandis).
52 *B. Vaitkevičius*, Didvyriškų..., 109 psl.
53 Mūsų kariuomenės bei..., ten pat.
54 *Kpt. Skibarka*, ten pat, 127 psl.
55 „ ten pat, 130 psl.
56 „ ten pat, 129 psl.

57 *P. Ruseckas,* Bandome atsiimti Vilnių, Savanorių..., I t., 18 psl.
58 *Kpt. Urbšys,* ten pat, 94 psl.
59 „ ten pat, 94 psl.
60 *M. Rėklaičio* ir *P. Genio,* šių kautynių dalyvių suteiktomis žiniomis.
61 Tas pat šaltinis.
62 Tas pat šaltinis.
63 *Mjr. S. Raštikis,* Užžėlusiais bočių keliais, (Savanoris...), 51-52 psl.
64 *Z. Rumšos* ir *H. Songino* surinktos žinios apie Marijampolės bataliono ir 6 pėst. pulko veiksmus, (rankraštis).
65 *Gen. št. plk. K. Škirpa,* 5 pėst. pulko pirmąsias gyvenimo dienas prisimenant, (Savanoris...), 105 psl.
66 „ ten pat, 105 psl.
67 *St. Juodžio* atsiminimai iš 1919.IV.8 kautynių ties Strošiūnais, (Savanoris...), 53 psl.
68 „ ten pat, 54 psl.
69 *Z. Rumšos* ir *Songino* (rankraštis).
70 *J. Pilsudski,* Pišma zbiorowe, V t., 1938, 186 psl.
71 *Ad. Przybylski,* La Pologne en lutte puor frontiers 1918-1920, 1929, 73 psl.
72 Ten pat, 73 psl.
73 *B. Vaitkevičius,* Didvyriškų..., 109-111 psl.
74 *P. Łossowski,* ten pat, 78 psl.
75 *Kpt. Urbušys,* Panevėžio operacija, (M. Ž., Nr. 3), 92 psl. ir *J. Variakojis,* 4 pėst..., (Ukmergės paėmimas), 34 psl.
76 *B. Kulvietis,* Pagirių ir Ukmergės paėmimas, (Savanorių..., I t.), 126-164 psl.
77 Ten pat, 151-154 psl.
78 *B. Vaitkevičius,* Didvyriškų..., 98 psl.
79 Saksų savanorių dalys..., 214 psl.
80 Ten pat, 214 psl.
81 *Generalmajor D. Schroeder* ir kt. Die Saechsischen Freiwillingen Truppen in Litauen 1919, Dresden, 1933, 882 psl.
82 *Vyr. ltn. Žukaitis,* Panevėžio atvadavimas iš bolševikų 1919 m., (M. Ž., Nr. 45, Kaunas, 1928), 200 psl.
83 *L. Natkevičius,* Lietuvos kariuomenė, New York, 1919, 60 psl.
84 *Vyr. ltn. S. Žukaitis,* ten pat, 201, 206 psl.
85 *B. Vaitkevičius,* Didvyriškų..., 91, 108, 114 psl.
86 *Vyr. ltn. S. Žukaitis,* ten pat, 201 psl.
87 „ ten pat, 201-202 psl.
88 „ ten pat, 203-204 psl.
89 „ ten pat, 204 psl.
90 Saksų savanorių dalys..., 202 psl.
91 *Vygandas,* 10 metų nepriklausomos Lietuvos, (Lietuvos nepriklausomybės...), 69-70 psl.
92 Saksų savanorių..., 218 psl.
93 Ten pat, 218 psl.
94 Vokiečių *gen. Schroeder,* Saksų savanorių... mini plk. Katchę. Netiesa, nes M. Katche tuo laiku buvo Panevėžio rinktinės štabe. (Autorius).

95 *P. Genio* suteiktomis žiniomis.
96 Tas pat.
97 Tas pat.
98 *Psk. J. Zabarauskas,* Paėmėm šarvuotį, (Savanorių žygiai..., I t.), 122-123 psl. ir Karys, Nr. 34, Kaunas, 1938, 958-959 psl.
99 *Vyr. ltn. S. Žukaitis,* ten pat, 202-203 psl.
100 „ ten pat, 204-205 psl.
101 „ ten pat, 206-207 psl.
102 „ ten pat, 207-208 psl.
103 „ ten pat, 208 psl.
104 „ ten pat, 209 psl.
105 „ ten pat, 211-212 psl.
106 „ ten pat, 213 psl.
107 Savanorių žygiai..., II t., 44 psl.
108 *Vyr. ltn. S. Žukaitis,* ten pat, 216 psl.
109 *Mjr. T. Vidugiris,* Kupiškio operacija, (K. A., VI t.), 82 psl.
110 *Kpt. I. Kraunaitis,* I husarų eskadronas..., (M. Ž., Nr. 45), 356 psl.
111 *Vyr. ltn. S. Žukaitis,* ten pat, 218 psl.
112 „ ten pat, 218 psl.
113 *J. Petruitis,* Laisvę ginant, II t., 1953, 69 psl.
114 „ ten pat, 70-75 psl.
115 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 19-20, 1929 m. gegužės).
116 *Vyr. ltn. S. Žukaitis,* ten pat, 219-220 psl.
117 *Mjr. T. Vidugiris,* ten pat, 80 psl.
118 *Psk. J. Zabarauskas,* Paėmėm šarvuotį, (Savanorių..., I t.), 122 psl. ir *Gen. major Schroeder* knygoje Savanorių dalys Lietuvoje 1919 m. 224 psl. rašo, kad šarvuotį paėmė saksai. Netiesa, šarvuotį paėmė 1 pėst. pulko 8 kuopa. Reikalą aiškinant, pavyko surasti liudininkų karininkų ir kareivių, kurie patvirtino. (Autorius)
119 Saksų savanorių dalys..., 219 psl.
120 Ten pat, 219-220 psl.
121 *P. Genio* suteiktomis žiniomis.
122 Saksų savanorių dalys..., 220-222 psl.
123 *Mjr. T. Vidugiris,* ten pat, 80 psl.
124 „ ten pat, 81 psl.
125 „ ten pat, 81-82 psl.
126 Saksų savanorių dalys..., 192 psl.
127 *Mjr. T. Vidugiris,* ten pat, 81 psl.
128 „ ten pat, 82 psl.
129 Šis įsakymas Panevėžio rinktinei surastas tik 1939 m. 2 pėst. pulko archyve. Mjr. T. Vidugiris jo neskaitęs. Čia duodamas tik bendras jo turinys. (Autorius)
130 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 19-20, 1929 m. gegužės 22 d.)
131 *Mjr. T. Vidugiris,* ten pat, 83-84 psl.
132 „ ten pat, 84 psl.
133 „ ten pat, 84 psl.
134 „ ten pat, 84 psl.
135 „ ten pat, 85 psl.
136 „ ten pat, 85 psl.

137 „ ten pat, 86-89 psl.
138 „ ten pat, 89-90 psl.
139 *J. Petruitis*, ten pat, 82-85 psl.
140 *Mjr. T. Vidugiris*, ten pat, 91-92 psl.
141 *J. Balčiūno-Švaisto* raštu suteiktos žinios.
142 *Mjr. T. Vidugiris*, ten pat, 92-93 psl.
143 Įsakymas nesurastas. Panevėžio rinktinės žygio kryptys surašytos pagal to žygio dalyvių suteiktas žinias. (Autorius)
144 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 21-25, 1929, birželis).
145 Ten pat, birželio 11-15 d.
146 Saksų savanorių dalys..., 231-232 psl.
147 Kauno karo komendantūra 1919-1929 m., Kaunas, 1930, 88 psl.
148 Saksų savanorių dalys..., 230 psl.
149 *P. Gudelis*, ten pat, 382 psl.
150 „ ten pat, 382 psl.
151 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 21-25, 1929, balandis).
152 *J. Balčiūno-Švaisto* raštu suteiktos žinios.
153 *V. Steponaitis*, Paskutinės operacijos bolševikų fronte, (M. Ž., Nr. 3, Kaunas, 1927), 109-110 psl.
154 *J. Variakojis*, 4 pėst..., 46-47 psl.
155 „ ten pat, 46-47 psl.
156 „ ten pat, 46-47 psl.
157 „ ten pat, 46-47 psl.
158 Panevėžio bataliono veikimo aprašymas 1919 m. liepos 6-12 d., (M. Ž., Nr. 1, Kaunas, 1922, autorius nepažymėtas), 95 psl.
159 Ten pat, 96 psl.
160 Ten pat, 97 psl.
161 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 26-30, 1929, liepa).
162 Ten pat.
163 *Kpt. V. Steponaitis*, Paskutinės operacijos..., 107-108 psl.
164 „ ten pat, 106 psl.
165 „ ten pat, 108-109 psl.
166 „ ten pat, 109 psl.
167 „ ten pat, 109-110 psl.
168 „ ten pat, 113-114 psl.
169 „ ten pat, 114 psl.
170 „ ten pat, 117-118 psl.
171 „ ten pat, 117-118 psl.
172 „ ten pat, 118 psl.
173 „ ten pat, 118-119 psl.
174 „ ten pat, 119-120 psl.
175 „ ten pat, 122 psl.
176 „ ten pat, 122-123 psl. Čia kpt. Steponaičio aprašyme yra klaida; prie Sventės dv. 2 pėst. pulko 7 kuopa bolševikų buvo kontratakuota iš vakarų pusės nuo Sventės glž. stoties, bet ne nuo rytų Senojo Sventės dv. (Autorius)
177 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 122 psl.
178 „ ten pat, 123-124 psl.
179 „ ten pat, 124 psl.

180 „ ten pat, 124 psl.
181 „ ten pat, 125 psl.
182 *A. J. Bortkiewicz,* Dzieje 1-go pułku piechoty legionów w latach wojny polsko-rosyjskiej 1918-1920, 1929, 275 psl.
183 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 1-3, 1929, sausis).
184 *Plk. J. Acukas,* Kariuomenės intendantūra, (M. Ž., Nr. 45), 544 psl.
185 „ ten pat, 545 psl.
186 *V. Grudzinskas,* Pažintis su bermontininkais, (Karys, Nr. 10, 1966).
187 „ Raštu suteiktos žinios.
188 *Kpt. Baubliauskas,* Geležinkelių kuopa, (M. Ž., Nr. 45), 229-232 psl.
(M. Ž., Nr. 45), 493 psl.
190 „ ten pat, 501 psl.
191 „ ten pat, 493, 515 psl.
192 *Teisininko Vl. Mieželio* suteiktomis žiniomis.
193 Ten pat.
194 Ten pat.
195 Ten pat.
196 Kauno karo komendantūra..., 83 psl.
197 *V. Kapsukas,* Raštai, VIII t., Vilnius, 1966, 98 psl.
198 *Plk. gyd. Vl. Ingelevičius,* ten pat, 495 psl.

III-oji dalis

1 *A. Birontas,* Bermontininkams Lietuvą užpuolus, Kaunas, 1934, 17 psl.
2 Darstellungen aus Nachkriegs Kaempfendeutscher Truppen und Freikorps, III t., 1938, 33 psl.
3 Bermontiada, L. E., II t., Boston, 1954, 420-422 psl.
4 *Goltz,* Meine Sendung in Finland und im Baltikum, Leipzig, 1920, 22 psl.
5 *Kpt. V. Steponaitis,* Bermontininkai Lietuvoje, (M. Ž., Nr. 1, Kaunas, 1921), 76 psl.
6 *C. Grim,* Jahre deutscher Entscheidung im Baltikum 1918-1919, Essen, 1939, 80 psl.
7 Darstellungen..., II t., 140-141 psl.
8 *Kpt. V. Steponaitis,* ten pat, 76, 86 psl.
9 L. E., II t., Boston, 1954, 421 psl.
10 *Kniaz Lieven,* V južnoj Pribaltike 1919, Beloje Delo, III t. 1927, 183 psl.
11 *Goltz,* ten pat, 221-222 psl.
12 *Kpt. V. Steponaitis,* ten pat, 82 psl.
13 *N. Beržanskij,* P. Bermondt v Pribaltike, (Istorik i Sovremennik, Nr. 1, 1922), 87 psl.
14 *Kniaz Lieven,* ten pat, 203 psl.
15 *Briedulis,* Mano atsiminimai, (K. A., IV t., Kaunas, 1928).
16 *Goltz,* ten pat, 221, 224 psl.
17 „ ten pat, 222-223 psl.

18 *Kniaz Lieven*, ten pat, 187 psl.
19 *Goltz*, ten pat, 225 psl.
20 *Gen. H. A. Niesselis*, Vokiečių išsikraustymas iš Baltijos kraštų, Kaunas, 1938, 18 psl.
21 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 83 psl.
22 „ ten pat, 83 psl.
23 *A. Birontas*, ten pat, 72-74 psl.
24 *V. Sipols*, Die Auslaendische Intervention in Lettland, R. Berlynas, 1961, 164-165 psl.
25 *N. Beržanskij*, ten pat, 35-37 psl.
26 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 86 psl.
27 „ ten pat, 86-87 psl. ir *Sipols*, ten pat, 170-172 psl.
28 *Goltz*, ten pat, 266-267 psl.
29 *C. Brandis*, Baltikumer, Berlin, 1936, 253 psl. ir *P. Avalov*, V borbe s bolševizmom, Hamburg, 1925, 214 psl. ir *Goltz*, ten pat, 256 psl.
30 *Goltz*, ten pat, 271 psl.
31 „ ten pat, 272 psl.
32 „ ten pat, 280 psl.
33 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 92, 94 psl.
34 „ ten pat, 84 psl.
35 „ ten pat, 83 psl.
36 Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1905 god, Kaunas, 1904, 40 psl.
37 *Goltz*, ten pat, 227 psl.
38 *Beržanskij*, ten pat, 45 psl.
39 *A. Birontas*, ten pat, 84 psl.
40 „ ten pat, 85 psl.
41 *Beržanskij*, ten pat, 55 psl.
42 *A. Birontas*, ten pat, 104 psl.
43 „ ten pat, 110 psl.
44 „ ten pat, 111, 127 psl.
45 „ ten pat, 129 psl.
46 „ ten pat, 138 psl.
47 „ ten pat, 151-152 psl.
48 „ ten pat, 154-155 psl.
49 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 82 psl.
50 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 31-34, 1929).
51 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 82 psl.
52 „ Šiaulių gimnazijos užpuolimas, (K. A., III t.), 83-84 psl.
53 „ ten pat, 84-85 psl.
54 „ ten pat, 86-88 psl.
55 „ ten pat, 89 psl.
56 *A. Birontas*, ten pat, 184, 185, 189 psl.
57 „ ten pat, 199-201 psl.
58 „ ten pat, 227 psl.
59 „ ten pat, 217-218 psl.
60 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 34-38, 1929, rugsėjis).
61 Ten pat, (Karys, Nr. 39-42, 1929).
62 „ ten pat, Nr. 39-43, 1929.

63 *Kpt. V. Steponaitis,* Karn. Rimavičiaus nužudymo byla, (K. A., III t.), 83-84 psl.
64 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 39-43, 1929, spalis).
65 *Kpt. V. Steponaitis,* Karn. Rimavičiaus nužudymo byla..., 128 psl.
66 „ ten pat, 78, 82 psl.
67 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 39-43, 1929, spalis).
68 *Kpt. V. Steponaitis,* Bermontininkai Lietuvoje..., 89 psl.
69 „ ten pat, 89 psl.
70 „ ten pat, 91 psl.
71 Mūsų kariuomenės bei.., (Karys, Nr. 39-43, 1929, spalis).
72 *Z. Rumša,* Marijampolės atskiras batalionas Šeduvos bare ir Linkaičių kautynės, (rankraštis, Čikaga, 1967).
73 *Ltn. Namajūnas,* 7 pėst. Ž. K. Butegeidžio pulko atsitraukiamieji veiksmai bermontininkų fronte, (Karys, Nr. 26, 1929), 770-773 psl.
74 *Kpt. J. Vėgėlis,* Šiaurės grupės veiksmai kare su bermontininkais, (K. A., II t., Kaunas, 1925), 206-208 psl.
75 *Kpt. I. Kraunaitis,* Mūsų kavalerijos organizavimas ir jos veikimas pirmame nepriklausomybės dešimtmetyje, (M. Ž., Nr. 45).
76 *Art. kpt. Šipelis,* Artilerijos gyvenimo pirmas dešimtmetis, (M. Ž., 45), 270-272 psl.
77 „ ten pat, 271 psl.
78 *E. Anderson,* Through the Baltic Gate, (Baltic Review, Nr. 33, 1967), 17 psl., *Goltz,* ten pat, 254 psl. ir *P. Łossowski,* ten pat, 181 psl.
79 Už Socialistinę..., 152 psl., *C. Brandis,* ten pat, 226-230 psl., *Goltz,* ten pat, 253 psl. ir *P. Łossowski,* ten pat, 179 psl.
80 *Vl. Grudzinskas,* Pažintis su bermontininkais, (Karys, 1966).
81 *P. Łossowski,* ten pat, 180 psl.
82 „ ten pat, 181-182 psl.
83 „ ten pat, 181 psl.
84 „ ten pat, 182 psl.
85 *Kpt. V. Steponaitis,* Bermontininkai Lietuvoje, 90 psl.
86 *Brig. gen. F. P. Crozier,* Impressions and Recollections, London, 1930.
87 *Ltn. J. Balkūno* suteiktomis žiniomis. Jis buvo vertėju prie gen. F. P. Crozier 1919 m. rudenį. (Autorius)
88 *Kpt. V. Steponaitis,* ten pat, 93 psl.
89 „ ten pat, 93 psl.
90 „ ten pat, 94 psl.
91 „ . ten pat, 94 psl.
92 „ ten pat, 95 psl.
93 „ ten pat, 96 psl.
94 *A. Birontas,* ten pat, 71 psl.
95 *Kpt. V. Steponaitis,* ten pat, 96 psl.
96 *Z. Rumša,* ten pat.
97 „ ten pat.
98 „ ten pat.
99 *Ltn. Namajūnas,* ten pat, 771 psl.
100 „ ten pat, 772 psl.
101 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 39-43, Kaunas, 1929).
102 *Z. Rumša,* ten pat.

103 Mūsų kariuomenės bei..., Karys, Nr. 39-43.
104 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 70-71 psl.
105 „ ten pat, 71 psl.
106 „ ten pat, 50 psl.
107 Mūsų kariuomenės bei..., (Karys, Nr. 37-43, 1929).
108 *Kpt. V. Steponaitis*, Karn. Rimavičiaus..., 79 psl.
109 *Kpt. J. Vėgėlis*, ten pat, 203 psl.
110 „ ten pat, 206 psl.
111 „ ten pat, 207 psl.
112 „ ten pat, 208 psl.
113 „ ten pat, 209 psl.
114 „ ten pat, 210 psl.
115 Darstellungen..., III t. 123 psl.
116 *Kpt. V. Steponaitis*, Bermontininkai..., 50 psl.
117 „ ten pat, 50 psl.
118 „ ten pat, 51 psl.
119 *A. Birontas*, ten pat, 88-92 psl.
120 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 84 psl.
121 *A. Birontas*, ten pat, 219-220 psl.
122 „ ten pat, 221 psl.
123 „ ten pat, 92 psl.
124 „ ten pat, 93 psl.
125 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 90 psl.
126 *A. Birontas*, ten pat, 98 psl.
127 „ ten pat, 99-100 psl.
128 Darstellungen..., II t., 121 psl.
129 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 50 psl.
130 „ ten pat, 51 psl.
131 *J. Petruitis*, Laisvę ginant, I t., 1952, 163 psl.
132 „ ten pat, 163 psl.
133 *A. Birontas*, ten pat, 232 psl.
134 *K. Ladiga*, Kaip lietuviai kariavo, (Karas su bermontininkais, Keleivis, Nr. 27, JAV, 1921). Taip rašo Ladiga, bet gen. P. Liatukas, buvęs vyr. karo vadu ir Krašto apsaugos ministru, pasakojo, kad jisai apie puolimą viską žinojo. (Autorius)
135 Surašytos pagrindinės mintys iš duomenų: *J. Petruičio*, Laisvę ginant, 164 psl., *A. Bironto*, Bermontininkams Lietuvą užpuolus, 233-235 psl. ir *K. Atišausko*, 2 pėst. pulko trumpa istoriška apžvalga, (Karys, Nr. 26, Kaunas, 1926), 628 psl.
136 *J. Petruitis*, ten pat, 165-166 psl.
137 *K. Atišauskas*, 2 pėst. pulko trumpa istoriška apžvalga, (Karys, Nr. 26, 1926), 529 psl.
138 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 55 psl.
139 *Ats. mjr. Pr. Mačiulis*, Pirmaisiais 2 pėst. pulko metais, (Karys, Nr. 4, 1962), 117 psl.
140 *Ltn. Dulkė*, Bermontininkai ir Radviliškio kautynės, (Karys, Nr. 34, 1938), 949 psl.
141 „ ten pat, 949 psl.
142 „ ten pat, 950 psl.

143 „ ten pat, 950-951 psl.
144 „ ten pat, 951-952 psl.
145 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 59 psl.
146 *K. Ališauskas*, ten pat, 530 psl.
147 „ ten pat, 530 psl.
148 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 56 psl.
149 „ ten pat, 56 psl.
150 „ ten pat, 56 psl.
151 *J. Variakojis*, 4 pėst..., 56-57 psl.
152 „ ten pat, 57-58 psl.
153 „ ten pat, 58 psl.
154 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 60 psl.
155 *A. Birontas*, ten pat, 240-241 psl.
156 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 64 psl.
157 „ ten pat, 54 psl.
158 „ ten pat, 54-55 psl.
159 *Kpt. J. Vėgėlis*, ten pat, 211 psl.
160 „ ten pat, 211 psl.
161 „ ten pat, 211 psl.
162 „ ten pat, 212 psl.
163 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 68 psl.
164 „ ten pat, 68 psl.
165 Darstellungen..., II t., 125 psl.
166 Ten pat, 125 psl.
167 *Gen. H. A. Niesselis*, ten pat, 90 psl.
168 *A. Birontas*, ten pat, 242-243 psl.
169 „ ten pat, 242-243 psl.
179 Darstellungen..., III t., 136-140 psl.
171 *R. Skipitis*, Nepriklausomą Lietuvą statant, Chicago, Ill. 1961, 147 p.
172 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 69 psl.
173 Karo Archyvas, II t., 227-228 psl.
174 *Red. A. Šapoka*, Lietuvos istorija, Fellbach, 1950, 553 psl.
175 *Gen. H. A. Niesselis*, ten pat, 38 psl.
176 *Kpt. V. Steponaitis*, ten pat, 65 psl.
177 *R. Skipitis*, ten pat, 123-126 psl.
178 *J. Matusas*, Šaulių Sąjungos istorija, Kaunas, 1939, 24 ir 27 psl.
179 „ ten pat, 30 psl.
180 „ ten pat, 36 psl.
181 Darstellungen..., III t., 142 psl.
182 *Gen. H. A. Niesselis*, ten pat, 140 psl.
183 „ ten pat, 182 psl.
184 M. Ž., Nr. 11-12, Kaunas, 1938, 766-768 psl.
185 Lietuvos TSR istorijos..., IV t., Vilnius, 1961, 116 psl.

LITERATŪRA

Acukas, J. plk. Kariuomens intendantūra, (M. Ž., Nr. 45, Kaunas, 1928)
Aleksa, J. P. Lietuvių tautos likimo klausimu, Kaunas, 1925.
Ališauskas, K. 2 pėst. D . L. K. Algirdo pulkas, (Savanoris, 1918-1920, Kaunas, 1929).
Ališauskas, K. Pirmieji nepriklausomybės kovų žygiai, (M. Ž., Nr. 2, Kaunas, 1939).
Ališauskas, K. 2 pėst. pulko trumpa istoriška apžvalga, (Karys, Nr. 26, Kaunas, 1926).
Ališauskas, K. Lietuvos kariuomenė, L. E. XV t., Boston, 1968.
Anderson, E. Through the Baltic Gate, (Baltic Review, Nr. 33, 1967).
Antroji Lietuvos valstybės konferencija, Kaunas, 1919.
Antros latvių bolševikų divizijos vado įsakymas, (Borba za sovietskuju vlast v Litve 1919-1920 g.g., dokumentų rinkinys, Vilnius, 1967).
Astupėnas, J. kpt. Biržų apskrities savanorių partizanų apsauga, (K. A., VIII t., Kaunas, 1937).
Avalov, P. kniaz, V borbe s bolševizmom, Hamburg, 1929.
Avižonis, K. dr. Gudijos Tarybų Socialistinė Respublika, L. E., VIII t., Boston, 1956).
Babickas, P. Pirmosios dienos Lietuvos kariuomenėje, (K. A., VIII t.).
Balčiūnas-Švaistas, J. Jo laiškai. (Autorius.)
Baltušis-Žemaitis, F. Karas su bolševikais Lietuvoje 1919 m., (M. Ž., Nr. 56 Kaunas, 1929).
Bartasevičius, J. Pašvitinio partizanai, (K. A., VIII t.).
Baubliauskas, J. kpt. Geležinkelių kuopa, (M. Ž., Nr. 45).
Bermontiada, L. E., II t., Boston, 1954.
Beržanskij, N. P. Bermondt v Pribaltike, (Istorik i Sovremennik, Nr. 1, 1922).
Bielinis, K. Atsiminimų, III t., (rankraštis).
Birontas, A. Bermontininkams Lietuvą užpuolus, Kaunas, 1934.
Biržiška, M. Dėl mūsų sostinės, I d., London, 1962.
Bischoff, J. Die letzte Front, Berlin, 1935.
Blodnieks, A. The Undefeated Nation, New York, 1960.
Bobelis, J. plk. ltn. Iš Vilniaus į Kauną, (Kauno karo komendantūra 1919-1929 m., Kaunas, 1929).
Bortkiewicz, A. J. Dzieje 1-go pułku piechoty legionów w latach wojny polsko-rosyjskiej 1918-1920, 1929.
Brandis, C. Baltikumer, Berlin, 1936.

Briedulis, Mano atsiminimai, (K. A., IV t., Kaunas, 1928).
Butkus, St. (red.), Savanoris 1918-1920, Kaunas, 1929.
Butkus, St. Vyrai Gedimino kalne, Memmingen, 1957.
Crozier, F. P. brig gen. Impressions and Recollections, London, 1930.
Čaplikas, J. Ties Alytumi, (Savanoris...).
Darstellungen aus Nachkriegs Kaempfendeutscher Truppen und Freikorps, III t., 1937.
Daužvardis, (red.), Vasario 16, Kaunas, 1931.
Der Feldzug im Baltikum bis zur zweiten Einnahme von Riga, II t., 1937.
Deruga, A. Geneza umowy białostockiej z lutego 1919 r., (Rocznik Białostocki, VI t. 1966).
Dybowski, B. Siedem lat w Syberii, Warszawa, 1922.
Dulkė, ltn. Bermontininkai ir Radviliškio kautynės, (Karys, Nr. 34, Kaunas, 1938).
Footman, F. Civil War in Russia, London, 1961.
Gaigalaitė, A. J. Sovietskije litovskije formirovanija 1917-1920 g.g., (Lietuvos TSR Mokslų akad. darbai, ser. A, 1/12/1962).
Galvydis-Bykauskas, J. Iš mano atsiminimų, (M. Ž., Nr. 15, Kaunas, 1923).
Genys, P. Atskiras lietuvių batalionas, (Karys, Nr. 5, 1960).
Genys, P. Karininkas Antanas Juozapavičius, ten pat.
Genys, P. Anykščių ir Užpalių užėmimas, (rankraštis).
Giedraitis, B. plk. ltn. Gardino atsiminimai, (K. A., III t., Kaunas, 1926).
Gladutis, Pr. kpt. Iš Rumunijos fronto lietuvių karių gyvenimo, (M. Ž., Nr. 3, Kaunas, 1922).
Goltz, Graf Rudinger von der, Meine Sendung in Finland und im Baltikum, Leipzig, 1920.
Gorn, V. Graždanskaja vojna na Severo Zapade Rossii, Berlin, 1923.
Grigaliūnas-Glovackis, V. Mano atsiminimai, (M. Ž., Nr. 15).
Grim, C. Jahre deutscher Entscheidung im Baltikum 1918-1919, Essen, 1939.
Grosfeld, L. Polskie reakcyjne formacje w Rossii 1917-1919, Warszawa, 1956.
Grudzinskas, Vl. Pažintis su bermontininkais, (Karys, 1966).
Grudzinskas, Vl. Tiekimas, (rankraštis).
Grudzinskas, Vl. Raštu suteiktos žinios.
Gudelis, P. Visuomenės kova su bolševikais, *(P. Biržys, red.)*, Lietuvos miestai, II t., 1932).
Gudelis, P. Lietuvos vasaros rytuose, (K. A., V t., Kaunas, 1929).
Gustaitis, L. Kautynės už Vilnių 1919 m. sausio 5 ir balandžio 19 d., Karys, Nr. 30-31), Kaunas, 1928.
Gužas, P. vyr. ltn. Atsiminimai apie pirmąsias mūsų kariuomenės kūrimosi dienas, (M. Ž., Nr. 15).
Gužas, P. kpt. Lietuviai kariai Rusijoje, (Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktis, Kaunas, 1928).
Gužas, P. ats. plk. ltn. Didvyriška Kauno komendantūros kareivio Prano Eimučio mirtis, (Kauno karo komendantūra...).
Gužas, P. Lietuvos kariuomenės kūrimasis Vilniuje ir Kaune, (Lietuvos nepriklausomybės...).
Hehn, J. Die Entstehung der Staaten Lettland und Estland, (Forschungen zur Osteuropäischen Geschichte, IV t., 1956).

Hoffman, M. gen. The War of Lost Opportunities, (vertimas iš vokiečių), 1924.
Ingelevičius, Vl. gyd., plk. Karo Sanitarijos tarnyba 1918-1928 m., (M. Ž., Nr. 45).
J. M. K. Trumpa karo mokyklos istorinė apžvalga, (Karys, Nr. 13, Kaunas, 1928).
Jakobsonas, M. ats. ltn. Radviliškyje 1918-1919 m., (K. A., IX t., Kaunas, 1938).
Jakštas, kpt. Saksų savanorių dalys Lietuvoje 1919 m., (K. A., VI t., Kaunas, 1935, vertimas iš vokiečių kalbos).
Jezovitovas, K. Gen. Kiprijonas Kondratavičius gudų tarnyboje 1917 m., (M. Ž., Nr. 15).
Jieznas 1919 m. vasario 9-11 d., (Iš raudonojo komandieriaus užrašų, Karys, Nr. 8, 12, 13, Kaunas, 1923).
Jokantas, K. Suvalkų Kalvarijoje vokiečių okupacijos metu, (K. A., VIII t.).
Juodis, St. Atsiminimai, (Savanoris...)
Jurginis, J. Užsienio interventų ir vietinės buržuazijos puolimas prieš Tarybų Lietuvą 1918-1919 m., (Už Socialistinę Lietuvą, Vilnius, 1960).
Yčas, M. Rusijos lietuvių pastangos už Lietuvos nepriklausomybę, (Pirmasis Nepriklausomos Lietuvos dešimtmetis, Kaunas, 1930).
Yčas, M. Nepriklausomybei kelią skinant, (Lietuvos nepriklausomybės 10 metų...).
Yčas, M. Nepriklausomybei kelią skinant, (Pirmasis...).
Kapsukas, V. Raštai, VIII t., Vilnius, 1966.
Kariuomenės archyvas: 1919 m. bylos Nr. 3 slaptai, 2 pėst. p. byla Nr. 4 slaptai, Nr. 1109, 1318, 1423.
Karpenka, adm. kpt. Komendantūros steigimas ir jos veikimas, (Kauno karo komendantūra 1919-1929, Kaunas).
Kauno karo komendantūra 1919-1929 m., Kaunas, 1929.
Klimas, P. Lietuvos valstybės kūrimasis 1915-1918 metais Vilniuje, (Pirmasis...).
Klimas, P. Mūsų kovos dėl Vilniaus, Kaunas, 1923.
Kraunaitis, I. kpt. Lietuvių dragūnų divizionas, (Karys, Nr. 48, Kaunas, 1928).
Kraunaitis, I. kpt. Mūsų kavalerijos organizavimas ir jos veikimas pirmame nepriklausomybės dešimtmetyje, (M. Ž., Nr. 45).
Kraunaitis, I., kpt. I husarų eskadronas, (M. Ž., Nr. 45).
Krupavičius, M. prel. Pastangos siekiant Lietuvos laisvės, (Laiškai Lietuviams, Nr. 5, Chicago, Ill. 1968).
Kubilius, J. gen. ltn. Atsiminimai iš pirmųjų mūsų kariuomenės kūrimosi dienų, (M. Ž., Nr. 15, Kaunas, 1923), 417-423 psl.
Kubilius, K. Taip pradėjome kovas, (K. A., IV t.).
Kuizinas, S. mjr. Pirmoji nepriklausomybės šventė žemaičiuose, (Savanoris...).
Kučas, A. Kaunas, Vokiečių okupacija, L. E., XI t., Boston, 1957, 215-216 p.
Kulvietis, B. Pagirių ir Ukmergės paėmimas, (Savanorių žygiai, Kaunas, 1937 m.).
Ladiga, K. Kaip lietuviai kariavo, (Karas su bermontininkais, Keleivis, Nr. 23, JAV, Boston, 1921).

Laikinosios Vyriausybės Žinios, (Vilnius, 1918 m. gruodžio 29 d., Nr. 1, 4).
Laurinaitis, J. M. Kariuomenė, (Pirmasis...).
Laurinaitis, J. M. Pirmieji organizaciniai pasitarimai, (M. Ž., Nr. 15).
Lavrentjevas, plk. Atsiminimai iš pirmo gudų pulko gyvenimo Gardine, (M. Ž., Nr. 15).
Lietuva, dienraštis, Nr. 19 ir 103, 1919.
Lietuvos laisvės sargai, L. E., XVI t., Boston, 1958.
Lietuvos nepriklausomybės 10 metų sukaktis, (Šaulių sąjungos leidinys, Kaunas, 1928).
Lietuvos TSR Istorijos šaltiniai: I t., 1955; II t., 1956; III t., 1958 ir IV t., 1961.
Lieven, A. P. kniaz, V južnoj Pribaltike 1919 g., (Beloje Delo, III t., 1927).
Linkevičius, P. Lietuviai Sibire, (K. A., I t., Kaunas, 1925).
Liormonas, R. Atsiminimai apie Krašto apsaugos ministerijos organizavimosi pradžią 1918-1919 m., (Karys, Nr. 6, 1963).
Lipinski, W. Walka zbrojna o nepodległość Polski 1915-1918, Warszawa, 1935.
Łossowski, P. Stosunki Polsko-Litewskie w latach 1918-1920, Warszawa, 1966.
Mackevičius, M. ir kt. (red.), Mykolas Sleževičius, Chicago, Ill., 1954.
Mačiulis, Pr. ats. mjr. Pirmaisiais 2 pėst. pulko metais, (Karys, Nr. 4, 1962).
Masaryk, Th. G. The Making of State, 1927.
Matusas, J. Šaulių Sąjungos istorija, Kaunas, 1939.
Melys, kpt. Pionierių kūrimosi ir gyvenimo bruožai, (M. Ž., Nr. 45).
Merkys, A. Lietuvos įstatymai, Kaunas, 1922, 327 psl.
Mikelėnas, kpt. ir *Genys, P. plk. ltn.* Atsiminimai iš 1 pėst. pulko gyvenimo pirmomis dienomis, (M. Ž., Nr. 15).
Mikuckis, J. Atsiminimai. Neužmirštami 1919-1920 metai, (Kauno karo komendantūra...).
Musteikis, K. Rovno lietuvių batalionas, (rankraštis).
Musteikis, K. Atsiminimai (žodžiu papasakoti). (Autorius.).
Mūsų kariuomenės bei krašto organizavimo ir kovų dėl Lietuvos nepriklausomybės svarbieji įvykiai prieš 10 metų, (Karys, Nr. 1-3, 14-16, 19-25 ir 31-43, Kaunas, 1929).
Namajūnas, ltn. 7 pėst. Ž. K. Butegeidžio pulko atsitraukiamieji veiksmai bermontininkų fronte, (Karys, Nr. 26, Kaunas, 1929).
Natkevičius, L. Lietuvos kariuomenė, New York, 1919.
Niessel, H. A. gen. Vokiečių iškraustymas iš Baltijos kraštų, (iš prancūzų kalbos vertė J. Griška, Kaunas, 1938).
Norden, A. Zwischen Berlin und Moskau, Berlin, 1926.
Norus ir *Žilius,* Lithuanian's Case for Independence, Washington, D.C., 1918.
Okulicz, K. Podział ziem W. Księstwa Litewskiego, (Alma Mater Wilnensis, London, 1953).
P. G. Lietuvos kariuomenės kūrimas Vilniuje ir Kaune, (Lietuvos nepriklausomybės...).
Pajaujis, J. Vasario 16 Vilniuje 1918 metais, (Varpas, 1968).
Pamiatnaja knižka Kovenskoj gubernii na 1905 god, Kaunas, 1904.

Papers, Relating to the Foreign Relations of the United States 1919, (The Paris Peace Conference, III t., Washington, 1930).
Patvara, L. Antroji valstybės konferencija Kaune ir jos uždaviniai, (Tėvynės Sargas, Nr. 2-3, Fellbach, 1949).
Petruitis, J. Laisvę ginant, I t., 1952 ir II t., JAV, 1953.
Pilsudski, J. Piśma zbiorowe, V. t., 1937.
Przybylski, Ad. La Pologne en lutte pour ses frontiers 1918-1920, 1929.
Pupkys, J. vyr. ltn. Atskiras lietuvių batalionas, (M. Ž., Nr. 1, Kaunas, 1920.
Raštikis, St. Užžėlusiais bočių keliais, (Savanoris...).
Rėklaitis, M. Puolimas Daugų-Vilniaus kryptimi, (rankraštis).
Rimka, A. Karo nuostoliai, (M. Ž., Nr. 14, Kaunas, 1923).
Rugis, J. Sibiro lietuvių batalionas 1918-1919 m., (Tautos praeitis, II t., knyga 1, 1964 ir II t., knyga 2, 1965).
Rumša, Z. Marijampolės atskiras batalionas Šeduvos bare ir Linkaičių kautynės, Chicago, Ill., 1967, (rankraštis).
Ruseckas, P. (red), Savanorių žygiai, I ir II t., Kaunas, 1937.
Ruseckas, P. Bandome atsiimti Vilnių, (Savanorių...).
Ružancovas, A. Gudų kariuomenės dalys Lietuvoje, (M. Ž., Nr. 2, Kaunas, 1921).
Schroeder, D. Generalmajor, Hptm. von Heydendorf ir kt., Saechsischen Freiwilligen Truppen in Litauen 1919, Dresden, 1933.
Senn, A. E. Die Bolschevistische Politik in Litauen 1917-1919, (Forschungen Europäische Geschichte, V t., 1957).
Sipols, V. Die Ausländische Intervention in Lettland 1918-1920, Berlin, 1961. (Originalas latvių kalba, yra vertimas rusų kalba 1959).
Skibarka, kpt. 9 pėst. L. K. Vytenio pulkas. Pirmųjų partizanų darbai ir žygiai, (Savanoris...).
Skipitis, R. Nepriklausomą Lietuvą statant, Chicago, Ill., 1961.
Smalenec, Al. Gudų savanoriai, (Savanoris...).
Songinas, H. 6 pėst. Pilėnų Kunigaikščio Margio pulko kovos su bolševikais 1919 metais, (rankraštis).
Statističeskij Sbornik po Petrogradu i. Petrogradskoj gubernii, 1922.
Steponaitis, V. Ginkluotų jėgų klausimas Valstybės Taryboje, (K. A., III t.)
Steponaitis, V. kpt. Bermontininkai Lietuvoje, (M. Ž., Nr. 1, Kaunas, 1921).
Steponaitis, V. kpt. Karn. Rimavičiaus nužudymo byla, (K. A., III t.).
Steponaitis, V. kpt. Paskutinės operacijos bolševikų fronte, (M. Ž., Nr. 3, Kaunas, 1927).
Steponaitis, A. Tėvynėje ir pasaulyje, Brooklyn, 1962.
Steponaitis, J. Lietuviai darbininkai kovoje už tarybų valdžią Sibire 1918-1919 m., (Revoliucinių įvykių Lietuvoje dalyvių atsiminimai, Vilnius, 1960).
Stosiūnas, Br. Rytų Lietuvai besikuriant, (K. A., IX t.).
Sužiedelis, S. Rusijos lietuviai, L. E. XXV t., Boston, 1961, 267 psl.
Šapoka, A. (red). Lietuvos istorija, Fellbach, 1950.
Šarauskas, J. plk. ltn. Pirmosios kautynės, (Savanoris...).
Šarmaitis, R. Amerikos-Anglijos imperialistų intervencija Lietuvoje 1918-1919 m., Vilnius, 1955.

Šešplaukis, av. kpt. Mūsų aviacijos kūrimosi bruožai, (M. Ž., Nr. 45). 6 pėst. pulko žygių santrauka, (Karys, Nr. 48, Kaunas, 1929).
Šipelis, art. kpt. Artilerijos gyvenimo pirmas dešimtmetis, (M. Ž., Nr. 45).
Škirpa, K. gen. št. plk. 5-jo pėst. D. L. K. Kęstučio pulko pirmąsias dienas prisimenant, (Savanoris...).
Škirpa, K. gen. št. plk. Vilniaus atskiro bataliono veiksmų apžvalga ,(rankraštis).
Škirpa, K. gen. št. plk. Savanorių pašaukimas, (Sėja, Nr. 1, 1968).
Tamašauskas, Pr. Mano tarnyba 1 pėst. pulke, (K. A., VII t., Kaunas, 1936).
Tiškus, kpt. Kretingos savanoriai, (Savanoris...).
Tomkus, J. Priežastys dėl kurių žlugo Sibiro Lietuvių batalionas Vytauto Didžiojo vardo, (M. Ž., Nr. 9, Kaunas, 1924).
Trimakas, D. Pakuršės partizanai, (Savanoris...).
Trumpauskas, R. dr. Pagiriai, L. E., XXI t., Boston, 1960.
Ullman, R. H. Britain and the Russian Civil War, JAV, 1968.
Urbšienė, M. Vokiečių karo meto spauda ir Lietuva, (K. A., VII t.).
Urbšys, J. kpt. Pirmosios mūsų kariuomenės operacijos, (M. Ž., Nr. 3, Kaunas, 1922).
Urbšys, J. kpt. Panevėžio operacija, ten pat.
Urbšys, J. kpt. Panevėžio bataliono veiksmų aprašymas 1919 m. liepos 6-12 d., (M. Ž., Nr. 1, Kaunas, 1922).
Uspenskis, plk. Baltgudžių dalių veikla, (Savanorių žygiai, I t.).
Už Socialistinę Lietuvą, Vilnius, 1960.
Vaitkevičius, B. Iš Škotijos lietuvių kovų už tarybų valdžią Sibire, (L. K. P. istorijos klausimais, III t., Vilnius 1963).
Vaitkevičius, B. Socialistinė revoliucija Lietuvoje 1918-1919 metais, Vilnius, 1967.
Vaitkevičius, B. Didvyriškų kovų puslapiai, (Pergalė, Nr. 11, Vilnius, 1967).
Valande, R. Avec la général Niessel en Prussie et Lithuanie, 1921.
Variakojis, J. 4 pėst. Lietuvos karaliaus Mindaugo pulkas, N. Y., 1965.
Vasiliauskas, A. Žemaičių batalionas, (K. A., VIII t.).
Vėgėlis, J. kpt. Šiaurės grupės veiksmai kare su bermontininkais, (K. A., II t., Kaunas, 1925).
Vidugiris, T. Kupiškio operacija, (K. A., VI t.).
Vilniaus Aido kalendorius 1916 metams, Vilnius, 1915.
Vygandas, Lietuvių darbai dėl nepriklausomybės užsienyje, (Lietuvos nepriklausomybės...).
Vygandas, 10 metų nepriklausomos Lietuvos, ten pat.
Wite, R. G. L. Vangard of Nazism 1918-1923, Harvard University Press, 1952.
Waligóra, B. mjr. Na przełomie, (Bellona, XLIII t., 1934).
Watson, H. A. Grant, The Latvian Republic, London, 1965.
Wilnas Auslieferung an die Polen, Stuttgart, 1919.
Zabarauskas, J. psk. Paėmėm šarvuotį, (Savanorių žygiai, I t., 122-123 p.).
Zaskevičius, gen. št. plk. ltn. Ar girdit? (Savanoris...).
Zailskienė, O. Šiaulių gimnazijos mokinių kova dėl gimnazijos patalpų su bermontininkais, (rankraštis).
Zakony i rasporiaženija o bežencach, 1916.

Zeman, Z. A. B. The Break up of the Habsburg Empire 1914-1919, London, 1961.
Žemaitis, F. Lietuviškojo tarybinio pulko formavimas Šiauliuose 1918-1919 m., (Revoliucijos judėjimas Lietuvoje. Straipsnių rinkinys, Vilnius, 1957).
Žiburkus, P. Žemaičių pulkas, (Tiesa, Nr. 4 ir 103, Vilnius, 1967).
Žilys, P. Vilniaus operacija 1919 m. balandžio mėn. (Karys, Nr. 9, 1964).
Žukaitis, St., vyr. ltn. Panevėžio atvadavimas iš bolševikų 1919 m., (M. Ž., Nr. 45, Kaunas, 1928).
Žukaitis, St. vyr. ltn. 4 pėst. L. K. Mindaugo pulkas, (Savanoris...).

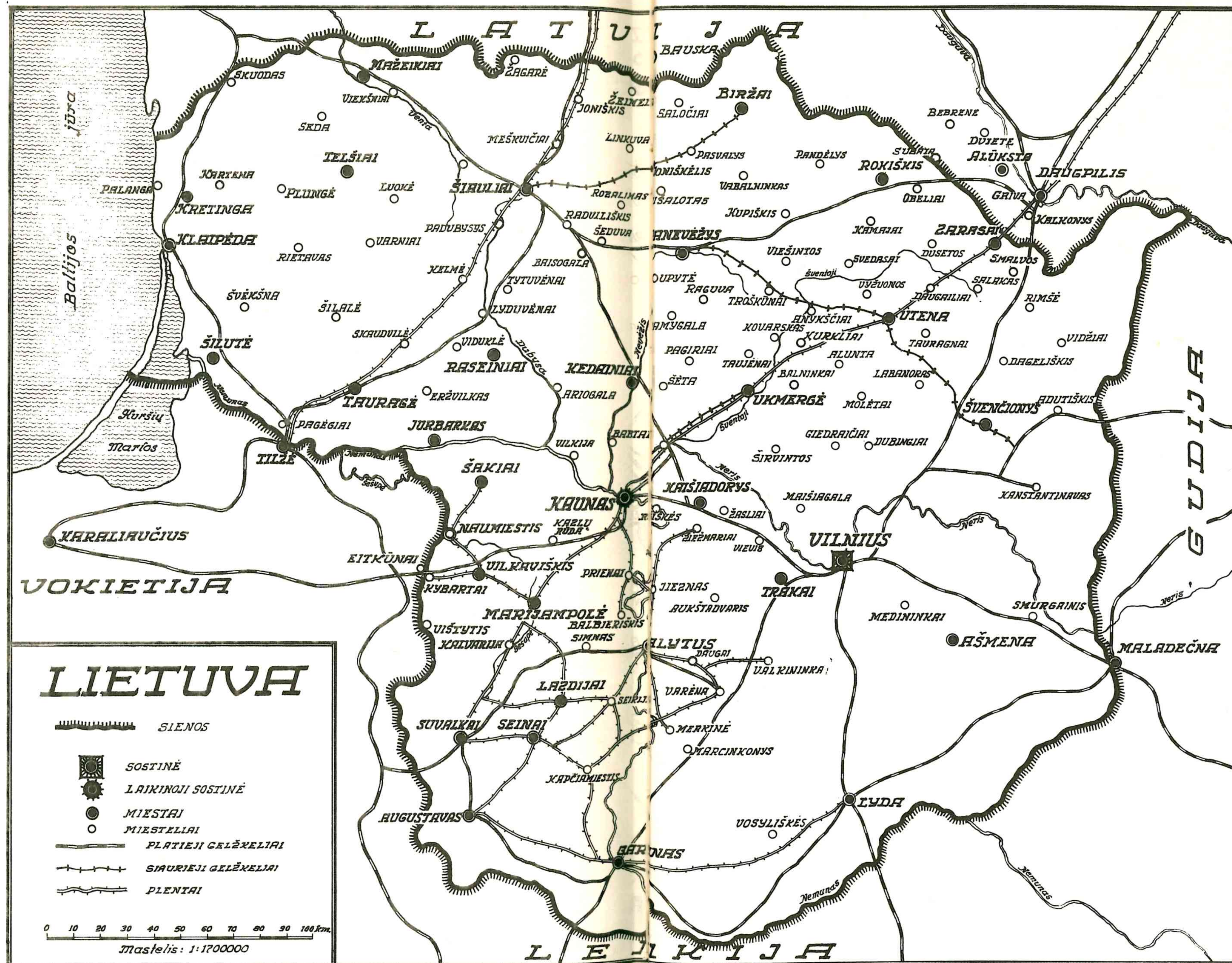
VARDYNAS

I DALIS

ASMENVARDŽIAI

II DALIS

VIETOVARDŽIAI

LATVIJA
LENKIJA
VOKIETIJA
GUDIJA
Baltijos jūra
Kuršių Marios
LIETUVA
SIENOS
SOSTINĖ
LAIKINOJI SOSTINĖ
MIESTAI
MIESTELIAI
PLATIEJI GELŽKELIAI
SIAURIEJI GELŽKELIAI
PLENTAI
0 10 20 30 40 50 60 70 80 90 100 km.
Mastelis: 1:1700000
SKUODAS
MAŽEIKIAI
ŽAGARĖ
BAUSKA
ŽEIMELIS
JONIŠKIS
SALOČIAI
BIRŽAI
VIEKŠNIAI
SEDA
TELŠIAI
MEŠKUIČIAI
LINKUVA
PASVALYS
PANDĖLYS
BEBRENE
DVIETE
ALŪKSTA
DAUGPILIS
ROKIŠKIS
JONIŠKĖLIS
VABALNINKAS
OBELIAI
GRIVA
KALKONYS
KARTENA
PALANGA
KRETINGA
PLUNGĖ
LUOKĖ
ŠIAULIAI
ROZALIMAS
ISALOTAS
KUPIŠKIS
RADVILIŠKIS
ŠEDUVA
PANEVĖŽYS
KAMAJAI
ZARASAI
PADUBYSYS
VARNIAI
KLAIPĖDA
RIETAVAS
VIEŠINTOS
DUSETOS
SVEDASAI
SMALVOS
BAISOGALA
KELMĖ
TYTUVĖNAI
UPYTĖ
RAGUVA
TROŠKŪNAI
UŽUONOS
SALAKAS
DAUGAILIAI
RIMŠĖ
ŠVĖKŠNA
ŠILALĖ
LYDUVĖNAI
AMYGALA
ANYKŠČIAI
UTENA
SKAUDVILĖ
KOVARSKAS
KURKLIAI
VIDŽIAI
ŠILUTĖ
VIDUKLĖ
PAGIRIAI
TAURAGNAI
RASEINIAI
KĖDAINIAI
TAUJĖNAI
ALUNTA
DAGELIŠKIS
BALNINKAI
LABANORAS
ŠETA
ERŽVILKAS
ARIOGALA
UKMERGĖ
MOLĖTAI
TAURAGĖ
ŠVENČIONYS
ADUTIŠKIS
PAGĖGIAI
JURBARKAS
BABTAI
GIEDRAIČIAI
DUBINGIAI
VILKIJA
ŠIRVINTOS
TILŽĖ
ŠAKIAI
KAIŠIADORYS
MAIŠIAGALA
KANSTANTINAVAS
KAUNAS
ŽASLIAI
RUMŠIŠKĖS
KARALIAUČIUS
NAUMIESTIS
KAZLŲ RŪDA
ŽIEŽMARIAI
VIEVIS
VILNIUS
EITKŪNAI
VILKAVIŠKIS
PRIENAI
JIEZNAS
TRAKAI
KYBARTAI
MARIJAMPOLĖ
AUKŠTADVARIS
MEDININKAI
SMURGAINIS
VIŠTYTIS
BALBIERIŠKIS
KALVARIJA
SIMNAS
ALYTUS
DAUGAI
AŠMENA
MALADEČNA
VALKININKAI
LAZDIJAI
SEIRIJAI
VARĖNA
SUVALKAI
SEINAI
MERKINĖ
MARCINKONYS
KAPČIAMIESTIS
LYDA
AUGUSTAVAS
VOSYLIŠKĖS
GARDINAS
Nemunas
Neris
Šventoji
Nevėžis
Dubysa
Venta
Daugava
Šešupė

MECENATŲ, RĖMĖJŲ IR PRENUMERATORIŲ

SĄRAŠAS

Po 200 dol. aukojo:
Lieponis, Justas

Po 100 dol. aukojo:
Liorentas, Jonas
Valaitis, Jonas

Po 50 dol. aukojo:
Ališauskaitė, Aldona
Ališauskas, Rimgaudas
Balanda, Gediminas
Germanas, Kazys
Kario Redakcija ir Administracija
Omahos LVS Ramovės sk.
Šova, Antanas

Po 30 dol. aukojo:
Aras, Bronius
Butkūnas, Andrius
Šimkus, Adolfas

Po 25.50 dol. aukojo:
Gestartas, Izidorius

Po 25.40 dol. aukojo:
Šliogeris, Vaclovas

Po 25 dol. aukojo:
Adomaitis, Jonas
Adomėnas, Antanas
Adomėnas, Jonas
Aukštakalnis, Jurgis
Bakšys, J., dr.
Banys, Ray
Bartkai, E. ir D.
Bartkus, Juozas, dr. ir Eugenija
Bielinis, Jonas
Biskis, Gediminas
Budrys, Juozas
Butėnas, Juozas
Butkūnas, Vaidotas
Čikagos L. K. Kūrėjų Savanorių sk.
Černius, Jonas
Dambrauskas, Marijonas
Danilevičius, Zenonas, dr.
Drunga, Karolis
Gavelis, Zigmas
Gedaugas, Jurgis, dr.
Giniotis, K., dr.
Gulbinskas, P.
Janulaitis, Vytautas
Jareckas, Jonas
Jasiūnas, Edmundas
Jurkūnas, Jonas
Liubartas, Vladas
Meškauskas, Juozas, dr.
Mieželis, Vladas
Našliūnas, Jonas
Orentas, Vytautas E.
Pakalnis, Vytautas
Poderys, Kazys
Pundzevičius, Stasys
Putna, Aflonsas
Raštikis, Stasys
Rauba, Feliksas
Rėklaitis, Vytautas
Rumša, Zigmas
Savickas, Jonas
Stankūnas, Jurgis
Stankūnas, Vytautas
Strazdas, Jonas
Šmulkštys, Liudas
Švedas, Jonas
Vaičaitis, Jonas

Virpša, Stasys
Zakas, Aleksas
Žilėnas, Kazys
Žirgulis, Vilius

Po 22 dol. aukojo:
Patašius Vytautas

Po 20 dol. aukojo:
Civinskas, Vladas

Po 15 dol. aukojo:
Gudelis, Martynas
Jurcys, Tadas
Litvinas, Edvardas
Litvinas, J.
Rupinskas, Vladas
Statkus, Vytenis
Stonkus, Jonas
Vitkus, Mykolas

Prenumeratoriai po 12 dol.:
Ambrizas, Jonas
Andrašūnas, Jonas
Asminas, Jonas
Bačiulis, Petras
Balčiūnas, Kazys
Balčiūnas, Vitoldas, dr.
Baliūnas, Adolfas
Baltutis, Vytautas
Balzaras, Leonas
Balzaras, Petras
Beiga, Kazys
Bertašius, Jonas
Bileris, Leonas
Binderis, Napoleonas
Bražinskas, Bronius
Budreckas, Algirdas
Bukevičius (Bukis), V.
Bukšnys, Jurgis
Bulika, Juozas
Burneikis, Povilas
Čeputis, Klemensas
Dabušis, V., kun.
Dalius, S.
Dambriūnas, Leonardas
Dapkus, St.
Daržinskis, Stasys
Daugvydas, Kazimieras
Daukus, Stasys
Dundulis, Aleksandras
Dundulis, Balys
Gaidelis, Aidas
Gaigalas, A.
Gantautas, Antanas
Garbenis, Vladas
Gelažius, A.
Gepneris, A.
Gintneris, Antanas
Grybauskas, Algirdas
Gudelis, Petras
Gulbinas, Konstantinas
Guzulaitis, Juozas
Gužaitis, Jonas (2 knygos)
Gvildys, Liudas
Jackūnas, J.
Jankauskas, Jonas
Jankūnas, K.
Janulaitis, Jonas
Janušaitis, Jurgis
Jasaitis, Jonas
Jokubaitis, Juozas
Jonaitis, Kazys
Jurėnas, Julius
Jurkūnas, Stasys
Juodeika, Vladas
Juozaitis, Joseph
Juška, Jonas
Juškėnas, Stasys
Juzėnas, V.
Kairys, Liudas
Kasakaitis, Birutė
Kartanas, Juozas
Karnauskas, Konradas
Karosas, P.
Kaunas, Ksaveras
Kenstavičius, Antanas
Kiaunė, Vladas
Kinderis, J. Raimondas
Kizys, Juozas
Klikna, Matas
Kregždė, Vytautas
Krupavičius, Mykolas, prel.
Kubilius, Jonas, kun. S.J.
Kojelis, Juozas
Kulikauskas, Juozas
Kuolas, Augustinas
Kviklys, Bronius

Labutis, Kazys
Leknickas, Kazys
Lendraitis, L.
Leonas, Jonas
Linkus, Petras
Liorentas, Jonas
Maceika, Antanas
Maciūnas, Vincas, dr.
Mačiulienė, C.
Mačiulaitis, P.
Matukas, Antanas
Makarovas
Matekūnas, Petras
Matulaitis, V.
Meškauskas, St.
Michelevičius, Bronius
Mikelaitis, Juozas
Mikoliūnas, Antanas
Mingėla, A.
Molis, P. Petras
Motūzas, Antanas
Nausėdas, Vincas
Novickis, Antanas
Numgaudas, Vacys
Pacevičius, Antanas
Papartis, Teodoras
Paulauskas, Stepas
Paulionis, Benjaminas
Paulionis, V.
Pempė, Feliksas
Petraitis, J.
Petrauskas, Konstantinas (2 kngų)
Petrauskas, Antanas
Plenys, Kazimieras
Pragulbinskas, kun.
Prakapas, Jonas
Praleika, Klemas
Pridotkas, Andrius
Pryžgintas, Vacius
Poškus, Balys, dr.
Pupius, Petras
Putrius, Feliksas
Ramonas, Kostas
Rauba, Jonas
Razminas, Bronius
Rimkus, Marcelinas
Rotcas, F. E.
Rugys, Antanas (2 knygos)
Ruzgys, A. (2 knygos)
Sadūnas, Juozas
Sakalas, Juozas
Saldukas, B.
Saulis, A.
Simiškis, V.
Slovackis, Silvestras
Songinas, Genrikas
Stakėnas, Antanas
Stankus, Juozas
Starevičius, Petras
Strumskis, Jonas
Stukas, J., dr.
Šaudzis, Vincas
Šepetys, Jonas
Šepetys, Povilas, dr.
Šimkus, Mečys
Šlekys, E.
Šležas, Juozas
Šlikas, Vladas
Šumskas, Aleksandras
Tallat-Kelpša, Tadas (2 knygos)
Tamulis, Juozas
Tarnauskas, Petras
Tiškevičius, Stasys
Trečiokas, K.
Truškūnas, Kęstutis
Totilas, Pranas
Tumas, Juozas
Turčinskas, V.
Tveras, Antanas
Urbutis, Pranas
Užemis, Bronius
Vaičkus, J.
Vaišnys, Antanas
Valickas, V. Juozas
Vasiliūnas, Leonas (8 knygos)
Vasys, Jonas
Vembrė, Antanas, kun.
Venckūnas, Ignas
Vengrys, Albertas
Vėžys, Gintautas
Vinciūnas, Jonas
Virbickas, Leonas
Virkutis, Antanas
Žadeikis, Juozas
Žadvidas, Osvaldas
Žūkas, Jonas
Žukauskas, Vytautas